

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XXXVIII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић и др Драго Ђупић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1992

Секретари часописа
Др Слободан Реметић и мр Никола Рамић

Финансирање помогли Министарство науке Србије и општински
фонд за средње образовање Зајечар

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II
и
Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35/I

Израда програма и припрема за штампу: Милош Била и Мара Карјук

Штампа: ИНТЕРГРАФ, Београд, Благоја Паровића 150

САДРЖАЈ

	Стр.
Радосав Ј. Ђуровић: Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине ..	9-378
Јакша Динић: Речник тимчког говора (други додатак)	379-586

РАДОСАВ Ј. БУРОВИЋ

**ПРЕЛАЗНИ ГОВОРИ
ЈУЖНЕ БОСНЕ И ВИСОКЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ**

*Свом оцу,
покојном Јеврему Ђуровићу*

Овај рад је скраћена верзија докторске дисертације коју сам одбранио 8. маја 1989. г. на Филолошком факултету у Београду пред комисијом у саставу: академик Асим Пецо, др Душан Јовић, др Радоје Симић и др Славко Вукомановић. Из рукописа сам, ради уштеда, изоставио у цјелини или дјелимично историјске и етнографске садржаје, поједине цитате и упуте на литературу, те објашњења неких дијалекатских феномена. Прилог из синтаксе објавићу у посебном раду.

Јужна Босна (ЈБ) и висока Херцеговина (ВХ) нису мој завичај. Испитивање терена обавио сам из радозналости, о свом трошку и у слободном времену. Захваљујем СИЗ-у науке региона на новчаној потпори у висини цијене магнетофонских трака и Просветно-педагошком заводу Ужице на плаћеном одсуству од мјесец дана и надокнади трошкова одбране дисертације.

Што се појављује овај рад о прелазним идиомама на мосту штокавског истока и запада – највећа је заслуга двојице академика: Асима Пеца и Павла Ивића. Они су, пажљивим ишчитавањем текстова, савјетима и конкретним упутствима, битно утицали на његову методолошку основу, садржај и физиономију. Сличну помоћ пружили су ми и моји професори: Р. Симић, С. Вукомановић и Д. Јовић. Свима њима упућујем ријечи захвалности и поштовања.

Захвалност дугујем, такође, двојици Ужичана: мр Видану Николићу – за помоћ у изради карата и проф. Рајку Тубићу, просв. савјетнику, за копирање текстова.

Помоћ и несебично гостопримство информатора широм ЈБ и ВХ биљежим, уз искрену захвалност, ниже – у методолошкој основи истраживања.

САДРЖАЈ

	Страна
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА И ЛИТЕРАТУРА	9
I. ШТОКАВСКИ ДИЈАЛЕКАТ И НАУКА О ЈЕЗИКУ	9
II. ОСТАЈА ЛИТЕРАТУРА	16
I. УВОД	19
Подручје – положај и границе	19
Осврт на историју ЈБ и СИХ и њихов демографски развој	24
О теми, методологији рада и информаторима	41
Попис знакова	44
ЈБ и СИХ према дијалекатском окружењу	44
II. ФОНЕТИКА	55
ВОКАЛСКИ СИСТЕМ	55
Глас јат	55
Боја вокала	92
Међусобне замјене вокала	99
Слоготворност	113
Редукције и губљење вокала	115
Вокал <i>и</i>	115
Вокал <i>е</i>	128
Вокал <i>а</i>	130
Вокал <i>у</i>	135
Вокалске групе	136
Покретни вокали	145
Секундарни вокали	148
КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ	150
С о н а н т и	150
Сонант <i>ј</i>	150
Сонанти <i>р, л, н</i>	157
Сонанти <i>љ, м, њ</i>	159
Сугласник <i>х</i>	163
Сугласник <i>ф</i>	175
Африкате	179
Фонеме <i>џ</i> и <i>џ</i>	186

Промјене сугласника <i>к, г, х</i>	187
Остали консонанти и ситније појаве	189
Рефлекси група *st' (*sk'), *zd' (*zg')	194
Јовање	200
Сугласничке асимилације	202
Судбина консонантских група	205
Сугласничке геминације	216
Метатеза	222
Десоноризација финалних консонаната	223
Хапологија и сродне појаве	225
ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ ПРОЗОДИЈСКОГ СИСТЕМА	226
III. МОРФОЛОГИЈА	253
ИМЕНИЦЕ	253
Именице мушког рода на сонант и консонант	253
Остале именице мушког рода	263
Именице средњег рода	266
Именице женског рода на -а	271
Именице женског рода на сугласник	276
ЗАМЈЕНИЦЕ	278
Именичке замјенице	278
Придјевске замјенице	284
ПРИДЈЕВИ	290
БРОЈЕВИ	297
ГЛАГОЛИ	301
Инфинитив	301
Презент	302
Аорист	303
Имперфекат	304
Императив	304
Глаголски придјиви	305
Глаголски прилози	307
Перфекат	308
Плусквамперфекат	308
Хабитуал	309
Футур I	310
Футур II	311
Потенцијал	312
О појединим глаголима и групама глагола	312
ПРИЛОЗИ И ПАРТИКУЛЕ	321
Прилози за мјесто	321
Прилози за вријеме	322
Прилози за начин	323

Прилози за количину	323
ВЕЗНИЦИ	323
IV. ЗАКЉУЧАК	325
V. ТЕКСТОВИ	334
РЕЗЮМЕ	367
КАРТЕ	
Карта бр. 1: Мрежа испитаних насеља – списак и скраћенице	21
Карта бр. 2: Српска држава средином X вијека	27
Карта бр. 3: Национални састав испитаних насеља	32
Карта бр. 4: Основни правци миграција у БИХ	41
Карта бр. 5: Прелазни говори јужне Босне и сјевероисточне Херцеговине	46
Карта бр. 6: Рефлекси дугог ненаглашеног јата	61
Карта бр. 7: Групе <i>ТЂ, ДЂ, СЂ, ЗЂ, ЦЂ</i> у говору Муслимана	73
Карта бр. 8: Вокалске редукције у ЈБ и СИХ	116
Карта бр. 9: Судбина африката у јужној Босни	178
Карта бр. 10: Група <i>-чн-</i> у говору Муслимана ЈБ и СИХ	214
Карта бр. 11: Група <i>-дн-</i> у говору Муслимана у ЈБ и СИХ	218
Карта бр. 12: Дугосилазни акценат у говорима ЈБ и СИХ	227
Карта бр. 13: Акценатске промјене у глаголима <i>звати</i> и <i>звати се</i>	237
Карта бр. 14: Акценат у Д-Лег личних замјеница; Квантитет <i>-е</i> у Г-Асг личних замјеница	241
Карта бр. 15: Промјена именица типа <i>Јóво, Мúјо</i>	264
Карта бр. 16: Показна замјеница <i>тај</i>	288
Карта бр. 17: Хабитуал у говорима ЈБ и СИХ	310

16. Броз. *Фојн*. D. Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice* (doktorska disertacija u rukopisu). – Zagreb, 1956, 1-229 + karta.
17. Броз. *Извј*. Dalibor Brozović, *Izvjestaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni*. – Ljetopis JAZU 65, 334-351.
18. Броз. *Граница*. Dalibor Brozović, *O jednom problemu naše historijske dijalektologije – stara ikavsko-ijekavska granica*. – ЗФЈ IV-V, Н. Сад, 1961/62, 51-57.
19. Броз. *Ијешћ*. Dalibor Brozović, *O problemu ijekavsko-šćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*. – HDZb 2, Zagreb, 1966, 119-208.
20. Броз. *Дуј*. сл. Dalibor Brozović, *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičkog prostora*. – Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 5, Zadar, 1970, 5-53.
21. Броз. *Предм. мозаик*. Dalibor Brozović, *O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području Bosne i Hercegovine*. – Radovi sa Simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Zenica, 1973, 81-88.
22. Будм. *Дубровачки*. Pero Budmani, *Duborvački dijalekat, kako se sada govori*. – Rad LXV, Zagreb, 1883, 155-179.
23. Вајан *Злат. I*. André Vaillant, *La langue de Dominiko Zlatarić, I Phonetique*. – Paris, 1928, XX + 368 + bibliographie.
24. Ваљ. *Вис*. Naila Valjevac, *Govor visočkih Muslimana (Akcentat i fonetika)*. – ВН DZb IV, Sarajevo, 1983, 283-354.
25. Вуј. *Мрк*. Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат (с кратким освртом на сусједне говоре)*. – СДЗБ XVII, Београд, 1969, 73-401 + карта.
26. Вук *СР*. Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*. – Београд, 1935, I-XLII и 1-880.
27. Вуковић *Мост*. Јован Вуковић, *Карактеристичне особине мостарског говора*. – Глас Југословенског професорског друштва XII, Београд, 1937, 953-964.
28. Вуковић *П – Др*. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. – ЈФ XVII, Београд, 1938-39, 1-113.
29. Вуковић *Имљ*. Јован Vuković, *Imljani. Govorne osobine*. – GZM XLV, Sarajevo, 1959, 111-116.
30. Вуковић *Међујез. додири*. Јован Vuković, *Refleksi međujezičkih dodira u fonetskim osobinama bosanskohercegovačkih govora*. – Radovi Naučnog društva BiH XX, Sarajevo, 1963, 157-172.
31. Вуковић *Бх. типови*. Јован Vuković, *Bosanski i hercegovački ijekavski govorni tipovi u svjetlu ruščlanjavanja ijekavskog narečja*. – GZM XVII, Sarajevo, 1963, 17-28.
32. Вуковић *Кр.-леп*. Јован Vuković, *Kreševsko-lepenički govor*. – Radovi Naučnog društva BiH III, Sarajevo, 1963, 287-311.

33. Вуковић *Жепа* Jovan Vuković, *Govorne osobine stanovništva Žepe*. – GZM XIX, Sarajevo, 1964, 45-62.
34. Вуковић *Ист.* dr Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I dio: Uvod i fonetika. – Beograd, 1974, 1-225.
35. Вуком. *Јајце I* Славко Вукомановић, *Изајештај о испитивању говора Јајца и околине*. – Гласник САНУ XII, Београд, 1960, 232-234.
36. Вуком. *Марс* Славко Вукомановић, *Језик Ступана Марковца Маргитића*. – Београд, 1971, 5-160.
37. Вуком. *Јајце II* Славко Вукомановић, *Гласови ч и џ у говору католичког становништва у Јајцу и околини*. – Зборник за језик и књижевност I, Титоград, 1972, 19-27.
38. Вуком. *Варијанте* Slavko Vukomanović, *Nacija, jezik i naše književnojezičke varijante*. – Sveske 5-6, Sarajevo, 1984, 241-254.
39. Вушовић *ДИХ* Данило Вушовић, *Диалекат источне Херцеговине*. – СДЗБ III, Београд, 1927, 1-70 + карта.
40. Вушовић *Његош* Данило Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*. – ЈФ IX, Београд, 1930, 93-196.
41. Георг. *ЛП* Светозар Георгијевић, *Јат (ѣ) у говору Личког Поља*. – ЈФ XVII, Београд, 1938/39, 133-149.
42. Даничић *СА* Ђуро Даничић, *Српски акценати*. – Београд – Земун, 1925, 1-236.
43. Дешић *ЗБИГ* Милорад Дешић, *Западнобосански цјекавски говори*. – СДЗБ XXI, Београд, 1976, 1-316 + 5 карти.
44. Драг. *ГЛЈ* Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*. – СДЗБ XXXII, Београд, 1986, 7-238 + 3 карте.
45. Ђорђ. *МД* Ђорђе С. Ђорђевић, *Матија Дивковић*. – Глас Српске краљевске академије LII, 30-139, LIII, 1-136.
46. Ђуровић *Приб.* Радосав Ђуровић, *Рефлекси ја та у околини Прибоја*. – СДЗБ XXVI, Београд, 1980, 237-317 + 2 карте.
47. Жуљић *ДВД* Мијо Жуљић, *Данашњи vareški дијалекат*. – Školski vjesnik XV, Sarajevo, 1908, 36-41, 148-151, 255-258, 347-351, 425-428, 495-499, 572-575, 669-672, 772-777, 894-908.
48. Ивић *О неким пробл.* Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. – ЈФ XXI, Београд, 1955/1956, 97-129.
49. Ивић *Разв. конс.* Павле Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*. – Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду II, Н.Сад, 1957, 159-183.
50. Ивић *Галип.* Павле Ивић, *О говору галипољских Срба*. – СДЗБ XII, Београд, 1957, XXI + 520.

51. Ивић *Иза.* Др Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959.* — Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду IV, Н. Сад, 1959, 397-400.
52. Ивић *ВР* др Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године.* — Београд, 1966, 19-245.
53. Ивић *Српски народ* Павле Ивић, *Српски народ и његов језик.* — Београд, 1971, 5-327 + 2 шеме и Дијалектолошка карта српскохрватског подручја.
54. Ивић *Дијалект.* Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика.* — Н. Сад, 1985, 5-215 + Дијалектолошка карта штокавског дијалекта.
55. Ивић *Посав.* I, II Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor.* — Rad JAZU 196, Zagreb, 1913, 124-254; Rad JAZU 197, Zagreb, 1913, 9-138 + karta.
56. Јах. — Тош. *Гем.* Dževad A. Jahić i Branko Đ. Tošović, *Redukcija i asimilaciona geminacija grupe dn u ijekavskoštakavskim govorima istočne Bosne i u pskovskim srednjoruskim govorima (kontrastivna analiza).* — Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti 13, B. Luka, 1980, 77-94.
57. Јахић *Босна* mr Dževad A. Jahić, *Ijekavskoštakavski govori istočne i jugoistočne Bosne (doktorska disertacija u rukopisu).* — Београд, 1981, I-XXII + 1-630 + 8 karti.
58. Јовић *Трст.* Душан Јовић, *Трстенички говор.* — СДЗб XVII, Београд, 1968, XVI + 238 + карта.
59. Куна *Лаштр.* Herta Kuna, *Jezik fra Filipa Laštrića bosanskog franjevca XVIII vijeka.* — Djela ANU BiH, knj. XXVII, Sarajevo, 1967, 1-194.
60. Ласт. *КГ* Bogdan Lastavica, *Korenički govor.* — Nastavni vjesnik XIV, Zagreb, 1905-1906, 752-765.
61. Маретић *Грам.* Prof. dr Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika.* — Zagreb, 1963, 5-690.
62. Марковић *Анчић* Светозар Марковић, *Језик Ивана Анчића.* — СДЗб XIII, Београд, 1958, 1-147.
63. Милас *Мост.* Matej Milas, *Današnji mostarski dijalekat.* — Rad JAZU 153, Zagreb, 1903, 47-98.
64. Мил. *Црмн.* Бранко Милетић, *Црмнички говор.* — СДЗб IX, Београд, 1940, 209-663 (с картом).
65. Москов. *АСПГ* Милош С. Московљевић, *Акцентски систем поцерског говора.* — Библиотека Јужнословенског филолога 1, Београд, 1928, VIII + 110.
66. Ник. *Тршић* Берислав М. Николнћ, *Тршички говор.* — СДЗб XVII, Београд, 1968, 367-473.

67. Ник. *Мачва* Берислав М. Николић, *Мачвански говор*. – СДЗб XVI, Београд, 1966, 179-313 (с картом).
68. Ник. *Осн. акц.* Берислав М. Николић, *Основи млађе новоштокавске акцентуације*. – Библиотека Јужнословенског филолога 1, Београд, 1970, 5-122.
69. М. Ник. *Гороб.* Мирослав Николић, *Говор села Горобила (код Ужичке Пожеге)*. – СДЗб XIX, Београд, 1972, 625-746.
70. Окука *Усора* Miloš Okuka, *Neke osobenosti vokalizma današnjeg govora donjeg toka Usore*. – Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu VII, Sarajevo, 1972-73, 83-100.
71. Окука *ГР* Miloš Okuka, *Govor Rame*. – Sarajevo, 1983, 7-144.
72. Ост. *Петар I* Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*. – Титоград, 1976, 1-283 + прилози снимака.
73. Пав. *Леп.* Slavko Pavešić, *O narodnom govoru u Lepenici u Bosni*. – Ljetopis JAZU 64, Zagreb, 1960, 362-393 (s kartom).
74. Павл. *Јајце* Миливој Павловић, *О становништву и говору Јајца и околине*. – СДЗб III, Београд, 1927, 97-112 (с картом).
75. Петр. *Змијање* Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. – Библиотека ЗФЛ МС XIV/1-2 и XV/1-2, Н. Сад, 1973, 1-214 (с картом).
76. Петр. *ГБК* др Драгољуб Петровић, *Говор Банице и Кордуна*. – Н.Сад – Загреб, 1978, 7-205.
77. Пецо *Буна* Асим Пецо, *Говор села Буна*. – Зборник за филологију и лингвистику I, Н.Сад, 1957, 169-181.
78. Пецо *Ортиџеш* Асим Песо, *Акцент села Ортиџеша*. – Града Научног друштва NR BiH X, Sarajevo, 1961, 5-51.
79. Пецо *ЦХ* Асим Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*. – ЈФ XXV, Београд, 1961-1962, 295-328.
80. Пецо *ГИХ* Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*. – СДЗб XIV, Београд, 1964, 200 (с картом).
81. Пецо *Једно поређење* Асим Пецо, *Једно поређење Букова језика са говорима јекавске Херцеговине*. – ЈФ XXVII, Београд, 1964-1965, 177-218.
82. Пецо *Стр. утицаји* Асим Пецо, *Страни утицаји на фонетику српскохрватског језика*. – АФФ VI, Београд, 1966, 321-330.
83. Пецо *Промене* Асим Пецо, *Промене непалаталних сугласника у вези са ј на српскохрватском подручју*. – ЈФ XXVII, Београд, 1966-1967, 143-187.
84. Пецо *Јекавс. оазе* Асим Пецо, *Јекавске оазе у западној Херцеговини*. – ЈФ XXVII, Београд, 1966-1967, 267-306 (с картом).

85. Пецо *Ут. тур. јез.* Асим Пецо, *Утицај турског језика на фонетику што-кавских говора.* – НЈ XVI, Београд, 1967, 127-145.
86. Пецо – Мил. *Ресава* Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор.* – СДЗБ XVII, Београд, 1968, 241-366 (с картом).
87. Пецо *Јат у сјевернохер.* Асим Пецо, *Рефлекси Ђ у сјевернохерцеговачком говору.* – Зборник за филологију и лингвистику XI, Н.Сад, 1968, 243-248.
88. Пецо *Аку.* Dr Asim Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika.* – Beograd, 1971, 5-180.
89. Пецо *И-шћа I* Асим Пецо, *Икавскоšćакавски говори западне Босне (I дио: Увод и Фонетика).* – ВН DZb I, Сарајево, 1975, 2-264.
90. Пецо *ПД* Dr A. Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata.* – Beograd, 1978, III-VII и 1-202.
91. Пецо *Соц. промј.* Асим Пецо, *Образ социолошких промјена на говор нашег села.* – Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VI, Пријеполје, 1979, 39-45.
92. Пецо *Прелазни говори* Асим Пецо, *Prilog proučavanju prelaznih govora.* – Radovi ANU BiH LXX, Сарајево, 1981, 43-52.
93. Пецо *И-шћа II* Асим Пецо, *Икавскоšćакавски говори западне Босне (II дио: Акцент, Облици, Текстови).* – ВН DZb III, Сарајево, 1982, 8-258.
94. Пецо *ГП* Асим Пецо, *Govor Podveležja.* – ВН DZb IV, Сарајево, 1983, 209-287.
95. Пецо *ГЗХ* Асим Пецо, *Икавскоšćакавски говори западне Херцеговине.* – ANU BiH, Djela LXI, Сарајево, 1986, 3-230.
96. Пецо *Из језика* Dr Asim Peco, *Iz jezičke teorije i prakse.* – Beograd, 1987, 4-281.
97. Пецо *Турцизми* Асим Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима.* – Београд, 1988, 7-249.
98. Пеш. *Староцрн.* Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и лешански говори.* – СДЗБ XV, Београд, 1965, VII + 294 (с картом).
99. Пиж. *Кол.* Мато Пижурица, *Говор околине Колашина.* – Титоград, 1981, 1-251 (с картом).
100. Поп. *Госпођ.* Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине.* – Београд, 1968, 1-248.
101. *Прав.* *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником.* – Нови Сад – Загреб, 1960, 5-829.
102. Рем. *Кладањ* Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини.* – Прилози проучавању језика VI, Н. Сад, 1970, 105-133.

103. Рем. ЦШ Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*. – СДЗБ XXXI, Београд, 1985, V-XIX и 1-525.
104. РСАНУ I-XII *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. – Београд, 1959-1984.
105. РМС 1-6 *Речник српскохрватског књижевног језика*. – МС – МХ, књ. 1-3, Н. Сад – Загреб, 1967-1969; књ. 4-6, Н. Сад, 1971-1976.
106. Решетар *Betonung* Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. – Wien, 1900, 4° 222 stupca.
107. Решетар *Шток*. Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*. – Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung VII, Wien, 1907, 4° 320 stubaca (sa dve karte).
108. Решетар *Лекц. I, II* Milan Rešetar, *Primorski lektionari XV vijeka*. – Rad CXXXIV, 80-160; Rad CXXXVI, 97-199.
109. Решетар *Зборник* Milan Rešetar, *Dubrovački zbornik od godine 1520*. – Beograd, 1933, 1-296.
110. Решетар *Држић* Milan Rešetar, *Jezik Marina Držića*. – Rad JAZU 248, Zagreb, 1933, 99-240.
111. Руж. *Пљева* Гојко Ружичић, *Акцентски систем пљеваљског говора*. – СДЗБ III, Београд, 1927, 113-176.
112. Руж. *ИГЗБ* Гојко Ружичић, *Главнице особине неких икавских говора западне Босне*, – Годишњак Саре и Васе Стојановић I, Београд, 1934, 30-45.
113. Руж. *Теш. – магл.* Гојко Ружичић, *Један незапажен босански говор*. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XVI, Београд, 1936, 236-254.
114. Руж. *Изв.* Гојко Ружичић, *Извештајо испитивању говора католика и муслимана на левој обали Босне, између Босанског Брода и Лашве*. – Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића III, Београд, 1936, 35-37.
115. Симеон *ЕРЛН I, II* Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I, II*. – Zagreb, 1969, VII-LXIV i 1-1010; V-XII i 1-926.
116. Симић *Левач* Радоје Симић, *Левачки говор*. – СДЗБ XIX, Београд, 1972, 1-618 (с картом).
117. Симић *Прилог* Радоје Симић, *Прилог проучавању говора Србије*. – АФФ 11, Београд, 1974, 403-430.
118. Симић *Скица* Радоје Симић, *Скица за дијалектолошку карту северне Србије*. Југословенски семинар за стране слависте 31, Београд, 1980, 93-136.

119. М. Симић *Обади* Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*. – СДЗБ XXIV, Београд, 1978, 1-124.
120. Станић *Ускочки* Милија Станић, *Ускочки говор*. – СДЗБ XX, Београд, 1974, 5-259.
121. Стеван. *НЦД* Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. – ЈФ XIII, Београд, 1933-1934, 1-128 (с картом).
122. Стеван. *ССХЈ I, II* М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамматички системи и књижевнојезичка норма)*, I део: *Увод, Фонетика, Морфологија*. – Београд, 1964, III-X и 1-653; II део: *Синтакса*. – Београд, 1969, V-VIII и 1-902.
123. Тешић *Љешт*. Милосав Тешић, *Говор Љештанског*. – СДЗБ XXII, Београд, 1977, 159-238 (с картом).
124. Hamm Stsl. *čit.* Josip Hamm, *Staroslovenska čitanka*. – Zagreb, 1960, 1-160.
125. Ђупић *Бјелоп*. Драго Ђупић, *Говор Бјелопавлића*. – СДЗБ XXIII, Београд, 1977, IX + 226 (с картом).
126. Шим. *ГИКБ* Mate Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*. – Djela ANU BiH XLI, Sarajevo, 1971, 3-219.
127. Шкаљић *Тури*. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom - hrvatskosrpskom jeziku*. – Sarajevo, 1973, 7-662.
128. Шурмин *Биљешке* Đuro Šurmin, *Njekoлико bilježaka o govoru hercegovačkom*. – Nastavni vjesnik III, Zagreb, 1894-1895, 164-175.
129. Шурмин *Сарајевски* Đuro Šurmin, *Osobine današnjeg sarajevskog govora*. – Rad JAZU 121, Zagreb, 1895, 186-209.

II. ОСТАЈА ЛИТЕРАТУРА

1. Аљћ. *Коњиц* dr Pavo Anđelić, *Historijski spomenici Konjica i okoline*. – Konjic, 1975, 7-324.
2. Бешл. *Стећци* Šefik Bešliagić, Stećci. – Sarajevo, 1971, 11-495 (sa 2 karte).
3. Вего *Насеља* Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*. – Sarajevo, 1957, 7-184 (s kartom).
4. Вего *Бх. држава* Marko Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*. – Sarajevo, 1982, 7-219.
5. Дедијер *Херц*. д-р Јевто Дедијер, *Херцеговина*. – СЕЗБ XII, Београд, 1909, 3-448.
6. Гилф. *Путовање* Александар Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*. – Сарајево, 1972, 5-404.

7. Дедијер *Бх. становн.* Јевто Дедијер, *Поријекло босанско-херцеговачког становништва*. – Преглед 7/8, Сарајево, 1911, 421-431.
8. Динић *Српске земље* Михаило Динић, *Српске земље у средњем веку*. – Београд, 1978, 9-443.
9. *Енциклоп.* *Енциклопедија Југославије* 2. – Загреб, 1982, 108-375.
10. *Ист. I* Група аутора, *Историја народа Југославије*, књ. прва. – Београд, 1953, 5-821.
11. Креш. *Ханови* Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i karavan saraji u Bosni i Hercegovini*. – Sarajevo, 1957, 3-164 (s kartom).
12. Кулишић *Мусл.* Špiro Kulišić, *Razmatranja o porijeklu Muslimana u Bosni i Hercegovini*. – GZM VIII, Sarajevo, 1953, 145-158.
13. Кулишић *Етн. формације* Špiro Kulišić, *Starije etničke formacije i etnički procesi u obrazovanju naroda Bosne i Hercegovine*. – Pregled 1, Sarajevo, 1961, 9-16.
14. Петрић *Миџр.* Mario Petrić, *O migracijama stanovništva u Bosni i Hercegovini*. – GZM XVIII, Sarajevo, 1963, 5-13.
15. Скарић *Сарајево* Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*. – Sarajevo, 1937, 1-243.
16. Солов. *Боеумили* Александар Соловјев, *Нестанак боеумилства и исламуација Босне*. – Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине I, Сарајево, 1949, 42-79.
17. Трифк. *СП* поп Стјепо и Владимир Трифковић, *Сарајевско поље*. – СЕЗБ XI, Београд, 1908, 3-426.
18. Хоџић *Главатицево* Šefko Hodžić, *Glavatičevo*. – Glavatičevo, 1975, 3-53.
19. Цвијић *БП* Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. – Београд, 1922, 1-418.
20. Ћирк. *Косача* Сима М. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић – Косача и његово доба*. – Београд, 1964, 1-309.
21. Ћоровић *Хист.* др Владимир Ћоровић, *Хисторија Босне*. – Београд, 1904, 1-658.

I

УВОД

1. ПОДРУЧЈЕ – ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ

1. У међуријечју извора Босне и горње Неретве постоје четири идиома који чине прелаз између ијекавскошћакавског источнобосанског (ијешћ. иб.) и ијекавскошћакавског источнохерцеговачког (ијешт. их.) говора.¹ Испитивање ових говорних типова има посебан значај за сх. дијалектологију не само због тога што они чине прелаз између најмлађег, их., и архаичнијег, иб. говора него и због тога што се на овом подручју укрштају карактеристичне изоглосе, од којих неке раздвајају јужнословенску језичку територију на источни и западни дио.² Овај рад уклања ту бјелину на карти босанскохерцеговачког (бх.) дијалекатског комплекса и даје слику њене језичке ситуације данас, о којој у литератури има само претпоставки, без ослоња на теренска истраживања.

2. Подручје захвата јужну Босну (ЈБ) и сјевероистичну Херцеговину (СИХ). На њему су највише бх. планине: Бјелашница (2067 м), Трескавица (2088 м), Лелија (2033 м), Игман (1504 м), Височица (1942 м), Иван-планина (1744 м) и Ормањ (1143 м). Граница му иде од извора Босне долином Железнице преко Трнова до Доброг Поља, наставља долином Бистрице до ушћа Говзе, одатле повија према југу и југозападу долином Говзе и иде рубом загорске висоравни, испод Лелије, па избија на Неретву код Улога. Код Улога граница прелази Неретву захватајући калиновачка села између Неретве и пл. Црвањ (1872 м), а одатле долином Неретве преко Главатичева до Коњица. Од Коњица оштро скреће ка сјевероистоку тако

¹ Ијешћ. иб. у литератури се означава различитим терминима: ијекавскошћакавски говорни тип (Пецо *ПД* 96), дијалекат (Броз. *Ијешћ.* 120), ијекавски босански архаичнији говорни тип (Вуковић *Бх. тилови* 18). Ивић наговјештава да ће будућа дијалектолошка истраживања потврдити претпоставку о потреби диференцирања фоњичко-тузланских говора као посебне дијалекатске јединице (*Дијалект.* 142). О неким проблемима сх. дијалектолошке номенклатуре у новије време пише Д. Петровић (НЈ XXVI/4, 234-240). Уп. и Пецо, НЈ XXVII/1-2, 93-100.

² В. код Ивића, оп. cit., 14-16.

да долином Трешанице, преко Иван-седла, избија на босанску страну код села Вуковина, одатле преко Тарчина и даље долином Зујевине иде све до њеног ушћа у Босну, гдје се затвара на Врелу Босне (в. карту бр. 1).

3. У овако ограниченом простору издвајају се четири етнографске и лингвистичке цјелине: загорско-бјелимићка, Комска жупа, СИХ и ЈБ. Подаци о говорним типовима су прикупљени у 51 насељу, од којих су 17 у Загорју и Бјелимићима, три у Комској жупи, 10 у СИХ и 21 у ЈБ.

4. Под топонимом *Загорје* подразумева се област између Доброг Поља у Босни до р. Слатинице у Херцеговини, те између пл. Трескавице, Височице и Лелије и р. Неретве, Бистрице и Говзе.³ Загорју припадају и Бјелимићи са 20 села у општини Коњиц.⁴

5. Комска жупа је смјештена међу р. Ракитницом, Неретвом и Трешаницом и пл. Височицом. Тако се зове по средњовјековној фортификацији Ком, коју први пут спомиње Поп Дукљанин у свом Лџетопису.⁵

6. У СИХ — међу р. Ракитницом, Неретвом и Трешаницом, пл. Ормањ и Бјелашницом, — завучено је 12 међусобно врло удаљених и неповезаних села.

7. Јужној Босни, између Иван-седла и р. Бијеле, припада и пет-шест села некадашње општине Умољани, у горњем току Ракитнице. Овај најљепши дио Босне истеже се између Бјелашнице, Игмана, Зујевине и Жељезнице. Комплекс се проширује и на дио Загорја, између Доброг Поља и Љуте, које је у етнографском и лингвистичком погледу Херцеговина.

8. Државне и административне границе између Босне и Херцеговине су постављане и помјеране између вијенаца Бјелашнице и Трескавице и горње Неретве. Данашња административна граница повучена је 1958. г. када су, територијалном реорганизацијом општина, осам села (*Умољани, Милишићи, Крамари, Бобовци, Озимине, Первизи и Синановићи*) одвојена од Коњица и припојена Трнову. Те године су општинска варошица Улог и четири херцеговачка села лијево од Неретве (*Језеро, Рајац, Залужје и Гапићи*) издвојена из невесињског среза и припојена Калиновику.⁶

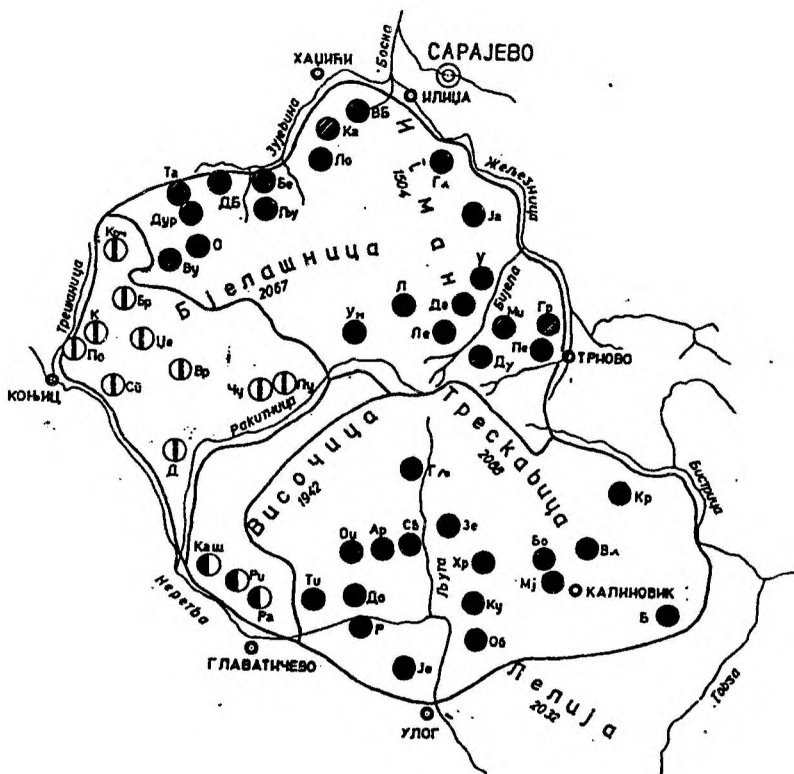
³ За становнике низина и приморских крајева Загорје је подручје иза планина (гора). Вего наводи да се у средњем вијеку "područje od izvora rijeke Neretve (Neretvice) do grada Veletina na Neretvi u pravcu Glavatičeva i na sjever do Bistrice i Govze kod Miljevine na istok" називало Загорје (*Бх. држава* 55). Становништво ових крајева данас под Загорјем подразумева област око Калиновика и горње Неретве, тј. онај дио Босне који историчари означавају као Кучевско Загорје. Апелатив живи у традицији. У Божановићима код Калиновика сам забиљежио: "Ово су ти Загорани, бона, што никоме не дају пардона".

⁴ Топоним *Бјелимићи* Озачани тумаче према хидрониму *Бјелџм*, најјачем врелу испод Височице, одакле извире Бјелимићка ријека.

⁵ В. код Ф. Шишића, *Летопис Попа Дукљанина*, 1928, стр. 327. Исп. и: Авђ. Коњиц 24 и 145-149; Вего *Насела* 149-150; Динић *Српске земље* 230; Хоџић *Главатицезо* 8-9.

⁶ Садашња административно-територијална граница између Босне и Херцеговине поклапа се са убицираном границом босанске државе у XII в. Исп. карту *Босанска држава у XII-XIV веку* (*Ист.* 1 59) са картом бр. 1; в. и код Вега, *Historijska karta srednjovjekovne bosanske države*, оп. cit., на крају.

Карта бр. 1: Мрежа испитаних насеља – списак и скраћенице

ЛЕГЕНДА

- Насеља Загорја и Бјелимића
- Насеља Комске жупе
- ⊖ Насеља сјевероисточне Херцеговине
- ⊖ Насеља јужне Босне

Ар(гуд), Бе(ганови), Б(орија), Бо(жановићи), Бр(ђани), Вл(ахоље), Вр(доље), ВБ (Врело Босне), Ву(ковићи), Гл(авогодина), ГЉ (Горња Љута), Гр(ачаница), Де(јчићи), До(љани), ДБ (Доња Биоча), Д(убочани), Ду(јмовићи), Дур(ановићи), Зе(ломићи), Ја(сен), Је(зеро), К(ањина), Ка(сатићи), Каш(ићи), Кр(бљине), Крч, Ку(тине), Ле(дићи), Ло(кве), Л(укавац), Лу(комир), Љу(бовчићи), Ми(јановићи), Мј(еховина), Об(аль), О(цак), Оц(аци), Пе(ндичићи), По(дорашац), Р(ајац), Ра(зићи), Ри(бари), Сп(иљани), Св(ијенча), Та(рчин), Ти(ис), У(мчани), Хр(ељићи), Чу(ховићи) и Це(пи).

9. Данас се, како је закључно Дедијер⁷ почетком овог вијека, може говорити о полигитичким и етнографским границама БиХ. Јадранско-црно-морска вододијелница на Иван-планини, Орману, Бјелашници и Трескавици раздваја подручје, *grosso modo*, на двије различите лингвистичке и етнографске цјелине — Херцеговину и јужну Босну.⁸ Ова чињеница је у непосредној вези са дијалекатском сликом простора, у коме су се, дјеловањем сплета геофизичких, историјских, етнографских, економских и социокултурних околности, развила четири ијекавска говора типа (в.т.3) са тенденцијом конвергенције у условима појачаних комуникација на периферијским превојима:

- а) бјелимпићко-загорски штакавски (бз.),
- б) комски штакавски (ком.),
- в) шћакавско-штакавски СИХ (сих.) и
- г) јужнобосански шћакавски (јб.).

Прва два су изданици најмлађег их., четврти је дио архаичнијег их., а трећи, сих., настао је у процесу конвергенције два базична бх. дијалекта. Посебно је питање дијалекатског супстрата у СИХ, за који мислим да је био шћакавски (в.т. 17 и 508).

Сви су ови говори прелазни. У овоме раду биће ријечи и о карактеру њихове прелазности, тј. о сноповима изоглоса које им нису матичне и о релевантним аутохтоним особинама.⁹

10. Јужно и југозападно од бз. и ком. је их. који је описао Пецо.¹⁰ Из дијалектолошке карте се види да су у их. дијалекатски комплекс укључена и сва села између горње Неретве и пл. Зеленгоре. На тој страни граница иде од Изгора прско Игри на Придворицу па се даље "повија ка западу на Селане и Заборане".¹¹

На истоку и сјеверистоку бз. и јб. су одвојени од ијект. говора источне и југоисточне Босне р. Жељезницом и Бистрицом. Ову границу је повукао Јахић у раду о говорима тог дијела Босне.¹²

На Планини и у Сарајевском пољу, лијево од Жељезнице, нашао сам јб. шћакавски.¹³ Шћакавско је, дакле, и Сарајевско поље, чак и сва села

⁷ Дедијер *Херц.* 6.

⁸ Цвијић пише о најштријој супротности "која се запажа прелазећи из Босне, шумовите и зелене, у јадранско приморје, земљу голу и кршну са стенама беличасте и сиве боје" (*БП* 42-43). И Ђуровић истиче значај природних граница међу средњовјековним жупама: "Границу између Босне и хумске области чинила је Неретва. То је изразито природна граница, коју сем те, ту већ сужене, реке чини и један појас високих, тешко пролазних планина" (*Хист.* 122).

⁹ О том појму в. шире код Пеца *Прелазни говори* 46.

¹⁰ Пецо *ГПХ* 1-200.

¹¹ Пецо, *op. cit.*, 9.

¹² Јахић *Босна* 2

¹³ Сарајевско поље "ima oblik riječne delte, kojoj se vrh nalazi u samom Sarajevu... Najveću dajžinu ima u pravcu sjeverozapad - jugoistok između sela Hreljeva i Vojkovića.

око Бјелашнице и Игмана, без обзира на конфесионалну припадност! Овдје се мора ревидирати бх. дијалектолошка карта. Шурминове,¹⁴ Скаринево¹⁵ и Трифковићеве¹⁶ тврдње о штакавизму Сарајевског поља не одговарају стварном стању на терену.¹⁷ На основу Јахићеве¹⁸ и моје грађе сада се са сигурношћу може повући јужна изоглоса шћакавског ареала од Коњица до Дрине. У СИХ јасно се диференцира линијом: Подорашац — Кањина — Врдоље — Чуховићи — Лукомир — Умољани, у ЈБ такође: Зорановићи — Јасен — Крупац — Сарајево. Истим правцем муслиманска села Лукавац и Гај и српска Леђићи, Умчани и Јасен су штакавска, а мјешовита Цепи (у СИХ) и Пендичићи (у ЈБ) су штакавско-шћакавска.

Сарајевски говор је описао Шурмин. Пошто је његов метод непоуздан, у те резултате се сумња.¹⁹ Зато су испитивањем захваћена и села на југозападном крилу Сарајевског поља, те на сјеверним падинама Бјелашнице и Игмана.

Подручје се завршава на сјеверу на линији Иван-седло — Зујевина²⁰ — Врело Босне. Даље је познати шћакавски дијалекат.²¹

Западно и југозападно од ијешћ.-шт. сих., на завоју Неретве, у базену Јабланице и долине Рање, посебни су говорни типови, у којима се мијешају икаквси и ијекавски, шћакавски и штакавски рефлекси. Рама је икавскошћакавска,²² Јабланица икавско-ијекавска шћакавска,²³ а Дрежница икавскошћакавска.²⁴

која износи 12 km" (Скарић Сарајево 12). Трифковићи наводе да се становници села Сарајевског поља називају Пољацима, а они из Планине — Плаништацима (СП 5).

¹⁴ Шурмин *Сарајевски* 192.

¹⁵ "Ali iznenaduje, što se mjesto konsonantske grupe *šč*, pojavljuje *št* (op. cit., 75).

¹⁶ Op. cit., 77.

¹⁷ Јужна граница ијешћ. иб. дијалекта није утврђена. На терену се оно што јесте често разликује од онога што мислимо или претпостављамо да би могло бити. Јахић прихвата Шурминову тврдњу о штакавизму Сарајевског поља (op. cit., 92-93). Брозовић је опрезнији: југозападно од Фојнице ставља је на била *Битовиње* и *Вранице*, односно на развође Босне и Неретве (*Ијешћ.* 163); за сарајевски пише да је ијекавскошћакавски (op. cit., 164), а у предјелу Иван-планина — западни обронци Романије могућа су фронтална помјерања (op. cit., 168).

¹⁸ Op. cit., 286-291.

¹⁹ О вриједности Шурминова метода в.: Пецо *И-шћа* 176; Брозовић, op. cit., 158 и 192; Јахић, op. cit., 61-62.

²⁰ Хидроним *Зујевина* забиљежен је као *Зуемња* (в. Вулетић — Вукасовић, *Стари нацрт смучке жупе усред краљевине Босне*. — ГЗМ, Сарајево 1891, 275), у турским документима — *Zuimlja* (Скарић, *ibid.*).

²¹ О шћакавским иб. говорима писали су: Броз. *Ијешћ.*, Броз. *Фојн.*; Брабец *Тул.*, Брабец *Особине*; Вуковић *Кр.-леп.*; Жуљић *ДВД*; Рем. *Кладањ*; Окука *Убора*; Ваљ. *Вис*. Још неки радови наведени су у попису литературе.

²² В.: Окука *ГР* 35, 64-65; Броз. *Ијешћ.* 164-165; М. Филиповић, *Рама у Босни*, СЕЗБ LXIX, 44-46.

²³ В.: Пецо *Јат у сјевернохер.* 246; Решетар *Шток.* 82; Броз. op. cit., 163.

²⁴ М. Окука, *Глас х у говору Муслимана Дрежнице у Херцеговини*. — Књижевност и језик 2, Београд, 1982, 103.

2. ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ ЈБ И СИХ И ЊИХОВ ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ

11. Подручје је смјештено у средишњем дијелу Републике БиХ, која због своје драматичне историје и различитих утицаја са запада и истока, југа и сјевера, чини један риједак и занимљив културно-историјски музеј.²⁵ Данашња демографска основа и дијалекатска слика ЈБ и СИХ је формирана у средњем вијеку, послније доласка Словена. Сва четири идинома садашњим особинама, дијакроним слојевима и размјештајем потврђују основне историјске чињенице о положају и међусобним односима бх. средњовјековних жупа или области.²⁶

12. Почетком VII вијека Словени су овдје затекли остатке становништва илирског и римског, а можда и трачког поријекла, које је већ било проријеђено претходним варварским упадима, епидемијама, глађу и другим невољама.²⁷ Што није изгинуло у налетима Словена и Авара, склонило се у планине или утекло на приморје. Остатак је постепено славенизиран. Сточаре римског поријекла у Подгорју спомније и Дедијер. Њихови преци, "још за вријеме Римљана" говораху "поквареним римским језиком".²⁸ Има индиција да су са Словенима овамо провалили и Авари. Иако је њихова држава пропала крајем VIII вијека, претпоставља се да се остатак задржао у високој Херцеговини, о чему свједочи топоним *Обре* – *Обри* (словенски назив за Аваре) у околини Коњица.²⁹

Словенска племена Србе и Хрвате спомније Константин Порфирогенит (912-959) у раду *De administrando imperio* (гл. 29-36). Српска племена су се настанила на широком подручју "од Саве и Пливе до Лима и западне Мораве и од Цетине до Бојане".³⁰ У "Земљи Хрвата" наводе се жупе Плива и Ливно.³¹ Српска племена су населила и Хум (Захумље), Травунију и Дукљу.

13. Традиција племенског живота Словена се наставља на бх. простору. Геоморфолошке карактеристике подручја су биле врло погодне за такву друштвену организацију. Већ тврди да су словенска племена живјела у

²⁵ В. код Ђуровића *Хист.* 9.

²⁶ Исто је закључио Пецо за западну Херцеговину (ЈФ XL, 138; ГЗХ 14). Исп. и Ивић *Дијалект.* 143 и 180. Да је Динић имао резултате дијал. истраживања ЈБ и СИХ, са више вјероватноће би одредио границе земље Х. Стјепана на линији Коњиц – Врхбосна – Гласинац (в. *Српске земље* 255).

²⁷ Дедијер *Херц.* 36; Скорић *Сарајево* 31.

²⁸ Дедијер, *op. cit.*, 107-108.

²⁹ В. код Скорића, *О географској номенклатури Босне и Херцеговине*, Гласник Географског друштва Београд, св. 13, стр. 33-34. *Обре* у Коњицу региструје и Аџић, *op. cit.*, 266.

³⁰ Ђуровић, *op. cit.*, 104. Србе први пут спомније франачки списатељ Ajnhard у *Аналима*. В. шире Ђуровић, *op. cit.*, 104.

³¹ С. Станојевић – В. Ђуровић, *Одабрани извори за српску историју*, књ. X, Београд, 1921, стр. 71-72.

некој врсти међусобне изолације.³² Друштвене и просторне (географске) јединице ових племена су биле жупе. Њихова су имена настајала по називима ријека, поља или жупана. У интерпретацији чињеница о организацији друштвеног живота у жупама (*архонтија* = област; *град, жупан, бан* — у Рашкој *велики жупан*) историчари спомињу шћакавизам *зборишће* у значењу мјеста гдје се одржавао "подимни збор" (*дим* = кућа) ради доношења закона и суђења. Једна таква жупа по имену *Босна (Врхбосна)*³³ са два града: *Которац* (име сачувано у топониму села *Которац* у Сарајевском пољу) и *Десник* — налази се у околини данашњег Сарајева. Из овог основног конститутивног елемента, уједињавањем више словенских племена, касније се развила прва средњовјековна босанска држава, којој је припадала и ЈБ са ијешћ. дијалектом.

14. Дијелом СИХ (у географији: *Висока Херцеговина*),³⁴ између горње Неретве и вијенаца Бјелашнице и Трескавице, још од средњег вијека су постављане и помјеране границе између хумских и босанских жупа, области (архонтија) и држава. И мозаичан приказ ових граница у даљем историјском процесу, какав се разабера из обимне литературе, указује на прелазни географскоетнички, административнополитички и лингвистички карактер подручја. Рефлекси таквих давнашњих подјела су видљиви у савременој административној подјели и дијалекатској слици.

Историчари су, по Порфиригениту и Дукљанину, реконструисали границе ужих друштвених босанско-хумских јединица између горње Неретве и извора Босне (в. карту бр.2). У горњем току Босне (*Горња Босна*³⁵) спомиње се (око 1200. год.) жупа Врхбосна, а у Боснику³⁶, у порјечју Жезљезнице (1428. год.), жупа Смучка (данашњи трновски крај). Бјелашница и Трескавица, на сјеверу, у X в. су у саставу Хума. Дукљанин у XII в. у Подгорју,³⁷ већ у саставу босанске државе, налази ове жупе: Вишева, Дбар (или Идбар), Ком и Неретва.³⁸ Историчари се не слажу једино у томе гдје би могла бити жупа Дбар: по једнима Дбар је у друго име за жупу Ком,³⁹

³² Мијешала су се "privremeno radi zajedničkog ratovanja i nekog suđenja ili dogovora o isprašama" (*Бх. држава* 13).

³³ L. Taloci (ГЗМ I, Сарајево, 1889, 5) и Џ. Truhelka (*Les restes illyriens en Bosnie, Paris, 1900, 12-15*) лексему *Босна* неувјерљиво, преко албанског *bos*, доводе у везу са илирским **boss* = мјесто гдје се испира со или слани извор. Исп. и Вего, *op. cit.*, 13-26. Mayer (*Die Sprache der alten Illyrier, Wien, 1957, 248*) мисли да је апелатив *Босна* (индоевр. **bhog* = текућа вода) донијело једно витално словенско племе, које је у горњем току Босне ујединило више племена и родова под истим именом. В. и Наставни вјесник XLII, Загреб, 1933/34, 47-48. Скок га изводи из истог хидронима, за који претпоставља да би могао бити предсловенска, чак и прединдоевропска ријеч (*EP* 191).

³⁴ *EJ* 2, 161.

³⁵ Вего, *op. cit.*, 24.

³⁶ В. код М. Филиповића, *Горња Босна*, Географски преглед, Сарајево, 1957, 160-161.

³⁷ "Ime podgorje nastalo je po tome što se ... župe nalaze ispod planina Treskavice i Bjelašnice te Durmitora" (Вего, *op.cit.*, 27).

³⁸ Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд, 1928, 327.

³⁹ Вего, *ibid.*

други мисле да су то двије жупе, али их не разграничавају,⁴⁰ док трећи налазе доказе за убикацију града Дбар у горњи ток рјечице Дбрачице (у народу: *Башћица*) испод Прења.⁴¹ Ако бисмо, ослањајући се на Дукљанинов ред појмова, Динићеву анализу историјских чињеница⁴² и сигурну локацију града Велетина, Дбар смјестили у данашње Бјелимиће, томе би се противило стање у савременој дијалекатској слици, пошто бјелимићки и загорски говори припадају јединственом типу. И у средњем вијеку Бјелимићи су у саставу жупа или Гобзе или Загорја.⁴³ Према томе, жупа Дбар, вјероватно, није никад ни била на подручју ових говорних типова.

И Загорје је (в.т.4) у средњем вијеку гранична, прелазна област. Дукљанин га спомиње у саставу жупе Вишева у области Подгорја. Из *Повеље Кулина бана* види се да је ова област, под именом Кучевско загорје, први пут прикључена Босни мало прије 1193. год. У славу те побједи Кулин је саградио и посветио цркву у насељу Босни (Милићи, Бискупићи). У повељама босанских владара и у дубровачким изворима Загорје се у средњем вијеку спомиње више пута, увијек као јужна, гранична област босанске државе.⁴⁴ Овдје су подигнута два града — Обаљ и Велетин — ради одбране од упада из Хума. Средином XV в. Загорје је у посједу херцега Стјепана Вукчића — Косача. Око 1469. год. ова област је пала под власт Османлија (нахија Загорје у вилајету Херсек), када је отпочео процес исламизације старосједлаца.

ЈБ и СИХ Турци су већ били заузели. Послије пада Босне (1463) Планина и Сарајевско поље су у саставу вилајета *Saray-ovasi*, СИХ (стара жупа Неретва) са околином Коњица је кадилук Неретва у вилајету *Kiral* (Краљева земља⁴⁵), а Комска жупа, као посебна нахија, иде у вилајет Херсек (Земља Херцегова).

15. Говорни типови ЈБ и СИХ су се формирали на подручју првог проширења босанског државног нуклеуса, на југу, за вријеме Кулина бана. То је подручје Кулинове славе, тј. област која се јавља као разлика између Босне на југу у X и Босне у XII вијеку.⁴⁶ Главне особине ових идиома, настале у средњесрпскохрватском периоду (XIV – XV в.) унутар граничних босанско-хумских жупа, диференцирају се и у савременој дијалекатској слици тако да представљају основу за њихову класификацију. У турском периоду, у измијењеним социolingвистичким условима, ови прелазни го-

⁴⁰ Ђуровић *Хист.* 120; Динић *Српске земље* 231-232.

⁴¹ Нпр. Ањ., *op. cit.*, 136.

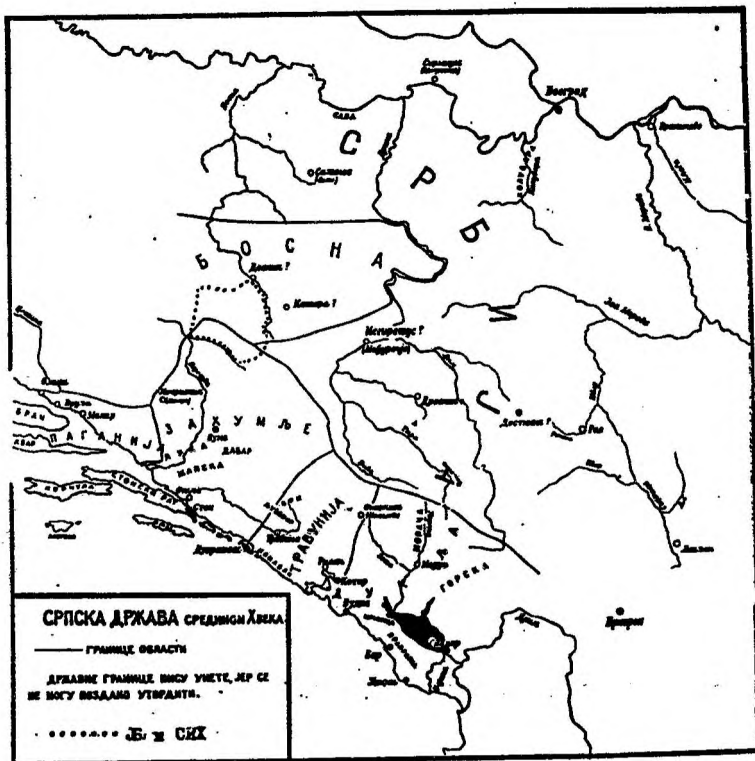
⁴² Динић, *ibid.*

⁴³ *Вего Насела* 123.

⁴⁴ Познан Ђурин, жупан Загорја, признаје хумског кнеза Константина Нелипчића (Вего, *op. cit.*, 55). Јавља се 1327. год. у Дубровнику као изасланик босанског бана Стјепана Котроманића (в. L. Taloci, *Istraživanja o postanku bosanske banovine s naročitim obzirom na повеље kormendskog arhiva*, ГЗМ, Сарајево, 1906, 410-411). Један дубровачки трговац тужи двојицу Загораца 24. маја 1335. В. Vuk Vinaver, *Trgovina robijem*, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1953, 141.

⁴⁵ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Сарајево, 1982, 119.

⁴⁶ Исп. Vego, *Historijska karta srednjovjekovne bosanske države*. Насела, на крају.

Карта бр. 2: Српска држава средином X вијека⁴⁷

вори настављају развој унутар истих природних и друштвених цјелина. Пошто је турски теократски систем своје управне јединице (вилајете, кадилуке и нахије) даље одржавао у границама средњовјековних области и жупа, те подјеле су оставиле трагове у језику, тако да се типолошке дискриминанте данас крећу у границама традиционалних историјских јединица.⁴⁸

⁴⁷ *Ист. I*, послјије стр. 212. Зону ЈБ и СИХ учртао Р. Ђ.

⁴⁸ Уп. карте изоглоса са: Босна у доба бана Матеја Нинослава, Ширење Босне у XIV веку, Босна у почетку XV века (Сима Тирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, 1964, 64, 162, 217), Босанска држава у XII – XIV веку, Територија босанских велможа у XV веку (*Ист. I*, послјије стр. 528 и 550).

16. Према овоме, о прелазним говорима ЈБ и СИХ у односу на положај средњовјековних босанско-хумских земаља може се закључити:

а) Ијешт. говори су у границама средњовјековне српске државе (в.т. 10 и нап. 26). Каснија фронтална помјерања њихових дискриминанти правцем сјевер — југ под утицајем херцеговачких миграција и савремених импулса из сарајевског базена су минимална и готово безначајна.

б) У границама Комске жупе (в.т. 5) развио се прелазни ијешт. говорни тип са више херцеговачких и босанских особина. Пошто је Комска жупа 1404. год. прикључена посједу Косача, претпостављам да се њена карактеристична особина *Мјјо, Јџво — Мјјје, Јџвѣ* развила у XIV в. када је ова област била у саставу старе босанске државе.

ц) Планине Бјелашница и Трескавица су тако изразите препреке између Босне и Херцеговине да је бз. ијешт. говор, формиран у жупи Загорје у Подгорју (в. т. 4), остао у основи источнохерцеговачки, иако је ова област између 1193. и 1444. год. у саставу Босне. Друге особине (спорадична геминација, енклитике *хи, хим/хин*), које бз. везују за босанске говоре, развиле су се касније.

д) У старим жупама Врхбосна и Смучка (данас: Сарајевско поље и Планина) развио се иб. ијешт. говор са статусом посебног дијалекта, чији се импулси осјећају и допиру у ијешт.-шт. сих.

16. Национални ентитет трију народа (Хрвати, Муслимани и Срби) и дијалекатска слика подручја је коначно обликована у турском периоду (XV — XIX в.). У том сложеном процесу дјеловање Цркве босанске, исламизација, миграције и поријекло становништва, као одлучујући фактори, имају кохезиони или дивергирајући значај.

У етничкој структури подручја, у вријеме турске доминације, поред Срба и Хрвата, исламизацијом јужнословенског етничког супстрата — јавља се муслимански етнос, који је овдје и данас бројчано премоћан. Пошто су исламизацијом ЈБ и СИХ настале трајне последице у популационој слици, задржимо се на овоме процесу у мјери у којој је језик национално обиљежје.⁴⁹

17. Савремена истраживања, заснована на примарним изворима (турски дефтери), показују да је исламизација највише вршена током XV и XVI в. над припадницима све три конфесије (богумили, православни и католици).⁵⁰ Иако су готово сви бигумили, "добри Бошњани", из економ-

⁴⁹ Исламизација БиХ се различито тумачи. На истину могу рачунати само они радови који су засновани на историјским чињеницама. У временима мржње било је покушаја фалсификована чињеница, већином из политичких или вјерских разлога. Једни стављају знак једнакости између Муслимана и Турака, а други исламизацију траже само у богумилима. Примјер пропаганде м. историјских истраживања в. код М. Handžićа, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1940).

⁵⁰ У то доба "вера није била ствар истинског опредељења или чврсте традиције, него фирма, која се мењала према политичким приликама или потребама" (Туровић, *op. cit.*, 479).

ских, психолошких и политичких разлога примили ислам, то ипак не значи да се муслимански етнос у нас развио искључиво или претежно из богумилске секте.

Пошто је Црква босанска ортодоксно богумилско учење прилагодила специфичним друштвеним и државним потребама, добивала је подршку неких босанских краљева и у своје редове премамила дио властеле и масе сељака, тзв. "мрсне људе". Тај процес је нарочито дошао до изражаја за вријеме бана Кулина. Босански краљ Томаш (1443-1461) насилно је у ужој Босни покрестио око 2.000 богумила а 4.000 протјерао у Хум; прикривени дио остатка богумила у почетку турске владавине већ је био примио ислам.⁵¹ Изгледа да се један број изгнаних патарена, који су касније примили ислам, настанио у СИХ. Ћоровић наводи, према католичком херцеговачком шематизму за 1867. годину, да се у Дубочанима (в. карту бр. 1) породица Хележ до "пре коју годину ... држала људила богумилског".⁵² Ханџић пише да је у Врдољу и Умољанима, као у Дрежници (уп. КиЈ 2, 102-105), касно извршена исламизација и још додаје да су по томе Новалићи узели презиме а Милишићи су последњи прешли у Мухамедову вјеру.⁵³

18. Иако нису вршена етнолошка испитивања комплекса, на основу наведених историјских чињеница и радова општијег карактера о поријеклу бх. становништва (Кулишић *Мусл.*, *Етн. формације*; Петрић *Мигр.*; Дедијер *Бх. становн.*) претпоставља се да је шћакавизам у СИХ особина етничке формације богумилске провинијенције, која је касније са Власима примила ислам. Пошто се популациона слика СИХ битно промијенила прије великих миграција турског доба, овај слој је, дакле, стариначки а шћакавизам предмиграциони дијалекатски супстрат.

19. Наука још нема коначан суд о исламизацији. Ипак, "preovladjuje da Muslimani Bosne i Hercegovine u velikoj većini potiču od domaćeg slovenskog stanovništva, koje je prešlo na islam za vrijeme turske uprave, i manjim dijelom od osmanlijskih doseljenika koji su docnije poslovenjeni".⁵⁴ Цјелокупно муслиманско сељаштво је било и остало словенског поријекла.⁵⁵ У саживљавању словенског становништва са османлијским досељеницима у градовима посредовали су муслимански старинци, што се види по архаичним говорним особинама и остацима старих словенских обичаја.

Процес исламизације у БиХ је отпочео још средином XV в. У XVI в. он је углавном био завршен у босанским селима. Нека забачена планинска села СИХ примила су касно ислам (око 1700. године). Ислам су прихватили: највећи дио богумила, дио Срба и влашких сточарских

⁵¹ Исп. Ћирк. *Косача* 244. В. и S. Ćerić, *Muslimani srpskohrvatskog jezika*, Sarajevo, 1968, 66.

⁵² Ћоровић, *op. cit.*, 187.

⁵³ Ханџић, *op. cit.*, 33-34.

⁵⁴ Кулишић *Мусл.* 145.

⁵⁵ Кулишић, *op. cit.*, 115. Исп. и Дедијер: "У сеоском становништву нема оријенталних досељеника" (*Бх. становн.* 430).

племена око Бјелашнице, Трескавице и Височице. Један дио богумила у Хуму вратио се у "грчку вјеру" послје 1453. г.⁵⁶

Ислам су најприје прихватиле босанске велможе и властеличићи. За њима је, у очекивању пореских повластица и ради заштите од вјерских погрома и кулука, тако чинио и дио сељаштва. Овај процес је једнако текао у ЈБ и СИХ као и на другим странама БиХ. На Црнач-гробљу у Г. Которцу нађен је мрамор неког хришћанина Богчина, чији се син Балабан спомиње као конвертит у Исабеговој вакуфнами 1462. године.⁵⁷ Исти извор спомиње и муслиманско гробље у Касатићима, што је доказ да је исламизација сељаштва и даље од Сарајевског поља започела прије коначног пада Босне.⁵⁸ Први Муслимани нису крили своје поријекло ни хришћанска имена отаца.⁵⁹ У сарајевском крају у XV в. живио је неки Вуксан са женом му Маријом и четворо дјеце. Послије његове смрти синови Стојан и Дука постају Хусеин и Мустафа, кћери Јована и Љиљана — Анша и Фатима, а жена Марија остаје хришћанка.⁶⁰ Више сличних примјера наћи ће се у хуцетима шеријатских судова, гдје се као парничари јављају сељаци Муслимани са хришћанским именима очева. Тако се у једном хуцету из 1469. год. спомињу тројица сељака — Хусеин Павлов, Мухамед Павлов и Хасан Радивојев — у спору са неким Давуд-бегом.⁶¹ Исти извори с почетка и средине XVI в. показују како конвертити из нижњих слојева, пошто нису имали угледа међу Муслиманима, заклањају своје поријекло најчешће под очевим именом Абдулах (*abd* = роб, слуга + *alah*), али не прекидају у свему са пређашњом традицијом.⁶²

20. ЈБ и СИХ пале су под власт Аустро-Угарске 1878. год. На демографске промјене Загорја и Комске жупе имале су утицаја и мјере које су предузимале окупационе власти с циљем да изврше репартицију херцеговачких избјеглица из Ц. Горе и Далмације. Послије неуспјеха у херцеговачком устанку (1875-1878) многа херцеговачка села су остала пуста јер је српски живаљ, плашећи се одмазде, пребјегао у Ц. Гору и Далмацију.⁶³

Турски аграрни систем и кметовске односе, на симановско изненађење враћеног становништва, озаконила је Аустро-Угарска, што је био главни узрок новом херцеговачком устанку 1882. год. и другим периодичним

⁵⁶ Солов. *Богумили* 42-79.

⁵⁷ Скарин *Сарајево* 34, 40. Исп. и Солов. *op. cit.*, 50.

⁵⁸ Због тога Солов. претпоставља да су Касатићи морали бити богумилско село. Овај, а и други подаци, доказују да је неоснована Гаковићева тврдња како је исламизација Босне започела тек 1683. год. В. *Прилог за историју и географију Босне*, Сарајево, 1933, 20.

⁵⁹ Скарин *Шир. исл.* 32

⁶⁰ Скарин *Сарајево* 65.

⁶¹ Солов. *Богумили* 53.

⁶² Један Муслиман из Пресјенице код Трнова дао је сину име *Келимен*. В. шире код Скаринџа, *op. cit.*, 53. Уп. и Ханџић, *op. cit.*, 22.

⁶³ В. шире код Kapidžić dr Hamdije, *Hercegovacki ustanak 1882. godine*, Sarajevo, 1958, 22.

погресима. Жариште устанка 1882. је било у Загорју са центром устаничке "јачи" у Улогу, а непосредан повод му је објављивање војног закона. У устанку је учествовало компактно српско и муслиманско становништво.

21. У току другог свјетског рата становништво ових крајева је тешко страдало међусобним истребљивањем или у јединицама партизанске војске.

Послије рата ЈБ и СИХ имале су какав-такав привредни развој, нарочито у узгоју и експлоатацији шума, дрвопрерађивачкој индустрији, туризму, лову и риболову. На Бјелашници и Игману, пред XIV зимске олимпијске игре (1984), изграђени су репрезентативни спортски и угоститељски објекти и савремени путеви. У међувремену, због изразитих миграција у индустријске басене Сарајева, Коњица и Мостара, извршена је депопулација високе Херцеговине тако да је она данас остарјела.

22. Дијалекатска слика подручја је последица социјалног уобличавања различитих метанастазичких слојева и конфесионалних групација. Интерференцијом дијалекатских типова, по правилу, доминантним постају особине бројчано већих, хомогенијих и на социјалној лествици виших друштвених групација. У томе одлучујући утицај имају закони великих бројева и национална припадност, чија је битна одредница конфесионална традиција.⁶⁴ Све ово потврђују основни индикатори о демографском развоју подручја, посебно о националном саставу, метанастазичким и стариначким слојевима.

23. У ЈБ и СИХ живе три народа: Муслимани, Срби и Хрвати. Преовлађују Муслимани и мјешовита насеља.

Пошто комплекс не обухвата у цјелини подручје ни једне од пет општина (Илица, Калиновик, Коњиц, Трново и Хаџићи) а пописни подаци се објављују само за основне друштвено-политичке заједнице, национална структура видљива је из одговарајућих по пунктовима (карта бр. 3).⁶⁵

⁶⁴ О феномену интерференције међу дијалектима в.: Вуком. *Варијанте* 254; Броз. *Диј. сл.* 20.

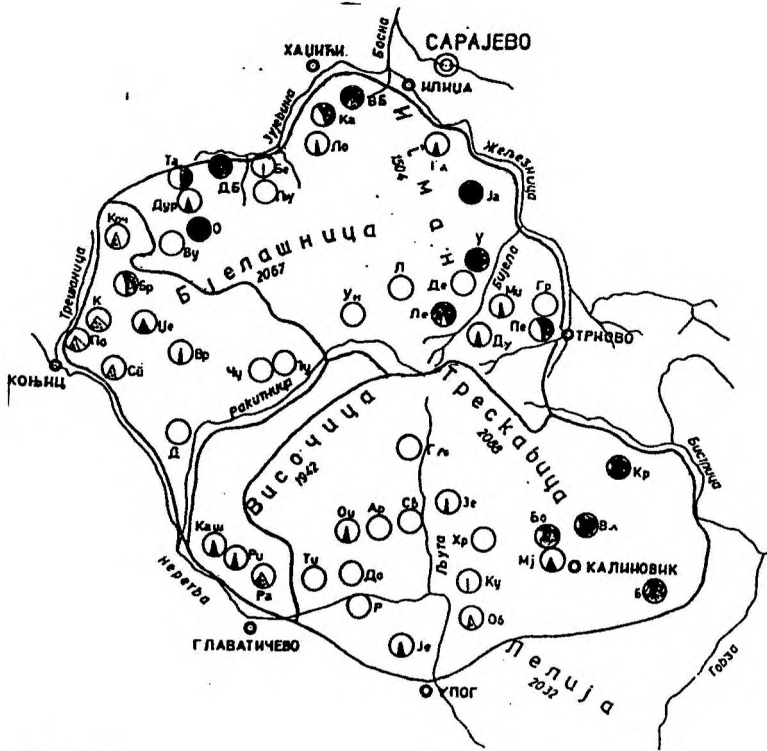
⁶⁵ В. *Popis stanovništva, домаћinstava i stanova 1981. godine, Sarajevo, 1982.*

Скраћенице: Ц – Црногорци, М – Муслимани, С – Срби, Х – Хрвати, А – Албанци, О – остали.

Подаци о националном саставу насеља нису објављени. Добротом Божа Марковића, помоћника директора Републичког завода за статистику Сарајево, дошао сам и до ових података.

Демографске промјене у БиХ могу се пратити тек од средине XIX вијека кроз двије процјене – Јукићеву из 1840. (в. *Zemljopis i poviestnica od Slavoljuba Вошњака, Zagreb, 1951, 16-18*) и турску 1851/52. године (в. Ђ. Пејановић, *Становништво Босне и Херцеговине, Београд, 1955, 29-30*), више прорачуна, четири аустроугарска и седам југословенских пописа. Подаци ни једног пописа не помажу у идентификацији стварне слике националног састава подручја пошто оно не захвата у цјелини територију ни једне општине, а на сјеверу дијели чак и неколике мјесне заједнице. Због тога реалнији мозаик националног састава подручја приказујем по пунктовима. Овакав методолошки поступак доноси мање проблема и више је у функцији генетсколингвистичког тумачења дијалекатских особина. Једино се Крч, Гл и ВБ у попису не узимају као посебна насе-

Карта бр. 3: Национални састав испитаних насеља

Легенда:

- Муслимани
- Срби
- ⊗ Хрвати

ла, па су подаци за њих дати у саставу Брадине, Храснице и Гладног Поља. Иначе, национални састав подручја ових пет општина, које припадају сарајевској и мостарској заједници општина, 1981. изгледа овако:

Општина	Црногорци	Хрвати	Муслимани	Срби	Остали	Свега	У гр. нас.
Илиџа	475	6880	18738	22246	600	48939	48939
Калиновик	35	29	2681	3691	2	6438	1141
Коњиц	67	11148	22862	6518	211	41406	9746
Трново	19	19	5693	2242		7937	
Хаџићи	51	857	12406	5778	74	19166	4152
Свега	647	19533	62380	40475	887	123922	63978

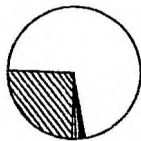
Гл, ВВ и Ја, по поријеклу и начину живота становништва, чувају обилежја села. Међутим, у пописној документацији и она се сврставају у градска насеља.

Ар: М 131; Бе: Х 4 (1,58%), М 247 (97,62%), С 2 (0,79%); Б: С, 186; Бо: С 91; Бр: Х 2 (0,47%), М 169 (39,76%), С 254 (59,76%); Вл: С 205; Вр: М 191 (88,83%), С 24 (11,16%); ВБ: Х 26 (8,12%), М 29 (9,06%), С 263 (82,18%); Ву: Х 2 (0,85%), М 233 (99,14%); Храсница у чијем је саставу Главогодина: Ц 106 (1%), Х 384 (3,63%), М 1.512 (71,17%), С 2.387 (22,61%), О 165 (1,56%); ГЉ: М 249; Гр: М 127; Де: М 228; До: М 124; ДБ: С 116; Д: М 250; Ду: М 218 (97,75%), С 5 (2,24%); Дур: М 144 (96,64%), С 5 (3,35%); Зе: М 88 (94,45%), С 5 (5,68%); Ја: С 38; Је: М 101 (79,52%), С 26 (20,47%); К: Х 109 (47,39%), М 121 (52,60%); Ка: М 147 (46,81%), С 166 (52,86%); Каш: М 127 (88,19%), С 17 (11,80%); Кр: С 17; Брадина у чијем је саставу Крч: Х 44 (6,48%), М 14 (2,06%), С 620 (91,44%); Ку: М 55 (96,49%), С 2 (3,50%); Ле: М 2 (3,77%), С 51 (96,22%); Ло: М 490 (94,04%), С 29 (5,56%), А 2; Ј: М 255; Ју: Х 1, М 247; Ју: М 288; Ми: М 58 (90,62%), С 6 (9,37%); Мј: М 99 (66,44%), С 50 (33,65%); Об: Х 15 (15,81%), М 3 (1,16%), С 240 (93,02%); О: С 121 (98,37%), М 2 (1,52%); Оц: Х 8 (5,29%), М 142 (94,03%), С 1 (0,66%); Пе: М 61 (42,36%), С 82 (56,94%); По: Х 112 (21,05%), М 392 (73,68%), С 19 (3,57%); Р: М 66; Ра: Х 16 (8,74%), М 144 (76,69%), С 23 (12,56%); Ри: М 134 (72,82%), С 50 (27,17%); Сп: Х 133 (22,35%), М 454 (76,30%), С 7 (1,17%); Св: М 167, С 1; Та: Ц 2 (0,24%), Х 202 (24,90%), М 339 (41,80%), С 266 (32,79%); Ти: М 128; У: С 22; Ум: М 244; Хр: М 59; Чу: М 319 (99,68%), С 1 (0,31%); Це: М 451 (64,61%), С 247 (35,38%).

Мрежа пунктова је довољно густа, чак и у Загорју гдје је насељеност по км² најнижа у БиХ.⁶⁶

Од 51 испитаног насеља, 28 (54,91%) су мјешовитог националног састава, у 15 (29,41%) живе само Муслимани а у 8 (15,68%) само Срби. Чисто хрватских насеља нема. Хрвати, већином настањени око Коњица и Хаџића, претежно досељеници, у националној структури подручја чине занемарљив дио.⁶⁷

Ријечју, у ЈБ и СИХ преовлађују Муслимани са 15.048 (68,53%) становника, затим долазе Срби — 5.645 (25,72%), а незнатан дио — 1.058 (4,82%), углавном на периферији, Хрвати (в. график).

- Муслимани
- ▨ Срби
- ⊕ Хрвати
- Остали

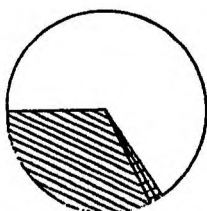
Слична је ситуација и у ужим лингвогеографским цјелинама. Тако у насељима Загорја, укључујући и Бјелимиће, Муслимани у националној

⁶⁶ Видак Алигрудих сврстава Калиновик у ред општина које имају до 30 становника на 1 км². В. Преглед 11-12, Сарајево, 1963, 571-476.

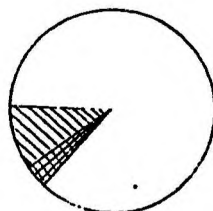
⁶⁷ На подручју општине Хаџићи од 19.166 становника је 857 Хрвата. Они већином живе у граду или на лијевој обали Зујевине и Ресничке ријеке. Сви су досељеници, претежно из сјеверне Херцеговине или средње Босне (Крешово, Лепеница, Фојница). Тако је и у Гарчину, гдје од 202 Хрвата нема ни једног старосједиоца. У СИХ, у околини Коњица, међу Хрватима наћи ће се и понеки старосједјелац (нпр. Зовке из Кањине).

структури учествују са 64,18%, Срби са 34,77% и Хрвати са 1,04% (а); у Кж. Муслимана је 79,25%, Хрвата 3,13% и Срба 17,61% (б); у СИХ Муслимани су заступљени са 60,68%, Срби са 29,29% и Хрвати са 10,02% (в); у ЈБ, такође, најбројнији су Муслимани – 70,65%, затим долазе Срби – 23,49% и Хрвати – 4,11% (г).

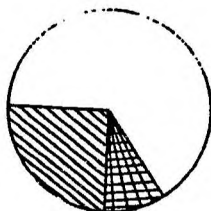
а) Бз. област

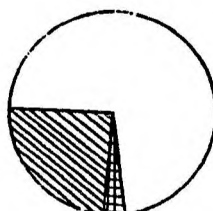
б) Кж.

в) СИХ

г) ЈБ

24. ЈБ и СИХ су више метанастизичке него стариначке области. То потврђују: радови општијег карактера (а),⁶⁸ антропогеографске студије Дедијер Херц. и Трифк. СП (б) и усмена традиција (в).

25. Загорје, Бјелимћи, Кж., СИХ и већи дио ЈБ нису етнографски испитани. Испитивања су вршили Дедијер само у четири борачка села и Трифковићи у двадесетак сарајевских. Савремени етнографи (в. т. 18), у радовима о етногенези и миграцијама у БиХ, не могу а да не укључе и овај комплекс у метанастизичку област. Недостатак етнографских података о средишњем дијелу подручја надомјешта подацима те врсте које сам сам сабрао из традиције.

Сви извори воде ка закључцима: Становништво ЈБ и СИХ је већим дијелом досељеничко (1); нешто више старинаца има у ЈБ међу Муслиманима и мањи дио у СИХ (2); становништво високе Херцеговине је већином досељено између XV и XVIII вијека (3); стариначки слој у ЈБ је сачувао архаичне особине ијешћ. дијалекта и наметао га ослабљеним миграционим таласима динарске струје.

⁶⁸ Поред радова наведених у т. 18, в. и ове: др Јевто Дедијер, *Старе сеоске породице у Херцеговини*, ГЗМ, Сарајево, 1907, 391-393; Васо Чубриловић, *Порекло муслиманског племства у Босни и Херцеговини*, Југословенски историјски часопис 3 и 4, МСМXXXV, 368-403.

Између појмова старинци и поријекло народа не може се ставити знак једнакости.

26. Према Дедијеру становништво високе Херцеговине је досељено из источне Херцеговине и Ц. Горе. Данашња етнографска слика ове зоне је последица јаких емиграционо-имиграционих процеса, условљених ратовима, вјерским погромима, кугама и номадским сточарењем.

И овдје има старица, углавном међу Муслиманима. Њихово учешће у структури становништва се креће од 9,52% у борачким селима до 26,56% у коњичком округу. Нема извора о стариначким слојевима у српском становништву, као што ни међу Муслиманима нема оних који воде поријекло од оријенталних досељеника. Што се српско становништво одржало у овим крајевима за вријеме турске управе, има се захвалити читлучком систему.⁶⁹

У Борчу, на десној страни Неретве, испитана су четири насеља: Улог, Стране, Обаљ и Језеро. За Борач Дедијер даје овакав преглед (уп. график):

"Старица 4 породице.

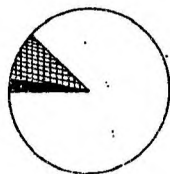
Досељеника:

а) Из Источне Херцеговине 36 пор.

б) Из Црне Горе..... 1 пор.

в) Из Бугарске..... 1 пор.

Свега 42 пор."⁷⁰

- Старинци
- Динарска струја
- Остали

Слично је стање и у осталим загорско-бјелимичким насељима, што потврђују подаци које сам сакупио Цвијићевим методом, углавном од информатора по пунктовима. Логично је претпоставити, пошав од конфигурације терена, да су се миграциони таласи из источне Херцеговине и Ц. Горе могли ширити преко Борча ка ЈБ између пл. Бјелашнице и Височице, преко загорске висоравни и долином Љуте. Једни дијелови ове струје одвајали су се у правцу запада и сјеверозапада и провлачили испод Височице, преко Комске жупе и коњичких високих села до Иван-планине и даље према средњој и јужној Босни.

⁶⁹ Дедијер *Херц.* 169.

⁷⁰ Дедијер, *op. cit.*, 397.

У десетак села сјеверне Херцеговине, гдје је долазио Дедијер,⁷¹ друге су прилике: четвртина старинаца, скоро половина дошљака из централне и западне Херцеговине и икавско-ијекавски шћ. идиом.⁷²

27. На подручју Загорја, Бјелимића, Кж. и СИХ у усменој традицији, посебно код српског становништва, још су жива сјећања о поријеклу појединих родова и фамилија и времену њихова досељавања. Импресионирају детаљи о животним судбинама и историјским догађајима. Усмена традиција и муслиманског и српског народа потврђује тезу о владајућим миграционим слојевима источнохерцеговачког и црногорског поријекла у структури становништва ових крајева. Није потврђена претпоставка о претежном богумилском супстрату муслиманског етноса. За бз. област то би била само књишка творевина. У Кж. и СИХ, напротив, и усмена традиција, и народни говор, упућују на трагове патарена, од којих су неки тек средином XIX в. примили ислам (в.т. 17). Ипак, неке чињенице које наводи Ханџић нису потврђене.⁷³ *Нџвалићи* из Врдоља нису од богумила него од досељеника из Ц. Горе.⁷⁴ Ни у Умољанима није како Ханџић доказује. *Бандићи* су из Херцеговине, *Трешње* од Бјелимића, а *Фатмићи* су досељеници. Старосједјеоци су *Кустуре* и *Кадрићи*.

Слично је стање и у осталим селима високе Херцеговине.

У православној Обљу сви су досељеници: *Говедарице*, *Ђеранићи*, *Сладоји*, *Пурковићи* и *Ђоге*. Говедарице и Ђеранићи су из Гацка, Сладоји са Жрвња (Требиње), Пурковићи из Куча а Ђоге из Стоца. Најприје су се доселили Ђеранићи (прије 150 година), за њима Говедарице (прије 130 година) из Михољаче, гдје и сада имају родбину.⁷⁵ У Кутинама, муслиманском селу, од 25 кућа остало је 11 Пањета и два Хаџића. Пањете су досељени из Никшића 1737. а за Хаџиће се не зна откуда. *Јовдовићи* у Божановићима су се доселили из Даниловграда у Крбљине, а овдје су купили имање од бега. *Мандићи* у Влахољу су досељени из Мјеховине 1880. год., *Сарићи* у Боријама из Ц. Горе, *Кундије* у Зеломићима од Пљеваља, *Ђиће* на Језеру из Почитеља при крају XVIII в. *Ханџићи* у Мјеховинама су старосједјеоци, исламизирани Срби.

У 12 од 13 бјелимићких села испод Височице (*Свијенча*, *Граделина*, *Луке*, *Јежепросина*, *Дољани*, *Велуше*, *Свџот*, *Аргуд*, *Љубача*, *Читлук*, *Тиње*, *Дундџ* и *Ситник*) живе само Муслимани, претежно досељеници. Православни су се задржали у Ситнику. Остаци гробља (нпр. *Шиповића гробље*), камених ограда и складица по странама, обраслих високим шу-

⁷¹ Дедијер, *op. cit.*, 398.

⁷² Уп.: *Јат у сјевернохерц.* 246; Решетар *Шток.* 81-82; Броз. *Ијешћ.* 163.

⁷³ В. нап. 49.

⁷⁴ Била су двојница браћѐ. *"Један је остџ у Сандаку, а дрџџ дџпртлџ вџџџ"*.

⁷⁵ Дедијер пише да су Ђеранићи досељени из Гацка прије 200 година, тј. око 1710. В. Херц. 350. Информатори Говедарица Ђурђа (1909) и Говедарица Гајо (1926), међутим, наводе да у Обљу нема Гајовића него да су они, у ствари, Говедарице. Њихов прадед Гајо оженио се снахом удовицом да би задржао читлук. Ђеранићи су у Гацко дошли из Ц. Горе.

мама, обилежавалу ово подручје и као емиграционо. Међу Муслиманима има и старосједјелаца. *Тињаци* су у Тињама од старине, а Шурковићи из Оцака чак чувају предање на своје патаренско поријекло. Тињаци знају за рођаке у Борову (Невесине) камо су се доселили са Црвене стијене изнад Тиња. *Маслићи* из Никшића, по доласку у Оцак, "преписали" су презиме у *Нишићи*. *Мемљи* су из Ц. Горе најприје стигли у Свијенчу и одатле у Оцак, а *Фџагићи* су давно дошли из Сарајева.

Комски говорни тип, зачуђујуће одсјечно, показује да је ова област мјешавина двију метанастазичких струја — их. и цх. Њему, по свим особинама, припадају и врлетни Дубочани с десне стране Ракитнице. Неће бити да су Муслимани Комске жупе потомци богумила, а да су се православни касније доселили.⁷⁶ Хоћић превиђа да је између 1813. и 1815. год. куга поморила комска села,⁷⁷ након чега је обновљен живот номадским сточарима из источне и централне Херцеговине. Све су фамилије у Кашићима — *Заклаћи*, *Шуње*, *Пинтоли*, *Шпаге*, *Бахтијари* — досељеничке. Пут Шпага од Ц. Горе до Кж. је водио преко Оцака (Невесине), Подвележја, Борака до Кашића.⁷⁸ Шуње су из Локава (Дубрава). Тако је и у Рибарима. *Мушиновићи* су из Подвележја, *Авдићи* из околине Мостара, *Фалцићи* из Љубиња, а *Ћише* из Грахова, по чему су се, све до послје првог свјетског рата, презивали *Граховци*. Иста струја је населила и Дубочане. Овдје и млади знају да су *Маџићи* и *Незиревићи* из Бијелог Поља⁷⁹ (*"Маџићи су од Јасењани"*), *Максумовићи* из околине Љубушког, *Шпаге* из Грацке (Љубушки)⁸⁰ и *Чомори* из Лукомира. Сви католици у Кж. су досељеници из западне и централне Херцеговине.

За разлику од Кж., у СИХ све српско становништво, па и муслиманско

⁷⁶ Хоћић *Главатицево* 14-15.

⁷⁷ Дедијер наводи "задњу кугу око 1813." (*Херц.* 161) као догађај по коме неке фамилије одређују вријеме досељавања. Болест је тих година покосила нижа насеља СИХ и ЈБ. И у околини Сарајева многа су остала пуста тако да није имао ко да сакупи љетину (в. Скорић *Сарајево* 160). Кж. је сачувала сјећања на та зла времена.

"Владаола она блес, такдзвѣна куга, остало сѣ пустиња, сѣ покдсчла. То је било прѣе деѣнѣије деѣтнѣстѣ стѣљења. Наши су старѣи досѣлли из Подвележја у дрѣвѣј полѣвини деѣтнѣстѣ стѣљења. Мѣј дѣдо је био стѣдр па је са стѣдѣм дѣтѣ неѣкад у Бјѣлмићима и днѣд ђеје купио пѣсѣд и имѣтак" (Алија Мушиновић, рођ. 1906., Рибари).

⁷⁸ Пецо налази Шпаге у Подвележју као старинце. "Prije su bile Jukle. Po predanju neki od Jukla ukrao брѣг и svog komšije i po tome je dobio naziv Špago" (*ГП* 226). Ту су и *Пинтоли*, од Марића, "sa jekavske teritorije" (*ibid.*).

Шпаге су били на Борцима до 1905. год., а у Кашиће, "на свој камен", вратили су се из Санцака за вријеме балканских ратова.

⁷⁹ Бијело Поље је на прелазу између цх. и сх. говора (Пецо *ГИХ* 14-15). И Маџиће налази Пецо као старинце у Подвележју (*ГП* 225).

⁸⁰ Максумићи у Грацки су старосједиоци (в. *Tvrtko Kanaet, Ljubuški travari, Geografski pregled IV, Sarajevo, 1960, 53*; уп. и Пецо *Jekavs. oaze* 272-273).

Живот сточара из Грацке код Љубушког и Јасенице код Габеле описује и Дедијер као необичну и ријетку појаву. Ови селаци, звани "травари", изгоне љети стоку на планине ЈБ и СИХ, најчешће на "Височицу више Бјелмића", а у повратку "се уставе на јесеништима по селима око Бјелмића, у Грушчи и у Жупи коњичкој" (*Херц.* 50).

уколико је досељеничко, источнохерцеговачког је и црногорског поријекла. Хрвати су новији досељеници из долине Неретве и западне Херцеговине.⁸¹ Међу Муслиманима има старинаца (в.т. 17). *Глигбревићи* из Крча (Брадина) и *Павловићи* из Кањине не знају када су се доселили из Ц. Горе, *Магазини* у Цепима су из околине Требиња, *Хебибовићи* у Чуховићима су од Главатичева, *Рамићи* у Брђанима од Гацка и *Ђукићи* од Добоја, *Борјаци* у Подорашцу су из Мађарске а *Збоке* у Кањини из Конавала. У Подорашцу *Трлини* су старосједјеоци, а сви остали, претежно, досељеници: *Петровићи* с Гајова, *Никшићи* с Боровца, *Шљиви* с Радешина, *Жилићи* из Турије, итд.

28. Наведени фрагменти усмене традиције потврђују Дедијеров закључак о три фазе насељавања СИХ и ЈБ.⁸² У првој фази су се населили старинци, али се не зна када ни одакле; у другој (XV-XVI в.) многе породице се повлаче испред турске силе из Ц. Горе, источне и јужне Херцеговине у високе планине; у трећој, (крајем XVI в.), долазе многи Муслимани "било Новљани, били поисламљени старинци".⁸³ "Послије овога времена престаје слободно насељавање и почиње кретање од читлука до читлука, од аге до аге".⁸⁴ Међутим, миграције становништва високе Херцеговине и ЈБ трају и даље. Оне су врло изражене почетком XVIII в. када херцеговачки планинци насељавају сарајевски округ,⁸⁵ односно "од XVII вијека до 1878."⁸⁶ и у наше доба. Ове последње, условљене економским разлозима, биће јаче него било које претходне. Само у времену између два последња пописа (1971-1981) забиљежена је депопулација загорске области за 30,60%.⁸⁷

На крају, додајмо, да биљези на веома старим муслиманским гробљима у неким селима (нпр. Аргуду, Блацама, Чуховићима, Умољанима) свједоче о континуитету живота овог поднебља доводећи у сумњу Дедијеров закључак да су сва села "на апсолутним висинама изнад 600 метара ... новијег поријекла".⁸⁸ Томе се противе и чињенице о муслиманским старјеницима које он налази "у Борчу", "око Маглића", "у Грушчи код Височице, око Бјелашнице, Трескавице..."⁸⁹

29. И у ЈБ (в.т. 7), по Трифковићима,⁹⁰ мојим етнографским подаци-

⁸¹ Досељавање католика из Далмације народ везује за "куге и морије". Ова струја је допрла до Влашића и до Сарајева (в. Дедијер *Бх. становн.* 427; уп. и Петрић *Мигр.* 12).

⁸² В. *Херц.* 146-147.

⁸³ Дедијер, *ibid.*

⁸⁴ Дедијер, *ibid.*

⁸⁵ Дедијер *Бх. становн.* 472; в. и Петрић, *ibid.*

⁸⁶ Петрић, *ibid.*

⁸⁷ *ЕЈ.* 162.

⁸⁸ *Бх. становн.* 426.

⁸⁹ *Op. cit.*, 424.

⁹⁰ Трифк. *СП* 1-309.

ма и аналогји на Вогошћу и Биочу,⁹¹ становништво је млађе, миграционо, досељено прије 230-180 година, већином из Херцеговине и Ц. Горе. Етнографски је испитан само дно Сарајевског поља на лијевим обалама Железнице и Босне до ушћа Зујевине.

Трифковићи су прије 80 година нашли у Сарајевском пољу 492 досељеничке породице (89,46%) а свега 55 (10,54%) стариначких. "Од тих 55 породица ... 46 је муслиманских, 8 православних и 1 католичка".⁹² Међу досељеним највише је из Херцеговине – 228 породица или 41,45% – већином из Билећа, Гацка, Колашина и црногорске Херцеговине. У Херцеговце укључујем и оних 40 породица за које Трифковићи пишу да су из Ц. Горе,⁹³ а у ствари оне су из оног дијела Херцеговине који је припао Ц. Гори послје берлинског конгреса.

Демографска слика ЈБ данас је последица великих емиграционо-имиграционих покрета, који се могу пратити од XIV вијека. У околини Сарајева нема много старинаца, а у насељима гдје их има – највише је Муслимана. Веће сеобе у Далмацију су извршили средњовјековни владари (1305, 1338. и 1450. год.), потом Турци (1527.) и Савојски у Срем и Бачку (1697.). Оно старог становништва што је остало, проријеђено је великим кугама (1690, 1731, 1762. и 1782.).⁹⁴ Према томе, преци овдашњег становништва већином су досељени између 1782. и 1859. године. Јаки таласи досељеника из свих крајева БиХ обухватају околину Сарајева у социјалистичком периоду.⁹⁵ Поред ова два периода – другог (1782-1859) и петог (1945-1990) – у насељавању околине Сарајева, разабарају се још три: први – до последње куге 1782. године, трећи – између 1859. и 1878. и четврти – иза окупације БиХ.⁹⁶ У четвртном периоду враћају се Муслимани са сјевера и долази нешто католика из Далмације. Готово исте струје и периоде досељавања налази и Филиповић у Вогошћи и Биочи,⁹⁷ гдје, поред 7,4% старинаца, главну масу становништва чине досељеници динарске струје (77,40%).⁹⁸

Нема разлога да поријекло становништва у другим предјелима ЈБ буде другачије од ових у Сарајевском пољу, Вогошћи и Биочи. То потврђује усмена традиција коју сам биљежио и по ЈБ. *Варагићи* (ДБ) су поријеклом из Бијелог Поља, *Шарићи* (Бу) од Стоца, *Алићи* из Рогатице, *Садиковићи* (Ка) из Љубушког, *Лиховци* (Бе) су из села Дурана код Никшића,

⁹¹ В. др Миленко С. Филиповић, *Вогошћа и Биоча у Босни*, СЕЗБ XLVI, 617-696.

⁹² *СП* 67.

⁹³ Оп. cit., 74. Трифковићима се користи и Скорић *Сарајево* 16, али не наводи извор.

⁹⁴ Куга је косила и по Сарајеву. Мјесец дана иза Ђурђевдана 1782. доношено је 20-30 мртваца дневно пред Бегову цамију. В. Скорић, оп. cit., 128.

⁹⁵ У околини Сарајева су никла многа сателитска насеља. Једно од њих су Војковићи, на лијевој обали Железнице, са 2.245 становника, већином Срба из источне Босне.

⁹⁶ Исп. Трифк., оп. cit., 66-67.

⁹⁷ Оп. cit., 645-649.

⁹⁸ Оп. cit., 639, 645.

Новаковићи (ВБ)⁹⁹ од Фоче, *Мџићи* (Ја) су од Колашина, *Мехмедагићи* (Ми) од Тузле, *Мџевићи* (Пе) из Требиња, *Нерџини* (Дур) из Крешева. Многе породице знају да су досељеничке, али не знају из којих су крајева (нпр. *Бџићи* у Ло) или спомињу Ц. Гору као ширу област одакле су им преци (*Смајевући* у ДБ, *Мидовићи* у Ле, *Шувдице* у О). Друге, опет, чувају сјећања на правце и вријеме кретања или сељакања, па и на претходна презимена која су мијењала најчешће из безбједоносних или вјерских разлога. Зна се нпр. да су се Смајевући (ГБ) некад презивали Ивковићи, Шувдице (О) — Дамљановићи, Лиховци (Бе) — Дурани, а Миовчићи (Ле) — Гргуревући. Старосједјеоци су *Мемџи* у Гл,¹⁰⁰ *Калемџи* у Ка, *Тџићи* и *Тубози* у Ву, итд.

Све хрватске породице на периферији ЈБ су досељеничке (в. нап. 67). У Та има око 50 кућа Хрвата. Сви су новији досељеници из Лепенице. Најраније су стигли *Вџићи*, 1933. г.

30. Дакле, демографска слика ЈБ је посљедница великих етапних покрета динарске масе послѣ пада југословенских земаља под власт Турака. СИХ и ЈБ, нашавши се у средишту балканске метанастазичке зоне, претрпјеле су измјене у распореду, поријеклу и националном саставу становништва, па и у распореду дијалеката.¹⁰¹ Досадашња дијалектолошка и етнографска истраживања показују да су ови крајеви, као и средишњи дио Босне, представљали "etарна područja svih iseljeničkih struja koje su se kretale prema sjevernim i sjeverozapadnim oblastima Bosne".¹⁰² Процес насељавања је био дуготрајан и веома сложен. Најјачи таласи црногорске и источнохерцеговачке струје су највише наплавили високу Херцеговину (в. карту бр. 4) између XV и XVI вијека а ЈБ прије 230-180 година.

Друга струја са југозапада — из Далмације, западне Херцеговине и долине Неретве — само је дотакла ово подручје оставивши иза себе нешто Хрвата на периферији и Муслимана у Комској жупи и коњичком округу. Према томе, готово све српско становништво и већина муслиманског је источнохерцеговачког и црногорског поријекла. Муслимани етнички нису компактни. Међу њима свуда има старинаца, а у ЈБ још и потомака двију инверзних струја — западносрбијанске, изазване ослободилачким покретима у Србији током XIX вијека,¹⁰³ и тзв. аустро-угарске од повратника "из ... Угарске, Далмације, Хрватске и Славоније, који су се размјестили по свим крајевима, особито у централној и источној Босни,

⁹⁹ 99 У околини Фоче Новаковићи су се презивали Бодироге. Предак им се доселио на ВБ као слуга прије 160 година. Исп. и Трифк. *СП* 172. Бодирога има и у околини Стоца.

¹⁰⁰ В. и Трифк., *op. cit.*, 157.

¹⁰¹ Шире о миграцијама в. Цвијић *БП*. Исп. и: Петрић *Миер.*; Броз. *Диј. са.*

¹⁰² Петрић, *op. cit.*, 11.

¹⁰³ В. шире код Šabana Hodžića, *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1768-1862. godine.* — Тузла, 1958, 65-76. Исп. и: Дедијер *БХ становн.* 403; Петрић, *op. cit.*, 9; Ђ. Пејановић, *Становништво Босне и Херцеговине*, Београд, 1955, стр. 21.

градовима и око ријека ... Босне ... Неретве..."¹⁰⁴

Карта бр. 4: Основни правци миграција у БиХ¹⁰⁵

Етапе и мјеста
сталног насељавања.
Врх стрелице означава област
насељавања.

У једном дијелу ЈБ (између Бјелашнице, Игмана, Зујевине и Жељезнице) старинци су сачували главне особине архаичнијег ијешћ. иб. дијалекта (остаји непренисеног дугосилазног акцента, *ip > ијер*, шћакавизам и др). Интерференција међу двама типичним босанским дијалектима — их. и иб. — још траје. Архаичне особине ипак одолијевају стандарду традицијом и средњобосанским и источnobосанским залеђем. Новија литература превиђа резултате етнографских истраживања, која показују да међу старинцима у источној и средњој Босни има и Срба и Хрвата.¹⁰⁶

3. О ТЕМИ, МЕТОДОЛОГИЈИ РАДА И ИНФОРМАТОРИМА

31. Тема овог рада су говорни типови високе Херцеговине и ЈБ, који чине прелаз између их. на југу и иб. на сјеверу. Основном појму *прелазни говорни типови*, према окружењу, додате су одреднице: ијекавски, штакавски и шћакавски. Будући да висока Херцеговина (в. нап. 34) обухвата дио источне и сјеверне Херцеговине, с једне стране, а да је дио Босне јужно од Сарајева у саставу микрорегије "bosanskohercegovački krš",¹⁰⁷ с друге, рад је ограничен на СИХ и ЈБ, односно на овај дио БиХ у чијем су средишту кањони Неретве, Љуте, Слатинице, Ракитнице и Трешанце и масиви Бјелашнице, Ловнице, Височице и Трескавице.

¹⁰⁴ Пејановић, *ibid.*

¹⁰⁵ Петрић, *op. cit.*, 12.

¹⁰⁶ "Под старинцима разумијевамо становништво које се сматра као најстарије у једној области, и за које не памти нико да су се одакле доселили" (Ледијер, *op. cit.*, 424). О старинцима у Сарајевском пољу в. т. 29 и нап. 92. Није јасно како Јахић налази старинце у југоисточној Босни само међу Муслиманима (*Босна* 34).

¹⁰⁷ *ЕЈ*. 161.

Пошто су сви говорни комплекси у непосредном и даљем окружењу испитани — западна, источна и централна Херцеговина (Буна, Ортијеш, Подвележје), Дрежница, Требињска Ластва, Рама, Крешево, Фојница, Ви-соко, Кладањ, Тузла, сјевероисточна, источна и југоисточна Босна — да би се могли пратити снопови изоглоса од западне Херцеговине до Дрине, структура и генетски односи међу дијалектима, мислио сам да је крајње вријеме да се ова бјелина уклони са бх. дијалектолошке карте. Области у завоју Неретве и између р. Трешанице и Тошћанице у СХ нису обухваћени истраживањем из два разлога: што су у тим предјелима налазе два специфична сх. дијалекатска индивидуалитета — коњичко-зијемаљски (кз.) и неретвичко-краљушчићи (нкр.) — за које је потребан посебан рад (1) и што би укључивање и ова два идиома отежало и онако обиман посао на утврђивању диференцијалних изоглоса четирију типова у четвороуглу Сарајево — Коњиц — Улог — Добро Поље (2).

Тема је мотивисана искључиво потребама науке и у вези је са пројектом *Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс — синхронијска дескрипција и однос према стандардном језику*.¹⁰⁸ У току испитивања ЈБ и СИХ први пут сам дошао у ове предјеле, чуо говоре и упознао обичаје становништва.¹⁰⁹

Извршио сам три врсте теренских испитивања: пробно — сондажно (од 29. VII до 12. VIII 1982), фронтално (од 4. до 28. VII 1983. и од 13. VII до 8. VIII 1985) и корективна (од 9. до 16. VII) у 51 насељу, у укупном трајању од 75 дана.¹¹⁰

Сву грађу, због недостатка комуникација и ради праћења диференцијалних изоглоса, прикупио сам идући од села до села, пјешке. Једино сам користио аутобус за долазак до општинских центара и до два пункта (Та, По). За вријеме теренског рада прелјешачио сам и неколике веће маршруте: Калиновик — Бјелимићи — Главатичево — Коњиц; Коњиц — Умољани — Трново; Трново — Дејчићи — Умчани — Јасен — Главогодина — Илица; Касатићи — Иван-планина. Претходно сам, као сарадник Института за језик и књижевност у Сарајеву, био већ прикупио грађу за пунктове 29 (Вл) и 30 (ГЉ). За тај рад, који ми је био и од материјалне користи, захвалан сам АНУ БиХ.

Корпус се састоји од 670 стр. изворног текста са магнетофонских трака, 203 стр. билежака и 5 свезака попуњених упитника за испитивање бх. говора. Из корпуса сам повadio 96.480 података. Све важне лексеме сам пренео на регистарске картице, азбучним редом, по темама. Тако сам

¹⁰⁸ В. шире Д. Вујичић, *Проучавање бх. говора*, Сарајево, 1974, 15-33.

¹⁰⁹ Мој завичај је Вишеградски Стари Влак. Говор му је посебна дијалекатска цјелина и само је географски у ЈИБ.

¹¹⁰ Поред стандардних упитника, урадио сам и свој, са 14 маркантних изоглоса (ре-флекси јата, акценатске алтернације, јекавска јотована, геминација, африкате, *po > pe*, енкл. облици 3. л. пл. замјенице *-ero/-oro-*, *шт, жд / шћ, жћ*, инфинитив, промјена именица *Мјјо, Пјро, тџ* мј. *тџј* акценат личних замјеница у јединици, архаизми у деκлинацији), које сам касније преносио на компаративне схеме а одатле на карте.

дошао до интерпретације чињеница и генерализација о говорним типовима, њиховим генетским везама и мјесту на бх. дијалекатском комплексу. Дијалекатске феномене посматрао сам, кад је то било могуће, и у дијахроној перспективи, и у вези са екстралингвистичким факторима.¹¹¹ Због тога сам, у недостатку етнографских радова, вршио успутна испитивања поријекла становништва Цвијићевим методом (в.т. 25-29). Уз то, прегледао сам важнију историјску литературу и изворе, културно-историјске споменике, гробне записе и др.

32. Избор информатора је вршен по начелима упитника за израду лингвистичких атласа. Информатори су већином старије особе, махом неписмене али виспрене, слабо покретљиве, мјештани са идиолектима који најближе репрезентују прелазне идиоме ЈБ и СИХ. Њима, а и многим домаћинима дилем ЈБ и СИХ, дугујем захвалност за отворена врата домова и за помоћ у великом послу, који сам завршио с осјећајем мира и унутрашњег задовољства. Информатори су ми били:

Ибро Трнка (рођ. 1919) из Аргуда, Сулејман Лиховац (1918), Ума Лиховац (1918) и Мехмед Рахмановић (1934) из Беганова, Ристо Сарић (1901) из Борија, Глигор Јововић (1912) и Митра Мандић (1907) из Божановића, Рамо Рамић (1909) из Брђана, Живко Бозало (1897) из Влахоља, Фата Новалић (1892), Вејсил Новалић (1914) и Расим Новалић (1927) из Врдоља, Глиша Новаковић (1912) и Зорка Новаковић (1911) са Врела Босне, Сафет Шарић (1914) и Расим Шарић (1933) из Вуковића, Хашим Мемич (1909) из Главогодине, Мехо Хољан (1912), Алија Хољан (1922), Тамил Владовић (1904) и Бублин Алија (1934) из Горње Љуте, Фехим Миздрак (1912) из Грачанице, Адил Мулаосмановић (1922) и Мујо Дедић (1923) из Дејчића, Хусо Куртовић (1930) из Дољана, Радован Варагић (1920) и Мирко Варагић (1918) из Доње Биоче, Хамид Мацић (1931) и Сафет Максумовић (1934) из Дубочана, Зејнил Крупалија (1902) и Абид Крупалија (1912) из Дујмовића, Ахмет Туфо (1906) из Дурановића, Дерво Кулдија (1903) и Хана Кулдија (1917) из Зеломића, Алекса Минић (1904) и Јелка Минић (1913) из Јасена, Јусуф Ђипа (1909), Мехо Туцак (1909), Нефа Ђипа (1913) и Шећа Ђипа (1913) са Језера, Омер Карић (1933), Перо Зовко (1895) и Берислав Зовко (1937) из Канине, Мехмед Садиковић (1894) и Мухарем Калем (1913) из Касатића, Мехо Шпаго (1903) и Ибро Шпаго (1916) из Кашића, Душан Елез (1911) са Крбљина, Петар Глигоревић (1909) и Неђо Глигоревић (1922) из Крча, Шабан Пањета (1913) из Кутина, Данило Васић (1902) из Ледића, Мухарем Бегић (1896) из Локава, Мујо Хољан (1908), Салих Пинтол (1915) и Дервиша Берило (1920) из Лукавца, Омер Чомор (1931), Ибро Чомор (1928) и Суљо Чомор (1933) из Лукомира, Мухарем Хујић (1905) и Хамид Хујић (1913) из Љубовчића, Хасан Мехмедагић (1913) и Селим Мехмедагић (1945) из Мијановића, Ђурђа Говедарица (1903) и Грујо Говедарица (1926) са Обља, Лазар Шуваило (1921) из Оцака, Лутво Шурковић (1904) из Оцака, Раде Мојевић (1914) из Пендичића, Мато Јурић

¹¹¹ В. шире код С. Вукмановића, *Екстралингвистички фактори и распадање дијалеката*. – Проучавање босанско-херцеговачких говора 2, Сарајево, 1974, 95-98.

(1915) из Подорашца, Хусо Земанић (1931) из Рајца, Ибро Хоџић (1902) и Аиша Хоџић (1921) из Разића, Хусо Елезовић (1914) и Алија Мушиновић (1906) из Рибара, Мујо Ђибо (1900) и Раха Ђибо (1921) из Спиљана, Салко Пинтол (1924) из Свијенче, Марко Кариван (1903) из Тарчина, Шабан Тињак (1909) из Тиња, Јока Кенић (1917) и Боро Кенић (1917) из Умчана, Мухарем Фатић (1905), Бајро Бандић (1917) и Авдо Бандић (1927) из Умољана, Захир Субашић (1917) из Хрљвића, Ахмет Хебибовић (1901) из Чуховића и Илија Магазин (1901) из Цепа.

4. ПОПИС ЗНАКОВА

33. У дескрипцији говорних типова користим стандардне графеме. За гласовне вриједности које одступају од ортоепских норматива и квантитет служе следећи знаци:

a°	— затворено <i>a</i> ,
a^e	— отворено <i>a</i> ,
u^e	— отворено <i>u</i> ,
υu	— лабијално <i>u</i> ,
e^u	— затворено <i>e</i> ,
o^y	— затворено <i>o</i> ,
ρ	— вокално <i>p</i> ,
\tilde{b}	— јат,
$\underline{c}je$	— једносложно јат с редукованим вокалом првог слога,
\tilde{y}	— тврдо <i>l</i> ,
\acute{z}, \acute{c}	— мужирано <i>ж, ш</i> ,
$\underline{c}, \underline{c}$	— тврде африкате,
$\underline{c}', \underline{c}'$	— средње, умекшане африкате,
$\underline{h}, \underline{h}$	— меке африкате,
nn, mm	— геминирани, "дуги" сугласници,
\tilde{z}	— полудужина.

5. ЈБ И СИХ ПРЕМА ДИЈАЛЕКАТСКОМ ОКРУЖЕЊУ И ЛИТЕРАТУРИ

34. Занимљиво је да говори ЈБ и СИХ, у близини Сарајева, до сада нису испитани. Сви осврти на ове идноме у радовима општијег карактера, чак и у Шурминовом *Сарајевском*, више су импресије или претпоставке на подацима већином непоузданих информатора. Такве претпоставке или, чак, тврдње у вези са односом прогресивног и арханџијег иб. налазимо: у етнографским или историјским студијама (а), дијалектолошким радовима о проблемима бх. говора (б) и код Шурмина (в). Првој групи припадају три рада: Трифк. *СП*, Дедијер *Херц*. и Скарић *Сарајево*. Друга, шира група радова разматра бх. дијалектолошку проблематику ради идентификације предмиграционог дијалекатског супстрата или диференцијалних изоглоса их. према иб. Ту су запажене радње А. Пеца,¹¹² Д.

¹¹² Пецо *ЦХ, ГНХ, Јат у сјевернохер., ПД, ГЗХ.*

Брозовића,¹¹³ Ј. Вуковића,¹¹⁴ П. Ивића¹¹⁵ и по једна С. Павештића¹¹⁶ и И. Брабеца.¹¹⁷ Овдје је и Јахић са *Босном* и једним истраживањем лексичко-семантичких изоглоса.¹¹⁸ Једино се непосредно тиче ЈБ Шурминов *Сарајевски*, објављен скоро прије вијек. У то вријеме мало се знало о бх. говорима, а ни дијалектологија као лингвистичка дисциплина, са поузданом методологијом, није била конституисана.

35. Вук Стеф. Караџић, наш први дијалектолог, у *Писменици српскога језика* (Беч, 1814), ЈБ и СИХ сврстао је у херцеговачко нарјечје.¹¹⁹ Између те Вукове, у основи тачне класификације, и савремених о ијекавским говорима херцеговачког типа¹²⁰ стоје многе године и расправе о исходу додира двају основних ијекавских говора у БиХ. Веома су биле плодне и корисне расправе које су међусобно водили М. Решетар¹²¹ и А. Белић.¹²² "Може се рећи да су концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду".¹²³ Белић 1905. ЈБ и СИХ укључује у зетско-босанске говоре,¹²⁴ а већ 1908. одатле издваја херцеговачки дијалекат, који захвата и СИХ и ЈБ.¹²⁵ Из других Белићевих радова, у вези са теоријом о икаквском супстрату између Босне и Дрине,¹²⁶ назире се да се ЈБ и СИХ узимају као прелаз између икаквских и ијекавских говора, односно између западног и јужног штокавског дијалекта, гдје је *ѝ* у горњим токовима Дрине и Босне, и западно одатле, "прелазило увек у *и*, а у делу између доњег тока тих река у *и'*".¹²⁷

36. И А. Пецо се често осврће на дијалекатске типове ЈБ, а особито СИХ. У *ГИХ* класификовао је и остале ијекавске херцеговачке говоре (централнохерцеговачки, сјевернохерцеговачки, западнохерцеговачки)¹²⁸ и показао путеве даљег истраживања онога што се до сада није стигло.

¹¹³ Броз. *Фојн., Извј., Граница, Нјешћ., Диј. сл., Предм. мозаик.*

¹¹⁴ Вуковић *Међујез. додири, Бх. типови, Кр.-леп, Жена.*

¹¹⁵ Ивић *О неким пробл., Дијалект., Српски народ.*

¹¹⁶ Пав. *Леп.*

¹¹⁷ Брабец *Тузл.*

¹¹⁸ В. *Sveske* 5-6, Сарајево, 1984, 393-403.

¹¹⁹ Вук Стефановић Караџић, *О језику и књижевности* I, "Просвета", Београд, 1968,

^{112.}

¹²⁰ Пецо *ПД* 69-98.

¹²¹ Решетар *Шток.; Zur Frage über die Gruppierung der serbokroatischen Dialekte*, *AF-slPh* XXX, 597-625.

¹²² Belić, *Der štokavische Dialekt von Rešetar*, *Rocznik slawistyczny*, Krakov, 1910, 82-103.

¹²³ Ивић *Дијалект.* 44.

¹²⁴ В. *Диј. карта.*

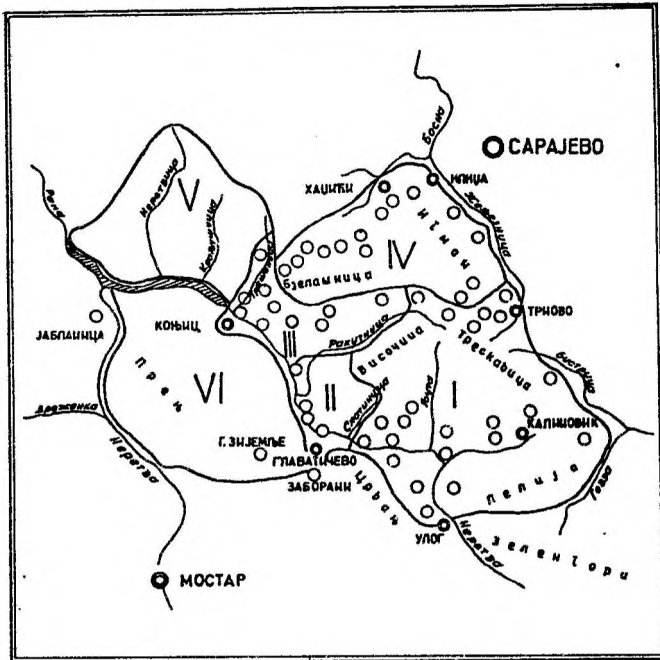
¹²⁵ В. *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА LXXVIII, 60-164.

¹²⁶ Уп. *Период.* 13-15; *Штокавски дијалекат*, Народна енциклопедија српско-хрватска-словеначка IV, 1064-1077; *Значај* 69-75.

¹²⁷ Белић *Период.* 9.

¹²⁸ В. *ГИХ* 13-16, *ЦХ* 297-302, *Јат* у *сјевернохер.* 234-248, *ГЗХ* 7-11.

Карта бр. 5: Прелазни говори јужне Босне и сјевероисточне Херцеговине

Легенда:

- I Ијешт. бјелимићко-загорски
- II Ијешт. Комске жупе
- III Ијешт. шћ. сјевероисточне Херцеговине
- IV Ијешт. јужне Босне
- V Ијешт. неретвичко-краљувачки
- VI Ијешт. коњичко-зијемалски

Сјеверну Хрцеговину одређује као област која обухвата "један дио б. мостарског и коњичког среза",¹²⁹ односно као "територију која се налази сјеверно од линије Бијело Поље – Заборани, Сељани – Придворица".¹³⁰

¹²⁹ Пецо ГИХ 9.

¹³⁰ Пецо, *op. cit.*, 15.

Из Дијалектолошке карте Херцеговине¹³¹ види се да "сјевернохерцеговачки ... обухвата један дио општине Mostar и општину Коњиц".¹³² У споменутим радовима издвојене су главне особине сх. које га стављају наспрам осталих херцеговачких говора. О сх. Пецо закључује анализом јата у Мемоарима М. Ф. Алагића¹³³ и Решетара.¹³⁴ Ту, још 1968., добро запажа: "Решетар говори о Јабланици, а Алагић је родом из Коњица, што би значило да су и у кругу сјеверохерцеговачког говора могућа диференцирања мањих говорних типова. *То је без сумње тачно* (подвукао Р.Ћ.) и то ће најбоље да покажу теренска истраживања".¹³⁵ Раније је, према замјенама старих група *stj, *skj, *zdj, *zgj "од Дрежнице преко Коњица до Главатичева",¹³⁶ претпоставио да је цијела сјеверна Херцеговина у шћ. зони. Сада је, међутим, извјесно да је велика окука Неретве (око пл. Прења), шћакавска, а несумњиво да је Главатичево у саставу ијешт. Комске жупе, док је предјел између Коњица и р. Ракитнице, на десној страни Неретве, у саставу ијешт.-шћ. СИХ.

Цијела сјеверна и сјевероисточна Херцеговина није, дакле, јединствено говорно подручје. У скупу *ијекавских* говора тог комплекса издваја се пет прелазних говорних типова: ијешт. бз., ијешт. ком., ијешт.-шћ. сих., ијешћ неретвичко-краљушчићки (нкр.) и ијешћ. коњичко-зијемаљски (кз.; в. карту бр. 5). Предмет овог рада су прва три са ијешћ. јб.

Границу између (и)јекавског и икавског подручја, о којем пишу Ивић,¹³⁷ Пецо¹³⁸ и Брозовић¹³⁹ — поправио је Окука.¹⁴⁰ "Od fojničke oblasti ... гранична линија заокреће на југоисток, са косе између Vranice и Bitovinke и спушта се до рјеке Тошчанце, затим Тошчанicom избја на Neretvu (данас Jablaničko jezero), те даље теће 'uglavnom' Neretvom до njenog ušća".¹⁴¹

Издавање нкр. у области: Неретва, Тошћаница — пл. Битовиња — развође Трешанице и Краљушнице, — за сада је претпоставка коју треба доказати теренским радом. Нема разлога да тако не буде пошто ијешћ.-шт. сих. допире до слива Трешанице, а "крајњу јужну таčku gdje се dodiruju

¹³¹ В. ГИХ, на крају.

¹³² Пецо ПД 73.

¹³³ В. ЗФЛ XI, 243-248.

¹³⁴ В. Решетар *Шток* 76, 81, 82, 84, 138, 182, 205. Других чињеница немају ни Ивић ни Брозовић (исп. Ивић *Дијалект* 132, Броз. *Граница* 55-56). Решетарови подаци су непрецизни (не зна се увијек из којих су мјеста, нису сви акцентовани). Због тога и Пецо сумња да гвор у долини р. Неретве, између Јабланице и Коњица, има: бријег а бѣсида (Решетар, оп. cit., 81-82, 84; Пецо *Јат у сјевернохер.* 301). Област је икавска, "(i)jekavizmi su mehanički distribuirani" Окука *ГР* 30).

¹³⁵ Пецо *Јат у сјевернохерц.* 246.

¹³⁶ Пецо ЦХ 302.

¹³⁷ Ивић *Дијалект* 132.

¹³⁸ Пецо ПД 73, ГИХ 15, ЦХ 300-302.

¹³⁹ Броз. *Ијешћ* 163, *Граница* 55-56.

¹⁴⁰ Окука *ГР* 72-73.

¹⁴¹ Окука, *ibid*.

ijekavski i ikavski šćakavski govori predstavlja Tošćanica".¹⁴² Претпоставку потврђује и идиолект Хамзе Хајрудина из Подхума, од кога сам забиљежио:

двѝје, врѝјѣћ, снѝјѣт; лијѣкове; кумпјѣрѣ; шћѣп, шћѣне; пѝје; бѣлан.

Класификација и кз. у великој окуци Неретве, "сјеверно од линије Бијело Поље — Заборани..."¹⁴³ такође је претпоставка, заснована на подацима о главним особинама говора јужно, западно и источно од овога: ијешт. цх.,¹⁴⁴ ијешт. их., ијешт. ком., ијешт.-шћ. сих. и икавских говора западне Херцеговине. Други дио апелатива је изведен према Г. Зијемљима, наспрам Д. Зијемљима која су у саставу их.¹⁴⁵ Све особине које Пецо наводи за сх.¹⁴⁶ наћи ће се, вјероватно, у кз., који се овдје не обрађује.

Оука тврди за Дрежницу, у сјеверној Херцеговини, да је фрикатив *x* непознат и Муслиманима.¹⁴⁷ Варијанту једва чујног, слабо аспирираног *x* код старијих и стандардног код млађих тумачи ванлингвистичким узроцима,¹⁴⁸ а не објашњава феномен губљења констриктива из говора старијих Муслимана. Овакве ријетке оазе, гдје је *x* мање-више уклоњено из говора Муслимана, могу се наћи још у неким селима високе Херцеговине (Дубочани, Лукомир), а и на ијекавској периферији (Мрковићи). Једини узрок овој појави је у закаснелој исламизацији православних, када су они већ били изгубили *x* из консонантског система. И Пецо доказује да прилике у Дрежници не доводе у сумњу "dosadaшње спознаје о *sudbini foneme h* u говору Muslimana".¹⁴⁹ Дрежница у Херцеговини је прешла у ислам тек око 1835.¹⁵⁰

Пошто су, дакле, нкр. и кз. идиоми у основи сх. говора, а предмет овог рада су говорни типови који чине прелаз између ијекавског их. (млађег) и иб. (арханџијег), ове прве — нкр. и кз. — остављам за будућа испитивања. Она ће, вјерујем, потврдити Пецову претпоставку и мој закључак о оправданости класификације нкр. и кз. у границама (и)јекавског сх. дијалекатског комплекса.

¹⁴² Оука, *op. cit.*, 30.

¹⁴³ Пецо *ГНХ* 15.

¹⁴⁴ Поред наведених радова в. и ове: Пецо *Ортијеш* 7-51, *Буна* 169-181, *ГП* 209-281; Милас *Мост*. 47-97; Вуковић *Мост*. 953-964.

¹⁴⁵ Исп. Пецо *ГНХ*, Дијалектолошка карта Херцеговине, на крају.

¹⁴⁶ В.: *ЦХ* 300-302, *ГНХ* 15-16, *Јат* у *сјевернохерц.* 243, *ЛД* 73.

¹⁴⁷ М. Оука, *Глас x* у говору Муслимана Дрежнице у Херцеговини. — КиЈ 2, Београд, 1983, 101-104. Исп. и Asim Peco, *Prilog razmatranju i proučavanju hercegovačkog konsonantizma*. — *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* IV, 107-112.

¹⁴⁸ Оука, *op. cit.*, 103.

¹⁴⁹ Пецо, *op. cit.*, 110.

¹⁵⁰ Соловјев *Богумили* 75. С. Бошњак пише да у Дрежницу до 1835. нису долазиле турске власти ни хоће: "Drežnica, selo tursko-kerstjansko, znatno, što prije 15 godinah nikakva poreza nije plaćalo, a to rad toga, što je caru dva sokola poklonilo" (*Poviestnica Bosne*, Zagreb, 1851, 55). Међутим, В. Палавестра тврди да је и Дрежница прешла на ислам "око половине XVI вијека", али да је дуго остала ван домаћаја пратилаца исламизације (*Drežnica u Hercegovini*, Hercegovina 2, Mostar, 1982, 109).

Сјеверну Херцеговину дјелимично захвата и бз. говорни тип, који се, од Бјелимића преко Загорја, проширио на ЈБ све до Трнова. Бз. налазимо између и око пл. Височице и Бјелашнице у границама: р. Слатница — Височица — превој између Бјелашнице и Трескавице — р. Бијела — р. Жељезница, Бистрица, Говза — пл. Лелија — Улог — пл. Црвањ — Неретва.¹⁵¹ На сјеверу је граница између бз. и ијешћ. јб. на занимљив начин изломљена (в. карту бр. 5). У бз. комплекс увукло се село Лукавац (испод Бјелашнице) а у трновском крају и Ледићи (лијево од р. Бијеле). Интерференција међу бз. и јб. у трновском крају, на уском географском простору, изражена је у толикој мјери да дијалектолог бива у дилеми коме да прикључи Дујмовиће, Пендичиће и Умчане.

36. У својим радовима о херцеговачким говорима Пецо издваја 12¹⁵², 14¹⁵³, 16¹⁵⁴ односно 18¹⁵⁵ диференцијалних особина које сх. стављају насупрам цх. и их. говора. У те особине, изведене из Решетарова *Шток.* (нап. 134 и 135), сумња тврдећи да су "успутно забиљежене" и да немају "довољно потврда са терена".¹⁵⁶ Пошто је једном приликом сјеверну Херцеговину посматрао као област која иде "од Придворице ... до Бијелог Поља",¹⁵⁷ јасно је да се набројане особине односе на четвороугао: Коњиц — Јабланица — Дрежница — Г. Зијемља, тј. на кз. То потврђује и чињеница да међу тим особинама 7 нема ни у бз., ни у ком., ни у сих. Моја грађа, заправо, показује да постоје важне разлике међу прелазним говорима високе Херцеговине и јекавског говора који се у литератури означава као сјевернохерцеговачки, као и међу самим прелазним типовима. О међусобним односима ових говора и њиховој вези са сусједним биће ријечи у овоме раду.

37. Сјеверна граница ијешћ. на потезу "... Сарајево — Пазарић. ..." ¹⁵⁸ спомиње се два пута у Пецовој расправи о узроцима свођења двају парова африката на један у муслиманским говорима штокавског дијалекта. Јужно од линије Сарајево — Пазарић, пише Пецо, фонетско-фонолошке вриједности ових парова су јасно издиференциране, а сјеверно одатле "гласови *ћ* и *ђ* углавном се јављају у функцији сва четири наша африката".¹⁵⁹ Ова је изоглоса непрецизна, на сјевер помјерена, и не односи се само на Муслимане. Један пар или поремећени односи с различитим артикулационим вриједностима према Сарајеву карактеристични су за јб. односно за зону сјеверно од линије: Иван-седло — Бјелашница — Игман — Жељезница. Неразликовање африката прекида се одсјечно у трновском крају. У свим

¹⁵¹ На истоку бз. је ограничен ијешћ. ИиЈИБ а на југу их. (т. 10, стр. 5).

¹⁵² Пецо *ЦХ* 300-302.

¹⁵³ Пецо *ПД* 73.

¹⁵⁴ Пецо *Јат у сјевернохер.* 243.

¹⁵⁵ Пецо *ГИХ* 13-16.

¹⁵⁶ Пецо *Јат у сјевернохерц.* 243.

¹⁵⁷ Пецо *ГИХ* 15.

¹⁵⁸ Пецо *Н-шћа* I 177.

¹⁵⁹ Пецо, *ibid.*

селима сјеверозападно од р. Бијеле (Шабанци, Дјечини, Остојићи, Доња Пресјеница) и у два насеља на њеној десној обали, при самом ушћу у Жељезницу (Пендичићи, Грачаница), Муслимани или имају један пар или умекшавају ч и ц.

38. У ПД 96-98 Пецо, према Брозовићевом *Ијешћ.* 55-56, за јужну варијанту иб. издваја 6 дискриминанти. Међу 7 говора овог крила¹⁶⁰ је и сарајевски. О сарајевском Брозовић закључује према Шурмину и наводи да "prof. Seida Traljića iz Instituta JAZU u Zadru, rođenog Sarajlije".¹⁶¹ Уколико се под овим појмом подразумева дијалекатска слика у околини Сарајева, онда се у њој диференцирају два говора: ијешт. иб.¹⁶² и ијешћ. јб.

Према домашима рефлекса *шћ, жћ* од **stj, *skj, *zdj, *zgj* "bila Bitović i Vranice"¹⁶³ не могу бити границом ијешћ. иб. Ијешћ. су и говори јужно и југозападно од ових планина, у базену који Брозовић означава као *Neretva*¹⁶⁴ (в.т. 10 и нап. 22 – 24). Уз то групе *шћ, жћ* су говорне особине становништва све три конфесије, а друге диференцијалне за ијешћ. иб.: *бардак / брдак, ре мј. ро, в<в, дивју, ј мј. ђ, хабитуал* – чују се само у Муслимана.

39. У теоријском концепту о генези, предмиграционим супстратима и односима међу бх. говорима Брозовић маргинално захвата и ЈБ и СИХ.¹⁶⁵ Резиме концепта је тврђа да се овај комплекс и у средњосрпскохрватском периоду (XII-XV в.) налази на прелазу између источнорумског и источнобосанског дијалекта,¹⁶⁶ који су се у новосрпскохрватском периоду (XV-XX в.) развили у источнобосански ијекавски шакавски и источно-херцеговачки ијекавски дијалекат.¹⁶⁷ Границе ових дијалеката у вријеме њиховог формирања су биле одређене "poјedinim geofizičkim osobinama samoga terena ... ili povjesnim uvjetima".¹⁶⁸

40. По завршетку дијалектолошке екскурзије у околини К. Сутјеске, Вареша и на лијевој обали Криваје Брозовић се 1958. задржао у Сарајеву да би "rasvijetlio neke појединости из Šurminove rasprave", које су му "otприје bile sumnjive".¹⁶⁹ За ЈБ информације из овог извјештаја немају значај пошто нису засноване на чињеницама са терена. Оне се, у ствари, односе или на говор урбане средине или на говор појединих муслиманских махала у Сарајеву, а Шурмин не подразумева под сарајевским само говор

¹⁶⁰ Говори у сливу Усоре, тешанско-маглајски, говори између Босне и Криваје, говори Високог, Фојнице и Крешева, сарајевски; в. Броз. *Ијешћ.* 189-192.

¹⁶¹ Броз. *Извј.* 348.

¹⁶² В. код Јахића *Босна* 3.

¹⁶³ Броз. *Ијешћ.* 163; в. и *Фојн.* 204.

¹⁶⁴ Броз. *Ијешћ.* 163.

¹⁶⁵ В. *Граница* 53-54, *Предм. мозаик* 82,84-85; *Диј. сл.* 8.

¹⁶⁶ *Предм. мозаик* 82-83.

¹⁶⁷ В. *Диј. сл.* 28.

¹⁶⁸ Броз., *ор. cit.*, 5.

¹⁶⁹ Броз. *Извј.* 348.

чаршије. Од 10 наведених особина¹⁷⁰ — само *тко* поред *ко* нисам чуо у ЈБ. Лик *тко* Брозовић је забиљежио од Муслимана старинаца. Ипак, тачан је његов закључак да "razlike prema govorima na zapadu od Sarajeva nisu ... duboke".¹⁷¹

41. Павеших и Вуковић у описима говора Крешева и Лепенице¹⁷² осврћу се и на ЈБ. Павеших спомиње Пазарић и Тарчин у вези са стањем африкатских парова,¹⁷³ а Вуковић трновски крај као најјужније крило средњобосанског (архаичнијег) ијекавског говорног типа.¹⁷⁴ Оба рада имају за дијалектологију посебну вриједност.

И Вуковић и Павеших тврде да српско становништво у околини Сарајева,¹⁷⁵ нарочито око Пазарића и Тарчина,¹⁷⁶ не разликује гласове *ч* и *ћ*. Међутим, у опису опозиција блока видјеће се да слика није уједначена ни у једној конфесији.

Оба дијалектолога са истог, лепеничког терена доносе различите резултате за континуанте дугог јата. Павеших за лепенички тврди "да izgovor može biti i dvosložan i jednosložan".¹⁷⁷ а Вуковић, напротив, биљежи само вуковске замјене.¹⁷⁸ Дијалектолог, иначе, може да погријеши на терену ако биљежи замјене под акустичким утиском говора свога краја (1) или ако свој теоријски концепт о међудијалекатским односима жели да потврди стањем које претпоставља (2). Спор би могла да ријеши експериментална фонетика.¹⁷⁹

42. И у другим радovima¹⁸⁰ Вуковић ЈБ и СИХ означава као прелазне зоне између источнохерцеговачког и босанског. И један и други говор увијек означава термином говорни тип, диференцира их, али им не одређује границе.¹⁸¹ Између ових типова, пише Вуковић, будући истраживачи треба да "obeleže granice ... i granice njihovih (glavnih i sporednijih) izglosa".¹⁸² Теоријски концепт, изложен у овим редовима, исправан је, а извјесне непрецизности се јављају као последица недостатка дијалекатске

¹⁷⁰ Броз, *ibid.*

¹⁷¹ Броз, *op. cit.*, 349.

¹⁷² Пав. *Лен.*; Вуковић *Кр.-леп.* Истраживање су вршили истовремено, 1957. Вуковић је долазио у Лепеницу и 1958.

¹⁷³ Пав., *op. cit.*, 333, 336.

¹⁷⁴ Вуковић, *op. cit.*, 299, 307.

¹⁷⁵ Вуковић, *op. cit.*, 303.

¹⁷⁶ Пав., *op. cit.*, 363, 366.

¹⁷⁷ Пав., *ibid.*

¹⁷⁸ Вуковић, *op. cit.*, 290.

¹⁷⁹ В. А. Пецо, *Ортоепски нормативи стандардног ијекавизма*. - КиЈ 3 (1965), 27-42; исп. и Акц. 14, нап. 1.

¹⁸⁰ В. нарочито: *Међујез. додирци, Бх. типови, Жена*.

¹⁸¹ Према Палавестриним текстовима из Жепе класификовао је источну и југоисточну Босну (ИиЈИБ) у посебан дијалекатски комплекс, који, поред их. и сб. особина, има и своје, оригиналне. Ове говоре описао је Јахић (т. 10, нап. 18).

¹⁸² Вуковић *Бх. типови* 20.

грађе. Средишњи дио прелазне зоне, мисли Вуковић, чине трновски крај и Умољани, односно села око Бјелашнице и Трескавице.¹⁸³ Непрецизност је у томе што трновски крај, како је већ речено (т. 35), није јединствено говорно подручје. То није "терен између Трескавице, Бјелашнице и Јабланце",¹⁸⁴ на коме су *шћ* и *жћ* инфилтрати новијег времена. У снх. шћакавизам је предмиграциони дијалекатски супстрат богумилске провенијенције (уп. т. 17), а у трновском крају, сјеверно од р. Бијеле (т. 37), могао би бити архаичном особинном.

У *Жени* 48 још додаје да су облици са извршеним јекавским јотовањем — *шућели*, *мрзела*, *оживље*, *вићети* — типичне особине "jedne široke zone južnobosanskih i zapadnijih južnih bosanskih govora (sa područja između Трескавице, Јагорине и Бјелашнице слушао сам готово без изузетка изговор типа *željeti*, *voljeti* и сл.)."¹⁸⁵ Ликова типа *жељети*, *вољети*, са неизвршеним јотовањем, нема ни у једном насељу ЈБ и СИХ. Бз., ком. и снх. говори се упадљиво разликују од јб. према резултатима новог и најновијег јотовања. Разлике су готово толике колике су између их. и иб. У трновском крају интерференција између јотованих и нејотованих форми је у току. Ипак, све ово захтијева анализу за све три групе консонаната + *ј* по конфесијама. Међутим, тачна је Вуковићева претпоставка да се прозодијски ликови *мѣнѣ*, *тѣбѣ*, *мѣни*, *тѣби* и сл. могу чути "između Бјелашнице, Трескавице и Јагорине".¹⁸⁶ Али, они нису једини ни владајући.

43. У прилогу о лексичко-семантичкој номенклатури средњедринских сточара (в. нап. 118) Јахић смјешта Дујмовиће (в. карту бр. 1) у штакавске говоре. Тачно је да у Дујмовићима нема "alternације штакавизам : šćakavizam (*kosište* : *kosišće*)",¹⁸⁷ али се и овде могу чути инфилтрати са сјевера: *shān*, *nūshām*, *snūshu*.

Према Јахићу,¹⁸⁸ зона јужно од Сарајева и источно од Жељезнице је у саставу ијешт. иб. Тамо су и *Башици*, *Тѣшићи* и *Турѣви* (у трновском крају) те *Кијјево* и *Крѣпац* (у околини Сарајева). Међутим, у сливу Миљацке, западно од Романије, нема ни једног пункта.

44. Једино се Шурминова расправа *Сарајевски*, много хваљена и кућена, конкретно односи и на ЈБ. На жалост, због ауторових методолошких погрешака, према тој радњи, сачувана је нетачна слика о говору Сарајева и околине до нашег времена. Готово у цијелом вијеку нема ни једне озбиљније дијалектолошке расправе о говорима средње и сјевероисточне Босне којом се Шурмин не позива у помоћ или одбацује.

Шурмин, прво, мисли да је у околини Сарајева, у границама: Високо

¹⁸³ Трновски крај и околину Бјелашнице спомине три пута и Умољане једанпут. В.: *Бх. типови* 23; *Жепа* 45, 48, 50, 53, 57, 58.

¹⁸⁴ Вуковић *Бх. типови* 23.

¹⁸⁵ Вуковић *Жепа* 48.

¹⁸⁶ Вуковић, *оп. cit.*, 53.

¹⁸⁷ *Sveske* 5-6, Сарајево, 1984, 397.

¹⁸⁸ В. *Босна* 86-89.

— Кисељак — Игман — Трескавица — Бјелашница — Озрен — Високо, — један, ијекавско-икавски говорни тип прелазног карактера. У сарајевски укључује и ијешћ. јб. Да околина Сарајева није јединствено дијалекатско подручје и да сва три говорна типа — ијешћ. иб., ијешт. ИиЈБ и ијешћ. јб. — ијекавска, то не треба доказивати.

Међу Шурминовим "сарајевским" и ијешћ. јб. постоји висок степен слагања. Од 19 особина сарајевског, 13 (68,4%) нашао сам у јб. а неколико и у другим прелазним типовима. У Четири особине (рефлекси јата, јекавска јотовања, *грѣб / грѣб*, опозиције међу африкатама) резултати се дјелимично слажу, а никако у двије (Всг од *Милица*, наставци у замјеничко-придјевској промјени). Пошто говори ЈБ и СИХ чине прелаз између иб. и ич. а сарајевски је периферија првог, природно је што је међу сарајевским и јб. остварен висок степен корелације.

Све мане Шурминовог рада су последица методолошких погрешака и готово потпуне неиспитаности бч. дијалекатског комплекса крајем XIX в. Поређење још показује, ако се узму у обзир и савремена дијалектолошка истраживања, да су више од 2/3 сарајевског круга ијекавскошћакавска а највише 1/3, у троуглу р. Каљина — Сарајево — Трново, ијекавскоштакавска (1), те да нема основа за претпоставку о тобожњем икавском супстрату сарајевске околине (2).

45. Нешто дијалекатске грађе је сакупљено у пет пунктова (29 — Влахоље, 30 — Горња Љута, 36 — Чуховићи, 37 — Ледићи, 59 — Локве) у оквиру пројекта Босанскохерцеговски дијалекатски комплекс (в. т. 31 и нап. 108). Грађа није објављена. Дио материјала из ових пунктова користио је и Д. Вујичић у анализи односа стандарднојезички израз — национална структура.¹⁸⁹ Ареали изоглоса *нисам* : *нијесам / нисам* и Гсг *Јов-а*, *Мех-а* у прилогу овог рада нису прецизни због велике разријеђености пунктова.

¹⁸⁹ В. Sveske 5-6, Сарајево, 1984, 383-392.

II ФОНЕТИКА

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

46. Вокалски систем ЈБ и СИХ бројем фонетских јединица и њиховим фонолошким вриједностима одговара новоштокавском. Састоји се од 5 вокала: *и, е, а, о, у + р*. Од књижевнојезичког стандарда и их.¹⁹⁰ разликује се трима карактеристикама: (1) у сва четири говорна типа функцију вокала, последије редукције самогласника, нарочито високих, врше сонанти *л, н*, али и други сугласници; (2) у ЈБ и СИХ ниски *а* те средњи *о, е* вокали могу бити затвореније боје; (3) има потврда за лабијализовану артикулацију високог *и*. Прва, израженија особина, са жариштем у ЈБ, наплављава и остала три типа, а друга, факултативно присутна у јб., благо се одатле разлила долином Железнице и преко Планине на сјеверно крило бз. и у сих.¹⁹¹ Иако за затворенију артикулацију вокала треба каткад оштро ухо, она се не може свести на афектацију¹⁹² или немарнији изговор,¹⁹³ па због тога има диференцијално дијалекатско значење.

I. ГЛАС ЈАТ

47. Рефлекси старог вокала јат и овдје се узимају за основни диференцијални дијалектолошки критериј.¹⁹⁴ Њихова је вриједност значајна из још неколика разлога. Дуго се било у увјерењу, по Шурмину (т. 44), да је околина Сарајева "prijelaz od ikavštine na jekavštinu",¹⁹⁵ у источном

¹⁹⁰ Исп. Пецо ГИХ 33.

¹⁹¹ О узроцима и значењу ове особине за међудијалекатске односе в. Пецо *И-шћа* I 86-95.

¹⁹² Вуковић *Кр.-леп.* 294; исп. и *Жеп* 46.

¹⁹³ Броз. *Фојн.* XXVI.

¹⁹⁴ Ивић *Дијалект.* 56; Пецо *ПД* 15. Класификација херцеговачких говора заснива се, врије свега, на овом критеријуму (в. Пецо ГИХ 16, ЦХ 297).

¹⁹⁵ Шурмин *Сарајевски* 186-187; исп. и: Скорић *Сарајево* 75; Трифк. *СП* 77; Кулишић *Мусл.* 159. Увјерење је подржавано данас напуштеном теоријом о икавском супстрату

сусједству нађен је Вуков изговор у двосложној замјени,¹⁹⁶ Вуковић и Павешкић у Лепеници биљеже различите вриједности (т. 41); на југу је их. а на сјеверу иб. с континуантима: *ѝје, ѝјѣ (<ѣ), ијѣ, ијѣ (<ѣ)*¹⁹⁷; *ѝје, јѣ (<ѣ), ијѣ, јѣ (<ѣ)*,¹⁹⁸ Вуковић је доказивао да са ч, џ = њ, њ иду парови: *сјѣно — бјѣло, сѝјѣно — бијѣло или сѝјѣно — бјѣло* као ванлингвистички нанос око бх. градова.¹⁹⁹

Проблем је још актуелан и готово неисцрпан. Значај питања и наслов теме стављају јат прије других вокала. Преглед грађе дајем по говорним типовима и главним странама проблема.

48. Сва четири идиома су ијекавска. По правилу ни један немају више икавизама него други бх. ијекавски говори, нити екавизама мање од икавизама. Рефлекси дугог јата су двосложни. У јб. има и једносложних, али неупоредиво мање; једносложни у бз., ком. и сих. су разговорни инфилтрати из јужне и средње Босне, Сарајева и Коњица. Природно је онда што је овдје, као у већини ијекавских говора херцеговачког типа, главно питање квантитета другог слога двосложне замјене.

49. Јат под дугосилазним акцентом има вриједности: *ѝје, ѝјѣ, ѝје, ѝјѣ, јѣ*. Основне вриједности у бз., ком. и сих. су: *ѝје* и *ѝјѣ* (бз.: 2:1; ком.: 4:1; сих.: 3:1) а у јб. још и *јѣ* (1:1:1). Све друге нису органске (карта бр. 6).

50. *ѣ > ѝје:*

Јб.: *вѝјѣст* Ву, *двѝје* Ву Ло Та ДБ Бс Де, *лѝјѣва* (= лијево) Ло, *лѝјѣк* Та, *лѝјѣно* Ву, *прѝје* Ву Та Ло О ДБ Љу Бс Гл Ја Де, *прѝјѣко* Ло, *рѝјѣт* Дур Гл, *рѝјѣти* Љу, *рѝјѣћемо* Та, *рѝјѣч'* ДБ, *свѝјѣт* Љу, *свѝјѣту* ВБ, *сѝјѣлѣ* Та, *сѝјѣно* О Љу Ја, *снѝјѣг*^х Ло ДБ, *снѝјѣг* Ло, *снѝјѣга* Ло, *сѝјѣна* Ја, *цѝјѣт* Де;

Бз.: *бѝјѣл* Ку, *бѝјѣлѝ* Ку, *бѝјѣлѝ* Мј, *од бѝјѣлѝг* Ар, *бѝјѣлѝ* Об Ар, *брѝјѣст* Мј Бо, *вѝјѣк* Бо, *вѝјѣнѝца* Бо, *врѝјѣднѝ* Вл, *двѝје* Пе Гр Ми Бо Об Хр ЦЈБ Б Мј Ле Ду Л Вл Св До Р Оц Ти, *дѝјѣте* (Всг) ГЈБ, *дрѝјѣмѝ се* Ум, *зѝјѣв* Л, *лѝјѣво* Је Ар Ти, *лѝјѣк* Пе, *лѝјѣп* Вл, *лѝјѣно* ГЈБ Ти, *лѝјѣс* Ар, *мрѝјѣт* Сп, *млѝјѣчнѝ* До, *мѝјѣх* Ар До, *мѝјѣха* До, *мѝјѣху* До, *прѝје* У Пе Гр Ми Ле Л Кр Вл О Мј Бо Је Об Ку Зе Св Ар До Оц, *рѝјѣч* У ГЈБ Мј Је Ку Зе,

између Босне и Дрине (т. 35, нап. 126; исп. супротне доказе: Ивић *Дијалект.* 146, *О неким пробл.* 97-129; Пецо *ПД* 100, 106; Броз. *Граница* 51-57; Јахић *Босна* 39-51). Тема је постала актуелном у дискусији о икавизмима и дијалекатском супстрату у говорима западне Србије и источне Босне (в. С. Реметић, *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*. — СДЗб ХХVII, 7-105; Р. Симић, *О тзв. " незамењеном јату" и около њега*. — ЈФ ХХХVIII, 131-151; С. Реметић, *"Стварни послови" и "диверзије"*, ЈФ ХХХVIII, 153-172). Незамјењено *ѣ* биљежи и Моловић у Тамнави (в. "Венац" 12/89, Г. Милановац, 1980, 59). Затворено *е* на мјесту јата биљежи Брозовић 1958. год. и у Босни (Вареш). В. *Извј.* 337.

¹⁹⁶ Јахић, *оп. cit.*, 164, 169.

¹⁹⁷ Пецо *ГЛХ* 47, 50.

¹⁹⁸ Броз. *Фојн.* 18, исп. и: *Ијешћ.* 132-133, *Извј.* 337.

¹⁹⁹ Вуковић *Међујез. додир* 164-167.

рѝјечи Мј, *свѝјета* Ку, *сѝјено* Ми Кр Вл ГЉ Б Хр Св Ар До Р, *сѝјена* (Гсг) Вл ГЉ Мј Хр Св До, *са сѝјеном* Хр, *смѝјех* До, *снѝјег* У Ду Вл ГЉ Мј Је Хр Св Р До, *стѝјене* ГЉ Оц Ти, *тѝјело* ГЉ, *цвѝјет* Лс, *цѝјеву* ГЉ, *цѝјел* Бо, *цѝјелѝ* Вл, *цѝјелѝ* Бо, *за цѝјелу* Зе, *у цѝјелијем* Оц;

Ком.: *двѝје* Д, *рѝјетко* Ри, *свѝјет* Д, *сѝјелѝ се* Д, *сѝјено* Д, *сѝјена* Д, *сѝјену* Д, *снѝјег* Д, *снѝјег*^к Ра, *стѝјене* Р Каш, *рѝјеч* Д, *црѝјеп* Д, *црѝјепом* Д;

Сих.: *бѝјел* Сп Це, *бѝјелѝ* Сп Це Лу, *бѝјелѝ* Це, *врѝјех* Вр Крч, *двѝје* Це Вр Чу Ум Бр Крч По, *лѝјепо* Це Бр, *мѝјешѝ* К, *прѝје* Це Лу К По, *рѝјеч* Ум Крч, *рѝјечи* Ум, *свѝјет* Чу, *сѝјено* Сп К, *сѝјена* Лу К, *смѝје(х)* Ум, *снѝјег* Це, *снѝјег*^к Ум, *снѝјега* Ум, *стѝјене* Це Ум, *стѝјену* Лу, *тѝјесто* Це, *цвѝјет* Крч, *цвѝјетем* Крч, *цѝјелѝ* Це, *цѝјелѝ* Це Ум, *цѝјенѝш* Лу, *цѝјепѝ* Ум.

51. љ > ѝјѝ:

Јб.: *вѝјѝк* Де, *врѝјѝћ* Ву, *свѝјѝт* ДБ, *ниже* сѝјѝна Пе;

Сих.: *лѝјѝпѝ* Крч, *прѝјѝко* Лу, *сѝјѝно* Крч, *снѝјѝг* Крч, *стѝјѝне* Вр;

Бз.: *рѝјѝч* ГЉ.

У ових десетак примјера *е* у двосложној замјени није кратко као у *није*, *прѝје* нити дуго као у *нијѝ*. Чиненица да су ликови са *ѝјѝ* забиљежени само у јб. и сих. води двама закључцима: (1) процес обнављања језика, овдје видљив у потирању Вуковог *ѝје* разговорним *ѝје* из Сарајева, сада не иде Ршетаровим правцем,²⁰⁰ (2) у томе су ови говорни типови са равноправним *ѝје* и *ѝјѝ* (в. примјере и у т. 52) отишли даље од их. гдје су *ѝје* и *ѝјѝ*.²⁰¹

52. љ > ѝјѝ:

Јб.: *бѝјѝлѝ* Ло, *бѝјѝлѝ* Де, *дѝјѝмѝва* ДБ, *о(ѝ)* *дѝјѝмѝвѝ* ДБ, *лѝјѝвѝ* Ву, *лѝјѝпѝ* Мѝјо Де, *лѝјѝпо* Је Де, *лѝјѝч'ѝ* Ву, *мѝјѝшѝм* Ло, *мѝјѝшѝј* Ло, *мѝјѝњѝмо се* Де, *рѝјѝткѝ* Љу, *рѝјѝткѝ* Бе, *свѝјѝт* ДБ Ка, *свѝјѝту* ВБ, *свѝјѝтом* Дур, *сѝјѝлѝш* ВБ, *сѝјѝно* Ка Де, *око сѝјѝна* Љу, *снѝјѝг* ДБ, *тѝјѝсто* Де, *тѝјѝсно* Де, *цвѝјѝне* Ја, *цѝјѝв* Ву Гл, *цѝјѝву* Гл, *цѝјѝлѝ* Ву, *цѝјѝлѝ* Ву;

Бз.: *бѝјѝлѝ* Мј, *Бѝјѝлѝ* Гр, *бѝјѝлѝ* Мј Гр, *бѝјѝлу* Гр, *бѝјѝлије* Гр, *брѝјѝга* Ми ГЉ, *врѝјѝднѝ* Вл, *дѝјѝлѝ* Об, *лѝјѝву* Ду Л *лѝјѝвѝм* Ду Л, *лѝјѝво* Ти, *лѝјѝпѝ сѝне* Зе, (*двѝје*) *лѝјѝске* ГЉ, *лѝјѝчѝ* Пе, *мѝјѝстѝ* (Гпл) Је, *мѝјѝњѝ се* Бо, *мѝјѝшѝ* ГЉ Мј, *мрѝјѝт* Кр, *прѝјѝ* Мј, *прѝјѝћ* Св, *прѝјѝши* Св, *рѝјѝк: што нѝ рѝјѝк* Мј, *рѝјѝтко* Хр, *рѝјѝци* Гр, *Свѝјѝнча* Св, *и(з)* *Свѝјѝнчѝ* Оц, *свѝјѝт* Ти, *сѝјѝно* Ми Пе Б Мј До, *сѝјѝна* Кр ГЉ Хр, *ниже сѝјѝна* Ми, *снѝјѝг* Мј, *снѝјѝга* До Ти, *срѝјѝмуша* Ле, *стѝјѝну* Оц Ти, *стѝјѝне* Ти, *под стѝјѝне* ГЉ, *тѝјѝлу* ГЉ, *трѝјѝзнѝ ме* Бо, *цѝјѝви* ГЉ, *цѝјѝви* ГЉ, *цѝјѝлѝ* Вл, *цѝјѝлѝ* Ле Зе Оц, *цѝјѝлѝм* Оц, *цѝјѝпѝ* Ле;

²⁰⁰ В. Раd 273, стр. 211. Исп. и Пецо ГИХ 53.

²⁰¹ Пецо, op. cit., 47.

Ком.: из Бѷјѣлѡг Пѡла Д, сѷјѣно Д, цѷјѣлѡ Ри, по цѷјѣлијем Д, цѷјѣнѷ Д;

Сих.: бѷјѣлѷ Сп, дѷјѣлѷ По, дѷјѣте (Всг) Чу, лѷјѣво Лу, лѷјѣнѷ брѣте Лу, лѷјѣнѣ Крч, прѷјѣћѣмо Чу Це, рѷјѣт Вр Це, рѷјѣч По, рѷјѣћемо Сп, слѷјѣнѣ К, свѷјѣта Ум, цѷјѣћѣ Крч, цѷјѣви Це, цѷјѣлѡ К, цѷјѣлѷ Бр Чу, цѷјѣлѣ Бр.

53. ѣ > ѷје.

Јб.: бѷјѣлѷ ВБ Де, са бѷјѣлѷм Бе, брѷјѣгѣ Ја, лѷјѣк Ву, мѷјѣњамо ДБ, мѷјѣњај ДБ, мѷјѣшани ДБ, нѷјѣсмо ВБ, плѷјѣнѷ Ка, просѷјѣцана Ло, про-цѷјѣдѷш Ка, Црнѡ Рѷјѣка Та, рѷјѣч Ка, ЛѷУ, рѷјѣћемо Та, свѷјѣта Лѷу, сѷјѣно О ВБ, сѷјѣна Бе, од тѷјѣста ДБ, умрѷјѣт Ву, цѷјѣћѣ ВБ, цѷјѣлѷ Гл, цѷјѣлѡ Гл;

Бз.: у Бѷјѣлину У, брѷјѣг Р, врѷјѣднѷ Вл, дѷјѣлѡ Хр, дѷјѣте (Всг) Ле, лѷјѣпо У, мѷјѣња Кр, мѷјѣчнѣ Хр, рѷјѣчи Хр, сѷјѣна Гр, Хр, снѷјѣг Ле, снѷјѣга Пе, Цѷјѣтић У, цѷјѣви Ле, цѷјѣлѡме Ле, цѷјѣлије Бо, црѷјѣпом У;

Ком.: ∅;

Сих.: бѷјѣлѡ По, дѷјѣлѷ По, рѷјѣт Чу, рѷјѣћемо Сп, снѷјѣг По, цѷјѣлѷ К Вр, цѷјѣлѡ Ум.

54. ѣ > јѣ.

Јб.: лѣпо Ја, прѣкѣ вѡдѣ Ка, нѣкѣ рѣч'и Бе, сѣно Ка, спрѣда Ву;

Бз.: у Бјѣлу Ми, за бјѣлѣ Вл, брѣте лѣнѷ Ку;

Ком.: ∅;

Сих.: бјѣлѡ По, бјѣлѣ По, дјѣлѷ По.

55. ѣ > цјѣ:

Јб.: врѷјѣдна Ја, тѷјѣсна Де, Црнѡ Рѷјѣка Та.

56. Примјери из т. 53-55 захтијевају неколика објашњења или напомена.

1) Једносложне замјене ѣ (ѷје и је) су у јб. Десетак примјера из сих. потичу са периферије, највише из говора Хрвата близу Коњица. Оскудан број једносложних потврда у бз. је концентрисан у трновском крају (У Ле Гр Пе); оне из Загорја (Вл Кр Бо Хр) су комуникацијски инфилтрати. Једносложне јб. замјене су постале, ипак, дијалекатском особином. Њихова се фреквенција према двосложним (т.49), са статистичким односом 2:1, тј. ѷје:ѷјѣ:је = 1:1:1, не може занемарити. Биће да је стање у Лепеници,²⁰² гдје Павешин и Вуковић имају различите резултате (т. 41), слично јб. с

²⁰² Тамо је "reflexe dugog jata ... dvojak", двосложен и једносложен (Пав. Лен. 362). Једина је непрецизност у графема вриједности. Ако је у сѣра двосложна а у liéva једносложна, како би у другој лексеми била двосложна?

разликом у артикулацији интервокалног сонанта. У јб. *j* је варијабилне артикулације, али се јасно чује.²⁰³

2) Нису потврђени Вуковићеви закључци да је свуда по Босни једино Вуково *ѡје*²⁰⁴ и да дужење другог слога с појавом једносложне замјене (само око великих градова) имамо "od danas (i ne od juče)"²⁰⁵ као последицу страног утицаја на наш фонетски систем. Ако замјене *ѡје*, *ѡје*, *је* из Сарајева,²⁰⁶ настале доласком страних чиновника, шире школовани на околину, одакле дужина другог слога у свим ијекавским говорима, сем Ускока²⁰⁷ и ИиЈИБ,²⁰⁸ или једносложне замјене у цх., сх.,²⁰⁹ Прибоју²¹⁰ и Горобилу?²¹¹

3) Поријекло дужине у двосложној замјени је објашњено.²¹² Једносложне замјене потичу из Сарајева, а узроци својсна двосложних на једносложне могу бити у темпу говора и у интерференцији особина различитих дијалеката и говорних типова у урбаним агломерацијама.

4) Замјена *ѡје* у примјерима *плѡјѡнѡ*, *проѡѡјѡдиш* и сл. није исте природе. У оба случаја процес је вјероватно пошао од непотпуног дифтонга *ѡѡ*.²¹³ У првом је *ѡѡ* > *ѡѡ* > *ѡје* > *ѡје* > *ѡје*; у другом – процес је заустављен: *ѡѡ* > *ѡѡ* > *ѡје*. Ово би могао бити доказ да је процес новоштокавске политоније у ијекавским говорима текао упоредо са цијепанѡм дифтоншког јата.

5) Примјери у т. 55 су из јб. гдје се може чути непренесени дугосилазни. Код *вријѡдна* Ја иктус, тон и квантитет су на другом слогу замјене а не на првом.²¹⁴

6) У т. 53 је и *дѡјѡла* (Гпл) Хр, са продуженим јатом, што није карактеристично за бз. У књижевном језику је *дѡјѡла*. У Је забиљежен је још један (т. 52). Иначе је овдје: (ѡмѡ) *мјѡста* О, (*дѡста*) *мјѡста* До, *вјѡра* (Гпл према Нсг *вјѡра*) Сп, *мѡдјѡда* Гр Ум, *мѡђѡда* Б Ар, и сл.

7) Вукова вријѡдност је досљедна у отвореној ултимни: *дѡије*, *пѡије* (в.

²⁰³ То зависи од темпа говора и дужине слога (Пецо ГИХ 49). Павешни га не чује (ор. cit., 369).

²⁰⁴ Вуковић *Кр.-леп.* 292, *Бх. типови* 26, *Међујез. додири* 165, *Је – је илѡ зато је и југозарадном књижевном нарѡејѡ*, *Питања савременог књижевног језика* II, sv. 1, 33-39.

²⁰⁵ Вуковић *Бх. типови* 26.

²⁰⁶ Исп. Ц. Јахић, *Народни и урбани говори*, Преглед 10, 1377-1378.

²⁰⁷ Станић *Ћкочки* 65.

²⁰⁸ Јахић *Босна* 183.

²⁰⁹ Пецо ЦХ 303, *Јат у сјевернохер.* 245.

²¹⁰ Ђуровић *Приб.* 273, 276-277.

²¹¹ М. Ник. *Гороб.* 625.

²¹² Пецо ГИХ 50.

²¹³ Белић *Фонет.* 87; Пецо, ор. cit., 55; Вуком. *Марг.* 50.

²¹⁴ У крешевско-лепеничком је *излѡјеѡ* (Вуковић *Кр.-леп.* 295). Такви примјери искачу из система јер и тамо, као у јб., нема непренесеног краткосилазног.

потврде у т. 50).²¹⁵ Тако је и у типу *тије, тијем*: *тѣје* Ву ГЉ Гр Л, *а(д) тѣје* Гр, *тѣјем* Зе, *с тѣјем* Вл, *са тѣјем* Б, *међу тѣјем* Је Д, *свѣје* Бр, *од свѣје* Ти, *по свѣјем* Св. Само једанпут у *прѣје* Ми чула се експресивна дужина у домишљању. У јб., сих. и ком. са *прѣје* иде и *прѣја*. О промјени *е > а* у *прѣја* в. т.120.

57. Дуго јат под акцентом улазне интонације има замјене: *ијѣ, ијѣ ијѣ* и *јѣ*. Основне вриједности *ијѣ* и *ијѣ* су двосложне (јб.: 1:4; бз. 2:3; ком.: 1:1; сих.: 1:2). Класична замјена у сих. је сачувана комуникацијском изолацијом високих насеља између Бјелашнице и Височице. У ком. Вуков изговор је готово равноправан с продуженим ијекавским. Јужнобосанско *ијѣ* је супротнo сих. *ијѣ*, а у бз. за мало је *ијѣ* фреквентније од *ијѣ* захваљујући само трновском крају (карта бр. 6).

58. *ѣ > ијѣ*:

Јб.: *вријѣдне* Ло, *вријѣме* Ло, *дијѣлу* Бе, *дијѣте* Та, *издијѣлло* ДБ, *испресијѣцају* Ја, *млијѣко* Љу ВБ Ја, *млијѣка* Де, *млијѣком* Ја, *нијѣсам* Ву Дур Љу Ка Де, *нијѣси* Ка, *нијѣсмо* ВБ, *нијѣсу* Ја, *одијѣло* Та, *примијѣтила* Де, *сијѣло* Бе, *сијѣче* Та, *слијѣгат* О, *у снијѣгу* Ло ДБ, *стријѣла* ДБ;

Бз.: *бијѣла* Пе Ку, *бијѣло* Гр, *вријѣме* Ку Зе Св Ти, *у вријѣме* Бо До Ти, *Извршином вијѣћу* Св, *дијѣте* Вл Бо Ку Оц Бо, *зацијѣнио* Б, *зацијѣни* Б, *звѣјѣзда* Кр, *звѣјѣзде* Зе, *издијѣлли* Ти, *млијѣко* Б Ар До Бо, *млијѣка* Б Је Хр Ар До, *насијѣци* Ду, *нијѣсам* Ми Ле Ду Кр Л Вл ГЉ Б Мј Об Хр Зе До Р Ти, *нијѣси* Б Оц Ле, *нијѣсмо* Гр Вл До, *нијѣсу* Пе ГЉ Б Мј, Бо Об Ку Св Ми Б, *обијѣлио* Оц, *огријѣшио се* Бо, *одијѣло* Об, *соијѣчѣм* Ле, *осијѣчѣ* Ар До, *осијѣчѣмо* До, *осијѣци* Ку, *оцијѣди* Б, *оцијѣнила* ГЉ, *нијѣска* Об, *нијѣском* Об, *побијѣдио* До, *побијѣдило* До, *побијѣдѣли* До, *побијѣдли* До, *погријѣшио* Бо, *подијѣлили* Об, *подијѣлѣли се* Ду, *подријѣкло* Оц, *подријѣклом* Је, *посијѣчѣм* Бо, *пресијѣчѣм* ГЉ, *примијѣнит* Об, *промијѣнила* Вл Бо, *процијѣнили* Св, *ријѣка* Бо, *у ријѣци* Об, *ријѣтко* Хр, *ријѣцима* Ар, *свијѣтле* (= свјетла): *видѣ се свијѣтле* Вл, *по свијѣту* ГЉ, Бо, *сијѣло* До Ми Хр, *сијѣла* До, *у сијѣлу* Зе, *сијѣна* (Нпл) Је Ар, *сијѣна* (Апл) ГЉ, *сијѣнскѣ* кѣле Је, *сијѣче* До, *смијѣнио* Вл, *на стијѣни* ГЉ, *тријѣбит* Об, *успијѣват* Кр:

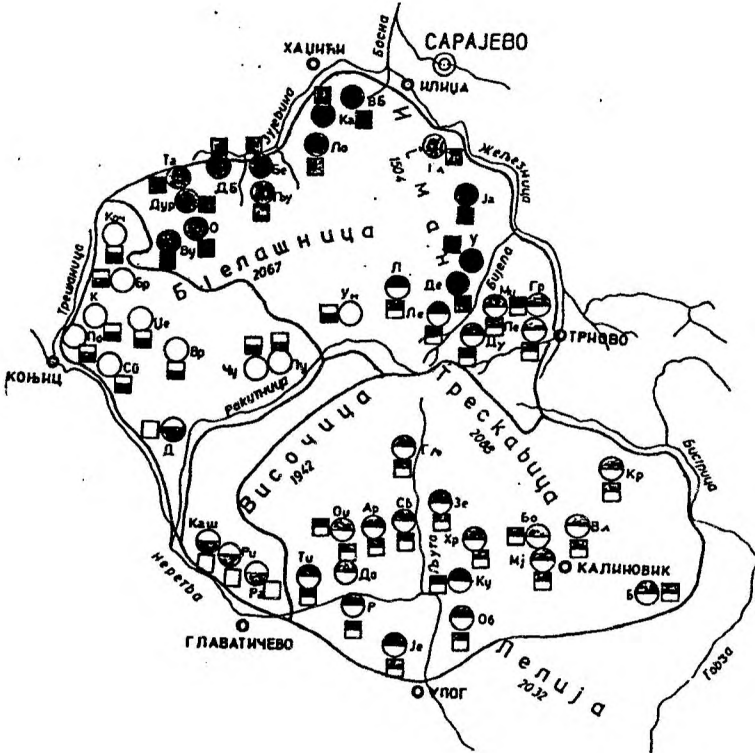
Ком.: *млијѣко* Д, *млијѣка* Д, *нијѣсам* Рн Каш, Д, *нијѣсмо* Рн Д, *нијѣсу* Д, *одијѣло* Рн, *промијѣнили* Рн, *сијѣчѣ* Рн, *цијѣпало се* Д;

Сих.: *бијѣла* Це У, *бијѣлије* (врѣна) Бр, *у вијѣку* Чу, *вријѣдан* Чу, *вријѣме* Крч, *за вријѣме* Це Ум, *дијѣте* Вр Чу Лу Ум, *дијѣлу* По, *задријѣмало* Ум, *звѣјѣзда* Крч, *међу звѣјѣздама* Крч, *излијѣчит* Бр, *измијѣнио* Бр, *измијѣнле* Ум, *излијѣчио* Бр, *лијѣпу* Крч, *лијѣка* Бр, *лијѣпије* Ум, *млијѣко* Це, Вр К, *млијѣка* Сп Вр Чу Лу Ум Бр Крч, *нијѣсам* Сп Вр Ум, *нијѣси* Крч Чу Лу, *нијѣсмо* Крч, *нијѣсу* Це Чу Лу Ум Бр, *одијѣло* Бр Це, *одијѣлу* Лу, *осијѣчѣ* По, *осијѣкѣ* Це, *осијѣкѣ* Вр, *оцијѣди* Це, *проријѣчио* По, *посијѣчѣ* Крч, *расијѣкѣ* Це, *ријѣка* Крч, *на ријѣци* Ум, *ријѣчи* Крч, *свијѣне* Це, *свијѣћа*

²¹⁵ Исп. Решетар Држић 134.

Крч, на свијету Чу, сијело Чу, сијела УМ, сијена (Нпл) Крч, сијеч'ем УМ, сијечѐ Бр К Чу, сијѐци Лу, стијена К, на стијени УМ, стријѐнио УМ, уријѐдиће Це, цијѐнѐ Бр Крч.

Карта бр. 6: Рефлекси дугог ненаглашеног јата

Легенда:

○	<i>ијѐ</i> (најчешће), <i>ијѐ</i> (рјеђе)	□	<i>ије</i> (најчешће), <i>ије</i> (веома ријетко)
○	<i>ије</i> и <i>ијѐ</i> (равноправно)	◻	<i>ије</i> (често), <i>ије</i> (ријетко)
○	<i>ијѐ</i> (најчешће), <i>ијѐ</i> (нешто рјеђе)	◻	<i>ије</i> (најчешће), <i>ије</i> (упола рјеђе)
○	<i>ијѐ</i> (често), <i>ијѐ</i> (ријетко), <i>ијѐ</i> (рјеђе)	◻	<i>ије</i> (често), <i>ије</i> (рјеђе), <i>ијѐ</i> (још рјеђе)

59. *ѣ > ијѣ:*

Јб.: бијѣла Дур, бијѣлѣ Љу ВБ, бријѣстови Ло, вријѣдан Ка, вријѣдна Ја, вријѣме Ву ДБ Љу Гл, за вријѣме ДБ, дијѣте Дур Бе Де, зацијѣнли Дур, лијѣка Ву Та, лијѣкове Ту, лијѣпо Ло, лијѣне Љу, лијѣчити Та, лијѣтавац Та, мијѣњат Љу, мијѣњања Љу, мијѣшају Ву, млијѣко Ву О ДБ Љу Ка Ја, млијѣка Ка Гл Ја, млијѣчаца Ја, мијѣшо Та, насцијѣкѣ Та, нијѣсам Ло О Љу Бе Ка ВБ Ја, нијѣсмо Де, нијѣсу ВБ Ло Љу, Гл Ја, одијѣло Дур Та Ја, одијѣла Бе, одријѣшт Де, одријѣши се Де, осцијѣнем Де, осцијѣкѣ Љу, оцијѣпит Ву, пијѣсак Ка Де, плијѣн^чт Ка, плијѣни Ка Де, погријѣшит Де, погријѣшио Де, погријѣшила О, подријѣтло Та, поријѣкло Ву, поријѣклом Ву Бе, примлијѣт^чла Бе, ријѣдак Дур, ријѣтку Ја, преко ријѣкѣ О, сасцијѣнѣ Ло, свијѣћу ДБ, свијѣћа ДБ, свијѣће ДБ, свијѣтло Љу, сијѣло Дур Љу Ка ВБ Де, сијѣла Бе Ка, сијѣлло се Љу, сијѣли се О, сијѣчѣ Та, сијѣнѣ ВБ, слијѣгат О, тријѣска Та, ублијѣдила Ја, цијѣд^чт Ка, цијѣд^чле Бе, цијѣлу ДБ, цијѣпат Ву, цијѣво У, цијѣво У, на цијѣвоу У;

Бз.: бијѣла Пе Вл Ку, на бијѣлу Бо, бијѣло Л, бијѣлије (цѣла) Вл, на бријѣгу ГЉ, на ши^роком бријѣгу Ле, вијѣнце Ја, вријѣдан Ми Ти, вријѣдно Оц, вријѣдности Оц, вријѣде Об, вријѣме Пе Ми Кр Хр Зе Св До Ти, за вријѣме Ле Вл ГЉ Бо До Св Оц, на вријѣме Св Ар, дијѣлио Об, дијѣлле Пе, дијѣлили Хр, дијѣлове Гр, (три) дијѣла Ле, дијѣте У Гр Ле Вл ГЉ Б, Об Ку Св Ти, дријѣна Ти, дријѣном Ти, занијѣтит Зе, запријѣчили Ле, звијѣзде Вл Зе, извијѣстите Вл, излијѣчи(ти) Је, измијѣшало се Бо, исцијѣди До, клијѣшта Св, (д)лијѣто Хр Ар, лијѣкови Ар, лијѣцио Пе ГЉ, на лијѣчењима Ја, мијѣшо Об, мијѣшали Об, млијѣко У Пе Гр Ми Ле Ду Кр Зе Ар, млијѣка У Кр Хр, о млијѣку До, нијѣсам У Пе Гр Ду Кр Л Вл Мј Бо Об Ку Св Ар До Оц Ти, нијѣсмо У Ми Бо Ку, нијѣсу У Гр Ду Р, Нијѣмац Вл, Нијѣмци Вл Бо, обијѣлио Пе, одијѣло Ле, одијѣла Л Св, одијѣла Р, одијѣлио Ти, осцијѣнеш Ле Б, осцијѣкѣ Ар, осцијѣци Кр нијѣвац Л Је, са нијѣском Об, погријѣшио Зе, погријѣшили Зе, подијѣлит Р, подијѣлише Б, подијѣлио Кр Вл Ти, подијѣлили се Л, подијѣл^чли се Ти, побијѣдио ГЉ, побијѣњело Мј, подријѣкло Оц, промијѣнит Св, процијѣнили ГЉ, раздијѣлио Р, ријѣка Гр Вл ГЉ, преко ријѣкѣ Гр Л Кр ГЉ Бо, у ријѣчи Вл, ријѣчи Об Хр Ра, ријѣшио Гр, по свијѣту Вл, свијѣћа Кр, сијѣло У Ми Ле Мј, на сијѣлу Зе, сијѣла Хр, на сијѣла Об, по сијѣлима Кр, сијѣна (Нпл) Кр, на сијѣну Ми, у сијѣна Б, о сијѣнима Ар, сијѣчѣм Пе, сијѣчѣш Ду, несцијѣчѣ Ку, До, сијѣку Б, сијѣци Ду Об, смијѣнио Вл, смијѣшно Об, смијѣнѣ Ар, у снијѣгу Св, по снијѣгу До, на сријѣди Је, Црвенѣ Стијѣна Ти, стијѣнѣ Вл, на стијѣни ГЉ, испод стијѣнѣ Ти, стријѣтали Вл, упријѣцио се Ти, успијѣват Р, цијѣви ГЉ, цијѣне ГЉ, цијѣнѣ У;

Ком.: вријѣдно Ра, вријѣме Ра, за вријѣме Каш Ти, на вријѣме Д, дијѣте Ра, заплајѣнише Ра, мијѣшају Ра, нијѣсмо Ра, одијѣло Ри, нијѣвци Ра, поријѣкло Каш, поријѣклом Д, поцијѣнио Ра, и(з) стијѣнѣ Каш, убијѣдио Ра;

Снх.: бијѣла По, вријѣдан Вр Чу, вријѣдније Ум, вријѣме Вр Вр Крч, за вријѣме Вр Ум Бр, дијѣте Ум, дијѣлом К, донијѣли Лу, донијѣла Лу,

издијел^чло се Це, лијéкове Крч, К, по лијéски К, од Лијéскић^а К, лијéчио Сп, лијéшић^а Крч, лијéчили Крч, млијéко Це, млијéка К, нијéсам Це, нијéсте Крч, нијéсу Це Лу, одијéло Це, одријéшио Бр, осијéче К, подијéлили Це, погријéшио Сп, поријéкло К, поријéклом К, ријéчи К, са от^ама ријéчи-ма К, ријéшио Сп, сијéла К, на сијéло К, стијéнама Лу, сријéдом Це, тријéска К.

60. *ѣ* > *ијé*:

Јб.: вр^ијéме Ка, за вр^ијéме Ло ДБ Ка, млијéко ДБ, од^ијéло Ло, одр^и-јéшт Це, ос^ијéци ДБ, оц^ијéдио Јбу, н^ијéну Ка, пл^ијéни Ка, под^ијéлли ДБ, прос^ијéл^имо Ву, разм^ијéни Дур, увр^ијéдио Ка, ц^ијéдла Бе;

Бз.: б^ијéда Ти, б^ијéле Хр, б^ијéли Пе, у в^ијéку Кр, вр^ијéме У, за вр^ијéме У Кр Вл Мј Об, заб^ијéљела Ле Ду, зал^ијéчио Ми, изл^ијéч^ила Гр, изм^ијéнло Пе, изм^иијéшо До, л^ијéчит Пе, л^ијéкове Је, мијéнах^у Ми, н^ијéсам Бо Оц, ст^ијéне ГЉ, под^ијéлли се Пе, прем^ијéтит Гр, прен^ијéли Бо, прец^ијéнла Ле, стр^ијéљб У;

Ком.: сн^ијéли Ра;

Сих.: од^ијéлу По.

61. *ѣ* > *јé*:

Јб.: за вр^јéме ДБ Јбу Ка Гл, зап^лéни Ка, п^лéви Та, см^јéшало се Ву, ус^јéвали Бе, ц^јéд^ит Бе;

Бз.: за вр^ијéме Пе Об, д^јéте Гр, пред^јéвали Пе, ст^јéна Гр, за св^јéтло Р, увр^јéдити Ми;

Ком.: Ø;

Сих.: вр^јéме К, од^ијéли Це.

Једносложне замјене *ѣ* (*ијé*, *јé*), како показује грађа, концентрисане су у јб., мјестимично у бз., и то само у трновском крају. У дубини бз. талас слаби. У сих. ове ријетке замјене су карактеристичне за говор Хрвата; у говору Муслимана и Срба, уколико их има, механички су дистрибуиране.

У двосложним замјенама процес дужења другог слога је брже напредовао са јатом под акцентом улазне интонације. Истраживање показује да књижевни изговор замјене *ѣ* још влада у ком., сих. и бз., док се такав изговор од *ѣ* најбоље очувао у сих. и ком.

У односу на окружење, ЈБ и СИХ чине мост између прогресивнијег их. и архаичнијег иб. тако да бз., ком. и сих. незнатно модификује их. стање, а јб., с појавом једносложних замјена, иде у правцу иб. Како, по Брозовићу,²¹⁶ Павешићу²¹⁷ и Брабецу,²¹⁸ у средњој и источној Босни ни

²¹⁶ Броз. *Фолк.* 18, *Ијешћ.* 132, *Извј.* 237.

²¹⁷ Пав. *Леп.* 369.

²¹⁸ Брабец *Особине* 49.

у једном случају нема Вукова изговора, то је много већа разлика између јужне и средње Босне, на једној страни, него између бз., ком. и сих. према их., на другој. Три говорна типа — бз., ком. и сих. — по замјенама дугог наглашеног јата су најближа их., а јб. је на средини Вуковићевих и Павешиневих разлика у Лепеници. Ако се има у виду цјелина бх. слике од западне Херцеговине до Дрине,²¹⁹ видљиво је (без обзира на разлике у биљежењу и методолошке поступке) да су појасевни једносложних замјена међу владајућим двосложним повијени око највећих бх. градова (Сарајево, Мостар, Тузла). Сродност Шурминових запажања и ових резултата на дистанци од једног вијека оспорава претпоставку да ће двосложне замјене бити сведене на једносложне.

62. Префикс прѢ у композитама има дублете *прије-* (рејеђе) и *пре-* (чешће).

а) *ПрѢ* > *прије-*:

пријевод Ти Мј, *пријеглед* Мј;

пријех Ра Вр, *пријех* Св, *пријехи* Св, *пријехемо* Чу Це;

пријетечно К, *пријeko* Ло, *пријeko* Лу.

б) *ПрѢ* > *пре-*:

превоз Св, *превоза* Хр, *преглед* Гр, *пресједник* Ву Б, *пресдник* Б, *преседника* Л Ти, *Пресједница* Гр, на *Преседници* Вл;

прећ Бо.

в) *ПрѢ* > *при-*:

пријетечно К.

Овај усамљен примјер, забиљежен у говору Хрвата у СИХ, миграцијски је инфилтрат из сјеверозападне Херцеговине.

63. Семантичка опозиција међу префиксима *пре-* и *при-* неутралисана је на штету *при-* само у хаџићком крају. У томе је генетска веза између јб. са средњом и источном Босном.²²⁰ У остатку јб., затим у ком. и сих. опозиција се чува. Сада је јасно да *пре-* мј. *при-* и обратно налазимо као недоследну особину од средине тузланске области²²¹ до пл. Бјелашнице и Игмана.

Сви примјери су само из говора Муслимана:

²¹⁹ В.: Пецо Јекавс. *оазе* 287-288, *Буна* 170-171, *Ортијеш* 5-6, *ГП* 231, *ГНХ* 14-16, 47, 50, *ЦХ* 297, 303; Вуковић *П — Др.* 12-18, *Жена* 47; Броз. *Фојн.* 18, *Ијешћ.* 132, *Извј.* 237; Брабец *Особине* 48-50; Јахић *Босна* 177; Шурмин *Сарајевски* 188; Ваљ. *Вис.* 323; Пав. *Леп.* 369.

²²⁰ Исп.: Броз. *Извј.* 337, *Фојн.* 32, *Ијешћ.* 133; Вуковић *Кр.-леп.* 291; Пав., *op. cit.*, 327; Брабец, *op. cit.*, 51; Ваљ., *op. cit.*, 325; Куна *Лаштр.* 75; Ђорђ. *МД* 94. Факултативне варијанте *при-* и *пре-* јављају се и у другим штокавским говорима. В. код Р. Симића, АФФ 11, 407.

²²¹ Брабец, *ibid.*

преківале (= *прикивале*) Љу, *прѣкрио* (= *прикрио*) Бе, *прѣпадали* Бе, *прѣтисни* Љу, *прѣтискови* (= *лемезови*) Љу, *прѣмѣјѣтит* Гр, *прѣвићела* (= *привидјела*) Ле, *прѣпѣвиди* (= *приповиједај*) К.

Има и један обратан примјер из говора Хрвата:

прѣгнѣ (= *прегне*): *Нѣка се нѣко прѣгнѣ*. Та.

Са овима не треба мијешати ријетке хрватске икавизме у сих. и јб. (т. 99): *прѣпѣ се* К, *прибаѣиват* Та. Флукутирајући изговор *пре-* мј. *при-* примијећен је давно чак и у икавским микродијалектима у западној Босни.²²²

Пошто се ареал ове изоглосе поклапа са ареалима других иб. дискриминанти, вјероватно је да се ради о архаичној особини чији су узроци фонетске природе.²²³

За опозицију *при-* : *пре-* у бз., ком. и сих. има много потврда, а њих овдје не биљежим ради штедње.

64. Супституенти дугог ненаглашеног јата су: *ије*, *ијѣ*, *ијѐ*, *ијѣ* и *јѐ*. На цијелом подручју преовлађују двосложне замјене над једносложним у односу 3:2 (у јб.: 3:4, у бз.: 5:3, у ком.: 2:1, у сих.: 2:1). Јужнобосански говор се издваја између осталих по томе што су у њему једносложне замјене освојиле. У ком. и сих. двосложних је двапут више од једносложних, а бз., с владајућим двосложним, стоји на средини између јб., на једној страни, и ком. и сих., на другој. По неколике их. двосложне замјене (*ијѣ*) забиљежене су само у бз. и сих.

65. *ѣ* > *ије*:

Јб.: *ѣ* *дѣије* Де У, *пѣ* *дѣије* Де, *кѣријен* Де, *ѣдњијела* Дур, *ѣднијели* Дур, *ѣ* *прије* ДБ Де, *пѣслије* Љу, *ѣ* *снијег* Ло;

Бз.: *нѣ* *бијелѣ* Ку, *нѣ* *бијел* Кз, *нѣ* *бијелѣг* Ку, *ѣ* *дѣије* Је Пе Ра, *ѣ(ѣ)* *дѣије* Вл, *нѣ* *дѣије* Ар, *сѣ* *дѣије* Кр, *дѣдѣијека* Ку, *дѣднијет(и)* Ми Вл ГЉ Ти, *дѣдњијела* Пе, Вл Је, *дѣднијели* Вл, *пѣ(ѣ)* *дријен* Ти, *зѣувијек* Мј, *ѣ* *лијевѣј* Ар, *ѣлијевѣ* Р, *мѣлоприје* Об, *нѣјприје* Кр Бо, *нѣјприје* Б, *нѣјприје* Об, *нѣднијела* До, *нѣпријед* Л, *ѣбадѣије* ГЉ, *дѣднијет(и)* Вл, *дѣдније(ти)* До, *дѣднијела* Св, *дѣднијеће* До, *пѣднијела* Вл, *пѣслије* Об, *прѣднијела* ГЉ, *прѣдѣиједѣ се* Гр, *сѣзрије* До, *сѣмријет* Св, *ѣ* *сеијет* Је До, *ѣ* *сијено* Кр, *ѣ* *сијено* До, *ѣ(д)* *снијѣга* Св, *ѣ* *снијег* Св, *ѣ* *стијене* ГЉ;

Ком.: *ѣ(ѣ)* *дѣије* Ра, *дѣднијет(и)* Ра, *дѣднијет* Ра, *нѣпријед* Д, *ѣ* *ријеч* Ра, *дѣ* *ријекѣ* Каш, *нѣ* *за* *стијене* Кош.;

²²² Руж. ИГЗБ 6; исп. и Пецо *И-шћа* I 125.

²²³ Уопштавање *пре-* мј. *при-* се објашњава: (1) утицајем икавских говора на ијекавске (Вајан *Злат.* I 126; Пецо, *ibid.*; Б. Николић, ЈФ XXVI, 15; Јахић *Босна* 195), (2) губљењем осјећања за вриједности јата и семантику односа (Решетар *Зборник* 160; Вуковић *Ист.* 82; Георг. ЛП 140) и (3) избјегавањем хомонимије у икавским говорима (Скок *Рјечник* 39).

Сих.: од бијелог Лу, и двије Лу, на двије Крч, по двије Крч, донијет(и) Лу, донијет(и) Ум, донијела Ум, изнијет(и) налијепо К, не мијешамо Крч, напријед Це, напријед^т Чу, напријед Це, излијечити Бр, измијенити Ум, донијела Бр, донијели Це, отприје К, нџа стијене Ум, донијет(и) Бр, Крч, донијет Ум, џа свијета Вр, преко свијета Вр, и(з) снџега Ум, ѓ(д) снџега Ум.

66. љ > ијџ:

Бз.: донијели Об, одријечу Б, прџијџп Л;

Сих.: донијет(и) Крч, прџијџп Лу.

67. љ > ијџ:

Јб.: двоцијџвкџ Гл, двоцијџвкџ Дур, на дијџл Јбу, донијџла Ло, нанијџ-
(ти) Та, напџслијџ ВБ, напријџд ДБ, подијџлџмо се Ву;

Бз.: донијџла Ку Пе, донијџли Зе, извијџсти Вл, измијџшан Об, од
костријџти Об, и лијџву Л, напријџд Ар ГЉ, обијџсти Тп, донијџла Ку,
донијџли ГЉ, приповијџтка Л, прџмијџњен Вл, прџсијџк Б, прџцијџдџиш
Гр, прџцијџдџи Хр, рџзлијџгну До, рџзџмијџм Об, на ријџку Об, на сијџно
Мп, џ сијџно Мп Ду, пџ(д) стијџне ГЉ, нџза стијџне Св;

Ком.: из Бијџлог Пџла Д, донијџло Каш, донијџли Каш, изнијџнемо
Ри;

Сих.: ис Кџријџна К, џвријџн Вр, прџзијџвнџ Сп, пџ ријџч Крч.

68. љ > ијџ:

Јб.: из двоцијџвкџ Гл, донијџт(и) Ја, донијџла Ло, донијџли ВБ, изнијџ-
ти Де, напријџт Ло, одријџши се Це, донијџт Јбу, донијџсно Це, прџцијџ-
јџдим Ја, прџцијџдџ О, пџ рџјџч' Ка, и сијџно Ка, на снџјџг ВБ;

Бз.: на бџјџлог Ку, џ Бџјџлџм Пџлу Р, на брџјџг Р, донијџт(и) Ле,
донијџла ГЉ, зџмијџтиш Зе, зџмијџшам У, зџмијџшамо У, излијџчи У Је,
измијџшџ Об, измијџшани Бо, изнијџли Р, исијџјџди се Ар, на лијџву Л,
напријџд Пе Л, напријџд Вл, нацијџпџш Ду, донијџла ГЉ, одупријџт(и)
Вл, џко сијџна До, нџза стијџну Оџ, нџза стијџне Оџ, пџмријџне Је,
донијџт(и) Л, примијџти Об, прџмијџшџј Мј, прџмијџнџ Р, прџцијџном
Б, прџлијџнеш Об, џ ријџку Гр, рџстрџјџзни се Зе, рџзџмијџм Об, зџ сијџно
Хр, џ стијџне ГЉ, нџза стијџне Оџ Тп Ко, пџ(д) стијџне Оџ ГЉ;

Ком.: из Бџјџлог Пџла Ри Д, донијџли Каш, џ стијџне Ри;

Сих.: од бџјџлог Лу, вјџройспџвџјџсти Вр, донијџли Крч, зџлијџпџен
Це, џ Осџјџку Лу, крџза свџјџт К, преко свџјџта Бр, на срџјџду Чу, џс-
тијџло По.

69. љ > јџ:

Јб.: *нѣ врѣћамо* Љу, *измјѣшан* ДБ, *наљѣво* Та, *обадеје* Ву, *омјерам*²²⁴ Де, *осјеца* ДБ, *оцјепи* ДБ, *поњѣт(и)* Љу Гл, *нѣ процједи* Ка, *разумјеш* Бе;

Бз.: *зѣхтјѣва* Ле, *намјѣшћа*²²⁵ Гр, *подјѣли се* Ду, *прѣњѣла* ГЉ, *прѣб-
лѣва* Ле;

Ком.: *разумјеш* Каш;

Сих.: *вјероисповјести* К, *измјѣшамо* К, *подјѣли* По, *приповјѣда* Лу, *приповјѣтка* Лу, *прциједи се* К, *не разумјем*.²²⁶

70. У Исг и ГДИЛПл замјеничко-придјевске промјене уопштени су наставци старих тврдих основа са двосложном замјеном дугог ненаглашеног јата. Као у Крешеву и Лепеници²²⁷ оба слога јатових вриједности су кратка. Број југоисточнобосанских (*ије*) или средњобосанских (*ије*) примјера²²⁸ може се занемарити. Дистинкција квантитета између през. гл. *повити* — *повијем* и Лпл замј. *ови* — *по (о)вијем* је јасна.

Међу владајућим ијекавским ликовима налази се и покоји са наставцима старих мекких основа (т. 415), и то само у јб. (у говору Срба), сјеверном крилу бз. (махом код истих) и у сих. (искључиво код Хрвата).

Потврде класификујем (а) по говорним типовима, (б) падешким облицима (Гпл : Исг — ДИЛПл) и (в) јатовим супституентима (*ије* : *ије* : *ије*).

Јб.: *имā* и *високије* Ја, *добрѣје* пјѣснѣ Љу, *жѣнскије* Ло, *од карамичкије* Гл, *нашије* Дур, *код нашије* О, *малије* Ја, *некије стѣрѣи* Ву, *некије* Дур, *обичније* Гл, *овије* Ло, *од овије* Гл, *из оније* Гл, *од оније шкѣпā* Љу, *од оније вѣрнѣца* ВБ, *било оније* Гл, *с оније* Љу, *малѣхније* Гл, *ѡ(ѡ) српскије* Дур, *сѣхије хѡмѡра* Ло;

стѣрѣје Гл; *по (о)нијем* Љу ДЕ, *под онијем* Љу, *на тијем* Гл, *по тијем* Де, *по(ѡ) тѡдијем* Ло, *сѣ тијем* О;

Бз.: *бијѣлије* Гр, *бијѣлије* Вл, *вѣликије* Је, *вѣлѣкије* До, *дивљије срндаћа* Б, *добрѣје* Бо Ти, *дрѣвеније* До, *дрѣвије* Оц, *у другије* Вл, *живије* Је, *јѣдније* До, *про јѣдније* Вл, *јѣловије* ГЉ, *какије* Јс, *малије* Р, *с мѡјије* Р, *мѡјије* ГЉ Сп Гр, *нашије* Л Б, *некије* ОБ Ар, *некакије* Ти, *никакије* Ку, *овије* Л ГЉ Је Об, *за овије* Је, *код овије* Об, *од овије* До, *оније* Гр Мј Је До Р Св, *крѡј оније* Св, *од оније* Ар, *из оније* Ти, *отѣленије* Зе, *код прѣвослѣвније* Пе, *прѣзније* Вл, *пѣније* Бо, *рѣзније* ГЉ, *сѡмије* Кр, *сѡдије* Бо ГЉ, *стѣрије* До, Ти, *ѡ(ѡ) стѣрије* Оц, *слѡженије* Ти, *срѣбрније* Вл, *такије* ГЉ Јс, *ѡ тије* Ку, *тѣретније* Је;

²²⁴ Овако је и у књижевном језику (Лрав. 25).

²²⁵ И овдје је одступање. Глагол је итеративан, изведен од *мјесто*.

²²⁶ Сви примјери у сих. су механички инфилтрирани. Пет од седам примјера су забиљежени у говору Хрвата, новијих досељеника, а два од једног Муслимана који је као покретни сточар, послѣ рата, боравио по јужној и средњој Босни.

²²⁷ Исп. Вуковић *Кр.-леп.* 290.

²²⁸ У ИпЈНБ са замјеном *ије* иду равноправно *ије* и *ије* (Јахић Босна 175-176, 178); у средњој Босни је: *ије*, *ије* и *ије* (Броз. *Фојн.* 157).

живијѣ Хр, *мѡјијѣ* Зе;

мѡлѡје Јс, *ѡнѡје* Об, *стѡрѡје* Об, *свѡјѡје* Л;

ѡмѡм ѡвија Гр (т. 389, нап. 872);

вѣликијем Вл, *на дрвенијем* Кр, *пѡ(ѡ) другијем* Оц, *под другијем* Об, *живијем* Мј, *под јѣднијем* Тн, *с јѣднијем* Вл, *с јѣднијем* Зе, *за кѡкијем* Вл, *мѡјијем* Је, *у мѡјијем* Тн, *нѡшијем* Л, *нѣкијем* Тн, *у нѣкијем* Тн, *ѡвијем* ГЛъ, *ѡвијем* ГЛъ, *с ѡвијем* Б, *пѡ (ѡ)вијем* Тн, *у (ѡ)вијем* Ле, *у ѡвијем* Св, *сѡ тијем* Је, *ѡнијем* Оц, *ѡнијем* Тн, *с ѡнијем* Пе Бо Тн, *с ѡнијем* Ку, Тн, *пѡд ѡнијем* Мј, *пѣд ѡнијем* Мј, *у ѡнијем* Св, *у (ѡ)нијем* Тн Ку, *с пѡкѡјнијем* Вл, *с правослѡвнијем* Вл, *с пѣвијем* Бо, *пѣд свѡкијем* Ку, *са свѡкијем* Мј Л, *свѡчијем* Ду, *са свѡчијем* Св, *сѡмијем* Ду, *са свѡјијем* Ду Бо, *стѡријем* Пе, *у тѡкијем* Л, *зѡ тијем* Ја Тн Оц Сп, *ѡ тијем* До, *пѡ тијем* Ку Оц, *сѡ тијем* Б, *сѡ тијем* Је Зе Сп, *у тијем* Б, *у цѡрскијем* Ку, *ни за чијем* Тн;

Ком.: *гѡријем* Д, *ѡ горије* Д, *зѡбѡтије* Ра, *у мојие* Рн, *нѡкије* Ра, *ѡвије* Каш, *ѡкресѡтије* Ра, *рѡније* Ра Каш, *тѡкије* Д;

зѡ другијем Д, *жѡпскијем* Ра, *под јѣднијем* Каш, *с јѣднијем* Ра, *нѣкаквијем* зѣхом Д, *у ѡвијем* Д, *у (ѡ)нијем* Рн, *тѣретнијем* Д;

Сих.: *ѡвије вѡжније стѡвѡри* Ум, *вријѣдније* Ум, *гѡлијес* Ум, *дрѡвије* Це, *Ѣминовије* Ум, *зѣкастије* Ум, *јѡхаѡије* Чу, *крсѡније* Крч, *ѡд крсѡније* Крч, *лијѣпѡије* Ум, *мѣрѡвије* Бр, *нѡкије* Чу, *нѡшије* Чу, *нѣкије* Бр Ум Сп, *ниѡкије* Це, *ѡније* Лу Ум Чу, *ѡплѣтеније* Це, *ѡстѡлије* Це, *рѡније* Це, *свѡкије* Крч Сп, *свѡѡкије* Ум, *свѡје* Бр, *цѣрније* Ум;

стѡрѡје Сп;

држѡвнијем Лу, *дрвенијем* Це, *пѣ(ѡ) другијем* Бр, *у зелѣнијем* Ум, *ѡстијем* Це, *с јѣнијем* Бр, *кѡијем* Бр, *кѡњскијем* Це, *мѣхѡкијем* Вр, *нѡшијем* К, *са нѣкијем* Бр, *с ѡвијем* Бр, *ѡнијем* Ар Чу, *с ѡнијем* К Бр Вр Чу, *с ѡније(м)* Бр, *с ѡѡнијем* Ум, *пѣвијем* Ум, *пѣстијем* К, *свѡјијем* К Це, *са свѡјијем* Лу, *свѡкијем* Це, *сѡ тијем* Сп К.

71. Резиме рефлекса дугог јата приказујем трима табелама са основним елементима: говорни типови, варијације замјена, број потврда. Тако систематизовани резултати илуструју изгласе унутрашње диференцијације терена, однос међу рефлексима и међу ндномима, те ступњеve процеса дужења другог слога замјене у зависности од природе акцента.

а)

ѡ	Јб.	Бз.	Ком.	Сих.	Свега
<i>ѡје</i>	42	127	17	50	236
<i>ѡјѣ</i>	0	1	0	5	6
<i>ѡјѣ</i>	30	58	4	18	110
<i>ѡјѣ</i>	25	18	0	8	51
<i>јѣ</i>	5	3	0	3	11
Свега	100	207	21	94	412

б)

ћ	Јб.	Бз.	Ком.	Сих.	Свега
<i>ujě</i>	31	124	13	75	243
<i>ujě</i>	103	189	16	42	350
<i>ɥjě</i>	16	27	1	1	45
<i>jě</i>	9	7	∅	2	18
Свега	259	347	30	120	756

в)

ћ	Јб.	Бз.	Ком.	Сих.	Свега
<i>uje</i>	10	47	7	26	90
<i>ujě</i>	∅	3	∅	2	5
<i>ujě</i>	8	25	4	4	41
<i>ɥjě</i>	14	42	4	9	69
<i>jě</i>	11	5	1	7	24
Свега	43	122	16	48	229

Табеларни прикази, а и грађа, показују да ЈБ и СИХ у погледу рефлекса дугог јата чине прелаз између их. и сб. говора. Варијанте замјена иду од Вукових до разговорних у урбаним срединама. Досадашња знања о јатовим замјенама на ијкавском подручју не дају за право онима који су готови да ове друге замјене прогласе стандардом.²²⁹

СИХ са владајућом класичном ортоепском нормом *ujе* (< ћ), *ujě* (< ћ) и *uje* (< ћ) издваја се из комплекса. Објашњење томе в. у т. 61.

Процес <ѐ> *uje*, изгледа, условљен је природом акцента и фонолошким контекстом.²³⁰ Решетар је добро закључно да је "dugo ě već u prvoj polovini XVI. vijeka bilo ... dvosložno u krajnjem otvorenom slogu ... i u završecima pronominalne i adjektivne deklinacije..."²³¹ Тиме се могу објаснити разлике међу јатовим замјенама у примјерима типа: ђмă њ висџкије : дџнијела / дџнијџла / дџнијџла. Због тога су у ЈБ и СИХ у замјеничко-придјевској промјени оба слога двосложне замјене кратка, док други слог дугог ненаглашеног јата може бити и дуг. Природом акцента, фонетским окружењем и дифтоншком дужином може се објаснити неравномјерност замјене јата под дугоузлазним и дугосилазним акцентом према стандарду, тј. дијалекатска слика гдје класична замјена *ujе* (< ћ) још увијек преовлађује у сва четири идиома, а *ujě* (< ћ) само у сих. Чињенице да у етничком супстрату СИХ има и средњовјесковних изгнаника (в. т. 17

²²⁹ Исп. нпр.: D. Brozović, *O nekim načelnim pitanjima pravopisne i ortoepske norme, Jezik XX*, 12-19, *O ortoepskoj vrijednosti dugog i produženog jata, Jezik XX*, 65-74, 106-118, 142-149; S. Pavešić, *O izgovoru i pisanju ijekavskog refleksa dugog jata, Jezik 4* (1974-1975), 111-117.

²³⁰ В. нап. 199. Исп. и Т. Maretić, *Da li je ili ije?*, *Nastavni vjesnik II*, 151.

²³¹ Rad 248, стр. 134. Исп. и Георг. III 143.

и 27) и да овдје и данас владају стандардне замјене двосложног јата — наводе на закључке да су и у ЈБ ове замјене увијек биле двосложне, а да су једносложне новија појава, настала дјеловањем разговорног језика Сарајева на околину.

Истраживање, међутим, не потврђује Решетарево учење да западна зона ијекавског подручја (ту је и Сарајево) има "за prasl. vokal *ě* u dugim slogovima jednosložan refleks, naročito ako ti slogovi nijesu akcentuirani, a gotovo redovno kad su pod uzlaznim akcentom",²³² нити Вуковићево да је у бх. ијекавским говорима, сем градова, свуда двосложан, Вуков изговор.²³³

Прелазност подручја у међудијалекатским односима илуструје компаративни преглед окружења према јб. и сих.:

	ѣ	ѣ	ѣ
ИХ	ѣје, ѣјѣ	ѣје, ѣје	ѣје, ѣјѣ
ЦХ	ѣѣ, је, ѣѣ	ѣѣ, је, ѣѣ	ѣѣ
Пива	ѣје	ѣје, ѣјѣ	ѣје
ИБ	ѣје (ѣѣ, је)	ѣје (ѣѣ, је)	ѣје, ѣје, (је, ѣѣ)
Фојница	ѣѣ, ѣѣ, ѣѣ	ѣѣ, ѣѣ, ѣѣ	ѣѣ, ѣѣ, ѣѣ
Сарајево	ѣје, (је)	је	је
СИХ	ѣје, ѣје	ѣје, ѣје	ѣје
ЈБ	ѣје, ѣје, ѣје, је	ѣје, ѣје, ѣје, је	ѣје, је, ѣје, ѣје
Бз.	ѣје, ѣјѣ	ѣје, ѣје	ѣје, ѣје, ѣјѣ
Ком.	ѣје, (ѣјѣ)	ѣје, ѣје	ѣје, ѣје, ѣјѣ

Преглед показује: (1) да је јб. мост између их. и ѣб.; (2) да су ком. и бз. идиоми веома блиски их. (разлике су у дужини другог слога замјене); (3) да није сих. *ѣје* (< ѣ), поред *ѣје*, мј. их. *ѣје* и *ѣје* (< ѣ) мј. *ѣје* и *ѣје*, између сих. и их. би се могао ставити знак једнакости.

72. Јат у кратким слоговима, у зависности од фонетских позиција, има замјене: *је, е* и *и*.

73. ѣ > је:

Бјѣжат ГЛЪ Каш, *Бјѣжѣм* Вл ГЛЪ, *Бјѣжѣш* Бр, *Бјѣжѣ* ДБ Бс ВБ Ја У Пе Ле Вл Ку Каш Д Лу По, *Бјѣжѣмо* Л Ар, *Бјѣжѣ* Л Ар Сп *Бјѣжѣле* Ду, *Бјѣжѣла* Ку, *Бјѣжѣли* Ар, *Бјѣжѣ* Дур Ар Л Вл ГЛЪ Ум, *Бјѣжѣ(и)* Чу Лу, *Бјѣжѣ* Тп, *Бјѣжѣ се* Бо, *Бјѣжѣ* (= огртач) Л, *Бјѣжѣшѣ* Бс, *за Бјѣжѣшѣ* Ле, *по Бјѣжѣшѣ* Та, *Бјѣжѣ* (в. нап. 4) Р, *Бјѣжѣ* У, *Бјѣжѣ* Л, *Бјѣжѣ* Р, *од Бјѣжѣ* Ар, *у Бјѣжѣ* Ле Ар, *у Бјѣжѣ* Рп, *у Бјѣжѣ* Ар

²³² Rad 272, стр. 111.

²³³ В. Међујез. *додир*, 164-176, Бх. *типови*, 26.

Ти, бјелдѣраб Вр, бјѣлац (= огртач) Л, бјѣху Ар, бјѣше Ду ГЛЪ Је Ар Вр, бјѣше Мј Ар Чу, избјеглица Ја, објеси До, објесѣ се Чу, објеси Де По, обје Ар, с обје Ву, пребјећ Ву, пребјегѣ Ву Бо Је, пребјегло Об, побјећ Ву Ку Д, побјегнѣш Р, побјегнѣ Ар, побјегнѣмо ДБ Ја ГЛЪ, побјегне Де Ле Хр Св Ти, побјегне Ја Вл ГЛЪ Је Об, побјегоше Ти, побјегни Де Зе Ти, побјегѣ Ву ВБ Бе Ми Ле Л Вл ГЛЪ Об Ум К, побјегла Ку, побјегло Вл ГЛЪ, побјегли Вл ГЛЪ По, субјел ГЛЪ; вјѣжбају се Ка, вјѣверица ГЛЪ, вјѣнчат се Та Мј, вјѣнчат Д, вјѣнча Гл, вјѣнча Пе, вјѣнча се Пе Мј Зе Оц До, вјѣнчамо се Мј, вјѣнчају Ја, вјѣнчај Лју Гл, вјѣнчај Зе Св, вјѣнча Пе, вјѣнча Об Бр, вјѣнчаћу Бр, вјѣнчават Ја Ар, вјѣнчава се Хр, вјѣнчали се Кр, вјѣнчава Пе, вјѣнчава У Зе, вјѣнчавало се Гл, вјѣнчавала Бо, вјѣнчавало се Ар Ти, вјѣнчавали Мј, вјѣнчаеш Ле, вјѣнчање Ја Хр За До Оц Кр Св Ра К, вјѣра Л Це Крч Ра, вјѣре Бе, вјѣру Чу Бр, и вјеру Чу, вјѣрујем К ДБ, не вјерујем Ку, вјѣруј Ву Ду, не вјерује Ка Мј, не вјерује Ду, не вјерују Об, вјѣровѣ ГЛЪ Вл, вјѣровѣли Об Ра, не вјеруј Чу, вјѣруј се Ка, вјѣрујте Сп, вјѣрским К, вјѣройсповѣјест Вр, вјѣройсповѣјести К, вјѣровѣтно Је Об, вјѣровѣћа Об, вјѣронѣжу Каш, вјѣтар Пе Ле Б Је, вјѣтра Ум Пе, през вјѣтра Пе, према вјѣтру Б, на вјѣтар Ду, вјѣчито Ти, вјѣшито Та, вјѣш Је, вјѣштина До, вјѣшај Кр, живјети Об, живјела У, живјели Је, извјестан Хр, извјеснѣ Хр, извјеснѣ Хр, извјѣштава Б, мѣдвјед Каш, невјеста Ву Бе Ку Ти Лу Ум Крч, невјестѣ У, невјести О, невјесту Бо, невјесте Ти, на вјѣровѣтнициј Об, овјери Пе, овјерена Пе, свјѣдок Зе, свјѣдока Гл Бр, свјѣтло Ум, свјѣтла Де, свјѣски Каш Ми, свјѣског Вл, свјѣском Ти, увјѣрава се Чу, увјѣрио Ри, увјѣнча Каш, свјѣтови Бе, чдвјек Бе Оц, чдвјека Це;

добронѣмјерније Кр, замјерити Ум, измјенама Је, измјене Об, измјере Ја Ле, измјери Ле, мјѣсто Лју Бе Де Пе Ми Вл ГЛЪ Б Бо До Оц Каш Сп Це К, мјѣста О ДБ Вл Б, мјѣсту ГЛЪ Б, Ку Це Мр Св До Вр, по мјѣсту Ти, у нашѣм мјѣсту Д, у оѣм мјѣсту О, мјѣста (Нпл) Ум Крч, и мјѣсто Ра, мјѣсто пѣвѣ Д, мјѣсто дјѣтта Та, мјѣсѣу Ло О ДБ Гл Ле Бо Ку Ти Ри Ум По, мјѣсѣца О Та ГЛЪ Б Мј Св Зе Р Ра Ум, мјѣсѣцу Ло, од мјѣсѣу У, ни мјѣсѣу Зе, на мјѣсѣу Ти, од мјѣсѣу Р, по мјѣсѣу Св До, у мјѣсѣу Гл, прина мјѣсѣу Ти, мјѣсѣу ДБ Б Је, Вр К Ка У Вл Бо, мјѣсѣцима Бе, по мјѣсѣцини Ло, мјѣсѣчно ДБ Чу, мјѣсѣчно Р, без мјѣре Л, мјѣру Је, мјѣри О, мјѣримо ДБ, мјѣшал^ицу Гл, мјѣшина До, мјѣшинѣ До, мјѣшине До Д, у мјѣшине Д, пред мјѣшница Де, намјѣсти(ти) Ум, намјѣст Де, намјѣстим Бо, намјѣстим се Об Ра, намјѣсти се Лју, намјѣсти Ар, намјѣсти Ја, намјѣстио ГЛЪ Ум Де, намјѣст^и се Де, намјѣстите Чу, намјерно Ја, намјенѣ Бе, с намјерѣм Об, намјѣрава Крч, намјѣштаја Бе, намјѣштѣима ДБ, примјѣнују Бе, на примјер ГЛЪ Зе До Оц, примјер По, размјерим Р, размјери Це, разумјети Лу, смјѣти Каш, смјѣла ВБ Бо Наш, смјѣло Бе Гр, смјѣло се Кр ГЛЪ, смјѣли Д, не смјѣдо(х) Ду, не смјѣде Ле, смјѣнѣ Гр, смјѣри Лу, умјели Ра;

зднјеват О Та Лју Бе Ка ВС Гл Ја У Пе Гр Ми Р Кач Д Сп Бр, зднјева Дур Бе, зднјевају ВБ СВ, зднјевај К, зднјевѣ Де Зе Д, натпјѣвавају О, пјѣват Ја Цу Крч По, пјѣваш Д, пјѣва О Об ХР Д Сп Вр Чу, пјѣва се

Кр Оц Д, *не пјевā се* Св, *пјевāмо* Крч, *пјевају* О Де Је Хр Зе Оц, *пјевō* Чу, *пјевало се* Љу Оц, *пјевале* Дур Ду Кр Мј, *пјевали* Љу ВБ Де Вр, *пјевāj* Дур Чу, *пјесма* Дур Зе Св До Р Оц Ри Каш Сп Ум Бр Крч Сп Каш, *пјесми* Дур Љу Бе Ар ДЖе Вр Чу Крч, *пјесму* Ло, *пјесну* Чу, *са пјесмāм* Гл, *пјесме* Дур О Хр Зе Оц Ри, *пјесне* Љу Ум, *пјеснū* Љу, *пјеванија* Ле, *пјевāње* Оц, *пјевац'* Љу, *пјенушат* О, *пјешац* Ка, *пјешāци* О Љу, *пјешци* Љу, *пјешци* Ка, *пјешāкā* Ка, *пјешāцима* До, *пјешкē* Ду, *пјешē* Кр Св До Ло Це Лу Ум, *пјешē* Ло Та Хм Крч, *пјешкē* По, *прōпјевају* Св, *пјешāчкā* Ле До, *пјешāдија* Бе, *спјевō* Вр, *упјенū се* Д, *не успје* Об, *успјела* Ку, *успјешнијē* Ар;

гōрје (= горе) Љу, *гōрјела* Зе, *загōрјела* Ду, *изгōрје* Мј, *изгōрјела* Р, *обазрјē се* Пе, *остарјела* Бо, *остарјело се* Гл, *пригōрје* Лу, *прōстрјем* Де, *рјешāват* Ву, *рјечица* Оц, *рјēнемо* Сп, *старјешина* Крч.

74. Примјери из групе *рје* < *ѿ* захтијевају два објашњења:

а) Уз књижевно *горјети* и изведенице иде и *горети* (т. 94). Према стању у јб. и сих. овај тип је и даље споран.²³⁴ Метатеза у секвенци *рј* није примијењена.²³⁵

б) Архаични ликови *обазрје се* (стсл. *объзръѿти*) и *прострејем* (стсл. *прострѣѿти*) имају аутентичан рефлекс, који књижевни језик не прихвата пошто испред *р* стоји консонант. Оба примјера су из трновског краја.²³⁶

75. Групе *тје*, *дје*, *сје*, *зје*, *цје* имају диференцијално теренско и национално обилежје. Муслиманске говоре раздвајају на три комплекса: ЈБ и трновски крај (1), Загорје (2) и Бјелимћи, Комска жупа и СИХ (3). У ЈБ и трновском крају остају неизмијењене. Тако је и у *пјешћ.* *иб.*²³⁷ Преко загорског моста (између р. бистрице, Љуте и г. Неретве) прелива се ослабљен талас неизвршеног јотовања, да би се у трећем комплексу — међу кањонима Љуте и Ракитнице, и у СИХ — готово изгубио (карта бр. 7).

Другачија је слика у говору Срба. На једној страни су ЈБ и узак појас низ долину Трешанице у СИХ, гдје је половина лексичких јединица са измијењеним непалаталним сугласницима, у процесу међунационалне адаптације, уступила мјесто групама са јотованим пловивом или африкатом, а на другој читав комплекс ЈБ и СИХ са их. приликама.²³⁸

У Хрвата су ове секвенце претежно неизмијењене.

У свему овоме нема ничег нејасног пошто је позната миграциона сли-

²³⁴ В. шире о овоме: А. Пецо, *Судбина кратког ѿ у цјеквиским говорима штокавског дијалекта*, ЈФ ХХИИ, 247-264; Ј. Вуковић, *Горјети или горети*, НЈ II, 176-180; М. Стевановић, *Неки "спорни" јекавизми*, НЈ IV, 83-98; А. Пецо, *Још нешто о "спорним" јекавизмима*, Стварање 3, Цетинје, 1955, 154-157.

²³⁵ В. Пецо *Из језика* 43.

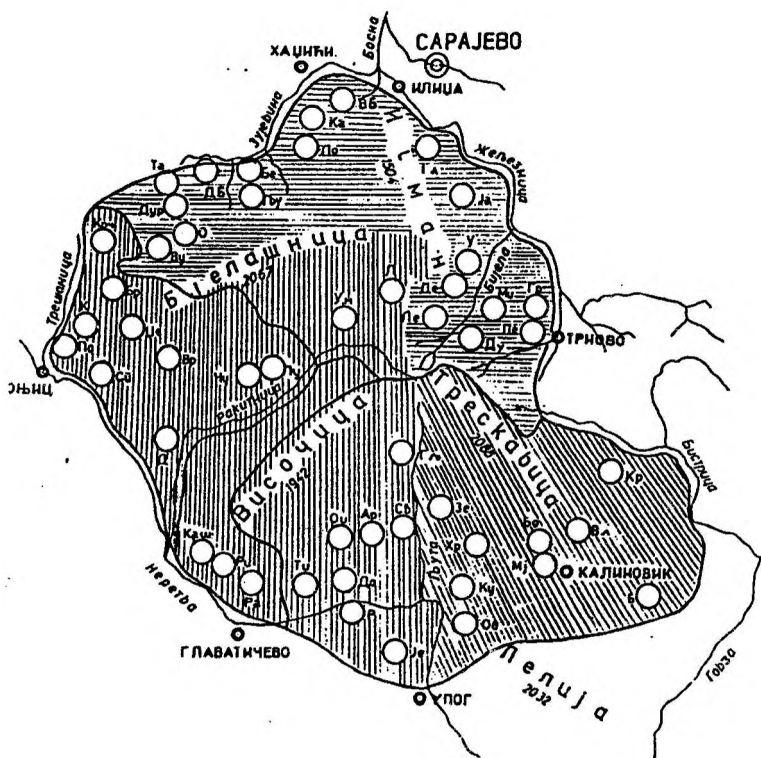
²³⁶ Оваквих примјера има више у *иб.* Исп. Броз. *Пјешћ.* 133.

²³⁷ Исп. Броз., *ор. cit.*, 138.

²³⁸ Исп. Пецо *ГЛХ* 61-68.

ка (т. 22-30) и положај подручја у међудијалекатским односима (т. 9-10).
В. још о овим питањима у т. 78 - 91.

Карта бр. 7: Групе *Тѣ*, *Дѣ*, *Сѣ*, *Зѣ*, *Цѣ* у говору Муслимана

ЛЕГЕНДА

- Нејотовани облици
- Мијешање јотованих и нејотованих облика
- Јотовани облици

Како ни у једном ијекавском говору штокавског дијалекта нема укрштања јотованих и нејотованих дискриминанти у овом степену, потврде су класификоване по народима (Срби : Муслимани : Хрвати), описаним просторним комплексима и фонетским секвенцама.

75. Групе *Тѣ*, *Дѣ*, *Сѣ*, *Зѣ*, *Цѣ* у говору Муслимана

ЈБ и трновски крај:

76. Групе *Тѣ, Дѣ, Сѣ, Зѣ, Цѣ* у говору Срба:

ЈБ и СИХ: *отјерана Це, стјела Ја;*

дјџа О ДБ ВБ Ја Пе Це Крч, *дјџѣ* ВБ Ја, *дјџи* ВБ Ја, *дјџу* ВБ, *дјџо* ДБ, *дјџер* Крч, *дјџџка* ВБ Ја Крч, *дјџџка* О, *дјџџку* Це Крч, *дјџџку* Крч, *дјџџке* Ја, *дјџџаћка* ВБ, *здјеле* ДБ;

дсједи Ја, *дсјетио* ДБ Пе, *дсјетили* ДБ, *дсјекли* ДБ, *дсјекше* Ја, *дсједџмо* Ја, *дсједџу* Крч, *дсјекџ* Пе, *дсјетџ* Пе, *дсјету* Пе, *дсјекли* ВБ, *дсјекли* ВБ, *сјџме* Це, *сјџст* ВБ Ја Пе, *сјџс* О, *сјџет* ВБ, *сјџдџм* ДБ, *сјџдџм* Пе, *сјџди* Крч, *сјџдџмо* ДБ, *сјџдџмо* Ја, *сјџдџ* ДБ У Крч, *сјџду* О, *сјџди* ДБ Ја, *сјџдај* ДБ, *сјџдио* ДБ Це, *сјџхам се* ВБ Ле, *сјџхам се* ДБ, *сјџћ* ДБ, *сјџкло* Ја, *сјџкира* Пе, *сјџтујџ* Крч, *сјџсједнџ* Це;

цјџпало О ВБ Ја, *цјџпкџш* Ле;

Бз. и ком.:

на Сјтјеску Б, *Сјтјескџ* Об; *дјџа* Вл Б Об;

дсједнџк Б, у *сјџсједнџм* Б.

77. Групе *Тѣ, Дѣ, Сѣ, Зѣ, Цѣ* у говору Хрвата:

отјерали К, *стјџо* К, *Стјџпана* Ка, *тјџрат* Та;

дјџа По, *дјџѣ* Та, *дјџта* Те, *дјџџка* По, *дјџџкџ* По, *дјџтелчна* По, *кудјџла* Та, *свјџдје* К;

дсјетио К, *дсјетили* По, *дсјџда се* По, *сјџст* По Та, *сјџт* (= сјџдјети) Та, *сјџдит* По, *сјџднџ* По, *сјџдџ* Та, *сјџдите* По, *сјџдио* Та, *сјџли* К, *сјџдо(х)* По, *сјџкџ* К По, *сјџкира* По, *сјџрнџ* По, *старосјџдилац* По, *сјџсједи* К, *сјџћ* То;

цјџпало По Та.

78. У диференцијалним резултатима јекавског јотовања одсликана је хронологија социјалних и фонетских процеса на комплексу у односу на просторно и дијалекатско окружење, тј. фонетске дискриминанте на синхронијској равни само су последица интерференције вјерских и културних традиција, етничког супстрата и метанастаназичких слојева из времена када су се диференцирали у национална бића. Зато стање измјена непалаталних сугласника у вези са јод јата није исто ни по консонантским групама, ни по народима, ни по идионима (в. табелу фреквенције):

а) у Муслимана:

групе	ЈБ и околина Трнова	Загорје	Бјелимићи, Кж. и СИХ
<i>he:mje</i> (<Тѣ)	22 : 24	27 : 8	62 : 0
<i>he:dje</i> (<Дѣ)	36 : 61	40 : 14	169 : 14
<i>ce:sje</i> (<Сѣ)	8 : 70	26 : 24	152 : 14
<i>ze:zje</i> (<Зѣ)	1 : 0	1 : 0	1 : 0
<i>he:u:je</i> (<Цѣ)	0 : 7	2 : 1	14 : 1

групе	ЈБ и околнина Трнова	Загорје	Бјелимци, Кж. и СИХ
<i>пље:пје (<Пћ)</i>	0 : 33	2 : 10	2 : 48
<i>бље:бје (<Бћ)</i>	0 : 14	1 : 20	6 : 45
<i>мље:мје (<Мћ)</i>	0 : 24	0 : 17	6 : 46
<i>вље:вје (<Вћ)</i>	0 : 21	0 : 23	0 : 40
свега	118 : 244	143 : 117	450 : 208

б) у Срба и Хрвата

групе	у Срба		у Хрвата
	ЈБ и СИХ	Бз. и Кж.	
<i>ће:тје (<Тћ)</i>	15 : 2	36 : 2	3 : 4
<i>ђе:дје (<Дћ)</i>	57 : 24	73 : 3	6 : 8
<i>бе:сје (<Сћ)</i>	30 : 40	49 : 2	0 : 20
<i>зе:зје (<Зћ)</i>	0 : 0	1 : 0	1 : 0
<i>хе:цје (<Цћ)</i>	1 : 2	5 : 0	0 : 1
<i>пље:пје (<Пћ)</i>	1 : 20	2 : 8	0 : 5
<i>бље:бје (<Бћ)</i>	0 : 10	1 : 15	0 : 4
<i>мље:мје (<Мћ)</i>	0 : 23	0 : 23	0 : 6
<i>вље:вје (<Вћ)</i>	0 : 12	2 : 26	0 : 5
свега	145 : 133	217 : 79	19 : 49

Кад се свуда искључе обавезне групе *ле (<Лћ)* и *ње (<Нћ)*, остале потврде за доказ јекавског јотовања немају исту вриједност. Табела фреквенције је основ за пет закључака: (1) рефлексни консонантских група диференцирају се по идиомима и народима; (2) ни један комплекс ни народ немају искључиво јотоване или нејотоване форме; (3) у православних у ЈБ и СИХ равноправне су јотоване и нејотоване форме, а у бз. и ком. два пута је више првих; (4) у муслимана у ЈБ и околини Трнова три пута је већа фреквенција нејотованих ликова, у Загорју их је незнатно више, а прилике у Бјелимцима, Кж. и СИХ су супротне првој зони; (5) у католика владају нејотовани облици. Све ово потврђују примјери, класификовани по консонантским групама, идиомима и народима.

79. *тје > ће:*

1) у Муслимана:

а) ЈБ и околнина Трнова: *ддћерām Ду, ддћерају се Ми, ддћерāј Ду, ддћерō Ми Ду, ишћерāј Гр, ишћерала Гр, ишћерāно Ву, идћерали Јбу, идћерāно Јбу, дћерат Де, дћерāј Ду, дћерō Ду, идћерām Ду, прћерām Ду, прићерају Гр, ућерām Ду, ућерō Ду; тако и: лћелело; шћела Ду;*

б) Загорје: *долћешē ГЉ, ддћерām Је Хр, ддћерāмо Је, ддћерāј Ку, ддћерал(у) Је, ишћерашē ГЉ, ишћера Мј, нилће(ту) ГЉ, идћерō Мј,*

наћеро ГЉ, наћерали ГЉ, облеће Је, оћераше ГЉ, одлеће ГЉ, оћера Зе, оћерај Мј, оћеро Мј, полёћесмо ГЉ, Је, поћерај Је, поћеро ГЉ, прёћерати Хр, ућерашё ГЉ, шућесмо ГЉ, шёћрашё се ГЉ, тако и: Шћёпан ГЉ; нё шёде (т. 223), шћдијагу (!) ГЉ;

в) Бјелимни, Кж. и СИХ: долёће Оц Бр, доћерат Р Чу, доћерам Р, доћера се Ар, доћерамо До Ум, доћерај Ти Вр, доћерајте Св, доћеро Р Чу Лу Вр, доћерали Ра, залёће се Лу, заћеро Вр Бр, ушћерат Ум, ушћера Лу Ум, ушћерај До Чу, ушћеро Лу, налёће Л Чу, наћерат Оц, наћера Ти, наћеро Чу Ум, наћерали Вр, одлећеше Ум, оћера До, оћера Ти, оћерај Р Вр, оћеро Св, оћерало Св, оћерали До, поћерамо До, поћерај Ум, поћерали До, поћерали Лу, прёћерали Ри, прићеро Бр, прдоћера Ра, ћерат Ти До, ћера Ум, шћдијаше (!) Лу, шћерам Вр, шћерали Вр Ум, као и: долёћели Чу, одлећела Ум, полёћели²⁴¹ Вр; шћло До, шћла Вр Бр К, нё шћели Св;

2) у Срба:

а) ЈБ и СИХ: доћераш У, доћерамо У, доћерај У, доћеро Це, доћерале ДБ, ушћерај Ја ДБ, ушћеро Ја, наћера Це, наћера Це, оћерај О, поћерај ДБ Ја, прдоћеран ДБ, ћерат О ВБ У, ућерају У;

б) Бз. и Ком.: доћераш Ле Кр, доћерај Вл, доћеро Пе Об, доћерали Пе, ушћерат Ле, ушћеро Пе, наћерат Вл, наћерај Ле Вл, наћерајте Вл, оћерали Вл, поћерај Пе Ле Об, поћеро Пе Б, прёћерам Пе, прёћерали Кр, рдоћеро Кр, рдоћерали Бо, ћерат Пе, ћерам Ле Об, шћеро Ле; тако и: долёћет Б, нё шћек Кр, нё шће Пе, шћла Вл Б Бо;

3) у Хрвата: поћерај По.

80. *оје > ље:*

1) у Муслимана:

а) ЈБ и околина Трнова: ёде (устаљено је: *дёдо; дёдо био јакү Ми;* исп. т. 93) Дур, ёецё Ка, кућела Дур, праићед Бе, шукунћед Бе, вићети (за честе морфолошке икавизме типа *видла* Ву Ло, *стидит* се Ву в. т. 97 и нап. 284) Де, вићет Ло Де, вићо Де, виће Де, вићели Дур, ёкад Ло, нёће (в. т. 94 и нап. 260) Гл, Де, ниће Гл, ёе Љу Бе, нё знам ёе сам био Де, ёе Ву, ёе ћеш? Де, ёе ли Ка, ёе Ло Дур Ка, ёе Сёва? Де.

У примјерима: *мёћед* Дур Ка Гл Де, *мёћеда* Ву Ло, *мёћеде* Де — *ёе* < -двё- послније испадања *е*.

б) Загорје: ёверове Зе, ёвдјка Је Зе, ёецё Зе, ёцу Је, нёћела Мј Зе, нёћелё Ку, нёћелу Хр, вићет Ку Хр ГЉ, вићело се Ку, вићели ГЉ, вёћекан Зе, ёкад Је, нёће ГЉ Је Ку, ниће Је Зе ёе ГЉ Ку, ёе Мј Је;

ётелина (исп. т. 94) Мј Ку Зе, ётелину Хр;

мёћед ГЉ Мј Је Ку Хр Зе, мёћеда ГЉ Мј Хр;

сићели Је, сићеле Зе;

²⁴¹ Исп. Пецо ГНХ 62.

в) Бјелимићи, Кж. и СИХ: *ћевѣр* Св Ар Бр Ј, *с тѣјем ћевѣром* Ј, *ћевѣјка* Ар До Оц. Ти Ра Сп Вр Ј, *ћевѣјка* Р Ум, *ћевѣка* Ра, *ћевѣјки* Вр, *ћевѣјку* Оц Ра Бр, *ж ћевѣјкѣм* Вр, *ћевѣјакѣ* Бр, *ћѣца* Св Ар До, *ћѣцѣ* Р Ра Каш Чу Лу Ум Бр, *ћѣци* Ј Лу, *ћѣцу* К Лу, *з ћѣтетом* Ум, *ж ћѣцѣм* Св, *жћѣла* Ум, *кѣћѣла* Р Каш Чу Бр, *нѣћѣла* Р Оц Ти Ра Ри Каш Сп Чу, *пранћед* Д, *ћѣкѣ* Д, *поћѣка* Ри, *сћевѣнија* Бр, *вѣћет* Ар Оц Ти Ри Д Чу Лу К, *вѣћѣ(ти)* Лу, *вѣћѣнеш* Ум, *вѣћѣли* Вр, *вѣћѣ* Р Ти Ра Вр Лу, *вѣћѣка* Ра Лу, *вѣћѣкѣ* (т. 94 и нап. 259) Лу, *ћѣкад* Р, *нѣћѣ* Св До Ти Ра Каш Сп Ум, *нѣћѣ* Св До Оц Ти Ра Каш Вр Лу Бр, *вѣћѣ* Ти Каш Д, *вѣћѣ* Ри Чу Ум Бр, *вѣћѣ* Чу, *вѣћен* Бр, *вѣћенѣ* Вр, *нѣ дѣ* Чу, *нѣ дѣ* Чу, *дѣ* Р Ти Ри Каш Вр Чу, *онѣ* Ти, *онѣ* Ум, *онѣкаре* Лу, *ћѣ* Оц Ри Вр Чу Ум, *ћѣ-е?* Бр, *ћѣ* До Оц Ти Каш Чу, *Сѣмо вѣдѣш онѣ сљѣпенѣ мѣше ѣ летѣ* К;

*ћѣтелина*²⁴² Ар До Ра Д Бр;

мѣћед Св Ар До Р Оц Ти Ри Каш Д Бр, *мѣћет* Ти, *мѣћѣда* До Каш Д, *с мѣћѣдом* Ар Р Ри Чу, *са мѣћѣдом* До Ум, *мѣћѣди* Лу, *мѣћѣда* Ар Оц Ум;

полѣћѣла Д;

2) у Срба:

а) ЈБ и СИХ: *ћевѣр* Крч, *ћевѣру* О, *с ћевѣром* О Ја, *ћевѣјкѣ* Крч, *ћѣд* ВБ, *ћѣца* У Дже, *ћѣцѣ* У Крч, *ћѣци* У Крч, *кѣћѣла* О ВБ Це Крч, *нѣћѣла* О ВБ Це, *нѣћѣлѣ* ВБ, *понѣћѣлѣком* Це, *вѣћет* ДБ, *вѣћѣна* Крч, *нѣћѣ* ВБ Це Крч, *нѣћѣ* ВБ Це, *вѣћѣ* У, *дѣ* Це Крч, *дѣна* Крч, *нѣнѣнѣ* Це, *свѣћѣ* Це, *ћѣ* ДБ Крч, *ја ћѣ су?* Крч, *ћѣ неш?* ДБ, *ћѣ сте отишли?* Крч, *како ћѣ* Ја, *ћѣ* Крч;

ћѣтелина Ја Це;

мѣћед О ВБ;

б) Бз. и Ком.: *ћевѣр* Пе Ле, *ћевѣра* Бо, *ћевѣјка* Пе Ле Об, *ћевѣјку* Об, *до Ђевѣјачкѣ вѣдѣ* Вл, *ћѣвица* Ле, *ћѣд* Пе Ле Б Бо, *ћѣда* Кр, *ћѣду* Пе, *ћѣде* Пе Бо, *ћѣца* Ле Об Бо, *ћѣцѣ* Кр Бо Об, *о(д) ћѣцѣ* Кр, *ћѣци* Ле, *ћѣцу* Пе Кр Бо, *ѣ ћѣцу* Бо, *ћѣцо* Вл, *ж ћѣтетом* Бо, *кѣћѣла* Пе Ле Б, *Нѣћѣлѣко* Пе, *нѣћѣла* Пе Об, *пранћед* Ле, *пранћед* Об, *ћѣко* Ле, *ћевѣјачкѣ* Бо, *вѣћет* Пе Бо, *вѣћѣнемо* Вл, *вѣћѣла* Бо, *нѣћѣ* Ле Вл Б Бо, *нѣћѣ* Ле Вл Б Бо, *дѣ* Об, *свѣћѣ* Кр, *ћѣ-гѣд* (т.247) Кр, *ћѣ* Кр Об, *ћѣ* Пе, Ле, *ћѣ неш?* Вл;

ћѣтелина Ле Бо Об;

мѣћед Пе Ле Кр Об, *мѣћѣда* Ле Об, *мѣћѣде* Об, *са мѣћѣдом* Пе, *мѣћѣди* Вл, *мѣћѣда* Б;

посѣћет (равноправно је и: *вѣдла* ДБ Ја, *стѣдѣт се* ДБ; в. остале потврде у т. 97 и нап. 284) Бо, *посѣћѣли* Бо, *свѣћѣла се* Вл, *сѣћет* Вл, *стѣћѣла се* Кр;

²⁴² В. Ђуровић *Приб.* 300 и тамо изведену литературу. Исп. примере у т. 94 под д.

3) у Хрвата: *ћевѣр* По, *нећела* По, *неће* К По, *ће* По, *ћѣ* *ће?* Та, *ћѣ* Та.

Само старије облике од *тѣ*, *дѣ*, како показује грађа, имају Муслимани између Иван-планине, Бјелашнице, Зујевине и извора Босне, чиме се потврђује генетска веза јб. и ијешћ. иб. По неколика херцеговачка лика са основама *тѣр-*, *дѣт-*, *дѣд-* не искључују овај закључак јер их у нај-колоквијалнијим лексемама имају и архаични ијешћ. средње и источне Босне.²⁴³ На другој страни, фреквентни односи *ће*, *ће* : *тје*, *дје* у остатку ЈБ, на Планини и високој Херцеговини одсликавају степен прелазности остала три идиома између ијешт. их. и ијешћ. иб. у вези са стариначким и миграционим слојевима (в.т. 22-30) и временом палатализације дентала.²⁴⁴

81. *сје* > *се*:

1) у Муслимана:

а) ЈБ и околина Трнова: *бекира* (исп. т. 98 и нап. 290) Ми, *бекиру* Ду, *бекиром* Ду, *бејрнѣ* Гр, *победово* Дур, *победимо* Ву, *бес* Ми, *беде* Де, *беди* Де, *бео* (в.т. 98 и нап. 290) Дур;

б) Загорје: *бекира* Мј Је Ку Хр, *бекиру* Зе, *бекиром* Зе, *бејрнѣ* Је, *бејрна* Мј, *обећам* Је, *бес* Је Ку, *бејим* Мј, *беде* Мј Зе, *бејли* ГЉ, *бејти се* Ку;

закисели се (в. т. 75, 92 и нап. 240) Зе, *кисели* Је, *јувели се* ГЉ;

в) Бјелимићи, Кж. и СИХ: *обећање* Лу, *победу* Ти, *прѣбедника* Ти Л, *бејница* Л, *бекира* Оџ Ти Ра Ри Каш Д Сп Вр Лу Ум Л, *бекире* Р, *бекиру* Ти Св Д Вр Л Бр, *бекиром* Вр, *бејина* Св, *бејме* Ри Д Сп, *бејмена* Сп, *бејнокос* Ти, *убејина* Св, *убејине* Св, *убејинам* Св, *бејрнѣ* вѣна Св Ар РИ Каш Д Сп Вр Лу, *бејрна* До, *бејрнѣ* Л, *набеко* Л, *бе-ће* Д, *беко* Вр Лу, *бејечени* Св, *бејечит* Вр, *бејам* Ра Сп, *бејим* Сп, *бејћа се* До Оџ, *бејти* Бр, *бејтили* Лу, *победу* К, *прѣбече* Ти, *бејити* Оџ, *бес* Св Ар До Р Ти Ра Ри Каш Д Сп Бр *бејим* Л Ар Ум, *бејим* До Ти Ра, *беји* Ар Ти, *беји* До, *бејимо* Ум, *беде* К, *беде* Ти Бр, *беји* Л Д Лу Ум, *беј ти* Ум, *бејте* Д, *беде* Ум, *бејла* К, *бејили* Ри, *бејам се* Каш К, *бејти се* Ум, *беји* Св, *убечено* Лу;

киселина До, *од онѣ киселине* До, *кисели* кѣтус До Ар Р Каш Сп Вр, *кисели* Р.

И лексема са основом *СВѢД-*, упрошћавањем скупа *се*, имају их. ликове:²⁴⁵ *бејок* Ра, *бејока* Ти Ра, *бејоци* Д, *о бејоцима* Ра, *бејоцибу* Ра, *победоцит* Ра.

Потврђени су и хиперјекавизми: *бејромѣ* Ум, *бејромаштинѣ* Л, *бејромашка* Вр.

2) у Срба:

²⁴³ В. нпр.: Броз. *Ивј.* 340, *Ијешћ.* 138 и нап. 73; Пав. *Леп.* 370; Брабец *Особине* 60, 62.

²⁴⁴ Процес је био захватио *д* и *т* већ у XVI вијеку (Пецо *Промене* 166, 185).

²⁴⁵ Исп. Пецо *ГНХ* 62.

а) ЈБ и СИХ: *сѣкира* Ја У Крч, *сѣрна* Ја, *сѣрнѧ* У Це, *дсѣкли* Крч, *пдсѣдѣ се* Крч, *пдсѣдѣмо* Крч, *пдсѣдѣ* Це, *прѣсѣкошѣ* Ја, *сѣсти* У, *сѣдѣ* ВБ, *сѣдѣмо* Це, *сѣдѣмо* Ја Крч, *сѣдајѣ* Це, *сѣдѣ* У Крч, *сѣде* Крч, *пѣ бѣнѧм се сѣтује* Крч;

кѣселѣ ДБ У Це, *кѣселѣ* Ја, *кѣсело* У, *закѣселѣм* У, *пкѣселѣмо* Крч, *укѣселѣ се* У;

б) Бз. и ком.: *пдсѣк* Кр, *пдсѣда* Вл, *прѣсѣдник* Вл Бо Б, *сѣкира* Б Бо Об, *сѣкири* Кр, *сѣкиру* Кр Вл, *сѣкирѣм* Ле, *дсѣчена* Б, *сѣрнѧ* Ле Об, *сѣрна* Пе, *дѣт* (< *осјетити*) Пе, *дсѣнѧм* Пе, *дсѣтио* Пе Бо, *дсѣли* Вл, *пдсѣдовѧла* Вл, *пдсѣкѣ* Б, *прдсѣкѣ* Пе, *сѣс* Кр, *сѣдѣм* Пе Ле, *сѣдѣм* Ле Бо, *сѣднѣм* Ле, *сѣди* Б Бо Ле Вл, *сѣ тѣ* Б, *сѣдио* Б, *сѣли* Пе, *сѣле* Бо, *сѣдѣћи* Ле, *сѣнѧм се* Кр, *сѣти се* Вл, *сѣ-нѣмо* (= сјѣнн нѣмо) Бо, *сѣкѣ* Кр Вл; тако и у топониму: *од Прѣсѣнѣѣ* Пе, *према Прѣсѣнѣѣ* Пе, *на Прѣсѣднѣѣ* Вл;

кѣселѣ Пе Ле Б Бо Об, *кѣсело* Б, *кѣселѣ се* Ле, *укѣселѣ се* Бо.

82. *зје* > *ѣе*: *ѣзѣдѣи* ГЛЪ, *ѣзѣли* Гр (М) и *ѣзѣде* Об (С). У радном гл. приђеву фреквентнији су морфолошки икавизми (в.т. 96 и нап. 276).

83. *цје* > *нѣ*:

1) у Муслимана:

а) ЈБ и околнна Трнова: *нѣпало* Мј;

б) Загорје: *нѣпало* Је Ку Хр;

в) Бјелимићи, Кж. и СИХ: *нѣдило* Вр Чу, *нѣпало* До Р Ра Ри Ум Хр Вр Чу Бр, *нѣпаница* Ум;

2) у Срба:

а) ЈБ и СИХ: *нѣпало* Крч;

б) Бз. и ком.: *нѣпало* Ле Пе Об.

У основн *цѣѣт*-²⁴⁶ јотовање се не врши.

84. Групе *се* (< *сје*), *ѣе* (< *зје*) и *нѣ* (< *цје*) су најпоузданији индикатори распрострањања их. дијалекта. Јасно је зашто их нема нико у зони В. Босне — Зујевина — Иван-планина — Бјелашница. Православни који су се овамо доселили прије XVII в., нису их могли ни донијети,²⁴⁷ а они који су стигли касније, изгубили су их у процесу интерференције с већином муслимана. И Вук разликује умекшане спрланте *с', з', ш'* из околине Сарајева (т. 241, нап. 573) од херцеговачког *с', з', ш'*.²⁴⁸

85. *лје* > *нѣ*: *нѣлѣга* Гр, *брѣзлѣбицу* Лу, *а(д) нѣлѣзо* Д, *нѣлѣзом* Св, *нѣлѣзѣцу* Об, *кѣлено* О, *кѣлена* Р Вл Об По, *с кѣлена* на *кѣлено* УМ,

²⁴⁶ Исп. Пецо, *op. cit.*, 64.

²⁴⁷ О хронологији палатализације фрикатива *с, з* и африкате *ц* в. Пецо *Једно поређење* 203.

²⁴⁸ Вук С. Карацић, *Српски рјечник* 1818, Београд, 1964, стр. XIX: в. и Нивнѣ ВР 101-102.

нашеме колѣну Љу, на колѣну Ку Ти, до колѣнѣ Чу, пот колѣна Ти К, лѣвак Ми, лѣкара Пе, по лѣкара Ја, лѣкари Ми ГЉ, лѣкарима Гр Сп Бо, лѣкобилѣ Бо, лѣто Ло Хр Св До Вр ДБ Зе Ум, за лета Гр, про лета У, на лето Вл, лѣта Ми, лѣтина Гл, мѣкар Де Ја Об, мѣкар О, у мѣкару Ја мѣкара До Гр, у мѣкару О, мѣкару Д, осмѣтка Ра, плѣва Дур Бс Ка Гл Де Мј Је Ку Св О, плѣве (Апл) Мј, пролѣће Бе Ка Дур Гл Де Гр Мј Је Ку Хр Зе Св Ар До Р Оц Ра Сп Ум Бр О, пролѣће Ум, пролетје Љу Бе, на пролѣће Чу, у пролѣће Ду, у пролѣће Ра Бр, лѣб Ја Лу Б ДБ ВБ У Пе Кр Об По, хлѣб Лу Ву Ти Вр, лѣба Ми Р Лу ВБ У Кр Вл Бо Крч, хлѣба Ми Је Зе Ти Чу, ни хлѣба Р, хлѣбу Чу, лѣбац Крч;

жѣлезничкѣ Гл, у жѣлезнѣ Вл, жѣлезнѣ Гл, жѣлезнѣ Гл, излѣчиву (в. Прав. 331) Ву, лѣкарскѣ Вл, лѣковита Сп, лѣпши ДБ, лѣвши Крч, лѣпши Це, лѣвшига Љу, лѣвши Ку, лѣпше Ку, лѣтнѣ Ка До, лѣтнѣ Св Кр Бо, лѣтнѣ Љу, лѣтнѣ Це, лѣтошнѣ Р;

биљезит Ву, бѣло²⁴⁹ Пе, вѣла Бо, вѣли Бо Де ГЉ, завѣла Бо, забилѣжите Хр, забѣт Је, залѣват (в. Прав. 300) Је, мѣт ГЉ Це Об, ни мѣт Об, мѣо К, мѣло се О, обилѣжена Ку, обилѣжавне Бе, обѣла ГЉ, побилѣло (= постало бијело)²⁵⁰ Мј, разбѣла се Је;

дѣле Кр Вл Ло, долѣка Кр Вл, лѣти Ло Хр Ри Ум Пе Кр, лѣтѣс Вл, пролетѣс Бе Ка Гл Ку Хр Ар До Ра Сп Бр О, пројетѣс (т. 212 и нап. 486), пролѣтѣс Гр.

Стандардно лијевати поред лити (в. Прав. 27) нема упоришта у народним говорима. И у ЈБ и СИХ је: залѣвена Ку, залѣвено Ум, љжѣва До, лѣва Љу, налѣва Та, налѣва Та, плѣвај Ду, рѣжлѣвај Ар, рѣжлѣвај Д О Ја, рѣжлѣвај Мј, рѣжлѣвало се Сп, рѣжлѣвали Ар, сѣлѣва ГЉ, љлѣва Гл.

За јотовано л имам и: лѣкове Ја, Пе (С).

86. *нје* > *ње*: у њедра Кз, из Њѣмачкѣ Об, Њѣмачкѣ Об, у Њѣмачкѣ Р Вл, у Њѣмачкѣ Хр Р, зелѣњело се Хр, искѣњело Св, озелѣњело Ум, поцрњело Мј.

87. *пје* > *пље*: трплет Мј Хр Р Оц (М) и ВБ Об (С). Уз овај књижевни лик, за разлику од ИХ,²⁵¹ Ппве и Дробњака,²⁵² свуда стоје два пута фреквентнији морфолошки икавизми (в.т. 97).

За очувано *пје* (*пјесма* и сл.) в. 137 потврда у т. 73.

²⁴⁹ у гл. VI врсте са "чистијим" формама: бѣло, вѣли – преплићу се и оне са аналошким и: бѣло Гр, вѣли ЈЛ (в.т. 96 и нап. 284-285). И Вук се овдје колебао, али је у СР ријешно дилему у корист дробњачких ликова (в. Вуковић II – Др. 73) и данашњег стандарда.

²⁵⁰ О судбини глагола од придјева који значе боје в. Ивић ВР 138; исп. и Туровић Приб. 298. Дистинкција између глагола са -и- и -је- у основи за ЈБ и СИХ остаје нејасна.

²⁵¹ Исп. Пецо ГИХ 64-65.

²⁵² В. код Вуковића, оп. cit., 47.

88. *бје* > *бље* само у: *пдбљећи* Бр, *пдбљегнѣ* Бр, *пдбљегѡ* Бр, *сербљет* (влада: *сербит*; в.т. 97) Р Хр Вр Чу (М) и Об (С). Мора да су усамљено, их. *пдбљећи*²⁵³ донијели из југозападног ијекавског крила у СИХ преци Рамића послније XVII в.

За *бје* в. 110 потврда у т. 73.

89. У систему *мје* не даје *мље*, чак ни у гл. с лабијалом на крају општег дијела. Умјесто херцеговачких облика нађе се по који морфолошки икавизам (т. 97); устаљено је *мје* (в. 149 потврда у т. 73).

90. *вје* > *вље*: *живљет* У Об Вл, *живљела* Бо, *живљели* Вл, *преживљели* Пе (С). У Муслимана нема ни *живљет*; у свих је чешће: *преживит* К (Х), *живили* Це Крч (С), К (М) и сл. (т. 97).

За стабилно *вје* (*вјера* и сл) в. 127 потврда у т. 73.

91. Јотоване лабијала није досљедно остварено ни у једном говору штокавског дијалекта. Два су узрока томе: (1) фонетска природа јата (*пје* < *пѣ* : *пје* < *пбје*)²⁵⁴ и (2) мијешање становништва. У јотовању лабијала у ЈБ и СИХ очувани су само почеци процеса који је прекинут миграцијама из југозападних предјела, па су због тога у конјугацији над књижевним формама превагнуле аналошке. У томе и јесте разлика између ЈБ и СИХ, на једној страни, и ИХ, на другој. У групама *лѣ* и *нѣ*, зато што су биле прве на удару,²⁵⁵ јотоване је остварено свуда, и у свих, без изузетка.

92. Инвентар лексичких јединица са екавским замјенама јата, углавном их. и сб. карактера, одређује ЈБ и СИХ као прелазна подручја. Досадашње класификације екавизама у ијекавским говорима су непотпуне. Пошто овдје има нешто више фреквентних а некњижевних јединица, свему фонду одговара класификација: екавизми стандардне ијекавштине, нестандардни екавизми општијег карактера и повременни екавизми.

93. Екавизми стандардне ијекавштине

а) Група *рѣ*:

брѣзова Ло, *врѣмена* Ву Бс ДБ Гл Ја Пе Ле Л Кр Вл ГЉ Је Ар Оц Тн Каш Сп Це Ум Бр К, *врѣмена* Ка ВБ Ми Б Св До Рн Вр По, *врѣћу* Ду, *врѣће* ДБ У К, у *врѣћана* Бе, *ждрѣбе* Об, *ждрѣбета* Об, са *ждрѣбетом* Пе, *зрѣнѣ* У *зрѣннѣ* Мј, *најврѣдни* О, *напрешињак* По, *одрежеш* Ле, *одрежи* Ву Јбу, *подрезивали* Ло, *подрезивало* се Гр, *прежине* Пе, *рѣжѣ* Гл, *рѣжѣмо* Ду, *рѣзѡ* Ву, *срѣћа* Дур, *срѣћѣ* ДБ ВБ, *срѣћу* Ми, *срѣжѣ* Та, *трѣшња* Кр, *на трѣшњу* Де, *трѣшње* Де, *црѣпуље* О.

Етимолошко *ѣ* у прилогу *ГОРѣ* (Hamm Stsl. cit. 102) има замјене *-е* или *-и*. Линкове са аналошким *-и* в. међу икавизмима (т. 98). Једном сам у Јбу забиљежио и са *-је* (т. 73). Екавизми претежу на цијелом подручју:

²⁵³ Пецо, *op. cit.*, 65.

²⁵⁴ В. о томе: Т. Мареѿић, *Da li je ili ije?*, *Nastavni vjesnik* II, 150; Белић *ДНЦ* 137; Пецо, *op. cit.*, 66-67, *Једно поређење* 206-207.

²⁵⁵ Пецо *Јекавс. оазе* 292.

доре Ло Дур Та ДБ Бе Ка Ја Је Об Ар До Пе Гр Ле Л Вл ГЉ Хр Оц
Ти Сп Вр Лу Ум Бр К, и горе Бо Вл Мј.

б) Префикс *нѣ*:

Замјенице *неко* и *нешто* и њихови корелативи, код сва три народа, имају само *не*.²⁵⁶ Нема ни трагова некадашње јекавске замјене. Поред примјера у т. 70, 271 и 385, наводим и ове:

неко Ву О ДБ Ка ВБ Ја У Л Ле Ду Кр Б Вл Ку Ар Р Св Ти Ти Сп
Бр Це Вр Ум К, *нешта* Љу Ка Бе ВБ Ја Пе Гр Ду Б Вл ГЉ Је Св Оц Ти
Ри Каш Сп Бр Лу Чу Ум По, *пнеки* Дур Гл Мј Св Ра Бр, *неколка* Ми
Бо Р Сп Чу, *некад* Ву Ка Ло Де Бо Ку До Каш Чу, *пнекад* Ло ДБ ВБ Де
Бо До Ри Бр По.

в) Лексема *цѣста* О, *на цѣсту* Ле, *на цѣсту* По чешће се чује у не-
стандардном облику *тѣста* Ло О Та Љу Бе насталом декомпозицијом и
дисимилацијом африкате *ц*.²⁵⁷

г) По ЈБ, Загорју и СИХ *дѣдо* Бе Де Ми Је Ку Ти Крч, *дѣда* Је, *дѣдо*
Ка у Муслимана има књижевни статус. Значење ове лексеме није хипо-
користично (в. *Прав.* 254) нити *дѣрвиш* (Шкаљић, *Тури.* 213), већ онакво
како га је описао Вук (avus; *СР* 127) или како је код православних *ћед* (в.т.
80). Тек у новије вријеме овоме лику се у бх. дијалектолошкој литератури
оправдано посвећује пажња.

д) Са јекавизмима од основе *кисѣљ* (в. нап. 240; исп. и т. 81) у ЈБ
и трновском крају, у све три конфесије, чују се и стандардни екавизми (в.
Прав. 61, 372) од *кисель*: *кисели* Та ДБ, *киселѣ* Ја, *кисела* У К, *пкисели*
По, *пкиселимо* ВБ, *пкисели* Љу, ВБ.

ђ) У топониму *Београд* мј. јата редовно је -е-: *Бѣоград* Ву Та ВБ Бо
Ти Сп, *Бедград* ДБ Гр Је Р Це; једном и *Бидград* (т. 96).

е) Префикс *прѣ*:

У префиксу *прѣ-*, у сва четири говорна типа (сем дијела ЈБ гдје може
бити *пре-* мј. *при-* < *прѣ*; в.т. 63), *в* > *е*:

прѣблит Ву, *прѣбљет* Пе, *не прѣбљѣвѣ* Ле, *прѣбјећ* Ву, *прѣбацѣва-*
ли Бе, *прѣвчли* Ло, *прѣварио* Та, *прѣвучѣм* Р, *прѣвучѣ* До, *прѣклонѣ* се Ја,
прѣмастѣвѣш Зе, *прѣмѣта* Гр, *прѣмѣкли* Пе, *прѣсвѣкла* Ло, *прѣсрио* По,
прѣсеко Пе, *до Прѣсеницѣ* Ле, *прѣтрѣсѣм* Де Ле, *прѣцѣјѣнла* Ле, *прѣћерали*
Кр, и сл.

За *прѣ* > *прије* и *пре* в.т. 62.

ж) Остали случајеви:

дѣчко Ло ВБ Ја Ле Ку Мј ГЉ Сп Вр Ду, *дѣћко* Ка Ло, *дѣчка* Бе Зе
Каш Бр;

²⁵⁶ Тако је и у Сарајеву (Шурмин *Сарајевски* 190) насупрот стању у ије-шћ. иб. гдје је
не (Броз. *Ијешћ.* 133). Више с овоме проблему и литератури в. Пецо *И-шће* 1 140-143.

²⁵⁷ Ђуровић *Приб.* 292.

обѣћање Ло Дур О Гр Ми Б Је Р Оџ Ти Ум К, *обѣћат* Гл Ја Бо Ар Вр;

слезена Об Оџ Каш, али и: *слазена* Гр Ду БЉ.

94. Нестандардни екавизми општијег карактера

У овој су категорији екавизми који нису у корпусу књиж. језика нјекавског изговора, али су толико типични за цјелину подручја или за поједине идиоме да су постали општијег карактера.

а) *доље*: *дѣле* Ву Ло Дур О ДБ Љу Ка ВБ Де Пе Гр Ми Л Вл ГЉ Је Об Хр Ар До Р Ти Каш Сп Вр Ум Бр Крч По, и *доле* Ти По;

б) *овдје*: *овде* Ву Ло Та Дур ДБ Љу Ка ВБ Пе Ми Ле Ду Кр Је Об До Рн Каш Хр Зе Св До Р Оџ Ти Џе Ум Крч Сп К По, *овде* Дур Пе, *овде* Ја Та, *оде* Ло Де У Гр Је, *овде* Вл Ум, и *овде* Та, *овде* Је, *овден* Ву, *одек* Св, *овдека* Зе Св До Каш Лу, *овдекан* До, *овдена* Ву, *овдена* Ву Ло ДБ Љу ВБ Бр, *овена* Гр, *овена* Љу;

в) *ондје*: *онде* Ву Ло ДБ Ка Де Пе До, *ондена* Ву ДБ, *ондека* ГЉ, *ондекаре* Љу;

г) *негдје*, *нигдје*: *негде* ДБ Љу Гр Крч До Ти, *нигде* Ло Ле Бе;

д) *дјетелина*: *дѣтелина* (исп. т. 75, нап. 239) Ву Ло Та Љу Бе Ка Гл Де Л Зе;

ђ) *зјеница*: *зѣница* Бо Вл ГЉ До Ти Сп Вр Чу Бр / *зѣница* Ву ВБ Ка У Пс Гр / *зѣнца* Крч К / *зѣнца* Бе ВБ Де;

е) *кострет*: *кѣстрѣт* У Ар Рн, *кѣстрѣти* Рн, *од кѣстрѣти* Кр, *од кѣстрѣти* Об, *от кѣстрѣти* Кр, *от кѣстрѣти* Рн, *прес кѣстрѣти* Рн;

ж) *недѣља*: *недела* Де Гр Џе, *недла* ВБ По, *недљѣ* Љу Пе, *недѣљу* Љу, *у недѣљу* ДБ Пс Хр, *недљом* Гр, *по недљи* Мј, *три недље* Та, *недљѣ* Та;

з) *на примјер*: *на примѣр* Дур О Гл ДБ Бе Ја Пе Ми Б Мј Бо Об Ку Св Ар До Р Оџ Сп Каш Вр Ум К По;

и) *послије*: *пѣсле* Ло ДБ Крч К По;

ј) *човјек*: *чѣек* Та ДБ Ја У Пе Ми Ле Ду Б Мј Бо Је Ку Зе Св Ар До Оџ Ра Каш Д Сп Џе Вр Чу Лу Ум Бр Крч, *чѣек* ГЉ Ти, *чѣек* Де Ву Дур Ка ВБ, Пе, *ч'ѣек* Ву, *чѣека* Ле Об До Вр, *чѣека* Дур Хр, *чѣека* Ле Ду Је, Ум, *чѣека* Кр, *чѣека* Кр, *чѣека* Р Ду, *чѣека* Ву Ка, *ч'ѣ* *чѣека* Ка, *у чѣека* До, *ч'ѣека* Пе, *ч'ѣека* ВБ, *чѣеку* Је, *чѣеку* Р Бр, *чѣеку* Св, *чѣеку* Каш, *чѣеку* Ка, *на чѣека* Чу, *чѣеком* Вл, *чѣеком* Је, *ш чѣеком* Ду Џе, *ш чѣеком* Бо Бр, *чѣеково* Зе.

Без објашњења екавизми из ове групе изгубили би на вриједности за међудијалекатске односе и књижевни језик. Ради тога неколике напомене:

1) Ареали разведености за све нису исти. Примјери под а), б), ђ) и ј) су свуда; оне из групе в), д) и ж) налазимо по ЈБ и Загорју, а под г) у ЈБ и СИХ. Потврде г) и д) налазимо само у говору Муслимана и Хрвата.

Оваква разведеност екавских ареала показује како је ЈБ у вези са ије-шћ. иб.²⁵⁸ и како су из интеракције овог последњег са их. ЈБ и СИХ постале мост међу овим дијалектима.

2) Аналошко -е у прилогу *доле* (с етимолошким јатом) настало је према *овде* и сл. корелативима, гдје није био јат него партикула *де*.²⁵⁹ То врпједи и за стандардно *горе* (в. примјере у т. 93 под а). Ликове са рефлексом -и в. у т. 98. Обрнут процес се развио код *гдје*, *ђе* и изведеницама (в.т. 80) у којих је *е* из *де* замијењено јатовим рефлексом према *доље* или са и према *љети*, *зими*.²⁶⁰

3) Није грешка што су *дјетелина* и *кострет* у овој групи. У књиж. језику ијекавског изговора ипак је *дјетелина* (*Прав.* 262) иако ту није био *џ* него *ж* (в.т. 75, нап. 239). Екавизам *детелина* је типична ије-шћ. иб. дискримината.²⁶¹ Ове потврде показују докле је ЈБ шћакавска. По један примјер из Л и Зе су јб. инфилтрати. Муслиманка из Зе, од које сам забиљежно *детелина*, провела је неколике године уз рат у Сарајеву. На другој страни нелогично је да је у књиж. језику само *кострет* (*Прав.* 386) кад је још у XVI в. било *костријет*.²⁶² И Вук има овај, данас нестандартни ијеквизам.²⁶³

4) До фонетских екавизама *чоек* и *човек* дошло се губљењем групе *вј* или губљењем *в* у сонантској секвенци те редукцијом *ј* у интервокалном положају. Пошто није важно шта је било него како је сада, и овим ликовима је овдје мјесто. Однос екавских и јекавских форми (исп. примјере у т. 72) је 14:1.

94. Повременни екавизми

Квалификација је условна пошто их има и усамљених и више пута забиљежених. И ови су екавизми фонетски, аналошки или механички:

а) *издрети* ВБ, *издрела* Об, *садрели* ВБ. Примјере са *рје* < *рѣ* в. у т. 73. Дублети су и у Сарајеву.²⁶⁴

б) *врѣме* (према *врѣмена*) Ка Оц Крч, *за врѣме* Бе ГЉ По, *стдрѣ врѣме* Оц. Зачудо, овај екавизам немају испитивачи архаичнијих босанских говора.²⁶⁵

²⁵⁸ О концентрацији екавизама у ије-шћ. иб. пише Брозовић (ор. cit., 132). Исти аутор даје њихов преглед у *LJetopisu JAZU* 62, стр. 375-380.

²⁵⁹ Маретић *Гарм.* 69; Пецо *ГИХ* 58.

²⁶⁰ Исп. Броз. *Фојн.* 36.

²⁶¹ Исп. Броз. *Ијешћ.* 133.

²⁶² Скок *ЕР II* 165.

²⁶³ Вук *СР* 303.

²⁶⁴ Исп. Шурмин *Сарајевски* 189.

²⁶⁵ В. нап.: Броз. *Фојн.* 33-37, *Извј.* 336-337; Ваљ. *Вис.* 323-326; Пав. *Леп.* 372. Регистрован је и у периферним ијекавским говорима – у ЈИБ (Јахић *Босна* 199), Прибоју (Ђуровић *Приб* 294), ужичком крају (М. Ник. *Гороб.* 625), Лици (Драг. *ГЉ* 43).

в) *прѣ* Л, *најпрѣ* Бе У Кр, *напрѣ* Св, *најпрѣн* Ри, *најпрѣм* Ри, *најпрѣ* Је Каш, *најпрѣ* Оц, *мајлопрѣ* Је Хр Сп, по једном и: *прѣје* Л и *најпро* Ум.

г) *после* Ло ДБ ВБ Крч К До – само у ЈБ и СИХ.

д) *нѣје* Ри, *нѣ(е)* више Л. Ово би могли бити ријетки архаизми од *нѣст* > *нѣ* + енкл. *је* > *нѣје*.²⁶⁶

ђ) Остали случајеви: *не врѣди* Б, *врѣдности* Вл; *рѣтко* Вл; *решѣње* ГЉ; *напрѣд*; *дѣвѣр* О, *дѣда* Бо; *кудѣла* Бе; *одтерало* Пе, *потерѣ* Вр; *живѣли* Мј, *поверѣње* Б, *поверѣник* Б; *лекарѣ* Је; *наљѣво круѣ* Пе.

Сви су ови екавизми механички дистрибуирани. Потичу из војничког живота (в. *напрѣд*, *наљѣво круѣ*) или других контаката представника овог говора са екавцима. Пошто се и на овом подручју слушају неке емисије РТВ Београд и Н. Сад (нпр. *Вечерас заједно*, недељни дневник, тв. филм и сл.), природно је да се језиком масовних медија убацују временни екавизми и у средишње ијекавске говоре штокавског дијалекта.²⁶⁷

95. Корпус икавских лексема у ЈБ и СИХ је на нивоу југоисточне Босне,²⁶⁸ односно нешто је већи него у ИХ а мањи него у ИБ. Питање се тиче дијалекатског супстрата (т. 35, 44 и нап. 126, 127) и односа ових говорних типова према их. и иб. које повезују прелазним особинама. Шурминова тврдња да ЈБ чини "priјelaz od ikavštine na iјekavštinu" (т. 47, нап. 195) нема основа.

Све икавизме групишем у четири категорије: фонетски, морфолошки, лексички и механички. И ова је класификација, као и друге, условна будући да по неки примјер из једне групе може припадати другима.

96. Процес *ѣ* > *и* остварује се у четири случаја: а) испред сонанта *ј*: *ѣ* + *ј* > *и*, б) испред *љ*: *ѣ* + *љ* > *и*, ц) испред *ђ*: *ѣ* + *ђ* > *и*, д) испред *о* од *л*: *ѣ* + *о* (< *л*) > *и*. Тако је и у другим ијекавским говорима, а најчешће и у стандарду.

а) *ѣ* + *ј* > *и*:

бијаше Дур Де Ми Вл Вр, *не бијаше* Ми, *не бијаше* Мј, *бијашу* ГЉ, *вијали* Вл, *гријати* Ву, *гријѣ* К, *гријали* У, *згријан* Ра, *згријани* Ар, *засмиј* се Лу, *насијало* ДБ, *огријат* ВБ, *огријѣ* Ми, *подгрије* (= подгрије) Ду, *огријане* Вл, *подсијем* У, *подсијѣ* Мј, У, *подсијѣ* Хр, *подсијали* Пе Вр, *подсиј(ј)* Вр, *подсијана* Ми, *пригриеш* Вл, *подријѣ* (= подгрије) Б, *сијѣш* Д, *сијѣ* Ја Је, *сијѣ* Л, *не сијѣ* Св, *сијѣ* Хр, *сијала се* Це, *сијало се* Ја Је, *сијали* Бе Ду До Вр, *сијали* Вл, *подсијѣ* Ву, *смијем* Каш Ум, *смијем* Об, *не смијем* Та Љу Ја Бо Је Ум, *не смијем* Гл Де До, *не смијем* Ду, *смијеш* Об, *смијеш* Хр Зе, *не смијѣш* Б Ри Вр, *не смијѣш* Кр, *смијѣ* Де Бо, *смијѣ* Та, *не смијѣ* Ка,

²⁶⁶ В. шире код Белића *Ист.* II 36-37, Маретића *Грам.* 289, Вуковића *Ист.* 73-74. Исп. и Ђуровић, *Ужички зборник* 7. 305.

²⁶⁷ О екавизмима у ијекавским говорима в: Нивић *Дијалек.* 135; Дешић *ЗБИГ* 119-121; Петр. *Змијане* 51-52, 54-56.

²⁶⁸ Исп. Јахић, *op. cit.*, 200-206.

не смиѐ ВБ, не смиѐ Ле Оц, не смије Ку, не смијѐ Ву Вл До, не смијемо Де, смйју Вл, не смиу Ми Ти Вр, смйб се Је, смйјали се До, смйју се Ум, угријѐ се Ми, угријѐ се Ар, шћдијаше Вр, шћдијажу ГЉ.

б) *ѡ + ѡ > и:*

биѡега Гр, биѡежит Ву, забиѡежите Хр, обиѡежѡване Бе, обиѡежѡна Ку, прибиѡежѡ Вл;

кудиѡа Јбу Ка Гл Бр, кудѡѡа Гл, кудиѡѐ Гл;

недиѡа Јбу ВБ Гл Ја Бр, у недиѡу Бе, недѡѡу Ву.

У примјерима: недѡа ВБ По, по недѡи Мј не зна се шта је редуковано — и или е — пошто је у ЈБ и недеѡа (в.т. 94 под ж).

Према кретању изоглосе *кудиѡа*, *недиѡа* у ијекавским говорима штокавског дијалекта ови фонетски икавизми²⁶⁹ подсјећају и на лексичке. Њихов је ареал ужи од *-ѡѡ-*,²⁷⁰ али испрекидан на разним странама.²⁷¹ Овдје ове јединице имају ликове: *куђѡа*, *неђѡа*²⁷² (т. 80) у говору Срба свуда, а у Муслимана и Хрвата у бз., ком. и снх.; *кудеѡа*, *недеѡа* (т. 94) само у ЈБ и Загорју; *кудјеѡа*, *недјеѡа* (т. 77, 75) само у Хрвата и Муслимана у ЈБ и трновском крају. Облике *кудиѡа*, *недиѡа* имају шћакавци Муслимани и Хрвати, а Срби веома ријетко. Брозовић у Фојници укључује ове икавизме у морфолошке²⁷³ а и у *недиѡа* тумачи асимилацијом "s glasom [".²⁷⁴

в) *ѡ + ѡ > и:*

сиђѡт Вл, сиђѡло Ар, сиђѡли ГЉ Је, сиђѡле За.

Број примјера је оскудан, сви се односе на секвенцу *-ѡѡ-* и већ су објашњени.²⁷⁵ Од ових су чешћи лексички икавизми: *сидѡио*, *сидјеѡа*, *сидјеѡи* (в. потврде у т. 98). Јекавизми *сјѡдио*, *сјѡдит* већ су наведени у т. 75-77.

г) *ѡ + о (< л) > и:*

Бидѡрад (исп. *Београд* у т. 93) Вл, бѡлио Пе, вѡдио Ву Ло ДБ Јбу Бе Ка Гл Де У Пе Ми Ле Ду Кр Вл ГЉ Бо Об Ку Хр Св До Ра Д Сп Вр Лу Ум Бр К, нѡ *видѡио* Де Пе Ар, вѡлио Та Пе Л ГЉ Д Бр, дожѡвио Св, гѡрио Ка, дѡнио Ву Та Бе Де Пе Ми Је Хр Р Оц Це Вр Чу Лу Крч, дѡнио Ку, долѡтио Мј Вр, дѡснио Об, дѡио Та ДБ Об Ти, дѡјѡ ГЉ, дѡѡѡ

²⁶⁹ Исп. Пецо *И-ѡѡа* I 121.

²⁷⁰ Ивић *Дијалект*. 135.

²⁷¹ Забиљежени су нпр. у Лици (СДЗб ХХVI, 182), на Кордуну (Петр. *ГБК* 51), Змијању (Петр. *Змијање* 54), западној Босни (Дешић *ЗБИГ* 124), Фојници (Броз. *Фојн.* 28), Ужичком Подрињу (Н. Hirt, *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien*, Wien, 1903, 18; в. и ЈФ ХХVI, 486, 488). Изненађује да је у југоисточној Босни *недиѡа* забиљежена само у доњем току Уџца (Јахић, *op.cit.*, 200).

²⁷² Тако је и у ИХ (Пецо *ГИХ* 58).

²⁷³ Броз., *ibid.*

²⁷⁴ Броз., *ibid.*

²⁷⁵ В. код Пеца *ГИХ* 59 и тамо наведену литературу.

Ти, *живио* Ву Ка Гл Пе Ми Кр Мј Бо Је Хр Зе Оц Сп Ум К, *желлио* Ку Д, *зрјо* Је, *изгдрио* Бр, *излетио* Об, *изио*²⁷⁶ Ле Св Ри Каш Лу, *кјсчио* (в. примјере у т. 75, 81 и 93 под д) Гр, *обдлио* Ву, *облетио* Дур, *огладнио* Св Кр, *однио* Пе Кр ГЉ Је До Ти Ри Каш Чу Ка, *одлетио* Св, *остарио* Ву, Пе Је, *отио* (= хтио)²⁷⁷ Бр, *полетио* Ти, *пднио* Пе, *пднио* Бр, *пднијо* Ло, *посједио* Ву, *прелетио* Л, *преживио* Ка Кр Каш Чу К, *пренио* О, *пресрио* Пе, *принио* Де, *проживио* Св Д, *пролетио* Л, *разумио* Гр Св, *разумио* се Св Ра, *разбдио* се Вл Мј Це Лу, *рззнио* Кр, *расцветио* се Лу, *сио*²⁷⁸ Де Ду Л Је Ти Ум, *сједио* Та ДБ ГЉ Це, *сидио* Де Л Ар, *смио* Дур Љу Гл Де Пе ГЉ Б Зе Ри Бр К, *смјјо* Кр, *ни смио* Је, *не смио* Зе, *стио*²⁷⁹ Де Ле Ду Кр Вл ГЉ Об Р Ра Лу Ум, *стјјо* ГЉ Об, *и стио* Је, *хтио* Об, *срио* Ле Р Д, *срио* се Ар Чу, *сусрио* Гр, *сусрио* се Ри, *снио* ГЉ, *старосидиоци* ВУ Љу ВБ Ум Бр, *старосидиоц* Сп, *стари сидиоц* Сп, *смрдио* Ти, *сијјо* (= сијао) Це, *увидио* Ву, *улетио* Об, *умио* Гл Де У Гр Об Ку Зе Ар Бр, *устио* Ву ГЉ, *удио* Р.

У науци није оспорено Решетарево тумачење процеса $\mathfrak{b} + o (< \mathfrak{l}) >$ и.²⁸⁰ Са овима иду и други. Овдје су, поред *стио* и *хтио*, још и аналошки ликови:²⁸¹ *стјѐо* и *хтјѐо* (в. потврде у т. 75). Код *старосидиоци* (у књиж. језику: *старосједилац* и *старосједјелац*)²⁸² иницијални вокал другог дијела сложенице могао је настати морфолошким уједначавањем према *сио* (< *сѣл*).²⁸³

97. Морфолошки икавизми обухватају гл. VI врсте на *-ѣти* у којих је према односу *носити* – *носим* добивено *живити* – *живим*²⁸⁴ и *нѣсѣмѣ*²⁸⁵

пребдлит Ву, *бдмло* ме Гр; *видили* К ГЉ, *видла* (< *видила*) Ву Ло Љу Ја Де Ле Л Бо Каш Крч, *видли* (< *видили*) ДБ Ми ГЉ Лу, *видло* (<

²⁷⁶ Тако је и у их. В. Пецо, *ibid*.

²⁷⁷ За *хтио* в.: Велић *Фонет.* 93; Пецо, НЈ, н.с., XIII, 57, *И-шћа* 122-123. Ившићево *џјео* (*Посав.* I 173) и сих. *отио* Бр добивено је аналогичном према иницијалном вокалу презента.

²⁷⁸ У књиж. језику *сјѐо* и *сио* (*Прав.* 697). У ЈБ и СИХ има још *сјѐо* Дур и *сѐо* Дур.

²⁷⁹ И овај је облик објашњен двама процесима: $\mathfrak{b} + o (< \mathfrak{l}) >$ и преласком групе *хт* у *ст*. У другом се "мора водити рачуна о аналошким уопштавањима (*хтјѐла* – *шћѐла*: *хтио* – *стио*)"; Пецо *И-шћа* I 123.

²⁸⁰ Rad 134, 128; в. и: Archiv fur sl. Phil. VI 88; НЈ, н.с., XIII 61-62; Пецо *ГИХ* 59.

²⁸¹ Ивић *Дијалект.* 135.

²⁸² *Прав.* 717.

²⁸³ Дешић *ЗБНГ* 122. Исп. и Јахић *Босна* 201.

²⁸⁴ О икавизмима типа *живити* в.: Решетар *Лекц.* I 127; Пецо *ЦХ* 303, *ГИХ* 59, *Дијалекатске особине у пјесничком језику Алекса Шантића*, НЈ, н.с., XVI, 317-339; Вуком. *Марг.* 35; М. Стевановић, *Карактер дијалектизма у језику Вука Караџића*, АФФ 5, 216-217; Ивић *Дијалект.* 137; Берислав М. Николић, *Однос данашњег тришћког говора према Вуковом језику*, ЈФ ХХVI, 156; Дешић, *ор. сі.*, 125; Вуковић *Ист.* 71; М. Николић, *Стане континуаната јата у језику првог београдског романсијера*, КИЈ 4, 314-320; Туровић *Приб.* 298.

²⁸⁵ В. литературу у нап. 266. Исп. још: Броз. *Фолк.* 28; Пецо *ГИХ* 59, *И-шћа* I 121; Решетар *Шток.* 67.

видило) Кр, *вдлли* (< *вдлили*) Л; *загрмило* Ми; *гдрит* Лу, *гдрила* (исп. примјере у т. 73 и 94) По, *изгдрчло* У, *изгдрло* (< *изгдрило*) О; *живит* Ву Та Р Чу, *преживит* К, *живила* Вр, *живили* Ло Та Хр Ти Ра Це Крч К, *доживили* Ти, *преживило* Каш; *поскупило* Лу; *сврбит* ДБ Гл Кр Мј Каш Д Сп Це; *остарило* се Кр; *сједит* По, *сједла* (< *сједила*) По, *сједло* (< *сједило*) Бе; *смрдчло* ДБ; *стидит* Ву ДБ; *трпит* О ДБ Ка Гл Пе Кр Б Рн Д Сп, *трпити* Пе Це;

разумит Та Бо, *споразумити* Бо, *споразумит* Д, *разумим* У Кр, *разумиш* Гл Ду Б Зе, *разуми* Бо, *разумила* Љу, *разумили* К, *споразумите* се Кр, *споразумили* се По;

ублиједила Ја, *црнила* По;

нисам Ву Ло О Ту Љу Бе Ка ВБ Гл Де Пе Гр Ми Ду Кр Ар До Р Сп Вр По, *нису* Ву Дур Љу Гл Де К, *нисмо* Ву ДБ ВБ Ум, *нису* ДБ Бе У ГЉ До Р Це Ум.

Сви су ови икавизми настали обличким уопштавањем, али су им изоглосе различите. Прва група – *бдлит*, *трпит* – има густину распрострања у ЈБ, док јој је фреквенција у бз., ком. и сих. на их. нивоу.²⁸⁶ Одавде се издвајају *разумит* и *црнила*. У *разумит* и мј. је уопштило се према *разумио*,²⁸⁷ у *црнила* и, истог поријекла, даје облику значење гл. на – *џти*, тј. *постала црна*.²⁸⁸

Икавизам *нисам* (према *није*) и сл. је равноправан са *нијесам* (в.т. 59-60) само у јб.; у бз., ком. и сих. преовлађује *нијесам* мада се може чути и *нисам*. Истраживање, дакле, не потврђује у свему Д. Вујићића²⁸⁹ да су у ЈБ и СИХ *нисам* и *нијесам*, а у Загорју, Бјелимићима и Комској жупи искључиво *нијесам*. Ови облици нису условљени националном припадношћу.

98. Лексички икавизми од основа *сѣк-* и *сѣд-* обухватају само *сјекира* и *сједјети* те прилоге *горе*, *доље*, *овдје* и сл. корелативе (в. екавизме у т. 94 и нап. 259) различитих изоглоса. Најширу изоглосу у штокавском дијалекту има *сѣкира*,²⁹⁰ овдје аутохтоно: *сѣкира* Ву О Та ДБ Љу Бр Бе Ка ВБ Гл Је Ле, *сѣкиру* Ка, *сѣкиром* ДБ ГЉ (у ЈБ у све три конфесије), ријетко *сјекира* (само у Муслимана у трновском крају; в. потврде у т. 75), а најчешће *бѣкира* (у Срба и Муслимана у бз., ком. и сих.; в. потврде у т. 81).

Изоглоса *сидио* Де Л Ар, *сидјела* Ло, *сидјели* Де од *сједјети* (на *сјѣсти*) према *сидо* или *сидјет* захвата само ЈБ. Потврде за јекавске нејотоване и јотоване форме в. у т. 75-76 и 80. За разлику од других ијекавских

²⁸⁶ Исп. Пецо ГИХ 59.

²⁸⁷ Rad JAZU CXXXIV, 129, нап. 2; Вушовић ДИХ 11; Јахић, *ibid.*

²⁸⁸ В. шире Ђуровић *Приб.* 298.

²⁸⁹ В. Sveske 5-6 (1984), 398-400.

²⁹⁰ Лексичке икавизме *сѣкира*, *сѣкирица* налазимо и у косовско-ресавском дијалекту, напр. у Левчу и црногорско-негитинском идиому; в. Симић *Левач* 132, *Прилог* 407, *Скица* 105.

говора²⁹¹ овдје је аналошко и мј. је само у радном гл. прицјеву. У старосидиоц и сл. (в. т. 96 под г) наглашено и је исте природе.

Лексикализовани, аутохтонни икавизми *гори, доли, овди, нонди, негди* и сл. распрострањени су у сва четири говорна типа:

гъри Ву Ло Дур Љу Гл Ја Дс Ми Ду ГЉ Мј Је Зе Св Ар До Р Оц Тн Рн Каш Д Сп Чу Лу Ум Бр Крч К, *и гори* Пе, *горика* Ду Вл Зе, *горикана* Је Рн, *горикане* До; *дъли* Ло Дур О Љу Ка ДБ Гл Ја У Пе Гр Ми Ле Ду Вл Мј Бо Је Об Ку Зе Св Ар До Р Оц Тн Ра Ри Каш Д Сп Вр Чу Лу Ум Бр Крч, *дъликѧ* У, *долѧка* Је Ра Ум К, *долѧкана* Зе, *долѧка* Зе Чу, *и доли* Оц; *ѡвди* Ја Љу Кр, *ѡдикѧ* У, *ѡди* Ле Ду Мј Зе, *ѡди* Мј, *ѡдикѧн* Зе, *ѡдикѧ* Зе, *ѡдикѧна* Св Ум, *ѡвди* Св Чу Љу, *ѡдикѧ* Ар Ум, *ѡдикѧна* Зе Св Мј Лу Ку Оц Ар Тн, *ѡди* Та Ја Ду ГЉ, *ѡдикѧ* Вл, *ѡвди* Вл, *ѡвди* Ле, *ѡдик* Ле, *ѡдика* ГЉ, *ѡдикѧн* ГЉ; *нѡгди* Ло Гр Ми Ар Лу; *нѡнди* Вл, *нѡндикѧ* Св, *ѡнди* Ја Вл До Р.

Екавске и јекавске потврде и објашњења в. у т. 75, 80 и 94. Могуће је да се и у *гъри* развило фонетским путем (сужавањем вокала послѣје р) а да је *дъли* настало према *гъри*.²⁹² Према овима су прилози са секундарним јатом добили и мј. етимолошког е.²⁹³

99. Корпус механичких икавизама састоји се од свега 7 инфилтрата у долини Трешанице (СИХ), које је донијело и сачувало хрватско досељеничко становништво (т. 27, нап. 81) из ишћ. и ишт. говора западне и сјеверне Херцеговине.²⁹⁴

врѧће трѧе К, *дѡи* По, *прѧпѡ се* К, *прѧтежнѡ* (в. т. 62 под в), *прѧнд* сѡнѡу К, *сѡило се* К.

Овако оскудна грађа изворних икавизама само потврђује закључак да ЈБ и СИХ нису биле ниги су данас икавске зоне. Доказа за погрешну Шурмшнову тезу (т. 44 и 47) и Белићеву теорију о икавском супстрату (т. 35, нап. 126-127) нема ни у ономастичкој грађи.

100. Секундарно јат забиљежено сам у ограниченом фонду страних и домаћих ријечи у секвенцама:

а) *-ѡр > -ѡр > -ѡјер, -ѡјѡр, -јѡр, -јѡр:*

асѡлтјѡрѧно Љу;

ѡдијер Ја Б Је Св, *ѡдијѡр* Ми Кр Мј, *у ѡдијѡру* Ми, *ѡдијѡри* Мј Хр;

кумпѡјер Л Ар Це Вл, *кумпѡјѡр* Ле, *кумпѡјѡр* ВБ Це Чу, *кумпѡјѡр* Крч, *кумпѡјѡра* Крч, *кумпѡјѡри* Бе Ри Д Лу Чу, *кумпѡјѡрѧ* Ле, *кумпѡјѡрѧ* Ле, *кумпѡјѡре* Л Вл, *кумпѡјѡрѡма* Ле Ри, *с-кумпѡјѡрѡма* Ри;

²⁹¹ Исп. Броз. *Фѡн.* 27, Јахић, *ор. cit.*, 201.

²⁹² Јахић, *ор. cit.*, 204.

²⁹³ В. нап. 259 и 260. Исп. и. Марковић *Анцић* 33-34; Куна *Лаштр.* 73; Ђорѡ. *МД* 93-94.

²⁹⁴ Исп.: Пецо *ГЗХ* 8; Оука *ГР* 30-31.

дијѣрају Ву;

мѣјѣр К, нѣ мијѣр К, нѣ мијѣр К, ѣзмјѣрѣ (= измири) К, пѣмјѣрѣ се
К;

б) -ѣр > -ѣр > -јѣр:

кумпјѣруша Ду, кумпјѣрача Це, кумпјѣрушу За;

в) -рѣ > -рѣ > -ријѣ:

откријѣват Ра;

г) -ѣр > -ѣр > -ијѣр, -јѣр:

бандијѣра Це Крч, бандјѣра Це Крѣ, бандјѣр Крч;

д) -рѣ > -рѣ > -рјѣ, -ријѣ:

пѣтријѣс Зе, прѣстрјѣм Де;

ђ) -нѣ > -нѣ > -нијѣ:

нијѣћу К;

е) -мѣ > -мѣ > -мјѣ:

ѣдмјѣћѣ Гр;

ж) -вѣ > -вѣ > -вјѣ:

свјѣштѣнѣка Пе;

з) -мѣ > -мѣ > -мијѣ:

умијѣвѣ се Ра.

Литература о овој појави је веома обимна²⁹⁵ а тумачења су различита.²⁹⁶ Вајан одваја *миер* од осталих лексема са суфиксом *-ијѣр* (нпр. *кондијѣр*). Пошто је *миер* потврђено у Босни у XV вијеку, а имају га стари чешки и польски, претпоставља се да је "la bosniaque a pu conserver un doublet ancien *mĕrŭ du slave commun".²⁹⁷ Поредѣни стање у посавском икавском са говорима "у сливу Босне" (подвукао Р. Ђуровић), Ивић закључује да је *ир* > *ѣр* средњовјековна дијалекатска иновација, извршена прије замјене јата.²⁹⁸

Инвентар секундарних вриједности јата у међудијалекатским односима на бх. терену има ранг маркантне изоглосе. Зачудо, у новијим

²⁹⁵ В. нпр.: Вајан *Злат.* I 233; Ивњић *Посав.* I 166-167; Ивић *Дијалект.* 141, 203; Вуковић *Кр.-леп.* 291-292, *Бх. типови* 25, *Међујез. додири* 168, нап. 20; Решетар *Шток.* 73-74, *Зборник* 167; Вуком. *Мара.* 50-51; Пецо *ГНХ* 60-61; Руж. *Теш.* - *магл.* 239-245; Броз. *Фојн.* 30-32, *Ијешћ.* 133-134; Ј. Нант, *Секундарно ије на западном хрватском родичѣју*, *Jezik I*, 39-45; Куна *Лаштр.* 73-74; Жуљић *ДВД* 38; V. Putanec, *Neki novi hiperejekavizmi*, *Jezik XI*, св. 3, 1963-64, 75-79; Марковић *Анцић* 47-48.

²⁹⁶ Преглед тумачења в. код Ђуровића, *op. cit.*, 300.

²⁹⁷ Вајан, *ibid.*

²⁹⁸ Ивић, *op. cit.*, 203.

истраживањима не провјеравају се Вуковићева уопштавања.²⁹⁹ Он, с правом, тврди да "refleksi *ije - je* od *īr - ĭr*" не иду паралелно ни историјски ни територијално,³⁰⁰ а прихвата да је *-ĭr > -uјer* због природе "sonantnog *r* u kombinaciji sa prethodnim dugim *i*"³⁰¹ у вријеме кад је *čē > uје*. Остале су недоказане и до сада непровјерене двије Вуковићеве тезе: (1) да је *-rū > -riје* (*пријечати*) настало мијешањем "ijekavskih govora sa normalno očuvanim *ir*"³⁰² и оних (средњобосанских) гдје је *-ĭr > -uјer*; (2) да је *-ur- > -је-* (*сјеромах*) билингвално исклизнуће.

Моје истраживање показује да постоје разлике у секундарним вриједностима јата између архаичнијих (босанских) и млађих (истоčnoхерцеговачких) ијекавских говора. Зато ЈБ и СИХ и по овој особини чине међу њима мост.

Процес се остварује у секвенцама сонант + високи вокал а не само у *-ĭr, -ur* како се до сада мислило. Та чињеница са тешањском сликом³⁰³ иде у прилог познатој тези о фонетској природи промјене.

Примјере под а), б) и г) имају све три конфесије, под в), г), е), ж) и з) само Муслимани а под њ) само Хрвати. Хиперјекавизам *нијѣћу* настао је у процесу адаптације Хрвата икаваца ијекавцима Муслиманима и Србима. Има и неизмијењених група *-ĕr, -ĭr* у туђицама *бандера* и *кромпир*: *бандѣра* Ле Це Вр, *кромпѣр* Кр Бо, *кумпѣра* Ка. За *свјѣштеник* в. Ј. Vuković, *Pravopisna pravila ijekavskih glasovnih oblika*, Sarajevo, 1955, 83.

Нигдје нисам чуо их. *бѣрѣмах*³⁰⁴ нити сб. *сјѣромах*.³⁰⁵ Сумњам да је у средњој Босни *бѣромах* кад није *бѣкура*.

Именице *Мунѣр, Бранѣмѣр, вѣзѣр, пѣнѣр* имају стандардне облике.

Потврду за *коријен* (стсл. *корень*) в. у т. 67, за *дјетелина* у т. 75, 77, нап. 239, и 80, нап. 242, а за *кисео* у т. 75, нап. 240, и 81.

2. БОЈА ВОКАЛА

101. И вокалска боја је један од диференцијалних критерија међу прелазним типовима ЈБ и СИХ. Појава затвореније артикулације вокала на бх. дијалекатском комплексу је одавно запажена³⁰⁶ и објашњена³⁰⁷,

²⁹⁹ На то скреће пажњу Вуком. *Маре*. 51.

³⁰⁰ Вуковић *Међујез. додири* 168, нап. 20.

³⁰¹ Вуковић *Кр.-леп.* 292.

³⁰² Вуковић, *ibid.*

³⁰³ У Тешњу је *пѣр, мѣр*, али: *вјѣровци*; в. Руж., *ibid.* Исп. и Броз. *Ијѣшћ.* 134, нап. 51.

³⁰⁴ Пецо *ГНХ* 60.

³⁰⁵ Броз. *Фојн.* 30; Пав. *Леп.* 372. Тако је и у југоисточној Босни; в. Јахнич *Босна* 208.

³⁰⁶ В.: Руж. *Теш.-мисл.* 245, *Пзв.* 44-45; Броз. *Ијѣшћ.* 137, 187; Брабец *Тул.* 62; Вуковић *Бх. типови* 24-25, *Кр.-леп.* 293-294, *Жеп* 46-47, *Имљ.* 33-34; Пецо *И-шаћа I* 86-95; Ивић *Дијалект.* 142; Јахнич *Босна* 121-125.

³⁰⁷ В. код Пеца, *op. cit.*, 92-95.

али територијално још није прецизно издиференцирана због неиспитаности свег терена.³⁰⁸ Праћењем ареала ове појаве и њеног домања у односу на број фонема, овдје показујем како се типови ЈБ и СИХ понашају у међудијалекатским односима, на једном ширем подручју гдје је на половима дистинкција присутност — одсутност особине.

Прелазни идиоми ЈБ и СИХ не дају се смјестити у Вуковићеву класификацију босанске затворености вокала из четири разлога: (1) појава није ограничена само на дуге вокале; (2) она није таквог интензитета да мијења систем; (3) више је, за разлику од других босанских говора, захватило *о* него *а*; (4) у групи је и лабијализовано *и*, и то само у радном гл. придјеву ж. и ср. рода сг. и сва три рода пл. гл. *бити*, што се као архаизам не спомиње у описима босанских говора.

102. Затворенија артикулација нискога *а* иде у правцу оба средња вокала: и *о* и *е* (*а^о*, *а^е*). По правилу *а^е* буде само кратко, и ван акцентваног слога, а *а^о* и дуго и кратко, али и оно у вана акценатској позицији. Појава је факултативна; захватила је ЈБ, СИХ и спорадично бз. само у Загорју.

1) Кратко акцентовано *а* > *а^о* у групама:

с(онант) + *а* + о(клузив): *ва^окџ* Де Ум, *ева^окџ* ДБ;

о + *а* + о: *ка^око* Дур ВБ Ја Ле Ум Бр, *ја ка^око* Ло;

с + *а* + с: *ма^оло* Бе Лу;

о + *а* + с: *та^омо* Та Бр.

2) Кратко ненаглашено *а* > *а^о* у групама:

о + *а* + с: *ба^орка* Вл, *ба^ога^оми* У Об, *ба^ога^оми* Зе, *да^олџко* Р Ло, *с нџа^ома* Ло, *па^о му саши* Чу, *те^опа^олуж* (тур. *terelik*) = женска капа окићена дукатима Ву;

а(фриката) + *а* + с: *ба^оџанак* Ло, *прича^оли* Бр;

о + *а* + о: *ка^око ка^озџ* Ка, *сви ка^од џворџ* Ка, *пока^от^ор^овало се* Вл;

с + *а* + с: *испре^окла^оња се* Ја, *затва^ора* Бр, *ен-дна^омо* Чу;

с + *а* + о: *ис гара^обинџ* Б, *лива^ода* Де;

∅ + *а* + о: *а^око джете* У.

3) Имам само четири примјера гдје ненаглашено *а* > *а^о* у истим секвенцама:

о + *а* + с: *гле^ода^ом* Ум, *з^олог^ој* Ло, *нџ з^ом* Ло и

о + *а* + о: *нџка^око* Ло.

³⁰⁸ Штокавски дијалекат има двије зоне затвореније артикулације: периферијски ијекавски говори ("Дубровник и неки дијалекти Црне Горе") и ијешћ. СИБ и Посавине (Исцо, ор. сит., 92). Дају се класификације и према ступњевима затворености (Вуковић Бх. типови: 24-25).

4) За акцентовано $\bar{a} > \bar{a}^o$ нашла се само једна потврда: *в̄а̄мо* ГЛ̄.

5) У примјерима: *б̄д̄го̄уми* У и *а̄но̄а̄мо* Об *a* је сужавањем ушло у дисперзно поље средњег *o*.

6) За помјерену артикулацију кратког ненаглашеног *a* у правцу средњег *e* ($\bar{a} > a^e$) има по неки примјер из свих зона изузев Кж:

c + a + c: *в̄д̄ереник̄е* Је, *н̄е ва̄е̄л̄а* Ву, *Д̄ам̄ља̄е̄новићи* О, *з̄ем̄ља̄е̄н̄и* Ло, *к̄а̄ља̄е̄ве* Бр;

c + a + o: *В̄а̄ра̄е̄гићи* О, *п̄р̄ја̄е̄те̄л̄ь* Гл, *п̄р̄ја̄е̄те̄ли* О;

a + a + o: *п̄р̄ӣћа̄е̄ти* ВБ;

o + a + ђ: *м̄л̄а̄да̄е* Б;

o + a + c: *д̄в̄а̄е̄л̄ен* Ти Чу, *д̄т̄а̄е̄л̄ен* ГЛ̄, *сеп̄а̄ер̄атори* Хр;

c + a + к(онстриктив): *на̄е̄се̄љен̄ӣк̄а* Оц;

u + a + a: *п̄ӣа̄е̄це* Ц;

o + a + a: *ӯста̄е̄ше* Вр.

7) Ненаглашено $\bar{a} > \bar{a}^e$ у секвенци *c + a + o*: *ч̄е̄л̄а̄д̄и* Та.

8) Из ЈБ су само двије потврде гдје $a > a^e$ у окружењу:

c + a + o: *ј̄а̄е̄дан* Ло и

o + a + o: *к̄а̄е̄ко* Ја.

9) Затвореност типа $a > e^a$ у секвенци *u + a + o* је код *п̄рӣе̄а̄те̄л̄ь* Бр, гдје иначе може бити *e* мј. *a* (т. III).

103. Слабије изражена особина сужене артикулације *a* у ЈБ и СИХ у односу на ијешћ. говоре средње, сјверне и сјевероисточне Босне, дакле, ни овдје, као ни тамо, не ствара фонолошку опозицију. Домашаји појаве су у складу са приликама у окружењу (долина Жељезнице,³⁰⁹ Гласинац,³¹⁰ Крешево – Лепеница,³¹¹ Фојница,³¹² тузланска област,³¹³ ИХ³¹⁴), тако да се ЈБ и СИХ појављују као зоне гдје се губе таласи их. стандардне артикулације и иб. помућене боје. Од овдје 39 потврда за $a > a^o$, 21 (53,85%) је из ЈБ, 10 (25,64%) из СИХ, а само 8 (22,22%) из Загорја. Ареал $a > a^e$ незнатно проширује исто подручје преко Загорја до кањона Љуте. Бјелмићи и Кж имају боју их. типа. Тако је и у Крешеву, Лепеници³¹⁵ и у Фојници,³¹⁶ а у долини Жељезнице помјереност артикулације је уочљива.³¹⁷ Кад је

³⁰⁹ Јахић, *op. cit.*, 123.

³¹⁰ Јахић, *ibid.*

³¹¹ Вуковић *Кр.-леп.* 293-294; Пав. *Леп.* 373.

³¹² Броз. *Фојн.* 1.

³¹³ Брабац *Туза.* 62; Броз. *Ијешћ.* 187.

³¹⁴ Пецо *ГИХ* 33.

³¹⁵ Вуковић, *ibid.*; Пав., *ibid.*

³¹⁶ Броз. *Фојн.* 1.

³¹⁷ Јахић, *ibid.*

тако, онда је увлака СИХ међу их. и сб. приликама архаизам средњо-вјековне провенијенције (исп. т. 17 и нап. 52, 53) или комуникацијски рефлекс становништва око сарајевског басена. Има право Пецо кад каже да је узрок овој појави прије екстралингвистичке него фонетске природе.³¹⁸ Вијековни страх и неповјерење поробљеног доброг Бошњанина оставио је више трага у артикулацији вокала него женска афектација, мухацерлуци и дернеци. Примјере који су последица тренутног психичког расположења говорника или природе његових органа треба одвојити од оних сталних, органских.

104. У сва четири говорна типа има случајева факултативног помјерања средњег *o* у правцу *y*. Потврде су најчесталије у ЈБ и СИХ. Према бр. лексичких јединица гдје *o > oʷ* у односу на оне са *a > aʷ* или *a > aʷ* прелазни идиоми ЈБ и СИХ чине индивидуалност међу ијекавским говорима штокавског дијалекта.³¹⁹ Процес је, дакле, више захватио *o* него *a*, на једној страни, али није таквог карактера да потпуно мијенја вокалски систем, на другој. Средње *o > oʷ* или *yo* у кратким и дугим, наглашеним и ненаглашеним слоговима, најчешће у окружењу сонаната и оклузива, али и других консонаната.

1) Кратко акцентовано *o > oʷ* у групама:

∅ + *o* + *s*: *двој* Крч, *дво* Об, *двом* Ти, *двоје* Зе, *дони* Гл Об Крч, *дундј* Це, *донијем* Св Ти, *из дуну страну* Ле, *дун* Р Каш Бр, *дундџ* Дур Ми До ГЉ Ар Це Крч Ка, *дундџр* Бр, *дведе* ВБ, *двца* Лу, *двцама* Ло;

o + *o* + *o*: *бдугами*³²⁰ Ву ДЕ ДБ Гл Кр Бо Зе Об Вр Бр, *бдугам* ВБ У Вл, *на бдугме* Ло, *бдугати* Ло, *бдугат* Вл, *кдубила* Ло, *как кдугџ* Св, *на пдугу* ГЉ;

o + *o* + *s*: *бодумилскџ* Вр, *бдлан* Је Лу, *бдла(н)* Вл, *гдведе* Зе, *гдунимо* Лу, *кдват* Лу, *кдла* Мј, *кдмџ* У, *кдлко* Ву Чу, *кдјџ* Зе, *кдње* Лу;

s + *o* + *o*: *ма јџк* Ло, *не мдугу* Ло, *ндугу* Св, *стрџугу* Ло;

o + *o* + *k*: *кдуге* Бр, *пдугте* (= ципеле) Бр, *пдугто је* Лу;

s + *o* + *s*: *вдлове* Бр, *мдуреш* Крч;

k + *o* + *s*: *хдони* Ву, *хдстџлџ* Ар;

a + *o* + *s*: *кирицдвало се* Та;

s + *o* + *k*: *вдјџ* Вр;

³¹⁸ Пецо *И-шћа* I 94.

³¹⁹ Затварања или дифтонгизацију *o* спомињу и други дијалектолози, најчешће на периферији. Исп.: Петр. *Змијање* 29-30, *ГБК* 37; Дешћ *ЗБИГ* 41; П. Ивић, *Прилози познавању дијалекатске слике западне Хрватске*, ГФФ у Н. Саду VI, 200; В. Finka – А. Šojat, *Karlovački govor*, HDZb 3, 81; Драг. *ГЉ* 54-55; Пецо *И-шћа* I 97; Баотић *Дере* 57.

³²⁰ у их. *бдоуми* – *бдоуми* *a* је свјесно замијењено са *oʷ* да би се прилошки израз "гласовним склопом удаљио од основне ријечи бог" (Пецо *ГИХ* 35-36). Ишћ. западне Босне има *бдоуми* (Пецо *И-шћа* I 97).

У ЈБ и СИХ $e^u < e$, кад га има, чује се најчешће у кратким (наглашеним и ненаглашеним) слоговима у окружњима: $o + e + o$, $s + e + o$, $a + e + o$, $\emptyset + e + o$, $s + e + a$, $s + e + k$, $s + e + s$, $o + e + s$, $o + e + \emptyset$, $a + e + s$, $a + e + k$, $o + e + a$, а има и 8 потврда за $\bar{e} > \bar{e}^u$ у истим позицијама:

1) Наглашено кратко $e > e^u$:

нѐчдѝа Це, *у нѐчдѝу* Ву, *тѐчпелук* Ву;

прѐчѝ ДБ;

чѐтри Та;

глѐдала Об, *јѐс* Кр, *крѐсат* Ло, *нѐје* Ка;

ѐто Љу.

2) Ненаглашено кратко $e > e^u$:

Грѝдечѝна Ар, *Гѝбечѝловина* По, *у нѝдечѝу* Ву, *печѝћење* Ка, *родитечѝли* Љу, *течѝѝба* Кр, *цѝпечѝле* Љу, *ћечѝмѝрикѝ* Ло;

ѝд њечѝгѝ Ми;

ѝћечѝш Ло;

нѝгдечѝ О Дур, *нѝдечѝ* Гл, *евѝдечѝкана* Зс, *ѝдечѝк* Св.

3) Наглашено $\bar{e} > \bar{e}^u$:

мѝчсо Ло;

нѝчм(ам) нѝшта Д, *нѝчмѝ* Ло;

нѝчсе Де.

4) Ненаглашено $\bar{e} > \bar{e}^u$:

зѝдњѝчѝга Ти, *ѝпрѝчѝзан* Де;

нарѝчѝдѝш Б;

ѝпѝчѝ Де.

5) Из хаѝићког краја имам примјер за дифтоншку затвореност: *мѝчсо* Ло.

106. За нашу науку о језику, мислим, биће вриједне потврде са терена ЈБ и СИХ за затворену, лабијализовану артикулацију високог $u > \mathcal{U}$. Овако \mathcal{U} , слично руском u у *быть*, чује се у сва четири идиома, али само у забаченим селима, и то од старијих информатора. Биће да је то архаична особина из старосрпскохрватског периода, која се може додати двама доказима проф. Бошковића³²⁴ да је сх. језик у то доба имао глас u (исп. стсл. *бити*, *быль*). Није случајно што се у Повељи Кулина бана (1189) пише у иза лабијала (исп. и т. 14).

Све се потврде односе на радни гл. придјев од *бити* (в.т. 101). Имају још двије сх. лексеме са \mathcal{U} , али н овдје уз лабијале, и један турцизам:

³²⁴ Бошк. *Уп. грам.* 34. И прасловенски има $u <$ индоевропског \bar{u} .

буила Ка Бе ДБ Ум Бо, *буила* По, *буила* Вл, *буило* О Ло, *буило* О Ка, *буило* Д Ку, *налеџ(т) те буило* (= проклет био!) Ку, *буили* Ву, *буили* О Каш, *буили* ДБ, *буили* ДБ;

вуйћем Ву;

ма па уйлла (= сигурно; исп. и Шкаљинџ Турц. 343): *ма па уйлла* *згазит ме и гдого* Ум.

107. У сва четири говорна типа, као реакција на архаичнију затвореност вокалске боје, јавља се, у стању поремећене стабилности, и отвореност. Имам потврда из сва четири типа, највише за $o > o^a$ и $u > u^e$, упола мање за $e > e^a$ и $y > y^o$, а никако за a . У односу на архаичну затвореност, отвореност је овдје рецентна појава. Како се види по литератури, има је у периферијским, билингвалним срединама,³²⁵ а и у унутрашњости — у виду реакције на затвореност.³²⁶

1) $O > o^a, a^o$:

а) кратко ненаглашено $o > o^a$:

ко(д) до^aмџина Ле, *ко^aмџија* Та, *небо^aдџри* Оц, *пџо^aка* Ум; *зџдо^a-вџлан* Хр; *не мо^aре* Ву Р, *по^aлџгали* Ум, *пре^aко^aмџндују* Вл; *о^aвакџ* ДБ, *кџ бо^aјџги* Лу;

б) кратко наглашено $o > o^a$ или a^o :

пџотоком ГЉ; *дџабра* Љу; *џан* Л Р Де, *џана* Је Де, *џани* Бе Ми Вл, *џанај* Лу Гр По, *џана* До По, *џанџ* Ву, *џаније* Бр; *не мо^aгу* Ја; *џанда* Вл, *џандар* Вр, *п-џандар* Ум;

џон Де, *џони* ГЉ, *џо^aј* (= овај) Вл, *џоно^a* Дур; *џонџа* Вл;

ц) Ненаглашено $\bar{o} > \bar{o}^a$:

џ(д) доктџра Та, *сџхџје хџмџра* Ло; *сџџџа* ВБ.

2) $И > u^e$:

а) кратко ненаглашено $u > u^e$:

Али^eбегу Ку, *на брзи^eне* Вл, *брџи^eла* ВБ, *у ви^eду ја^eта* У, *гази^eлице* Це, *дџли^eбаша* (= онај који ломп крени колач) Кр, *кџли^eба* Ло Оц, *прет кџли^eбу* Л, *с коли^eма* Ло, *Мџли^eвоје* Зл, *џџми^eлиа* Гл, *џџми^eлиџ* Хр, *џџми^eлиџ* Та, *џџми^eлии* Пе; *покри^eвџно* Оц; *џџти^eр* Та; *дџбави^e* ми У, *накупи^eвџј* Вр, *ни^eје* ДБ Л, *џти^eшџ* Л Ку, *пџби^eли се* Бр, *пџди^eгла се* Вл Ву, *при^eте^eгни* Ву; *дџли^e* Ву, *кџли^eко* Ри, *не^eгди^e* Дур; *оси^eм* Ло;

б) кратко наглашено $u > u^e$:

џи^eпеле Сп; *мусли^eмџнски* О;

ц) наглашено $\bar{u} > \bar{u}^e$:

ни^eсџто Л, *при^eчџ* Л.

³²⁵ Исп. Пецо Стр. *утиџија* 323.

³²⁶ Исп.: М. Симџи *Обади* 54; Јахџи *Босна* 125-127; Пецо Соц. *проџј.* 42.

3) $E > e^a$ нађе се ријетко, али само у кратким слоговима:
зе^aл^aница Це, д^aе^aр^aб Ум, б^aд^aе^aн^a Ка, пр^aј^aе^a Б, љ^aе^aч^aе Крч;
од њ^aга Це, п^aр^aис^aб Кр, а б^aл би Ву.

4) Најзад, по неколика примјера за $y > y^o$ и $\bar{y} > \bar{y}^o$:
доку^oм^eнат Вл, К^oр^o-^aн Вр, у Су^oл^oј^oмана Ја, н^a о^oм Ум, у^oкрадена
Бе, љ^oз^a ме Л;
к^oпио Д, м^oз^e Лу.

Из систематизоване грађе о вокалској отворености не види се неко правило. Ипак, јасно је да је појава више условљена дужином слога а мање окружењем. Од 87 потврда, 81 (92,75%) иде на кратке (наглашене и ненаглашене) слоге. Неупоредиво је већи број за стандардну артикулацију, и за то их не наводимо. Нема основа за какво територијално или конфесионално диференцирање грађе. Можда случајно није забиљежен неки примјер за $y > y^o$ у Бјелницима.

108. Из досадашњег разматрања вокалске боје у говорима ЈБ и СИХ може се закључити следеће:

1) Систем је нестабилан. Од стандарда се разликује појавама затвореније и отвореније артикулације. Прва особина је архаична, вјероватно из средњесрпскохрватског периода, најизраженија у јб. типу, али и другдје; друга је рецентна, свуда присутна као реакција на поремећену стабилност. Тако се у међудијалекатским односима комплекс ЈБ и СИХ јавља мостом интерференције их. стандардне и иб. помјерене артикулације.

2) Затворену артикулацију могу факултативно имати ниски *a* и средњи *o*, *e* вокали. Затвореност *a* иде у правцу и *o* и *e*. Отворени могу бити највише *o*, *u*, мање *e*, *y*, а никако *a*. У потврдама за затворено *u* уз лабијале може бити да је сачувана архаична особина. Та чињеница би тада била вриједна за историју језика и упоредну граматику. На цијелом подручју неупоредиво је већи број потврда за стандардну артикулацију.

3) Промјене у боји су условљене квантитетом слога и фонетским окружењем, али без прецизнијих правила. Експериментална мјерења овдје нису била неопходна пошто промјене не доносе нове фонеме него варијанте стандардних.

3. МЕЋУСОБНЕ ЗАМЈЕНЕ ВОКАЛА

109. И овдје су, као и у другим говорима, забиљежене различите вокалске алтернације, условљене асимилационо-дисимилационим просецима, помјерањем артикулације, етимологизирањем или пријемом деформисаних варваријама. Прегледаћемо међусобне замјене вокала појединачно.

Вокал a

110. $a > \alpha$

а) У нашим ријечима:

ливода Ти,³²⁷ на *ливоду* Ја, на *ливодама* Це, у *салошу*³²⁸ Дур, *салоши* Дур, *уклоњато* (према *уклонити*) Ја, *збовлај* Ву, *испреклоњам* се Ја, *отворат* (према *отворити*) Ку, *отвора(ти)* Ку, *отворџ* Ку, *долџо* Ло Ја Вл Бо ГЉ, *недолџо* Це (чешће је: *далџо* Гр Де Бо Об Ра Р До Хр Је Бр, из *далџа* Це), *ондолџа* Чу, *отолџ* Чу, *сџм* (= *сџмо*) Бе.

б) У ријечима страног поријекла:

из *гароџинџ* Б, у *коњуџдриу*³²⁹ Та, *понџа* (грч. *παλαια*; исп. Скок *ЕР II* 597, Вук *СР* 502) Кр, *митрџџез* Вл, *пушкомитрџџез* Б, *џорапа* Бе Ка, *џоране* Ка, *џоране* Л Рн, *џорани* Чу Лу Бр, *џоранџ* Ка, *џоџак* (тур. *çanak*) Ле, *џоџише* Вр, *кџ боџџи* Лу, *кџитро* Оџ Бр, *стаџо кџитро* Оџ.

У ликовима *џорапа*, *џоран* и нема алтернације пошто је тур. *çoğar*, *çoğar* (в.: Шкаљић *Тури.* 164; Пецо *Турицизми* 162, 227). Тако говоре само Муслимани у ЈБ и СИХ. Православни и католици, свуда, и Муслимани у Бз. и ком. имају: *џоран* Ти, *џоране* Ле Мј По, *џорани* сџкненџ Ар, *под џоранџм* Ти, *по(џ)* *џоране* Ти.

У СИХ, гдје је забиљежено *отолџ* (в. потврду овдје под а), чешће је *оталџ* Чу Лу Ум.

в) Стандардни итеративни *гџњати*, *гџњати* (*persequi*) свуда су установили морфем *гџњ-* на штету *гањ-*: *гџњам* Ле, *гџњаш* Крч, *гџња* Пе Ми, *гџњају* Бр, *гџњају се* Ја, *гџњај* У Ле, *гџњџ* Ду Кр, *гџњали* Хр, *гџњалџ* се Је, *гџнали* Вр.

III. *a > e*:

а) *мдремџа* (иначе је: *мџрамџа* Бе Љу, за *мџрамџу* Бе Сп, *мџрамџу* Ја) Бе, *кџненџи*³³⁰ Пе Рн Сп Ум, *обрџњаћу* (= *обрџмџача*, торба упртача; исп. Вук *СР* 447), *приџтељџ*³³¹ (али и: *приџтељџ* Ду, *приџтељџ* Гл, *приџтеља* Ра, *приџтељу* Је) Дб Вр По, *приџтељџ* Це, *приџтеља* Гл, с *приџтељом* Бр, *приџтељџи* ВБ, за *приџтеља* К, *сприџтељџили* се По, *зџмљенџ* У Мј ГЉ, *мџжџенџ* О, *повремџири* се Бо, *успдрџвили* смо Ра, *отџлџ* (напореда са: *отџлџ* Ар Ти, *отџлџ* Сп) Зе, *отџлџен* Чу, *џџтре* (уз: *џџтра* Пе Р; исп. ликове са *a > u* т. 133) Ра Д, *преџџтре* Д.

б) У ријечима страног поријекла:

³²⁷ Тако и на разним странама БНХ. В. нпр.: БХ ДЗб V 25, БХ ДЗб II 17; Решетар *Шток.* 101; Петр. *Змијане* 31-33; Жуљић *ДВД* 40; Павл. *Јајце* 109-110; Пецо *ГНХ* 35, *ГЗХ* 52.

³²⁸ Није страна (исп. Јахић *Босна* 132) него домаћа (исп.: Скок *ЕР III* 194; Елезовић, *СДЗб VI* 197; Белић *ДНЈС* 28). Замјена *a* са *o* је под утицајем мађарског (в. Симић *Левач* 144), а донијела ју је инверзна, аустро-угарска струја (в. т. 30 и нап. 105).

³²⁹ В. објашњење: Пецо *ГНХ* 36; Белић *ДНЈС* 29.

³³⁰ Има га и Јахић у околини Рудог, Сокоца и Фоче, ор. cit., 129

³³¹ Овако и у сјеверној, сјевероисточној и западној Босни (в.: БХ ДЗб V 25; Дешћ *ЗБИГ* 36).

меза (перс. *māzā*, тур. *meze*) Крч, *офензива* Ло, *кадер* (тур. *kadir*) ВБ, *катастерски приод* (у О: у *катастру*) Хр, *захалекала-е* Це.

Алтерација *a ~ e*, дешава се, како показује грађа, увијек иза сонаната, најчешће иза палаталних у неакцентованим слоговима. Изузеци могу бити туђице. Природа алтернације је објашњена.³³²

в) Нема потврда, и поред упорног трагања, за давнашњу промјену *pa > pe* у јб. и бз. типу. Изузетак су Кж., одакле потичу свега три потврде за *рест-*, и ЈБ са двије за *врѣб-*. Дакле, свуда је *врѣбац*, *рѣст* (*рѣс*, *рѣсти*, *рѣс^m*), али неће бити изненађење ако у предјелу пл. Височица – р. Слатиница – Неретва – Ракићница каткад изрони само *рест-*, а у ЈБ, у хаџићком крају, само *врѣб-*:

врѣбац Ле Чу ГЉ Вл, *врѣбаца* Ле Чу Вл ГЉ;

рѣс Ле Вл, *рѣсти* Чу, *рѣсти* Чу, *рѣст* Ло, *рѣс^m* ГЉ, *рѣсте* Вл ГЉ
Ло Ле У Је Ри, *узрѣсте* Је, *нарѣстѹ* Ву, *рѣстѸ* О Бе Ка Гл Ја Пе Гр Ле
Ло Чу ГЉ Вл Об, *одрѣстѸ* О Бе Ка Гл Ја Пе Гр;

врѣбац Ло, *врѣбаца* Ло;

изрѣсте Сп, *одрѣсте* Ти, *одрѣстѸ* Ри.

Потврде за *рест-* у Кж. нису никакав проблем, јер су импорти из цх. одакле потиче већина становништва ове зоне (в.т. 27). У ЦХ "svi kažu *rébac*", а и "résti je mnogo običnije".³³³ Прелазни типови ЈБ и СИХ, према овоме, остају изван III Ивићеве зоне,³³⁴ гдје би било мјесто хаџићком и крешевско-лепеничком³³⁵ да има више потврда. Тешкоће су код их. и ком. који имају архаизме, али не иду у класификацију. У их. је: *врабац* – *врѣбац*, *расти* – *рѣсти*,³³⁶ у ком. *расти* – *рѣсти*, а *врабац*. Природа овог феномена је објашњена,³³⁷ али је спор о жаришту феномена.³³⁸ Прилике на терену ЈБ и СИХ бацају још свјетла на проблем. Ареали изоглоса *pa > pe* (*врабац* / *врѣбац*, *расти* / *рѣсти*) и *po ~ pe* (*гроб* – *грѣб*) не иду заједно. За *гроб* – *грѣб* у ЈБ и СИХ в. потврде у т. 11б. Ако је у ком. *рѣсте*, а јесте, импорт, шта је са владајућим *грѣб* у јб. Муслимана, махом старинаца? Јасно је да *pa > pe* и *po ~ pe* у прошлости нису имали територијално исте домаћаје, а вјероватно ни временске.

112. Према стандардном *a* имамо *и* у прилозима:

³³² В: Белић *ДНЈС* 18; Вуковић *П.-Др.* 8-9; исп.: Дешић *ЗБНГ* 36; Јахић, *op. cit.*, 129-130.

³³³ Пецо *ГП* 238.

³³⁴ В. *Prace filologiczne XVII 2*, Warszawa, 1864. 383-393.

³³⁵ Није јасно да ли је овдје: *врѣбац* / *врабац* – *расти* (исп. Вуковић *Кр.-леп.* 294) или *врѣбац* – *рѣсте* / *расте* (исп. Пав. *Леп.* 373).

³³⁶ Пецо *ГПХ* 34.

³³⁷ Решетар *Лекц.* I 100, *Шток.* 101; Вајан *Злат.* I 255; Белић, *ЈФ* VIII 638; Пецо, *ibid.*;

Ивић, *ibid.*

³³⁸ Исп. Пецо *Јекавс. оазе* 282-283.

а) *дѡсти* (само у Срба у трновском крају) Пе Вл Бо; иначе је *дѡста* Бе Оц Вр;

б) *вѡзди* Љу Вл Мј Сп Ду; уп. и: *вѡзда* Бо ГЉ Је Ку Зе До Р Тп Це К Лу.

У јб. је *вѡзди*, у Бјелимићима и ком. *вѡзда*, а у Загорју и сих. *вѡзда* и *вѡзди*. Промјена је аналошка. *Дѡсти* је дошло према *двѡјести*, *трѡсти*, а *вѡзди* према *три дни*. И данас се овдје могу чути запретани остаци дуала: *двѡјести Це*, *трѡсти шѡсѡт ѡдаја Ку*, *трѡ дни Сп*.³³⁹

в) *сјутра*, *сутра* > *ѡттри*, *сјттри* у јб., трновском крају и Загорју:

ѡттри Пе, *сјттридѡн* Ло Ка Кр Ми Зе По, *ѡттридѡн* Вл Об Зе, *прѡсутридѡн* Ка Ло.

г) Нема алтернације *a ~ u* у компаративима од *мален*, *далек* и *дуг*. Само сам по једном у СИХ забиљежено: *дѡљѡ Чу*, *нѡјмињѡ Лу*, камо је и мј. *a* дошло регресивном асимилацијом уз палатале.³⁴⁰ Свуда је: *дѡљѡ* Ву Ло ВБ Пе Ле Кр Об ГЉ Вл Ар Оц Каш Сп Це Чу и *мѡњѡ* Ло Гл Ми Б Ку До Вл ГЉ Ри Сп По. Појава је распрострањена у многим бх. говорима.³⁴¹

Нигдје се не говори *дажд*. Свуда је *кѡша*. Али у изведеници *даждѡвњѡк* (в. *Прав.* 250) *a > u*: *дѡждѡвњѡк* ГЉ Гр, *дѡждѡвњѡк* Ле Ду Чу, *звѡждѡвњѡк* Ло Ка. У Вл је *кѡшавац*.

д) Двапут је већа фреквенција гл. *ићи* + префикс *из* са *-и-* него са *-а-*. Обје варијанте су једино равноправне у сих. и ком. У јб. нема потврда са *-а-*:

ѡзић Сп Оц, *ѡзићѡм* Ло Кр, *зићѡ* (= *ѡзићѡ*) Љу, *ѡзићѡш* ДБ, *ѡзићѡ* Л Ум Оц, *ѡзићѡ* Гл, *ѡзишѡ* ГЉ Р, *ѡзишѡ* Та Ка, *ѡзишли* Ду Об, *ѡзићи* Ум;

ѡзићи Вл, *ѡзишѡ* Ум Д Ми, *ѡзишла* Бр, *ѡзишли* Ду Лу.

Слично је стање и у сложеници *сѡ + ити* која има варијантску двострукост. Двапут је чешће *сић* него *саћ*:

сић Ло Де Оц, *сићѡм* Ло Де Ду, *сићѡ* Де, *сишѡ* Л, *сишли* Де;

саћ ГЉ, *сашѡ* Вл Зе, *сашла* Зе, *сашли* ДБ.

ђ) Имају двије потврде за *бак* мј. *бик* из околине Улога:

бѡк Је, *бѡкѡв* Је.

³³⁹ Има и других објашњења. Решетар помишља на угледане према *гори*, *доли* (*Шток* 101) или на утицај чакаског (Rad 255, 184). Пецо (*ГИХ* 35) прихвата Вајаново тумачење о два прилога: *do syti* и *do syta* (ор. cit., 257).

³⁴⁰ Исп. Решетар *Шток* 17. Овдје би могло бити и < њ или према *виши*, *нижи*, *шири*. Тако и Пившић, *Lik duždewъ prema dъždewъ*, *Prace lingwistyczne obiarowane Janowi Bauchinowi de Courtenay*, Krakow, 1921, 68-78. Белић претпоставља два коријена (*ДИЈС* 50).

³⁴¹ Исп.: Решетар, ор. cit., 97; Жуљић *ДВЛ* 40; Шурмин *Сарајевски* 190, 201, *Биљешке* 166; Броз. *Фолк.* 12-13, *Пјешћ.* 134; Брабец *Особине* 64; Пецо *ГИХ* 35; Куна *Лаштр.* 90; Јахић *Босна* 130-131.

113. *a > y*:

а) У нашим ријечима:

бѡгу^оми (исп. пр. у т. 104 под 1 и 5) У, *изјутру* (према *ујутру*) Об; тако и: *ѡутру вѡчѡ* Бо;

б) У туђицама:

гарубѡн (исп. пр. у т. 102 и 110 под б; има и: *карабѡн* ГЉ, К, *гарбѡн* Оц) Це, *из гарубѡна* Оц, *у кунцу мѡдријама* (исп. т. 110 под б и нап. 329) Вр.

в) У прилогу са:

сѡ тѡм О, Каш, *сѡ тијем* О Сп К, *су с тѡм* Вр, *сѡ хѡм* Ву, *сѡ чѡм* Ле, *сѡ јѡдѡм* ГЉ, *сѡ двије* Ја Мј Зе, *сѡ двѡ* Мј, ГЉ, *су пѡт* Оц, *су шѡснѡс* Ри, *сѡ обѡе* Цу.

Уз замјенице и бројеве у из сж мј. *a* из *сѡ*, као у ИХ³⁴², источној и југоистичној Босни³⁴³, имају свуда сва три народа.

114. У ЈБ има случајева да се на мјесту редукованог кратког, најчешће неакцентованог, *a* (< њ) јавља неутрални полугласнички елеменат у окружењу *з + ѡ + н*, *т + ѡ + к*, *с + ѡ + т*:

кѡзѡн (чешће је: *кѡзан* Гл Гр Ле, *кѡзна* Ка) Та, *е- тѡкѡ* О, *тѡкѡ* Ка, *никѡка* Ло, *пѡсѡтѡ* Л.³⁴⁴

Вокал *о*

115. *о > у*:

а) У ријечима страног поријекла:

у *деродруму* (књиж. *ѡеродром*) Ја, *апцулѡт* (лат. *absolutus*) Сп, *вагѡн* (енгл. *wagon*) Та, у *вагѡну* Ка, *вагѡне* Ло (само у ЈБ; иначе је: *вагѡна* Вл, *вагѡна* Об, *вагѡнѡ* Ку Хр), *дѡлѡф* (перс.) Дур Бе, *дѡлѡф* Дур Бе, у *дулѡфу* Дур Бе, *дирѡктѡр* према лат. *director* (само у ЈБ и СИХ; чешће је: *дѡдирѡктѡр* Дур, *дѡдирѡктор* Ми Кр Ти) Сп, *дѡдирѡктура* Ми Сп, *дѡктѡр* (исп. фр. *docteur*) Та Л Д, и *докѡтур* Д, *дѡктѡру* Вр, *дѡктѡри* Мј Је, *дѡктѡрѡ* Је Бр (двапут је више потврда за стандардни лик или са *ѡ*: *дѡдктор* Ву О Кр Је Оц Ри, *дѡдктѡр* Та Ра, *дѡдктору* Ву Ја, *дѡдктѡру* Та, *дѡдктѡру* Вр, *дѡдктѡре* Та Пе, *дѡдктѡри* ГЉ, и *докторима* Кр, *дѡдктѡрѡ* Ти, ѡ(д) *доктѡрѡ* Та), *кѡтѡлѡик* (грч. *καθολικός*) Цу, *кѡтѡлѡици* Та К (има и: *кѡтолѡик* Ле, *кѡтолѡикѡ* По), *кѡмплѡт* (лат. *completus*) Св, у *кѡмплѡту* Л, *кѡнѡбар* Чу, на *кѡнтрѡлу* (фр. *contrôle*) Та, *кѡфѡр* (њем. *Koffer*) Р, *скѡмбинѡиѡрѡ* (исп. лат. *combinatio*) Гр, *пѡлѡфѡни* Д, *пѡдѡфѡсур* Ву Оц, *пѡдѡфѡсур* Л, *пѡдѡфѡсури* Каш, *рамѡника* (тал. *harmonica*) Св, *хармѡника* Сп, *армѡникѡ* У, уз *румѡнику* Св, *с хармѡникама* Је (забиљежено и: *рамѡника* Љу, уз *армѡнику* Гл, *хармѡнике* Оц; у народу је чешће: *мѡзике*).

³⁴² Пецо ГИХ 36.

³⁴³ Јахић, *op. cit.*, 132.

³⁴⁴ Исп. Драг. ГЉ 52.

б) У нашим ријечима:

бугме (у Ка п: *ббугме*) Ло, *бўгам* ВБ (чешће су потврде: *ббгами* Бр Б, *ббгам* Вл Зе Ар До Ти Ум; исп. и примјере у т. 102 под 2, 104 под 1 и нап. 320), *дугворѣ се* Це, *ддунуд* Чу, *унђе*³⁴⁵ Це Бр, *унда* К, *откумѹта се* Оц.

Прелаз *о* у *у* је битна особина вокалског система периферијских ије-кавских говора на западу.³⁴⁶ У ЈБ и СИХ, види се, она нема већи ни обим ни значај него што га има на југоисточном их. крилу.³⁴⁷ У ријечима словенског поријекла процес је заустављен на лабијализацији, а гдје је ишао даље, има ток: *о* > *оу* > *уо* > *у*. Код цивилизацијских ријечи *о* > у најчешће у групи *-ор* (*директур*, *доктур*), па уз назале (*вагун*). Поред чисто фонетских разлога који условљавају ову појаву, нису искључене ни гласовне деформације приликом пријема ових туђица.

в) Још о неким појединостима у вези са алтернацијом *о* ~ *у*

Из књиж. дублета *ујутро* – *ујутру* (в. *Прав.* 760) јавља се само други пар: *ујутру* Ву Дур ВБ Гр Мј Кр ГЉ Ар Сп Це.

У бз. и ком. функцију прилога *стрмо* у значењу *главачке* (*deorosum*) врши и Дсг именице *стрмо* (= *стрмина*, *locus arduus*): *стрмо* Ти, *стрму* Ар Хр До Д.

Мј. млађег *опали* *пѹшку* у Ти је архаичније: *упали* *пѹшку*.

Само сам једном у Л испод Бјелашнице чуо западну књиж. варијанту *милијун* (тал. *milione*). Свуда је *милион*: *милијон* Р, *милијона* Б, *милионѹ* Мј, *милијонѹ* Мј ГЉ, *милионе* Ра.

Мање је замјена *о* са *у* у *кромпир* – *крумпир* (њем. *Grundbirne*; исп. Скок *ЕР* II 215; Вук *СР* 318; РСАНУ 10, 640) него у *Фојници*.³⁴⁸ На цијелом подручју фреквенција ликова са *о* је пет пута мања од оних са *у* (в.т. 100 под а).

116. *о* > *е*:

а) У презенту гл. *моћи*, са приближно стабиллизованом јужнословенском изоглосом *же* > *ре*,³⁴⁹ имамо двојаку ситуацију: *о* > *е* или се не мијења и кад није под акцентом. У том се ЈБ и СИХ разликују од ИХ. У ИХ је: *мѣрѣш* – *нѣ мерѣш*,³⁵⁰ а у ЈБ и СИХ: *мѣре* – *нѣ мере* : *нѣ море* са фреквентним односом 57,57% : 42,43% у сва четири типа (у Муслимана 60,66% : 39,44%, у Срба 39,13% : 60,87%, у Хрвата 100% : 0), што потврђује грађа класификована по народима:

³⁴⁵ В. тумачене код Пеца *ГНХ* 37 и тамо наведену литературу.

³⁴⁶ В.: Дешић *ЗБИГ* 42-52; Драг. *ГЉ* 54-61; Ласт. *КГ* 754; Петр. *Змијање* 36; исп. и Пецо *Јекавс. оазе* 283.

³⁴⁷ Исп.: Пецо *ГНХ* 38-39, *ЦХ* 302; Вушовић *ДНХ* 12; Вуковић *П.-Др.* 18.

³⁴⁸ Исп. Броз. *Фојн.* 6.

³⁴⁹ В. код Нивића *Дијалект.* 16.

³⁵⁰ Пецо *ГНХ* 37.

Муслимани:

не мереш Ло Гр Гл Де Р Лу, *не мерш* Ло Зе, *не мере* Ву Дур Бе Ло Љу Ка Гл Пе Л Де ГЉ Ку Св Зе Оц Ти Ра Каш Д Сп Вр Бр, *не мере* Ло Ка Пе Л К, *не мере* Зе, *не мере* Д, *не меремо* Де Лу, *не мерте* Св;

поред: *не мореш* ГЉ Ку Св Р Ри, *не морш* Ум, *не море* Гл Де Мј ГЉ Је Св До Зе Ар Чу Ум К, *не моере* Ву, *не моаре* Р, *не може* Ми Хр До, *не моремо* До Ум, *не морете* Ум, *не морте* Ум.

Срби:

не мерем Ле, *не мереш* Ја Ле, *не мере* ДБ У Це Крч, *не меремо* ДБ; поред: *не мореш* Об, *не море* ДБ Ле У Кр Вл Б Об Бо Крч, *не може* Кр Бо, *не моремо* Вл.

Хрвати:

не мерем Та, *не мере* Та, *не мере* К.

Кад је под акцентом, вокал се не мијења. Потврде:

Муслимани:

мдреш Љу Пе Гр Ми Де Ду Је Зе Св Ра Ри Сп, *мдрш* Љу, *мдш* Зе, *мдреш* Гр, *мдре* Ву Љу Гр Ми Де Л Мј Је Зе Ра ГЉ Хр Вр Чу Лу Бр, *мдре-бит* Ву Де Л Ду Ар, *мдре-би* ГЉ Чу Ум Р Оц Ри Д, *мдре бит* Љу Ти, *мдре-бт* Ло Гл Оц, *мдр-бит* Оц Д Сп, *мдре-бти* Ра, *мдре-б га* Је Ар, *не мдрже* ГЉ, *мдремо* Де Ду ГЉ, *мдрете* Ар Ум, *мдрте* Ум.

Срби:

мдреш ДБ Вл Ле Кр Б, *мдрш* О ВБ, *мдш* О, *мдре* О ВБ У Ле Кр Вл, *мдре-бити* Б, *мдр-бит* У, *мдр-бт* Ја, *мдр-бти* Ја, *мдрже* Б, *мдрже-бит* О, *мдрж-бити* Ле Бо, *мдрете* Ле Бо.

Хрвати:

мдреш По, *мдре* По К, *мдре-би* Та, *мдре-бит* К, *мдремо* По, *мдрте* По.

Према овоме, логичан је закључак: (1) код Муслимана у ЈБ је *мдре* — *не мере*, а у бз., ком. и сих. напоредо: *мдре* — *не мере* и *не море*; (2) спорадично *же > ре* код Срба, само у трновском крају и на источном рубу Загорја, свједочи о метанастазичком, црногорском поријеклу дијела популације у овим предјелима (в. т. 27-29).

И ликови: *не мрем* Сп, *не мреш* Зе, *не мре* Ву Зе Св — долазе овдје, само што је у њима *е* мј. о потпуно редуковано.

б) У збирним бројевима и бројним именицама сачуван је старији морфем *-ер-*:

четверо У Ду Кр Је Ра Каш Вр Сп, *четверо* Та, *ћетверо* Ло Ка Де *пџтеро* Та О Дур Бе Љу Ка ВБ У ГЉ Зе Ар Оц Ра Ри Сп Вр Бр По, *пџ* *петеро* Ву, *шџетеро* ВБ Кр Је Хр, *пџтеро-шџетеро* Ра, *пџшџетеро* Ми Св Ар, *пџтере* К, *сџдмеро* До, *и седмеро* Ја, *осмеро* Кр Хр Зе Кач Бр До,

дѣвѣтеро ВБ, дѣсѣтеро ДБ Хр Зе Р Ум, пд десѣтеро До Чу, дванѣстеро ДБ Кр, њетриѣстеро Ло У Вл, осдмнѣстеро Пе, двѣстеро Ми, двѣстѣро Та, по двѣстеро Чу, пѣтнѣстеро У Вл Је, шѣснѣстеро У Вл Је, трдѣстеро ДБ Вл, шѣсѣтеро У, шездѣсѣтеро Р, седамдѣсѣтеро Ја Пе, девѣдѣсѣтеро Пе;

четвѣрица Пе Мј Рн Зе Ар Лу Бр, четвѣрица Гр, ч'етвѣрица Бе, четвѣр'ица У, њетвѣрица Де, њеторцѣ ДБ, седмѣрица Де До, десѣтѣрица Де Кр.

Међутим, гдје има спорадично *-же* > *-ре*, може се чути, као у ИХ,³⁵¹ и новији *-ор-*:

њѣтворо Де, чѣтворо Бо Р, пѣторо Де, шѣсторо Ми.

Тако се ЈБ и СИХ овом прелазном особином готово изједначава са ијекавским говорима на сјеверозападу.³⁵² У ИХ је *-ер-* и *-ор-*,³⁵³ у источној и југоисточној Босни *-ер-*,³⁵⁴ али је у Пиви³⁵⁵ и даље одатле на истоку *-ор-*.³⁵⁶ И у старих босанских писаца је *-ер-*.³⁵⁷ Изгледа да однос *-ер-* / *-ор-* иде са *-же* / *-ре* и да припада снопу јужнословенских изоглоса.

в) Насупрот одсутности алтернације *ра* > *ре* у основама *враб-*, *крад-* и *раст-* (т. III), у сва четири говорна типа, и у сва три народа, живе напоредо секвенце *-ре-* и *-ро-* као остатак превоја у пару *грѣб* / *грѣб*. Узимајући све потврде из колоквијалних конструкција и топониме, однос између архаичнијих и новијих ликова је 37% : 62% (Муслимани: 43% – 57%, Срби и Хрвати: 25% – 75%):

грѣб Та Љу Ка Гр Зе, љ грѣб Ле, грѣбље Бе Љу Ка Гр Ми Мј Об Зе Св Ум Бр, грѣбље У Рн, љ грѣбљу Мј, у грѣбљу Бр, љ грѣбљу Бе;

до Фатина грѣба Р, Наџино грѣбље Рн, Шиповића грѣбље Ти;

поред: грѣб О Пе Ми У Бо Св Рн Д Сп Ар Каш Бр По, грѣп Ти Рн, грѣбље Та Ду Кр Бо Је Св Ум Крч, грѣбје Ра, грѣбље О Пе Је Ти Каш Сп Чу, дѣ грѣбља Љу, кѣд грѣбља Чу, з грѣбља Бо, са грѣбља Хр, грѣбља Кр Д, грѣбљу Оц, нѣ грѣбљу Ле, нѣ грѣбље Кр Бо, у грѣбље Бе, љ грѣбље ВБ.

У Муслимана ње се кадишо чути, поред *грѣб* – *грѣб*, и: *мѣзѣр* (= *грѣб*, тур. *mezar*) Бе, *мѣзѣр* Бе, *хѣрем* (= *грѣбље*, тур. *harem*) Ти Ум, *кабур* (= *рака*, тур. *kabir*) Вр.

У дублету *грѣб* – *грѣб*, као уосталом и у још неким вокалским алтернацијама, сачувана је једна архаична особина, регистрована одавно у

³⁵¹ Пецо, *op. cit.*, 37-38.

³⁵² Исп.: Броз. *Ијешћ*. 124, 158, *Фојн*. 9, 167; Шурмин *Сарајевски* 203; Брабец *Особине* 64; Жуљнић *ДВД* 574.

³⁵³ Пецо, *ibid.*

³⁵⁴ Јахић, *op. cit.*, 134.

³⁵⁵ Вуковић *П.-Др.* 67.

³⁵⁶ Исп.: М. Ник. *Гороб*. 679; Симвић *Левач* 372, 374.

³⁵⁷ В. нпр.: Куна *Лаштр*. 90; Вуком. *Марс*. 119; Ђорђ. *МД* 101.

средишњем дијелу и на западном крилу штокавског дијалекта.³⁵⁸ Објашњењу природе процеса у морфему нема се шта додати,³⁵⁹ а утврђивање ареала на ширим просторима остављам, ради штедње, за касније.

г) У ЈБ, трновском крају и на загорској површи у Муслимана и Срба има:

евџкџ Ву ДБ Ло Де Л Ду Кр Мј Бо, *евџкџ* ДБ;

према: *овџкџ* Ву ДБ Гр Бо, *џкџ* Ло.

Ријеч је о хаплоглији и афези (*евако* < *ево* + *овако* > *е+о- вако* > *е-вако*) а не о аналогји како мисли Решетар.³⁶⁰

У само једној потврди — *еликџ* Чу — *е* је могло доћи према *ево*, *ено*.³⁶¹ Сличне ликове има ИХ,³⁶² ЈИБ³⁶³ и околина Никшића.³⁶⁴

Свака за себе стоје потврде:

ј) *џоџем* (архаизам старе меке основе, регистрован 1421)³⁶⁵ Крч, *сџ себџм* ВБ, *Титевград* Ка, *ослобеђџу* Б, *изговџрио се* Вл.

ђ) У туђицама:

перџуџан Р, од *перџуџана* У, у *перџуџанки* Р, *прџџсер* (према: *прџџсер* Пе; исп. и примјере у т. 115 под а) Та.

117. *о* > *а*:

а) У домаћим ријечима:

џнамо (од *онамо* према *џмо* или од *ено онамо* > *енонамо* > *енанамо* > *анамо*) Та Љу Ло Гл Ја Пе Гр Мј Св До Ра Вр Лу Ум Чу, *џнам* Св Цу Ум, *џнам џн* Ду, *џнамо џн* Ум, *џнамо* Дур, *ен-џнамо* Ти, *ен-џнамо* Чу, *џнамо* Је Чу, *џнамо* Пе Оџ Ра, *џнамо* Чу, *џнамо* (< *џнамо* према *џмо*)³⁶⁶ Вл Зе Бр Р, *џон* Де, *џна* Ло Де, *џни* Чу Бр, *џа џнијем* Ло, *џна глава* Ја, *џз анџ* До, *џнда* У, *џнда* Вл, *па џндџра* Зе, *п-џнда* Ми;

џоџџ Вл, *џџкџ* ДБ У;

џџсна: *Сџтнџк* је *џџсна* Ло, *џџџџа*: *џџџџа* је *џџџџа* Ло, *џџџџа* (= *џџџџа*) Вл, *џџџџа* Та Ми Је, *џџџџа* (= *џџџџа*) Б, *џџџџа* Ло Л ГЉ Св Ти, *џџџџа* Ле ГЉ Је Зе Св Ти Ра Д Чу Крч, *џџџџа* Бо ГЉ Зе Ри Каш Д Чу, *џџџџа* Ти, *џџџџа* Це, *џџџџа* Ло ГЉ Св Ти, *џџџџа* Д Чу, *џџџџа* Вр, *џџџџа* Ми, *џџџџа* Зе, *џџџџа* Св Ар Оџ Д Чу, *џџџџа* Оџ;

³⁵⁸ Исп.: Пецо *Ишћа* I 97, ГЗХ 50-51, ГП 238, ГИХ 37; Павл. *Јајце* 109; Драг., ор. cit., 62; Милас *Мост*. 51; Јахић, ор. cit., 133; Броз. *Фојн*. 8; Окука *ГР* 39.

³⁵⁹ В. код Пеца *ГИХ* 37 и тамо наведену литературу.

³⁶⁰ В. *Шток*. 102-103.

³⁶¹ Решетар, *ibid*.

³⁶² Пецо, *ibid*.

³⁶³ Јахић, ор. cit., 134.

³⁶⁴ Вушовић *ДИХ* 55.

³⁶⁵ Белић *Ист. II* 123.

³⁶⁶ Скок *ЕР II* 557.

дџвала Л, дџвалу Л, зџлагџој Ло, на јамуџу (= неварено млијско; в. Бук СР 264; према јџмуџу Ја) Ка, лџптџ Гр;

звџ (= зову) Јџу, патрџшт Ум, пџштавџла се Дур, спаразџмит њџгов Бо;

вега (= него): вџше прџксџ вега шкџлџ Гл.

Фонетизам *o > a* највише је захватио замјеничке и прилошке корелативе са морфемом *он-* и прилоге *одозго* и *одоздо*. Према примарним морфемима *ан-*, *озга*, *озда*, наравно, стоје њихове алтернације *он-*, *озго*, *оздо*:

нџномо Зе, џномо Бо ГЉ Об, ен-џномо Ти, џнџј Та, џнџј Гр, џномџ Пе, ен-џнџј Ти;

џнџа О, џндџр Кр, п-џндџн Та, п-џндџр У, џндџ У, п-џндџра Кр, п^а-џндџ Ар;

џзџ Пе, џзџр Ву Дур ВБ У Де Л Мј ГЉ Бр, џзџр Бр, џзџра О, Ду, џџзџ Бе Пе Об, џџзџр ГЉ До, џџзџра ГЉ, џџџ Бр, џџџ Де Кр, џџџ Мј ГЉ Бр, џџџ Ву Је, џџџ Јџу, џџџ Пе У ГЉ Об До, џџџ ГЉ До По, џџџ Ри, џџџ Це, џџџ Ум.

Брозовић мисли да је *анамо* (< *онамо*) "орџа ијеџ." особина,³⁶⁷ али се данас зна да је њен арсал шири. У ЈБ и СИХ фреквенција лика *џнамо* је три пута већа над *џномо*. Ова асимилациона појава је регистрована у источној и југоисточној Босни.³⁶⁸ Оно што ЈБ и СИХ у међудијалекатским односима даје индивидуалност су стабилизовани фонетизми *џзџ* и *џџџ* у слободном дискурсу Муслимана око вододијелнице два морска слива. По учесталости ових архаизама, којих има и на другим странама,³⁶⁹ препознајете идиомект било ког горштака овог поднебља међу представницима других ијекавских идиома.

Још двије напомене: (1) У примјеру *џка* (*џџма џка вџџм*) Ка није *o > a* него апокопа и губљење плозива (*џка < џка га > џка-а > џка*); (2) свуда је уопштена источна варијанта *џмџра* (према западној *сџрека*, *шџрика*, *шџмоџр*; исп. Скок ЕР II 555): *џа џмару* Вл, *џмарџће* Об, *џза џмарџ* Бр; отуда и *џмар* (= ливада опкољена шумом): *џ џнијем џмарџима* Р.

б) У ријечима несловенског поријекла:

џперџсџ Кр, *џперџтскџм* Кр, *џперџџију* (поред: *џперџџиу* Кр, *џперџџије* Ву) Кр, *џџмџџија* (према лат. *commitere*; има и: *џмџџија*) Та, *џандџн* Ја, *џалџтка*³⁷⁰ Вр, *џалџџи* Св, *џалџџџр* Л, *џалџџе* Ти Д.

Вокал *e*

118. *e > u*:

³⁶⁷ Броз. *Ијешћ*. 134.

³⁶⁸ Јахић, ор. cit., 135.

³⁶⁹ Исп.: Милан Решетар. *Најстарија џуброџичка проза*, Београд, 1952. 46.

³⁷⁰ Тако и у ИХ и ЈИБ. В. код Пџца, ор. cit., 38, и Јахић, *ibid*.

а) У ријечима словенског поријекла:

Градџина (према: *з Градџинѣ До*) Св;

*биж-вили кѳи*³⁷¹ Вл.

О пре- мј. при- > прѣ (*прекрио се* Бе = *прикрио се*, *прѣтисни* Љу – *прѣтиснѣ* Та) в. т. 63.

У примјерима из ЈБ и Бјелимића: *упринѣ се* ДБ, *прѣнѣ се* Ти, *прѣна мјесѣу* Ти, *прико планинѣ* Ло, *прѣсутра* Љу – није јасно да ли се ради о механичким (в.т. 99) или аналошким икавизмима.³⁷² "Икавизми" типа *прѣд*, *прико* могу се наћи нпр. и у шумадијско-војвођанском дијалекту.³⁷³

б) У туђицама:

гиомѣтар (њем. Geometer) Чу, *жињѣр* (исп. фр. *ingénieur*) По, *исплѣдѣркѣм* (према лат. *explodere*) Це, *исплѣдѣрала* Та, *прѣфѣсор* (исп. примјере у т. 115 под а) Гл, *прѣфѣсор* Пе.

119. *e > a*:

а) Из јб., бз. и ком. има потврда за први, дијалекатски члан пара *рамо* – *раме*:³⁷⁴

рѣмо: *бѣлло ме рѣмо* Гр, *крѣз рамо* Гр, *зѣ рамо* Ти Ку, *на рѣмо* Ти Ку, *на рамо* Ри Ку, *на рамо* Ду;

према: *на раме* Љу ДБ, *с рѣмена на раме* Љу, *у рѣме* Ле.

И у стел. језику је дублет: *рамо* / *рама* (в. Hamm Stsl. cit. 136). У ЈБ и СИХ је, ипак, чешћи стандардни од дијалекатског лика.

б) *проко* *Пѣдгорја* Св.

О морфемама *-ом/-ем,-ов/-ев-* у Исг и Нпл именице *пут* в. т. 332 и 334.

в) У двије туђице:

у кунѣмѣријама Вр, *прѣфѣкт* Вл.

Поред: *хамѣдан* (тур. *camadan*) ВБ, *цемѣдан* Ја, Ка и *ѣмѣдан* Ка, Гр (у књиж. језику: *цамѣдан* и *цемѣдан*; исп.: *Прав.* 819, *Вук СР* 859, *Пецо Турѣизми* 165), има: *ѣмѣдан* Ло ВБ, *цамѣдан* Ду, *цѣгарица* Це, *цѣгарица* ГЉ.

120) *e > a*:

а) из *Крѣвинѣ* Оц, *мѣћаха* Зе, *мѣћаниѣ*³⁷⁵ Мј, *палѣнгаѣ* Ло, *у наѣгаѣ баталијна* Ло;

³⁷¹ И у ужичком крају је *биж*, *бижѣли*. В. Нивић *Нзв.* 339.

³⁷² *Прѣд*, *прико* могу бити по угледу на префикс и предлог *при* (Нивић *Дијалкт.* 71).

³⁷³ Нивић, *ibid.*; Симић *Лезич* 131.

³⁷⁴ Тако је и у ИХ. В. код Пеца *ГИХ* 39.

³⁷⁵ В. тумачење код Пеца, *op. cit.*, 35, и тамо наведеној литератури.

одрђенѡ До,
припрѡмѡ се Ер;
накад Ри, прија Та Дур Бе Ја Л Ле Ти Ра Каш Д Сп Чу Ум Бр По
Ка, приа Ра, пријас Та;
а намали (а некамоли) Ри, јар: јар ако вѡдиш Ми;
спорѡј њих Вл, спорај Мѡливоја Вл, прѡма мѡни Оц.

Могуће је да је *прија* дошло аналогијом према *када*,³⁷⁶ али то није, како мисли Решеџар, дискриминанта икаквих говора.³⁷⁷ У ЈБ и СИХ фонетизам *прији* се јавља дијалекатским диференцијалним знаком. Имају га сва три народа у ЈБ, а у Кж. и СИХ само Муслимани. Изненађује да за Бз. нема потврда. Наравно, свуда је чешћи стандардни зик:

прије О Љу ДБ Ло Гл Ја Пе Гр Ми У Л Ле Кр Вл Мј Бо Об Хр Зе
Св Ар До Оц Ра Ри Це Крч Ка, прије^а О, прије^а Б, отприје Ка, приј(е)
Игмана Гл.

За разлику од их,³⁷⁸ видјели смо, у корпусу је само једна потврда за *ра > ре* у приједлогу *према*. Стабилизовано је *према*:

према Авѡвцу Об, према Бјѡлашци Ду, према вјѡтру Б, пре(ма)
Шњемѡнима Ду, прем Ум, спрема њѡму Б.

Студа у ЈБ и: *примѡлѡтје Бе.*

На загорској површи је *спорај* мј. *перед*, на шта Вук упућује *според* (СР 726) из народне ијесме.

б) У ријечима несловенског поријекла:

гарѡарѡба (фр. *garder – robe*) Бе, *јамѡније* (тур. *yemeni*) Бе, од *карѡмићкије* (према грч. *керѡмеиа*) Гл, *материјѡл Зе*, у *каѡѡл* (тур. *kafes*) Ку, *ид тѡпѡлук* (тур. *terelik*; има и: *тѡпѡлук Ву*) Ву.

121. *e > y:*

привузи (према *привућ*) Бр, *привузу* Бр.

Вокал и

122. *и > e:*

а) *кѡлебе*³⁷⁹ Ду (према: *кѡлеба* Ло Оц, *прет кѡлебу* Л, *кѡлибе* Ми

³⁷⁶ Решеџар *Шток.* 102; исп. и Броз. *Фојн.* 3.

³⁷⁷ Изгледа, више се спомиње у литератури о ијешт. и ијешћ. говорима БиХ. Забиљежен је у источној и западној Херцеговини, фочанском крају, Фојници, у околини Вареша, Краљеве Сутјеске, на лијевој обали Криваје, у Посавини, а и код старијих писаца. В.: Пецо *ГНХ* 39, *ГЗХ* 214; Решеџар, *ibid.*; Јахић *Босна* 137; Броз. *Извј.* 337, *Фојн.* 3; Жуљић *ДВД* 39-40; Ивишић *Посав.* 1 185; Решеџар *Проза* 46.

³⁷⁸ Исп. Пецо *ГНХ* 39.

³⁷⁹ Потврда је из трновског краја. У ијешт. иб. има и *кѡлеба* (Јахић, *op. cit.*, 138) са секундарним јатом. Појава је најизраженија у западносрбијанским говорима (в. *Тешћи Љешт.* 200, Ник. *Тришћ* 405; у Крешћима код Ужича – моје бивешће) и у посавском (Ивишић, *op. cit.*, 166, 178).

Ови аналошки ликови (према: *бити, били*)³⁸¹ имају диференцијални дијалекатски значај и обиљежје индикатора миграционих процеса без обзира на националну припадност. Ареал се поклапа са комплексом бз. типа, гдје је, дакле, *бидѐм* и *будѐм*. Према бз. стоје остали идиоми са стандардним формама:

бүдѐм О, *бүдѐш* Каш, *бүдѐ* О Дур Бе Љу ДБ Ми Л Ле Бо Хр Зе Св До
Тп Рп Сп Це Вр Ер По Ка, *бүду* Д Лу, *бүди* Љу Рп Ум Ка.

126. у > о:

а) *богдүмйлскѧ* Вр, *дброкали се* Л, *нѧ ом* (према: *нѧ ум* Ку) ГЉ, Ку
До Лу, *нѧ ом* Бе, *нѧ ом* Ум, *опдломоһи* До.

Алтернације су асимилационе природе.

У бз. примарно *тумач* (праслов. **тълмачь*; в. Скок *ЕР* III 521) је замијењено комуникацијским ратним инфилтратом *толмѧч* (исп. рус. *толковать*, њсм. *Dolmetsch*). Вук има пар равноправних морфема *толм-* и *тум-*, а забуна је још већа пошто је код старих писаца³⁸² *толм-*. Решетарево тумачење³⁸³ није уједњиво. Прилике у бз. упућују на закључак да се у своме случају прије ради о старијем комуникацијском или књишком импорту³⁸⁴ него о фонетском процесу *ол > о* (*толмач > томач*, као: *отар < олтар*).

У бз. се говори: *овѧрише* Ку, *оплѧмила* Вл према прибојском: *увѧрише*, *уплѧмила* (моје биљешке). Вук има само дублет прве лексеме (*СР* 450, 790).

О дублету: *милион* – *милијун* в. т. 115.

б) *пѧт ѧптѧ* Хр, *кокүрус* Бе Р Це, *кокүруза* Дур, *кокүрузе* Дур, *кокүрузѧ*
Та, *кокүрузу* Та, *кокүрузнѧ* Та, *күндуре* (грч. *кѧдоронѧс*) Бе, *кондоктѧра*
(фр. *conducteur*) Ја, *котѧрѧт* (тур. *kurtulus*) Ум, *котѧрисѧ* Б, *на Рѧмүнску*
Вл, *Рѧмүнѧ* Вл, *с Рѧмүнима* Вл, *сѧлѧњскѧ* Вл.

Према овима стоје, изгледа чешће, ликови са незамијењеним *у*: *күкү-*
рузе У Мј Хр, *күкүрузѧ* Ја За, *күкүрузѧ* Чу, *күкүрузнѧ* Зе, Лу, *күтѧрисѧт*
(тур. *kurtarimak*) Ку До Мј, *күтарисѧват* Ку, *күтѧрише се* Ер, *күтѧрисѧ*
Св Ум.

Дисимилационо *күкүрус* и његови корелативни владају у ЈБ,³⁸⁵ а у бз., Кж. и СИХ стандардно *күкүруз*. Хаплоглошки линк *күкүрузѧ* Ја за утврђивање односа *кү-* : *ко-* нема вриједности. У потврди *на Рѧмүнску* и сл. романско о није ни мијењано.³⁸⁶ Код *сѧлѧњскѧ* ради се о хиперкорекцији.

127. у > е:

³⁸¹ Вуковић *П.-Др.* 19.

³⁸² В. нпр.: Вуком. *Марг.* 70; Ђорџ. *МД* I 103-104; Марковић *Анцић* 73; исп. и Ост. *Петар* I 76.

³⁸³ Решетар *Шток.* 103.

³⁸⁴ Исп. Вајан *Злат.* I 290.

³⁸⁵ Тако је и у долини Фојнице. В. Ђорџ. *Фојн.* в.

³⁸⁶ Пецо *ГНХ* 40.

Дур Бо Ку Св Ра Каш Ум Крч По, *мој-бра^{те} Је, ајмо-бра^{те} Крч, ба^{те} К), ку^крка Вр, от ку^крк^е Вр, пр^егр^да Ја, Па^др^л Бе, че^тр Та, мо^крт Де, м^рши^ни ме Та, ја-р^ко Лу.*

Нема примјера, у сва четири идиома, за девокализацију *р* осим у типу *умр^о* (< *умьрль*)³⁸⁷ Ву Ка ДБ Је Ар Тп Каш Ка, и потврди *сатрала* Дур.

132. Носиоци слога могу још бити:

сонант *н*: *Бјелаш^нице Бе, по Бјелаш^ници Та, из бл^нце Ло Хр, бл^н-цу Мј, у бл^нци Ву Та, в^рнице ДБ, в^рт^нце Ка, госп^дн-д^кторе Та, од гр^днице Вл, дв^бнице Св, уз дв^бнице ВБ, дн^вница ДБ, до ж^елез^нце Та, преко ж^елез^нце Пе, ж^елез^нцу Об, на ж^елез^нцу Бе, ж^елез^нц^ар К, ж^елез^нц^ик^у К, ж^елез^нц^ик^у Гл, Зун^вница Ка, зав^рт Гл, з^ајед^нци Це, зв^знт Сп, З^еј^нла Ми, за ко^вач^нце Бс, ко^чн^ча^р Об, кр^ент Ло, ма^кн^ти Де, об^јас^нт Бе Ар, об^рт^нце Ра, отп^лн^цу Пе, у п^ен^цу ДБ, п^ип^нт Дур, под^ру^жница Це, по^кис^нт ДБ, под^тј^рница ДБ, пр^ес^дш^тво Б, пр^од^вн^ца Св, у пр^од^вн^ци Кр, пр^сн^ла Вр, Рак^тн^ца Д, Рак^тн^це, ра^скр^сн^ца Ар, са^хр^ант Бе, с^ир^н-ца ДБ, сп^дсо^нца Ја, стр^ех^нца Де, т^ех^нц^у Ми, че^сн^ца ДБ Б, ч^ес^нцу ДБ, у ^нс^нцу ВБ;*

сонант *л*: *бр^еспос^лце Дур, дош^л-су ДБ, з^аоб^лца Ја, зап^алт Та, зап^длт Та, ми^сл^м Бе, у Му^сл^ман^а О Св, дш^л-л ме Та, д^зк^д Је, пр^иб^лжно К, Тес^лна Та, бр^ез ра^зд^ке Вр, без ра^зд^ке К, ра^зд^ку ДБ;*

сонант *в*: *с^вн^ло Ку;*

сонант *љ*: *за Гра^др^ну Ар;*

сонант *м*: *ми^кр^нци Бе, та^км^нила се Гл;*

фрикатив *ш*: *бр^ат^нцу Ми, зав^рнт се Бо, из^вр^нт Бе, Н^ики^ша Бе;*

плзив *т*: *ко-ш^т-сам Та, ш^т-н^т б^ит Дур;*

плзив *д*: *по ви^кен^дцама Бе, зв^јз^дце ДБ;*

плзив *к*: *ра^ст^и се Гр;*

африката *ц*: *у ^нм^цма Ка;*

африката *ч*: *ка^лдр^но (могуће и: ка^лдр^но) Ми.*

133. Речено је да су слоготворни консонанти једна од последица потпуне вокалске редукције. Појава има диференцијално дијалекатско обилежје, тј. најизраженија је, као и редукције, у јб. говорном типу, а ослабљена у бз, Кж. и СИХ, док трновски крај има средњињи положај међу овим половима. Теоријски, "сви гласови у одређеним језицима и одређеним позицијама могу бити слоготворни",³⁸⁸ али је проблем у томе

³⁸⁷ Белић *Ист.* II 12; за објашњење квалитета и литературу в. Пецо *И-ш^на* I 148.

³⁸⁸ Пецо, *op. cit.*, 103; в. о истом проблему: *Bulletin de la faculté des lettres de Strasbourg* 3, 1-24 (separat); ЗФЛ IV-V, 235-244; ЗФЛ XI, 144-148.

што истраживачи бх. говора за редуковане вокале биљеже различите вриједности и различито их интерпретирају,³⁸⁹ а то се не може увијек објаснити чињеницама о неједнаком интензитету појаве на разним странама комплекса. И даље је, изгледа, спор теоријске природе. Минуциозна анализа обимне грађе са јб. терена води ка закључку да овај пидиом постредукцијско стање рјешава по обрасцу: *тѷжѷт* – *тѷжѷт* – *тѷѷт* (дјелимична редукација – "son du passage" – слоготворни консонант), што је условљено ступњевима редукације. Овим долазимо до питања природе редукација и губљења вокала.

5. РЕДУКЦИЈЕ И ГУБЉЕЊЕ ВОКАЛА

134. Изоглосе изразитих вокалских редукација провлаче се преко ЈБ и СИХ подвајајући их. дијалекат на два крила: сјеверозапад и југоисток (карта бр. 8).³⁹⁰ На једној страни је – у саставу штокавског сјеверозапада – јб. говорни тип, а на другој – бз., ком. и сих. умјеренијих редукација, са карактеристикама прелазности између штокавског југоистока и средње Босне. Национална диференцијација није запажена.

Вокалске редукације могу бити дјелимичне, прелазне и потпуне (уп. *кѷзѷн*, *кѷзѷн*, *кѷзѷн*). На прелазном ступњу вокал губи боју, али задржава слоготворну функцију.³⁹¹ Потпуне редукације се јављају у виду аферезе, синкопе, апокопе, хаплоглогије и елизије. Све ово потврђује грађа, класификована по говорним типовима, вокалима, ступњевима редукације и позицијама вокала у морфолошким јединицама.

5.1. ВОКАЛ И

135. Редукацијом је највише захваћен високи вокал предњег реда. Процес се остварује у распону од једва примјетног слабљења вокала до фонетске нуле.

Дјелимичну редукацију имају:

1) У ЈБ:

а) именице: *бѷлѷцѷ* Љу, у *бѷлѷцама* Ву, *Бѷжѷћа* ДБ, у *Брѷдѷну* ДБ, *с Вѷлѷкѷга пѷља* Ло, у *Вѷјѷводѷни* Та, *водѷнѷце* О, *гѷдѷнѷ* Ву, *гѷдѷну* Бе ДБ, *до грѷнѷце* Бе, *дѷиѷнѷца* ДБ, *дѷлѷбаша* ДБ, у *Зѷранѷвѷће* Ја, *мѷн*, *јѷрабѷ* Ло, *ѷстѷна* Ја, *кѷнѷца* Ка, *кѷбѷлу* О, *нѷ коњѷма* Та, *крѷставѷце* Ја, *крѷмѷдѷма* О, *крѷпѷла* Ја, *кѷдѷљѷ* Гл, *лѷжѷце* Ја, *љѷдѷма* О, Дур, *мѷјѷшалѷцу* Гл, *мѷдѷнѷца* Љу, *мѷтѷку* Гл, *мѷшѷце* Бе, *ѷбѷчѷј* Ја, *ѷмѷладѷна* Та,

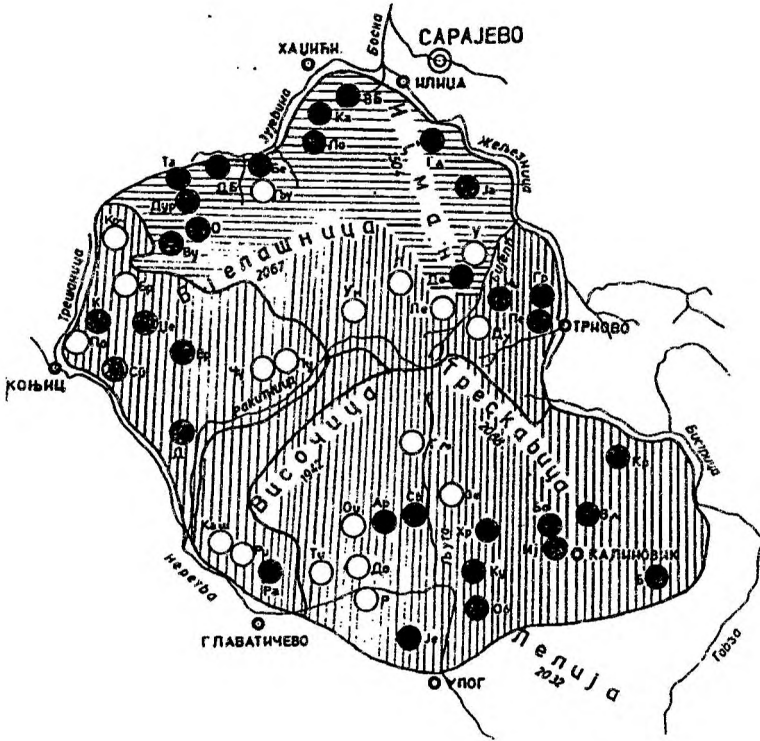
³⁸⁹ В. нпр.: Вуковић *Кр.-сл.* 299-300, *И.мљ.* 33; Петр. *Змијање* 35-37, 39-44, 58, 61; Дешић *ЗБИГ* 56-72; Јахић *Босна* 150-159; Броз. *Фојн.* 41-43.

³⁹⁰ Исп. Пивић *Дијалкт.* 138.

³⁹¹ Тако и у долини Фојнице; исп. Броз. *Фојн.* 42.

планшњаку Љу, прѣтскови Љу, профѣсори Гл, у Раштелѣци ДБ, рѣдѣте-
ль ВБ, спѣсовнѣца Ја, уза стѣжѣну Бс, у Субѣтѣци ДБ, ис Трѣскавѣце У,
флѣдшѣцу ДБ, црѣвѣнѣло Ја, четѣврѣца У, шѣндрѣка У;

Карта бр. 8: Вокалске редукије у ЈБ и СИХ

ЛЕГЕНДА

Зона изразитих (босанских) редукија

Прелазна зона умјеренијих вокалских редукија

Насеља у којима има потврда за слоготворне консонанте

Насеља у којима нема потврда за слоготворне консонанте

б) замјенице: *не могу т^ч ја* Та;

в) придјевни: *вёл^чкѧ Ло, вёл^чкѧ Ја, мла̀д^чнѧ Гл, нао^чта Де, херме-т^чкѧ Ву;*

г) глаголи: *деверат^ч Де, же^чт Ка, запосл^чти Гл, испричат^ч ДБ, лѡм^чт ДБ, кѡс^чт У, млат^чт Дур, наврат^чти Бе, нѡ^чт Бе Ка, окс^чди-рат Гл, пѡст^ч Та, пѡпт^ч Та, рат^ч Та Бе, приступ^чт ДБ, склад^чти ВБ, траж^чт Де, урѡт^ч Ја, ѡбат^чт ДБ;*

багатѡл^чшѧ Дур, не в^чдѧ се Де, же л^ч О Гл, зѡк^чбелѡм У, ^чзгѡрам Ло, ^чзѡиѧм Ло, на^чк^чтѧ Та, на^чч^чнѧш У, пѡс^чпа^чмо ДБ, при^чтснѧм ВБ, сѡс^чпа се О;

говѡр^чло Јбу, ѡѡбли Јбу, зарѡч^чли се Та, изговѡр^чли Та, изваѡли Та, из^чшло Дур, изрѡѡла ДБ, кѡс^чли Ка, кѡп^чла Та, кѡп^чли Бе Ја, лѡт^чло Дур, наилаз^чле Бе, наѡ^чла ВБ, нѡс^чли ВБ, нѡс^чло се Ја, ѡт^чшѡ Ло Гл У, ѡт^чшла Ка, ѡт^чшли Ло, пѡкуп^чло Дур, пѡм^чли Бе, раѡ^чла У, раѡ^чло Дур Гл, раѡ^чли Бе, слаѡ^чли ДБ, смрѡ^чло ДБ, та^чкм^чћили се Гл, ѡс^чрла Ка, ѡбат^чло Ло;

з^чм^чјешај Ло, ^чзолѡрај Гл;

ак^ч с^ч ѡмѡ Дур;

ѡнда б^ч се Ву, да б^ч се Де, не б^ч Та;

ђ) прилози: *мѡрб^чти Ја, на^чро^что Јбу, при^члно Ву, тѡл^чкѡ Ло, тѡл^чкѡ ДБ.*

2) У бз., ком. и синх.:

а) именице: *у бол^чцу Пе Об Св, бур^чло Св, ваљѡчна Л, из Вѡј-вод^чнѧ Б, са вѡков^чма Хр, глѡв^чца Сп, глѡдал^чце Б, гѡб^чле (= гѡбеле) Б, гѡб^члѧ Б, г^чр^чнца Об, на г^чр^чци Ти, жѡт^чца Ми, изѡста^чшт^чна Је, јѡн^чцу Ле, ка^чзер^чце Ар, кап^чтула^чција Б, кѡт^чцу По, кл^чн^чце Вл Зе До, кѡл^чбе Ду, кѡл^чбе Л, кѡб^члу Об, пѡрѡѡца Је, пуш^чћѡн^чца Св, Ра^чкит^чца Ум, брез ра^чл^чкѧ Вр, Сѡб^чта ГЉ, срѡѡѡцу Ар, сѡѡм^чцу Ми, стрѡн^чце Кр, та^чкм^ччење До, усѡл^чна Св, уч^чтељ^чци Ти, цѡп^чле Гр, че^чк^ч Ри, че^чсм^чце Сп, че^чбан^чце Л;*

б) замјенице: *да т^ч Је Ар, не би т^ч Гр, не б-т^ч Зе, ѡѡр^чну т^ч Пе, ја^чли т^ч у сѡлу Ти;*

в) придјевни: *вёл^чкѧ Гр, вёл^чкѧ Ми, вёл^чкѡма К, на гѡѡч^чнѧм Ми, ма^чт^чнѡг Хр, ѡѡл^ччан Б, че^чст^чт Бр;*

г) глаголи: *ваљѡт^ч Вл, гѡз^чт Д, гала^чм^чт Вл, говѡр^чт Вл, запѡл^чт Бр, зѡбр^чт Је, изли^чјѡч^чт Бр, кѡс^чт Ар, ку^чѡр^чсат Ум, кѡп^чт Сп, лѡм^чти Крч, лѡч^чт Ум, наврат^ч(ти) Р, напла^чт^ч ГЉ, нѡ^чт Л, ѡкус^чт Лу, ѡпѡл^чт Оѡ, ѡста^чв^чт Ар Оѡ Бр, пла^чт^чт Бр, пѡка^чзат^ч Л, помѡл^чт Зе, пѡп^чт Је, патрѡш^чт Ум, траж^чт Каш, тр^чп^чти Пе, ѡбат^чт Р;*

ѡск^чтѧ До, спрѡ^чмо Св;

дш^чковали По, в^рч^{ли} Бр, в^йд^{чи} ГЉ, в^рт^{чи} Вл Ар, в^рт^{ча} се Зе, г^бнал^ч се Јс, г^рд^{чи}ло То, д^бч^{ли} Вл ГЉ, довл^ччи Кр, д^длаз^{чи} Ри, дос^чл^{чи} Мј Об, ж^дн^{чи}ло се Вл, ж^лч^{ли} се Св, заврш^{чи} Ми, закар^{чи}ло До, зар^дч^{ли} Ра, к^рп^{чи}ло се Пе, л^дж^{чи} Кр, н^ддал^ч се Б, н^дс^{чи} К, ос^чл^{чи} Каш, о^ставр^{чи} Ри, о^тч^шб Кр Мј Ку, К, о^тч^шб ГЉ Ар, о^тч^{шла} Ар, о^тч^{шло} Кр, о^тч^{шли} ГЉ, о^тч^{шли} Зе, подвл^чла Пе, пок^дс^{чи} Ри, пр^бч^{чи}ло Ми, протес^фр^ччи Ум, р^дд^{чи}ло се До, с^дстав^{чи}ла Пе, тр^аж^{чи}ли Л, у^рт^{чи}ле Ум, у^ран^{чи}ла До, у^ччи Вл, у^чи^{чи}ло Је, шт^чт^{чи}ла По;

п^дкуп^ч се Ду, пр^йт^чсни Кр, т^рч^у у воду Ле;

заг^рд^{чи}ш^ч Б;

й сад б^ч ГЉ;

йг^рб с^ч се Ми;

г) прилози: з^апр^чем^чск^и К, с^ед^мч^{но} Р, т^ол^чк^б К.

Дјелнична редукција неакцентованог *и* је више од два пута израженија особина јб. од бз., ком. и сих. Просјечан бр. потврда по пункту у првом идиому је 8,92 а у осталим 3,83. Изгледа, ако се иде од комуникацијског искуства информатора појединачно и густине потврда на карти, да је редукција вокала у бз., ком. и сих. новија појава а да јој импулси "асфалтног" обилежја³⁹² долазе из Сарајева.

136. Поптуна редукција неакцентованог *и* овдје се не остварује само, као у крешевско-лепеничком, "у glasovnoj kombinaciji sa sonantom".³⁹³ Нема ни једног досад описаног босанског говора коме би јб. слика била у нијансама равна, што је последица различитог теоријско-методолошког приступа проблему (в.т. 133) и територијалне разведености изоглоса по категоријама (исп. овдје примјере за инфинитив без морфема *-ти*). Ова типична босанска особина је највише направила СИХ тако да територијална диференцијација није апсолутна, а национална је искључена. Прилике у ЈБ су најближе онима у Леценици³⁹⁴ и западној Босни.³⁹⁵

Од сабране грађе из ЈБ и СИХ може се сложити мањи рјечник и зато се овдје објављује само њен дио.

137. Најмање је потврда за аферезу, али и овдје више него у другим босанским говорима.³⁹⁶ Појава је регистрована:

а) у четири стране основе:

(1) б^ран^мов (ар. *Ibrāhīm*) Ло, н^кци^је (исп. примјере у т. 122 под

³⁹² Ц. Јахић, *Народни и урбани говори*, Преглед 10 (1980), 1377.

³⁹³ Вуковић *Кр.-леп.* 294.

³⁹⁴ В. Пав. *Леп.* 373-374.

³⁹⁵ Разлике су у интерпретацији. В. Дешић *ЗБИГ* 62-70; Петр. *Змјанање* 40-44, 60; исп. и А. Belić, *Der štokavische Dialekt von Milan Rešetar*, Rocznik slawistyczny I, Krakow, 1908, 184-202.

³⁹⁶ Исп.: Дараг. *ГЛЈ* 70; Дешић, *op. cit.*, 62.

б) Д, *некциу* Та, *некцие* Та Кр Је, *Талијани*³⁹⁷ Б Бо, *талијанскѝ* Бо, *талијанскѝм* Вл, *талијанскѝ* Бо, *жѝнѝер* (исп. пр. у т. 118 под б) По;

б) у три словенске лексеме:

(*у*)*зићѝ* Љу, (*у*)*змијѝшѝј* Ло, (*у*)*нокосан* (исп. Вук *СР* 240) Вл.

138. У медијалном положају владају стабилизоване синкопе, хаплоглогије и друге сродне појаве као посљедица потпуне редукције:

1) У ЈБ:

а) *Алђуна* (тур. *Aligünü*)³⁹⁸ *амћћ* (= *амицић*) Ка, *амицинца* ДБ, *Бјѝлашициѝ* Дур, по *Бјѝлашици* Та, из *бблциѝ* Ло, у *бблциу* Бе, у *бблци* Ву Та, на *Брѝдну* Бе, *брѝспослицѝ* Дур, *варенку* У, *варѝциѝ* ДБ, *весѝлца* (= *божићња печеница*) ДБ, по *викенѝцама* Бе, *витрѝнца* Бе, *врѝтло* Ја, *врѝтѝциѝ* Ка, преко *Врѝтћа* Ло, *гљѝдалца* Ја, *гѝдна* Ло Ка У Де, *гѝдне* ДБ Ло ВБ Ја У, *гѝдну* Та, на *Нову гѝдну* Дур, у *гѝдни* ВБ, *гѝдне* Та Бе ДБ, под *Голну* Ло, *гѝспон-дѝкторе* Та, *гѝспѝдѝ-дѝкторе* Та, *грѝнца* ДБ, *Дѝнца* ДБ, у *дѝвѝјѝциѝ* ВБ, *днѝвѝнца* ДБ, *дѝрѝчак* Ја, *дрѝжалца* Ка, из *дубѝдолнѝ* ДБ, до *жѝлезѝциѝ* Та, на *жѝлезѝцу* Бе, *Жунѝвѝнца* Ка, *зѝбѝлца* Ја, *зѝенци* Ло, *зѝјѝзѝциѝ* ДБ, *јѝловна* У, *кѝнца* Ка Гл, *кѝнца* Та, с *кѝшкѝм* Ка, *кѝнца* Ка, *кѝтковна* Ло, *кѝбла* Де, *крос кљѝч'анцу* Бе, за *кѝвѝчѝциѝ* Бе, *кѝдѝла* Гл, *Лѝпенца* Ка, из *Лѝпенциѝ* Та, *лѝсциѝ* ДБ, *лѝсциѝ* ДБ, *мѝзалцу* О, *мѝрамца* Бе, за *мѝрамцу* Бе Ја, *мѝслѝнца* ДБ, *мѝтерца* Ја, *мѝшалца* Гл, *мѝлта* ДБ, *мѝлтѝѝ* ДБ, *мѝлтѝу* ВБ, *мрѝшцу* Бе, у *Муслѝманѝ* О, *мушца* Та, *Нѝкѝћћа* Бе, са *нѝдавцама* Ја, *ѝбѝј* Ја, *ѝколна* Бе, *Пѝзѝрћ* Бе, ис *Пѝзѝрћа* Љу, *пѝлитка* Ло, *пензонѝре* Ву, *петѝриѝ* ДБ, *пѝтцу* Та, *пѝтѝцу* Та, у *пѝћѝцу* ДБ, у *планну* Дур Ло, на *планну* Љу, на *пѝанне* Бе, *пѝаѝци* Љу, *плетѝнциѝ* Бе Ја, *печѝнциѝ* Та, *пѝтјѝрѝнца* ДБ, *пѝћѝлца* Ја, *пѝнца* ВБ, *рѝзѝке* ВУ, *рѝзѝку* ДБ, *рѝдитѝљи* Гл У, *рѝдѝтѝљ* Гл, *рѝдѝтѝље* Гл, *слѝнна* Та, *смрѝчевна* У, *спѝвѝћца* Ка, *спѝсовѝнца* Ја, на *стѝнциу* Гл, *стѝнциѝм* Ву, *сѝрѝнца* ДБ, *стѝжѝна* Љу, *стѝжѝне* Љу, *стѝтне* Та, *стрѝхѝнца* Де, *тамћѝње* Гл, *Тѝслћа* Та, преко *Цѝтѝња* Ка, у *ћѝмѝца* Ка, у *ћѝсѝциу* ВБ, *удѝвѝѝм* Та, *уѝжна* Ја, *чѝсѝнца* ДБ, *ч'ѝсѝциу* ДБ, *шѝнца* ДБ, *шѝнциу* Та, *шѝбѝца* Ја;

б) *ѝлѝкѝ* ВБ, *нѝлѝкѝ* ВБ, *тѝлѝкѝ* Та ДБ;

в) *ѝлѝкѝ* ВБ, *ѝлѝк* Де, *ѝлѝкѝга* Гл, за *ѝлѝкѝ* Дс, *ѝлѝкѝ* Ло, *жѝљѝжѝчѝку* Гл, *нѝпсмен* Та;

г) *чѝтри* Та О Ја У Дур, *чѝтр* Та, *трѝ-чѝтри* Ја, *чѝтрѝ* Та, *чѝтри* Та, *ч'ѝтри* Ву Дур, *ћѝтри* Ву Дур Ло Ка Гл;

д) *ѝшѝковат* Љу ВБ, *ѝѝс* (= *ѝзити*) О, *ѝѝт* Ка, *ѝлѝст* ВБ, *жѝнт* Ка, *зѝпѝслѝт* Та, *зѝпѝслѝт се* ВБ, *ѝзва ѝukat* (= *ѝзѝводити*) Дур, *ѝзѝрѝшт* Бе, *ѝзѝгрѝт*^ч Гл, *ѝзѝгрѝтѝти* Гл, *кѝст* Ло Ја, *кѝс* (= *кѝсити*) О, *кѝпт* Ву, *мѝкрѝт* Де, *нѝмѝјѝст* (= *нѝмѝјѝстити*) Де, *нѝправѝт* Ја, *нѝст* Ло ДБ, *ѝбѝјѝнт* Бе,

³⁹⁷ В. НЈ, н.с., III, 267-269.

³⁹⁸ Исп. Пецо *Н-шћа* I 100.

ожењт Ву, ожењти Ја, остаџт Ја, погод (= погодити) Ло, подуч'т Гл, подп'т Та, подпти Та, п'шт Ло, р'ат (= радити) Ву Дур, р'ати Ву, р'ат'ч Та Бе, р'адт ВБ, с'јет (< сједити) Та, складџт ДБ, трџшт Јџу, укр'аст ДБ, ф'алт Ја, циј'едт Ка;

з'авсџ ДБ, н'е ксн'е У, м'ислм Бе, пр'итсн'ем Де, узм'ам Та;

затворш'е Та, под'же ВБ;

в'ите ДБ, под'ај Де, сл'асте Де, спр'емте се Ка;

пл'аћу Та;

дшк'овала Де, дшк'овало се Бе, в'адли Та Бс, в'арли Јџу, вес'ели се ВБ, в'идла (< видила) Јџу Ја Де, в'идли Та Ву ДБ, в'ратло се Ло, гал'амла Та, говорла Бе, говорло ДБ, г'онло се У, г'онли Де ДБ, г'онли се Ка, д'есло се ДБ Бе, дозв'одла Гл, дој'адло ДБ, дос'елле Ка, дос'ели О Ка ВБ Ја, ж'елло Бе, забр'анла Гл, зап'ала Де, заш'ећерла Ву, з'егрла Де, изг'орло Та, издиј'ело ДБ, излазла Бе, к'осло се У, л'ожла се Ја, нап'рави Та, нау'чила Ву, н'осле Бе, н'осли Бе, н'д'ит ДБ, окаменла се Де, ос'ело У, ослоб'одло се Гл, д'старла Ја, д'старло се Та, осу'шило ВБ, от'ела се Ја, отш'о Та Ка ВБ Је Де Ло, отш'ила Бе Ло Ка У Де, отш'ила У, д'или Ло, пл'атли У, пок'осло се Ло, пом'ола се ДБ, поранли Гл, прим'ч'јетли Бе, пр'итсла Де, пр'дш'еш (< опростићеш) У, р'адла Ка У Бе, р'адло Јџу Гл У, р'адло се Ја, р'адли Бе У, разг'оворли се Ло, р'азило се Ка, рас'ели се Ву, с'јрли Јџу, с'ј'едло Бе, с'ј'етла се Ја, сн'имло У, так'м'ила Гл, уб'еж'тла ВБ, уг'оворли Ло, укинли У, улетла Та, ф'алло ДБ;

ђ) к'око Ло Та О Ка ВБ Гл Ја У Де ДБ Ву, к'око Ја, к'око (< колико) Гл, к'око Ву, п'ококо Ло, м'ор'ебт Ло, м'ор'бт Ја, на'велко Ја, на'рошто Јџу, на'рошто ДБ, н'екоко Гл ДБ;

2) У бз., ком. и снх.:

а) амична (< амицичина) Је, амичична Зе, бабу'вцу К, у б'ешци Бо, Бј'елмићи Ар, из Бј'елмић'а До, у Бј'елмиће Ар Р, у Бј'елмићим До Тн, у Бј'елмићима Оц, из б'лице Хр, у б'лицу Пе Мј, Б'ошч К, на Б'орја Вл, бр'атцину Ми, б'уковна Је, в'икендце Оц, из В'ојводн'е Б, Вр'анћи Оц, врт'главца Је, г'одна Р, г'одн'е Пе Кр Вл Об Хр До Зе Ра Бр К, г'одну Ми, г'одне Кр Вл Б Бо Хр Ар Р По, на г'одну Р Ра, п'ет г'одн'а Каш, осамд'есет г'од Ле, г'осп'одне Пе Вл, г'осон-д'октор'е Пе, г'оспон-пр'еф'сор Пе, из Гр'адн'е Ум, на Гр'ад'цу Ум, гр'аница Г'Ј Вл Крч, гр'анице Вл Г'Ј По, на гр'аницу Б, на гр'аницу Об, у Гр'ачанцу Об, гр'ачанцу К, од гр'ачице Вл, дв'ој'нице Св, д'ола К, уз д'олну Об, дом'аћца К Је, ћ'етелна Хр, З'еј'ли Ми, Ж'ељезице Пе, ж'ељезицу Об, ж'ељезиц'ар К, З'ељомћи Зе, до З'енце Об, з'ј'едници Цс, у Й'ловце Пе, јав'ловца Д, ј'единце Б, ј'единцу Об, К'алнов'ик Вл Мј Зе Хр, К'анлов'ик Вл, К'алнов'ик Б, К'алнов'ика Об Је Св, у К'алнов'ику Кр Вл Мј Об, к'анца Гр, к'анцу Ле, к'анце Ле, капту'вација Вл Бо, к'ланце Зе, по к'ланци Зе, у к'ланцама Зе, К'л'епћи Ми, с к'облама Ми, ков'анцу Зе, к'обу Л Зе Лу, колонз'ација Вл, к'орто Ум, к'осилце Св, кос'ачце Д, к'обч'иц'ар Об, к'ош'нице По, к'укрка Вр, к'укрк'е Вр, к'уп'атло Ра, за Л'едће Ум, у Л'еп'енци

Ум, моблезица Вл, молтва Ум, милметра По, Моћевих Пе, Моћевих Пе, у Муслманџа Св, у несугласци К, новчање Об, обртњиџ Ра, обчај Је, обчаја Д, у околни Об, Омеровца Р, отпушњу Пе, пѣтцу По, за планну Оц, на планну Вл До, у-вѣ пљанну Је, у Иван-пљанну Каш, плетѣнце Л, подружњица Це, палитка Вр, палитчај Л, палитци Св, на полдѣци Ра, породца Крч, прѣседѣштво Б, из Прѣсениџ Гр, у Прѣсеницу Гр, прѣдѣвѣнца Св, у прѣдѣвѣнци Кр, радлѣште Св, разџка Је, разџкѣ Вр К, разџке Об, Ракетњица Д, Ракитњиџ Д, Ум, раскрѣца Ар, у Рѣгатицу Вл, рѣтељи Је, рѣтеље Ле, рѣдѣца Је, рѣдѣџм Вл, на самѣрце Р, сѣдѣциу Р, по(д) Сокѣлану Ум, спѣменчај Б, спѣменчајрима Б, у стѣнѣцу Р, стѣрна Це, стѣпѣнце Ум, стѣжѣцу Бр, стѣѣцу По, стѣтѣну Б Је, стѣтѣне Ле Оц, и(з) Студѣнѣџ Ми, Срѣботна Кр, сѣлне Св, теѣѣрч До, Трѣскавѣџ Св, у Трѣшѣвѣци Р, Тушла Ум, флѣшѣцу Мј, кѣптер (< хеликоптер) Св, ис Хѣрѣгѣвѣнѣ До, чѣсѣнца Б, чѣбанѣца Бр, шѣнѣца Об Бр;

б) кѣлѣки К, кѣлѣка Пе, нѣколѣка Ле Зе Ум, у неколѣка Мј, пѣнеколѣка Хр, нѣколѣке Кр, нѣколѣко^а Кр, тѣлѣка Пе, тѣлѣкѣ По;

в) вѣлѣки Ми Л Ле, вѣлѣкѣ Гр Хр, у велѣкѣ До, вѣлѣку Гр, калѣдрѣно Ми, матѣшѣну (< матиѣшѣну) Хр, бѣјѣна³⁹⁹ Об, уѣјѣн ГЉ, уѣјѣна ГЉ, пѣјѣн Је;

г) чѣтри Гр Ми Ду Кр Вл Об Св Р Тн, Вр, чѣтриѣ По, трѣи-чѣтри Зе, хѣтри Гр;

ђ) брѣнт Ра, вѣсѣлт се По, вѣйти (< видити) Каш, вѣйт До, вѣд! (< видити Ле, вѣт! (< водити) Д, вѣти До, врѣт Зе, врѣтт ГЉ, врѣт се (< вратити се) Зе, гѣвѣрт Ум, гѣст Б, гѣнт Ар, дѣбт Пе, дѣнѣст Бр, дѣхвѣт Зе, дѣѣт Ри, жѣлт Вл, запѣлт Пе, зарѣт Р ГЉ, кѣсѣлт К, кѣпт Р, нѣлт (< налити) Вл, напѣлт Р, нарѣти Зе, нѣст Р Ум, обѣјѣшт Ар, обѣрт Ум, опѣлт Об, отѣвѣрт Ку, пѣлт Је Р, поврѣт Пе, поврѣт се Св, подѣјѣлт Р, пѣдѣ Ду, покѣст Ле Р, помѣлти Об, пѣнт Је, пѣвѣти Ар, пѣшѣти (< пушити) Пе, рѣти Ра Ар До Каш, рѣдѣти Д, рѣтѣти Ми, рѣтт Ми, рѣт Б Је До Р, сѣкрѣт Вл, сврѣтѣти Пе, сѣт Ми, снѣмѣт Д, суглѣст Б, трѣшѣти Ми, трѣшт Ми До, трѣж Бр, тѣжѣст Ле, тѣрти Б, укѣлѣчт По, укѣст К, урѣт Б, учѣнт Ум, хрѣнт Чу;

дѣ виш Зе, напѣш (< напѣш) Ку, прѣкѣнтрѣлѣшѣ Пе, рѣсѣтѣ се Гр; врѣтѣшѣ Гр;

вѣте Бо К, дѣѣте По, дѣште Чу, заговѣрте Лу, извѣнте Ум, извѣлте По, ѣсѣпѣте Тн, окрѣнте Је Ум, отѣѣте Бо, помѣсте Пе Лу, понѣсте Сп, прѣтѣсни Б, прѣпѣлте По, сврѣте Ум, ѣдѣрте Ум, ѣште По, укѣдѣте Чу;

вѣдѣш Оц, пѣлтѣ Ум, прѣлѣдѣ се По, ѣдѣрте Тн;

дѣшѣвала Бо Зе, дѣшѣвало се К, бѣлѣ Гр, брѣнѣли Хр, вѣдѣла Л Ле Бо Каш Крч, вѣдѣло Кр, вѣдѣли ГЉ Лу Ми, вѣсла По, вѣзѣло се Ле, вѣлѣли Л, врѣтѣли се Р Ум, гѣвѣрѣло се Б Тн, гѣнѣли Кр Ви Б, гѣнѣло Кр, гѣрѣло По,

³⁹⁹ У књиѣ. јѣзику је бѣјѣна; бз. бѣјѣна је одрѣђѣн као покрајѣнѣски (в. Праѣ. 203).

дѣсло се Бо, дијѣлле Пе, дѣбло По, дѣлазла Пе, досѣлло се Бр, Сп, досѣлли Пе Об Оц Ти Чу Бр По, дѣселле К, жѣнли се Об Бр, жѣвли Крч, зѣвадла Је, завршила Ми, заглавло Ле, закорачла Крч, замѣрли Крч, заратло се Вл, зарадли Об, затвѣрла Зе, затвѣрли Ум, зѣулли ГЉ, љѣвадла Бо, љѣвала Вр, љѣвали Зе, љѣгинли Је, љѣгѣрло Је, љѣгѣрли Је, љѣговѣрла Ум, љѣгѣчла По, љѣгулли Бр, љѣдијѣлли Ти, љѣкѣтла се Вл, љѣмѣјѣнло Гр, љѣмијѣнле Ум, љѣмислли До, љѣненадло Рп, кѣрла Пе, кѣпли Пе, мѣлла Хр, мѣлло се Це, мѣлли се Ум, навѣлла Ј, нарѣдло Б, насѣлло К, насѣлли Ду Ар, насѣли Пе, нѣсло се Гр, нѣсли По, нѣсле К, обѣлла Бр, осѣлло Кр По Зе, одсѣлли Хр, осѣлли Ум, окаменла се Ум, ѣтшѣ Пе Гр Вл Бо ГЉ Хр Ар Р Чу Лу, ѣтшѣ Б, ГЉ Зе До Бр, ѣтшѣ Р, ѣтшила Зе Бр, ѣтшила Лу, ѣтшила Је Ку Св, ѣтшило Б, Р, ѣтшили Пе Зе, ѣтшили Пе Вл До Бр, ѣтшли Вл До, ѣтшила По, ѣтшила Б, плѣтла Вл, побѣјѣдло До, повѣлли Вр, пѣгнуло Ум, пѣгѣдли Вл, пѣдијѣлли се Ду, пѣдијѣлли се Ти Це, помѣтло Пе, подѣшли Зе, прѣвло Зе, прѣскѣчла Је, прѣсѣлли Об ГЉ Каш, прѣсѣдли Вл, прѣтурла Кр, прѣгѣдли Кр, прѣдѣтѣ Крч, рѣдла Бр Ра, рѣдло До, рѣдли Ми Бо Каш, разѣвали Зе, расѣлло Об, рѣдла Ку, рѣдли Об, сѣкрла Ми До, сѣјили Б, сѣјѣла По, сѣдло Пе, стѣврла Каш, тѣгали До, тѣжѣла Р, уговѣрло К, уѣвали Вр, уѣдарла Ку, уѣдарло Це, уѣмали Р, уѣбулли Вл, уѣтла Ле, уѣцѣлло Об;

ђ) љзричто Хр, кѣлко Пе Гр Ј Ле Ду Кр Вл Мј Бо ГЉ Је Зе До Р Оц Ти Ра Рп Це Ум Бр Крч По, кѣлк До, тѣрѣжѣ ко (< колико) хѣћеш Ј, мѣрѣбт Оц Рп, мѣрѣбти Ра, нѣрѣчѣто Гр, нѣрѣчѣто Гр Б Оц Вр, нѣколко Ми ГЉ Св Ар Оц Ум Крч, нѣколко^а Ар, нѣ неколко Ми, љ неколко Је, пѣнеколко До, прѣкѣчно Рп, прѣлично К, оѣкѣ Је, тѣлкѣ До, тѣлкѣ мѣл По.

139. Потпуна редукција медијалног неакцентованог *и* је, како показује грађа, општа појава вокалног система ЈБ и СИХ. Не ради се, дакле, о појединачним случајевима, него о процесу у развоју. Видјеће се касније (т. 143) да у бз., ком. и снх., а каткад и у јб., има и стандардних ликова, без извршене редукције, али је њихов број према зонама (в. карту бр. 8) супротан броју потврда у т. 138. Колико је год вриједно уопштавати дијалекатске појаве, још је вредније систематски сакупљати аутентичну грађу. Приликама у ијешћ. иб.⁴⁰⁰ најближе су СИХ и Кж., које чине мост према ЦХ и ИХ, али су јб. и бз. плохе са јачим редукцијама од западне Босне.

Редукције високог *и* су најфреквентније у категорији именица и глагола, а код ових последњих — у инфинитиву и радном гл. пријѣву. Примјера типа: *вѣт, вѣд, вѣс, вѣт, љѣва, тѣрѣж, урѣт* и сл. (т. 138 под 2, д) — нема у опшима босанских говора. У Лепенци је: *заборавт, говорт, заѣвала се, плѣтт, рѣдт* (Ljetopis JAZU 64, 373-274), а у западној Босни: *рѣдт — рѣдт, тѣрѣжт — тѣрѣжт* (БХ ДЗб, 99, 104), *врѣмти, плѣмти* (СДЗб XXI, 63, XXXII, 70-71). У ЈБ и СИХ, дакле, процес каткад иде даље, што је условљено темном говора и говорним садржајем. Инфинитив

⁴⁰⁰ В. код Броз. Ијешћ. 135.

плáтити овдје може имати пет аломорфа а медијално и три алофона или \emptyset : *плáтити* – *плáтит* – *плáт^чт* – *плáтэт* – *плáтт* – *плáт*. Најмање су фреквентни аломорфи на половима. Значење није нигдје угрожено. Типовима: *вѣд* < *видити*), *вѣт* < *водити*) значење чува акценат и контекст. Прозодија није саображена фонетским промјенама ових ликова. Узлазни акценат на ултими или на једносложним ријечима упућује на ред појава (политонија – редукција), а празнине у неадаптираним сугласничким скуповима (исп. *тѣжѣт*, *рáдѣти* и сл.) откривају савремен феномен у развоју. Сви су ови случајеви школски примјери гласовних промјена. Облик *рáт* < *рáдити* > *рáдит* > *рáдѣт* > *рáтт* > *рáт* (редукција вокала – асимилација и губљење консонанта). Тачном Павешћевој опису изговора нема се шта додати.⁴⁰¹ Код туђица "редукције" су посљедица пријема лексема у деформисаном лику.

140. У атоничним ријечима веома су честе апокопе (а) и елизије (б):

а) *ал гѣркѣ* Ум, *ал дѣбѣ* Ву Ал дѣбѣнѣ Ка, *ал дѣбро* Кр Ум, *ал дѣл* По, *ал кад дѣђе* Ка, *ал дѣђу* Ду, *ал за бáлване* Та, *ал нѣ знáм* Та, *ал ме глѣдá* Гр, *ал не мѣгу* У, *ал нѣ мѣрáте* Пе, *ал нѣмá* Ку, *ал нѣколк* Је, *ал нѣје* Бо, *ал нѣсам* Та Св, *ал нѣће* Мј, *ал не дкрѣћáм се* Ум, *ал тѣ* К, *ал чѣјем* Гр, *ал Цáба* Бо;

ил га понѣси Гр, *ил га врáћáј* Р, *ил глѣдáј* Оц, *ил да је сáм* ГЉ, *ил ме нѣси* Ку, *ил нѣкѣга* Бо, *ил нѣје* Ти, *ил је она* У, *ил рáк* Кр, *ил сам* јá Л, *ил си утворѣца* Ку, *ил су дѣшли* Вл, *ил тѣмур* Кр, *ил цáпѣн* Та;

нит јá Ло, *нит је ѣмáло* ВБ, *нит сам здрáв* Та;

бѣ-л ти бáло жáдо? Ву, *бѣ-л ми* Дур Бр, *бѣ-л ти* Та, *бѣ-л тѣ* Каш, *нѣ би-л дѣшѣ* Ра, *нѣ би-л пѣшѣ* ГЉ, *бѣлѣ-л те?* Пе, *да-л тáчно* Та, *да-л трѣбá?* Пе, *да-л сам* Ку, *да-л се* Је, *да-л ће* ВБ До, *јѣсу-л дѣшли?* Ло, *је-л тáкѣ?* Сп, *је-л тѣ?* Ја, *јѣсу-л ми* Ду, *рáдѣ-л ти?* У Ду, *дѣш-л ме?* Ву, *дѣ-с-л јá жѣн^чт?* Ка;

да-б плáкала Бе, *јá-б се жѣнио* Та, *јá-б мѣгѣ* Ми, *јá-б днѣг ко-б пѣглѣдѣ* Ја, *ко-б се рáзумио* Св, *кад-б-т ѣн* Је, *нѣ-б рѣкѣ* Ја, *нѣколко-б дстáјѣ* ГЉ, *па-б мѣрѣт* дѣшѣ ДБ, *рѣкѣ-б ми* ГЉ, *трѣбѣ-б ти* Ја, *удѣшио-б се* Пе, *што-б рѣзали* Об;

áко-с-с рáзумио Св, *áко-с тѣ* ВБ, *да-с свáт* Ле, *да-с тѣ* Вл Об, *док-с мѣгѣ* Ми, *кáко-с дѣбио?* Та, *кáко-с крмáдѣ прѣдѣ?* У, *колко-с тѣ* Р, *мáдá-с тѣ* Бо, *чѣо-с за Мѣлѣвѣну* Кр, *штѣ-с се збáвлá?* Вл, *штѣ-с се скѣнѣо?* Ку;

áко-м дáднѣ Бо, *мѣт-м тѣ* Сп, *дѣвѣ-с брáта* Бо;

ме-ш-ч'ѣнѣ Ву, *ме-ѣ нѣнѣ* Ло;

да-т кáжѣм Гл Ми Кр Ум, *да-т прáво кáжѣм* Ја Кр, *да-т прѣнѣм* ВБ, *да-т свѣ кáжѣм* Об, *дѣбрá-т срѣнá!* ДБ, *ѣто-т кáжѣм* Ми Де, *кáко*

⁴⁰¹ Пав., *ibid.*

ћу-т казат? Кр, нѣ да-т Сѣва Вл, нѣ би-т се јављѣ Гр, штѣ-ћ-т бѣт Дур, штѣ ћу-т прѣчат Ле;

б) ал ѣто Љу ДБ Л Гр, ал ѣдѣ Де, ал ѣзглѣдѣ Гл Ја, ал овакѣ Ву, ал ѣн Ар, ал ѣстанѣ Д, ал углѣвѣм Оц;

ил од данас До;

нит ѣ ја глѣдѣм Та, нит ѣна Ло;

да-л ѣмѣ? Ја, да-л ѣна О, је-л ѣмала Бо, је-л ѣшѣ? Ти, је-л ѣвѣ? Та, је-л ѣна? Ја, је-л ѣшѣ? Об Ум, је-л ѣшла? Де, ѣнѣмо-л убацѣва(ти)? О;

ако-ѣ ѣшѣ Гр, да-ѣ ѣзѣ Ду, кад-ѣ ѣмрѣ Ар, па-ѣ ѣн Мј, па-ѣ ѣндѣ Ар, што-ѣ ѣни Љу;

ако-с ѣшѣ Кр, ако-с ѣ колу Оц, да-с ѣпѣтѣ Љу, Гл, ѣто-с ѣшѣ Кр;

да-м ѣзорѣ Р;

ако-т ѣни ѣдѣћу ВБ, па-т ѣзурѣ Ву.

141. Погпуну редукцију финалног -и у категорији глагола имају: инфинитив (1), императив (2), футур I гл. на -ћ(и) (3), презент (4) и радни гл. придјев (5).

1) Инфинитив има четири лика: (а) супински, (б) основински (*вѣка* = *викати*), (в) коријенски (*вид* = *видјети*; в. потврде у т. 138) и (г) стандардни (исп. примјере у т. 143).⁴⁰² Први и други су последица потпуних редукција -и из -ти, -ћи, тј. нису фосилни супина него први на њ само формом подејча.⁴⁰³

Исп.:

а) алѣкат Ја, ашиковат Љу, бѣвит ГЉ, батѣлит Гр, бѣцат Љу Гр Ми Ти, бѣт (esse) Ву Та Бе Дур Љу ДБ Ка Гл Пе Гр Ми Де Ле Ду Кр ГЉ Б Је Зе Св Ар Оц Ра Д Це Вр Чу Лу По К, бѣт (= тући) Вл, бѣжѣат ГЉ, брѣнит Гр Вр, брѣнут се Крч, бѣјат У, вѣлат Ра, вѣрит Ле, вѣрат се Лу, вѣкат Каш, вѣђет ДБ Де Вл Бо ГЉ Ку Ар Оц Ти Ри Чу Д Лу К, вѣнѣват Ја Ар, вѣнѣчат Мј Об Та, вѣдит Ду Вр, вѣзит Ву Ар, вѣтит Лу, вѣћат Ло, вѣћчат Чу, вѣћ Вр, гѣнут Вл, глѣдит Мј, глѣдат Ми Је Св Ар До Р Ти Ри, гѣврит Ку, гѣнит Сп Лу, гѣрит Лу, гѣбат До, гѣјат Ву, дѣват Б Мј Р Ра, дѣроват Крч, дѣт Гл Ле Бо ГЉ Ар Ра Лу, дѣрат ГЉ Крч, дѣгнут Каш, дѣзат О, дѣћ Је, дѣбавит Об, дѣбит Ву, дѣлазит Д, долѣћет Бо, дѣнѣјет Ја, дѣнијет Ми, дѣпѣрат Св, дѣфатит Љу Каш, дѣчекат Л, дѣћ Ву О Дур Ба Љу Ка ВБ Гл Ја Пе Гр У Де Бо Ку Хр Зе Р До Оц Ра Д Сп Чу Бр Ум По К, дрѣчат Гл, дѣрат Ри, зѣбавит Ку, зѣбѣлет Је, зѣбравит Је, зѣвалит Ка, зѣврѣшит Гр, зѣдат Ми, зѣдушит Д, зѣкључат Та, зѣнијѣтит Зе, зѣнаст Ку, зѣнѣват То О

⁴⁰² Истраживачи бх. говора не спомињу облик под (б) и (в). Називи су моји. Ицо билежи у Борчу *јес*, облик окрвене основе, поред *јеси*. В. ГИХ 160.

⁴⁰³ В. о супину код Белића *Ист.* II 180; исп. и Симеон *ЕРИИ* II 557-558.

упанут Бр, упитат Вл, упрљат Ја, учинит Чу, уфатит К, фатат Ву, фдриковат К, хакат ГЉ, ходат Ву Св, ходит Бр, цијенат Ву, чекат Лс, читат Кр, чуват Це, хѣрат Пе, шетат Ка, шњухат Д;

б) бѣ Ка Пе Ми Ду Ум, штѣ *he* бѣ с тѣбѣм? Ву, штѣ-*he*-би? Ра Лу, мѣрѣ-би Д, брѣја Ду, вѣра се Лу, вѣка Бо, вѣђе Ум Л, вѣди Св, гѣђа Ти, глѣда Ар До, гѣни Лу, дѣва Ву, дѣби Ле, дѣније Вл Ум, дѣфати Де Л, жѣли се Ду, зѣбринут Кр, зѣдра Ку, зѣдси Зе, зѣпѣ Та, зарѣди Вр, засмија се Лу, затвѣри Кр, зѣд ГЉ, издѣза Л, измијѣчи Је, има Св, испрѣча Кр, јѣха Д, мѣкну се Ку, мѣшље Бр, мѣати Ум, мѣли се Ум, нагѣзда Р, намѣри Св, намѣсти Ум, нанѣје Та, напи Лу, насѣ Лу, нѣшти Л, нѣси Дур, нѣћи ДБ, одмѣри се Дур, окрѣну Бр, одније До, оста Ум Кр, остави Ку, отвѣра Ку, пѣћ Зе, пѣпа Ку, пѣва Чу, пѣка Ум, пѣати До Ти, пѣћа До, пѣгледа Кр, пѣније Ти, пѣпи Л, преврѣну Ти, прѣми По, прѣча Кр Та, рѣди Ву Св Та Р Ти Сп Кр, рѣзгази Ло, рѣзѣкта Ду, рѣзѣја Ум, сѣбра Та, сѣста Зе, слѣга Ле, слѣва Та, срачѣна Сп, скину Ло, тѣрѣжи Чу Ум, чѣди се Де, убацѣва О, уби Де, узѣји Ка, узѣ Вр Хр, упѣнти Је, уфѣати Оц, хѣда Л, чѣка Вл Бр, чѣва Ле, шѣли се Чу, шѣбла Ти.

У овој су групи и они ликови гдје је *-и* редуковано а *-ст-* > *с*: зѣвс Вр, зѣнас Је, јѣс(ти) Бе Љу Ка Ле Ду Кр Вл Ти Це Лу Бр Крч Мј По, мѣѣ Ја, најѣс се Ми, напас Ар, пѣс (= пасти траву) Ду Ку Ар Ри Чу К, пѣс Хр, пѣс Ку, пѣс Лу, пѣјѣс Де Пе Сп Вр, прѣнас Ло Ум, свѣс Д, сјѣс О Ка Ми Ду Хр Р, сѣсМи Је Св Ар До Р Ти Ра Ри Каш Сп, уѣос ДБ, ујѣс Дур, украс Ти Бр, улѣс Хр.

Ликови под (а) и (б) једнако су распрострањени у сва четири говорна типа. Број примјера за основински инфинитив је 3,5 пута мањи него за супин, а фреквенција им је садржана у статистичком односу потврда 570 : 161. Инфинитивне форме, у ствари, само показују ступњеве редукције високог *и* у финалном положају. Тип *вѣка* дошао је од *вѣкат* према повратним глаголима: *вѣра се, засмија се, одмѣри се* < *вѣрат се, засмијат се, одмѣрит се* и сл., гдје се један од два денгала изгубио у говорном такту. Да је то тако, доказ је правило да глаголи на *-ић* немају основински инфинитив.

2) Овај вокал се губи и у финалном слогу императива:

бјѣж Чу Лу, дѣђ-тѣ Мј, донѣз-дѣ Вл, на ти донез да прѣдѣ Ву, зѣмис-тѣ Лу, нѣс-тѣ Та Бе, дѣс тѣкѣ Ми, отвѣр-очи Ку, отѣђ(и) Ри, нѣсјет се Де, тѣр у воду ВБ.

3) Ништа није необично што се *и* губи у футуру типа *наћи* *ћу*: дѣ-ћу Ду, дѣ-*he* Р, нѣћ се (= *наћи he се*) Лс, нѣ-*hete* К, дѣ-*ћу* Лу, дѣ-*he* Д, помѣ-*hesh* Де Р, рѣ-*hemo* Ву Бе Љу ДБ Кр Ку Ар Вр, рѣћ-*hemo* Ми, стѣ-*ћѣ* Ву.

4) Има један примјер за презент:

пѣкѣс(ѣ) се Гр.

5) Тако и за радни г.г. придјев:

џмал(и) смо Св.

142. Редукције и елизије финалног и имају:

а) именица: *штáпов(и) онџ* Гл;

б) замјенице:

и мѣн нѣ шкодѣ Та, *мѣн-се-чинѣ* Вл Об, *мѣн-се-чинѣ* Вл, *мѣн-ш-ч'ѣнѣ* О, *мѣн ѣнѣ* Ка, *мѣ-ш-чин* У, *мѣ-ш-чин* Је, *мѣн-ш-ѣнѣ* Де, *мѣ-се-ч'ѣнѣ* Л, *мѣ-чинѣ* Вл, *мѣн-се ч'ѣнѣ* Ра Ри Сп Ум, *сѣб љ њедра* Ку, *тѣб* Л;

в) придјев: *мáл(и)* Ми;

г) прилози:

бѣзбел (тур. *besbelli*) Ло ГЉ, *бѣ^ал* (тур. *belli*) би Ву, *бѣгам* У Ду Кр Вл За Ар До Ти Ум, *бѣ^огам* ВБ, *бѣ^угам* У Вл, *бѣгам(и)*, *ѣико* Гл, *мѣребит* Ву Ми Де ГЉ Ар Оџ Д Сп, *мѣрбит* У Л, *мѣрби* ГЉ Чу Ум, *мѣжебит* О.

143. Редукције се не врше увијек. Само је број таквих случајева мањи у поређењу са онима у т. 135, 137-138 и 140-142. Највише их је у бз. и ком., а у јб., ако их има, нису органски, већ стандардни, радио-телевизијски импорти. Исп. потврде само за типичне облике:

1) У ЈБ:

борбеницу Ву;

бѣти Ло Де, *вѣћи* Дур, *дѣколити* Дур, *заставити* Ло, *извѣћи* ДБ Бс, *ѣћи* Бс Љу ДБ, *ѣћи* Ло До, *казати* Ло, *дѣвести* Бс, *доставити* Љу, *отѣћи* Ка, *пѣћи* О У, *пѣбити* Та, *полѣдити* Ву, *проговѣрити* ДБ, *пѣшити* Ву, *радѣти* Ву, *разговѣрати* Љу, *рѣћи* Ву, *свѣрити* ДБ, *стѣћи* ДБ, *ѣѣти* Та, *ѣмрѣјѣти* Ву, *чѣкати* Та;

2) У бз., ком. и сих.:

прена Бјѣлашници Ду, у Бјѣлимићима Ри, у Бѣжановиће Мј, у ббл-нициу ГЉ, у бблници Мј, у Висѣчицу Ле, водѣнициу Вл, глѣвице Оџ Д, гѣтовину Ми, грѣница ДУ Бо, дрѣжалице Ду, кабѣнициу Ри, клѣница Је, клѣнициу К, клѣнициу Сп, у клѣнициу Бр, у клѣнице До, кѣѣжица Пе, кѣше-вина Ми, мѣзалицу Д, мѣрамицу Гр, за мѣрамицу Сп, пѣћелица Ле, на сѣмарице Кр, на самѣрицама Кр, стѣжина Гр Ле, стѣпаница Џе, удѣвица Ми, чѣснициу Кр, чѣбаница Л, шѣница Ар;

вѣликá Л Вл, *вѣликѣ* Ми;

чѣтири Мј Лу;

бáчати Мј, *бѣти* Л Ду Б Хр До Крч, *бѣрити се* Зе, *вѣкати* Лу, *глѣдати* Ар, *гѣнити* Ду, *дáвати* Вл Д, *дáти* ГЉ, *доказѣвати* Б, *дѣћи* Ду Ку Хр Д Џе Бр По, *дѣћи* Зе, *заврѣшити* Џе, *зѣпѣвати* ДУ, *зарáдити* Зе, *зѣнати* Крч, *издѣрати* ГЉ, *избѣти* Пе, *извѣћи* ГЉ, *изгѣнути* ДУ, *ѣмати* Хр Св, *ѣспѣћи* Бр К, *ѣћи* Ду Вл Хр, *ѣћи* Зе До Д Р, *јѣмити* Ду ГЉ, *казати* Ле Ду, *кѣсити* Зе, *нáѣћи* Крч, *нáћи* Бо Лу Бр, *нѣсити* Б Зе Р, *оѣжѣнити се* Бр, *дѣпастѣ* ГЉ, *пѣћи* К, *плáћати* Лу, *пѣзнати се* Оџ, *пѣћи*

Хр, притворити Ду, продати Ле, пушћати Мј, пушити Крч, радити Ра, разговарати Мј, рачити Вл, расти Б, рећи Гр Вл Хр, рећи Је, ни рећи Је, свршити К, сломити Пе, скакати Ми, снџмити Ду, спасавати Б, сћулити Ду, сћурити Ду, сџдити Оц, сџћи Св, трчати До, џећи Зе, угодити Ми, џџети Бо Зе, џљећи Крч, уродити Ми, ући Б, хрћити Каш, чџтати Пе Крч;

дшиковали Кр, гднили Вл, дџмило Кр, доласили Л, жџнили се Ми, заратило се Ти, дженили Мј, ослободили се Ар, џтишџ Је Ри, џтишџ Гр Ми, џтишли Ду, подијџлили се Л Кр, побџјџдило До, рџдили Ми Кр Зе, рџдило се Каш, рџдили Ле, упутили Пе;

мџребити Б ГЉ.

5.2. ВОКАЛ Е

144. И овај вокал, ако је неакцентован, има три ступња редукције (исп.: *не мере, на тџпалук, Сџфте*). Инвентар потврда говори о појави ширих домашаја него у другим босанским говорима.

Сви примјери за дјелимичну редукцију су из јб. (а); само су неколика из бз. (б) и један из снх. (в):

а) *дџлџџт ДБ, ис Кџсџтџћџ Ка, Мџрдџновџћ Ка;*

дџсџт О, чџтџрес О;

не мерџ Дур, не мерџ ДБ Ло Ка Ја;

б) *кџмџна Зе, Лџкџшићџ Ја;*

пџ десџт Мј;

мџрџш Гр, не мерџ Пе;

в) *не мерџ К.*

145. Ријетки су случајевни аферезе. Међу примјерима ширег ареала: *лџстиш Мј Сп, лџстика Ка Гр Бо Оц Каш Чу, лџтрики О Ја Ку, Св Д Лу*, има и: *нџ нџ Ум*. У топониму *Цџпросина* (< *Јџжџпросина*) Св испао је нницијални слог, а у туђици *кџптер* Св секвенца *хџли-* није ни примљена.

146. Редукције медијалног *е*, међутим, имају вишу фреквенцију:

дџџтта Та, дџџтту Гр, Лџкџићџ Је, нџдџљџ Љу, нџдџлу ДБ, нџдџље Та, повџрџњџк Б, повџрџње Б, прџдџља Р, прџдџсџр (в.т. 115 под а и 118 под б) *Та, прџдџсџр Пе, прџдџсџр Пе, прџдџсџра Сп, прџдџсџри Та, Сџфте Ву;*

прџд њџга Ле, ш њџнџ Зе;

јџн < јџдан) *До, нџ-ис Б, дџст Ка Гр Б, дџс ДБ Гр Ми Вл, дес-пџтнџс Лу, дџстџро ДБ, двџдџс У Бо ГЉ Об Зе Св Р Сп, двџјџс ДБ, двџџс О ДБ Гр Ми У Дс Л Ле Кр Вл Хр Зе До Р Оц Тн Ра Каш Д Це Лу Бр По К, нџ двџџс Гр, двџјџс Бр, двџџст Хр, двџдџс Ло До Р Це, двџдџџт ВБ Гл Ја Ле*

ВБ, *тѡ-с зчас нѡћѣ* Ја, *што-с тѡче* Ар, Лу, *с-тѡчѣ* (*што се тиче*) Ми, *упѡшѣ-с тѡмо* До.

148. Много је шири инвентар акцентованих лексема ЈБ и СИХ од западнобосанских⁴⁰⁸ и их.⁴⁰⁹ у којима се редукује или губи финално *е*. То само потврђује тезу (т. 133) да је ова појава општа особина босанских говора⁴¹⁰ и да су њени домашаји у централној и јужној Босни, па и у СИХ, већи него у западној.

Елизије и редукције финалног *е* су забиљежене:

а) код замјенице: *прѣдѡ-м дѡћѣ* Об;

б) код придјева: *мѡњ(е)* Б, *рѡјтѡз(не)* *чѡкшире* (исп. њем. reithoser) Св;

в) код глагола: *зѡдл(е)* *су се* По, *кѡж плѡс* Ми, *ѡн кѡж што* Гр, *кѡж* Ар, *мѡр одмѡ* Гр, *нѣћ да чујѣ* Ка, *нѣћ-те* Вл, *нѣј(е)* Л, *ѡћ-се грлѡ* Ле;

г) код прилога: *брѡж-бѡљѣ* Де, *виш-нѣ знѡм* Ми, *виш-нѣ нѡтѡ* Ка, *виш-нѡкад* Де, *виш-нѡшта* Л, *вѡш-ѡна нѣ валѡ* Ле, *виш-нѣ рѡдѡмо* Је, *нѣмѡ-виш* Де, *нѣћеш-виш пѡбјећ* Ку, *нѣмѡ-виш* Св, *нѡкад-виш* Лу, *нѡшта-виш* Ку, *нѡћ ме виш-нѡшла* ГЉ, *нѣћ* Ра, *нѡћ се нѣ чујѣ* Гл, *ѡѡвл* Ку К, *ѡтѡл* Ку, *прѡј Јѣмана* ВБ, *пѡс(ле)* се По.

д) код узвика: *ѡј* Де, *ѡј јѡш* Ву, *ѡј на ѡстѡл* Та, *ѡј* До Ми, Ле, *ѡј-кае* Дур, *ѡј сѡ мнѡм* Је Пе, *ѡј-тѡ* Ле, *ѡј чуѡј* Бо, *ѡј ѡвѡма* Р, *ѡј ѡстѡни* Лу, *ѡј, ѡѡбро* Бр Кр, *ѡј-каже* По, *хѡј* Лу, *хѡј-тѡ* До, *хѡј сѡд* Та, *ѡјд* Ум.

У примјерима: *ѡѡд ѡѡшѡ* Пе, *ѡѡд-сам* ВБ, *гѡр* ВБ Ја Об Је Сп, *гѡр бѡѡѡш* Та, *гѡр далѣко* Ло, *гѡр нѡгам* Чу, *гѡр-ѡѡ* Ар, *гѡр-ѡнѡ* Ле, *гѡр на планѡни* Ло, *гѡр под Гѡлцу* Ло, *ѡѡ* О Ка Б ГЉ Ку Св Ар До Лу Ум, *ѡѡ* у *ѡѡћѣ* Та, *ѡѡ* *ѡмѡ* Гр, *ѡѡ* *ѡмајѡ* Л, *ѡѡ-ѡнѡ* Ја, Св, *ѡѡ-ѡнѡ* Д, *ѡѡ* у *пѡток* Гр, *ѡѡ* *на цѣсту* Та, *ѡѡ* *у шуми* Св — не зна се шта је изгубљено — *е* или *и*, — пошто се прилози *ѡѡдје*, *гѡре*, *ѡѡ* *је* јављају у скавским и икавским ликовима (т.в. 93, 94 и 98).

Прилог *више* се излѡзао и изгубио акценат.

5.3. ВОКАЛ А

149. И вокал *а* има три ступња редукције. Оне су у иницијалном и медијалном положају готово увијек факултативне. Једино су у атоничним лексемама оне редовне. У поређењу са приликама у другим босанским говорима овдје је ова појава шире продрла у систем.

150. Дјелимично ослабљен вокал задржава индивидуалност у сва три положаја:

⁴⁰⁸ Исп.: Пецо *И-шћѡ* I 101; Дешћ *ЗБИГ* 60-61; Драг. *ГЗГ* 66; Петр. *Змијѡње* 37, 58, ГБК 39.

⁴⁰⁹ В. Пецо *ГИХ* 45.

⁴¹⁰ В. грађу у БХ ДЗБ II 21-23 и БХ ДЗБ V 39-47.

з^а анијем Ло;

п^ар^даиз Ву, ј^ок-б^ра^{те} Је, с^ва^ка^кав Р, в^ал^оло Гл, н^ешто с^ам се з^ами-
слио Ар, д^ос^ад ДБ, т^ам^ан Ум;

н^а о^ну Ар, п^а о^нд^а Ар.

151. У неколика примјера медијално *a*, на средњем ступњу редукције, губи боју а може да гради слог. Исп.:

к^аз^ан (чешће је: к^азан Гр Ле) Та, п^ис^ато Л, т^ак^о Ка, е-т^ак^о О.

152. Иницијално *a* се губи:

а) у туђицама: д^ок^ат Ка, л^ах и м^анет = збогом (тур. Allah e-
manet)⁴¹¹ До, м^ан ј^ар^аби! (ар. интерј.) < аман — јараби! Ло, м^ан ј^араби
Ло, п^ар^ат ГЉ, т^об^уси По;

б) у хипокористику Л^иса (< Алиса) Бе;

в) у домаћим ријечима: з^нао (а)ко њ^а Л.

153. Тек у медијалном положају инвентар диференцира ЈБ и СИХ у босанским приликама. Исп.:

б^рд^ак Ву, К^астићи (< Касатићи) Ка, к^азна К, п^о њивма Ле, п^ре^гр^да
Гл, осамд^ес^ет је г^од Ле;

н^ек^ав Ти, н^ек^ав Ти, н^ик^ав Крч, н^ек^ав Крч, н^ека (< некава) Ти,
н^ик^ава Ло, н^ик^кве Об, н^ик^ки^м Ми Сп;

о^гр^ом(ан) Оц;

б^ац^т Б, к^асти ВБ Рн, њ^ам п^ра^{во} Ле, н^ем^а⁴¹² Р Д, н^ем Д, ј^а-с-с
ж^ен^ио Гр, ј^а-с се р^одио ГЉ, с^амо с(ам) н^аш^о Ле, п^од^ер^ли Лу, р^ег^ов^о Сп,
с^фнуло Ку, м^рш^ни ме Та;

з^аћс ВБ, н^ад^ље Б, о^кл^е Кр Об Ку До Р Ра Ри Д Це Чу Ум Крч К,
о^кл^ен Ка, њ^ок^ле Чу, н^ио^кл^е ГЉ Ум, н^ио^кл^е ГЉ, т^ам^ан (према: т^аман
По) Де Вл, т^ам^а(н) По;

ј^ак^ко Ри.

И Вук има јб. п^јеш^ци Љу, п^јеш^ци Ка и загорско њ^ам^ућ Кр (в. СР
520, 240) другачије творбе мј. обичнијег: п^јеш^аци, њ^ам^ућан. Излизани
вокатив б^рате добио је значење узречице у присној, емотивној комуника-
цији. Само, за разлику од западнбосанске слике,⁴¹³ он је овдје изгубио
и акценат и тако ут^ро пут редукцији. Исп.:

б^рте Ка Д Бр, н^е б^ав^им-б^рте Р, в^ук-б^рте Та Ра, ј^ез-б^рте Це, м^ој-
б^рте Де, м^ој-б^рте Мј Чу, н^иј^есам -б^рте Љу, п^рд^је^{те}-б^рте Ри, т^амо је
-б^рте Д;

⁴¹¹ Исп. Пецо, *op. cit.*, 44.

⁴¹² Тако и у ИХ. Исп. Пецо, *ibid.*

⁴¹³ Дешић ЗБНГ 56.

према: *брѣте* Бо Ку Каш Крч По Ву, *мѡј брѣте* ГЉ Дур, *а сѡд-брѣте* Лу, *јѡк-брѣте* Об, *мѡј брѣте* Св, *мѡј-брѣте* Чу, *нијѣсам-брѣте* Д, *пјѣвѣ се, брѣте* Св, *ш њѡмена-брѣте* Бр, *штѡ знам, брѣте* Ри;

и: *бѡте* К, *ѣво, бѡте*, Ум, *ка сам је, бѡте* Чу.

И аломорф везника *кѡ* (< *као*) је добивен редукцијом а не сажимањем⁴¹⁴ ако му је слог кратак. Исп.:

ко витринца Бе, *ко дѡнеклѣ* Дур, *ко дѡса(д) У*, *ко дѡша* Љу Бе, *ко ђѡвѡ* Ри, *ко ѣто* Дур, *ко ѡ она* Бр, *ко и ѡ нас* Ка, *ко кѡње* Чу, *ко Мѡрково рѡло* Та, *ко мѡиши* Лу, *ко на кѡња* ГЉ, *ко нѣкад* ДБ, *ко нѣко* Ми, *ко обично* Дур, *ко дѡвѡ* Бо, *ко ордзу* Пе, *ко сѡд* Пе, *ко тѡвјѡј* Ву, *ко тѣтак* Де, *ко у Бѣхира* Ву, *ко у чѡснѡ* Бе, *ко у планѡни* Оц;

према: *као ђѡвѡр* О, *као свѡтови* Та, *кѡ писмо* Ву, *к-ѡнѡ* Б и сл.

154. Факултативне апокопе и елизиије имају:

а) именована: *младѡѡжењ* Ку, *младѡѡжен* Ку;

б) придјев *гѡтов(а)* Лу;

в) замјеница: *ѡт-ѡе?* Б;

г) атоничне ријечи: *да г-ударѡ* Вл, *изгѡбио-г* у *бѡлѡци* Та, *кѡко си-г* *убио?* Чу, *нѣ би-г ѡвѡде* Ду, *д-ѡдѡ* О, *д-ѡбијѣм* Це, *н-ѡсвал* Ду, *н-ѡнѡ* Вл, *п-ѡндѡр* Ло, *п-ѡндѡра* Бр, *п-ѡндѡр* У, *п-ѡндѡн* У, *п-ѡндѡр* Је, *п-ѡнѡ* Оц, *п-ѡнѡ* Чу, *п-скрѣше* Гл, *пре(ма)* Шљемѣнима Ду, *ки с(ам) се помѡлио* Л.

Вокал о

155. Сви типови редукција и елизиија захватили су, шире него у другим босанским говорима, и вокал *о*. Број потврда за дјелимичну (а) и средњу (б) редукцију је скроман у односу на мноштво потпуних:

а) *нациѡналнос* Зе, *ѡ ѡвѡ* О, *ѡ ѡномѡ* Дур, *штѡ су ѡвѡ љѡди дѡшли?* ВБ, *ѡ ѡвѡј* О, *ѡ ѡнѡ* До, *зѡ ѡнѡ* Д, *ѡвѡикѡ* Д, *ѡкрѡгло* У, *да ѡпрѡстѡиш* Љу, *ѡтѡѡте* Бо, *кѡк ѡнеш?* Мј, *акѡ сѡ ѡмѡ* Дур, *кѡкѡ кѡ ѡмѡ* О, *ѣтѡ ти* Б;

б) *ѡтклѣ* Ду.

156. У иницијалном положају, нарочито код замјеница и прилога, обавезне су аферезе и хаплогогиије. Оне се најчешће дешавају у сандхну или ради отклањања звијева. Исп.:

а) у туђицама: *на пѣрѡчкѡм стѡлу* Кр, *пѣрисѡн* У, *пѣрисѡ* Кр, *фѡиѡѡр* Лу;

б) у домаћим ријечима: *кѡдѡије* Ду;

кѡѡ-нѡ ѡмѡ? О, *ѡ-вѡ* Де, *кѡ-вѡ* Кр, *нѡ-вѡј* Зе, *ѡ-вѡ* Гл Је, *кѡѡ-ѡ-вѡ?* Вл, *кѡко-вѡ?* Гл, *кѡко ѡе-вѡ* Вл, *нѡје-вѡ* Б, *ѡткѡ-вѡ?* Об, *тѡко мѡ-вѡ* Л, *штѡ-ѡ-вѡ?* Ка, *штѡ је-вѡ?* ГЉ, *што се-вѡ* Зе, *ѡ (ѡвѡ)м* Кр, *бѡи-нѡ* Ти, *зѡ-нѡг* Зе, *знаѡш-нѡг* Л, *кѡд-нѡг* Д, *нѡ-нѡм* Лу, *прѡ-нѡг* ГЉ, *пѡтѡм-нѡгѡ*

⁴¹⁴ Не зна се каква је грешка ко-мачкови (Рем. III 123).

Дур, тѡ-вѣ Ри, кѡд-нѡг Д, ѡ-ногѡ Гр, бѣла-нѡ Д, ѡд-нѣ Л, ѡмѡ-нѡ Ар Д Лу, ѡмајѡ-нѣ Лу, кад-нѡ Мј, крѡпна-нѡ Ја, нѡ-нѡ Де Је, нѡ-нѡ (< ено она) Ум, ѡ-нѡ Та ГЉ Крч, ѡ-нѡј Ло, ѡ-нѡ хѡки Ра, ено га-нѡ гѡре Ти, ѡмѡ-нѡ Гр, ѡ-нѡ Вл, јѡ-нѡ Чу Вл, кѡк-нѡ? Ву, кѡко-нѡ? Ми Ду Вл Ра, кѡко се-нѡ Пе, кѡко-е-нѡ ДБ, кад-нѡ Ум, ка су-нѡ Вл, кѡ те-нѡ Ло, мѡло-нѡ Мј, мѡћѡ-нѡ (< меће у оно) О, нѡ-нѡ По, нѡкѡ-нѡ Вл, пѡ-нѡ Вр, рѡкѡ-нѡ Д, рѡци-нѡ Дур, фѡно-нѡ Ја, штѡ-нѡ Сп Лу, штѡ-е-нѡ? Де, штѡ-нѡ Ми Це, штѡ-нѡ Мј, ѡ-вијем Ле, дѡгачкѡ-нѡ По, зѡ-нѣ Ло, ѡ-нѣ Де, крѡз-нѣ Ле, нѡ-нѣ Ло Бр, ѡ-нѣ Лу, ѡ-нѡм По, ѡ-нѡ Ти, вѡкѡ Ву, за вѡкѡ Оц, вѡкѡ Гр Крч, лѡкѡ Је, е-вѡјнѡ Ти, е-вѡјнѡг Б, е-лѡкѡ Чу, вѡјшнѡ По, нѡкѡ ДБ, с тѡчѡ (< што се тиче) Ми;

прѡшћеш Ка, прѡћеш У, прѡсти Кр;

вѡмо Ву О, е-вѡмо Де, вѡмо ГЉ, вѡм Ти, вѡмѡкѡ Ду, вѡмѡкѡн Ду, ѡмо Дур Јѡу Ка Гр Л Ми Ле Ду Вл Б Об Је Зе Св Ар Р Оц Ти Чу Лу Бо Ум Бр, ѡмо Ле, вѡкѡ Ву Дур Јѡу Ло Ка ВБ Гл Ја Пе Гр У Де Л Ле Ду Вл Мј Бо ГЉ Об Је Зе Св Ар До Оц Ти ра Ри Каш Це Чу Лу Ум Крч По К, е-вѡкѡ Де Л Вл Б Мј Бо ГЉ Зе Сп По, вѡкѡ Де Ум, вѡкѡ Ка, нѡкѡ О Дур Јѡу ДБ Ка Ја Пе Де Кр Вл Бо ГЉ Је Ар Ти Д Лу, е-нѡкѡ Сп, вѡјкѡ Ја, е-вѡјкѡ Б, вѡјкѡ Ја, вѡлѡкѡ ВБ, вѡлѡкѡкѡ Ја, илѡкѡ Ра, вѡдѡра Вр, дѡдѡла Це, нѡнмо Зе, нѡ-нѡ Ми.

Према обавезним ликовима *вѡкѡ*, *нѡкѡ* и сл. стоје само двије потврде стандардне фѡрме: *овѡкѡ* Бо Ву. Ареал ових редукција је шири: имају их ИХ,⁴¹⁵ Пива,⁴¹⁶ али и други штокавски говори.⁴¹⁷

У примјерима: *вѡдикѡ У*, *вѡћена* Кр, *вѡде* Де, *е-вѡде* Де, *е-вѡди* Вл — није редукција него метатеза.⁴¹⁸

У бз. мј. *омладина* говори се *младѡна* Вл Св Р Оц. И Вук има *младѡна* (в. *СР* 375) у значењу *juventus*.

У првој групи примјера замјенички аломорф *но* (< *оно*) добио је функцију партикуле.

Могуће је да је *вамо* аналогија на *тамо*,⁴¹⁹ али је овдје процес отишао даље (исп.: *ѡмо*, *вѡм*).

Ликови *е-вѡјкѡ* (< *ево оволико*), *е-вѡкѡ* (< *ево овако*) и сл. имају већу густину распрострањања, једнако и код Муслимана и код Срба, у бз. и сих. него у јб. и ком. У њима се огледа више типова редукције: хаплоглогија + афереза + синкопа, односно хаплоглогија + афереза. Има их доста и у једном дијелу југоисточне Босне, али их Јахић не наводи у инвентару редукција него у категорији замјеница (в. *Босна* 459).

⁴¹⁵ Пецо *ГИХ* 45.

⁴¹⁶ Вуковић *П.-Др.* 61.

⁴¹⁷ В. Рем. *ЦШ* 130 и тамо наведену литаратуру.

⁴¹⁸ В. сличне примјере код Дешића, ор. *cit.*, 59; исп. и Драг. *ГЛЈ* 63.

⁴¹⁹ Рем., *ibid.*

157. Имају по неколика примјера, поред оних у т. 156, за босанске (а) и општештокавске (б) синкопе:

а) *на ђавла* Вр, *пokoшно* Бе, *не обрѝ* Ка, *ојкѝ* Је;

б) *одвуда* О, *ондуда* (исп. *Прав.* 502) Ар, *учи Нѝвѝ* гѝдинѝ Та.

Приједлог *јочи* елиминисао је о у хијату.⁴²⁰

158. Честе су елизиије у сандху кад се губи о као први вокал:

ак-ѝмѝ Та Ја Гр Ле Ар, *ак-ѝнеш* Дур, *ак-ѝш* Та, *ак-ѝш* Та, *ак-ѝнете* У, *ев-ѝвѝ* Та Ум, *ев-ѝвѝ* Де, *ев-ѝвѝ* Ти, *ев-ѝвѝ* Та Ло, *ев-ѝвѝ* ДБ Ти, *ев-ѝвѝм* Ло, *ев-ѝвѝ* Ло, *ев-ѝвѝкѝ* Гр Св, *ев-ѝвѝ* Бо Зе Хр, *ев-ѝвѝ* Јбу, *ев-ѝвѝ* Ра, *ев-ѝвѝда* До, *ев-ѝдѝлѝн* Ду, *ев-ѝдѝлѝ* Ми, *ев-ѝзгѝра* Це, *ет-ѝмѝ* Ми, *ен-ѝнѝ* Ти, *ен-ѝнѝ* Чу, *ен-ѝнѝ* Је, *ен* и *ѝногѝ* ГЉ, *ен-ѝнѝ* Мј, *ен-ѝнѝ* Мј, *ен-ѝнамо* Ти, *ен-ѝнамо* Оц, *ен-ѝнѝмо* Чу, *ен-ѝнамо* Ти, *ен-ѝнѝ* Св, *как-ѝнеш* Је, *колк-ѝмѝ* Ја, *ѝнам ѝн* Вр Ум, *ѝном ѝн* Вр, *ѝнам ѝ* његѝ Чу, *п-ѝвѝм* Бу, *п-ѝнијем* Јбу О, *п-ѝнѝј* Кр, *п-ѝнѝ* Је Јбу, *п-ѝнѝ* Је, *пре-ѝстѝ* Чу, *там ѝ* ѝмо Зе, *тѝм* у *Кѝрита* Ку, *тѝм* у *Љутѝј* Оц.

159. Апокопе и хаплогитије у категоријама прилога, везника и партикула иду у двије групе: (а) опште босанске и (б) само јб. и сх.:

а) *не носѝ* колик *прѝја*⁴²¹ Л, *трајѝ* ко(лико) *хѝнеш* Л, *сѝм*⁴²² ВБ Бе Б, *ѝстало сѝм мѝсо* Ку, *сѝм по вѝу шѝбѝ* Та;

ак-кѝјѝ Б, *ак-се не варѝм* ГЉ, *ак-су* Д, *ак-неш*⁴²³ Гр Д, *бијѝла ка-ѝвѝца*⁴²⁴ Пе, *ка-вѝци* ГЉ, *ка-и дѝнас* Кр, *ка-ѝ јѝ* Гр Вл, *ка-пѝсто* До, *ка-и свѝђе* Кр, *ка-ѝ тѝ* (исп. примјере у т. 153) Ку, *бѝмѝ нег јѝ*⁴²⁵ Гр, *нег бѝбо* Ум, *нег и плѝг* Ар, *нег за себѝ* Бр, *нег се покѝсло* Ло, *нек (< него)* Д;

е-ѝвѝкѝ (в.т. 155) Бу Јбу ДБ Ло, *е-ѝвѝкѝ* ДБ, *е-ѝвѝди* Зе, *е-ѝвѝди* Чу, *е-ѝвѝдикѝ* (в. нап. 418) Зе, *е-ѝвѝђе* Вр, *е-ѝвѝђе-ш* (< *ево ѝвѝђе неш*) Чу, *ѝт* Ти К, *ѝт-ти* Та Ло Сп, *ѝт-ти* Ле, *ѝт-т* Јбу, *ѝ-ти* Та Ра, *ѝт-вѝдѝш* Бе, *е-тѝкѝ* Ле, *е-ѝвѝди* (< *ево ѝвѝђе*) Св, *е-ѝвѝдикѝ* Ар, *ен-ѝнѝнди* Вл, *ен-ѝнѝндикѝ* Св, *е-нѝкѝ* Бо;

б) *апѝулѝт(но)* Со, *ѝм* Ти, *гѝтов(о)* Ми Је Ку Зе Св Це Ум, *и гѝтов* Д, *гѝтов дѝшли* Ку *гѝтов на* вр *дѝшли* Ло, *гѝтов сам ѝзишѝ* ГЉ, *гѝтов* Сп, *кѝк ѝвѝ жѝвѝте?* Та, *кѝк се ѝрѝ?* Пе, *кѝк неш?* Јбу Мј, *ка(ко) кѝ* Рп, *как кѝи* Ми, *как кѝугѝ* Св, *неколк гѝдѝн* Је, *пѝлѝк* Ле, *пѝстепен се хлѝдѝ* До, *ѝпѝвѝ* Гр Оц Сп, *ѝпѝвѝ* Бо, *кошп сам* Ту До, *ко-ш-шѝ* се У.

⁴²⁰ Јовић *Трст.* 46.

⁴²¹ Исп. Дешић *ЗБИГ* 59.

⁴²² Исп. Јахић *Босна* 151.

⁴²³ Исп. Пецо *Н-шѝа* I 100.

⁴²⁴ Исп. Јахић, *op. cit.*, 145. Екстралингвистички закључак о самосталном развоју ка < као у југоисточној Босни нема ослонца у грађи. Све потврде су из јужног крила, из фочанског и руђанског краја. Аломорф с кратким слогом (исп.: *ка ѝ сад* Слат. М) добивен је редукцијом а не сажимањем.

⁴²⁵ Исп.: Јахић, *op. cit.*, 151; Дешић, *ibid.*; Драг. *ГЛЈ* 64.

Примјери су равномјерно заступљени у сва четири идиома. Једино се ареал *ка* (< *као*), код обје нације, ограничава на бз. тип, али ни у томе нема ничег необичног пошто се зна да су Загорје и Бјелимшићи наплављени их. и црногорском метанаस्ताзичком струјом (т. 25). Фонетизам је објаснио Реметић (в. ЦШ 123).

5.4. ВОКАЛ У

160. У међудијалекатским односима равноправне редукције високог *и* са у узимају се за диференцијалну изоглосу нестабилног (босанског) према стабилном (источнохерцеговачком) вокалском систему.⁴²⁶ Та је појава, у ЈБ и СИХ, присутна код оба висока вокала, али нема онакав домашај код у као код *и*.

161. Дјелимичну редукцију неакцентованог у забиљежио сам у примјерима:

аутобуса Хр, *у виџду* У, *општа* К, *унтрица* Та, *измакнут* Ка, *окрџила се* Св, *расвџило се* Кр, *и ја њу с тобџм* Дур, *прџекштра* Бе.

162. Потпуне елиминације овог вокала су више факултативне него обавезне.

а) За аферезу имају три потврде као у другим говорима (в. нап. 428 и 429) и четири јб. и бз.:

Мџљани (< *Умољани*; говори се: *сиђџм Умољане* Ло, *гџр Умољаним Чу*, *џстима Чу* мј. у *Умољане*, у *Умољанима*, у *џстима*) Ло, *љџнџк* (< *уљџнак*)⁴²⁷ Ти, *спџјџват* (< *џспџјџват*) Кр, *каџла се* Вл, *џвште*⁴²⁸ Бо, *џпште* Лу, *очи Бџџиџа*⁴²⁹ Це.

б) Инвентар једнако распрострањених глаголских и прилошких синкапа проширују именице, и то само из јб. и сих. Исп.:

у *аблџнти* Та, *тобџси* По, *џџлдаџ*⁴³⁰ Де, *кџшла* ВБ, *мџзерка* (врста пушке; према П. Маузеру) Ле, у *предџџћу* По;

џнт Кр, *заврџт* Ја, *зџзџт* Сп, *крџт* Ло, *нџ вџрџу Чу*, *рџгрџују* Ми, *прџла* Вр;

џџа Ло, *џџан* По, *џџа*⁴³¹ ВБ Це К, *џџан* ВБ Б, *џџана* ДБ, *џџана* У, *џнда* Ти, *џџпру* (исп. примјере у т. 115 под в) Дур ДБ ВБ Гл Пе Де Ле У ГЉ Об Лу Бр.

У хиџату је испао приједлог у: *тџри џста* Ку, *мџџ-нџ* (= *меџе у оно*) О.

⁴²⁶ Вуковић Бх. *типови* 24.

⁴²⁷ Код Вука: *уљџнџк*; в. СР 805.

⁴²⁸ Тако и у ЈИБ; в. Јахић, *оп. cit.*, 152.

⁴²⁹ В. објашњење код Јовића, *ibid.*

⁴³⁰ Овако и у Бугојну; в. Решетар *Шток*. 114; исп. и: Јахић, *ibid.*; Дешић, *оп. cit.*, 71.

⁴³¹ Исп.: Дешић, *ibid.*; Драг. ГЛЈ 68.

Овдје је мѣтла (< метила) Ву Об Ку, мѣтла К, а у западној Босни мѣтцла (< метццла).⁴³²

в) У сантхипјским везама понекад се елидира у. Више је примјера за апокопе код атоничних ријечи, али и у презенту гл. *моћи, хтјети*. Исп.:

бїле-с оне Тн, *како-с дни?* Љу, *сāхā(m)-h-т оставчт* Св;

бїла-м пўкла Кр, *да-м плāтїм* Дур, *пѣтнѣс гōдїнā-м бїло* Тн, *и да-с тў* К, *оне-с тдкō* Ми, *прїје-с се звāли* До, *прїје-с тō нōсили* Ку, *тō-с ийтлужи* Ку, *јā-h ти* Гр, *јā-h те* Пе, *јā-h се снāх* Ду, *како-h тч* Је, *супра-h* Ра, *у томē-h ти рēх* Сп;

јā мдг свē Та, *оh-с брїјем* Ка, *нēh-јā* ВБ, *нēh-те* Ло.

Једанпут сам чуо и: *хїлад јāбукā* Тн.

163. У панорами вокалског система ЈБ и СИХ, како показује анализа обимне грађе, редукције су у првом плану. У поређењу са приликама у другим говорима Босне, према литератури, домаћаји ове појаве су најшири у јб., а у бз., ком. и снх. приближно су у обиму западне Босне. Редукцијама су захваћени сви вокали, највише високо и затвореног резонатора. Међу вишеструким посљедицама редукција у морфонолошком систему двије су најмаркантније: коријенски аломорфи у инвентару обличких варијаната инфинитива и појава преношења слоготворне функције на консонанте, најчешће на сонанте. Све акустичке нијансе редукција је тешко ухом ухватити. Литература, такође, показује да потврде имају густину у зонама око босанских градова, гдје је највећа концентрација становништва, а да су се редукције стабилизовале код сва три народа по закону да се успостави комуникација с најмањим утрошком фонационе струје.

6. ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ

164. Судбина вокалских група у ЈБ и СИХ је као у ИХ. Одступања од регресивне асимилације су минимална, а разлике према ИХ су одређене прелазним карактером зоне у међудијалекатским односима.

165. Група *-аха*: 1) остаје (само у Муслимана); 2) стеже се (у Срба, Муслимана и Хрвата ~ 7:3:1); 3) губи се фрикатив, али се не стеже (у Муслимана и Срба ~ 5:3). Исп.:

грāха Ар До, *захалѣкала е* Це, *јāха(ти)* Д, *јāхāхијем* Ра, *мāнаха* Зе, *драха* До, *сāхат* Де Ар, *шѣс сāхātā* Ло, *снāха* Мј, *снāха* Љу;

грā Та Кр, *јāt(u)* Об, *cāt* (< *сахат*, тур. *saat*) Ву Ле, *nō cāta* Ја, *дногā cāta* Ле, *дѣс cātū* Ми, *снā* Ја Вл, *нѣкōга стрā* Л;

їмā бѣсилāā (тур. *belsilahi*) К, *јāhū* Хр, *јāhēга* Кр, *ōрāā* ВБ, *рāат-лōкўмā* (тур. *rahhatlokum*) Чу, *сāāта* Св, *снāи* Б, *ō(д) страи* Ар.

⁴³² Дешит, *ibid.*

Сметња контракцији у случајевима под 3) је акценат или творбени састав ријечи. Тако и: *здака* Мј, *ндапако* Та Ми, *стјало* Л.

166. У бројева од '11 до '19 досљедно *-ae-* > *-ě-*:

једанџ Ву ДБ ВБ Ја Пе У Каш, *једаннџ* Љу Гр Ми Де Ду Мј Је Ку Зе Св Ар До Р Оц Ти Ра Ри Сп Лу Бр, *једанџтџ* Це, *једанџтџ* ВБ, *једанџтџ* Та, *једаннџтџ* Де, *једанџтџ* Вл, *једаннџску* Лу, *дванџ* Ву Бе ДБ Пе У Де Ле Ду Кр Вл Об Је Ар Р Оц Ра Це Чу Ум К, на *дванџтџм* У, *дванџстџ* ДБ Кр, *трџнџ* Р, *тетрџнџ* Ву, *четрџнџ* Пе Ле Б Хр Р, *четрџнџтџ* Вл Б, *четрџнџстџ* У, *петнџ* То О Ло Пе Гр Ми У Де Ј Л Ле Кр Вл Б Мј ГЉ Об Је Св До Р Ти Ри Сп Вр Лу По К, *петнџстџ* У Вл Је Вр, *шџснџ* Л Ри К, *шџснџстџ* Је, *седџнџ* Бо Об Р, *седџнџтџ* Вл, *осџнџ* Ка Ја Ми У Вл Б Ра, *осџмлџ* Крч, *осџнџстџ* Пе, *деветнџ* Ло Пе, *деветнџтџ* Ри, *деветнџтџ* Хр.

У бр. 20 секвенца *-ae-* носи акценат па се не контрахује:

дџес Ву Ло Гр Ми У Де Ј Ле Кр Вл Зе Ар До Оц Ти Ра Каш Д Лу Крч По К, *ни дџаес* Гр, *пџ дџаес*.

Говори се, међутим, двапут мање и:

дџџес Ло Гр Св Р Це Вр, *дџџесџт* Гл Ја, *дџџесџт* Св Ар, *дџџџ* ДБ, *дџџџ* Крч, *дџџџ* У Р Сп.

167. У апелативу *Сарајево*, у групи *-aje-*, *e* се редукује а *a* компезационо дуљи (а) или се, послѣ губљења *j*, чува зијев (б). Обје појаве су равноправне и једнако распрострањене у сва четири идиома. Исп.:

а) *Сарајџо*⁴³³ Та У Де Ле Ду Је Св Оц Ри Вр, *Сарајџо* Дур, *Сарајџа* Та Гл Л Вл Оц, *Сарајџу* Бе Гл Пе У Вл Мј Зе Ти Ра По, *Сарајџу* Та;

б) *Сараево* Та Бе Дур Гр У Кр Мј ГЉ Хр По, *Сараево* Бе Гл Гр Л Вл ГЉ Ар До Ум, *Сараџџо* Бе Гр, *Сараево* Дур Гл Гр Ми Кр Ум, *Сараевоџџ* пџа Гл, у *Сараевоџџм* пџу Бе.

У потврдама *Сараџџо* и ктетику *сараевоџџм* дужине су аналошке.

Има и једна за регресивну асимилацију: *Сараџџо* Це.

168. Прогресивну асимилацију и стезање (само у ЈБ) има каткад група *-ae-* у презентској форми *каже* послѣ губљења *r* или *ж* < *r* (исп. *мџре/мџже*; в.т. 116 под а). Појава није забиљежена у описима босанских говора. И овај се облик излизао па изгубио акценат и добио функцију партикуле. Исп.:

џво-ка сад га наџе Ка, *не би-ка тџ сјџдио* Дуг, *пџџи-ка* Дур, *сјџди тџи-ка* Дур;

према: *кареџ* Сп, *каре* Ми Сп, а *неко каре* Ка, *хајде-каре* Зе, *греџит-каре* До, *ај каре* До, *хај-каре* Зе.

⁴³³ Исп.: Јахић *Босна* 147; Пецо *ГИХ* 43.

Свуда је четири пута више примјера гдје се *-ae-* не стеже од оних у којих је глагол сведен на партикулу:

каѓм Је ГЉ, *каѓи* Ми, *каѓ* Дур Ја Ми, *каѓ* До, *каѓ* Ми Де, *ај-каѓ* Дур, *ајде-каѓ* ДБ, *идѓм-каѓ* вамо Де, *имѓ-каѓ* Ву, *па опѓ-каѓ* До, *Сидѓковиѓ* *каѓ* Ка, *свѓкрва* ми *каѓ* Бе, *што* *каѓ* Бе;

према: *кажѓм* ВБ Ја, *кажѓ* Дур Бе, *кажѓ* Ка, *каж* Ар, *он* *каж* (в.т. 148 под в) Гр, *имѓм* *ја-кажѓ* Дур, *имѓ-кажѓ* Чу.

169. Група *а+е* у сандхију, послније губљења *ј*, добро подноси зијев:

вѓликѓ-е Каш, *да* *га-е* *видла* Ву, *да-е* *она* Је, *да-е* *жив* Је, *да-е* у *град* У, и *унѓ-е* *радла* Бе, *јѓнна-е* *годна* Де, *кака-е* и *сад* Гр, *као* *да-е* *утрѓѓѓла* Вл, *кодѓ-е* *дошла*? Ле, *кодѓка-е* *соба*? Бе, *маѓ* (= *домаћице*) О, *маѓ* ДБ, *она-е* Пе, *ударла-е* Ку, *штѓ-е-вѓ*? Ка, *штѓ-е-нѓ* *брѓла*? Де.

Насупрот западној Босни, нема сажимања у оваквим случајевима.⁴³⁴ Чак се зијев избјегава чувањем интервокалног *ј*:

да-ј *дѓв* Ти, *да-ј* *обукѓ* Зе, *да-ј* *ѓтѓшѓ* Ку, *од* *јѓѓ* је *врѓтло* Ло, *ѓшла* је Ло, *ѓтшла* је Ло, *таѓѓ-ј* ме Вл.

Група *-ae-* остаје и у овим примјерима: у *дерѓдрум* Ја, *зѓѓѓѓѓ* Ло, *издрѓѓѓ* Ку, *намѓтѓ* По, *ни* *мукѓт* Чу и сл.

170. Муслимани у јб. и бз. укидају каткад хијат у групи *-ai-* код гл. *наиѓи* уметањем *н* према *униѓи*:

нднѓи Хр, *нднишло* Гр ГЉ, *нднишла* Ву, *нднишли* Л, *наиѓи* Дур.

Према овима стоје ликови са неизмијењеном групом:

наиѓи Крч, *ндѓи* Крч, *ндѓшѓ* Л, *ндѓшло* Об, *наѓлазѓѓ* Бе.

У другим лексемама секвенца је стабилна. Исп.

вѓѓѓѓѓѓ ВБ, *ѓѓѓѓѓѓѓѓ* ДБ, *ѓѓѓѓѓ* Ло, *Брѓѓѓѓѓ* Ло, *каѓѓ* Гр, *наѓѓѓѓѓѓ* ДБ, *наѓѓѓѓ* Кр, *параѓѓѓѓ* Је, *параѓѓѓѓѓѓ* До, *пѓхайѓѓ* ГЉ, *хайѓѓѓ* Вр, *хѓѓѓѓѓѓ* Оѓ Ти.

Гдје је *наиѓи* — ту је *униѓи*. Муслиманима се у ЈБ прикључују и Срби. И Вук има: *униѓи* (СР 890). Исп:

униѓи Хр, *униѓѓ* Ло, *униѓѓ* О, *униѓѓѓ* Гл, *униѓѓѓѓ* Та, *униѓѓѓѓ* До, *униѓѓѓ* Ло, Л, Ду, ГЉ;

према: *ѓѓѓ* Рн, *ѓѓѓ* Каш.

171. Контракција у групи *-ao* је без изузетка регресивна. У ИХ и ЈИБ има и одступања.⁴³⁵ Сажимање се остварује уз два услова: 1) да *-ao* < *-aj* (изузетак је *кѓ* < *као*); 2) да секвенца не носи акценат (исп. *ѓѓѓ*). Овом особинном, на једној страни, ЈБ и СИХ се укључују у их. ареал гдје се стабилнизовало *-ѓ* (< *-ao*) а не *-ѓ̄*, а на другој, досљедном регресивном

⁴³⁴ В. код Дешѓѓѓ, оп. сит., 82-83; исп. и Драг. ГИЈ 76.

⁴³⁵ В.: Пецо, оп. сит., 42; Јаѓѓѓѓ, оп. сит., 145.

контракцијом, уз поменуће услове, ове плохе се у нијансама диференцирају од матичних окружења.⁴³⁶ Уравнато -*ō* (< -*ao*) даје основ за закључак да је процес остварен прије великих покрета становништва и да је група имала исту судбину у ИХ и ЈИБ.

172. -*ao* < -*ō*:

а) *kābō* ВБ, *kōtō* Ду До Це Лу, *pōsō* Гл Ја Гр Ми Св Ар До Р Д Це Крч, *svrōdō* Св, *čavō* Кр;

према: *zōbličā* ДБ, *nākovān* Мј Ти, *nākovān*⁴³⁷ Ри, *prodavōna(!)* Де, *nā om* До Лу, *rāonīk*⁴³⁸ Це, *sāone* Ар К, *sāoni* Кр, *nā saone* Ар, *nā saone* Кр, *na sabne* ГЉ, *na sabnima* Кр, *na sāxonaма* К, *na sabnice* ГЉ, *nāoč'uta* Де;

б) *da-e bōgdō* Ар Сп Крч, *zōdčac*⁴³⁹ Д;

према: *nāžao* Гл, *nāpōko* Је Св, *plāo* (< *plaxo*) ДБ ВБ Ја;

в) *avizō se* Ар, *adresirō* (= *дресирао*) Ми, *apērisō* Кр, *pēarisō* Кр, *ašikovō* Ми, *bācō* Пе Кр, *begēnisō* Бр, *bivō* У Кр Ар, *bjēžō* ВБ, *bōjō se* Д, *bōlovō* Та Пе, *budalēkō* Вл, *vālvō* Б, *vālvō se* Л, *vīhō* Љу ДБ У До Р, *vīkō* Љу У, *vjēnč'ō* Гр, *vjēnč'ō* Об, *vjenčavō se* Зе, *vrahō* О, *vričhō* Вр, *vrxō* Зе, *vukō* Бе Кр, *gāhō* Ми, *glēdō* Кр Вл Об, *gōhō* Ло Ду Кр Бр, *dāvō* Ми Б Ти, *darivō* Вл, *devērō* Ра, *dērō* Је, *dūgō* ДБ Је Хр, *dūgō se* Мј ГЉ, *dičjērō* Дур, *dūrō* Бо, *dobivō* Вл, *dōvukō* Ву, *dokūrō* Чу, *dōprt.vō* Вр, *dōruhkovō* Ка, *dōtrajō* Св, *dōherō* Ми Ду Хр, *dōhkō* Гл, *dōšō* Та Дур Бе Ло Ка ВБ Гл Ја Пе Ми Де Л Ле Вл Мј Бо Је До Р, *dōušō* Та, *dōžō* У Де Об, *zavīkō* Гр, *zavērō* Бр, *zāvō* Чу Ум, *zāklō* Ду Зе, *zāstō* Де, *zāšō* Дур, *zgrō se* Ми, *izāšō* Д Ум, *izāšō* Ум, *izvukō* ГЉ, *izglēdō* Ву, *izvišō* ДБ Ми Ду Б Мј ГЉ Р, *zvišō* Мј, *imāvō* Вл, *imō* Дур ВБ Гл Ка Пе Гр Ми У Де Ду Ле Кр ГЉ Об Хр, *iskō* Ку, *iskopričō se* Вл, *iskūrō* Чу, *ispō* Ка, *ispraksirō se* Це, *isprīč'ō* ДБ, *iskukō* По, *išō* Та Дур Ло Ка ВБ Пе Гр У Ду Л Ле Кр Б Мј Бо Је Ку Св Ра Ум Бр, *išherō* Ја Лу, *jāhō* Д, *jāō* Бо, *kāzivō* Ка Де Л Ду, *kāzō* Ву Та Бе Ка Гл Је Ку Вл Ум, *kāšivō* Кр, *kāhō* Зе, *kļukō* ДБ, *kōvō* ДБ Вл, *kolūtō* Св, *kōpō* Дур, *kōtarisō* Б, *krepō* Ле, *kressō* Ву Ми Вр, *kutarisō* Ум, *kūsō* Вр, *lēgō* Ду, *lēžō* Ву Де Лу, *nī makō* Л, *masirō* (= *маскирао*) Бр, *mētō* Ка Ар Р, *mičjēšō* Љу, *nī mičō* Кр, *mōgō* Ву Та Дур Ло ВБ Гл Ле Ми У Де Л Кр Мј Зе, *mōgō* Ву, *mōmkovō* Та, *mōrō* ДБ Ло Б Је Ар, *mūzō* Зе, *nābrō* Ву, *nāđō se* Ка, *nāzō* Бе, *nālēgō* Ду Св, *nāmjēhō* Де, *nānišō* Л ГЉ, *nāpūhō* ГЉ, *nāskrādō* Ри Це Вр, *nāslō* (= *насловио*) Ку, *nāstājō* Де, *nāsekō* Л, *nātčjērō* Об, *nāherō* ГЉ, *nāhō* Ум, *nāšō* ДБ Та Л О Ло ВБ Ми Де Ду Л Ле Р ГЉ Је, *nēmō* Гр, *ōbāšō* Та, *ōbišō* Бо, *ōbrō* К, *ōbrukō* Бе, *ōdlūtō* ГЉ, *ōdrāstō* Ка Гл Ја Пе Ми Ра, *ōdrēstō* Ри, *ozivō* ДБ, *okopāvō* Дур, *ōrō* ВБ ДБ, *oprič'ō* Је, *xōrō* Св, *ōstājō* ГЉ, *ōstō* Бе Ло

⁴³⁶ В. нпр.: Пецо ПД 81, 85, 88-89; Ивић *Дијалект.* 135; исп.: Рем. ЦШ 124; Драг., *op. cit.*, 78 и тамо наведену литературу.

⁴³⁷ Исп. Пецо ГИХ 42.

⁴³⁸ Исп. Јахић, *op. cit.*, 146.

⁴³⁹ В. код Ивића, *op. cit.*, 133.

Пе Ми Ду Б Бо Ку Хр Рн Бр, *осукѝ* Де, *ѝсекѝ* Вр Лу, *ѝтворѝ* Ку, *ѝтишѝ* Гл
 Гр Ми Л Вл Об Оц Р, *ѝтѝшѝ* Ло Гл Ка У Кр Мј, *ѝтиѝшѝ* Л, *ѝтиѝ* Та Ка
 ВБ Ло Ка Ја Пе Гр У Де Ду Вл Бо ГЉ Хр Ар Р Чу Лу Ум По, *ѝиѝ* Та Р,
ѝтишѝ Је, *ѝтѝшѝ* Мј ГЉ Ку Ар, *ѝтеѝшѝ* Ку, *ѝтиѝ* Б ГЉ Зе Де Бр, *ѝнерѝ*
 Ду, *пѝњкѝ* Пе, *пѝѝ* Де, *пѝтѝ* Ву Гр Пе Л, *пѝкѝ* Ву, *пѝлѝ* Вл, *пѝбјегѝ* Бе
 ДБ Ми, *пѝбљегѝ* Бр, *пѝбојѝ се* Ду, *пѝвукѝ* Ку, *пѝгледѝ* Ја, *погледѝ* Л, *пѝдигѝ*
 Пе, *пѝзѝ* Б, *пѝзнѝвѝ* Об, *пѝлѝгѝ* Кр, *показѝвѝ* Дур, *пѝклѝ* Бр, *пѝкуцѝ* Ку,
пѝмилѝвѝ Та, *пѝмогѝ* Љу ВБ Ми Де Крч, *пѝпетљѝ* Хр, *пѝслѝ* Гл Ку Тн,
пѝсијѝ Ву, *пѝсмакѝ* Ку, *пѝседѝвѝ* Дур, *пѝстѝпѝ* Вл, *поћекѝнѝ* Де, *пѝћерѝ*
 Пе Б ГЉ, *пѝшѝ* Та Дур Ка Гл Гр Ми У Де Л Ду Ку Хр Ар Р Лу, *пѝштовѝ*
 Дур, *прѝбјегѝ* Је, *прѝгледѝ* Та Де Пе, *прѝгледѝ* Та Де, *прѝѝ* Л, *прѝзѝвѝ* О,
прѝпѝ се Дур Гр Де Ле ГЉ, *прѝстѝ* ВБ, *прѝсекѝ* Пе, *прѝшѝ* Пе, *прѝѝ* Ка,
прѝпѝ ДБ, *прѝтѝскаѝ* ДБ, *прѝчѝ* О Пе Ле, *пришпѝрѝ* Р, *прѝнѝ* Ло, *прѝдѝвѝ*
 Мј, *прѝѝ* Ву У Ле Лу, *прѝпѝсѝ* Пе, *прѝчитѝ* Крч, *прѝћитѝ* ДБ, *прѝшѝ* Ми
 Ум, *прѝжѝ* Л, *пунтѝрѝ* Гр, *рѝсѝ* До, *разговѝрѝ* Кр, *рѝздеверѝ* Ум, *рѝзѝрѝ*
 Дур, *рѝстѝ* Об, *рѝстрѝсѝ* Пе, *рѝсекѝ* ДБ, *рацѝнѝ* Је, *рѝѝ се* Ми, *рѝговѝ* Сп,
рѝзѝ Ву У ГЉ, *рѝкѝ* Ву Дур Пе Гр Мј ГЉ Об, *рескѝрѝ* Ду, *рѝчѝ* Је, *сабѝрѝ*
 Ми, *сѝбрѝ* Пе, *сѝдрѝ* Мј, *сѝњѝ* Чу, *сѝшѝ* Вл Св, *сѝѝзѝ* ВБ Каш, *сѝврѝ* Љу,
сѝвѝ Ло Де, *сѝшѝ* Ло Де Л Бр, *сѝјкѝ* Та Р, *сѝкѝ* Ле Кр, *сѝкѝ* Це, *сѝкѝнтѝ*
 Оц, *сѝрѝхѝ се* Л, *сѝжѝ* Пе, *сѝмбинѝрѝ* Гр, *слѝгѝ* Ка, *слѝшѝ* Дур, *смијѝсѝнѝ*
 Ар, *смрѝѝ се* Мј, *снабѝвѝ* Кр, *спѝшѝ* Бр, *срѝтѝ се* Ле Р, *стѝновѝ* ДБ,
стѝкѝ Ми, *стѝгѝ* Та Ду Ум, *стријѝлѝ* У, *студѝрѝ* Ку, *тѝсѝ* Та, *трѝгѝ* Тн,
трѝгѝ се Ле, *трѝговѝ* Ле, *трѝѝ* Ја Гр, *трѝфѝвѝ* Зе Сп, *трѝкѝ* (= *трѝкаѝ*) Л,
трѝнѝ Ка, *тѝкѝ* Р Це, *ћѝвѝ* ДБ Ло, *ћѝризѝ се* Та, *ћѝцѝ* Гр, *ћѝјенѝ* Каш,
ћѝвѝ Св, *ћѝдарѝ* Та, *ћѝдржѝвѝ се* Бр, *ћѝзимѝ* Кр, *ћѝјѝхѝ* Чу, *ћѝкѝшѝ* К, *ћѝресѝ*
 Ра, *ћѝкрѝ* Бе Кр К, *ћѝгѝ* Ле Бо Мј, *ћѝнишѝ* ГЉ, *ћѝпѝтѝ* Љу, *ћѝтићѝвѝ се*
 Љу, *ћѝстѝ* Ву Лу, *ћѝтекѝ* Гр, *ћѝћерѝ* Ду, *ћѝћѝтѝ* Кр, *ћѝћѝриковѝ* (= бѝо прѝи) К,
ћѝћѝровѝ Тн, *ћѝћѝтѝ* Бе, *ћѝѝ* Ло Ар Оц Вр, *ћѝѝ* Вр, *ћѝрѝ се* Чу, *ћѝјѝнѝ* У Де,
ћѝрѝ Ка, *ћѝкѝ* Мј ГЉ, *ћѝтѝ* Кр, *ћѝвѝ* Та Ја Ле Кр Је, *ћѝвѝ* Де, *шѝвѝрѝцовѝ*
 Ми, *шѝкѝлѝ* Св, *шѝћѝрѝ* Ле.

Аналошко *ћѝмрѝ* Бе Љу ВБ Пе Де Ле Кр Је Св Ар Тн Рн Вр Ум По К
 већ је објашњено.⁴⁴⁰

Сажимање се, опет досљедно, не врши ако је акценат на једном вокалу
 секвенце.⁴⁴¹

ѝѝо Гл Ми Л Вл Об Ку, *зѝѝо* Ка Гр Вл, *зѝѝо се* Пе, *нѝѝо* ДБ Ло Ја Л,
јѝѝо Кр, *кѝѝо* Ло Кр, *пѝѝо* Ми, *прѝѝо* Гр, *ткѝѝо* Ја. Тако и: *нѝ знаѝ* Гр, али
 једанпут: *нѝ ѝѝ* (< *ни ѝѝо*) Ле.

173. Регресивном контракцијом *вѝзник* *каѝ* досљедно се уклапа у сис-
 тем. Ова лексичка јединица у ЈБ и СИХ има четири аломорфа: *каѝ* (т. 153),
каѝ (т. 159 под а), *каѝ* и *кѝѝ*, а нигдје *кѝѝ*.⁴⁴² Фреквенцијски однос између

⁴⁴⁰ Пецо, *op. cit.*, 41.

⁴⁴¹ Тако је и у Пивни; в. Вуковић *П.-Др.* 20.

⁴⁴² Неки дијалектолози за сажете аломорфе наводе и примјере типа: *каѝ* и *мѝѝ* (Дешћ *ЗБИГ* 75), *каѝ* и *јѝѝ* (Јахћћ *Босна* 145), *каѝ* и *јѝѝ* (Драг., *op. cit.*, 79), *каѝ-мѝчка* (Рем. *ЦШ*

стандардне и контраховане форме је 1:2. Исп. само пети дно примјера:

ба̄ш кѝ ма̄чка Мј, ба̄ш кѝ кад ка̄жѣте Ум, бӣјела кѝ ђвца Пе, био кѝ зид̄ар У, зе̄лен кѝ тра̄ва Пе, њма̄ кѝ трѣе Де, крѣв кѝ на̄ кӯћи Об, ма кѝ зрно Ми, мјѣсец кѝ да̄н Ум, ра̄ди кѝ са̄хат Де, там̄ан кѝ и же̄ну Д, кѝ вӯци Де, кѝ да̄н Ра, кѝ звѣрка Л, кѝ зѣвт По, кѝ ѣно крѣве Ар, кѝ кад нӯца Је, кѝ клѣковна Ло, кѝ ка̄лѣа Гл, кѝ ко̄либе Је, кѝ ле̄то Ум, кѝ ма̄ћеха Ми, кѝ Мед̄ина Ум, кѝ на̄ ка̄пу Ар, кѝ на̄род Р, кѝ партиза̄ни Вл, кѝ пла̄н Л, кѝ планӣна Оц, кѝ по̄нѡћа Ра, кѝ шѣм̄ар;

према: *ѡстѡ као ма̄л Ми, као гостѡдин Бо, као грѡдња̄к Л, као да по̄лиѣ ДБ, као дѣца Гр, као за сирѡтињу Гр, као јеѡан ка̄зан Гр, као ле̄б ДБ, као ма̄сла̄нца ДБ, као ма̄мци Гр, као не̄вјеста Ку, као ѡѡбор̄ник Вл, као партиза̄н Бо, као про̄ћера̄н ДБ, као прѣје До, као ра̄днӣк Гр, као слѣчно Р, као што сте ви Л.*

174. Хијат у групи *ау* се боље подноси него што се укида сонантом *в*:
ауто Је, ауѡбуса Хр, ауѡбуси По, с ауѡбусима Кр, калауза Ку, мау ДБ, снау (т. 165), на ум Ку;

ѡто У.

У примјерима: *ѡта Хр, на ом Ку,- ау > ао.*

175. Контракцијом *-еа-* (< *-ека-*) > *-ѡ-* у недоређеној замјеници *некава* ЈБ и СИХ се укључују у шири их. ареал.⁴⁴³ Фонетизми су стабилизовани у сва четири идиома и код сва три народа. Исп.:

накав Де Б Ку Ра Д Чу, нака Де, накаѡ Вл, накаѣ Д, накаѡј Пе, накаѡ Ву ДБ, нака Де.

176. Група *-еи-* у *немати* — *немам*, као у књиж. језику, редовно се стеже. Само се у Муслимана могу гдјегдје чути облици са *-ј-* од *-и-* или са дифтонгом, али је на мјесту групе увијек један слог (в. потврде у т. 311).

177. *ее > ѣ:*

а) *не̄ш Та Ло Вл Бо Оц;*

б) *че̄трѣс О Пе Л Вл Бо ГЛ̄ Об Хр Зе Д Це, ѡе̄трѣс Ву Ло Ка (исп. и че̄тере̄с О Вл ГЛ̄ Мј Је Ку Це Чу, че̄тере̄с Ми Кр Ар, че̄трѣсѣт Л̄ју ДБ, ѡе̄трѣсѣт ДБ), ше̄сѣт Ја Пе Ми Кр Б Мј Об Зе Св Д Це По, ше̄сѣ Та По, ше̄с У;*

в) *сѣно Бе Зе, сѣѡно*⁴⁴⁴ *Ја;*

123). Недоследност у квантитету се објашњава тиме "што се *кио*... јавља са акцентом и без акцента" (Дешњ, *ibid.*). Индикативно је левачко *ка̄* (< *као*) ако се употребећи "у препричавању снова" (Симић *Левач* 152). Тако и у ЈБ и СИХ *кѝ: Кѝ те̄жак крмак! ГЛ̄, Кѝ ѡца на̄шли. У. В. још о овоме везнику: Јовић Трст. 51; Ившић Посив. I 184; Ник. Мачва 243; Пеш. Староцрн. 125.*

⁴⁴³ В.: Пецо *ГЛХ* 43; Вуковић, *ор. cit.*, 22; Јахић, *ор. cit.*, 148; Броз. *Фојн.* 43, 156-157.

⁴⁴⁴ В. код Пеца, *ор. cit.*, 43; исп. и Јахић, *ор. cit.*, 149.

г) у сантхијском типу *хе је*: *вѣдио сам хѣ пѣгинѣ* Бо, *хѣ?* Ум Бр Крч, *хѣ кѣза?* Ми, *хѣ вѣде* Мѣрко? Та, *хѣ дунѣдѣ се ишло* Дур, *хѣ Сѣвѣда?* Де Л, *знѣте хѣ и сѣд* ГЛѣ, *нѣ знѣм хѣ и бѣг* Ка, *трѣжѣ ан хѣ се ноћивало* Та.

У другим сантхијским везама *е+(ј)е* се готово никако не сажимају:

слѣбо сѣ рѣдило Каш;

пѣ петеро ме-е дрѣало Ву, *ѣклѣ-е?* Чу, *пѣсве-е дрѣгѣ* Оц, *прѣја се-е пѣштавала* Дур, *вѣшѣ-е лѣжала* ВБ, *хе се ко нѣлазио* Вл, *кад се-е зарѣтло* Вл, *ка се-е зарѣтило* Ти, *кад се-е пѣвѣкѣ* Ку, *ко се-е наућио* Ву, *кѣчија се-е зѣла* Оц, *кѣд је се вѣзало* По, *прѣје се-е крѣсало* Хр, *тѣ се-е дѣгѣ дѣмѣн* Мј, *тѣликѣ се-е прѣпѣ* ГЛѣ.

178. Судбина групе *ео* ближа је их. него сб. приликама.⁴⁴⁵ Контракције су факултативне, али је двапут више потврда за сажете од несажетих група. Исп.:

а) *ѣѣѣ* ГЛѣ;

ѣѣѣ Ло Ка Ле Бо, *ѣѣѣ* Де, *пѣјѣ* Та Је, *пѣпѣ се* Ло, *пѣпѣ* Ло Гр, *прѣзрѣ* Вл, *прѣѣѣ* Бо, *јѣѣ* Ву Та Бе Ле Ду Вл До Об Је ГЛѣ Вр Ум Бр По, *пѣѣѣ* Кр Хр Каш Сп Чу;

ѣѣма Лу;

б) *пѣѣѣѣ* Пе;

ѣѣѣѣ Ми Л Ду Вл Зе Св Лу Бр Крч, *ѣѣѣѣ* Ра, *ѣѣѣѣ* Пе Ти, *пѣѣѣѣ* Пе, *пѣѣѣѣ* Св Чу, *пѣѣѣѣ се* До, *пѣѣѣѣ* Ми Р, *прѣѣѣѣ* Бр, *прѣѣѣѣ* Л, *прѣѣѣѣ* Ми, *прѣѣѣѣ се* ГЛѣ, *јѣѣѣѣ* До Ти К.

Разумљиво, ако је акценат на секвенци, сажимање се не врши:

јѣѣ Ка Де Вл Ку, *са пѣѣѣѣ* У.

179. Приједлог *преко* јавља се у 6 ликова: *преко* (најчешће), *прѣ* (ријетко; в. примјере у т. 146), *преѣ* (још рјетче), *прѣѣ* (веома ријетко), *пре* и *проко* (усамљени случајеви). Више је заступљен стандардни аломорф него сви други. Контраховано *прѣ* из Загорја са редукованим *прѣѣ* из трновског краја, Загорја и СИХ је индикатор западноцрногорског средишта ареала,⁴⁴⁶ који је проширен метанастанзичким покретима у ИХ,⁴⁴⁷ источно⁴⁴⁸ и јужну Босну и СИХ. Преглед потврда дајем по сажетим (а) и несажетим (б) аломорфима:

а) *прѣ барѣ* Вл, *прѣ плѣта* ГЛѣ, *прѣ стѣтинѣ*;⁴⁴⁹

б) *прѣѣ* Брѣнца Је, *прѣѣ* Мјѣшинѣѣ Ду, *прѣѣ* Морѣнѣ Је, *прѣѣ* Нѣрѣтѣѣ Је;

⁴⁴⁵ В: Пецо, *ор. cit.*, 43; Брозовић, *ibid.*

⁴⁴⁶ В. код Вуковића П.-Др. 24.

⁴⁴⁷ Пецо, *ibid.*

⁴⁴⁸ Јахић, *ор. cit.*, 148.

⁴⁴⁹ Исп. у Пивни: *прѣ кућѣ*, *прѣ мене* (Вуковић, *ibid.*). ПХ: *прѣ Вѣѣѣѣ*, *прѣ Брѣѣ* (Пецо, *ибид.*), ЛНБ: *прѣ ѡѣѣѣѣ* (Јахић, *ibid.*).

пре *устā* Чу;

проко *Пддгѡрја* Св;

преко *Барѣ* Мј, преко *Вратња* Ло, преко *гранце* Вл, преко *другѡг* Дур, преко *Ластавā* Ло, преко *Ластавā* Св, преко *њехā* Бр, преко *плāни* Л, преко *планйнѣ* Ло, преко *стѡтну* Је, преко *Сутјескѣ* К, преко *тй шѡмā* До, преко *цѣла* Ле, преко *шкрѡпā* Зе.

180. Секвенца *ии* (< *ији*) двапут боље чува хијат него што га укида сажимањем:

у *Итāлии* Ву Ти, *истѡрии* Оц, *кāпиу* Та Ку, *комисиу* Та, у *миљциу* Б, по *нациу* О, у *пѣнзиу* ДБ Гл, у *пѣнзиу* Ву Мј ГЈ, *пѣнзиу* Б, по *простѡриу* Кр, у *Русиу* Кр, у *Србиу* Хр, по *Србиу* По, у *стѡлариу* ДБ, око *Фахриинѣ* кѡћѣ Б;

Алй Ву, на *Итāлй* Ло Оц, у *пѣнзи* К, на *Русй* Ло, у *сикирāнци* Ти, у *Србй* Хр, *Хāцино* грѣбље Рн, а *чи је ѡвѡ пѡтпис?* Та, *Чѣнгāћ* Ку, *Чѣнгāћи* Ку.

Међутим, у компаративном типу *-ији* *ј* готово досљедно испада а вокалн се сажимају. Исп.:

кориснй Хр, *памѣтнй* Кр, *рахāтнй* Р, *стāрй* Ло Об Р Це Крч, *стāрй*м По, *најстāрй* Та, *најзгѡднй* Гр, *писмѣнй* Та, *углѣднй* Крч;

према: *стāриу* Ло, *стāријй*м Дур.

Имају још два примјера гдје је интервокално *ј* сачувано у секвенци: *кāдији* Зе, у *Ромāнији* Та.

181. Група *ио* варира између књижевног стандарда и првобитне Вукове норме,⁴⁵⁰ али само у радном гл. прицјеву; факултативан изговор код именица је само у туђицама. У систему владају:

а) тип стандардне ортоепске норме: *двертио се* Мј, *бйо* Та Ми ГЈ, *Је* Ти К, *бйѡ* Гр, *видио* Ду, *дāретио се* (= *издржавао се*) Ум, *изнѣбушио* Ум, *кѡјасио се* (= *офјудио се*) Ти, *налазио* Вл, *накострушио се* Пе, *напутио* Ми, *дштио* (< *оштетио*) Ми, *пйо* Ку, *пољубио* Ра, *пѡставио* Ву, *сѣциро* Ум, *скључио* К, *трāжио* Је, *убио* Чу, *умио* Об, *упāлио* ГЈ, *учинио* ГЈ, *хѡтио* Ми;

б) тип јасне артикулације секундарног *ј*: *бйјо* Ву ДБ, *нѣ бијо* Дур, *дѡнијо* Ву, *заоглѣвијо* Оц, *ѡтијо* Бр, *пйјо* Вл, *пѡсијо* Ву, *сйјо* Је;

в) тип "слабо прелазног гласа *ј* између *и* и *о*":⁴⁵¹ *обуддвйјо* (= *пѡстао удовац*) ДБ, *помѡлијо* Ло.

Тврдњу за именице доказују примјери:

густибна До, *гиомѣтар* Чу, *кириблѡ* (= *ручна колица*, према тал. *carriola*; в. *Рј САНУ* 9,294), *милибне* (исп. т. 115 под в) Р, *национāлнос* Хр,

⁴⁵⁰ Нвнћ *ВР* 116-117.

⁴⁵¹ Нвнћ, оп. cit., 115.

према: *алхунскѡг До, бѡлѡг До, вѡскрснѡг ВБ, гѡрѡг Д, мѡнѡг По, мѡлѡг До, мѡтѡчнѡг Ку, мрѡкѡг Ку, ѡѣвѡениѡг Бр, пѡкѡјнѡг Дур, рѡвнѡг Ду, свѡтѡг Крч, свѡјскѡг Бе Вл, стѡрѡг Дур Об, зѡ стѡрѡг Св, сѡсједнѡг Гр, тѡрскѡг Ло;*

в) код замјеница:

нѡга Ву, нѡгѡ Зе, ѡѡ нѡгѡ Оц, зѡ нѡга ВБ, зѡ нѡгѡ Ри; према: кѡд нѡг Ар, ѡѡ нѡг ГЉ (30:1; в. још 89 потврда у т. 318),⁴⁵⁶ ѡкога Ку, ѡкогѡ Об Ум, кѡгѡ О Вр, ѡ кога Ву, мѡга Ка Вл, нѡшѡга Об, нѡшѡга Ло, нѡшѡга Ло, нѡкѡга Та О Дур Бе Гл Ле Вл Б Бр, нѡкогѡн Ти, нѡкогѡ Крч, нѡкога О Л, нѡкогѡ Ми Ле Ду Кр Бо Об, нѡкѡга Пе Гр, нѡкога Бе, нѡчѡгѡ Хр, нѡчиѡгѡ ГЉ, ѡвогѡ Бе ДБ Ду Вл Б ГЉ Об Сп Лу, ѡвогѡна Ти, ѡвогѡ Љу, кѡд ѡвогѡ Ми, кѡд ѡвогѡ Ар Ти, ѡногѡ Дур Бе Ка У Де Ле Кр Вл ГЉ До Ти Це Чу, ѡногѡ Чу, ѡѡ ѡногѡ Љу, ѡ ѡногѡ Ми, ѡ нѡгѡ Гр, свѡкѡга Ле Р, свѡкогѡ Св, свѡкога ДБ, свѡчѡгѡ Кр, свѡга Кр ГЉ, свѡгѡ Ло Кр, тѡгѡ Ву Та Бе ДБ Ло Л Кр Вл ГЉ Ар Сп, зѡ тогѡ Ву Гл, ѡкѡ тога Ву, ѡ(ѡ) тога Ум, чѡга К;

према: *е-влѡнѡг Б, кѡг Ву О Ду, кѡг Ду, ѡс кѡг Ти, мѡг Ло Ку, ѡ мѡг Ло Де, нѡшѡг Љу ДБ Бо, ѡз нѡшѡг Вл, нѡкѡг Ву Дур ДБ Ми До Бр, нѡкѡг Та, ѡз нѡкѡг Кр, нѡ неког Ку, нѡког Дур, нѡзѡнѡг Ми, ѡвѡг Ву, ѡѡ ѡвѡг Ду, ѡног Дур Ми Вл Је, ѡнѡг Ми, ѡног ГЉ, ѡѡ ѡног ДБ Гр, зѡ ѡног Љу, свѡкѡг Ар, свѡг ДБ Ле Је, тѡг Хр, тѡг Д, ѡ тог Де Је Д;*

г) код бројева (1:1): *јѡднѡга Дур Ми Л Вл Св Ра Лу, јѡннѡга Ду ГЉ Ку, јѡнѡга До, рѡвѡга Та, дрѡѡѡга Ми Де Вл Оц Бр, нѡз дрѡѡѡга Ра, трѡѡгѡ Ву Каш;*

према: *јѡднѡг Та Дур ДБ Гл Ја, јѡннѡг Ми, јѡнѡг Гр Ми Ти, јѡднѡг Л, дрѡѡѡг Та Дур ДБ Ле Ар, кѡ дрѡѡѡг Де, нѡ дрѡѡѡг Зе, сѡдмѡг ВБ, девѡтнѡстѡг Ри.*

191. У ГАпл личне замјенице 3.л. преовлађују облици с покретним -а (2:1). Имају их све три вјере у сва четири идиома:

нѡа Ву Дур ВБ Ја Пе По, нѡѡ Љу Ми У ГЉ Св, нѡѡа Ло, нѡѡа Љу ГЉ Је Ум, нѡа Ка Ја Ми Ду ГЉ Лу, нѡѡа Ми ГЉ Ар Р, нѡѡа Лу, нѡѡѡа Ду, ѡзнѡд нѡѡа Л, ѡзнѡд нѡѡа Св, зѡ нѡѡа Ум, кѡд нѡа ДБ, крѡј нѡа ГЉ, крѡј нѡѡ ГЉ, ѡѡ нѡа ГЉ, ѡѡ нѡѡа ГЉ;

нѡ Крч Це, ѡѡ нѡ ДБ, ѡза нѡ Це, ѡзмѡћу нѡ Бр, кѡд нѡ Об Лу К, кѡд нѡг Б, кѡд нѡк Б, мѡћу нѡ Д, ѡѡ нѡг Бо, спѡрѡј нѡк Вл (в. још 35 потврда у т. 320). О овом облику писали су: Маретић, Ившић, Пецо, Брозовић и Јахић.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ О односу -а : -ѡ у ГАсп личне замјенице 3. л. в. Сивнић, *ор. cit.*, 171 и тамо наведену литературу.

⁴⁵⁷ Т. Maretić, *Jezik slavonskih pisaca*, Rad JAZU 180 (1910), 175; Ившић *Писма*, I 154; Пецо *ГИХ* 46; Броз. *Фолк*, 3, 5, 165; Јахић, *ор. cit.*, 159.

192. Облици ДИЛпм придјевско-замјеничке промјене имају \emptyset а не -а.⁴⁵⁸ Само сам у Лукавцу, под Бјелашницом, чуо: *нашијема, ишб-е тијема планинама*. Свуда је обично: *у овијем бурилима Св, према друџим Б, пре(д) друџијем чобанима Бр, под једнијем кладама Каш, у овијем такмовима До, у овијем хомарима Ри, и сл.*

193. Партикула *нека* се усталила без -а: *сад нек ја ручам Ву, нек вјди Дур, нек запалим Та, нек се неко пригне Та, нек нди Де, нек право каже Мј, нек ради Ву.*

194. Факултативан изговор -е ~ - \emptyset (3:2) има:

а) ДЛсг придјевско-замјеничке промјене:

коме О, некоме Ву Та Бо, овоме Бе, овоме Ти, и овоме Де, ономе Љу Пе Ти Вр Чу, свакоме Ву, томе Ку, томе Ум, маломе Лу, староме Чу Бр, ццјеломе Ле, другоме Ја Хр Ар До Це;

у Високоме Лу, у Сарајевскоме пљу Бе, у некоме Дур, под овоме Св, у овоме Б, у овоме Зе Ар, на ономе Де Мј, на ономе ГЉ, под ономе Бр, у ономе Љу, у ономе Дур, о томе Л, о томе Л Ду До, под томе Оц, под томе Бе, у томе Бе, у томе Ми Бо Об Ар До Ри Сп, под новоме Ка, под староме Ка Оц, у другоме Крч, у једноме Крч;

ком О, мом Ку, наком Ми, неком Пе, неком Ми, овом Л, овом Ти, дрвеном Дур, југославенском К, приватном Пе, старом ГЉ Ра, талијанском Вл, чистом Ку, другом Зе, првом Пе;

на мом Ра, у мом Л, на неком Де, у овом Хр, у овом Ар, у овом (!) Крч, на оном Де, у оном (!) долу Св, под свом Ум, о том Ми, о том Ло, у том ДБ, на апертском Кр, на дванестом У, под новом Ка, на палачном У, на перачком Кр, на првом Зе;

б) Исг неколике именичке замјенице:

некоме Ми Вл, никома Бо, свакоме Чу, ш њиме Ву Дур ДБ ВБ Гр Л Ле Ду Кр Вл ГЉ Ку Ар Ра Ри Каш Д Це Чу, с њиме ГЉ Чу, ш њимена Ло Бр, ш њоме Вл Б Бо Ку Оц Д, ш њомена Ум Бр, ш њомена Ка, ш њомена Чу;

за ким Ле, с ким Пе Вл Мј Ми, за њим Де, пред њим Ар, ш њим Де Зе Р Сп Це Чу Ум Бр Крч, с њим Мј Лу, са њим До, ш њом Ло У Де Ле Оц Ри Крч, са њом До, о чем Д Р, и о чем Ри.

195. Придјеви и замјенице м. и с. р. с основом на предњонепчани сугласник у ДЛсг имају наставак -ем (једанпут и -ом), а ако се каткад јави покретни вокал, биће -е а не -у:

има нашеме кољену Љу;

у нашеме Ми, у овоме нашеме Вр;

нашем Л;

⁴⁵⁸ Овако и у ИХ, в. Пецо ГНХ 47; исп. и Пецо ЦХ 298.

у *дбрњем* Дур, на *гдд^чшњем* Ми, по нашем Хр, у нашем Б, у нашѐм Пе Д, у нашом (!)⁴⁵⁹ Ло.

196. Факулативан изговор покретних *-а,-е* највише имају прилози, који се, лијепљењем партикула, јављају у различитим морфолошким варијацијама. Пошто ову категорију обрађујем у Морфологији (т. 487-493) оvdје дајем инвентар основних јединица за илустрацију односа $\emptyset \sim -а \sim -е$:

андā : *андар* : *андара*; *вамбкā* : *вамбкāн* : *вамбкāна*; *гдркā* : *горикāн* : *горикāна*; *икад* : *икад* : *икада*; *ддса(д)* : *ддсад* : *ддс^ад* : *ддсад* : *ддсадāна*; *кā(д)* : *кād* : *кāt* : *кадā*; *кј(д)* : *кјд* : *кјда* : *кјдā*; *нѐка(д)* : *нѐкад* : *нѐкадā*; *нѐкуд* : *нѐкут* : *нѐкуда* : *нѐкудā*; *нйика(д)* : *нйикад* : *нйикадā*; *нйикат^ад^т* : *нйикада* : *нйикадā*; *нйикуд* : *нйикуд^т* : *нйикудā* : *нйикудāна*; *двуд* : *двуд* : *двуда* : *двдā* : *двдā* : *двдāдā* : *двддā* : *двддāн* : *двддāна* : *двддāна* : *вудера*; *бдек* : *бде^чк* : *бдкāн* : *бдк^екāн* : *бдвикā* : *бдикā* : *вдвика* : *вдвикā* : *бвдека* : *бвде^чкана*; *ддавл* : *ддале* : *ддалѐ* : *ддāвле* : *ддале* : *ддален* : *ддалѐн* : *дделѐн* : *ддв^алѐн* : *ддалѐна*; *ддеуд* : *ддвуд^т* : *ддуда* : *ддвуда* : *ддовуда* : *ддовдā*; *дндуд* : *ддонуд* : *дд^чндуд* : *дндудā* : *ддонда* (< одонуда) : *днддār* (< одонуда); *дзгā* : *оддзгā* : *дзгār* : *дзгāра*; *дзгб* : *оддзгб* : *дзгор* : *дзгбр* : *дзгбр* : *оддзгбр* : *дзгбра* : *оддзгбра*; *дздā* : *оддздāл* : *дздāл* : *дздāл* : *дздār* : *дздāла* : *дзддā* : *оддзддā* : *дзддā* : *сдддāл* : *дзддāла* : *ддддāла* : *одддддāла* : *дзддддāла*; *дндā* : *дндāн* : *дндāна* : *дндāно*; *дндār* : *дндār* : *дндāра*; *дндāк* : *дндāк* : *дндāка*; *днјуд* : *дндā* (< онуда); *дндāлѐ* : *дндāлѐ* : *дндāлѐна*; *дтāл* : *дтāле* : *дтāлѐ* : *дтāлѐ* : *дтāла* : *дтāлен* : *дтāлѐн* : *дтāлѐн* : *дтāлѐн* : *дтāлѐна*; *дтуд* : *дтуд* : *дтуда* : *дстуда* : *дтудā*; *дткј(д)* : *дткјуд* : *дткјудā*; *понекад* : *понекада*; *сāд* : *сāд^т* : *сāт* : *сāда* : *сāда* : *сāдāн* : *сāдāна*; *сāд* : *сāде* : *сāдѐ* : *сāдѐна* : *сāдѐра*; *свјукуд* : *свјукуд^т* : *свјукудā* : *свјукудāна*; *тā(д)* : *тād* : *тāt* : *тāда* : *тāдā* : *тāдāј*.

8. СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ

197. Секундарни вокали долазе аналогичном, народним етимологизирањем и пријемом туђица у деформисаном лику. Примјери које доносим, пошто су забиљежени само случајно, могу се узети за индикацију стања а никако за закључак о домашају појаве.⁴⁶⁰

а) Према *овај* – *ова* – *ово*, *онај* – *она* – *оно*⁴⁶¹ дошло је: *отдг* Ри, *с отогā* ГЛЈ, *на отб* ГЛЈ, *из отије* Тп. Фонетизам је карактеристичан само за говор Муслимана, а има га и на другим странама БиХ.⁴⁶² Исте

⁴⁵⁹ Није јасно како се сарајевско *-ему*, с краја прошлог вијека, измијенило на *-еме* (в. Шурмин *Сарајевски* 201, исп. и *Билешке* 169).

⁴⁶⁰ Истраживач коме говор није матерни, мора да забиљежи све.

⁴⁶¹ Пецо *И-шћа* 1 107.

⁴⁶² Исп.: Решетар *Шток.* 117; Руж. Теш-магл. 250; Пецо *ГИХ* 47, *ГЗХ* 55; Шим. *ГИКБ* 121; Окука *ГР* 100-102; Јахић *Босна* 161.

је природе *о* у ликовима: *хџтио* према *хоће*) Ло, *џхтио* Ло, *хџтели* мј. *хтјели* Мј, *џтла* Д. Народне етимологизме: *нџокован* Ри, *нџокован* Мј. Ти има и ЈИБ.⁴⁶³

б) Секундарно *и* чује се у романизму *бџталијон* (исп. т. 181 под в) Вл, *бџталијон* Вл, *бџталијона* Ло и прилогу *скрџи* Зе.

в) За *е* има једну потврду: *прџвермен* Та, а за *а* само: *адресџрџ* мј. *дресџрао* Ми.

⁴⁶³ Јахић, *ibid.*

б) За разлику од прилика на западном крилу их. дијалекта,⁴⁶⁶ овдје се почетно *ј* јасно артикулише у *један*, његовим дериватима и презенту гл. *јесам*:

један Ка Вл До, *јѐан* Р, *јѐн* (< *један*) Ка, *јѐдна* Дур Та Ка Ја Пе У Л Ле Ду Вл ГЉ Бо Об Је Ку Хр Зе Ар Р До Оц Ти Ра Каш Д Сп Це Вр Чу Лу Ум Крч Бр, *јѐдна* ДБ Ло Де Кр Мј, *јѐна* Ло Ка Гл Пе Гр Де Л Мј ГЉ Зе Св До, *јѐнна* Ло Гл Ми Де Л Мј ГЉ Ар Ти, *јѐдно* Дур Ја Пе Гр Де Об Хр Р До Вр Чу Лу Крч, *јѐдно* ДБ Де, *јѐно* Пе Гр Де Кр Мј Хр ГЉ Оц Сп, *јѐнно* Л Ар, *јѐдни* Пе, *јѐнне* Љу Де Л, *јѐне* Де, *јѐне лѐстѐе* Оц, у *јѐднѐм шумѐру* Св, у *јѐднѐј усѐлини* Св;

јѐданѐс Та ВБ Ја Пе У Хр Каш Крч, *јѐданнѐс* Љу Бе Гл Ми Де Ду Мј Је Ку Зе Ар Р До Оц Ти Ра Ри Сп Лу Бр, *јѐданнѐстѐ* Це, *јѐданнѐстѐ* Л, *јѐданнѐстѐ* Кр, *јѐданнѐску* Лу;

јѐданпѐт Кр Хр До Оц, *јѐданпѐт*⁴⁶⁷ Ло ГЉ Оц Ра Це Ум, *јѐднѐм* Дур Та Пе Ку Р До Оц Це, *јѐднѐм* Бе Ка Зе Ум, *јѐнѐм* Ка Гр Мј Хр, *јѐннѐм* Де Мј Ку;

јѐднѐко Б Мј Зе Св Д Лу Ум Ка, *јѐднѐко* Гл, *јѐннѐко* Гр Де Ду Ар, *јѐднѐка* Це;

јѐсам ВБ, *јѐсте* Ло Ми Ар До, *јѐст* Ка Гл Ми, *ѐ* *јѐст* Гл, *јѐс* Ка ВБ Ја Ми Де Кр Оц Ра Ри Крч, *ѐ* *јѐс* Ми Де Каш;

јѐдињак ГЉ.

в) За пуно, иницијално *ј* у свим другим лексичким јединицама дајем само дио репрезентативних потврда по категоријама:

јѐбука ДБ, *Јѐбука* Пе, *јѐбѐна* (= свијет) Ти, *јѐбѐнција* Ти, *јѐвѐр* Пе, *Јѐдрѐн* ДБ, *јѐменије* Зе, *јѐмение* Бе, *јѐње* Лу Хр Ар До, *јѐнавица* Ло, *Јѐпѐлак* Ву, *јѐрѐд* Б Је, *јѐрам* Кр Д Це Вр, *јѐрац* ГЉ, *јѐрѐци* Оц, *јѐран* Бо, *јѐсле* Мј, *јѐстрѐп* До, *јѐстук* Је Оц, *Јѐхорина* Об, *јѐѐѐѐ* Зе, *јѐдна* Кр, *јѐнна* Де, *јѐдно* Ми, *јѐк* Гр Б, *јѐка* Пе, *јѐхѐћѐ* Љу, *јѐмит* Л, *јѐмиш* У, *јѐко* Та ДБ Б Мј Ум, *јѐшта* Дур Гл Ри;

јѐверица Бе, *јѐћѐк* (= јѐло) ВБ, *јѐж* Оц, *јѐка* Оц, *Јѐла* У, *јѐла* Је, *Јѐлѐч* Кр, *јѐлика* Та, *Јѐлка* Ја Пе, *јѐловна* Л, *јѐњѐ* Оц, *јѐхе* ДБ, *јѐчам* Ду Кр Ар Це, *јѐхам* Бе, *јѐчѐмови* Бе, *јѐчѐмови* Је, *јѐчѐрма* Л, Бр, *јѐћѐрма* Ло Ка, *Јѐчѐпросина* Св, *јѐдва* Ву, *јѐрѐбо* Ву Сп;

Јѐвѐндѐн Крч, *о Јѐвѐѐѐѐѐѐ дѐѐѐ* Ле, *на јѐмѐѐѐѐ* Ја, *јѐрѐѐѐн* Оц, *јѐш* Ву, *јѐк* Ло ВБ Ја Ми У Вл Об Је Ку Бр;

⁴⁶⁶ В.: Дешѐћ ЗБНГ 144-148; Петр. ГБК 58; исп. и: Пецо ГИХ 85; Вушовић ДИХ 21-22; Вуковић П.-Др. 42.

⁴⁶⁷ Бројни прилози: *јѐдинпѐт*, *најѐданпѐт*, *одјѐданпѐт*, чешће чувају акценте и облике основних морфема наоко им је значење именичког дијела, као у есоцентричним сложенацима *дѐѐпѐт*, *трипѐт*, измијењено. Исп.: *најѐданпѐт* Ле ГЉ, *одјѐданпѐт* Мј Ра, поред: *најѐдѐмпѐт* Мј Оц Ра Ум.

јџ Је, *јџе* ВБ Гл Зе, *јџар* Гл Ду Кр, *Јџуџ* Је, *јџџа* ДБ, *јџтрџс* Ка, *јџћер* Ву, *јџч'е* Ву, *јџћер* Ву, *јџч'е* Зе.

г) Муслимани и Хрвати мј. *Ђурђевдан* (в. *Прав.* 277) говоре: *изд Јурјева* Зе, *до Јурјева дана* Љу, *до Јуријева Бе*, *до Јурјева дана* Хр, *од Јурјева дана* Св; у Срба је, пак: *о Ђурђевдану* Це.

201. Артикулација интервокалног *ј* крсе се од стандардне преко слабог, прелазног алофона, до фонетске нуле (исп. т. 181). Варијанте овог фонема у таквим секвенцама су одређене природом сусједних вокала (предњи ред, задњи ред и комбинације), мјестом акцента и темпом говора. Знакова територијалне или националне диференцијације нема. Ријечју, судбина медијалног и интервокалног *ј* у ЈБ и СИХ је као у окружењу,⁴⁶⁸ што потврђује грађа са најфреквентнијим секвенцама.

а) *аји* > *аи*: *Баићи* Ри, *дживљди* Б, *Мркаин од* Та, *намјештаима* ДБ, *дбицаи* Кр Це Вр Ка, *дбићаима* ДБ, *Чаић* Чу, *белдишеи* Д, *гаи* Вр, *продџи* Ра;

аји > *аји*: *дбицаји* Хр Ар;

аји > *аји*: *запродџи* Вл, *маји* Ле, *наји* (= *наји*) Та, *продџи* Ра, *утајио* Пе.

б) *оји* > *ои*: *у Боиће* Зе, *двоица* Бе Гр Кр Вл Мј ГЉ Хр Ти, *двоица* Ка Хр Бр, *двоица* Ле Кр, *двоица* Ум, *двоица* Крч, *двоица* ЈЛ, *пред Госпоицу* Ле, *Лдијри* Це, *на Остоиће* Гр, *Стдиновићи* Бр, *трдица* Та Ло Ка ВБ Ја Пе Гр У Л Ду Кр ГЉ Хр Ар Ти, *трдица* Зе, *трдица* Крч, *трдица* Ј Оц, *трдица* Пе, *Трдице* Крч, *пре(д) Трдице* Б, *који* Та Гл Гр Ми Св Ра Це Крч Бр, *који* Бр, *у који* Гл, *којијем* Бр, *мди* Ја Бр Ка, *мдије* Гр Кр ГЉ Сп Ум, *мдије* Зе, *у моије* Ри, *с мдијем* Пе Је Ти, *за мдијем* Де, *са свдијем* ВБ ГЉ По Ка, *свдијем* Ду Бо Це, *свдије* ДБ ГЉ Бо, *свди* Бе, *Госпдиније* *пбста* Кр, *бдијем* се Де Ум, *не боијем* се Д, *бдијем* се Вл, *бди* се Ло, *не бои* се Ар, *бди* се Бр, *бдијемо* Ј, *не боијемо* Об, *бдијемо* се По, *бдијемо* Об, *бдијемо* Ло, *бдијемо* Дур, *бдијемо* Крч, *бдијемо* се Ти, *бдијемо* се Ј, *бдијемо* (= *дођи*) Та, *избројмо* Гр, *избројмо* Чу, *избројмо* До, *карабдиши* Об, *крдијемо* Це, *крдијемо* Об, *крдијемо* По, *крдијемо* Бе, *крдијемо* Чу, *крдијемо* се Це, *нагнојмо* Мј, *нагнојмо* Об, *настојмо* се К, *дбојмо* Ар, *дбојмо* Об, *дбојмо* се Св, *дбојмо* Ј, *одгојмо* Зе Ар, *одгојмо* Б, *одгојмо* Бо Зе Ар, *одгојмо* Ми, *ознојмо* се Ду, *днојмо* Кр, *освдијемо* Ку, *освдијемо* Це, *подгојмо* Зе, *подгојмо* Ра, *пбстојмо* Бе Бо Ја До Оц, *не пбстојмо* До, *пребројмо* Крч, *преосвдијемо* Бр, *раздвојмо* ДБ, *свдијемо* се Це, *свдијемо* Ја, ГЉ, *свдијемо* Дур Љу Ка Кр Б Мј ГЉ Бо До Ти По, *свдијемо* ГЉ Чу, *свдијемо* ГЉ Је Ум, *свдијемо* Бр Об, *штрдијемо* Чу;

оји > *оји*: *трдица* Мј, *који* Мј, *свдијемо* Бе ГЉ, *бдијемо* се Ар, *погнојмо* Хр, *свдијемо* Р;

оји > *оји*: *који* Ум, *маји* По, *маји* Бо, *одвојмо* ГЉ, *свдијемо* Ку.

в) *уји* > *уи*: *Муица* Де;

⁴⁶⁸ В.: Пецо, ор. сит., 83-84; Јахитић *Босна* 274-278; Броз. *Фрзи*. 48-52.

За секвенцу *ије* < *ѣ* (т. 48 – 71) вриједи Пецов опис.⁴⁷⁰

h) У сродним групама *оје*, *ује* (вокал задњег реда + *j* + *e*) резултати се битно разликују: *оје* > *ое*, *оје*, *оје* (5,7:1:2,8) а *ује* > *уе*, *ује*, *ује* (1:0,83:17), тј. *j* из *оје* најчешће испада а у *ује* остаје. Ни акценат не помаже каквом правилу него лексика: *ое* < *оје* имају најчешће збирни бројеви *двоје*, *троје* и придјевске замјенице *моје*, *твоје*, *своје*, а *ује* се понавља у презентској основи гл. IV врсте оба раздјела. Исп. само трећину потврда за *оје* и четвртину за *ује*:

Ђоривоо Каш, *уо двоѣнице* (чешће је: *двоѣрле*) У, *карабоѣ* По, *ѣде* Хр, *коѣ* Ми, *мѣ* Ви Бо Сп Чу Крч Бр К, *мѣ* Ум, *сѣде* Бе Пе Де Ле Кр Бо Об Је Хр Р Каш Це К, *сѣде* Чу, *сѣдѣ* Пе До, *тѣде* Д, *неброено* Ло, *сѣдевић* Вр, *дѣде* ДБ Ло ВБ Гр Ле Ду Хр Р До Це Вр Ум По, *двоѣ-троѣ* Де ГЉ, *ѣбо* Де, *сѣ* *обоо* Чу, *трѣде* Гр Де Ду Кр Р Ри, *ѣдѣ* По, *ѣдѣ* Ми, *ѣде* Та, *ѣде* Та, *пѣдѣмо* Ду, *пѣдели* Бр, *стѣде* Мј, *стоѣћи* Пе;

мѣде Крч, *мѣдѣ* ГЉ Д, *сѣдје* Бе, *тѣдје* Бе, *дѣдје* Каш, *ѣбадвоје* Кр Р, *трѣде* Об Је Р, *ѣдѣ* Бе, *пѣлес* Сп, *стѣдѣћи* Вл;

двојѣнице Гр, *ѣје* (в. Вук СР 566) Л, *прѣјеће* (т. 212) Кр Зе Ти Ри Каш Чу Лу Ум, *прѣјеће* Р, *Слѣдоје* Об, *у ѣоје* Кр Бр, *у ѣоје* Мј, *у ѣѣје* Мј Хр, *мѣје* Зе, *мѣје* Де, *коѣ* *моје* Бо, *сѣдје* Гр, *дѣдје* Бо Хр Р, *ѣдѣте* К, *искроје* Бр, *пѣје* Ву, *пѣјес* Ду Вр Лу, *пѣјели* У, *ѣјека* К;

изѣѣуем Ле, *интересуе* Ву, *загрѣхуе* Б, *чѣем* Де;

ѣдлује Ву, *казѣѣш* Ло;

Мѣје Ву, *ѣшикујеш* Ми, *ѣшкује* ВБ, *ѣдлује* Је, *ѣѣѣкујемо* ДБ, *изѣѣује* Вл, *ѣѣлујем* Та, *ѣѣкујеш* Ми, *ѣѣује* Вр, *прѣѣдује* Вл, *ѣѣѣм* Дур Де, *чѣѣем* Гр Мј, *чѣѣем* Пе, *ѣѣје* Ву, *ѣѣје* Ка, *чѣѣје* Ка, *чѣѣјемо* Де Об, *тѣѣје* Вл Хр Ар Оц.

О сантхихијској вези *о* + (*је*) в.т. 184 а о фонетском лику лексеме *ѣѣѣ* т. 183.

е) У акценатованим секвенцама *и* + *j* + вокал задњег реда сонант *j* има стандардну вриједност; кад ове секвенце не носе акценат, групе или остају, или развијају прелазно *j*, или га свде на \emptyset , тј. *ија* > *иа*, *ија*, *ија* (1:1,48:5, 29), а *ију* > *иу*, *ију*, *ију* (2,68:1:2,25). Исп. само петину потврда за акцентоване секвенце:

зијѣни Л, *кијѣмет* Де, *Мијѣт* Крч, *ѣријѣње* Вл, *олимпијѣда* ДБ, *партијѣл* Ле, *пѣјаца* Оц, *прѣјѣтељ* Ду До Каш, *решѣѣја* Л Вр, *ѣијѣкер* Дур Гл Је, *по шѣријѣту* Хр, *ѣијѣше* Ја Ми Вл Ра Вр, *ѣријѣћу* Ду, *савѣјѣт* Гр, *ѣијѣли* Бе, *ѣијѣсет* Чу, *прѣја* (т. 120 под а), *ѣија!* Ду; *ѣшѣију* (= *ѣшѣи*), тур. *ѣшѣија*) Сп, *кијѣјѣ* (в. Шкаљић Тури, 410) Зе, *крѣјѣћи* Је, *пѣјѣкат* ВБ, *пѣјѣ* Ми, *ѣијѣли* Ја, *ѣијѣ* (= *ѣију*) Ло, *смијѣ се* Ум;

⁴⁷⁰ Пецо, ор. сит., 84; в. и др А. Пецо, *Ортоепски нормативи стандардног ијекавизма*, КиЈ 3 (1965), 27-42; исп. и Јахић, ор. сит., 275.

према неакцентованим: *Алиа* Ву Де Вл, *бџкиа* Де, *белџиа* Ја, *белџиа* Кр, *истџриа* Ми, *комџсиа* Ка, *панџиа* Кр, *пџнзиа* Ву, *рџкиа* Та ДБ ВБ Ле Вл ГЉ, *Сџџриа* Ка, *фџркиа* Л, *џџриат* ВБ, *Алија* Ло, *бџкрија* Гл, *белџија* ДБ Гр, *џџамија* Гл, *Крџпалија* Ду, *рџкија* У Кр Б Це, *рџџија* Ка, *сџхија* (писмо а не гласник, в. Шкаљић *Тури.* 542) Ми, *Срџија* ДБ Вл Каш, *џџамија* ВБ Гр, *шџрџија* Св, *Алија* Ра, *Авџија* Ти, *Аустрија* Ву, *џџамија* Дур Ка, *Илија* Ми Об, *јабџнџија* Је, *каџија* Гр Зе Ар Ра, *Кажџија* Пе, *комџсија* Ле, *комџија* Вл Об К, *кџнџија* Гл Лу, *рџкија* О Крч, *Сџџија* Вл, *Тимџтија* Пе, *џџрдџија* Та, *џџамија* О Ја;

белџиу У, *Димџтриу* Це, у *џџамиу* Ка, у *пџнзиу* Та, у *пџнзиу* Гл Св, *рџкиу* Дур ДБ ВБ Гл У Б Об Крч, на *џџрџиу* Гр, *шџрџиу* Оџ, *Вџсџиу* Ка, на *верџсиу* Ра, *окладџиу* Це, *пџнзиу* Та Б, *рџкиу* Ле, *џџамиу* Ар, *џџрџиу* Ар, *јџнџиу* Де Р, *кџнџиу* У, *муџтџериу* Ку, *рџкиу* Це, *Ромџнију* Зе, *тџвџсиу* Лу, *џџамију* Ти Ра, *нџнџију* се Бо, *сџџију* Хр.

За *и*о можда случајно немам потврда, а за секундарно *ј* у радном гл. придјеву в.т. 205.

ж) Међу вокалима задњег реда *ј* се најбоље држи:⁴⁷¹

аја: *бџа* Ка, *мџа* ДБ Крч, *мџа* (= *сирџште*) ВБ, *бајџи* Де Лу;

оја: *Блџгоја* О, у *Дојџне* Св, *сџџџт* Гр, *тџџага* Гр У Ду, *кџџасио* се (= *појџвио* се) Ти;

уја: *Кџџача* Ра, *стрџја* Ми, *бџџат* У;

ајо: *с мџџм* ДБ, *чџо* Ја, *зајорџамило* Зе, *настџџо* Де;

ајџ: *бџџрају* Та ДБ, *сџџџерају* Та, *стџџџају* ДБ;

ојо: *са Вџџом* Б, *лџџом* ВБ ДБ До, *Мџџо* Пе;

ојџ: *бџџу* Л, *Вџџуша* Вл, *џџџу* К;

ујо: *кџџо* ВБ, *Мџџо* Де, *лџџџнџ* Мџџо (т. 42) Де;

ујџ: *Мџџу* Ву, *стрџџу* У, *загрџџују* Ја, *кџџџ* ДБ, *сџџџ* Ти.

Према овима стоје само по један усамљен примјер из ЈБ и СИХ са slabим или потпуно редукованим *ј*: *тџџџа* Ву Та, *стџџџа* (т. 165) Л.

202. Сонант *ј* је досљедно уклоњен из облика императива гл. IV врсте:⁴⁷²

изџлџ Ле, *џџџџ* Ле, *нџлџ* Чу, *нџнџ* се ВБ Бо, *нџ* Пе Гл, *нџ* нџ Бо, *пџкрџ* се Гр, *пџлџ* Ја, *пџнџ* Гл, *пџлџ* Ле, *сџџџте* Св, *сџлџ* Це, *сџкрџ* се Вл, *сџџџ* У Чу, *џџџ* Об Је, *џџџте* ВБ, *џџџ* Чу, *џџ* ВБ.

Међутим, у свим облицима императива осталих глаголских врста, и уопште — у финалним секвенцама *-ај*, *-еј*, *-ој*, *-уј*, глас *ј* има стандардну вриједност:

⁴⁷¹ Тако и у ИХ, в. Пецо, *ibid.*

⁴⁷² Свуда је овако у штокавском дијалекту (в. Ивић *Галип.* 237-238). Појава није ограничена само на финално *ј* (в. Драг. *ГЛЈ* 90).

ишерај ДБ, *фуратјај* Бе, *бџе сацџвај* Ја, *чекџ* Та Бе, *ч'џај* ДБ, *ч'џај* Ми Кр Бо Ра, *хџај* Ву, *нџај* Ву Гл Ми Де ГЉ Бо Ра Ку Чу, *џај* Ра, *џај се* Мј, *скрџ* Вр, *стџ* Ка Вл, *ашикуј* Ми, *грџај* Љу, *џај* Оц, *џај* О Та Љу, *џај* Гл, *слџај* Дур, *пџај* -ој *џај* Бо.

203. Једино *та* мј. *тај*, гдје је јуклоњено према косим падежима,⁴⁷³ има диференцијални значај. Миграционим покретима ова се особина из ИХ,⁴⁷⁴ западне⁴⁷⁵ и сјеверозападне Ц. Горе⁴⁷⁶ проширила на бз., ком. и сих.:

та *Алија* Је, *та* *вакат* Вр, *та* *мџај* *џај* Ти, *та* *џај* Вл Ти, *та* *његов* *џај* Бр, *та* *камен* Чу, *та* *капџај* Каш, *та* *калџај* Це, *та* *Мџаја* Чу, *та* *мајстор* Вл, *та* *пријод* Вл, *у* *та* *рај* Ти, *та* *смај* Д, *та* *спџај* Ти, *та* *стрџај* Вл, *та* *теџерич* Чу, *та* *хај* Вл, *та* *хлај* Ти, *та* *џај* Вр.

Свуда се чује и *тај* (т. 394).

204. Са случајевима факултативног изговора *ј* у медијалним секвенцама (т. 201) иде и јб. фонетизам *изутра* ДБ Ја према старијем *утро* са стандардним *изјутра* Де Ду.

205. Секундарно *ј* се развија у интервокалном положају, најчешће између вокала *и* и *о*, али и у другим позицијама. Имају га:

а) туђице: *авијон* (фр. *avion*) Св, *авијоном* ДБ, *авијатикџ* Бе, *баталијон* Вл, *батаљона* Ло, *баталијона* (т. 181) Вл, *камијоном* (фр. *camion*) ДБ, *камијоне* Хр Сп, *милијон* (в. остале потврде у т. 115 и 181) Р, *преко радијона* (в. Прав. 38) Ти, али и: *камијони* ГЉ, *камијона* Вл, *милијона* Це;

б) именице словенског поријекла: *бранијоц* Св, *бранијоц* Св, *џај* ГЉ, *мједједџај* Дур, *пријод* (< *приход* > *приод*) Вл, *свјештеник* (т. 100) Пе;

в) замјенице: *њџај* Крч, *џај* (т. 191) ГЉ;

г) бројеви: *џај* (< *џај* < *џај* < *џај*) Крч, *тријес* (чешће је: *џај* Ву К, *тријес* О По) ДБ;

д) глаголи: *џај* Ву Дур Л Бо Вл Це, *не* *џај* Дур (в. остале потврде у т. 181);

ђ) прилози: *џај* (т. 196) Кр Мј Је, *џај* (рјеђе је: *џај* Оц Ти По) Ло Гл Ја Де У Л Ле Ду Б Вл ГЉ Мј Је Ку Зе Р До Оц Лу К, *џај* Ја Св, *џај* До.

⁴⁷³ А. Белић, *Прилози и историји словенских језика*, Глас СКА LXII, 219. В. и др. могућности код П. Ивића, *О условима за чување и испадање полуеласа у српскохрватским језику*, ЗФЛ XVII/2 (1974), 38.

⁴⁷⁴ В. Пецо ГИХ 139.

⁴⁷⁵ Вушовић ДИХ 55.

⁴⁷⁶ Вуковић П.-Др. 61.

206. Стандардно *òpēt* једнако се јавља са протетским *j* или без њега. Тако, поред потврда у т. 181 и ових: *jòpē* Ми Кр Вл Об, *jòpēt* Пе Ти, *jòpē* Де У Кр Б Вл ГЉ Ку, *jòpēt* У Оц, *jòpe* Пе Б Вл Каш, *jòpe* Пе, *jòpet* Ра, имамо и: *òpē* Ву Та ДБ Ми Ле Оц Чу, *òpēt* ДБ Крч, *òpē* Ду Је Ку Р Лу Бр, *òpe* Зе Св, и *òpe* Ву.

207. У придјева на *-ски* од именица на *-ија j > н* или се уклања: *аустријнска* Ум, *аустријнску* Вл Ло, *аустријској* Об, *пѣнзиско-инвалијско* Об, *швајцарски* ВБ, *финанцијски* Гр.

СОНАНТИ Р, Л, Н

208. Сонант *р*. За *јб*. и *сх*. прилике, и за међудијалекатске односе, индикативне су особине: *р* мј. *ж* у презенту гл. *казати* (а), повремених редукције (б) и секундарно *р* (в) у ограниченом броју лексема.

а) Презент гл. *казати* има три аломорфа: *каре*, *каже* и *кае* (разни акценти). Исп.: *к̄арем* Сп, *к̄арē* Ка, *òпу да ти к̄арēm* У Ај, *к̄арēm*, *да њ* *òдн̄мо* До, *Х̄ај-каре̄ ч̄асом у шталу*. Зе, *А зар она м̄оре-каре ск̄упит?* По, *Шт̄а си т̄о-каре ј̄амо?* Сп, *Изгубили смо м̄и он̄је-каре п̄ò п̄ē(т) ст̄òј̄а*. Лу, *Х̄ајде а̄мо-каре*. Лу, *каре*, *òн за њ̄м* До, и, *каре*, *òдмиц̄у* До, *òòђи полако за њега-каре* До; према: *к̄ајēm* Ву Ка Та Хр Оц Лу Бр, *к̄ајем* Ка, *к̄ајеш* ВБ, *к̄ајē* Ка Ја ГЉ Об Хр Оц Д Вр Ум, *к̄аже* Ар Р До Ра Сп Чу Крч Бр По, *к̄ајемо* ДБ Рн Сп, *Аје-каже* у *з̄атвор*. Р, *Х̄ајд-каже*, *уље*зи. Ум, *Х̄ај-каже*, *не луд̄уј*. Чу, *н̄м̄òд-каже* Бр, *с̄ат-каже* До, *х̄ај-каже* Ум, *каже*: *òòђи* До; *к̄аēm* ВБ, *к̄аem* Ка Је До, *к̄аēи* Ми, *каe* Ву Бе Ка Де Ум Крч Бр, *каe* Де До, *а њ̄м-каe* Ву, *ма ј̄òк-каe* Крч; *с̄(ò) њу ј̄а-каe* Де, *к̄аемо* ДБ, *к̄аемо* О, *Н̄ē би-к̄а т̄у с̄ј̄едио*. Дур (в. т. 168 и 148 под в).

У трећини потврда сва три аломорфа су изгубили и акценат, и комуникативну функцију, па се као партикуле лијепе за акцентоване ријечи. Проф. Брозовић има *к̄арē* са алофоном *р* у Фојници.⁴⁷⁷

б) Редукције су спорадичне појаве, изузев код *кромпир* (т. 100) гдје су устаљене дисимилационе форме. Имају још неколике потврде: *òд̄а̄л̄а т̄ава* Ле, *физуру* Јбу, *хеметички* Ву, *чувакућа* (*sempervivum tectorum*) Сп.

в) Секундарно *р* имају: *ветеринарски* (етимологизирање) Л, *грамофони* Оц и *спразио* Ло.

У *узд̄умиши* (тур. *uzdurmak*) Об *л < р а* у *рабан* (= *храбар*) Бр *р > н* дејством даљинске дисимилације. Можда је *рабан* = *похлепан* (Скок ЕР III 91).

Контаминирано *брез* Та У Л Кр Же Р Д Це Лу Вр према *през* Гр Рн Ум, са истим значењем као *без* Бе Р Ар, веома је раширено. Исти су односи у *брџиме* Ву према *прџиме* Бе и *беспослен* Об према *бреспослен* У.

⁴⁷⁷ Броз. Фојн. 53.

209. Сонант *л*. Артикулација сонанта *л* не разликује се од стандардне, а његова дистрибуција је на прелазу између ИХ⁴⁷⁸ и СБ.⁴⁷⁹

На крају ријечи и на крају слога *л > о*: *вѡ* Ар До, *ђвѡ* Ри, *кѡбѡ* (т. 169), *кѡтѡ* (т. 169), *кѡто* Љу, *свѡдѡ* (т. 169), *цѡвѡ* (т. 169), *дѡизѡ* се (в. остале потврде у т. 169), *зѡсеоку* Ум, *зѡседку* Оц; тако и у топонимима: *Дѡндѡ* Св Ра, *Кѡсидѡ* Кр, *Кѡсинѡдѡ* Ја Пе, *Пѡвѡјѡдѡ* До, на *Сѡкѡцу* Б, *цѡ(з) Стѡца* Ву, *кот Стѡца* Ву. У примјерима: *вѡл* (в. Вук СР 59) Об, *гѡл* (у књиж. језику: *гѡ*) Чу, *дѡбел* (у књиж. језику: *дѡбео*) Б, *кѡлца* (у књиж. језику: *кѡлца* и *кѡца*) Ар Ум и *пѡпѡлница* Б, *л* је враћено аналогном облику гдје није било услова за *л > о*.

Међутим, у туђицама које су ушле у систем послније XVI в., *л* се чува и у тим позицијама: *ѡлкоол* (т. 185), *ѡлкоол* Та, *ѡстѡл* Та, *вѡћѡл* (тур. *vekil*, в. Шкаљић, Тури. 639, исп. Пецо Турицизми 39) Зе, *вѡћкѡл* (њем. *Winkel*, има и: *вѡћкѡ* Ку) ГЉ, *генѡрѡл* ГЉ, *ђенѡрѡл* ГЉ, *ѡгѡл* Ти, *капѡтѡл* Ти, *мѡндал* Зе, *матѡријѡл* Зе, *матријѡл* Ум, *патријѡл* Ле, *прегѡмбел* Ле, *рѡнѡел* Ум, *тѡнѡл* ДБ Каш, *фрѡл* *дѡѡна* Ву, *чѡктал* (у Пеца, Турицизми 226: *чѡкѡтало*; у Шкаљића Тури. 168: *чѡкало*, *чѡкѡтало*) Кр, *чѡл* (Пецо, ор. cit., 163, Шкаљић, ор. cit., 181) Ар, *хѡлѡл* му *вјѡра*; тако и личним именима и презименима: *Ђѡмѡл* Дур, *Зѡјнѡл* Ду, *Пѡнтѡл* (в.т. 27) Каш, *Сѡнѡл* Ву, *Тѡпѡл* Ум, *Хѡлѡл* Чу Ум, *Хѡлѡл* Је, *ѡлѡл* К, као и на крају слога: *ѡлђѡна* (т. 138) Бе, *по болница* Ву, *у болницама* (т. 135), *нѡчелник* Оц, *шѡлѡција* (< сх. *шала* + тур. *-си*) Лу, *набѡлѡкани* (= *нарѡмѡни*; у Шкаљића: *набѡкамѡни*, Тури. 481) Мј, *сѡцијѡлнѡ* Је, *фѡлѡте* Бе, *Зѡлѡфо* Ум, *Сѡлѡчин* Св, *Сѡлѡверѡвије* Ум.

У придјева типа *сѡлнѡ* Ум, као у књиж. језику, *л* се не мијења.

Именице на *-лац* у Нег су на *-јѡц*, *-ѡц*: *брѡнијѡц* (т. 205), *брѡнијѡц* (т. 205), *брѡниѡц* Ра, *старѡсѡјѡдиѡц* (Нпл: *старѡсѡјѡдиѡци* Ву) По.

Свуда је устаљен дисимилациони фонетизам *ѡлѡл* мј. *дѡлѡл*: *дѡлѡл* (тур. *dönlüt*) Ра Мј, *дѡлѡл* Об Зе, *дѡлѡл* Та Ја Ми Б Мј Хр Оц Зе Ра; у ЈБ је изворно *фѡлѡл* (тур. *fincan*; т. 296) Ву и *фѡлѡл* Де, а у бз., ком. и снх. *фѡлѡл* (дисимилација *н* на *л*) Мј Оц Ти, *фѡлѡл* Оц; по једанпут има да *л > ј* или испада у *болѡл*: *штѡ-бѡлѡл*? Ар, *дѡлѡл* Бр.

210. Сонант *н*. У артикулацији *н* нема ничег посебног у односу на стандард и дијалекатско окружење, али се у дистрибуцији издвајају неколике занимљивости.

Турицизам *инсѡл* (Шкаљић, оп. цит., 347; Пецо Турицизми 63) прихваћен је у изворном облику: *ѡнсѡл* Љу Ку Ар Р Ра Сп, *инсѡна* Де. Рјеђе је *јѡ.*, Вуково, *исѡна* (СР 211) Ка и шире, штокавско, *ѡкѡл* Бо Зе.

У сва четири идиома *негѡ* аналогном на *вѡћ* постаје *вѡгѡ*: *вѡгѡ* Та ВБ Р, *вѡћѡ вѡгѡ* ѡвѡ Ја, *нѡста жѡрѡ вѡгѡ* ѡнѡл *лијѡставац* Та, *вѡг* ѡнѡл *шѡс* Мј, али и задржава стандардни лик: *негѡ* Це, *није* Пѡро *негѡ* Мѡрко Та.

⁴⁷⁸ В. Пецо ГИХ 90.

⁴⁷⁹ В. Броз., ор. cit., 54-55.

Према *гуњ* није *гуњац* него *гунац* Ј, *гунце* Д; према Вуковом *стаџак* (СР 734) у СИХ је *стаџак*, *стаџка* Бр; тако и у турцизму *чанак* (тур. *çanak*) *н* > њ: чањака До.

За секундарно *н* карактеристични су примјери: *нанџи* Ло према *унџи* (в. остале потврде у т. 170), *коврџава* Бо, *пранђед* Бо Крч, *прандјед* Бе, *пранђедо* Је, у *сикирџици* Ти, *кудан* Ло, *најпрен* Ри, *оделен* Ду, *овдаелен* Ти, *окле* Д Бр, *ин овај* Вл, ма *конда* мушца пане Та, ма *конда* сам јако рђеџен Та.

Недоследне редукције имају: турцизам *узџија*, још неколике туђице и узречница *болан*. Исп.:

узџије (тур. *üzengi*; у Вука *узенђија*, СР 799; в. Пецо, *Турцизми* 143) Ар;

герџија Кр, *ивалџи* Ја, али и: *инвалџи* Ти, *инвентџ* Хр;

ма хајде, *бџла*, мџти Јбу, ма каке, *бџла*, слике? Каш, *бџла* нџ био Дур, Ло.

У последњу групу иде и *прџи се* мј. *пропни се* Ј, а са *узџија* не иду *бџсилџ* Ар ни *бџсилџх* Ар, како је код Брозовића,⁴⁸⁰ јер у изворном није *н* него *л* (тур. *belsilahi*, Шкаљић, *op. cit.*, 137).

II. СОНАНТИ ЈБ, М, Њ

211. ЈБ и СИХ разликују сонанте *љ* и *ј*, али се по судбини група *бљ*, *мљ*, *пљ* и *вљ* (< *бљј*, *мљј*, *пљј* и *вљј*) подручје благо разводи на два комплекса. На једној страни је јб. гдје *бљј*, *мљј*, *пљј*, *вљј* > *бљ*, *мљ*, *пљ*, *вљ*, а на другој — бз., ком. и сих. гдје се са владајућим рефлексима старог или новог јотовања могу спорадично чути архаичне или рестауриране секвенце лабијал + *ј*. Обје слике изненађују: прва, јб., што архаичних секвенци према СБ⁴⁸¹ нема, а друга, бз., ком. и сих., што их према ИХ⁴⁸² има у свега шест лексема. Тако прилике у ЈБ и СИХ бацају ново свјетло на теоријску страну овог проблема.⁴⁸³

212. Примјери: *дбјџ* Гр, *дбјџи* Ти, *у дбјџе* Је, *најдбјџије* Ар, *Дбјње* Тџије Ти, *у Дојџне* Св — не могу бити доказом за *ј* < *љ*, како је у централној и западној Херцеговини⁴⁸⁴, и даље на западу.⁴⁸⁵ Такав је

⁴⁸⁰ Броз., *op. cit.*, 59.

⁴⁸¹ За прилике у СБ в.: Шурмин *Сарајевски* 195; Жуљић *ДВД* 149; Решетар *Шток.* 123-124; Брабец *Тум.* 160; Пав. *Леп.* 376; Броз. *Ијешћ.* 137; Броз. *Фојн.* 50-51.

⁴⁸² За јужно крило штокавеког дијалекта в: Rad 253, 55-56; Пецо *ГИХ* 15, 86-89; Пецо *Буна* 175; Пецо *Ортијеш* 6; Пецо *ЦХ* 298; Пецо *ГП* 249; Пецо *ГЗХ* 117-121; Вушовић *ДНХ* 24-26; Вуковић П.-Др. 38.

⁴⁸³ Шире о овом проблему в.: Белић *Диј. карта* 55; Ивњић *Посав.* I 192; Вушовић *Његош* 118; Пецо *И-шћа* I 151-152; Пецо *ГЗХ* 117-121; Ивњић *Разв. конс.* 177-178; Окука *ГР* 58-60.

⁴⁸⁴ В.: Пецо *ЦХ* 298; Пецо *ГЗХ* 117-121.

⁴⁸⁵ Ивњић, *ibid.*

случај и са варијантама *пројеће* – *прољеће*.⁴⁸⁶ Прије ће бити да су ово дисимилациони фонетизми. Исп.:

прђјеће Л Кр Зе Ти Ри Каш Чу Лу Р Каш, *прђјећа* Ум, *дђ пројећа* Вр, *прђ пројећу* До, *свђ пројеће* Ум, *ѓ пројеће* До Ти Каш Сп, *у пројеће* Лу – у бз., ком. и сих.:

према: *прђљеће* О Дур ДБ Љу Ка ВБ Гл Ја Пе Гр Де Ле Ду Б Мј Бо Об Је Ку Хр Зе Св Ар Р До Ра Сп Ум Бр, *прђље* Ум, *прђлетје* Ду, *прђмлетје* Бс, *прђлћа* Р, *у прђмалђтје* Бс, *ѓ прољеће* Ри Бр – у сва четири говорна типа.

У истим зонама код *прђјетђс* Л Кр Оц Св Ри Д Чу, *прђјетђс* Р Ти Каш није дисимилација него аналогија на *пројеће*.⁴⁸⁷ Наравно, свуда је и: *прђлетђс* О Дур Љу Бс Ка Ја Гр Гл Ку Хр Ар До Ра Сп Бр, *прђлетђс* ВБ.

Према томе, за ЈБ и СИХ вриједи закључак: и Муслимани, и Срби, и Хрвати разликују старо *љ* од *ј*; у свакодневној комуникацији обични су стандардни примјери: *бѓљка* (в. Вук СР 27) *Де*, *кљѓи* *Ку*, *ѓж* *Љѓтѓ* *Св*, *љѓди* *Ми* *Хр* *Је* *Зе* *Ар* *Каш*, *Хрѓљићи* (т. 4, карта бр. 1) *Хр*, итд.

213. Спорадични примјери за *бљ* (< *бљј*) > *бј*, *пљ* (< *пљј*) > *пј*, *вљ* (< *вљј*) > *вј* имају диференцијални дијелекатски значај, а нису исте природе. Из ЈБ је само један: *дѓјејѓ крѓшке*⁴⁸⁸ *Ву*. Све друге – из ком, сих. и бз. – погледајмо по групама. Наравно, *бљ*, *пљ*, *вљ* у потврдама које наводим нису само од *бљј*, *пљј*, *вљј* него и из других категорија старог или новог јотовања (уп. нпр. *заробљен* < *зароби-ен*).

а) *бљ* > *бј*: *грђбје* Ра.

бљ остаје: *грђбље* Љу Ја У Мј Је Ар, *грђбљѓће* Та, *грђбљѓиће* Ка ВБ, *грђбљѓиће* Гл, *грђбљѓите* Ја Пе Гр У Ду Мј Је, *грђбљѓите* (има и: *грђбѓите* Ле, са редукованим *љ*) Ми Л Об, *грђбље* (в. остале потврде у т. 116) Та, *дебљѓнѓ* По, *сђбљу* Б, *дѓбље* ДБ, *заробљен* Бо.

За *бје* и *бљ* < *бљ* в.т. 73 и 88.

б) Код *мљ* нема изузетака; устаљено је: *Дђмљана* У, *Дђмљановићи* О, *зѓмља* ДБ Ја Л Д Це, *зѓмље* Ми Де Ле Кр Мј ГЉ Хр По Ра Бр, *зѓмљи* Ду, *зѓмљу* Ти, *нѓ земљу* ГЉ, *ѓ земљу* ДБ Каш, *у зѓмљи* Гр Сп, *земљорђдњђм* Мј, *земљѓрина* Мј, *зѓмљена* Ло, *зѓмљанѓ* Гл, *зѓмљенѓ* У Мј, *слђмљено* Ра, *замрмља* Дур, *јђмљат* Д, *јђмља* Ду Це Ум, *јђмљѓше* Бр, *јђмљђ* Зе, *јђмљена* Ку, *храмљѓш* Ку.

За *мје* и *мљ* < *мљ* в.т. 73 и 89.

в) Нигдје *пљ* не даје *пј*. У ликовима: *пјѓва* У Ле Ду Л Кр Хр Зе Ар Оц Ти Ра Ри Каш Лу Чу Д Сп Це Ум Бр, *пјѓвѓ* Це, *пјѓву* Гр, *Пјѓвља* Ле,

⁴⁸⁶ Пецо ГНХ 89.

⁴⁸⁷ Пецо, *ibid.*

⁴⁸⁸ Исти примјер имају: Брозовић у СИБ (*Нјѓшн.* 137), Павешин у Лепеници (*ibid.*) и Шурмин у Сарајеву (*ibid.*).

*Пјевеја*⁴⁸⁹ Ти, за *Пјевла* — *пј* није од *пљ* него од *пѣ*. Свуда је, дакле, насупротив *ИХ*,⁴⁹⁰ устаљен рефлекс старог или новог јотовања:

кѡнопла Це, кѡнопље Гл, кѡплѣње Ле, сѡплѣвѡс Зе, у Скѡплѣ Вл, зѡчеплен Це, кѡплѣ Ле Је, ѡплѡчкѡ Ку, ѡплѡчкали Ку, ѡплѡчкѡну Ку, плѡчкили Ти, пристѡплѡје О, скѡплѡјѡ Крч, стрѣплѡи Љу.

У *глѡпѡи* Кр, *скѡпѡј* У огледа се редукција.

В. остале потврде за *пје* и *пљ* < *пѣ* у т. 73 и 91.

г) *вљ* > *вј*: *дѡвѡјѡч Ра, дѡвѡјѡ Ра, дѡвѡјѡ Ра, крѡвѡјѡг Ум, нѡправѡјѡн Гр.*

Фреквентнији примјери типа: *дѡвѡјѡ Оц, дѡвѡјѡ крѡшке Ву, дѡвѡјѡ трѣшѡе Ум, дѡвѡјѡ Ду Ум, дѡвѡјѡ крѡмѡдѡ Ум*, с продуженим суфиксом, не иду с претходним, јер се овдје ради о двјема морфемама паралелне творбе (исп.: *сѡдѡје / сѡдје*⁴⁹¹ Та). Облици *дѡвѡјѡ* Је Ку Оц, *брѡвѡи* (оба из бз.) настали су контракцијом, послѣје испадања *ј*.

Неупоредиво је већи број потврда са *вљ*:

Врховљѡни (ктетик) Ду, *дѡвљѡч* Де Л ГЉ Оц, *дѡвљѡку* Де, *дрвљѡд* Св, *здрѡвље* Р До, *здрѡвља* Та ВБ, *крѡвљѡча* Ри, *слѡвље* Крч, *дѡвљѡ* Ја, *дѡвљѡ* Б Оц, *дѡвљѡ тѡва* (т. 208), *дѡвљѡг* У, *дѡвљѡјѡ Б, забѡвљѡј* Ву, *јѡвљѡ* Ду, *нѡправљѡн* Бе, *пѡстављѡ* Крч, *пѡстављѡј* О, *стѡвљѡ* К, *стѡвљѡло* се Ја, *стѡвљѡн* Бе, итд.

Исту групу имали су и: *зѡбѡвљѡмо* се ВБ, *пѡправѡна* (< *поправљѡна*, хаплогонѡја) Ло, *нѡстѡвљѡ* се Крч, *ѡстѡвљѡло* се Бе, *прѡслѡвљѡ* се Це, *стѡвљѡло* Љу, само што је она упрошћѡна испадањѡм јѡдног од дѡвају сонаната. Можда је *поправѡна* настѡло замјѡном *поправѡн* са *поправљѡн*.

За *вје* и *вљ* < *вѣ* в.т. 73 и 90.

214. Процес *ј* < *љ* у рефлексима група *бљј, вљј* (за *пљј, мљј* нема потврда) и другим типовима старог или новог јотовања, дакле, нема до-машаје у ЈБ и СИХ као у ИХ. И спорадични примјери диферѡнцијалног дијалекатског значаја не могу се јѡднако објашњѡвати. Јѡдни су морфо-нематске природе, а други миграциони импорти. Јѡдан примјер из ЈБ је архаизам; оне у ком. унијѡли су досѡљѡници из централне и западне Херцѡговине (исп. т. 27); процес у *дѡвљѡи* није ни вршен према *дѡвљѡји*; за бз. потврде из их. матице врѡјѡди Пецово тумачење.⁴⁹² Изоглоса *љ* > *ј* проф. Ивића за СИХ показује се тачном.⁴⁹³

215. И на овом терѡну се показѡло да мујѡрање сонанта *л* није особина

⁴⁸⁹ В.: А. Шаулић, *Поглѡд на историјски развој назѡва Пљѡвље и Пљѡвље (Пљѡвља и Пљѡвља)*, ЈФ XXV, 399-403; А. Пецо, *Облици топонѡма у књижевном јѡзику*, НЈ, н.с. XI, св. 7-8; Ђурѡвић *Приб.* 268.

⁴⁹⁰ Пецо *ГНХ* 88.

⁴⁹¹ И у Лѡпеници је: *дѡвљѡји / дѡвљѡи, рѡдјѡк / рѡдјѡк* (Пав., *ibid.*).

⁴⁹² Пецо, *op. cit.*, 87.

⁴⁹³ Ивић *Разв. конс.* 177-178.

бх. говора.⁴⁹⁴ За алтернације *л ~ љ* имам усамљене потврде:

л > љ: од *малѣнкости* Кр;

љ > л: *доселѣник* (према: *доселити се*) Оц, *доселѣнике* Бр.

Ни у туђинци *табла* (тур. *tabla*, Шкаљић, ор. cit., 594) Крч не мијења се *л* на *љ* као у Вишеградском Старом Влаху.⁴⁹⁵

216. ЈБ и СИХ не познају супституцију *њ* са *н* као ЦХ⁴⁹⁶ нити мујирање *н* као посавски.⁴⁹⁷

а) Прелаз *н* на *њ* је на основи асимилације, а домашаји појаве нису на нивоу ни ЈИБ.⁴⁹⁸ Исп.:

брањати Це, *брања* Це, *једњак* (т. 210), *љобуња* (Гсг) ГЉ, *срња* Де, *срње* Ду, *срња* Б, *стањка* (т. 210), *струња* (т. 210), *црњаца* У, *чањака* (т. 210);

према: *бранати* Це, *срне* Ја, *срне* ГЉ, *пѣ(т) срна* Ја, *срндаћ* Де, Оц, *срндаћа* Л, *срндаћа* Б, *о срндаћима* Оц.

За однос *кн* : *књ* (*сукна* : *сукња*) в.т. 271.

У ЈБ је: *црвѣњак* Ву, *црвѣњци* Ву, *пѣткунѣце* Пе, а у Вука (као да је био у Босни, а није): *црвѣњак* (СР 842), *пѣткунѣца* и *пѣткунѣница* (ор. cit., 572). Вук нема јб.: у *црњади* *вас* Ду.

б) Нејасно је да ли је обратан процес, *њ > н*, последица утицаја турског језика на фонетски систем ЈБ и СИХ.⁴⁹⁹ По неки примјер имају сва четири говорна типа, најчешће Муслимани, рјеђе Хрвати, још рјеђе Срби, али само у лексемама словенског поријекла. Исп.:

боровњак (М)⁵⁰⁰ Ву, *блјзнѣ*⁵⁰¹ (М) Вр, *гунац* (М; т. 210), *гѣнаш* (према *гонити*, М) Д, *гѣнали се* (М) Вр, *земљораѣнѣм* (М) Мј, *младѣжен* (М,С) Гр Ле, *младѣжена* (Х) К, *с младѣженѣм* (М) До, *накован* (М; т. 119) Рн, *накован* (М) Мј Ти, *огњѣше* / *огњѣша* Ја;

према: *борѣвњак* (М) Ву, *у куињи* (М) Ра, *у куињу* (М) Ра, *у кѣхињу* (М) Бр, *младѣжења* (С) О, *огњѣше* и сл. (т. 256-258), *средњаца* (С) ДБ.

в) О *љ* још неколике појединости:

њ > љ: *дрѣљо*: Ођш лн ме, *дрѣљо*, ођу те, гѣло. Та.

⁴⁹⁴ Пецо *И-ша* I 149. О природи и узроцима појаве в. још: Белић *ДИЈС* 244; Ивић *Галип* 117-118.

⁴⁹⁵ Моје биљешке. В. и код Јахића *Босна* 282.

⁴⁹⁶ В.: Пецо *Буна* 175; Милас *Мост*. 56.

⁴⁹⁷ Исп. Ивић *Посав*. I 193.

⁴⁹⁸ В. код Јахића, ор. cit., 282-283.

⁴⁹⁹ В. о томе: Ивић *Разв. конс.* 178; Вуковић *Мост*. 957.

⁵⁰⁰ Символи у заградама означавају националну припадност (т. 23, нап. 65).

⁵⁰¹ Није супституција него творбена аналогија (*близни* : *сретни*); в. Пецо *И-ша* I 153.

У СИХ забиљежио сам Вуково *огрѣѣч* (в. *СР* 453) Л мј. стандардног *огртѣч* (в. *Прав.* 497).

Секундарно *њ* завукло се у *шурњаџи* (у Вука: *шурѣк/шурѣк*, в. *СР*, 879; у књиж. језику: *шурѣк/шурѣк*, в. *Прав.* 829) Бр.

За однос *гњ/гн* (*огњѣше/огнѣше*), *вљ/вн* (*крѣвљава/крѣвњава*) в.т. 271.

217. Сонант *м* је стандардни билабијални назал. Финално *-м* у непромјењљивим категоријама је стабилно, а нема ни алофона.⁵⁰² Ни загорско, усамљено, *јѣсан* Кр, са дебилабијализованим *-м*, не значи ништа за међудијалекатске односе. Није јасно да ли је у питању какав савремени комуникацијски импорт са запада или аутохтони фонетизам.⁵⁰³ Алтернација *м > н* у медијалним позицијама позната је и другим говорима;⁵⁰⁴ овдје: *пјѣсна* и *пјѣсма* (свуда; в. потврде у т. 73), *прена* (само у бз., ком. и сих.) Ми Кр Бо Б Ти Ри Д Вр Ум К, *прена* Фѣчи Кр, *прена* Јусинѣј кѣћи Д, *принд* сунџу К, *прина* мѣни К, *упренѣсе* Ми, *акшднлук* (тур. *akšanlik*) Гл.

Секундарно *м* имају прилошке ријечи: *збѣлам* Вр, *наком* Ву Ми Де Је Ку, *скѣром* Ри, *скѣром*⁵⁰⁵ Бо. У Муслимана босанско *тамѣм*⁵⁰⁶ (тур. *tamat*, Шкаљић, ор. cit., 599; Решетар *Шток.* 94) има изворно *м*.

За ЈБ карактеристични су фонетски ликови још ова три турцизма: *Цемѣнем* (Х) Та мј. *Цехенем*, *лѣмба*, *лѣмбу* (М; нгрч. *ламба*) Де, *пѣрмаџ* (М) Де мј. *пиринаџ*.

12. СУГЛАСНИК Х

218. Судбина констриктива *х* је одређена вјерском припадношћу ставноштва, интерференцијом системѣ у вишенационалним срединама и позицијом у ријечи. "Чувају га, углавном, они који су примили ислам".⁵⁰⁷ Слика ЈБ и СИХ, ако се изузму неколика чиста српска насеља у Загорју (в. карту бр. 3), разликује се од их.⁵⁰⁸ једино већим степеном интерференције православних муслиманима, што се може објаснити чешћим, савременим комуникацијама, утицајем стандарда и колоквијалног израза из сарајевског басена. Научне чињенице о историјској вези исламизације и заустављања процеса уклањања фонеме *х* из консонантског система су неспорне. И прилике из Дрежнице у Херцеговини (в.т. 36, нап. 147-150), кад се смјесте у историјски контекст, само ово потврђују. Зато ја овдје предност дајем грађи, и ради илустрације теоријских питања, које

⁵⁰² Исп. Броз. *Фојн.* 60-61.

⁵⁰³ В. шире о овоме проблему: М. Hraste, *О prijelazu glasa -m u -n*, *Filologija* 3, Zagreb, 1970, 7-75; Пецо *ГЗХ* 121-129.

⁵⁰⁴ Исп. нпр.: Пецо *ГИХ* 56-58; Ђуровић *Приб.* 289; в. и БХ ДЗб II 56, БХ ДЗб V 125.

⁵⁰⁵ В. код Пеца, ор. cit., 108, и тамо наведену литературу.

⁵⁰⁶ Броз. *Фојн.* 58; Брабец *Тузл.* 28.

⁵⁰⁷ Пецо *И-шћа I* 239.

⁵⁰⁸ Исп. Пецо *ГИХ* 68-79.

сматрам ријешеним. За интерпретацију обимне грађе, класификоване по националној припадности информатора, користим неумољиву упоредну статистику о х у иницијалној, медијалној и финалној позицији и могућним супституцијама.

219. Однос х-: ђ- је 2,23:1 (у Муслимана 5,21:1, у Срба 1:3,44, у Хрвата 1:2).

1) Муслимани пет пута чешће чувају х- него што га губе. Исп.:

а) у ријечима словенског поријекла (4,51:1): *хајку* ГЉ, *хаљина* Ву, *хаљине* Л Мј Зе, *хаљичне* Ло Зе, *хаљина* Вр, *хаљинки* Љу, *ис хаљина* Зе, *хамови* Гл, *хајца* ГЉ, *хлад* Тн, у *хладу* Оц Сп, *хладноћа* Је, *хладноћу* Је, *хладњаци* До, *хладњаци* До, *хлеб* Ву Зе, *хлеба* Ду Зе Р Тн Је Ра Вр, *хлебу* Лу, *хлебом* Тн, *хмару* Р, *иза хомара* (т. 117) Бр, у *хомарима* Ра Бр, *пот хмару* Ку, *храну* Ка Св Ар Сп, *храну* Вр, с *храном* Св, *храст* До, *храст* Ву ГЉ, *храстови* До, *храстовина* ГЉ, *храстовине* До, *Мала Хранисава* Бе, *од Храсна* Ри, *ис Храснице* ГЉ, у *Храсници* Љу, *Хреват* Је, *Хреаска* Је, *Хреаске* Ло Гр Тн, *Хреатске* Ка, *хрпу* Гр, у *хрпу* Мј, *хумовине* Је, *Хумљаци* Ду, *хука* Каш, *хуку* Ра, у *ној хуки* Ра, *хладна* К, *хлана* Гл, *хладна* Гл, *храстов* Ву, *храстове* Ар ГЉ, *хитјет* Гр, *хитај* Љу, *хладї се* До, *хладї* Ка, *ходат* Ву Бр Св, *ходит* Бр, *хода(ти)* Л, *хда* Ду Ар Вр, *хдде* Ум, *не хда* Гр, *хдд* Ву Ло Л Ду Ар Оц Д Вр, *хдали* Ми Оц К, *хдало* Гр, *хдајући* Мј, *хду* Ло Гр Де Л Ду Зе Ра Чу, *хду* ГЉ, *хдеш* Ву Ду ГЉ Је Зе, *хдеш* Љу Ло Гл Ми Гр Де Л Ду Је Зе Р Оц Ра, *хде* Љу Ка Бе Гл Ду Је Мј ГЉ Зе Р До Оц Ра Ри Д Ум, *хдемо* ГЉ Је Ло Ду Чу, *хде* Гл Хр Р Оц, *хде* До, *хдио* ГЉ, *хдио* Ми, *хдје* Је, *хотла* Дур, *храмљеш* Ку, *хранити* Тн, *хранти* Каш, *хранї се* Св, *хране* До, *храню* Оц, *хучї* ГЉ, *ха* Чу, *хј* Ку, *хд* Лу;

према: у *аљинама* Ум, у *ладу* Дур, *леб* Лу, *одом* Чу, *п(д) рас* ГЉ, *Умљаци* Хр, *рабан* (т. 208) Бр, *ладї* Ло, *одамо* Де, *дду* Ми Тн Лу Ум, *ддеш* Ду Ка Л, *ддеш* Мј Ву Дур Гр Ми ГЉ Св Ри Сп Лу Ум Бр, *дди* Дур Мј, *дде* Бе Зе Д Вр Чу Бр, *ддемо* Ка, *ддемо* ли Бр, *ддијо* Бр;

б) у турцизмима (4,88:1) *хава* Д, *хаван* ГЉ, *Хађући* Ка, у *Хађуће* Ка, у *Хађућима* Љу, у *Хађућа* Ка, *хјаан* Ву Ло Мј Зе До Ра Лу Д Ра Лу Ум, *хајаана* Ло Гр Мј Зе Св До Вр Бр, *хајаану* Љу Ло Л Ар Д, *за хајааном* Гр Вр, *хјдјук* Ву Тн, *халаша* (= бунгија, прашина према тур. *hallaç*) Ло, *хамбар* Ду, *хамбар* Тн, *под хамбаром* Тн, *хамбарове* Ду, *хамјлија* Вр, у *хан* Бе, у *хан* Бе, *ханови* Бе, *ханума* Ку, *ханум* Ми, *ханумице* Св Ар До Ку, *ханаши* Ву, *са харамом* Д, *хара* Ду, *харари* Ар Ри, *хара* Хр, *хараџија* Ар, *харем* Тн, у *харему* Тн, *хасну* Лу, *хатула* (= греда, вјенчаница) Де Лу, *хатула* Ду, *хац* Ум, *хаџија* Ум, *хабера* Лу Је, *хевту* Ло Гл, *хелан* Ра Бр, *хендек* Св, *хепек* Ву, *хенма* Бр, *химбуљу* Бр, *хороз* Ву Де, *хороз* Ду, *хороза* Лу, *хорози* Де, *хорозе* Дур, *хороза* ГЉ, *хца* Гр Хр Ра Сп Лу, *хце* Хр Бр, *код хце* Ри, *хце* Ри, *хцу* Љу Ар, *хцом* Сп, *пре(д) хоцм* Зе, *хце* Ми Каш, *хурда* Љу, *хцум* Чу, *хајрли* Мј Вр, *хјде* Ву Дур Љу Ло Гл Гр Ми Де Ду ГЉ Је Ку Св До Ра Ри Вр Чу Ум Бр, *хј*

Ку Р Лу Ум, *xāj-tū* Гр Је Вр, *xāj-kare* (т. 208) Зе, *xāj* Ку, *xājd* Гл Де Ду Зе До Вр Ум, *xājd* Вр, *xāj* Чу Ум, *xāje* Лу Тп, *xājdemo* Ка ГЉ, *xājmo* Ка Гр Де До Кађ Лу Ум, *xājtemo* Тп, *xājte* Ка Је Св Ри Зе, *xācirowd* Ти, *xākat* ГЉ Чу, *xākati* Лу, *xāčēm* Кј Је Чу, *xāknēm* Оц, *xākни* Оц, *xāман* Дур, *xāман да прѡврѡ* Љу, *вѡла хāвлет* Де, *хеле нѡјсе* Ти, *халал му вјѡра* Ра, *акшам хājрѡсум* (т. 320) До, *сāбала хājрѡсум* Љу, До, *акшам хājлла* (тур. *hayırola*) Љу, *xā* (= чим): *xā ти зāтребā* Зе, *xā ослужѡм* Р, *xā устѡем* Сп, *xāj* (= или): *xāj лѡхело хāj стāало* Л;

према: *ājān* Зе Чу, *за ājāном* Ву, *са алāлом* Д, *ājde* Де Ка Ми ГЉ Зе Св Р Тп Ри Д Вр Лу Бр Ум, *ājde* Дур, *āj* Де Ми Зе Р До, *āj* Ву Ка, *ājd* Ку Чу, *āje* Р, *ājmo* Ву Љу Лу Ум, *ājdemo* Бр;

в) у другим туђицама (4,16:1): *хармѡника* (т. 115) Сп, *хармѡнике* Бе, *хармѡнике* Је Оц, *с хармѡникама* Је, *Хѡрцеговина* ГЉ Ри Д, *ис Хѡрцеговнѡ* Ми Ар, *ис Хѡрцеговнѡ* До, *ис Хѡрцеговинѡ* Д, *Хѡрцеговни* Ум, *Хѡрцеговину* Ду Мј, *у Хѡрцеговнѡ* Св, *у Хѡрцеговинѡ* Св Ар До Ти Вр, *Хѡрцеговци* Хр, *Хѡрцеговāцā* Чу, *хйладу* Ло Гр Је Зе Св Ар Каш, *хйладе* Де Р Лу, *хйладā* Ка Хр Зе Св Ар Каш Чу, *Хйтлер* Је, *хѡрцеговачкй* Бе Мј Хр Зе, *хѡрцеговачкѡ* Л, *хемѡтичкй* Ву, *Хйтлерова* Је;

према: *армѡника* Гл, *рамѡника* Љу, *Ѣрцеговина* Хр, *у Ѣрцеговинѡ* Св, *Ѣрцеговци* Л, *йладу* Ву Дур, *йладā* Ло ГЉ, *йладе* Бе Лу;

г) у личним именима и презименима (31:1): *Хāва* Вр, *Хāйл* Чу Ум, *Хāйл* Је, *Хāйлѡвић* Сп Бр, *Хāна* Зе, *Хāња* Зе, *Хāмза* Ум, *Хāмид* Д Бр Љу, *Хāсан* Гр Ми Р, *Хāсо* Ри, *Хāсанѡвѡца* Р, *Хāцѡић* Мј Оц Тп, *Хāђић* Гр, *Хѡндиница* Де, *Хѡндиница* Де, *Хѡбйбовић* Чу Ја Де, *Хѡрцег* К, *Хѡлāн* ГЉ, *Хрѡйићи* Св, *Хркало* Дур, *Хујић* Љу, *Хурија* Св, *Хусѡићи* Љу, *Хусо* Ву Љу Бе Дур Ми Де Гр Ду Мј ГЉ Је Ку Хр Зе Св Ар Р До Оц Тп Ра Ри Каш Д Сп Вр Чу Ум Бр.

2) У Срба су прилике супротне: у трећини потврда *x-* је изгубљено. У општој слици издваја се СИХ (в. потврде из Цѡпа), гдје се малобројно српско становништво највише приближило бројницјој националној скупини. Исп.:

а) у ријечима словенског поријекла (1:5,14): *хāљине* Це, *хйња* (= лукав чѡвјек) Об, *хлѡб* ДБ, *хлѡба* Ле, *хрāна* ВБ Це, *Хрвāт* Пе, *хрпу* Це, *хѡдāм* Пе, *хѡнеш* ДБ Це Бо, *хѡне* О Пе, *хтјѡли* Об, *хā*, *брāћо!* Крч;

према: *āљинку* Ле, *āљинā* ВБ, *у лāду* Пе, *лѡб* ДБ ВБ Пе Ја У Крч Д Об, *лѡба* ВБ У Ле Кр Бо, *лѡбу* Крч, *лѡбац* Крч, *ѡда* Об, *омарѡиће* Об, *ѡра* Крч, *рāс* Об, *рāст* Кр, *рāста* Крч, *рāстѡвā* Кр, *рāстѡве* Ја, *по рāстѡвма* Кр, *рāна* Кр Крч, *рāну* Пе, *Рвāти* Б, *Рвāскѡ* У, *у рпу* Ле, *рāстѡвѡ* Це, *рāстѡве* ВБ, *ѡдā* Ле Крч, *ѡдѡ* У, *ѡћу* ВБ Пе У Ле Кр Бо, *ѡнеш* О ВБ У Ле Б, *ѡнеш* Крч, *ѡш ли* ВБ, *ѡш* Б, *ѡне* О ДБ У Б Кр Бо Крч, *ѡнемо* ДБ Ја Крч, *ѡнемо* Бо, *ѡнете* У, Бо, *ѡнте ли* Пе, *ѡнѡ* Бо, *ѡнѡ* Бо, *рāнѡмо* У;

б) у турцизменима (1:3,44): *хājшу* Вл, *хāк* Вл, *хāнѡме* Вл, *хāрāр* Вл, Об, *хāрāри* Об, *у Хāцѡиће* Об, *хājде* Крч, *хājд* Пе, *хāкнѡм* Пе;

према: *ајџан* Кр, *зи ајџаном* У, *ајџук* Б, *ајк* Кр, *ајмбар* Кр, *ајнцијар* Б, *ајрамбаша* Крч, *ајрар* Б, *ајрари* У Кр, *ајраре* Кр, *ајте* У, *по ајту* О, *орџу* Пе, *алалио* Пе, *ајде* О ДБ ВБ Ја Пе Ле Б Бо Об Це Крш, *ај* Бо, *ајмо* Бо, *ајте* О, Ле, *ају* Бо;

в) у другим туђицама (1:4,5): *Хѣрцеговџна* Це, *хѣладе* Вл, *хѣлада* Пе, у *хотѣлу* ДБ;

према: *армуникѣ* У, *Ерцеговина* ВБ Бо Об Це, *из Ерцеговинѣ* Пе, у *Ерцеговџну* У, *иладарка* Ја, *иладу* Ја Кр Об, *стѣ илада* ДБ Ле Бо, *отѣла* ДБ;

г) у личним именима и презименима (1:3): *Халил* Вл, *Хамовић* Пе, *Хамдо* Пе, *Хамза* Крч, *Хусо* Бо Б Об Це, *Христос* Крч;

према: *Амовић* Б, *Асан* Б, *Усо* Бо.

3) Фреквенција *х-* у Хрвата је између српске и муслиманске, али ни у њих изговор није "fakultativan i individualan"⁵⁰⁹ него је дјелимично враћен у систем по угледу на Муслимане. Исп.:

а) у ријечима словенског поријекла (1:1,5): *халину* По, *Хрвати* По, *хџу* К, *хџеш* К;

према: *љѣ* По, *рѣскѣ* Та, *џи* Та, *џе* Та По, *џете* Та;

б) у турцизмима (1:6): *хабаба* К; према: *аи* Та, *Мркајин аи* Та, у *Ађађе* Та, *ајде* Та, *ај* Та, *ајте* Та;

в) у другим туђицама (1:2): *Хѣлен* По; према: *иладе* Та, *илада* Та;

г) у личним именима (1:0): *Хусо* По.

220. Слика медијалног *х* разликује се од иницијалне само по томе што се у Муслимана каткад, у интервокалном положају, мјесто фрикативног *-х-* чује алофон "танка звука",⁵¹⁰ сличан Шурминову иницијалном спиритусу асперу.⁵¹¹ Однос *-х--θ-* је 2,12:1 (у Муслимана 4,36:1, у Срба 1:4,64, у Хрвата 1:1,07).

1) Међу Муслиманима нема каквих разлика на читавој плохи. Најбоље чувају *-х-* у турцизмима и личним именима, а нешто слабије у ријечима словенског поријекла. Исп.:

а) у ријечима словенског поријекла (3,13:1): у *Бихађу* Љу, *бџе* Бр, *вајдџа* К, *до врха* ГЉ, *на врху* Ло, *Врховина* Св, *за Врховине* Ду, у *Врховини* Мј, *Врховљани* Ду, у *Глџа* Ду, *грџа* Ар, До, *дџа* Вр, *залихѣ* Вр, *на јџалици* Бр, *јџање* Хр, *јџе* До, *јџама* До, *кџиња* Ву, у *кухињу* Ра, у *кухињи* Бс Ра, у *кухџњи* Лу, *мањеха* Ми Је, *и мањеха* Ми, *мијџеху* До, *Мјеховина* ГЉ, *мџа* Ло Љу, *џдуху* Бр, *џраџа* (т. 165) До, *на џраху* До, *џрахе* Ра, *џраџа* Ра, *џхмџд коња* (= стадо) К, *пџт пазџо* Чу, *пџхом* Ри, *пџхџа* Дур, *пџхладџа* Је, *пџмаха* Ву, *пџмаха* Ти, *пџхе* Ву, *пџхлавину*

⁵⁰⁹ В. код Броз. *Ијешћ*. 141.

⁵¹⁰ Пецо, ор. сит., 79; в. и Белић *ДНЈС* 211.

⁵¹¹ Шурмин *Сарајевски* 193; в. и: Вушовић *ДНХ* 20; Броз. *Фојн*. 99-100.

Л, рѹхо Вр, рѹха Мј, рѹха Мј, сѹхрана Хр, сѹхрани Је, сѹхрану Је Св, снаѹха Љу Мн Мј Ра, снаѹхѣ Ми, снаѹху Ка, сѹхе Ло, сѹхе Ар, *о(д)* страѹха ГЉ, страѹху ГЉ Чу, у страѹху Чу, сѹ стрехѣ Зе, стрехѹца Де, Сухѹви (микротопоним) До, на сѹхо До, уѹхом К, Чѹховићи До Ри Д Ум, њиѹхѹ Љу Мн ГЉ Ар Ум, њиѹхѹ Ду ГЉ Је Р Лу, њиѹха ГЉ, изна њиѹхѹ Л, изнад њиѹхѹ Л, изд њиѹхѹ Лу, за њиѹхѹ Ум, крај њиѹха ГЉ, од њиѹха ГЉ, међу њиѹхѹ Ло, на њиѹхѹ ГЉ, пред њиѹхи Ум, преко њеѹхѹ Бр, у њиѹхѹ Ло Је Ку Оц Ум Бр, њиѹхѹв Оц, њиѹхова Гл До, њиѹхово Ву, њиѹхови Ра, и њиѹхѹв Је, *јаѹхаћи* Љу Гл Хр, *јаѹхаћег* Оц, *јаѹхаћег* Тн, *јаѹхаћег* Чу, *јаѹхаћем* Ра, *јаѹхаћје* Чу, *јехово* Ву, *сѹха* До, *сѹхѣ* Бр, *сѹхо* Љу Ар, *сѹхије* Ло, *бјеху* До, *врѹху* Мј, *врѹхло* Ло Гр, *зѹхтијев* Ду, *грѹхѹј* Љу, *зѹхрич* Бр, *исѹхрѹнѣ* Каш, *јаѹхат* Д, *јаѹхѹ* Д, *јаѹхали* Ум, *кѹхат* Љу, *кѹхѹ* се Оц, *не кухѹ* Ву, *мѹхат* Вр, *мијѣњаху* Ми, *напѹхѹ* ГЉ, *нахлѹдла* се Д, *нахрѹнит* Ку, *нахрѹнѹ* Лу, *оѹхани* Тн, *оѹхлѹди* се До, *откуѹѹј* Ву, *пѹхнѹмо* Де, *прехлѹдио* се Је Бр, *прислухнѣм* До, *пѹхнушѣ* Ра, *пѹхнѹт* Бр, *пухѹли* Дур, *сахрѹнт* Бе, *сахрѹнѹјемо* Је, *скѹхѹ* До, *скѹхѹ* се Мј, *скѹхѹјѹ* Ар, *скѹхѹј* Тн, *сѹхни* Де, *ѹѹѹхѹ* Чу, *шѹѹхат* Д, *ѹстѹиха* Љу, *неопхѹдно* Хр, *плѹхо* Ло Ри, *ехѹ* Чу, *охѹ* Лу, *аѹхѹ* Мј;

према: *испод* вѹра Ум, *по* вѹру Лу, *Црнѹга* вѹра Ло, у *Црнѹм* вѹру Ка, *миѹја* (< *мијеха*) Ар, *пѹт* пазуо Мј, *приѹд* Хр, *о(д)* страѹа (т. 165) Ар, *пѹ* стрѹем Зе, *ѹиѹ* Ву Ло Мн ГЉ Св, *ѹиѹ* Ка Мн Ду ГЉ Лу, и ѹиѹа Сп, *изнад* ѹиѹа Св, *код* ѹиѹа Хр, *на* ѹиѹа Дур, *од* ѹиѹа Бе, *од* ѹиѹа ГЉ, *пѹ* ѹиѹа Лу, *пѹд* ѹиѹа Ум, у ѹиѹа Ло, *ѹж* ѹиѹа Хр, *ѹж* ѹиѹа Ло, ѹиѹова Ја Оц, и ѹиѹова Је, ѹиѹово Ку, у ѹиѹово Ар, ѹиѹове Хр Оц Ум, *врѹли* Ло, *врѹ* Гр, *зѹглѹнѹле* ГЉ, *кѹѹат* Гл, *ѹдѹнѣ* Чу, *пѹкѹѹ* Мн, *пѹкѹѹла* Де, *ѹђѹ* Лу, *ѹђѹо* Св, *плѹо* Св;

б) у турцизминма (11:1) *ажѹдѹха* Ум, *Алѹлѹху* Зе, *Аѹхметѹвац* (микротопоним) Лу, *на* дѹхѹвѹ Ум, *дѹхѹн* Гр Је Хр Ри Каш Сп, *дѹхѹн* Ми, *дѹхѹна* Мј ГЉ Је Зе Лу, *дѹхѹном* Каш, *зѹхом* Д, *мѹхрѹми* Љу, *мѹхрѹма* Ка, *мѹхрѹму* Ка, Мј, *мѹхрѹму* Мј, *махнитѹштиѹца* Д, *по* сѹбѹху Ум, *мѹхѹрсахѹбиѹја* Бр, *мѹхѹцер* Је, *мѹђѹхе* Мј, *рахѹтлука* До, *сѹхан* Ри, *сѹхат* Де Сп, *сѹхат* Ми, *шѣ(с)* сѹхѹтѹ Ло Св, сѹхѹја Ми, сѹхѹиѹа Ти, сѹхѹије Ку, сѹхѹије Оц, *ћѣхра* Ра, *ћѹлахи* Ар К, *ћѹмѹлѹхе* Д, *чѣхне* До, *шѹхѹа* Ум, *шѹхѹа* Бр, *мѹхнит* Зе, *Мѹхмѹтова* Де, *нѹхамбирѹни* Л, *ѹхарѹна* кѹђа Ум, *рахѹтнѹ* Р, *рахѹметли* Ло Је Бр, *рахѹметли* Ло, *ѹлѹ рѹхметли* Р, *ѹлѹ рѹхметиле* Ум, *Фѹхриѹнѣ* Бе, *захѹлачѣм* Ми, *набилѹхѹм* (накитим, испричам) Ум, *помахнѹтат* Р, *алѹлѹхами* Ум, *мѹхрѹба* (т. 320) До, *мѹхрѹба* До, *пѹхѹиле* (= *полако*) ГЉ;

према: *миѹлѹ* Алѹлѹ Ду, *фрѹл-дѹѹн* Ву, *Брѹимѹв* Ло, *рамѹетли* Чу Ум, *мѹрѹба* Ду;

в) у другим туђиѹцама (7:0): *алѹхѹла* Оц, *алѹхѹлу* Вр, *алѹхѹличѹри* Вр, у *Мѹнхѹну* Бе, *тѹхнѹиђѹр* Ву, *тѹхнѹиѹар* Сп, *тѹхнѹкѹ* Ми;

г) у личним именима и презименима (7,8:1): *Аѹхмет* Дур Р Чу Лу, *Аѹхмед* Љу, *код* *Аѹхмета* Ву, *Бахѹтијѹри* Каш, *Беѹѹра* Сп, *Зѹхид* Ло, *Захѹида*

Ву, *Зáхир* Хр, *Ибра́хим* Оц, *Кахирма́новић* Бе, *Ли́ховац* Бе, *Ме́хмед* Ка, *Ме́хмедагић* Гр Ми, *Ме́хићи* Бе, *Мехи́ћи* Љу, *Ме́хо* Ј ГЉ *Каш* Ти, *Мехре́мићи* Оц, *Мухáмед* Ка, *Мухáрем* Јо Ка Ти Ум, *Му́хо* Је, *Прóхе* Ка, *Пу́халић* ГЉ, *Рахма́новићи* Бе, *Ра́ха* Сп Ум, *Тара́хије* Св, *Фéхи* Гр, *Фáхрија* Бе, *Цу́хмур* Бр, *Шу́хра* Гр;

према: с *Áмедовићем* Зе, *Лиовáца* Бе, *Меага* Чу, *Мемед* Ка, *Мамут* Де.

2) Срби готово досљедно уклањају -х-; ако се гдје чује — биће у топонимима (утицај стандарда), а у мјешовитим насељима каткад и у јединицама ниске фреквенције (интерференција). Исп.:

а) у ријечима словенског поријекла (1:6,22): *Јáхорина* (према *јáхор*; в. Скок ЕР II 220; РЈСАНУ 8, 613) Об, под *јóхám* Пе, *Охрид* Вл, *снáху* Об, *сòхе* Це, у *стра́ху* Вл, *трóхотка* (*кòчáњка*, оно што остане кад се окоми клип кукуруза) Це, *њи́хов* Це, *чòхане* Це, *похáђало* Об;

према: *Влде* Пе, *Влáхоље* (према *Влах*; в. Скок ЕР III 606) Бо, на *врѹ* Б, *грá* (т. 165) Кр, *јáа* Пе, *мáу* ДБ, *нáлада* Кр, *дрáа* ВБ, *плéом* У, *прéлада* Пе, *рѹо* Ле, *снá* (т. 165) Ја Вл Об, *снáу* Об, *стрéи* Кр, *стрéу* Кр, *њиа* ВБ Пе *њиа* Ја У, *вјэж* њиа Пе, *òд* њиа О Крч, *прéдá* њиá Пе, *у* њиá О, *прéд* њиа Крч, *њиов* Об, *њиова* О Бо Крч Це, *њиово* Крч, *òд* њиова Об, *њиову* Вл, *јáаић* Кр, *јáаи́гега* Кр, *сја* Ле, *врó* Об, *врли* Ја, *врло* се Ја, *зáкуáм* У, *зáкуáј* Ја, *úзлáдй* се У, *јáт* Об, *нáкуáш* Ја, *òлáдй* се Це, *поáђало* Кр, *пројáује* Кр Вл, *пунé* Ле, *сáрáиен* ВБ, *сáрáнио* Кр Це, *скáа* Це, *плáо* ДБ ВБ Ја;

б) у турцизмима (1:5): *захалéкала* је Це;

према: *мамудáје* Ле, *мéнђуе* Об, *муáцер* Бо, у *рáтлуку* Кр, *бедрáју* ДБ;

в) у другим туђицама (0:3): *áлкоол* Пе Бо, *брóнио* Кр;

г) у личним именима и презименима (1:1): *Мехéмић* Об; према: *Мéо* Об;

Срби говоре: *пандија* ДБ и *пандиа* Кр (грч. *παναία*) а никако *пандхија*, што Вук упућује на *пандија* (СР 502; Скок ЕР II 597).

3) У Хрвата -х- и -ћ- су готово једнаке фреквенције. Највише потврда са рестаурираним фрикативом потиче из мјешовитих насеља у СИХ. Исп.:

а) у ријечима словенског поријекла (1,2:1): *вэдзóуха* К, *грáха* По, *јéха* По, *јéху* По, *јéховинé* По, *кúхња* По, у *кúхињу* По, *пράхови* По, *кúхáна* По, *сúхó* По, *кíхат* По, *кúхала* По;

према: на *врѹ* К, по *врѹ* Та, *грá* Та, *пýаћ* Та, *њиа* По, *òд* њиа Та, *њиово* Та По, *њиове* По, *òлáдй* се К, *прéлáдће* се По;

б) у турцизмима (1:0): *һуáхи*;

в) у другим туђицама (0:3): *áлкоол* Та, *áлкоол* Та, *áлкоола* Та;

г) у личним именима (0:1): *Мйáјло* Та.

4) Према тур. *saat* (Шкаљић, Туриц. 542) у Муслимана је *sāhat* (ријетко; в.т. 165) и *sāt* (најчешће): *sāt* Бе, *sāta* Ду Је Св Р До, *nó sāta* Ар, *trū sāta* Је, *sātū* ГЉ Је Хр Зе Р Д, *дес sātū* Ми, *ше sātū* Лу, *ше sātā* Ум; у Срба и Хрвата само *sat*: *sāt* Ле, *sāta* Бо Об Це, *sātū* Ле Б Крч; *nó sāt* По. Међутим, фонетизми *башта* — *башча* (в. *Прав.* 193) према тур. *bahçe* (Шкаљић, ор. cit., 123) и *бошча* према тур. *boşca* (Шкаљић, ор. cit., 149) су уједначени у све три националне скупине: *башта* Бе Ка, *башча* Гр, *у башти* Бе, *бошча* Ми, *башту* Јбу, *бошће* Јбу (Муслимани); *у башчи* Об (Србин); *башча* По (Хрват).

221. Сва три народа, свуда, уклањају -х тако да прилике у ЈБ и СИХ одговарају онима у ИХ и другима гдје има Муслимана.⁵¹² То може бити доказом двама закључцима: (1) да је процес уклањања х пошао од финалне позиције и (2) да је исламизација високе Херцеговине и Планине у ЈБ вршена постепено и са закашњењем од најмање једног вијека у односу на централну Босну и централну Херцеговину (т. 19). Свако -х које се чује у Муслимана обновљено је или аналогичом (*грах* : *граха*) или утицајем стандарда. Статистика фреквенцији -х овдје није потребна; чак и диференцијални критериј националне припадности има маргиналан значај. Исп.:

1) у Муслимана:

а) *грах* Хр, *врх* ГЉ До Ум, *задах* ГЉ, *у врх* ГЉ Ти, *крџх* Хр, *мијех* (т. 60) Ар До, *драх* До, *смијех* (т. 50) До, *страх* Ри, *ових* Хр, *њих* Гр, *у њих* Хр Зе Ти, *јачих* Бе, *јаловијех* ГЉ, *малих* Бе, *виђох* Ду, *остадох* Мј, *ех* Зе, *их* Чу Ум;

б) *Алах* До, *алах* *иманет* Ду, *лах манет* До, *бенсиллах* Ар, *сабах* Јбу;

в) *Салих* Л Лу;

према:

а) *на вр* Ло Бр, *гра* Је Р, *Горњи Тиња* Ти, *ма* Вр, *дра* До Ти, *сирма* Је Каш Чу, *смије* Ум, *стра* Ву Де Св До Ум;

и (< *их*) Јбу Ло Ка Гр Ми Де Ду Мј ГЉ Је Хр Зе Св Ар Р До Ти Ра Ри Каш Д Сп Вр Чу Лу Ум Бр, *има* *и* Ло Сп, *нема* *и* Де, *нема* *и* Зе, *ево* *и* ГЉ Зе, *ено* *и* Ар Бр, *наћерали* *и* ГЉ, *воддио* *и* Хр, *подкло* *и* Св, *дао* *и* Р, *видим* *и* Ри, *фрка* *и* *стаде* Лу, *сад* *и* *носим* Гр, *и* (< *их*): *па* *и* *спуци* Ри, *њи* Гр Мј Је, *између* *њи* Бр, *код* *њи* Лу, *међу* *њи* Ти, *међу* *њи* Д, *у* *њи* Ар;

вабну(х) Ум, *виђо* Оц, *викну* Ар, *не дадо* Лу, *диго* Мј, *дођо* ГЉ, *дочека* Чу, *дрекну* Дур Ти, *заака* Мј, *завика* Ум, *залече* се Лу, *заспа* Ум, *звизну* Сп, *ишћера* Мј, *кидо* Чу, *наднесо* Дур, *нађо* Дур Лу, *насу* Лу, *најави* ГЉ, *одс* ГЉ Ти, *окусо* Ло, *очу* Л, *погледа* ГЉ Оц, *погледа* ГЉ, *не погледа* Ву,

⁵¹² В. код Пецца ГИХ 72-73; исп. и: Пеццо: *Јакава оазе* 72-73, *И-ића* I 228-230; Барј. НСМГ 61-65; Ђурковић: *Проз.* 264-265.

погледну Ка Ра Зе, полѣће Мј, прѣћо Ду, нѣ смједо Ду, спѣси До, срѣто Р;

ѡдмѣ Ву Ка Гр Ми Л Мј ГЉ Је Ку Зе Св Ар До Оц Ти Ра Каш Д Вр Чу Лу Ум Бр К, ѡмѣ Ву ГЉ Је, ѡмѣ Ву, намѣ Ло, намѣ Ло, уѡр ГЉ, пѡвр Св, сѡвр До; као и у Гпл придјевско-замјеничке промјене: *накѣ Ву Ка, ѡвѣ ГЉ, ѡз ѡвѣ До, кѡд ѡвѣ ГЉ, између ѡнѣ ГЉ, ѡд свѡјѣ Бе Ло, такѣ Је, тѣ Хр, ѡдбрѣ Хр, лѡшѣ Хр, ѡстѡлѣ дѡнѣ Љу, научнѣ ГЉ, мѡкрахнѣ Ву, прѡвѣ Хр, прѣгрѡђенѣ Ра, пѣнѣ Хр, српскѣ Хр, тѣглѣћѣ Ло, ч'ѡснѣ Бе, ћѣлавѣ Ти* (в. бројније потврде са владајућим наставком старих тврдих основа у т. 70).

б) брѣ Ка, као и: сѡбѣ Ум, сѡбѣ За, прѣ саба Зе;

в) Сѡли(х) До.

2) у Срба:

ндшѣх Об, нѣкаквѣх Об, ѡнѣх Об;

према: *ѡр Об, грѡ ВБ Кр, стрѡ Б Вл;*

ѣ (< их) ДБ Ја Пе Ле Кр Вл Бо Це, ѣмѣ ѣ Ја Пе, ѣно ѣ Кр, тѣкѡ ѣ Це, ѡстѡло ѣ Це Бо, ѣѣ Кр Вл Це Крч, Вл Кр, ѡд ѣѣ ДБ, кѡд ѣѣ Об, у ѣѣ Об, мѣмѡ ѣѣ ДБ;

јѡ би О;

ѡдмѣ О Ја Пе Ле Вл Бо Об Це Крч, ѡдмѣ Вл; тако и у Гпл придјевско-замјеничке промјене: *стѡрѣ Об, ѡвѣ Андрићѡ Пе, накѣ ДБ Об, нѣкѣ Об, ѡд некѣ О, нѣкаквѣ Об, и(з) свѣ земѡлѡ ДБ, ис тѣ крајѣвѡ ДБ, ѡ(ѡ) тѣ О* (в. остале потврде у т. 70);

Сѡли Пе.

3) у Хрвата:

грѡх По;

према: *грѡ По, стрѡ К, ѣ (< их) Та По К, ѣно ѣ Та, сѡд ѣ нѣмѡ К, прѡврѡтиѡ ѣ К, кѡд ѣѣ К, кѡд ѣѣ К, ѡѡ Та, ѡдмѣ По К, као и Гпл придјевско-замјеничке промјене: стѡрѣ К, сѡдкакѣ К* (в. даље у т. 70);

ѡсилѡ К, сѣлѡ К.

222. Супституције *x* у хијату и другим позицијама имају двоструко диференцијално обиљежје – територијално и национално. Заједничко је за све да супституције нема у оријенталној лексници и ономастици. Изузетак је турцизам *ѡѡѡн*. У свему даље гранају се разлике.

1) Муслимани, видјели смо, добро чувају *x*; ако га кад изгубе у лексичким изузетцима, боље подносе хијат него што га укидају сонантима *ѡ* (најчешће, свуда) и *ј* (веома ријетко, само у бз.).

а) *x > ѡ*: *ѡѡѡн Ву, сѡѡ* (аналогична на *сѡѡѡ*) *Зе, сѡѡѡ Ка, кѡѡѡ Ву, ѡткѡѡѡ Ву, скѡѡѡ Д, скѡѡѡ Лу;*

б) *x > ј*: *ѡѡ ѣѣѡ ГЉ.*

xt-/sh-: *shādujāgu* (т. 222) ГЉ, *нe shēde* Је, *shēla* Ду Мј Вр Бр К, *нe shēli* Св (М); *нe shēk* Кр, *нe shēde* (т. 79) ГЉ, *нe shēshe* Вл, *shēla* Вл Бо, *shēli* Б Бо (С); *shēla* К (Х);

xt-/ch-: *chēla* До (М);

xt-/xoḥ-: *xōheli* (мијешање основа) Чу (М);

xt-/om-: *ōmijo* (према *оhемо*) Бр (М);

xt-/xot-: *xōtuo* Ми (М).

Примјери: *xtio* Об (С), ГЉ (М), *xtjēo* Је (М), *xtjēli* Об (С) су стандардни облици (исп. т. 75,96 и нап. 280-281).

Белићев: "Кад је било *thet*, онда је *стио* према њему образовано" (ЈФ XIV 173) не узимам за коначно рјешење. Други фонетизми су настали у резултату каснијих гласовних промјена (јекавско јотовање, асимилација, аналогичја).⁵¹⁷

224. *xv > fi*: *đđfatit* Де Ар Ри Каш, *đđfati(tu)* Л, *đđfahām* Зе, *đđfatē* Л, *đđfatiuo* Л Б Ум, *đđfat^чли* Л, *zāfāliti* Ра, *zāfālīm* се Пе, *zāfālūje* Ја Вр, *zāfahā* се Це, *zāfālūjēmo* Ја, *zāfālūmo* Ми, *zāfālūjū* Зе, *prīfahāsh* Ри, *prīfatū* Ду Мј Је Ар Чу Ум Бр, *prīfahā* Ле, *prīfatūmo* Ум, *prīfatū* Је, *prīfatiше* ГЉ, *prīfati* Ар Бр, *prīfat^чла* ВБ, *prīfatили* Вр, *ufatit* Ку Р Оц Тн К, *ufatīm* ДБ Пе Ду До, *ufatīsh* Б, *ufatū* Ву ДБ Ми Кр Б Бо Је Св Ра Вр Лу Ум, *ufatū* се О Гл, Гр, *ufatūmo* Вл До, *ufatē* Оц, *ufatē* се Це, *ufati* Б ГЉ Об Д Вр Чу, *ufatite* Вл, *ufatū* се Оц, *ufatū* се Ри, *ufatiше* Вл, *ufatihē* Бр, *ufatiuo* ДБ Пе Л Мј ГЉ Је Зе Каш Це Ум, *ufatила* Ле, *ufatла* Ле Це, *ufатили* Мј Об Је Ку, *fāhā* Ра Ум, *fātā* Гл, *fātāmo* Ар, *fātō* Кр, *fātало* се ВБ, *fāла* Ми У Мј Зе Р До Ра Сп Це, *fāла* бдеу Хр Лу;

xv > v: *vātē* Хр (М);

xv остаје: *đđхватит* Зе, *đđхватио* Бе, *prīхвати* Чу (М); *prīхватā* ДБ, *хвātā* ДБ, *хвātajū* Це (С).

У ЈБ и СИХ, види се, код свих представника говора мј. *xv* у *хвала*, *хватати* уравнио је *fi* у односу *fi*: *xv*: *v* = 116:6:1. То је општа и законита појава, којом се ова плоха изједначила са средњом Босном⁵¹⁸ а мало удаљила од ИХ.⁵¹⁹ Усамљен примјер са *v* мј. *xv* из Хрелића и неколика са стандардним *xv*, пошто се зна гдје су и од кога забиљежени, нису органске особине ове области. Јасно је да су се православни прилагодили бројнијем етносу, код кога је *fi* више последица упрошћавања групе него закаснеле исламизације у високој Херцеговини и Планини.

⁵¹⁷ О судбини *st-<xlt-* у другим говорима в.: Шурмин *Сарајевски* 205, *Биљешке* 170; Решетар *Шток.* 122-123; Милас *Мост.* 55; Пецо *ГНХ* 75, *И-шћа I* 123; Вуковић *П.-Др.* 34; Броз. *Фојн.* 88.

⁵¹⁸ В. код Броз. *Фојн.* 63.

⁵¹⁹ И у ИХ у православних има *v* мј. *xv*; в. Пецо *ГНХ* 76-77.

225. Туђица *кафа* (у књиж. језику: *кафа* и *кава*, в. *Прав.* 369) могла је ући у сх. лексички фонд преко турског (тур. *kahve*, ар. *qahwā*, в. Шкаљић, ор. cit., 381) или западних језика (уп. нпр. фр. *le caffè*).⁵²⁰ У ЈБ и СИХ у муслимана су равноправни облици са *-ф-* и са *-в-*, упола рјеђи са *-в-*, а у православних и католика са *-ф-* и са *-в-*. Са *-хв-* из чаршије село је преузимало и алофон *х*, дубље а слабије артикулације.⁵²¹ Исп. потврде за основну јединицу и деривате:

1) у Муслимана:

а) *кафа* Је, *кафа* Ву, *кафџ* Оц, *кафу* Ву Ду Је Оц Ти, *от кафџнџ* Бр, у *кафџну* Вр Је, у *кафџни* Бр;

б) *каву* Дур Де ЈЛ, *кавџнџ* сџде Оц, *кавџица* Чу;

ц) *кахва* Ву Је Оц, *кахваџ* Оц, *кахву* Ву Де ЈЛ, *ус кахву* Је, *кахвањски* *такум* (комплет посуђа за кафу) Оц;

2) у Срба:

а) *кафа* Крч, *кафу* О У, *с кафџм* Крч;

б) *каваџ* ВБ, *каву* Пе, *кава* Бо;

3) у Хрвата:

а) *на кафу* К;

б) *кава* Та.

226. У границама ЈБ и СИХ секундарно *х* има само диференцијално национално обиљежје, а у односу на окружење — према ијешт. иб. и територијално.⁵²² Имају га муслимани, више у јединицама словенског поријекла него у турцизмима, у обиму ИХ⁵²³ и СБ,⁵²⁴ у православних, пак, оскудна грађа (упркос труду) открива маргиналну појаву у систему, насталу у процесу интерференције двију вјера на заједничком комплексу. За католике, на периферији, немам потврда.

Природа секундарног *х* није свуда иста, те су и тумачења различита. Исп.:

1. у Муслимана:

1) у јединицама словенског поријекла:

а) *хрџа* Ву, *хрџна* (= *стијена*, балканска ријеч илирског поријекла, в. Скок *ЕР* III 145), *хрџав* Зс, *хрџе* се (уп. стсл. *рџати*, буг. *отрџа*) Чу,

⁵²⁰ Пецо *Н-шћа* II 232.

⁵²¹ Најбоље је овај звук описао Милас *Мост.* 53-54; в. и Броз., ор. cit., 99.

⁵²² За стање у ЈИБ в. Јахић *Босна* 229-232. Наплавом неетимолошког *х* ЈИБ предначи у бх. приликама, тако да је ова дискриминанта изразитија за идентификацију ијешт. иб. него енклитички облици *хи*, *хин*, *хим*.

⁵²³ Исп. код Пеца *ГИХ* 75-76.

⁵²⁴ Исп. код Броз., ор. cit., 100-102.

похрвѣмо се Р,⁵²⁵

б) *лѣхак* (старије: *льгѣкъ* – *льгѣко*) Св, *лѣхка* Гр, *лѣхко* Ку, *полѣхко* К, *пѣлѣхко* Ти, *мѣхко* Ум, *мѣхко* Мј, *мѣхке* Вр, *мѣхкијем* Вр;⁵²⁶

в) *Хѣхимовић* Љу, *хастѣла* Ум, *хѣвцѣ* ГЉ, *хѣмаора* (т. 114) Гр, *хѣмѣра* Ло, *хѣпѣци* Рн, *хѣмајѹ* Је, *хѣду* Гр, *хѣрѣ* (= *ѣрао*) Св, *хѣкруглѣ* Вр,⁵²⁷

г) *са сѣхонама* (укидање унтрашњег зијева) К; *а хѣ стѣра* Лу, и *хѣни* Љу, *да хѣмѣ* Ти, и *хѣндѣ* Бе, *е хѣно* Зе (укидање вањског зијева);

д) *хѣлѣхели* (= *одлетјели*, аналогија) Љу;

2) у турцизмима:

а) *хѣлѣт* (тур. *alat*) ГЉ Ти, *хѣлѣта* ГЉ Ар, *хѣлатка* Д, *хѣлатку* Ка,⁵²⁸

б) *Хѣлија* (исп. *tā Алија*) Је, *Хѣцаци* (топоним према тур. *оѣак* = *кућа*) Одж, *Хѣѣак* (чешће је: *Оѣак*) Оѣ, *хѣј да ти видѣиш* Ум (фонетско);

в) *ахѣлѣнет* (тур. *etanel*) Ло;

3) у другим туђицама: *хѣрму* Д.

У примјерима: *мѣхнит* (код Вука: *мѣхнит* и *мѣнит*, СР 360; у књиж. језику: *мѣхнит*, Прав. 415) Зе, *махнитѣштиѣа* Д, *помахнитѣт* Д – није секундарно него етимолошко (исп. ар. *ma'nīd*, Шкаљић, ор. cit., 441; в. и Пецо *Турцизми* 90).

2. у Срба:

1) у јединицама словенског поријекла: *хѣвцѣ* Бо, *по двѣ хѣ пѣ* Вл, *хѣ тѣ* Ја, *тѣмо-хѣмо* Бо (в. нап. 527);

2) у турцизмима: *хѣгу*⁵²⁹ Пе, *хѣлѣт* (аналогија) Вл.

227. Фонетске је природе и секундарно *х* у замјеничким енклитикама: *хѣ*, *хѣ*, *хѣн*, *хѣн* (Гпл), *хѣн*, *хѣн*, *хѣм*, *хѣм* (Дпл), *хѣ*, *хѣ*, *хѣн*, *хѣн* (Апл), које се јављају у Муслимана свуда са *ѣ*, *ѣ*, *ѣг*, *ѣг* (т. 221, 222).

Гпл.: *ѣмѣ хѣ дѣста* Ву Де Ти, *нѣјмѣ хѣ* Зе, *нѣколико хѣ* Ми, *нѣмѣ хѣ* ГЉ, *ѣмѣ хѣн* Бе, *бѣло хѣн* је Бе;

⁵²⁵ В. тумачење код Пеца *Н-шѣа* I 230; исп. и Скок: Развилло се "zbog jake aspiracije ... kao kod samoglasnika а" (ЕР III 178).

⁵²⁶ Пецо, *ibid.* В. и Белић *Фонет.* 105-107. У *трѣхла* и сл. (Јахић *Босна* 230) *х* није секундарно него етимолошко. Уп. Скок, ор. cit., 515.

⁵²⁷ Може бити фонетско или аналошко. Ако је прво, онда "испред иницијалног самогласника ... долази до ранијег емитовања фонационе струје, која се јавља у виду безвучног фрикатива" (Пецо, ор. cit., 231).

⁵²⁸ Може бити фонетско или аналошко. Пецо ове јединице сврстава у тип: *ашлама* : *хашлама* (ибид.).

⁵²⁹ "Док се још говорило *храна* и *рана*, могло се појавити и *хига* : *ѣга* и сл." (Пецо *ГИХ* 77).

Дпл.: *па хѣн га ддвѣкли Ву, да хѣн сѣју Ти, ја хѣм зѣт Де, дао хѣм Оц;*

Апл.: *гднѣ хѣ Л, па хѣ закључа Ку, пѣсти хѣн Гл, пѣсти хѣн Гл* (в. остале потврде у т. 383).

Али, ово није само "орѣбосанска muslimanska osobina"⁵³⁰ него и херцеговачка.⁵³¹ Пецо је доказао да *х* у замјеничким енклитикама није дошло метатезом⁵³² него да се развило фонетским путем у вањском хијату.⁵³³ Новина до које се долази анализом грађе из ЈБ и СИХ је закључак да је тај рани процес могао бити подспијешен и омисијом *-х* из фреквентног аориста (уп. нпр. *не смједо(х) хѣ чѣкат Лу*). Аналогичном је касније успостављен облички синкретизам, али ни он није спроведен до краја (у ГАпл нема *хѣм, хѣм*; в. грађу).

228. Источнобосанско *сѣ, шѣ, чѣ > хѣ*,⁵³⁴ као ни *дн > хн*,⁵³⁵ овдје није регистровано.

За *сахат* и *сат* в.т. 220.

13. СУГЛАСНИК Ф

229. Фрикатив *ф*, стандардне артикулације, добро се чува. Имају га све три вјере, у сва три говорна типа, највише у туђицама, а у домаћем фонду - најчешће у ономатопејским јединицама. Према томе, судбине фрикатива *х* и *ф* овдје нису тјесно везане; ЈБ и СИХ, за разлику од ИХ,⁵³⁶ укључују се у штокавски комплекс гдје *х* може да изостане, или да се замијени, а *ф* остаје.⁵³⁷ И у погледу фреквенције овог констриктивна нема разлика условљених националном припадношћу информатора.

1) За *ф*- имам:

а) домаће ријечи: *фѣе* (= мали пластови сијена) Хр, *ѣ фѣје* Мј Хр, у *Фдјници* Ву, *фрѣка* Ти Лу, *фрѣѣ* Лу, *фѣс!* Чу;

б) туђице:

фѣбрѣка (тал. *fabbrica*) Св, *ис фѣбриѣ* ДБ, *фѣбрѣкѣ* Св, у *фѣбрику* ДБ, у *фѣбрики* Д, *фѣбрике* Је, *фѣлта* Ја, *фѣлте* Л, *фѣлте* Бс, *фѣмилиа* (т. 122) Та, *фѣмилија* Гл, *фѣмилија* Ри, *фѣмилије* Бс, *фѣмелије* Гл, *фѣмелије* Ти, *фѣмелије* Ум Ја Бо, *фѣмелије* Гр, *фѣмилије* Мј Бо Хр, *фѣмилије* Бс, *фѣмили* Пе, *фѣмели* Бр, *фѣмелију* Гл, *фѣмелиу* Мп, *фѣмѣлиу* Зе, *фѣмѣлие* Об, *фѣзе* Д, *фѣкулѣтѣ* Ра, *фѣкулѣтѣлија* Ра, *фѣјѣг* Лу, *фѣндѣтиѣм* Вл,

⁵³⁰ Броз. *Ијешѣ* 158; в. и: Јахић *Босна* 80-81, 231; Вуковић *Жена* 58; *И-шѣ* I 231.

⁵³¹ За ИХ в. Пецо *ГНХ* 75-76.

⁵³² Решетар *Шток.* 148.

⁵³³ Пецо, *ibid.*

⁵³⁴ Брабец *Особине* 65; Јахић, *op. cit.*, 231.

⁵³⁵ Жуљић *ДВД* 151.

⁵³⁶ В. код Пеца, *op. cit.*, 79.

⁵³⁷ Овако и у Босанској Крајини; в. Петр. *Змијање* 63; Дешић *ЗБИГ* 138-141.

Каш, професорица Ра, саџун ("kulturni romanizam";⁵⁴¹ тур. с'абун, буг. саџун, грч. σακουνι) Ја, од саџуринā (исп. грч. σαφειρος, тур. safir) Ја, соџре (грч. σοφρος, тур. sofra) Крч, на соџру Крч, за соџром ДБ, тариџа До, телефона Ми, Ра, тифус (лат. tiphus) Та Пе Мј Сп, тифуз Ле, тифуза Ле, тифуса Каш, тифузари Каш, униџорму Ло, шеџови (фр. le chef) Св, о(џ) штоџа Об, официјерском Лу, закланџам Де, преквалификуват По, преквалификујемо По, подреџио Це, подреџили До, треџиш (њем. treffen) Б Зе, треџи У До Лу, треџи се Ти Д, треџик се (т. 222) Ја, треџио Ву Пе Св, треџио се Пе ГЉ, треџиџо Ти, треџивџ се За Св, треџила Мј, треџила се ГЉ, треџило Св, треџивало се Сп, треџили ГЉ Об, проџект Вл;

в) турцизме:

у Вакуџу К, у дулаџу (т. 115) Бе, за џерџеџом Ку, јуџка ДБ, у кадиџи Ку, кадиџом Ку, кадиџаза Ку, у кадиџазс Ку, маџтраџа Оџ, мусџфир (= путник) Гр, мусџфири Ти, наџака Сп, од наџте (тур. nefi) Вл, раџа (= раџ, тур. raf) Бе, теџерич Л Мј До Це, теџериџ Ло, теџерича Р Д, теџерџа Ло, у теџерич Ми, по теџеричим Л, по теџеричима Вл, царшаџе Ар, џублиџнак Кр, џеџерџар Ти, џеџерџаре Ти, шаџана (тур. hoşafane = сушара за воће; у Вишеградском Старом Влаху: миџана) Сп, у шаџану Кр, чиџтели Ку Ти, протеџерџили Ум;

г) лична имена и презимена:

Ариџ Ја Лу, Мџстаџа Ри, Зулџо Ум, Неџа Је, Саџет Ву Д Лу, у Саџета Бр, Сеџеровиџ Бе, Туџо Дур Мј, као и: Соџиџа Вл.

3) Тако и за -џ

а) у туџици: шеџ ДБ ГЉ Р По;

б) у турцизмима: дулаџ (т. 115) Бе, царшаџ Вл Оџ Ум;

в) личним именима: Ариџ Д, Јуџуџ Је.

230. Супституције $\phi > \psi$ су ниже фреквенције од оних у ИХ⁵⁴² и ЈИБ.⁵⁴³ Оскудан број потврда је индикатор стабилнијег система, који је нивелисан у чвршћим међујезичким контактима,⁵⁴⁴ и интерференције говора двију националних скупина на једном географском комплексу. Имају их и Срби (С) и Муслимани (М):

асвалт (њем. Asphalt) Пе (С), и-асвал Ду (М), хџета (тур. havta, у књиџ. језику: хџџета) ГЉ (М), по џету О (С), хџџету Гл (М), јуџеке (тур. yufka, књиџ. јуџка) ВБ (С) Зе (М), на јуџеке Ја (С), јевџиџиџ (грч.

⁵⁴¹ Скок ЕР III 202. Други је класификују у турцизме; в. Пецо Турцизми 115. Исти проблеми би могли бити код: саџир, соџра.

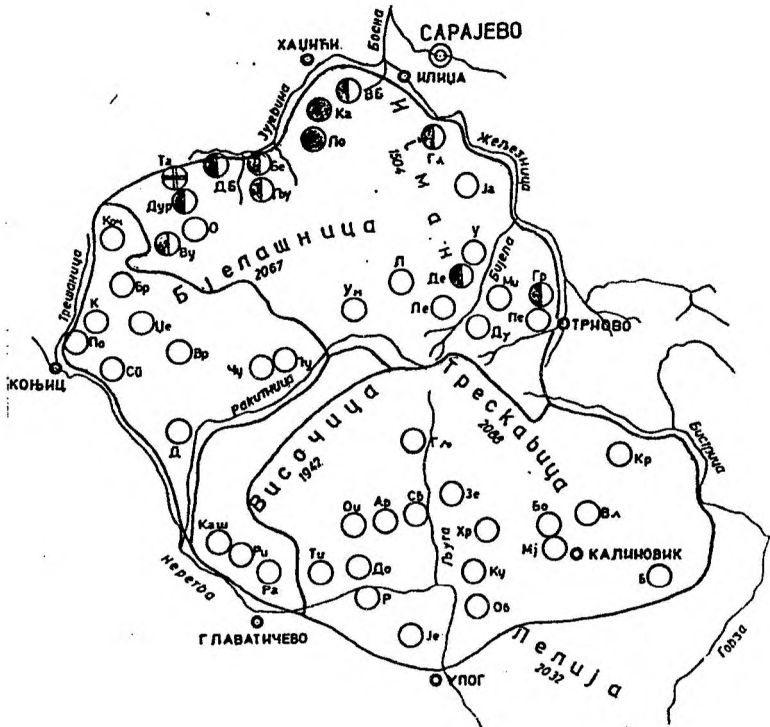
⁵⁴² Пецо ГИХ 80.

⁵⁴³ Јахиџ Босна 240.

⁵⁴⁴ В. више о овом феномену: Ивиџ Разв. конс. 174; Пецо ЦХ 306.

ενθυνος)⁵⁴⁵ Бе (М), јевѣније⁵⁴⁶ Хр (М), подревио (в.т. 229 под 2) Вл (С).

Карта бр. 9: Судбина африката у јужној Босни

ЛЕГЕНДА

- $h - \check{h}$ (један пар)
- ⊙ $h - \check{h} / \check{c}' - \check{c}'$ (један пар; факултативно и: $\check{c}' - \check{c}' / \check{c} - \check{c}$)
- $\check{c} - \check{h} / \check{c} - \check{h}$ (два пара)
- ⊕ $\check{c} - \check{h} / \check{c} - \check{h}$, рј. \check{h} мј. \check{c} (два пара, али и \check{h} мј. \check{c})

⁵⁴⁵ Белић *Фонет.* 109.

⁵⁴⁶ У књиж. језику: *јевѣтин* и *јѣвѣтин* (*Прав.* 356).

231. Решетар је по Босни, у муслимана и католика, биљежио промену $\text{ʃ} \sim \text{п}$.⁵⁴⁷ Ја имам само усамљено, факултативно, од једног Хрвата из ЈБ: код *прѣтра* (исп. грч. *φρατρωρ*).⁵⁴⁸

Инвентар за обрнут (асимилациони) процес је такав. Деминутив од прасл. *slъvo* је *кљу̀во* / *кљу̀по* / *кљу̀во* Пе (у књиж. језику: *кљу̀по*, в. *Прав.* 375). Мјесто књижевног *кѣп* (тур. *кѣп*) оvdје је *канѣпа* По.

232. Секундарно ʃ у *зѣпа*⁵⁴⁹ Је је тешко објаснити. Најприје ће бити да $\text{хв} > \text{ʃ}$ пошто Муслиманима није непознато ни *зохва*.

За $\text{хв} > \text{ʃ}$ в. т. 224-225.

14. АФРИКАТЕ

223. Судбином африкатског блока, као основним диференцијалним дијалектолошким критеријом, одређен је прелазни карактер ових говора у међудијалекатским односима (т. 37 и 198). На једној страни су бз., ком. и сих. у којима се чува разлика између два реда африката, а на другој ијешћ. јб., у саставу "централне и западнбосанске зоне",⁵⁵⁰ гдје је разлика изгубљена или је опозиција нарушена (карта бр. 9).

224. Стање африкатских парова у ЈБ захтијева посебну анализу и због тога што је проблем већи него што би се очекивало.

Судбина африката није иста по конфесијама, па ни у једној појединачно. У муслимана су: (а) један ред $\text{h} - \text{h}$ (Локве, Касатићи) или (б) два реда $\text{h} - \text{h} / \text{ч} - \text{ч}$ са појавом $\text{ч}' - \text{ч}'$ (Вуковићи, Дурановићи, Љубовчићи, Беганови, Главогодина, Дејчићи); у православних: (а) два реда $\text{ч} - \text{h} / \text{ч} - \text{h}$ (Оцак, Јасен, Пендичићи, Умчани) или (б) два реда са умекшавањем тврдих (Д. Биоча, В. Босне); у католика два пара са ријетким h мј. ч (в. табелу фреквенције варијанти фонема).

Свођење двају парова африката на један, у ЈБ, није само особина муслимана него и православних, а ни једна конфесија није хомогена. Ако се Брозовићеве тврдње да су у католика у околини Сарајева "оба пара представљена гласовима $\text{č}'$ и $\text{dž}'$ "⁵⁵¹ а да " č и d у muslimana zastupa sva četiri glasa"⁵⁵² односе на југозападно сарајевско земаље, онда је Шурминова, неодређена, да "seljaci iz okolnijeh sela još ... kako tako" чувају "razliku"⁵⁵³ ближа јб. приликама, сличним фојничким.⁵⁵⁴ Што неутралисане или поремћене фонетске опозиције у блоку иду са групама *шћ* (*čh*), *јћ* (*đh*)

⁵⁴⁷ Решетар *Шток.* 117.

⁵⁴⁸ О интерференцији $\text{ʃ} / \text{п}$; $\text{ʃ} / \text{в}$ в. ЈФ XXX 559-563; за ареу Ивић, *op. cit.*, 167.

⁵⁴⁹ У НХ: *зѣпа* (Пецо ГНХ 81); тако и у Вука (CP 322).

⁵⁵⁰ Пецо *И-шћа I* 167.

⁵⁵¹ Броз. *Ијешћ.* 141.

⁵⁵² Броз. *ibid.*

⁵⁵³ Шурмин *Сарајевски* 192.

⁵⁵⁴ В. *Ljetopis JAZU* 63, 434.

Табела фреквенције варијанти фонема

насеље	h(< ч)	ћ(< џ)	ч'	џ'	ч	џ	h (< ч):ч':ч	ћ (< џ):џ':џ
Бу	42	7	15	3	15	0	2,8:0,35:0,35	2,33:0,42:0
Дур	12	7	9	0	4	3	1,33:1:0,33	2,33:0:0,42
Љу	10	4	2	0	18	3	0,55:0,11:1,8	1,33:0:0,75
Бе	9	1	17	1	17	2	0,52:1:1	1:1:2
Ло	57	7	2	0	1	0	57:2:1	7:0:0
Ка	49	11	3	4	2	0	2,5:1,5:1	11:4:0
Гл	34	4	15	0	9	0	3,77:1,66:1	4:0:0
Гр	23	4	12	1	37	3	1,91:1:3,08	4:1:3
Ми	1	0	0	0	48	1	1:0:48	0:0:1
Де	60	3	11	0	8	0	7,5:1,37:1	3:0:0
Муслиманџ:	297	48	84	9	159	12	3,53:1:1,89	5,33:1:1,33
ДБ	28	1	24	0	23	3	1,21:1,04:1	1:0:3
О	0	0	0	0	35	4	0:0:35	0:0:4
ВБ	31	5	14	0	9	1	3,44:1,55:1	5:0:1
Ја	0	0	0	0	57	11	0:0:57	0:0:11
Пе	0	0	0	0	50	2	0:0:50	0:0:2
У	0	0	0	0	41	2	0:0:41	0:0:2
Срби:	59	6	38	0	215	23	1,55:1,9:9,34	6:0:23
Та (Хрват):	0	3	1	0	45	5	0:1:45	3:0:5
ЈБ	356	57	123	9	419	40	2,89:1:3,40	6,33:1:4,44

— то може бити доказом о генетској вези прелазног јб. са архаичнијим ијешћ. иб. Овдје је, дакле, у муслимана, у једним насељима, само *h* и *ћ*, у другим се са *h* и *ћ* мј. *ч* и *џ* факултативно чују алофони *ч'* и *џ'* или стандардни *ч* и *џ*; у православних се опозиција *ч:ћ*, *џ:ћ* чува или је систем уравнио према већини муслимана; у католика стандардну опозицију почиње да нарушава *ћ* мј. *џ* у турцизмима. Исп.:

1) у муслимана:

а) *h* мј. *ч*: у *Бѣу* Ло Ка, *вѣћ* Де, *вѣћер* Ло, *вѣћера* Бу, *џ* *Дѣјћућа* Гр, *Дѣјћућа* Ми, *џ* *Дѣјћуће* Гр, *џ* *Дѣјћућим* Де, *дјећаџи* Љу, *дјећуца* Гл, *Драћ* Ка, *зраћѣње* Гр, *јѣтам* Бе, *јѣћерма* Ло Ка, *кѣћмѣ* Ло, *кѣћ* Ка, *ковѣћ* Ка, *крѣћ* Ка, *лоћне* Бу, *лоћњићима* Ло, *маћку* Дур, *по мјѣсћини* Ло, *моћмѣ* Гл, *моћмѣћ* Де, *наћине* Бу, *оѣћај* Љу Гл, *оћи* Де, *оћима* Гр, *паћне* Ка, *пећћѣње* Ка, *пећћѣња* Ка, *поћаћа* Гл, *поћаћу* Гл, у *Прећаће* Де, *прећаџ* Гр, *рућак* Бу, *рућку* Бу, *слућај* Дур, *страћџурита* Ло, *такмѣћѣње* Гр, *такмѣћѣња* Гл, *тећнићар* Бу, *тећѣрић* Ка, *тећѣрћа* Ло, на *тећѣрић* Ло, *тећѣрићу* Љу, *тркаћ* Гл, *Турћиновић* Бе, *Фћи* Бе, *ћавка* Ка, *ћаџири* Ло, *ћаџире* Ло, *ћаќшире* Ло Ка Гл Гр, *ћаќџма* Ка, *ћаќа* Де, *ћарапа* (т. 110) Ка, *ћарапа* Ка, *ћарап* Ка, *ћарапи* Гл, *ћаране* Ка, на *ћарџу* Гл Гр, *ћас* Гр, *ћаћак* Гл, *ћаша* Дур Љу Бе Ка Гл Гр, *ћѣзу* Гл, *ћѣкић* Гл, *ћѣле* Гр, *ћѣла* Љу Ка, у *ћѣлу* Бу, *ћѣмерика* Ло, *ћѣјџић* Дур, *ћѣтњиџи* Ка, *ћѣбан*

Бу, *ћобани* Бу, *ћоек* Бу Дур Ка Де, *ћоек* Ло, *ћока* Бу Ка, *о(о)* *хока* Ка, *ћоку* Ка, *ћоће* Де, *ћудо* Дур, *су* *ћим* Бу, *ни* у *ћему* Љу, *висоћки* Ка, *закљућана* Ло, *жуноваћком* Ло, *јдћи* Дур, *кардмихије* Гл, *најјдћи* Бу, *надохта* Де, *пехен* Ло, *сљаћк* Де, *сљаћк*у Де, *ћиста* Бу, *ћисти*е Дур, *ћетири* Гл Де, *ћетри* Гр, *ћетри* Бу Бе Ло Гл Ка, *ћетрн*ес Бу, *ћетр*с Бу Ло Ка, *ћетв*рт Де, *ћетверо* Ло Ка Де, *ћетворо* Гл, *ћетрн*естеро Ло, *вер*ећеио Де, *вехер*ат Де, *вехер*а Де, *вехер*амо Де, *вехер*али Де, *вићем* Љу Де, *вић*е Бу Де, *вјен*ћа се Гр, *вјен*ћавало се Гл, *дов*ућем Де, *дорућков* Ка, *знаћи* / *знаћи* Бу, *изв*ућемо Де, *испеће* Де, *исприћај* се Ло, *нав*уће Бу, *нат*дћиуо Ло, *на*ућио Бу Гл, *на*ућили Гл, *обуће* се Љу, *обуће* Ло, *опрића* Ло, *осијећем* Де, *откљућа* Ло, *пдћем* Бу, *попрића*мо Бу Гр, *пд*хаст Де Гл, *поћек*ићо Де, *пд*ћ Де, *поћеш*е Дур, *пд*ћн Де, *пд*ћну Бу, *пд*ћни Де, *пд*ћо Бу Ло Гр, *пд*ћели Гл, *поћуп*ало се Ло, *при*влћаћимо се Де, *при*влћаћи се Ка, *преск*дћит Гр, *прића* Ло Де, *прића*т Де Ло, *прића*м Ло, *прића*ш Ка, *прићај* Де, *прић*о Ло Ка, *р*скораћи се Де, *раћун*ат Ка, *раћун*ам Бу, *раћун*о Де, *рућат* Де, *рућ*о Ло, *сасијећем* Ло, *да* бок *сд*ћува Ло, *св*ућем се Де, *скд*ћит Гр, *скд*ћим Гр, *скд*ћи Ло Де, *скд*ћио Ка, *смраћи*ло се Де, *сраћун*аш Бу, *так*мићи се Гл, *так*мићили се Љу, *так*мћили се Гл, *так*мћила се (т. 132) Гл, *тд*ћи се Бу, *тр*ће се Гл, *тр*ћу се Ка, *тр*ћат Ка, *тућем* Де, *укд*ћио се Ло, *утеће* Гл, *уће* Бу, *ћек*ај Гр Де, *ћек*али Ло, *ћеститај*у Гл, *ме-ш-ћин*и (т. 140) Бу, *ме-ш-ћин*и Бу, *ме-ћ-ћин*и Ло, *м*ен-ћини Ка, *ћит*ам Ка, *ћу*ват Ло, *ћу*ва Де, *ћу*вају Ло, *ћу*вај Бу, *ћу*вај се Де, *ћу*во Ло Де, *ћу*во се Ка, *ћу*вало се Ка, *ћу*вале се Бу, *ћу*вали Де, *ћу*вата Бу, *ћу*ди(ти) се Де, *ћу*јем Дур Де, *ћу*је Ка, *не* *ћу*је Ка, *ћу*ју се Ка, *не* *ћу*ју Гр, *ћу*ј Де, *ћу*о Бу Ка, *ћу*ли Дур, *ћу*ћн Де, *ћу*ћнула Де, *ш*енлући Гл, *вехер*ас Бу Бе Де, *ју*ћер Бу, *ју*ћер Бу, *ју*ћ Де, *у*веч Ло Де, *у*вечер Ло Ка, *у*оћи Ло, *др*ућиуе Ло, *др*ућиуе Ка, *при*лићно Ло, *слу*ћајно Ло, *таћ*но Ло, *ћак* Бу, *ћим* *пд*ћ Бу;

б) ч': *Бд*сач'е Гл, *бд*шч'а Гр, *ви*сач'е Гр, *до* *Д*ејч'ића Гр, *ј*еч'ови Бе, *кам*енч'ићу Дур, *нис* *ки*ч'му Ло, *кр*ос *к*љућ'аницу Бе, *Ков*ач'евин Љу, *кд*љч'е Ло, *л*дјач' Бу, *Л*иховч'е Бе, *бд*шч'ај Бу Гл, *О*пањч'аку Дур, *п*рич'ач' Де, *п*ддр'уј'е Бе, *р*еч'енца Ка, *ч*'ашу Дур, "Ч'ач'ак" (коло) Гл, *ч*'дек Бу Де, *ч*'дека Бу, *ч*'уле Гр, *бр*ач'н Бе, *ви*соч'ки Бе, *л*двач'к Де, *бд*лч'но Бу, *бд*шч'није Гл, *бд*шч'ену Де, *п*оцич'ане Гл, *ч*'итави Дур, *ч*'итави Дур, *ч*'етри Гр, *ч*'етврта Бу, *ч*'етворо Бу, *ч*'етверца Бе, *в*еч'ерам Бу, *ви*ч'ем Бу, *вј*енч'ај Гл, *вј*енч'о Гр, *вј*енч'аво Гр, *дд*ч'кам Гл, *дд*ч'к Гл, *дд*ч'кала Гл, *к*љућ'а Гл, *л*јјеч'и Бу, *наб*уључ'и Ка, *на*ућ'или Гр, *обд*ч'иле се Љу, *от*коч'иват Де, *пд*ч'еш Бе, *по*прич'ај Дур, *пд*ч'е Де, *п*у'е Де, *бд*же *сд*ч'увај Гл, *тд*ч'е се Бу Гл, *у*ч'и Бе, *у*ч'ини се Де, *ч*'исте Гл, *ч*'истили се Гл, *ч*'ит Дур, *ч*'уем Де, *ч*'ује Ка, *ч*'уо Бе, *др*ућк'иуе Бу, *др*ућк'иуе Дур, *на*веч'е Бе, *на*роч'ито Гр, *при*лић'но Гр, *та*ч'но Бе, *та*ч'но Де, *ч*'ак Бе;

в) ч: у *д*шч'иңцу Гр, *в*еч'е Ми, *в*еч'е Ми, *гд*вече Бе, *д*вљч' Де, *д*јеч'ица Гл, *ков*ача Гр, *Ков*ача Ми, *за* *кд*вач'ице Бе, *на*чел'ник Дур, *обд*ч'ица Ми, *бд*шч'ај Љу Бе Ми, *д*ица Ми Де, *п*јевач Љу, *при*чу Ми, *ри*јеч Љу, *ри*јечи Бе, *р*ућак Ми, *Тар*ч'ина Бе, *Тар*ч'иңи (т. 123) Бе, у *те*ф'ерич Ми, *тд*чи-

ло Гр, *Требеџај* (име села) Гр, на *Требеџају* Гр, *учесник* Ми, *чабар* Љу, *чаира* Ми, *чајо* Гр, *чакушире* Бе Ми, *чаши* Ми, *чадругу* Гр, *чела* Ми, *чако* Гл, *чбан* Гр, *чбана* Гр, *чдек* Ву Гр Ми, *чека* Гр Ми, *чеку* Гр, *чудо* Гр Ми, *чуме* Гр, *жељежџу* Гл, *излечио* Ву, *најјачи* Ми, *најјачи* Ми, *јачих* Бе, *калдрично* Ми, *обична* Гл, *поцинчана* Гл, *ручна* Де, *тежњку* Ми, *уучена* Ми, *убачено* Бе, *хементици* Ву, *херцеговачки* Бе, *чвенџе* Гр, *чвенџе* Гр, *читави* ДБ, *читаву* Ми, *чис* Ми, *четри* Ву Гр Ми, *четири* Гр Ми, *чепрес* Ву Гр Ми, *четерес* Ми, *четрдесет* Љу, *четврт* Ми, *четврт* Ми, *вечерат* Ву, *вице* Де, *вјенча* се Гр, *вјенчана* Ми, *дочка* Гл, *закачи* се Бе, *закочај* Бе, *затрче* се Љу, *захлачем* Ми, *испричам* Ми, *ишчувале* Ми, *научио* Љу, *научла* Ву, *научили* Ми, *отдлачио* Де, *подучит* Гл, *подише* Ми, *поче* Ву Љу Бе, *поче* Ми, *примичеш* Гр, *причају* Ву, *причај* Ло, *причо* Ми, *ручам* Ву, *ручмо* Ву, *да бок сачува* Ми, *тече* Гр, *утече* Љу, *чекај* Бе, *чвам* Ми, *чвамо* Ми, *чвај* Ми, Де, *чуди* Гр, *чујем* Гр, *чујемо* Де, *чуо* Дур Ми, *дружчиџ* Дур Ка Ми, *дружчиџ* Љу, *коначно* Бе, *необично* Гл, *прилично* Ву Гр, *тачно* Бе, *увече* Ми, *увечер* Дур, *фактички* Бе, *често* Бе, *дочим* / *дочим* Ми, *зачудо* Ву;

г) *h mј. ч:* *амић* Ка, *баџанак* Ло, у *буџаку* Љу, *даиџа* Ло, *ко даиџе* Ло, *даиџе* Ло, *даиџи* Ло, *Илиџа* (према тур. *ilica=бања*) Гл, *с Илиџе* Ло, *Илиџе* Гл, на *Илиџу* ВБ, на *Илиџи* Ло, у *Илиџи* Ву, *за кањџу* (= *за канџију*, исп. тур. *katıcı*, у књиж језику: *канџија*) Гр, на *пенџер* Ка, *фереџе* Бе, *финџан* Ву Дур Де, *финџан* (т. 229 и 296) Ву, *Хаџиџи* Ка, у *Хаџиџе* Ка, у *Хаџиџима* Љу, *Хаџиџа* Ка, *Хаџиџ* Гр, *џамија* Дур Љу Ка, *џамија* Гл, у *џамију* Ка, у *џамиу* Ка, *џезва* Ву, *Ђемал* Дур, *џемдан* Ка Гр, *Ђемо* Ка, *џока* Гл, *верџеџио* Де, *џаба* Ву Ка Гр Де, *џаџе* је Ву (све турцизми);

д) *ч:* *кириџије* Бе, *нишанџије* Ка, у *Џаниџима* (име села) Ву, *ч'езва* Ву, *из ч'ена* Ка, *ч'аба* Ву;

ђ) *ч:* *из Илиџе* Дур, на *Илиџу* Дур, *Илиџиџи* Дур, *нишанџије* Љу, на *пенџер* Бе, *хџу* Љу, *хџе* Ми, *џамија* Гр, *џемдан* Љу, *из џена* Гр;

2) у православних:

а) *h mј. ч:* у *Бећу* ДБ, *већ* ВБ, *доћек* ДБ, *колаћ* ВБ, *обићама* ДБ, *обрџаћа* ВБ, *обрџаћу* ВБ, *пџење* ДБ, *праџуће* ВБ, *наше* ДБ, *хоћ* ДБ, *воћа* ВБ, *у неџу* ВБ, *пџенџ* ДБ, *скућенџ* ДБ, *ниџ* ДБ, *ниџте* ВБ, *неџри* ДБ, *неџдесет* ДБ, *блџе* ВБ, *вићем* ДБ, *вић* ВБ, *вићу* ВБ, *испџе* ВБ, *испџемо* ВБ, *исприџај* ВБ, *ишџитат* ВБ, *пџемо* ДБ, *ниџу* ВБ, *приџам* ВБ, *приџај* ВБ, *прџитџ* ДБ, *саћекали* ДБ, *сеџе* ВБ, *сиџе* ВБ, *скџи* ВБ, *сраџиџ* ВБ, *џи* ВБ, *некамо* ДБ, *некај* ДБ, *хџџ* ДБ, *хџи* смо ВБ, *џећ* ВБ, *џећ* ВБ, *џећер* ДБ, *џоџи* *Бџџа* ДБ;

б) *ч:* *дорџак* ДБ, *зубачу* ДБ, *јџма* ДБ, *Кџач* ДБ, *руџком* ДБ, *руџник* ДБ, *таџке* (= *ручна колиџа*) ДБ, *ис фџче* ДБ ВБ, *ч'ариџу* ВБ, *ч'аџа* ВБ, *џеџоџаџка* ВБ, *дџџаџка* ВБ, *јџчу* ДБ, *дџџа* ДБ, *сеџаџка* ВБ, *ч'џтри* ДБ, ВБ, *ч'џтри* Пс, *дџџујемо* ДБ, *испџче* ДБ, *испџемо* ДБ, *исприџам* ДБ, *нарџчио* ВБ, *наџла* ВБ, *неџ* ВБ, *подише* ДБ, *приџат* ч

в) *ц*: у *Аџиће Та*, *баџанка Та*, *баџе Та*, *џемџем Та*, *кириџовало се Та*.

За *ћ* мј. *ч*, *ч'* и *џ'* у католика нема потврда.

235. Арса обратног, босанског процеса, *ч* и *џ* мј. етимолошког *ћ* и *ђ*, овамо не допире. Чуо сам само *дџџ* Бе од једне Муслиманке, родом из Лепенице,⁵⁵⁵ и *Ђџрич* ВБ од једног Србина (сарајевски уплив).⁵⁵⁶

Фонеме *ћ* и *ђ* су стабилне те зато за њих не наводим потврде.

236. Пошто арса фонетске неутрализације у блоку, са факултативним варијантама умекшаних или стандардних африката на конфесионалној равни, није спорна (в. и т. 37 и карта бр. 5), остаје питање: Какав је значај јб. идиома за рјешење природе и узрока упрошћавања консонантског система са становништа фонетских законитости, биллингвалног или међудијалекатског адстрата?

Феномен свођења двају парова африката на један у унутрашњости различито се тумачи: једни дијалектолози, са лингвистичких разлога, у њему виде трагове успорене сволуције *ш'ч'*, *џ'џ'* (< **stj*, **skj*, **skʰ*, **zdj*, **zgj*, **zgʰ*) и *ч'*, *џ'*,⁵⁵⁷ а други, са екстралингвистичких, страни адстрат,⁵⁵⁸ но ни једни ни други нису искључиви кад супротна становништа признају маргиналним.⁵⁵⁹ Помоћ јб. прилика за рјешење проблема није мала ако се пође од чињеница о конфесионалној диференцијацији а особине *ћ* мј. *ч*, *ђ* мј. *џ* и *шћ* (*сћ*), *џћ* (*зћ*) посматрају у вези са онима које су последица међујезичких контаката (нпр. сугласничке геминације, судбина х).⁵⁶⁰ Јасно је да је овдје, у стариначком слоју муслимана (в.т. 29), турски фонетски систем само конзервирао архаично *ч'*, *џ'* и *ш'ч'*, *џ'џ'*, односно зауставио процес очвршћавања и подспијешно омекшавања. У досељеничком слоју муслимана *ћ* и *ђ* мј. *ч* и *џ* са факултативним *ч'*, *џ'* и стандардним *ч*, *џ* су рецентне појаве, настале имиграцијом старинаца и говора Сарајева. На тај демографски слој пресудно је утицао сарајевски идиом, који је највише био изложен адстрату. То се десило и православним међу већином муслимана у хаџићком крају и на прагу Сарајева, а у католика, новијих досељеника (в.т. 29), није ни било времена за процес. Млађи метанастазички слојеви православних, у моноконфесионалним насељима, чувају опозицију у блоку као национални амблем. Кад један африкатски

⁵⁵⁵ За станице у Лепеници в.: Вуковић *Кр.-леп.* 303; Пав. *Леп.* 366.

⁵⁵⁶ В. код Шурмина *Сарајевски* 192.

⁵⁵⁷ В.: Белџић *Значај* 70; Пецо *ЦХ* 311-312; *Јат у сјeverнохерц.* 157, *И-шћ* I 142-143; Јахић *Босна* 251-254.

⁵⁵⁸ В.: Ивић *Дијалект.* 141, *Разг. конс.* 174-175, *Српски народ* 78-79; Вуковић *Међујез. додири* 9-13, *Ист.* 68; Вуком. *Јајце II* 24-26.

⁵⁵⁹ Исп. нпр.: "... турски утицај је секундарног карактера" (Пецо *И-шћ* I 186); "Процес претварања старог *ч'* у тврдо *ч* текао (је) врло споро" (Ивић *Дијалект.* 141, нап. 9); "Vrlo је vjerojatan turski utjecaj..." (Броз. *Ијешћ.* 143, нап. 95). Вуковић и Вукомановић остају на биллингвалној интерференцији.

⁵⁶⁰ И геминације су спорне; в. Јах.-Тош. *Гем.* 77-94; Исп. и Јахић *Босна* 330-334; Пецо *Ут. тур. језика* 141-145; Вуковић *Жена* 53, *Међујез. додири* 161-162.

пар у ЈБ не би био остатак закаснеле еволуције $ч' - \mathit{ч}'$ него "одблесак структуре турског консонантизма",⁵⁶¹ остало би нејасно како ареа искључује СИХ, Кж, Загорје и Бјелимиће, гдје је турски адстрат неспоран. Фонетске неутрализације нема ни на периферији СИХ, камо је стољешима, караванским путевима,⁵⁶² текла трговина између Сарајева, Мостара и Дубровника, а гранала се исламска поука и оријентална култура из коњичке касаве. У ијешт.-шћ. СИХ процес је, дакле, ишао обратно: мањински старинци, потомци уклетих и прогнаних патарена (в.т. 17 и 27), у снажним таласима источнохерцеговачке и црногорске метанастазичке струје, сачували су лексикализоване шћакавизме, а у еволуцији африкатског блока дошли до фонолошких опозиција. У ЈБ се ареали h мј. $ч$, $ћ$ мј. $ц$ и $ш$ (ch), $шћ$ (ch) поклапају.

237. Насупрот ијешћ. јб. стоје ијешт. бз., ком. и сих. у саставу јужног крила источног дијела штокавског дијалекта са развијеном фонолошком опозицијом међу африкатама, тако да и Муслимани у потпуности разликују, и у говору и у писму,⁵⁶³ ове гласове. Исп. из обимне грађе само по десетак потврда за говор Муслимана из Загорја, Бјелимића, Комске жупе и СИХ:

а) за $ч$: *дйвѣдч* ГЉ Оц, *зубача* Л, *јечмови* Је Ар До Лу, *крѣч* Ду Д, *дчи* ГЉ, *чѣша* (свуда), *чѣк* (в. остале потврде у т. 73 и 94) Л, *чѣвр* Св, *чѣтри* (в. остале потврде у т. 138) Л, *дчу(х)* Л, *пѣчѣле* Л, *распѣчио* се Л, као и: *чѣкшире* Л Ри К, *чѣкић* Мј Ти Ри, *чѣбан* Св Ра Ум, *чѣрбу* Зе, *чѣтура* (= *водијер*) Св Ти Ри Д, *чѣчѣм* Мј;

б) за $ц$: *амица* Ти Ар Ри Чу, *дѣица* Ри, *јабѣнција* Је Ти, *фѣлѣиѣн* Оц, *хѣца* Ти Хр Ра Сп Лу, *цѣм* (= *стакло*) Је, *цѣк* Ду Лу, *цѣнѣза* Ар Вр, *у цѣп* Д Лу, *у цѣпове* Л, *цѣн* Бр, *пенцѣрѣли* Ка, *цѣба* Ти Ду Мј ГЉ Је Св Ра Чу Ум.

238. Африката $ц$ нема, као у другим дијалектима,⁵⁶⁴ парњака у фонеме $\mathit{дз}$, а ни $зв$ - не даје $\mathit{дзв}$ -. Говори се: *зѣдно* Вр, *зѣдна* ГЉ, *зѣднару* Пе Кр. Посебну фонетску количину као у $\mathit{дз}$ има само германски апелатив *Лѣндѣус-бѣнкѣ* Та (према: *Landsdowne Henry*, гувернер, в. МЕР 2, 374), али и: *Лѣндѣус-бѣнка* Та.

Сантхијске асимилације типа $ц + б, г > \mathit{дз} + б, г$ ни у чему се не разликују од стандардних или дијалекатских: *јѣмадѣ би ми бѣјо* Та, *пѣладѣ га бѣмѣ* Св, *стрѣдѣ га учијо занѣту* Вл.

239. У туђицама позајмљеним преко туског језика, као и у грецизмима,⁵⁶⁵ оријенталне секвенце $ке, ки, ге, ги > ње, њи, ње, њи$, чиме се

⁵⁶¹ Ивић *Дијалект.* 141.

⁵⁶² В.: Креш. *Ханови* 79-80; Гилѣф. *Путовање* 70-75.

⁵⁶³ Пецо *ГНХ* 82.

⁵⁶⁴ В. нпр.: Белић *ДНЈС* 200-205; Стеван. *ИЦД* 49; Дешић *ЗБИГ* 171-172; Драг. *ГЛЈ* 101; Пецо *ПД* 29; Ивић *Дијалект.* 102.

⁵⁶⁵ В. код Пеца *И-шћа* I 257-260.

ЈБ и СИХ изједначавају са ИХ.⁵⁶⁶ Судбина ових група, у вези са динарским слојевима становништва (в.т. 30), само је знак касније и непотпуне исламизације Херцеговине у односу на источну Босну.⁵⁶⁷ Тако:

ke > he: *hēmera* Дур, *nākiti hēmere* Дур, *hēmerōvā* Ра, *trīstā hēsā* Ле, *hēsēr* ГЉ Хр Св Ар, *hēhra* (= образ; у Шкаљића нема) Ра, *shēher* Ву, *shēhera* ВБ Вр, *za shēher* Бе, *shēnlu* Ду, *shēmlije* По, *zashēherla* Ву, *ihīndija* Љу;

ki > hi: *Sānhil* Ву, *sehija* Ум, *nā otōj sehi* Ум;

ge > he: *herdāne* Ја, *mřāni* (= *herdani*, исп. тур. *gerdan*) Ву, *herdek* Бе, у *herdek* Зе, *za herhefom* Ку, *jēhja* (тур. *yege*) Оц, *lēhen* Ле, у *lēhen* Ја Пе, у *lēhenу* О, *lēhenи* О;

ei > hi: *belēhja* Кр.

Депалатизовано *-gi-* има смао *белегија* (тур. *bilegi*): *белегија* ДБ Гр, *белегиа* Ја, *белегиу* О Ми Хр Ар Зе Тп Д, *белегије* Св Ар, *белегие* Је, *белегија* Тп, како је и у бугарском,⁵⁶⁸ а потврде за изворно *-ki-* и *-gi-* су усамљене: *икиндија* (од *хоце*) Ум и *узегиле* Ар.

15. ФОНЕМЕ Ѓ И Ѕ

240. У високој Херцеговини (бз., ком., и сих.), као и у другим млађим их. говорима,⁵⁶⁹ факултативно се јављају, у реду констриктива, и фонеме *Ѓ, Ѕ* (в.т. 198). Артикулација им је онаква каква је у Црмници⁵⁷⁰ а графика и даље проблематична.⁵⁷¹ Настају, недоследно, новим јотовањем или асимилацијом:

а) у групама *сје, зје* (< *сѣ, зѣ*, в.т. 81-82; исп. и т. 73 као и карту бр. 7);

б) у гл. сложеници *изјести:* *изедѣш* ГЉ (М), *изеде* Вл, Об (С), *изели* Вр (М), *изели* Зе (М),⁵⁷² али и: *изјели* Ми ГЉ Лу, *изео* Ле Св Каш;

в) у јотованим јединицама типа: *nāčē* Ра, *nāčy* Кр, *ōbāčā* Ум, *čā* Ум, *čyтра* ДБ Пе Вл Бо Р Ум, *čyтре* Пе Вл Мј Ра Д, *čyтри* Пе Зе Ар, *čyтридāн* Пе Ми Кр, *čyтридāн* Вл, *čyтрадāн* ГЉ, *čyтру вѣчē* Бо, *прѣсyтра* ДБ, *прѣсyтре* Д, *kōzj* Крч, *kōzēg* Пе, *kōzē* Вр, *прена Kōzōj Луци* Кр, —

⁵⁶⁶ Исп. Пецо ГИХ 99.

⁵⁶⁷ За стање у ИБ в. Јахић *Босна* 293-295.

⁵⁶⁸ *Билегија* и *билегија*; в. С. Младенов, *Етимологически и правописен речник на бџагарскија книжовен езикъ*, Софија, 1940, стр. 565.

⁵⁶⁹ В.: Пецо ГИХ 92-93; Вушовић ДИХ 15-16; Вуковић П.-Др. 44-45; Ђуровић Бјелоп. 54-55; Вуј. Мрк. 197-198; Станић Ускочки 107-108; Стеван. ИЦД 35; Дешвић ЗБИГ 159-161; Јахић *Босна* 284-285; Ђуровић *Приб.* 304-305; исп. и Ивић *Разв. конс.* 163.

⁵⁷⁰ Мил. Црмн. 342; исп. и Пецо, *op. cit.*, 93.

⁵⁷¹ Пеш. *Староцрн.* 110; Ивић, *ibid.*; исп. и Дешвић, *op. cit.*, 169.

⁵⁷² В. објашњење код Пеца, *op. cit.*, 92, и код Вуковића, *op. cit.*, 45.

према којима факултативно, изгледа, чешће стоје: *сја* Је, *сјтра* Ву Љу Ми ГЉ, *сјтра* Ја Крч, *сјтридан* Ка, *сјтридан* Об, *сјтридан* По, *пресутра* Ка, *присутра* Љу, *пресутридан* Ло Ка, *кодзј* Ка Вр, *кодзје* Пе, *изјтра* Та ВБ Де Ду До Ти Сп Вр, *изутра* ДБ Ја (в. т. 262).

г) каткад у контакту с и з с палаталним консонантима: *зјџа* (= *чџа* ГЉ) ДБ, у *мешџу* (тур. *mekete = суд*) Ку, *џџмије* По, *џџер* (чешће је: *шџер* Р, *шџерка* Ум, *шџери* Р, *шџерку* Р, с *оном шџерком* Р) Ар, *џџеру* Ар, *џџ њускију* Ум, *ме-џ-џиџи* Ло, *џ њом* У, *џ њомена* (фреквентније је: *ш њом* Ле Бо Ри Чу Крч, *ш њоме* Ву Де, *ш њомена* Ум, *њомена* Бр, а има и: с *њом* Ле) Ка, *дрџџе* (< *дрџе*) Ми, *џџерај* ДБ Ми, *џџеро* Ја, *динџете* (аналогија на презентску основу) Ку, *прџџеш* (< *опростиџеш*) У, *прџџеш* Ка, *џџаџи* Св, *џџијаџе* Лу, *џџрим се* Ду, *пџџе* Џе Крч, *џџвером* Ја, *џџ џетом* Бо Ра, *џџ њега* ДБ, *џџевен* Гр, *џџуби* Гл, *џџуџа* ВБ;

д) у узвику: *пџџ* Ву.

241. Само се свјесно од фонема *џ, џ* могу разликовати варијанте умекшаних спираната *ж, ш, с*. Свега по неколика примјера за *ж', ш', с'* од једног Муслимана из ЈБ можда су више лоша артикулација него шта друго. Исп.:

а) за *ж'*: *каж'џм* Ка, *каж'џм* Ка, *каж'џ* Ка, *каж'џ* (в.т. 210);

б) за *ш'*: *маш'џ* Ка, *преш'џ* Ка;

в) за *с'*: *с'џам* Ка.

Артикулацију ових спираната добро је описао Вук,⁵⁷³ а Шурмин варијанте "š i ž kao grijelaz između š na š",⁵⁷⁴ у православних Сарајлија, изједначава са *џ, џ* из *џџ, сџ, зџ*.⁵⁷⁵ Има их и средња Босна.⁵⁷⁶ Пецо биљежи "меко *ж*" у Подвележју и Дабру.⁵⁷⁷ Могуће је да је у овим комбинаторичким варијантама запретана једна арханчна особина босанских говора пошто оскудне потврде усмјеравају на генетску везу *јб. са ијешн. иб.*

16. ПРОМЈЕНЕ СУГЛАСНИКА К, Г, Х

242. Трагови старих промјена *к, г, х + е, и, а* (< *ь, ъ*), *ј > ч, ж, ш* досљедно се чувају као у књижевном језику. Кад одступања нема као у другим говорима,⁵⁷⁸ онда само по неколике потврде за основне типове палатализованих форми. Исп.:

⁵⁷³ "У Босни (се) по варошима и градовима ... ж изговара као пољско *џ* ..." (в. *Српске народне пословице*, Београд, 1969, стр. 27).

⁵⁷⁴ Шурмин *Сарајевски* 193.

⁵⁷⁵ Шурмин, *op. cit.*, 189.

⁵⁷⁶ В. код Броз. *Фојн.* 87-90.

⁵⁷⁷ Пецо *ГНХ* 93.

⁵⁷⁸ В. нпр. Драг. *ГЛЈ* 101-102.

а) испред деривационних морфема:

-етина: пушчѣтину ГЉ, ручѣтине Св, коржѣтина ГЉ;

-ина: вучина Бр, Вучина Пе, мајчина Дур, обдѣчна Ми, потоцину Бр; тако и: Вучибабѣћа Пе, али: накоњке (в. Вук СР 405) Ја;

-ица: рѹчица ДБ К, рѹчицу Ја, рѹчице Бр;

-ић: вѹчѣћћа Ја, сѣнчѣћћа Вл;

-јак: вѹчјак К;

б) у Вег именица м.р.: дѹнѣче Бо, бѣже Ку, дрѹже ВБ;

в) у облицима пл. именица *око*, *ѹхо*: *оци* Ду Вл, *на оци* Кр, *ѹ оци* Ду ГЉ, *вѣдѣм очим* Тн, *оцима* Бо Ра Вр, *ѹши* Ду Св Це, *ѹшима* Ка Ра.

Ни глаголи с оснoвом на веларе у 3.л. пл. немају аналошко *ч*, *ж*, *ш*, него је стање као у књижевном језику:⁵⁷⁹ *довѹкѹ се* Ку, *испѣкѹ* Крч, *испѣкѹ се* Крч, *обѹкѹ* Об Зе, *одѹкѹ* ГЉ.

243. Књижевни стандард за сибиларизоване форме је компликован из познатих разлога (аналoшко враћање велара, туђице, семантика, природа сугласничких скупова).⁵⁸⁰ Судбина велара у ЈБ и СИХ је као у централно-штокавском окружењу,⁵⁸¹ тј. више је одступања у позицијама В(окал) + В(елар) + и и К(онсонант) + В + и него што допушта норма. Густина одступања је у бз. и ком. Исп.:

а) за В + В + и: у *бѣшѹци* Бо, *владѹци* Об, *репѹблици* ГЉ, у *ријѣци* Об, *на рѹци* Тн, *по рѹци* Ву, у *рѹци* ДБ Ум По, *ѹ лијевѣј рѹци* До, *мѣћѣ се стѣци* Кр Хр, *зѣдрузи* Б, *ѹ зѣдрузи* Б, *ѹ онѣј књѣзи* ГЉ, *на нѣзи* Ву, *по снази* Д, према: у *прѣлики* Тн, *дѣе стѣки* О, *стѣки* Д, у *фѣбрики* Ду, *ѹ онѣј фибѣки* Пе, *ѹ нѣ хѹжи* Ра, *на онѣј књѣги* ГЉ, *ѹ књѣги* Хр До, *ѹ оѹнѣј књѣги* ГЉ, у *лѣги* ДБ, у *стрѹги* Бр; тако и у звању *ага*: *аги*⁵⁸² Пе;

б) за К + В + и: у *вѣјци* Кр Вл Об, *на онѣј дѣци* Це, *мѣјци* Ум, *прѣци* Пе, према: *о тѣј вѣјски* Ум, у *вѣјски* Сп Вр, у *јѣднѣј дѣски* Зе, *дѣкторки* Пе, *ћѣвѣјки* Вр, *на крѹшки* ГЉ, *шћѣрки* (у књиж језику: *кћери*) Ле, *кћѣрки* По, *мѣјки* Гл, у *перѹманѣки* Р, *ѹ онѣј тѣрки* Каш, *хѣљнѣки* Јѹ, *Цѣгѣјки* Ку, као и стандардно: *по лијѣски* К, *мѣјки* ДБ Р, *на плѣки* Ја, *ѹ тѣј плѣки* ВБ, у *сѹрутѣки* Ка, *Хѣмовићѣки* Пе;

в) за устаљене облике плурала: *вѹци* Св Ар, *дѣреци* Б Д, *ибрѣци* Св, *кѣтоѹлици* К, *кѣтѹлици* К По, *крѣци* Крч, *мѣнци* Мј Це Чу К, *мѣнци* Зе, *мѣнци* Тн Ум, *мѣнцима* Вр, *обѣјци* По, *опѣјци* Јѹ Ка Ар, *опѣјци* Ја Кр ГЉ Св Д Вр Бр По, *хѣпѣјци* (т. 226) Рн, *нјешѣци* До, *пѹтнѣци* Гр, у *сандѹцима* Хр, *сѣстѣјци* Кр, *тѣзѹци* Ар Бр По, *хлѣднѣци* До, *хлѣднѣци* До, *чѣтнѣци* Кр Вл Об, *ш чѣтнѣцим* Б, *читѣци* Ку, *шурнѣци* (т. 215 под

⁵⁷⁹ В. код Стеван. ССХЈ I 125.

⁵⁸⁰ В. шире: *Прав.* 53-57; Пецо, *op. cit.*, 99-100; НЈ н. с. I, 39-41.

⁵⁸¹ Исп.: Пецо, *ibid.*; Јахић, *op. cit.*, 291-293.

⁵⁸² В. *Прав.* 55.

246. Другог је постања *ђ* у *међа*, које стоји према чакавском *ј* у *меја*.⁵⁸⁶ У ЈБ и СИХ уз стално: *међа* Ву де Ду Је Хр Зе Св Ар До Ти Ри Д Це Лу Крч Бр По, *с међѣ* ГЉ, *на међу* ГЉ, има једанпут и: *меја* Л, што су донијели сточари из шакавске Босне у Планину.

247. Облик (-)год има пет ликова:

а) *год*: *кад-гѡд си тѡј* Мј, *кад-гѡд заснѣм* Сп, *каке-гѡд ѡмѡш* Пе, *како-гѡд* ДБ ГЉ, *како-гѡд ми трѣба* Д, *колко-гѡд* Ву Ло ВБ ГЉ, *колко-гѡд ѡнеш* Мј, *колко-гѡд хѡнеш* К, *ко-гѡд* Ву, *ко-гѡд хѡне* Бр, *колико ѡ-гѡд ѡмѡ* Крч, *колко е-гѡд* Крч, *куд-гѡд смо прѡшли* Ми, *куд-гѡд сам нѡнишѡ* Л, *чѡм-год ѡнете* Ум, *шта-гѡд хѡнеш* Ум, *што-гѡд* ДБ, *што-гѡд би нѡтѡ* ДБ Гр, *што-гѡд знам* Ду;

б) *гот*: *какав-гѡт ѡнеш* Ле, *како-гѡт ко баѡа* Ја, *ђе-гѡт кѡмад ѡмѡ* Кр;

в) *го*: *доклѣ-гѡ Србијанаѡ* Ми, *ђе-гѡ сам стѡо* Л, *како-гѡ бѡг дѡднѣ* Ву, *ђе-гѡ хѡнеш* Ра, *како-гѡ хѡнеш* Оѡ, *от кога-гѡ хѡнеш* Сп, *колко-гѡ хѡнеш* Зе Лу, *што-гѡ ти је дѡо* Је;

г) *гођ*: *ђе-гѡђ ѡнш* Б, *како-е-гѡђ ко мѡѡ* Це, *што-гѡђ бѡг дѡ* Ти;

д) *гоћ*: *ђе га гѡћ пѡставѡ* Ти, *куд-гѡћ нѡје мѡгѡ* Кр, *куд-гѡћ ѡнеш* Б, *што-е-гѡћ непокривѣно* Ти.

248. Прилози и приједлози губе -д у сантхију испред:

а) *пловива б, н, д, т, г*:

дѡса бѡло ВБ;

нѡр прѣ нѡр Л, али: *настрѣд нѡта* Бр;

испо-дрѡета Ти, *ѡ-дрѡета* ДБ Ду Об Р Д, *ѡ-дрѡета* Ле, *ѡ-дукѡтѡ* Об, *ѡ-дѡе(т) дѡна* Ра, *ко-дрѡѡгѡ* ДБ, *испо-дрѡѡгѡ* Ле, *ка-дѡђѡ* О, *ка-дѡђу* Бе;

ѡ-тѡђуза Ле О, *ѡ-тѡна* Де О, *кѡ-те ѡѡѡ нѡсѡ?* Ти, *нѡка-тѡ заѡѡлио* нѡсам Ву, *нѡка-ти* Мј, *ѡ-тѡг* Гр Ти, *ѡ-тѡ* О, *посрѣ тѡѡѡ* Б, *дѡса тѡкѡ* Ја;

ѡ-гладѡ Је, *нѡку-га нѡсу нѡшталѡ* Ри;

б) *фрикатива ж, ш, з, с, х*:

ѡ-жѡѡѡ Д, *ѡ-жѡтѡрѡѡѡ Ар*, *ѡ-жѡѡѡ Вр*;

испо-шѡмѡ Ми, *ѡ-шѡмѡ* Та, *ѡ-штѡѡѡ Об*;

ѡ-зѡмѡѡ Мј, *ѡ-зѡгѡнѡѡ Чу*, *ку-знѡш* Вр;

ка-сам ѡ вѡдѡѡ Гр, *ка-сам се ѡжѡниѡ* Бр, *ка-сам чѡѡѡ* Кр, *ка-сам бѡла* У Бо, *ка-си нѡправѡѡ* Де, *ка-се дѡђѡ* Бе, *ка-се зѡврѡшѡ* О, *ка-се ѡдѡ* Л, *ка-се кѡсѡ* О, *ка-с-ѡтелѡ* Ја, *ка-се ѡсѡшѡ* Сп, *ка-срѣти свѡтѡѡѡ* Бр, *ка-се ѡзѡѡри* К, *дѡса-се прикѡвалѡ* Љу, *испо-сѡдла* Кр, *испо-спѡнѡтѡ* К, *ко-свѡкра* Ку, *ко-стѡкѡ* Це, *кѡ-си пѡшѡѡ?* Гл Ду, *ку-сам јѡ мѡслиѡ* Ар, *нѡ-сѡбѡм*

⁵⁸⁶ За ареал и тумачење в: Решетар, *op. cit.*, 136; Руж., *op. cit.*, 9; ГСКА LXXXVII 77; Ившић *Посав. I* 13-14, 80; Броз. *Фоји.* 80-81; Вуковић *Кр.-леп.* 305, 308-310.

Св, нека-сам и *вѣћѣ* У, по-саџом У, по-саџ У, по-старѣс Ву, прѣ-саба До, прѣ-саџем Зе, о-Срѣѣ Бр, о-стоџарства Д, ђ-стрѣ Ја Ар, о-стрѣха ГЛЈ, ђ-сунџа Је, о-сунџа Ло Об, ђ-своѣ Ле, али и: од *свѣдѣ* Бе, ђ-српскије Дур, о-старѣје Ја, са-се не носѣ Св, са-се не правѣ Ми, ѣ са-се зѣвѣ Оџ, ѣ са-се тка Це;

прѣ-хоџѣм Зе;

в) африката *ђ, ѣ, џ*:

ко-ѣџѣ Бр;

ка-ѣ Ву ГЛЈ, *ка-ѣ* Ра, *ка-ѣ* дѣѣ? По, *ка-ѣ* дѣѣ? Бр, *ка-ѣ* измр-лат? Крч, *ка-ѣ* ма џѣт? Вр, *ка-ѣ* ти свѣѣѣ? Лу, *ку-ѣ*? Та, *ку-ѣ* ја? Сп, *ку-ѣ*? Ду, *ку-ѣ* Ар, *ку-ѣ* се врат? Зе, *ку-ѣ* кола Ду, *са-ѣ* ја ДБ Бе Хр До По, *са-ѣ* Ум, *са-ѣ* вѣѣт Лу, *са-ѣ* Ка Ум, *са-ѣ* дѣѣ Пс, *са-ѣ* хемо Ка Крч;

о-џѣка Л, о-џѣла Ја, испѣ-џѣгѣ Ти, по-џѣрапе Ти;

ко-џѣрѣ К, ко-џѣрѣ Рн, о-џѣстѣ ДБ, прѣ-џѣра Ку;

г) сонаната *р, њ*:

по-рѣке Рн;

ко-њѣга Ку, ѡ-њѣга Ву Ти, ѡ-њѣг Гр, по-њѣм Чу, прѣ-њѣм Гр.

249. У истој позицији обичне су редукције *-з/-с* испред фрикатива *з, с, џ, ш*:

и-зѣвѣра Ум, *и-зѣмљѣ* Ле, *и-зѣѣ* Хр;

и-сандѣка Хр, *и-Сѣрѣја* (в.т. 167 и нап. 433) Вл, *и-Сѣраѣва* Бо, *и-Сѣјѣнѣ* Оџ, *и-сѣла* Хр Св Р, *и-Смѣдѣреѣва* Ра, *и-снѣјега* Ум, *и-Стѣмбола* Ку, *и-Стѣџа* Ву, *и-сѣѣ земљѣ* ДБ, *кро-сѣтѣ* До, *у-сѣрѣлу* Св;

и-Жѣнѣ Оџ;

и-шѣлѣ Је, *и-шѣмѣ* Вл ГЛЈ Крч, *у-шѣрѣи* Оџ.

250. Усамљени су случајевни испадања *-ѡ*: *јѣн* (аналогија на босанско⁵⁸⁷ *јѣна*) Ву, *јѣн* К, *вѣѣш* Је, према готово усталим, редуцираним облицима бројева: *дѣѣс* Ву Ле Кр Зе Св Ар Р, До Ра Сп Лу К, *дѣѣс* ДБ, *дѣѣс* Крч, *трѣѣс* Кр По, *трѣѣс* Хр, *џѣтрѣс* (тако и: *џѣтрѣсѣ* = *џѣѣ* Кр) Ву Та ДБ Гр Ми Бо Об Це К, *џѣтрѣс* (херцеговачки акценат!) О ВИ Мј ГЛЈ Је Ку Чу, *ѣтрѣс* Ло Ка, *џѣтрѣс* Пе Б, *џѣтрѣс* (ријетко: *џѣтрѣсѣт* Љу, *ѣтрѣсѣт* ДБ) Пе У Зе, *шѣсѣт* Об Д Ум По, *шѣсѣ* прѣѣ Та, *шѣсѣ* шѣстѣ Ву.

251. Међу Шурминоѣ примјере: "krève, jòpè (òpèt), sèpe (mj. sepet)." ⁵⁸⁸ којима показује како се "rado gubi t na kraju riječi" ⁵⁸⁹ долазе

⁵⁸⁷ В. код Јахића, ор. cit., 320-327. Забиљежно га је и Пецо у Игрима (Борач); в. ГИХ 103.

⁵⁸⁸ Шурмин Сарајевски 194.

⁵⁸⁹ Шурмин, ibid.

ЈБ и СИХ потврде: *сѣне* – *сѣнет* Ја, *тѣре* – *тѣрет* Ја, *нѣ шпоре* (исп. с истим значењем: *џијáкер* Је, *спѣровѣз* Је) Ар, *опе* – *опет* – *јопе* – *јопет* (разни акценти, т. 181 и 206), *рѣгрѣ* Вл. Међутим, у бројном изразу *пет-шест* редукција *-т* у оба члана је обавезна: *пѣ-шѣс* Мј Бо Зс До Каш Сп, *пѣ-шѣ* мјесѣѣѣ Б, *пѣ-шѣс* Је, *пѣ-шѣс* Чу, *пѣ пѣ-шѣс* Ра; тако и код бројева *пет*, *девет*, *десет*, у сантхију, испред: (1) пловива б, п, г, к, д: *дѣвѣ браћѣ* Та; *педѣсѣ* (али и: *педѣсѣт*) *пѣстѣ* Та, *пѣ годѣнѣ* К, *дѣвѣ годѣнѣ* Ву, *дѣсѣ годѣнѣ* ДБ Ка, *педѣсѣ годѣнѣ* Хр, *шѣсѣ годѣнѣ* Та, *деведѣсѣ годѣнѣ* К, *пѣ данѣ* ДБ, Р, *пѣ дѣнѣра* Ја, *ѣ дѣвѣ данѣ* Бо, *дѣсѣ-дѣанѣс* Ум, *педѣсѣ дѣрѣва* По; *пѣ корѣкѣ* Ум, *пѣ кућѣ* Та, *дѣсѣ кѣлѣ* Та, *педѣсѣ кѣлѣ* Вл; (2) фрикатива с: *пѣ синѣва* Бр, *пѣ срѣнѣ* Ја, *пѣ стѣтѣнѣ* Ву Бе Л, *пѣ стѣтѣнѣ годѣнѣ* Вл, *пѣ пѣ стѣја* Лу, у *дѣвѣ сѣтѣ* Та, *ѣ дѣвѣ сѣтѣ* Р, (али и: *дѣсѣт сѣтѣ* Хр).

Факултативно се губи *т* и у хидрониму *Ракитница*: *Ракѣнца* Лу, на *Ракѣници* Ум, али: *Ракѣнца*⁵⁹⁰ Ум.

Испада *т* у групи *тѣ*, послѣје редукције: *пѣца* (< *пѣтица*) Та.

За однос *цѣста* О : *тѣста* Ло в. т. 93.

252. О судбини консонантских група в. т. 271. Овдје наводим неке појединости којих тамо неће бити.

а) Испада *з*- у *знаш*: *нѣш*⁵⁹¹ О ДБ Вл; у одричној формѣ једанпут и: *нѣ ѣм* Ти.

б) За редуковано *н* у *грѣиле* (= *групно*) Л и *в* у *руѣае* Де не зна литература.

в) Криво се примају туђице *н* у другим говорима: *есплодѣрала* Об, *исплѣдѣркѣм*⁵⁹² Це; *масѣрѣ* (= *маскираѣ*) Бр; *рѣнгѣл*⁵⁹³ Ум, *рѣнгѣле* Пе; *руѣак* (нем. *Rucksak*) Ву Дур Л ГЉ, *ѣ онѣм руѣакѣ* ГЉ, *ѣ руѣакѣ* Оц.

г) Стандардни псеудојскавизам *подријѣтло* (в. *Прав.* 561, 578; исп. и Вук *СР* 541), настао контаминацијом префикса *под* са *по*, има ослонац у говору сва три народа у ЈБ и СИХ. Исп:

подријѣло Та, *подријѣкло* Крч, *подријѣкло* Оц, *подријѣклом* Је; према: *поријѣкло* Ву К Каш, *поријѣклом* Ву Бе Д.

д) Турцизам *бурѣзер* (Вук, ор. *cit.*, 51, тур. *birader*⁵⁹⁴ перс. *birader*⁵⁹⁵) мање губи етимолошко *д* у муслимана него што га чува у православних: *бурѣзер* Кр (С) Ум (М), *бурѣздер* ГЉ (М) Ар (М) Каш (М), *бурѣздера* Лу (М), *бурѣздѣру* Лу (М), *з бурѣздѣром* Це (С).

ђ) И овдје, као и у сусједним говорима,⁵⁹⁶ из секвенце *-ртв-* у *мртѣац*

⁵⁹⁰ Исп. и Јахић, ор. *cit.*, 313-314.

⁵⁹¹ Овако и у ЈИБ (Јахић, ор. *cit.*, 309).

⁵⁹² Тако и у ИХ (Пецо, *ibid.*; исп. и Јахић, ор. *cit.*, 310).

⁵⁹³ Исп. Пецо, ор. *cit.*, 99.

⁵⁹⁴ Шкаљић *Турц.* 155; Пецо *Турцизми* 36.

⁵⁹⁵ Скок *ЕР I* 239.

⁵⁹⁶ Пецо *ГИХ* 104; Јахић, ор. *cit.*, 311.

испада други сонант: *мртац* Бе, *мртаци* Та, *мртаца* Та.

ж) Ако се занемари акценат, два пута је виша фреквенција дијалекатског: *пјешџ* Ло Кр Лу, *пјешџ* Та Вл Ум Крч, *пјешџ* Вл, од стандардног: *пјешкџ* Зе Це Ум, *пјешке* По.

з) Даљинском асимилацијом *з > ж* у: *жељезнџ*у Об. Влада: *жељезнџар* К, *жељезнџу* Об, преко *Жељезнџ* По, *о(д) жељезо* Д, *жељезом* Св, *жељезнџи* К, *жељезнџ* Гл, у *жељезнџј радиони* Вл, *жељезнџ* Гл.

253. Идентификацији идинома ЈБ и СИХ помажу и потврде за појединачне консонантске алтернације условљене асимилационо-дисимилационим процесима, аналогично или прилагођавањем туђица моделима сх. језика: *б ~ п*: *бетона* Гл, поред: *бетон* (фр. *béton*) Ра, *бетона* Гл; тако и: *пак* (= бик) Је;

д ~ н: *на неснџ страну* ГЉ;

д ~ т: *лимунџта* Оц;

ђ ~ з: *мазидниџар* Ум;

ж ~ з: *здрџала* Л;

ж ~ ђ: *пђегаџе* (врста шљиве) Це, поред: *пђегаџе* Це;

к ~ г: *гарџбин* (фр. *carabine*) Оц, из *гарубџина* Оц, из *гарабџинџ* (в.т. 113) Б, као и: *смџг* мј. *смџк* (в. Вук СР 718) Це, поред: *караџбин* ГЉ К;

н ~ л: *дџум* (тур. *dönüm*) ГЉ, *дџума* Об, *дџес дџумџа* Зе, *џетрџес дџумџа* Б, *дџумџа* Ја Мј Об Хр;

п ~ б: *брџем*: *Ожеџи се брџем теџби џије дрџага*. Ри, *Миџлило се о народу брџем се бџрџа вџдџи*. Ти.

с ~ з: *тиџфџс* (лат. *tyrhus*) Та Љу Мј, *тиџфџса* Каш, поред: *тиџфџз* Ле, *тиџфџза* Ле, *тиџфџзџри* Каш;

с ~ ц: *рџца* Оц, Бр;

с ~ ш: *џстаџошџмо* (аналогија) Вр Це Вр;

ћ ~ т: *вет* Ја У Кр Б Вл Мј Бо Зе Св Ти Це Чу Крч, *џије у Заџреб вет у Бџеград* Ја, *џије да неће вет мџра* Кр, и *џн џије мџџџ вет пџтоком* ГЉ, *Не знам, вет рџкне се таџкџ*. Ку, *Немам, вет џто*. Ти, *скупџта* Р, *џвет* Вл.

Декомпозицијом африкате *ћ*, и губљењем палатално-фрикативне компоненте остао је плезив. Појава диференцијалног дијалекатског значаја; имају је бз., ком. и сих. као и их.⁵⁹⁷

џ ~ з: у *маџаџину* (фр. *magasin*) Лу;

⁵⁹⁷ Пецо. ор. сит., 96. Исп. супротан процес у источноцрногорском (Стеван. ИЦД 60) и дубровачком (Решетар Држић 148). Шурмин има *веш* мј. *веш* у херцеговачком (Билешке 167).

дијалекта. Неодређену изгласу за *шћ, жћ* мј. *шт, жд* нетачно је конкретизовао Вуковић.⁶⁰⁴ "Teren između Treskavice, Vjelašnice i Jablanice"⁶⁰⁵ није сав шћакавски (1); шћакавизам у СИХ није муслимански инфилтрат новијег времена него супстрат који ни их. метанастански таласи нису потрли у топонимима (2); ни новија Јахићева истраживања⁶⁰⁶ нису потврдила индикативне шћакавизме "oko Višegrada",⁶⁰⁷ а лексичких или аналошких фонетизама типа *ишће* (шћакавизам другог степена) има сва ЈБ и ИХ.⁶⁰⁸

Грађа коју доносим, класификована по идиомима и народима, на једној страни, потврђује основ дијалекатског диференцирања ЈБ и СИХ (в.т. 9) и изгласу *шћ, жћ* мј. *шт, жд* (в.т. 10 и карту бр. 5), а на другој, отклања очекиване непрецизности у тумачењу односа између ијшт. их. и ијшћ. иб. на прелазном комплексу.

256. Шћакавизам и ћакање у ЈБ иду заједно. Муслимани и католици су шћакавци а православни шћакавци и штакавци, тј. у првих **stj, *skj*⁶⁰⁹ > *шћ (čh), жћ (žh)* а у других још и *шт, жд*. Варијанте *čh, žh* нису "ostat-tak iz vremena" када су биле раширеније,⁶¹⁰ нити су донесене "iz drugih krajeva",⁶¹¹ него су развијене асимилацијом као у *ишћерај* (< *истјерај* > *ишћерај* > *ишћерај*) ДБ и *з ђететом* Бо Ра. Рефлекса *и'ј* (огњиш'је)⁶¹² нема. Исп.:

1) за муслимане:

а) у коријену: *гүшћер* Ло, *гүшћерица* Ло, *клијешћа* Ло, *пашћица* Ло, *прѣгриш* Ло, *приш* Ло, *ушћан* Ло, *шћан* Бу Дур Љу Бе Ло Ка Гл Де, *испо(д) шћана* Ло, *шћанина* Бе, *шћене* Бу Дур Љу Бе Ка Де, *чћене* Дур, *шћенад* Бе Ло;

према: *клијешта* Гл, *са штанов*^чма Гл, *штенац* Гл, *штета* Ло;

б) у суфиксу *-иште*: *годјиште* Ло, *градљиште* Дур Љу Ка, *градљиште* Бе, *дворјиште* Ло Бе Ка, *улишта* Дур, *улишћа* Бе, *улишћа* Ка, *пѣт улишћа* *ћела* Љу Ка;

према: *градљиште* Гл;

в) у итеративима и трпном придјеву гл. *пустити, намјестити*: *намјешћо* Де, *најмјешћо* Де, *пүшћат* Ло, *пүшћајү* Ло, *пүшћишѣ* Љу, *пүшћи* Бе, *пүшћало* Ло, *пүшћил* Ка, *спүшћајү* Бе; тако н: *врүшћат* Ло, *ишћү* Ло;

⁶⁰⁴ Вуковић Бх. *типови* 23.

⁶⁰⁵ Вуковић, *ibid.*

⁶⁰⁶ Јахић, *op. cit.*, 286-290.

⁶⁰⁷ Вуковић, *ibid.* в. и *Жена* 49.

⁶⁰⁸ В. код Пеца ГИХ 91.

⁶⁰⁹ Скраћенице за групе, ради штедње.

⁶¹⁰ Брабец *Особине* 59.

⁶¹¹ Брабец, *ibid.*

⁶¹² Вуковић Бх. *типови* 23.

према: *испуштало* Гл, *пјустили* Бе, *спуштају* Бе, *унустї* се Гл;

г) у презенту гл. *бискати*: *бишћем* се Дур, *бишћ* се Дур;

2) за католике:

а) у коријену: *шћан* Та, *шћене* Та;

б) у суфиксу *-иште*: *грдбљиште* Та, *огњиште* Та;

в) у гл. именици: *кршћене* Та;

3) за православне:

а) у коријену: *шћан* О ДБ Ја, *шћене* О ДБ ВБ;

према: *гјштер* Ле, *штћан* У, *штћене* У;

б) у суфиксу *-иште*: *грдбјиште* О, *грдбљиште* ВБ, *гддиште* ВБ, *гддиште* ВБ, *огњиште* Ја, *огњиште* Ја, *огњишта* Ја, *огњишта* Ја, *пред огњисом* Ја, *сјриште* ВБ, *јлишћа* О;

према: *грдбљиште* Је, *гддиште* Ја, *кдсјиште* О, *огњиште* У, *огњишта* ДБ, *сјриште* ДБ, *јлиште* Ја, *јлишћа* Ја ВБ, *јточјиште* ДБ;

в) у итеративима и трпном придјеву гл. *спустити*, *премастити*: *спуџат* О, *прѣмјшћена* ДБ;

г) у презенту гл. *врискати*: *вришћи* се О.

У свих је *жћ* мј. *жд*: *звјжћенјак* Ло, *мдјжћенї* О, *мдјжћанї* ДБ, *звјжћїм* Ло, *звјжћї* Ло, *звјжћите* Ло.

Четири потврде са *-шт-* у муслимана (*клијџшта*, са *штћановча*, *штћенац*, *грдбљиште*), забиљежне у Главогодињи надомак Сарајева, инсу органске особине ове зоне. Исти значај имају стандардни инфилтрати: *испуштало*, *пјустили*, *спуштају*, *унустї* се), у којима није било подновљеног јотовања.

Пошто је неспорно да је ЈБ југозападно крило архаичног ијешћ. иб. говора, а да *шћ*, *жћ* има цио комплекс сјеверно од р. Бијеле и СИХ (в. карту бр. 5), нема више ни разлога за даље оспоравање погрешних претпоставки о штакавизму Сарајевског поља (в.т. 10 и нап. 14-17).

Православни се колебају, али су више асимиловани шћакавци него аутентични штакавци (*шћ*, *жћ* : *шт*, *жд* = 2:1). Једино су Умчани у трновском крају чист штакавски клин на крајњем југу шћакавске зоне. У православних се још уз рефлекс *шћ* јавља асимилована варијанта *ћћ* и упрошћена *џ* (*шћ:ћћ:џ* = 6:3:1). У муслимана, међутим, уз владајуће *шћ* чуће се ријекто само *ћћ* (*шћ:ћћ:џ* = 12:1:0).

257. Бз. и ком. (в. карту бр. 5) досљедно су штакавски као их.⁶¹³ Шурминово их. *шћ* мј. стимолошког **stj*, **skj* и **sk* + палатални вокал не

⁶¹³ Исп. Пецо, *ibid.*

вриједи за ово подручје.⁶¹⁴ Изузеци су само неколика лексичка инфилтра-та из ијешћ. јб. у трновском крају, аналошки шћакавизми у типу *бискати*, те владајући, подновљени итеративни и трпни придјевни, од *пустити* и сл. Судбина групе у коријену и афиксу *-иште* иста је код обје вјере; једино се више колебају муслимани него православни код фреквентнијег, аналошког *шћ*.

1) У коријену је: *гдиште* Ле, *гџшћр* Ле ГЉ Вл, *гушћерица* Вл, *клијешта* Ле Вл ГЉ, *кдишница* Ле, *прѣгрш* Ле Вл ГЉ, *приш* Ле Вл ГЉ, *уштан* Вл Ле, *штѧп* Гр Ле Кр Б Мј Бо Је Ку Хр Зе Св Ар До Оц Ти Ра Ри Каш Д, једном и: *шѧп* Гр, *штѧне* Гр Ми Ле Кр Б Мј Бо Је Ку Хр Зе Ар Р До Ти Ра Ри Д, *о штѧнету* Ти, *штѧта* Вл, *штѧтѧ* Ле, *штѧту* Ле Ку, *шћица* Вл ГЉ; тако и: *изостѧвштина* Је, *нѧраштѧј* Бо, *обаѧјештѧвајац* Ми, *сирѧмаштина* Ми, у *сирѧмаштини* Је.

"Изузеци" из прелазне зоне (трновски крај) не изненађују: *шћѧп* Ми Ду, *шћѧне* Ду. Изузетак није ни *шћѧне* Каш, камо га је пренио један Муслиман од Бошњака са којима је радио по Иван-планини и Бјелашници.

2) У суфиксу *-иште* *шт* је досљедно: *гдиште* Ти, *гдишће* Вл Д, *гдишће* ГЉ Гр, *гдишће* Вл Пе Ми Ле, *гѧрбљиште* Гр Пе Ду Мј Је, *гѧрбљиште* Гр О, *гѧрбиште* Ле, *дѧдрѧиште* Оц, *ѧгѧралиште* Ду, *кѧсиште* Хр, *дѧнѧиште* Ле, *дѧнѧиште* Б Ти, *дѧнѧиште* Мј Ку, *пѧдалиште* Ти, *прѣгрш* ГЉ, *сѧриште* Ку, *скѧпѧиште* Ле, *шѧничѧиште* Вл, *ѧлиште* Р Оц Пе Вл, *ѧлишта* Гр Ми Ра Д, *ѧлишта* Гр, *ѧлиштѧ* Хр Зе До Ти Ри Каш, *пѧт ѧлиштѧ чѧлѧ* Ку Св Ар; тако и у топонимима: у *Плѧмѧиште* ГЉ, у *Срѧботѧшту* Кр.

3) У облицима конјугације, међутим, осваја *ѧћ* (*ѧћ*, *ѧ*) над *шт* с разликама у фреквенцији по вјерама и типовима *пустити* — *бискати* (*шт:шт* = 1,58:1; у муслимана 3,57:1, у православних 1:5). Православни немају *шћ* у типу *пустити* а ни муслимани *шт* у типу *бискати*. Рефлекс *шћ* је граматичке природе; лексички шћакавизми нису се ни доведе пробили а камоли до црногорске Херцеговине.⁶¹⁵

а) Подновљеним јотовањем или аналогнијом може се објаснити *шч* (*ѧћ*, *с*) у итеративима и трпном гл. придјеву.⁶¹⁶ Исп.:

у муслимана: *нѧмјѧшћѧ* Гр, *нѧпушћѧ* Ра, *нѧпушћѧн* Је, *нѧпушћѧна* Је, *ѧтпушћѧ се* Ра, *ѧтпушћѧли* Ку, *нѧшћат* ГЉ, *пѧпушћѧ* Мј, *нѧћѧ* Је, *пѧпушћѧ* ГЉ, *нѧшћат* Мј, *нѧшћѧм* Ду, *нѧшћѧ* Ра, *нѧшћѧ* Ра, *нѧшћѧшѧ* Ра, *нѧћѧ* Зе, *нѧћѧ* До, *смѧјѧћѧ* Ар, *спѧћѧм* До, *спѧшћѧ* Ку, *спѧшћѧ* ГЉ, *спѧшћѧ се* ГЉ, *спѧшћѧ* Ду, *спѧшћѧ се* Св; тако и: *с ѧпрѧћѧњѧм* Ку, *пѧћѧница* Зе;

према: *нѧштѧ* Зе, *нѧштѧ* ГЉ, *нѧ нѧштѧ* Хр, *нѧшћѧли* ГЉ, као и: *нѧшти* До, *спѧштио* ГЉ;

⁶¹⁴ Шурмин *Бѧљѧшке* 167.

⁶¹⁵ Вушовић *ДНХ* 34.

⁶¹⁶ Јф IV 22-24; Пецо *ГНХ* 91-92, *Н-шћѧ I* 137.

у православних само: *препуштат* Об, *прѣпуштѣи* Об, *пѣштајѣ* Ле Вл, *пѣшти* Б, *спѣштѣ* Ле, *спѣштули* Бо, као и: *искористѣвали* Об, *отпустѣ* Пе, *пѣштули* Об.

б) Према *пљескати* – *пљескам* и *пљескати* – *пљешћем*⁶¹⁷ тип искати (1) искочио је из V (Стевановићеве) врсте код муслимана: *ѣшћѣ* Гр, *хршћѣ* Гр а (2) код православних задржао обје промјене: *ѣштѣ* Об, *ѣштѣ* Ле Вл, *зѣштѣ* Об – *ѣшћѣм* Ле, *ѣшћѣ* Ле. У обје конфесије је: *врѣштат* Ле Вл ГЉ.

4) Свуда и у свих је *жд*: *дѣждењак* (у православних још и: *кѣшавац* Вл) ГЉ, *дѣждевњак* Ле Вл, *мождѣнци* (исп. Вук СР 415) Б; тако и: *зѣждат* Ле, *зѣждѣм* Ле ГЉ Вл, *зѣждѣ* Ле ГЉ Вл, *зѣждѣли* Ле ГЉ Вл.

258. СИХ (р. Рактиница, Тршаница, пл. Бјелашница; в. карту бр. 5) је шћакавско-штакавска зона. Православни су више штакавци, муслимани и католици више шћакавци, а ћакања нема ни једна вјера. Прилике у СИХ за дијалектологију могу бити вриједне из најмање три разлога јер показују: (1) да изоглоса *шћ* мј. *шт* на југу иде дубље од билѣ Вранице и Битовиње (т. 9, нап. 17); (2) да околица Трескавице није шћакавска (в.т. 255 и нап. 605); (3) да сви Муслимани шћакавци немају *ћ* мј. ч. Да је овдје шћакавизам супстрат предтурског доба,⁶¹⁸ доказ је секвенца *шћ* и у топонимима, и у коријену, и у суфиксу *-иште*. Интерференцијом говорних особина изгнаних патарена (в.т. 17 и 27) и динарских дошљака СИХ је постала шћакавско-штакавски комплекс, гдје се уз владајуће *шћ* може факултативно чути и *шт*. Све ово потврђује грађа. Исп.:

1) за муслимане:

а) у коријену: *гѣшћерица* Чу, *шћѣн* Вр Чу Ум Л Бр, *шћѣном* Бр, *шћѣнове* Ум, *шћѣнове* Ум, *шћѣне* (= *нас*) Вр Чу Лу Ум Л Бр, *шћѣнче* Бр, *шћѣнѣд* Бр;

према: *штѣне* (= младунче) Вр Чу Л;

б) у суфиксу *-иште*: *гѣдишће* Чу, *гѣдѣшће* Сп, *гѣдѣшће* Вр, *гѣрбљѣшће* Чу, *дѣдришће* Чу, *ѣгралѣшће* Чу Вр Ум, *ѣгралѣшће* Лу, *дѣгљѣшће* Чу, *са сѣришћом* Вр, *са сѣришћом* Вр, *ѣлишће* Вр Чу, *ѣлѣшћѣ* Сп, *пѣт ѣлѣшћѣ чѣлѣ* Бр, *ѣлѣшћѣ* Вр; тако и у топониму: *Рѣпѣшћѣ* Ум;

према: *гѣдѣшће* Сп, *гѣрбљѣшће* Л, *ѣгралѣшће* Л, *клијѣшта* Чу, *прѣгрѣш* Чу, *прѣш* Чу, *штѣта* Чу;

в) у конјугацији: *врѣшћат* Чу, *врѣшћѣд* Вр, *ѣшћѣш* Лу, *ѣшћѣ* Лу, *ѣшћѣ* Чу;

⁶¹⁷ Пецо ГИХ 91.

⁶¹⁸ О судбини група **stj*, **skj* на јужнословенском тлу в. још: Белић ГД 13; А. Белић, *Прилози историји словенских језика*, ЈФ IV, 21-22; Белић *Значај* 69-75; Бошк. Уп. грам. 84-85; Пецо *Н-шћа* I 163-186.

n̄ȳsham Чу, *n̄onyshā* Л, *n̄ȳshām* Чу, *n̄ȳshāmo* Вр, *n̄ȳshajū* Чу, *n̄ȳshē* Бр, *n̄ȳshā* Бр, *n̄ȳshū* Бр, *n̄ȳshū me* Бр, *n̄ȳshāla* Лу, *n̄ȳshen* Чу, *sp̄ȳsat* Чу, *sp̄ȳshō* Бр, *sp̄ȳshō* Бр, *ȳnȳshashē* Вр; према овима и: *ōproshāj* – *ōproshāj* Вр;

према: *n̄ȳshen* Чу; *n̄ȳstio ga* Бр; *ōprostāj* Вр.

2) за православне:

а) у коријену: *shān* Крч, *shēne* Це Крч;

према: *shān* Це, *shylo* (= држалица од какве алатке, нпр. од мо- тике) Крч;

б) у суфиксу *-иште*: *gōd̄ȳshē* Крч;

према: *ōḡnȳshē* Це, *ōḡnȳshē* Це, *s̄ȳrȳshē* Це;

в) у конјугацији: *ȳshū* Крч; *n̄ȳshām* Це, *n̄ȳshām* Це, *n̄ȳshā* Крч, *n̄ȳshē* Крч, *sp̄ȳshū* Це;

према: *n̄ȳstimo* Крч;

3) за католике:

а) у коријену: *shān* По К, *shān* К, *shēne* По К, *shēneta* По;

према: *shān* По;

б) у суфиксу *-иште*: *gr̄āb̄lȳshē* По, *kōs̄ȳshē* К, *ȳlȳshā* По;

према: *ōḡnȳshā* К;

в) у конјугацији: *ȳshē* К; *n̄ȳshē* По.

Индикације за *жд* нису поуздане пошто су ограничене на двије-три јединице. Ипак је јасно да преовлађује *жш*: *dȳshchēnȳak* Чу, *m̄dȳshānū* Вр Чу Ум, *m̄dȳshānū* Лу; *z̄vȳshchūm* Чу, *z̄vȳshchū* Чу, *z̄vȳshchite* Чу, *z̄vȳshchali* Чу (све М). Имам по једанпут и: *m̄dȳshānū* Л (М) и Крч (С).

259. Секвенца *sh* није увијек исте природе ни постања.

а) У деноминалу *дрхтати* (од *дрхат*, прасл. *dr̄ȳgьt*) чује се само *sh* (*sh*): *dr̄shchēm* Зе, *dr̄shchē* Ми, *dr̄shchū* (в.т. 240 под г).

б) Асимилационо-дисимилационим промјенама стабилизовано је *sh* (*sh*) (< *xh* < *kh*)⁶¹⁹ у апелативу *кхи* (прасл. **d̄ȳk̄ti*, стел. *dȳshiti*): *shēr* Л Кр Вл Зе, *shēr* Ар (в. остале потврде у т. 240 под г).

в) Промјене у групи *xth* (*x* ~ *s*, јекавско јотовање, асимилација), ако се врше (в. т. 75,79, 223 и карту бр. 7), производе *shē* – (*she-*) диференцијалног теренског и националног значаја: *nē shēk* Кр, *shēde* Ле, *shād̄ȳjāyū* ГЉ, *shēdȳjāshē* Лу, *shēla* (в. остале потврде у т. 79). Исти значај има *sh* у: *ȳshērāj* Ми, *r̄dȳshērāli* Бо, *shēniče* Бр, *Shēpān* ГЉ.

г) Секвенца *sh* < *st̄ȳj* у: *ȳshā* До Ри, *chēshū* Л, *ȳshū* ГЉ – позната је и другим штокавским говорима. Ширег ареала су и: *shānū*

⁶¹⁹ В. код Белића *Фонет.* 116; исп. и Скок *ЕР II* 71.

Св, *ѣхурѣм се* Ду (асимилација); *мѡште* Хр (редукција и асимилација); *јѡшта* (свуда).

д) Према старијем *остро* у свих је: *ѡштрѡ* К, *ѡштрѣ* Зе, *наѡштрио* Зе, *уѡштрѣ* Зе.

ђ) Свуда је: *ѡпштина* Гл Ја Б Бо Оц Ум, из *ѡпштинѣ* Ми, *ѡвштинѣ* (*пш > вш*) Ду Хр, *ѡпштини* Гр Б, *ѡпштинѡ* Гр Вл, *на ѡпштинѡ* Мј, у *ѡпштинѡ* Каш, са *ѡвштинѡм* У, на *ѡпштини* Ми, у *ѡпштини* О, у *ѡпштини* Дур Ар, *ѡпштинѣ* До, *ѡпштинѡ* Дур, *ѡпштинѡрим* Л; тако и: *ѡпштѣ* Је, *ѡпштѡ* Б; *саѡпштрио* Вл; *уѡпште* Је Оц, *уѡште* Је, *ѡпште* Ти Лу, *ѡште* Бо. Чуо сам једанпут у Бјелимићима: *ѡпћенѣ* (утицај средстава масовне комуникације) Оц.

За *шћ* према тур. *һѣ* (*башта* – *башча*, *бошча*) в. т. 220 под 4.

19. ЈОТОВАЊЕ

260. Видјели смо да групе п(лозив) – а(фриката) + *је* (< *ѣ*) имају изразито диференцијално национално и теренско обиљежје (в. т. 73 и карту бр. 7). О сонанту *ј* групама *бѣј*, *мѣј*, *пѣј*, *вѣј* било је ријечи у т. 213-214.

Резултати новог и новијег јотовања у ЈБ и СИХ немају исти значај за међудијалекатске односе. О дискриминантима јекавског јотовања в. т. 78-91.

261. Ново је јотовање свуда извршено. Немају свега неколика архаизма у ЈБ са старим дублетима *ѣјјј*: *дѣјѣ* *крѣшке* (т. 213 под г) Ву, *дѣвијѣ* *крѣшкѣ* Ву (М), *сѣдје* Та, *сѣдије* Та (Х), *брѣтјѣ* Ка (М). Примјера са обиљеженим морфемом *ѣј* типа *дјаци*, *лиштје*, како је у средњој и источној Босни,⁶²⁰ нема ни у хаџићком крају. На другој страни, Муслимани у бз., ком и сих. имају факултативно: *дѣвије*, *дѣвѣ*, *дѣвѣч* (т. 213 под д) и *крѣјѣг* Ум, али то нису архаизми него аналошки рестаурирани облици (т. 214 и нап. 492). Једино је *грѡбје* (т. 213 под а) импорт из ЦХ. У Срба нема никаквих изузетака. Ако ове изнимке у Муслимана и Хрвата оставимо по страни, из цјелине грађе се види да свуда по ЈБ и СИХ, и у сва три народа, владају јотоване форме, које све четири идиома на прелазном бх. комплексу одређују као претежно млађе, источнохерцеговачке. Тако:

лѣј > *љ*: *кѡље* Је;

нѣј > *њ*: *јѡсѣње* Крч, *кѡмѣње* ВБ Каш Д Це, *кѡмѣња* Ја, за *кѡмѣње* Вл, *кѡпљѣње* Ле, *крѣшчѣње* Крч, *без ѡдобрѣња* Крч ГЉ, *печѣње* Чу, *печѣње* – *печѣње* Ка, *плѡшћѣње* Љу, *прѣчѣње* Оц, *сѡстајѣње* Вр, *снѣмѣње* Мј, *такмѣње* Гл, *такмѣчење* До, *учѣње* Каш, *по чувѣњу* Ум;

ѡѣј (*зѡѣј*) > *ћ*: *гѡѡшѣ* Је, *гѡѡшѣ* О Мј Кр Лу, *ћѡѡ* и *ћѡк* (свуда), *рѡћѡк* Гр Ми Чу, *рѡћѡка* Гр Пе ГЉ, за *мѡиѡм рѡћѡком* Де, *троиѡца рѡћѡка* Кр;

⁶²⁰ В. код Броз. *Пјешћ*. 137-138 и тамо наведену литературу. О хронологији в. код Пеца *Промене* 143-187; исп. и Ђуровић *Приб.* 301.

тѣј (стѣј) > њ: браћа ВБ Ми Вл Крч, браће Ло Ка Ду Кр Мј, међу браћу Крч, полубраћа Кр, лишће Је, телећу (свуда).

262. Гдје *сје (< ѣ) > се* (т. 81), ту је их⁶²¹ *џ*, у православних свуда, у муслимана само у бз., ком. и сих. у *сјутра*. Исп.:

џутра ДБ Пе Вл Мј Св Р Ум, *џутре* Пе Ра Д Лу, *џутру* Бо, *џутри* Пе, *џутридан* Пе, *џутрадан* ГЉ, *џутридан* Вл Зе, *прџутра* ДБ, *прџутре* Д;

према: *сјутра* Ми ГЉ Крч, *сјутридан* Ло Ка, *сјутридан* По, као и: *сјутра* О Ја, *сјутридан* Об.

Муслимани у ЈБ имају само: *сјутра* Ву Љу Бе, *сјутридан* Ка, *присјутра* Љу, *прџутридан* Ло Ка, *прџутра* Ка.

Међутим, нигдје се не чује *џ* у *џјутра* Дур Та ВБ Гр Де Ду До Ти Сп Лу. Вјероватно је *џјутра* ДБ Ја (исп. прасл. **utro* и **ustro*) архаизам (в. т. 204).

263. Исте су судбине групе *-сј-, -зј- (< сѣј, зѣј)* као *сје (< сѣ)*. Исп.:

насе Ри, *насу* длаку Кр; *кџу* Крч, *кџе* Вр, *кџе* Пе;

према: *кџју* Вр, *кџје* Пе.

264. Посебни су случајеви новог јотовања у композитама са *ићи (< ити)*.

У инфинитиву је јотовање досљедно спроведено (*тј > т' > њ*): *дџ* Ву, *нађ* Та (в. још 29 + 8 потврда у т. 141 под а). У ијешћ. иб. обично је: *дојдем* поред *дојем*;⁶²² тако је и у икавским говорима око Лашве, Врбаса, Раме и Неретве: *дојдем*, *најдем*, поред: *доје*, *наје*,⁶²³ а у ишћ. западне Босне: *дојдем* и *доје*, али: *доћи / дођ*.⁶²⁴

1) ЈБ и СИХ овом особином међу нарјечјима штокавског дијалекта чине индивидуалност⁶²⁵ из два разлога: (1) секвенце *-јџ-* нема него је само *-ј-*; (2) ова је особина одређена вјером, тј. имају је као риједак архаизам само муслимани у ЈБ а католици и у ЈБ и у СИХ. Исп.:

а) у муслимана у ЈБ (*-ј-:-ђ- = 1:6*) *пџје* Ву, *пџје* Ву, *сџју* Ло;

према: *дџјем* Ву Де, *дџјеш* Ло Ка, *дџје* Ву Љу Ло Гл, *дџје се* Бе, *дџјемо* Ка, *дџју* Бе, *не дџје* Ву, *џџјем* Ло, *нађјем* Ло, *пџјем* Ву, *сџјем* Ло, *сџју* Ло;

б) у католика у ЈБ (*-ј-:-ђ- = 5:0*): *дџе*, *дџошџе*, *дџе*, *дџи*, *наји* Та;

в) у католика у СИХ (*-ј-:-ђ- = 6:1*): *дџјете*, *дџју*, *џџе*, *сџјете*, *сџје* (Х 2) К;

⁶²¹ В. код Пеца ГИХ 63 и тамо наведену литературу.

⁶²² Броз. *Ијешћ* 138.

⁶²³ Руж. *ИГЗБ* 42-43.

⁶²⁴ Пецо *И-шћа* I 158.

⁶²⁵ Не могу се смјестити ни у једну Окукину класификацију (в. Окука *ГР* 66).

према: *џџџџ* К.

Ако се не зна поуздано одакле једанпут *џџџџ* Ра (М) у Кж, за облике са *-j-* у СИХ може се рећи да су инфилтрирани имиграцијама у СХ.⁶²⁶

2) Православни свуда, а муслимани у бз. и ком., имају само љ:

ддђем ДБ, *ддђеш* Ми, *ддђе* О Ја Ми Ле К Крч, *ддђе* О, *ддђу* ВБ У Је, *ддђе* Вл, *ддђоше* ДБ, *ддђи* О До К, *ддђте* Пе, *џџџем* Ја, *џџџеш* ДБ Кр, *џџџе* Оц, *наџџеш* Каш, *пдђе* У, *прдђе* О ДБ, *прдђемо* Вл, *сџџем* У, *сџџе* Ра.

Рефлекси секвенци *-jt*, *-jð*, дакле, одређени су двама узроцима: прелазним положајем ЈБ и СИХ у међудијалекатским односима и поријеклом становништва. Процес новог јотовања у ијешћ. сб. закаснио је у односу на остале говоре штокавског дијалекта. Доскора се мислило да му је сметња била само граница слога (*по-ити* > *поц-ти* > *пој-ти*: *по-цти* > *пд-цти* > *поћи*),⁶²⁷ међутим, доказано је да ништа мање није ни "фонетска природа акута",⁶²⁸ који има остатке и у ЈБ (в.т. 298).

20. СУГЛАСНИЧКЕ АСИМИЛАЦИЈЕ

265. Асимилације сугласника су дјелимичне и потпуне, а најчешће регресивне.

266. Асимилација сугласника по звучности врши се готово редовно, аутоматски,⁶²⁹ и унутар ријечи (а) и у везама ријечи (б). Исп.:

а) *атресу* Л, *бекство* Ку, *бреспослице* Дур, *кдзбаша* (чује се и: *кдсибаша* Вр) Ми Б Ар Д Вр, *кдзбашу* Крч, *лектимџицу* Кл, *мрещицу* Бе, *напретка* ДБ, *подпис* Та, *потрешштине* Бе, *цедмадбаша* ДД, *српског* Та, *зближијо* До, *збурало се* Об, *зградио* К, *откљућа* Ло, *отпадало* Ву, *помдсте* Пе, *пдсте* Вл, *сдсте* Де, *трашит* Ми, *џште* По, *вазди* Вл Мј, *откле* Ло;

б) *бк те* Та Пе Бе Ја Бр Ку, *бк ти* ддо Зе, *бк ти* пдмогд Бо Ум, *да бк сађува* Ло, *да бк сачува* Ми, *шез година* Ву Каш, *па ће сјутра бид* бдље Ву, *донез-да прдда* Ву, *јез бдгами* Лу, *јез да је ријетко* Мр, *никат се није женио* Ка, *никат куће* Бо, *никат се није лијечио* Сп, *сат љујем* Дур, *сат смо се сдстали* ГЉ, *сат код мене* Вл, *брес кола* Лу, *бес коња* Ар, *брес коња* Л, *прес коња* Ри, *прес кострети* Ри, *прес крвдџа* Ум, *брес шумџ* Кр, *виж гдвџ* Ка, *ис кадџаза* Ку, *ис Кашидџ* Ти, *ис Колдшчна* Ја, *ис Коњидџа* За Ар Оц, *ис Коњидџа* Бр, *ис Крчавинџ* Оц, *ис куће* Та Бе Гр У Кр Ар Ра Лу Крч Бр, *ис куће* Ку Ум Крч, *ис пиштбља* Вр, *ис Пддвележја*

⁶²⁶ За стање у сјеверној Херцеговини в.: Решетар *Шток.* 138; Пецо *ЦХ* 301; Окука, *ibid.*

⁶²⁷ В. код А. Белића, *Српскохрватске гласовне групе -jt-, -jð- и прасловенско -kti-, gti- и -hti*, ЈФ II 217-226, ДИЈС 135-136, *Фонет.* 104.

⁶²⁸ Пецо *И-шћа I* 162, *Промене* 163-164.

⁶²⁹ Јовић *Трст.* 66.

Каш, *ис поља* ДБ, *ис пџикѣ* До Це, *ис тѣ крајѣва* ДБ, *ис торбѣ* Бо, *ис Трнова* Ле, *ис Тушилѣ* Ум, *ис хѣсѣ* ДБ, *ис фѣбрикѣ* ДБ, *ис Фѣч'ѣ* ДБ ВБ, *ис Фочѣ* Бо, *ис халѣнѣ* Зе, *ис Хѣрцеговинѣ* Д, *ис Хрѣсницѣ* ГЛЈ, *ис Црнѣ Гѣре* У Вр К, *ис Црнѣ Гѣре* Б, *испѣт камена* ДБ, *испѣт краѣва* Це Вр, *испрѣт кућѣ* ДБ Бо, *кот кадѣијѣ* До Ти, *кот Кѣева* Вл, *кот кућѣ* Ка Вл Мј Св До Ти Ра Д, *кот пѣпа* Кр, *кот прѣтра* Ти, *кот Прѣзора* К, *кот Фочѣ* Об, *крос кључанцу* Лју, *крос крпу* Гр, *крос пѣље* Вл, *крос прѣзор* Т Д, *крос трѣ дѣна* Р, *нис кѣч'му* Ло, *нис коња* Бо, *ѣт камена* Је, *ѣт Канловѣка* Вл, *ѣт коза* Ар, *ѣт кожѣ* Ри, *ѣт кострѣти* Об, *ѣт краја* Об, *ѣт кућѣ* До, *ѣт платна* Ти, *ѣт Фочѣ* Оц, *пѣт камѣн* Св, *пот кѣсѣк* Ву, *пот кољена* К, *пот кожу* ГЛЈ, *пѣт пазухѣ* Мј, *пѣт пазухѣ* Чу, *пѣт Плочу* Ду, *пот пѣтом* Каш, *пот пѣшкама* Вл, *пѣт хамбѣром* Ти, *прѣт кадѣиу* Гр, *прѣт колибу* Л, *прѣт кућу* Вл Зе Бр, *прѣт кућѣм* Ти, *прѣт свѣкром* Ја, *прѣт цара* Ку, *з бѣтѣријѣм* К, *з бѣшикѣ* Ду, *з Борѣја* Ку, *з бурѣздерѣм* Це, *з Гѣјѣва* По, *з глѣвѣ* Каш, *з гѣведѣма* Вр, *з Граднѣ* Ум, *з грѣба* ГЛЈ, *з дјѣцѣм* Ми, *кат смо врли* Ло, *кат су крѣнѣми* Каш, *кат кѣпѣмо* ДБ, *кат процѣрѣи* ДБ, *кат се рѣдѣи* До, *кат се ѣвалѣ* Лју, *вѣше* се поћупало *нек* се покѣсло *Бе*.

Спорадична и готово безначајна одступања имају:

а) јединице о којима се у свијести чува представа или о редукованом вокалу или о дијеловима сложенице: *дѣвѣсѣт* Ву Та ВБ Ја Св, *дѣвѣс* Р, *дѣхѣте* Пе; *цѣмѣтбаша* Чу, *ѣсѣлио* Мј; *ѣкенѣце* и сл. (в. т. 138);

б) везе ријечи у којих би безвучни с краја прве требало да се прилагоди звучном на почетку друге: *да бог сѣчѣва* Је, *из Кѣјева* Ду, *код комишиѣ* Ар, *код хѣцѣ* Хр, *ѣд коѣ* Вр, *ѣд свѣјѣ(х)* Бе, *прѣд прѣљеће* Ле;

в) афектиране синтагме: *пѣт гѣдѣнѣ* У.

267. За исту слику асимилација по мјесту творбѣ карактеристичне су реализације типа:

брѣжљѣвица Лу, *ѣжљѣби* Гл, *ѣжљѣбѣмо* Крч, *ѣжљѣбѣ* се Ле, *рѣжљѣва* (в.т. 85) Д О Ја, *рѣжљѣтиѣ* се Ка;

блѣжњѣ Гл;

у пошлѣтку Крч, *на Шљѣмѣна* Ду, *прѣ(ма) Шљѣмѣнима* Ду, *пѣшлѣнѣта* Зе, *пѣшлѣднѣ* Ра, *пѣшлѣ* (са: *пѣтлѣ* < *po tolě*⁶³⁰ Дур Бе Гр Вл Зе Ум К, *нѣјпотлѣ* Пе, *нѣјпотлѣ* Кр Ра) О Ка Ја Гр Ле Ду Кр Б Бо К, *пѣшлѣн* Ти;

бѣж нѣ Ву, *бѣж нѣговѣ* Гр; *ѣж Лјутѣ* Св, *ѣж Лјутѣ* Св, *ѣж нѣвѣ* До, *ѣж цѣпа* Ка, *ѣж цѣпа* Вл, *ѣж нѣга* Ку, *ѣж нѣ* Де, *ѣж нѣиѣ* Ло; *ѣж нѣивѣ* Је, *ѣж нѣивѣ* Ја, *ѣж нѣгѣ* ДБ, *ѣж нѣиа* Ло, *ѣж нѣиѣ* Хр; *ж ѣвѣјѣкѣм* (т. 80) Це, *ж ѣтетѣм* Ум, *ш лјѣдѣма* Бо, *ш лјѣдѣма* Вр Бр, *ш нѣивѣ* О, *ш чоѣком* Ду, *ш чоѣком* Је, *ш чоѣком* Бо Бр, *ш нѣимѣ* Ву Дур ВБ Гр Л Ле Ду Кр Вл ГЛЈ Ку Ар Ра Рн Каш Д Це Чу, *ш нѣим* Ву ДБ Лју Де Зе Р Сп Це Ум Крч

⁶³⁰ В. код Георг. III 136.

у стандардном лику: у *резерву* Та Вл Бо До Бр. У ИХ је: *лезѣрва*.⁶³⁵

Даље, појединачне реализације аутоматских закона асимилације и дисимилације виде се у опису консонантских група.

21. СУДБИНА КОНСОНАНТСКИХ ГРУПА

271. У инвентару консонантских група владају испадања и супституције,⁶³⁶ а у томе се огледа прелазни карактер идиома на некомпактном бх. комплексу. Принципе дистрибуције са ограничењима илуструјем карактеристичним групама:

- бн-/-вн-** Фреквентније је: *збница* Ар Крч, *збницу* Ра, него: *звница* Кр, али у бз. ком. и сих. је, као у их.⁶³⁷ *џвнџ* Кр Је До Ри Це Вр.
- бз-** Од *бзова* (у Вука *зџа*; СР 222) имам Гсг: *о(џ) зџа* Је.
- вљ-** Дискриминанта. У ЈБ се упрошћава, другдје остаје. Исп.: *настаља* ДБ, *остаљала* Бе, *поправна* (= *поправљена*) Јо, *стаљала* Јбу, са: *Врховљани* Ду, *дџивљј* Де, *зџављј* Ву, *зџдрављено* Ка, *заглављујем* Це, *зџставља* Пе, *набаваљају* Ар, *настављају* Бе, *оставља* Св Ти Вр, *остављамо* Хр, *поздравља* се Сп, *постављати* Крч, *поставља* Крч, *постављају* Оц Крч, *постављај* О, *постављало* О, *стављаш* Д, *ставља* ДБ Б, *стављај* ДБ, *стављали* Кр, *ставља* Св.
- вн-** Типична штокавска особина⁶³⁸ *-вн-* > *-вњ-* није захватила ове говоре. Свуда је: *борџница* Ву, *равно* Јбу ГЛБ Сп К, *зџвнут* Бе ДБ Ја Вл Је До Каш Це Ум По, *џдвно* Ву Ми Кр Зе Д Це Крч. За лик *боровнаком* в.т. 216 под б.
- вњ-** И секвенца *-вњ-* је стабилна. Говори се: *главња* Ви Ку Д, *главња* ДБ Гл Б Сп; *равњат* (свуда); *равњаш* Ми Мј Оц Вр Бр. Дисимилациону замјену *-вњ-* са *-вљ-* има једино: *кривљава* (т. 216 под б).
- гд-/-гџ-** Секвенца блажег диференцијалног значаја: у јб. претежно се чува у облицима (-) *гДБ*; у бз., ком. и сих. претежно се упрошћава (в. потврде у т. 80, 94, 98 и 247). Међутим, само је: *дуња* (свуда).
- гл-/-гљ-** Не мијења се као у косовско-ресавском⁶³⁹ него је свуда: *глогине* Ву ДБ Де Кр Ри Чу, *пегла* ДБ Ло Ку Сп Бр, *гљуџ*

⁶³⁵ В. код Пеца, *ibid.*, и тамо наведену литературу.

⁶³⁶ В. шире о овој проблему код П. Ивића, *Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику*, КиЈ 2, Београд, 1968, 13-32.

⁶³⁷ Пецо, *op. cit.*, 95.

⁶³⁸ В. шире Павловић – Стаменковић, *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*, Прилози проучавању језика IV, 75-77. Има је и Левач (Симић *Левач* 182).

⁶³⁹ Исп.: Алекс. – Вуком. *Жула* 301; Симић, *op. cit.*, 181; Јовић *Трст.* 76.

- здр-/здр-* Стабилан скуп. Поред примјера у т. 213 д, исп. и ове: *здрѣв-ла* До, *здрѣвѣом* У, *здрѣвѣем* Ку, у *здрѣвѣу* Крч, у *здрѣвѣу* ДБ, *здрѣв* Ву Ле, *здрѣвијѣ* Вр, *здрѣственѣ* Вр, *пѣздравѣљѣне* Крч.
- јѣ-* Муслимани га чувају: *мејѣан* (тур. *теудан*) Ву Ри Чу; у православних су алтернативне форме: *мегѣан* ДБ Вл и *мејѣан* О Це.
- зј-* Глагол *узјахати* има алтернативне форме: *уђѣт* Д, *уђѣ* Лу, *уђѣши* Вр, *уђѣо* Св, и: *узјашѣш* Р, *узјашѣ* Вл Об Оц Вр, *узјашѣ* Вл ГЉ, *узјахѣ* Чу. Спорно је *ђ*⁶⁴⁴
- За стање у изведеницама од *ѣД-* (*узѣли* — *узјели*) в.т. 82 и 240.
- Прилог *изјутра* јавља се само у стандардном или редукованом лику (т. 241 и 262).
- зљ-* За три фонетске варијације (*узљубѣ* — *узљубѣ* — *узљубѣ*) в. т. 241 д и 267.
- зм-/зм-* *змѣја* Вр, *узмѣм* — *узми* (свуда).
- зн-/зн-* Испада фрикатив (т. 252 под а) или остаје у: *знѣш* Ми Вл Вр. Усамљен је асимилациони лик *жељезѣнѣцу* према сталном *жељезѣнѣцу* и сл. (в.т. 252 под з).
- јк-* Међу 33 потврде са очуваном секвенцом у апелативу *дјевојка*: *дјѣвѣјка* — *дјѣвѣјка* (т. 75), *ђѣвѣјка* — *ђѣвѣјка* (т. 80, 1 в и 26), нашла се само једна са упрошћеном: *ђѣвѣка* (т. 80, 1 в).
- јм-* *кајмак* — *кајмака* Це Вр, али у СИХ и: *камак* Це.
- кѣ-* *ијака* У, *ијакѣ* Л, *кака* Гр, *кака-е?* Гр У, *нијакѣ* Б, *нијака* Св, *нијакије* Ку, *нијаке* Ле, са књижевним: *нијакѣе* Ву.
- кн-/кн-* Чува се у: *кнѣз* Дур, *сукно* Об, од *сукна* Це, *о(д) сукна* (т. 258 б); тако и у турцизмима: *текнаѣ* (тур. *tekne*) О, *хдкнѣм* Пе, *кнѣју* Зе.
- књ-/књ-* Према Вуковом (СР 748) и стандардном (Пров. 724) *сукња* По, овдје је: *сукна*⁶⁴⁵ Ри Це, *сукну* Об, *сукне* Ја.
- Секвенца варира и у лексеми *књига*. Исп.: у *онѣј књѣзи* ГЉ, према: у *онѣј књѣги* ГЉ, на *онѣј књѣги* ГЉ.
- Дисимилацијом *-књ-* > *-тњ-*: *кутњавина* (ријетко) Ву, али: *кукњавѣ* (најчешће) Бе.

⁶⁴⁴ В. нпр.: Пецо ГИХ 64; Вушовић ДИХ 17; Вуковић, оп. cit., 46; Ђуровић Приб. 305, нап. 144.

⁶⁴⁵ Сукња < сукн + ља (в. Скок ЕР III 359).

- кс- Упрошћава се у романизмима: *исплоддѣркѡм* (т. 162 б) Це, *исплодѣрала* Та, *есплодѣрала*; остаје у турцизмима: *бѡксус* (тур. *baht-siz*) Об, *бѡксузе* Ку, *ѣксером* (тур. *ekser*⁶⁴⁶) У, *ѣксери* Бе; тако и у германизму: *џѡксѣрипер* Ло.
- кт- Свуда је постојана. Исп.: а) у домаћим ријечима: *нѡкти* Ву ВБ Вл Ку Сп Вр, *џектала* Мј; б) у туђицама: *дѡктор* Је, *дѡкторки* (т.243 б), али *прѡкчно* Ри; у турцизмима: *барѡктѡр* (тур. *bayraktar*) Кр, *мѡктѡр* (тур. *muhtar*) Дур, *муктѡрѡ* Оџ, *џектал* (= *џекало*; в. Вук. ор. cit., 849).
- ктр- *електрѡнику* Ву.
- кћ- Према старијем *"тћи = дѣћи"*⁶⁴⁷ устаљено је: *шћѣр* Ву ЈЛ Кр Вл Бр, *шћѣрку* Гр Ми Б По, *шћѣрка* Ум, *шћѣри* ЈЛ Кр Вл Мј Хр Зе Р, *шћѣри* ЈЛ Бо, *шћѣрке* У, *трѣи шћѣрке* Бр и *шћѣ* (исп. и т. 240 г). Облици: *шћѣр* Ар, с *ѡнѡм шћѣркѡм* Р, *шћѣри* Крч – потврђују да је између *хћи* (< *кћи*) и *шћи* било *шћи*. Прије ће бити да је *ћѣр* Зе редукција од *шћѣр* него од *кћѣр*; *кћѣрки* По је непотпуна књиж. имитација.
- кч- *дрѡкчи* Ар, *дрѡкчи* Ри, *дрѡкчиѡ* Бо, *дрѡкчиѡ* јѡ Вр, *дрѡкчиѡ* Јѡу, *дрѡкчиѡ* Ло, *дрѡкчиѡ* Ву, *дрѡкчиѡ* Дур, *дрѡкчиѡ* Ву Дур Ка Пе Ми Мј, *дрѡкчиѡ* Ка, *дрѡкчиѡ* Св, *дрѡкчиѡ* ГЈѡ, *дрѡкчиѡ* Ри Бр, *дрѡкчиѡ* Пе Мј.
- кш- Разбија се у топониму *Никшић*: *више Нѣшића* Бе, код *Нѣшѣћа* Бе, за *Нѣшић* Вл, у *Нишићу* Мј; тако и: *Нѣшићи* Ми, *Нѣшића* По, али: *џѡкшире* – *ћѡкшире* (т. 234).
- лн- *стѡвно* Гл.
- лт *н-ѡсвал* Ду.
- лѡ- у *аблѡнти* Та, али: *лѡмбу* (исп. тур. *lamba = лампа*) Це.
- лѡ- *седамдѣсѣт* – *седамдѣс*, *осамдѣсѣт* – *осамдѣс* (свуда), тако и: *Хѡмѡ* Пе.
- лз- У ИХ је *Хѡнза*,⁶⁴⁸ у СИХ: *Хѡмза* Крч, *Рѣмзѡја* Вр.
- лм/-лѡ/-лмч- У свих је: *лѡмка* Гр Бр По, *лѡмка* Сп, од *лѡмка* Крч, с *лѡмком* Бо, *лѡмке* Оџ, *лѡмкујѣм* Бо, *слѡмку* Ло, *лѡмци* Дур Јѡу Ка Гр Ти Ум, *лѡмци* Јѡу, *лѡмци* Ми Мј Бо Це Чу К, с *лѡмцима* Вр, *лѡмће* Гл, с *лѡмѡди* Бо, *замѡмчиѡ* се Ка, једном и: *лѡнци* Зе, а редовно: *крѡнка* У ГЈѡ, *крѡнци* Крч.
- мл-/мл- Чува се старије стање: *млѡјѣко* – *млѡјѣко* – *млѡјѣко* (т. 58-60), *млѡн* Гл Вл Ум Крч, *дѡѡ млѡна* Лу, *ѡз млѡна* Ми, у

⁶⁴⁶ В.: Шкаљић *Турц.* 266; Пецо *Турцизми* 55; Скок *ЕР I* 488; Вук *СР* 158; *Прав.* 279.

⁶⁴⁷ Белић *Фонет.* 133.

⁶⁴⁸ Пецо *ГИХ* 93.

млин Ја Гр У Ду Кр, *пòд млином* Кр, *мљини* Је Ум, *мљинà* Је, *и́з мљинà* Ум, *мљине* Ду, *у мљинама* Је, *мљина́р* Кр, *мљйо* Крч, *у́млачй се*⁶⁴⁹ Це, *шймлè*⁶⁵⁰ Ми, али: *акшанлук* (тур. *akšamlík*) Гл.

мљ-/мљ- Нема трагова асимилације. Свуда је: *зёмља* Ја Л Д Це *зёмљè* Ми Ле Кр Мј Хр Ра Бр По, *до зёмљè* ГЉ, *зёмљи* Ду, *зёмљу* Ти, *на зёмљу* ГЉ, *у зёмљу* Каш, *у зёмљи* Гр Сп, *зёмљурина* Мј, *зёмљора́днòм* Мј, *мљèкар* – *мљèкар* – у *мљèкару* – *мљèкара* (т. 85), *зёмљена* Ло, *зёмљанè* Гл, *зёмљенè* У Мј.

мн-/мн- У бр. '17 и '18 остаје (в.т. 166). Из СИХ имам: *осамлès* Крч. Међутим, у другим јединицама владају дисимилационе фoрме. Исп.:

а) за *много* (мл:мн=3:1): *млòго* О Дур Ло Ја Пе Л Кр Вл Об Хр Зе Св Оц Д Ум, *млòга* Зе, *млòгу* Та Мј, тако и: *намлòжило се* Л, према: *мнòго* ДБ ГЉ Бо Об Ти Каш Крч, *мнòжè* се Ву;

б) за Иск личне замјенице 1. лица (мл:мн=1:3): *зè млòм* ДБ Вл, *прèда млòм* Вл, *сè млòм* Кр Сп Бр, према: *зè мнòм* Ду Сп, *зè мнòм* Ум, *пòрèда мнòм* Сп, *сè мнòм* Ја Де Л Ду Мј Бо Зе Каш Вр Лу Ум К, *сè мнòм* Ти;

в) за *гумно* (вн:мн = 3:1): *гүвно* Вр, *гүвно* У Мј, *на срёд гүвна* Гр, *на гүвно* Ло До, *на гүвно* Ја Гр, *по гүвно* Гр, *на гүвну* До, према: *на срёд гүмна* Гр, *на гүмно* Ле, *на гүмно* Об;

г) за остале: *стрàвнице*⁶⁵¹ Кр, *стрàвн'це* Б; према: *на́ја-мни́ца* Кр Бо, *зймнà* Ка.

-мљ- *сумња* Вл, али: *посумљаше* Об, *сумљам* Гр, *сумљиво* Бр.⁶⁵²

-мс- *зйнскà* Св, *òсансто*⁶⁵³ Крч.

-мт- Доследно се мијења у *-нт-* у ЈБ; други идиоми имају по неки изузетак старијег стања. Исп.: *зпантио* Ло, *зпантио* Ра, *зпантило* Вл, *пантим* Вл Мј Је До Чу Крч К, *нè пантим* Кр Је До Вр, *пантиш* Ло, *пантимо* ДБ, *распанти се* Бр, *упант(ити)* Је, *упантè* Об, *упантио* Та Гр, *упантијо* Д, *упантила* Та, *упантила* Бо Сп Вр, према:

⁶⁴⁹ У централној Шумадији: *умначи се* (Рем. ЦШ 181).

⁶⁵⁰ В. код Вука, ор. cit., 868.

⁶⁵¹ Тако и у ИХ (Пецо, ор. cit., 97). Дисимилације *мн* > *мл* или *вн* има већина говора штокавског дијалекта. Исп. нпр.: Пецо, *ibid.*; Алекс.-Вуком., ор. cit., 300; Рем., ор. cit., 184, итд.

⁶⁵² Назалну секвенцу *-мљ-* избјегава сав штокавски дијалекат. В. о томе Павловић – Стаменковић, ор. cit., 98; Вуковић П.-Др. 28; Вушовић ДИХ 27; Рем., ор. cit., 192.

⁶⁵³ Исп. Пецо ГИХ 93.

- зп̄п̄мтио* Кр Бо, *зп̄п̄мтијо* Вл, *зп̄п̄мтио* Св, *п̄мт̄и* Ти, *н̄ п̄мт̄им* Бр, *н̄ п̄мт̄и* Ум, *упамти* Ум.
- мч- *Умч̄ни* Ле.
- мц- *к̄нц̄ија* Крч и *к̄мц̄ију* В (в. и т. 267).
- ми- Паралелизам -ми-:-ми- (5:1) у коријену *комши* објаснио је Пецо.⁶⁵⁴ Ни у ЈБ ни у СИХ ово двојство нема географију. Тако се према: *к̄мшија* Об До Лу Бр, *к̄мшиа* Кр, *к̄мшија* Б Ар, *к̄мшиј̄* Кр ГЉ, *к̄мшӣ* Ле, *к̄мшију* Дур, *с к̄мшиј̄ом* Мј, *к̄мшије* Хр Ти, *к̄мшије* Вл Хр Ра, *к̄мшие* Хр, *к̄мшиј̄а* Сп, *к̄мшиј̄а* Це, *с к̄мшија(ма)* Ми, *комшӣлук* Ле Хр, *у комшӣлуку* До, чује и: *к̄ншија* Гл, Лу, *к̄ншију* До, *к̄ншӣлук* Крч, *у к̄ншӣлуку* Крч.
- нв- *ивд̄л̄ид* Је, *ив̄ент̄ар* Хр и *инвал̄иди* Ти.
- нг- *г̄агга* Оц Д Крч, *г̄агге* Хр, *г̄аггери* Бе.
- нд- *комад̄ант* (свуда), али: *ком̄андир̄ај* Ло; тако и: *ср̄нда̄ћ* Пе Де Оц, *ср̄нда̄ћа* Л Б, *ср̄нда̄ћа* Б, *о ср̄нда̄ћима* Оц.
- нз- Међу владајућим: *п̄нзиа* У, *п̄нзије* Р, *п̄нзӣе* У Ра, *п̄нзиу* Б К, *п̄нзиу* Је, *у п̄нзију* Чу, *у п̄нзиу* Гл Гр Св, *у п̄нзиу* Гр Ра, *п̄нзиско-ивд̄л̄иск̄ом* Об, *бел̄ензуке* (тур. *bilezik*), нашла се и: *п̄мзију* Б.
- нк- *од А̄нқиц̄е* ДБ, *б̄а̄нке* Вр, *б̄а̄нке* Лу, *бел̄г̄иј̄нка* (врста пушке) ГЉ, *Дал̄м̄ат̄ӣнка* Ву, *опа̄н̄ци* Та Љу, *опа̄нке* Сп По, *опа̄нке* Љу Ле, *у пер̄ц̄ула̄нки* Р, *п̄ј̄е̄нку* Ка, *пл̄а̄нке* Каш, *севд̄ал̄ӣнка* Бе, *Х̄а̄нко* Зе, *Ц̄ӣга̄нки* Де, *ча̄нку* Дур, *чӯнком* Об.⁶⁵⁵
- нс- *ӣнс̄ан* – *ӣнс̄ана* и *ис̄ана*, *ӣкс̄ан* (т. 210), али: *шамса* Це.
- нск- Најчешће се не мијења. Исп.: *ж̄енск̄ӣње* Ле, *женск̄адија* К, *кахе̄нск̄и* Оц.
- нт- *винта* (њем. *Gewinde*; в. Рј САНУ 2, 638) Крч.
- нк- Разбија се, као у другим говорима,⁶⁵⁶ дисимилацијом или редукцијом, али и остаје. Имам: *к̄л̄ӯеко* Пе, *к̄л̄ӯеко* Пе, *к̄л̄ӯека* Л, *оклад̄и се* Ум, као и: *к̄л̄ӯпко* По, *у н̄у ш̄ипку* Де.
- пс-/-пс- Редовно се упрошћава: *с̄ӯје* Бр, *с̄ӯју* Ти, *д̄совала* Вл; једном -пс- > -пц-: *ап̄цол̄ут*⁶⁵⁷ Сп. Међутим, *теп̄сија* има и -пс- и -вс-: *теп̄сија* Ра, *теп̄сију* Крч, *теп̄сије* ДБ, *теп̄сие* Ја; *тев̄сија* Хр, *тев̄сију* Лу, *у теv̄сиу*⁶⁵⁸ У.

⁶⁵⁴ Пецо, *ibid.*

⁶⁵⁵ В. код Пеца, *op. cit.*, 94, и тамо наведену литературу.

⁶⁵⁶ Исп.: Пецо, *op. cit.*, 98; Вуковић *П.-Др.* 38, Вушовић *ДИХ* 27; Рем., *op. cit.*, 192.

⁶⁵⁷ У Шумадији: *оп̄ц̄ӯју* (Рем. *ibid.*).

⁶⁵⁸ Исп. у тур. *tepsi* (Шкаљић, *op. cit.*, 611; Пецо *Турцизми* 128).

- нт-/нт-* Свуда је: *тйца* Ву Ло Л, *нй тицѣ* Ку, *тйцу* Ку, *тйчица* Ку, али: *лѣнтйр* Ву, *лѣнта* Ву, *лѣнтѣ* Ву. И овдје је, као у ИХ,⁶⁵⁹ *Автѣцу* Об. Међутим, у лексеми *хѣта* *-нт-* > *-вт-*: *хѣта* Гр, *ѣтѣ* У, *хѣту* Ло Гл, *по ѣту* О.
- пч-/пч-* Недоследно *пч-/пч-* > *ч-/ч-/вч-*. Исп.: *чѣлѣ* Оц, *чѣле* Мр Ти, *чѣлѣ* О ВБ Ми Ле Ку Вл Св Ар Ти Каш Вр Бр, *ћѣлѣ* Јбу Ка, *зучастй* По, са: *пчѣле* По, *пчѣлијѣ* Оц, као и: *кѣвчѣм* Сп, *кѣвчали се* По, са: *кѣпчат* Сп.
- пш-/пш-* Нема потврда за африканизацију; *пш-* > *ш-* досљедно; *-пш-* > *-вш-* или остаје. Свуда је: *шѣница* Ду Ар Крч, *шѣнѣца* К, *шѣнца* ДБ Об Крч, *шѣницѣ* Ду, *шѣнѣцѣ* Ја, *шѣнцу* Та, *шѣничнй* Ја, *шѣничнијем* Це, али се са: *лѣвшй* Крч, *лѣвшѣга* Јбу, *лѣвшѣ* Ку, чује и: *лѣпшй* ДБ, *лѣпшѣ* Ку, *лѣпшѣ* Це.
- пшт-* Свуда је: *општина* – *уопште*; у бз. и: *овштина* – *уовште* (т. 259 ђ).
- рм-* *хемѣтичкй* Ву.
- свј-/свј-* О судбини скупа *сѣв-* у основи *сѣвЦ-* (*сѣјѣдок* – *осјѣдѣч'ит*, *ѣѣдок* – *пѣсѣдѣчит*) в.т. 73 и 81. в.
- свр-* У свих је: *сврѣка* (праслов. **s(v)orka*) Ло Ле Вл ГЛЈ Чу, али: *сврѣѣ* (праслов. **svьrd-ъѣ*) или **zvьrd-lo*⁶⁶⁰); тако и у топониму: *Шврѣкино Сѣло* (код Сарајева) Гл, у *Шврѣкину Сѣлу* (исп.: Крампа, лѣпата – наша је парѣла, Шврѣкино се сѣло изгрѣти мѣрѣ) Оц.
- ск-/ск-/сц-* Чува се свуда: *дѣска* К, *дѣска* Јбу Ка Ле, *дѣску* Р, *по(ѣ) дѣскѣм* Ум, *са дѣскѣм* Бр, *нѣ онѣј дѣсци* Це, *у јѣднѣј дѣски* Зе, *притйскујеш* ВБ, али се у бз. и африкатујује: *дѣцка* Ар, *дѣцке* Ар, *дѣцке* Зе, *ѣ(ѣ) дацкй* Ле. Међутим, устаљено је: *шкѣтула* – *шкѣтулѣ* Ум.
- скр-* Према стцслов. *скрипати* (исп. лат. *scribere*) је: *шкрйпа* – *шкрйпѣ* (= пеѣина у стјенама) Ум, у *шкрйпину* Ум, *низѣ шкрипе* Ум.
- сл-/сл-* Остаје у: *блѣгослѣв* Кр, *јѣсле* Кр Мј, *нѣ јаслама* Оц, *слѣвѣ* Це, *слйске* (= залиске) Кр, *слѣмио* Ра, *слушѣј* Кр, *прѣславѣло се* До.
- Од старијег *слива* увијек је *шљива*: *шљива* Ар К, *й шљива* Кр, *шљивѣ* Кр, *нѣ шљиву* ГЛЈ, *шљивѣ* Ву ДБ Ја Ле Кр Це Крч К, *шљивѣ* Кр, *шљиву* Кр.
- Глагол *мислити* у бз. има и *-с-* мј. *-сл-*: *мйслити* Ло, *мйслйм* Л ГЛЈ До Оц Вл Об Хр Ти Каш, *мйслй* Ти, *мйслио*

659 Пецо ГИХ 98.

660 Скок ЕР III 374-375.

- Ар, мислило се Ти, измислим До, али и: мисим Љу Пе Б
 Је, не мисим Ле.
- см- Боље се чува архаично *пјесна* (отуда у Вука: *пјеснарица*)
 него новије *пјесма* (в.т. 73, 217 и нап. 504).
- сн- *снџмит* Д, *снџмати* Пе, *снџмаш* У Сп, *снџма* Та Мј Лу,
снџми Ра, *снџмају* Пе, *снџмѓ* Об, *снџмио* Пе, *снџмали* Та
 Б, *снџмање* Пе Мј. Тако и у: *снџјег* – *снџјѓг* – *снџјег* –
снџјѓг (т. 52, 53), *ѓ(ѓ) снџјега* – *нѓ снџјег* (т. 65-68), а у бз.
 и: *снџгови* Ја Д.
- ст- Африкатизацијом *ст-* > *ц-* у: *цебло* (= *стабло*) - *цеблу* Де,
нѓ онај цебѓ Де; једном и *с-*: *пѓ онијем себловима* Де.⁶⁶¹
 Иначе се чува: *пѓ старѓс* (в. *Прав.* 87-88, 562) Ву Ра, *стаѓ-*
лаш Д, али: *слање* мј. *стање* Ти. Према лат. *studere* чешће
 је: *штѓѓрам* Де Ум, *штѓѓрѓ* Ку него: *стѓѓра* Ку.
- ст- Придјиви од именица на *-ст* имају алтернативне форме:
болестан Ву Гл До, *жаѓостан* Вл, и: *ѓѓлесан* Кр, *ѓ болесан*
 Кр, *власан* Лу, *радосан* Крч. У другим типовима секвен-
 ца се досљедно чува: у *листу* Л, *могућности* Ву, *раста*
 Кр, *растѓѓ* Кр, *растѓѓ* Ја, по *растѓвима* Кр, *храстѓвина*
 ГЉ, *храстѓвинѓ* До, *чистѓина* Зе, *чистѓћу* Бр, *храстѓѓ* Ву,
растѓѓ Це, *храстѓѓ* ГЉ Ар, *чѓста* Хр, *чѓсту* – *чѓсту*
 Бр, *ћѓсте* ВБ, *чѓсте* Гл, *чѓсто* Ја Д, *дајѓта* Ка, *трѓста*
 Ми Ле Бо, *јѓсте* Ло Ми Ар До, *јѓсти* (чешће је: *јѓс*; в.т.
 259 б) Пе Ле, *пѓјѓсти* Вл, *пѓчастѓм* Ја, *пѓѓастѓ* се Гл,
пѓчистѓ Лу, *пѓсти* (в. *пѓшћи* и *пѓћи* у т. 255) Гл, *чѓстѓ*
 се Ја Це, *чѓстѓ* Св, *чѓстѓли* се Гл, *чѓсто* Бе; тако и: у
ѓгусту Ву, *специѓлиста* Та, *чѓстѓрна* Лу, *јѓстѓк* Оц. Од
опрѓстићѓш редукцијом и асимилацијом дошло је *прѓћѓш*
 (т. 240 г).
- ст Упрошћавање *-ст* је позната појава у штокавском дијалек-
 ту.⁶⁶² У ЈБ и СИХ није досљедно остварена (*-ст:-с* = 1:2).
 Нема чињеница, као у ЈИБ,⁶⁶³ за диференцијацију по вје-
 рама; закључак проф. Ивића⁶⁶⁴ да је "у јужним крајевима,
 све до Мостара и Сарајева", *-ст* упрошћено – остаје ако се
 занемаре примјери у којима је ова секвенца враћена ана-
 логијом. Свуда се, и у свих, по ЈБ и СИХ са: *ѓѓлѓс* Ву ДБ
 Вл Мј Об Ри Пе Кр, *влас* Је Каш, *ѓд влас* Љу, *глѓпѓс* Мј,
ѓѓжнѓс Је До Ра, *ѓѓжнѓс* Св, *жаѓлѓс* Бо Је, *ѓскренѓс* Л, *кѓс*

⁶⁶¹ У западној Херцеговини је: *ѓѓѓ* / *ѓѓѓ*; у ЦХ : *ѓѓѓ* и *ѓѓѓ* (Пецо ГЗХ 145).
 Појави претходи метатеза.

⁶⁶² За стање на јужном крилу в.: Пецо ГИХ 105-106; Вуковић, *ор. cit.*, 32; Вушовић,
ор. cit., 31; Шурмин *Сарајевски* 194; Јахић *Босна* 316-317; Станић *Ћсочки* 135-136.

⁶⁶³ Исп. Јахић, *ор. cit.*, 316.

⁶⁶⁴ Ивић *Дијалект.* 136.

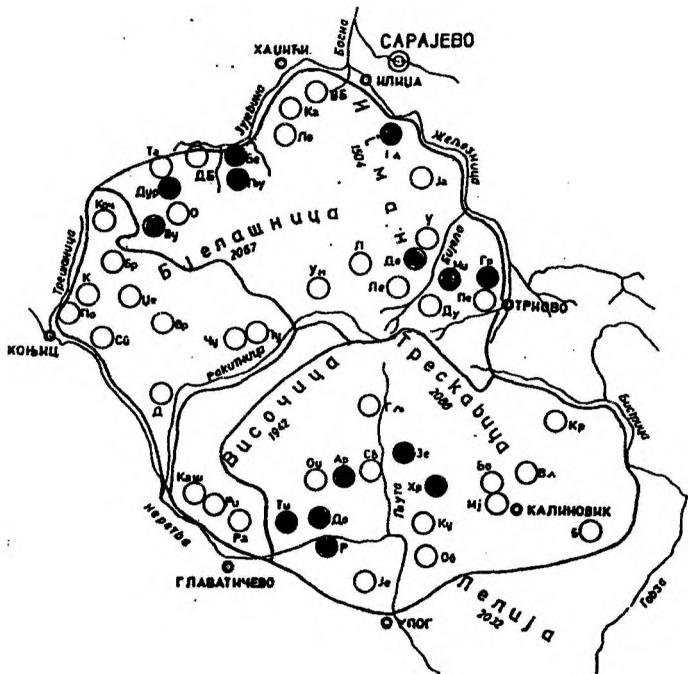
Вр Ум, *крс* Ја Вр, *лис* Ја Хр До, *лис* *пд* *лис* ДБ, *дружнѝ* *лис* Дур, *на* *лис* Кр, *мас* К, *милѝс* Ле Крч, *могућнѝс* Је, *мѝс* Гр, *плѝс* О Љу Ја Кр, у *плѝс* Гр, *прѝс* Ву Гр Де Ти, *рѝдѝс* Кр Бо, *рѝс* Об, *пѝд* *рѝс* ГЉ, *сипљивѝс* Зе, *стѝрѝс* Вл, *пѝ* *старѝс* Ву, *хрѝс* Ву, *чѝс* Ра, *чѝс* Ми, може чути и: *брѝт* Ло, *вѝјест* Ву, *влѝст* Дур Каш, *кѝст* Ву, *крѝст* К, *лѝст* Ву Ло Ја До Ум, *могућнѝст* Ку, *националност* Хр, *одговорнѝст* К, *плѝст* Бе, *прѝст* Ву Љу Ми, *рѝст* Кр, *специалиѝст* Та, *чѝст* Та Пе, *хрѝст* До, *чѝст* До, *ћѝст* ДБ. Једино је плозив уклоњен из шест: *шѝс* Љу Ло Де У Ј Мј Је Оџ Ра Џе Чу К, *ѝ* *шѝс* У Ду Ку Р, *дѝ* *шѝс* Кр Ра, *ѝ(ѝ)* *шѝс* Кр, *пѝ-шѝс* Ву ГЉ Бо Је Зе До Каш Сп, *пѝ-шѝс* Б За стање у бр. '11-'9 в. т. 166.

- ств- *учестовѝ* Вл.
- стм- *ѝсму* Сп.
- стр-/стр- Старије -стр-⁶⁶⁵ > -штр- у: *ѝштрит* А, *ѝштар* Ар Ра, *ѝштриѝ* Ар. Свуда је: *ѝ(ѝ)* *стрѝ* Ја, *стрѝшиѝ* ГЉ, *стрѝгеле се* Кр, тако и: *Аустрија* Чу. За -стр- > -скр- в.т. 254 в и нап. 600.
- тк-/тк- *кѝ*, *ѝко*, *нѝко* (т. 93), *нѝко* итд. (свуда); *кѝница* Љу Гр, *кѝница* Ри, *кѝнѝца* ВБ, *кѝнца* Та Гл, *кѝнѝѝ* Ле, *кѝнѝу* Ле, али: *ткѝт* Ву, *ткѝѝ* Џе, *ткѝѝ* По, *ткѝј* Ра Џе, *ѝтки* У, *ѝткѝј* Ти Ра.
- тн- *Рѝкитница* Лу Ум, *Рѝкетѝца* – *Рѝкитѝѝѝ* (т. 138 2а), *Рѝкитѝца* (т. 251), *на Рѝкитници* Ум, али и: *Рѝкинѝца*, *на Рѝкитници* (т. 251). Приѝјев од *лѝто* је као у књиж. језику: *лѝтнѝ* – *лѝтнѝѝ* – *лѝтнѝ* (свуда); једном и: *лѝтнѝ* одијело Та.
- тск- Африкатизација је искључена; досљедно се упрошћава на -ск-: у *Сѝвѝсѝкѝм Сѝвѝзу* Б, *Хрѝѝскѝ* Је, *Хрѝѝскѝ* Ло Ка Ти, *Рѝѝскѝ* У, *сѝјѝскѝ* Ми Каш, *сѝѝскѝ* Гр, *сѝјѝскѝѝ* Бе, *сѝјѝскѝм* Ти, *хрѝѝскѝ* Та, *рѝѝскѝ* Гр. Имам једну деформисану туђицу: *апѝратскѝм* (= *операторском*) Ку.
- тсѝ- *упѝство* – *упѝствѝ*, *пѝсто*, *дѝвѝсто* (свуда).
- ћн- Забилежио сам: *ѝѝжићнѝ* Ло Ле Вл Чу и *ѝѝжићнѝ* ГЉ, *срѝтан* – *срѝтна* Ло Ле Вл ГЉ Бо Чу, *срѝтну* ДБ.
- ћњ- Редовно је: *ѝдћњѝк* (свуда). Траг -ћњ- > -тњ- сачуван је у ликовима: *пѝткоѝнѝѝѝ* (= *пѝткућнѝѝѝѝ*) Ти, у *пѝткућнѝѝѝѝ* (т. 267), у *пѝткоѝнѝѝѝѝ* Ти, *пѝткућнѝѝѝѝѝ* Пе. У ИХ је: *кућнѝѝѝѝѝ*.⁶⁶⁶ Појава је позната и

⁶⁶⁵ О судбини -стр- у штокавском дијалекту в. Симић Левач 174, нап. 206.

⁶⁶⁶ Пецо, *op. cit.*, 97.

- другим говорима.⁶⁶⁷
- хв-/хв-* У посебном дијелу рада (т. 224-225) имају 152 потврде за *хв-/хв-* у: *хвала, дохвати, кафа* и сл.
- хт-* За *хт-* у облицима гл. *хтјети* в. т. 73, 96 (нап. 280-281) и 223 (нап. 517).
- цр-/тр-* Старе групе *цр/чр-* замијењене су са *цр-/тр-*: *трешња* (т. 93), *цријево* (т. 61), *Црнџа вџа Ло, у Црнџм вџу Ка, ис Црнџ Гџре У Ри К, ис Црнџ Гџре Б, црнције Ум.*

Карта бр. 10: Група *-чн-* у говору Муслимана ЈБ и СИХ

ЛЕГЕНДА

- -чн- и -шн-
- -чн-

⁶⁶⁷ В. нпр.: Вуковић, *op. cit.*, 48; Вушовић, *op. cit.*, 28; Пиж. *Кол.* 102; Симић, *op. cit.*, 199; Алекс.-Вуком. *Жупа* 300. За објашњење в. *Slavia* XI 594.

-чк- Не мијења се (*ћ* или *ч'* мј. *ч*, в.т. 234, по ЈБ, друге је природе). Тако се међу: *мџчка* ГЉ, *мџку* Дур, *мџке* Д, *мџка* До, *мџкиња* ГЉ, *мџкџ* Оц, *рукачку* Ум, *руч'ком* ДБ, *тачку* До, *тачков* Кр, *тачков* Крч, *височ'ку* Бе, *височку* Ја, *вайкака* Ја, *вајничку* Ле, *дугач'ка* ВБ, *дугачкџ* Ја, *жуновашком* Ло, *ловач'ко* Це, *пјешачка* Ле, *сељач'ко* ВБ, *сељачко* Ја, *сељакџ* Це, *херцеговачку* Бе, *доч'кам* Гл, *доч'ко* Гл, *дочкала* Гл итд., као и: *бичкија* (исп. тур. *bički = сјећи*) Ти, *бичкијаши* Ти, *уцкур* — *уцкур* (према тур. *uçkur*) По, нашло само: *социјалишкџ* Б са -шк- мј. -чк-.

чл- Свуда је: *чланак* (*talus*), *члан*, *чланџ*. За старије *чловџк* (*човџек* — *човџек*, *чоек* — *ч'оек* — *чоек* — *човек*, *чоџек* — *хоџек*) в.т. 73, 93, 182 и нап. 452-453.

-чн- Дискриминанта националног обилежја а међудијалекатског значаја. У православних и католика остаје, али се у муслимана, само у јб. и бз. (карта бр. 10), мј. -чн- чује и -шн-. Исп.:

1) у муслимана:

а) јб. и бз.: *зачачником* Ку, *за човачице* Бе, *брач'на* Бе, *калдрично* Ми, *лаичнџ* Ти, *мат'чинџ* Хр, *млајечни* До, *обич'на* Гл, *обичну* Ти, *обич'није* Гл, *дбл'ач'но* Ву, *пластично* Св, *коначно* Бе, *недбично* Гл ГЉ, *обично* Хр Ар Оц, *ддлично* Мј, *пдродично* Ти, *прлично* Ву Гр, *прлично* Гр, *прличниџ* Љу, *ручно* Хр, *седмично* Хр Р, *слично* Мј Оц, *тачно* Бе Хр До Оц Ти, *тач'но* Бе Це, *ташно* Ло;

према: *амицишна* Зе, *браћинну* Ми, у *матинни* уред Хр, *недбишно* До, *обишнџ* Ву Љу, *обишнџ* Дур, *фалишна* Це, *зачачно* Бе, *мјесечнџ*⁶⁶⁸ Р, *недбишно* Гл, *недб'чно* Дур, *обишно* Ар Ти, *обишно* Гл, *ташно* Бе;

б) ком. и сих.: *научнџ(х)* Ум, *намучнџ* Вр, *пластичнџ* Ри, *ручнџ* Л, *лаично* Ум, *мјесечно* Чу, *обичније* Ум, *пракчно* Ри, *ручно* Ри Д, *тачно* Вр;

2) у православних и католика (свуда): *руч'ник* ДБ, *обична* Це, *обична* Це, *обичнџ* Ја, *ручнџ* У, *слична* К, *тачно*м Та, *шеничниџ*м Це, *обично* О Крч По К, *прлично* Об, *слично* Ја Ле, *тачно* Та Ле Об Дџе.

Вуковић претпоставља да је -чн- > -шн- досљедније "и *okolini Trnova*"⁶⁶⁹ него у Кршеву и Лепеници. Шурмин,⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ Овако и у западној Босни (Пецо *И-ша* I 242).

⁶⁶⁹ Вуковић *Кр-леп.* 307; исп. и Ваљ. *Вис.* 342.

⁶⁷⁰ Шурмин *Сарајевски* 195.

Брозовић⁶⁷¹ и Јахић⁶⁷² ову групу немају гдје би требало. Из новије литературе се види да је *-чн-* > *-шн-* босанска особина (имају је: Високо,⁶⁷³ цијела сјеверозападна, сјеверна и сјевероисточна Босна⁶⁷⁴ и ишћ. западне Босне.⁶⁷⁵).

Аналошку замјену *-чм:* мј. *-чн-* (*почму* : узму), потпомогнуту дисимилацијом,⁶⁷⁶ имају сва три народа, спорадично у јб., бз. и ком., чешће у сих.: *пџчнџм Ум, пџчнџш У, пџчнџ* Ву Љу Бе Ле Ку Оџ До, *пџчнџ Ло, пџчнџ У, пџчнџ Ву, пџчнџ* Пе Бр, *пџчнџ Де*, али и: *пџчмџ Це, пџчмџ се Це, пџчмџм* (према: *почмем*) К, *пџчмџ* Крч По К, *пџчмџ* О Ти; једном и: *пџчнџ* Ми.

- чт-* *нџрочто* Љу Б Вр и *нџрошто* ДБ Гр.
- шк-/шк-* *вџшка* (*capis*) Ле, *вџшчина* Вл, *Љубушкџг* Ка, *џшкџбиџа* Ло, *шкџпи* Сп Це, *шкџлџ* Гр Св, *џ(џ) шкџлџ* Св, *џ шкџлу* ВБ Гр Ми Бо По, *џ шкџлу* По, *џ шкџли* Гл Кр Св Оџ, *џ шкџли* Св, *шкџлџ* Ти, *шкџлџ* Св, *шкџлџли* Ра, тако и: *фрџшко* — *фрџшко* ДБ, као и: *ешкџју* Сп, *пџшкџр* Крч.
- шл-* *џшло* Та.
- шњ-* *гџдишнџца* — *полугџдишнџца* Кр.
- штв-* *џруштџво* Ми Л Бо Р, *џруштџва* ДБ, *џруштџву* Де, *џруштџвен* Л.
- шт* *вџеш* Је и *вџешт* Та, али: *вџештџ* Ар.
- шч-* *пџшче* До Ум, *пџшче* Вл, *пџшчџд* Ти, *нџ пџшчџд* Лу, *Грџшча* Ти, *џд Грџшчџ* Оџ, *пушчџнџ* ГЉ; *џ џшчџнџ* (према тур. *aşçı, ahçı*⁶⁷⁷) Гр.
- За *башча* и *бошча* в.т. 220 под 4.

22. СУГЛАСНИЧКЕ ГЕМИНАЦИЈЕ

272. Консонантске гемминације у босанским говорима су и даље теоријски проблем.⁶⁷⁸ Проблем је још већи што сви муслимански говори овамо нису испитани, а не знамо ни стање у Санџаку, тако да се не могу одредити гемминатне варијације нити дати одговори на питања о узроци

⁶⁷¹ Броз. *Ијешћ*. 140.

⁶⁷² Јахић *Босна* 295-302.

⁶⁷³ Ваљ., *ibid.*

⁶⁷⁴ В. БХ ДЗб II 94, БХ ДЗб V 158.

⁶⁷⁵ Пецо, *ibid.*

⁶⁷⁶ Има је и СБ (В. Броз. *Фојн*. 173).

⁶⁷⁷ Шкаљић, *op. cit.*, 192.

⁶⁷⁸ В. о томе шире: Вуковић *Међујез. додирџ* 162-163, *Жена* 53; Пецо *Ут. тур. јез.* 141-145; Јах. -Тош. *Гем.* 77-94; Јахић *Босна* 319-335.

ма и природи ових појава. Тим чињеницама је одређен и карактер овог прилога.

Компактне зоне са геминатним изговором консонаната има једино ЈИБ.⁶⁷⁹ Неспорно је да су геминације "unutarjezičke, sistemske vjerovatnoće"⁶⁸⁰ Али, у ЈБ имају неколика типа геминација, а све нису исте природе, нити су све спорне. Диференцирају се четири типа: постредукцијске (*доселли*), култне (*ценназа*), бројне (*једаннес*) и скупне (*ни < дн, њњ < дњ*).⁶⁸¹ Прву имају све три вјере (свуда), другу и трећу — само муслимани (свуда), а четврту, такође, само муслимани у ијешћ. јб. и ијешт. бр. (карта бр. 11).

273. Гдје су синкопе *и* (т. 136,138-139), *е* (т. 155) и *а* (т. 153), обичне су у свих и постредукцијске геминације у категоријама:

а) именица: *дјѣтта* Дур, *зѣ планну* Оц, *нѣ планну* Јбу, *на плѣнну* До, *у планну* Дур Ло, *плѣнне* Каш, *плањњѣци* (исп. и: *планињѣкѣ* — *плањѣкѣ*) Јбу, *слѣнна* Та;

б) замјеница: *нѣккав* (чешће је: *накав* и *некакав*, т. 175 и 399) Ти, *нѣкку* Ву, *нѣккав* Дур, *нѣкка* Ло, *нѣккѣм* Ми, *нѣккѣ(х)* Об;

в) глагола: *дозвѣлла* Гл, *досѣлло се* Бр, *досѣлло* Каш Сп, *досѣлли* О ВБ Ја Пе Об Је Ти Ри По, *извѣлли* Зе, *изгрѣт^м* Гл, *жѣлло* Бе, *згулли* ГЈ, *издијѣлло се* Це, *издијѣлло* ДБ, *издијѣлли* (т. 54) Ти, *изгулли* Бр, *исѣлли* Ја, *насѣлли* Ар, *натѣлло* Де, *осѣлло* У Кр Зе По, *осѣлли* Ум, *обдѣлла* Бр, *пѣлли* Бе, *подијѣлли се* Пе, *помдѣлле* ДБ, *пѣпнѣј* Де Вл, *рѣзнае* Ми, *расѣлло се* Об, *рѣтт* Ми, *развѣлли* Зе, *развѣлле* Лу, *расѣлли* Ву;

г) ријечца: *јѣкко* Ри.

274. Култне геминације су имитација страног изговора. Према томе, неспорно је да су оне адстрат. Имају их само муслимани, претежно у турцизмима обредног култа: *мѣлѣ* Аллѣху Ду, *шѣћур* Аллѣху Бе, *аллѣхами* Ум, *аллѣхимѣнет* (= *довиђења*; исп. и: *лахимѣнет* До,) Ду, *ѣкшам хѣлла* (в. и: *ѣкшам хѣјрдсум*, *алѣх разѣдсум*, *алѣх рѣзио*, т. 320) Јбу, *ценнѣза* (у католика у ЈБ: *ћенѣза*, т. 234 36) Хр Ар Вр, *на ценнѣзу* Св; тако и: *ћуллѣхе* Д, *ѣллѣ* (тур. *illa* = *свакако*) Де, *ма на ѣллѣ зѣзит ме* (т. 106).

275. Код бројева геминантан изговор се чује само у *једанаест* а никако у *дванаест*, *тринаест* као у ЈИБ:⁶⁸² *једаннес* — *једаннѣстѣ* — *једаннѣску* (в. потврде у т. 162). Ријекто ће се наћи који Муслиман да тако не говори (*ни:н* = 8:1). Могуће је да је овдје адстрат само потпомогао конзервацију архаичног изговора из облика *јѣдњѣ* на *десѣте*.

276. Групе *дл* и *рл* су стандардне. Сви говоре: *ѣдлука* Гл Ми Де Л Кр Мј Об Је Зе Св До Ти Ра Каш, *сѣдла* Кр, *вѣдла* — *вѣдло* — *вѣдли* (т.

⁶⁷⁹ Јахић, оп. cit., 328-330.

⁶⁸⁰ Јахић, оп. cit., 331.

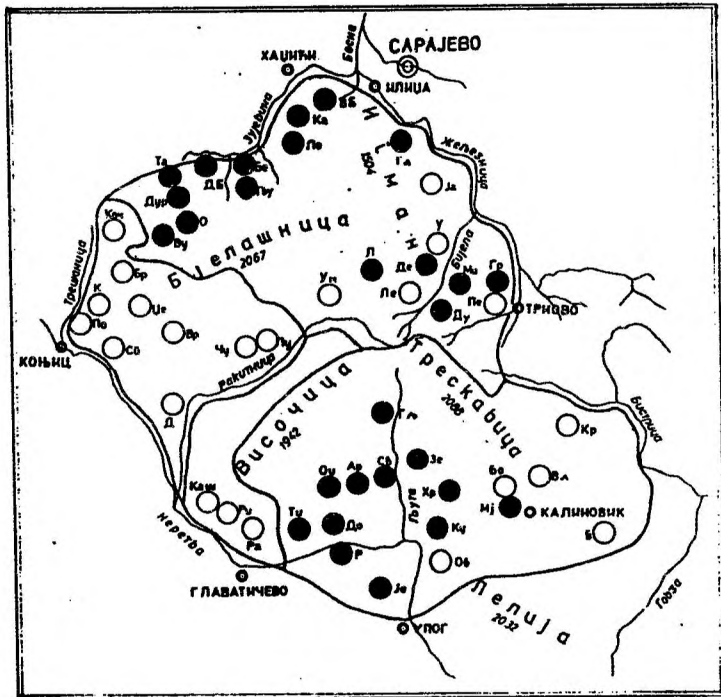
⁶⁸¹ Посљедње се јављају само у сугласничким скуповима *дн* и *дњ*.

⁶⁸² В. код Јахића, оп. cit., 320.

138 2д), *кѣрлица* (чешће је: *шкѣпи*).⁶⁸³

277. Дискриминирајућим геминацијама националног обиљежја а међудијалекатског значаја у групама *дн*, *дњ* посвећена је специјална пажња. Позната су три могућа модела реализације секвенци *дн*, *дњ*: (1) групе остају, (2) испада пловив, (3) мј. \emptyset развија се сонант.⁶⁸⁴ Споран је трећи. Прилог рјешавању овог проблема може бити обимна грађа, класификована по народима и идиомима.

Карта бр. 11: Група *дн* у говору Муслимана ЈБ и СИХ

ЛЕГЕНДА

- *дн*, *дн*, *нн*, *н*
- *дн*, *дн*, *н*

278. Дискриминанта *дн* различито се реализује. Православни и католици имају свуда: *дн*, *дн*, *н* (15:1:2). Муслимани су некомпактни

⁶⁸³ у ЈИБ: *џлуку*, *кѣллицу* (Јахић, оп. cit., 328).

⁶⁸⁴ Јах.-Тош. *Гем.* 78, нап. 8-10.

(в. карту бр. 11); у јб. и бз. је: *дн, ђн, нн, н* (4:1:2:3), а у ком. и сих. само: *дн, ђн, н* (61:1:11). Три су резултата овдје битна: (1) геминацију имају само муслимани у ијешћ. јб. и ијешт. бз.; (2) геминантни изговор нигдје није општа појава у фонетском систему, тј. нема ни једног муслимана који говори само: *јенна*; (3) лијева обала Железнице није зона изразитих редукција нити се оне овдје чују у православних.⁶⁸⁵ Што се даље иде од Сарајева ка југу, геминације све више јењавају да би потпуно ишчезле пред Комском жупом. Исп.:

1) у муслимана:

а) јб. и бз.: *у нну Мј, вреннџ Ми, највџрннџ Мј, гланна Љу Де Мј, јанна Љу Де Ку Ар, јанна Љу Л, јеннџ Ми Де, јеннџа Ду ГЉ, за јеннџа Ло, за јенне Оц, на јеннџм Ку, јенна Ву Ло Гл Ми Де, ни јенна Ти, јенна по јенна Де, јенна бџкџа ГЉ, јенну Вл Гл Ду Ку Ар, ни јенну Љу, под јеннџм бџкџџм Л, у јеннџј плани Ми, јенно Љу Ар Л, јенне Љу Де Л, дџннџш Ми, дџннџ Гр Ми Ку, зџтребаннџ Ми, огланниџо Ар, дннеџе те Ку, днниџо Љу, јеннџм Де, јеннџко Гр Де Ду Ар; тако и: *кџ-ннџс Хр, кџ-ннџс Хр;**

према: *зџјениџа Гр, зџнци Ло, мџнџк Ду, до пџнџ Зе, сџјениџу Де, глана Гр Ми, зџениџку Ду, јџне Де, хлана Гл, јџнџа До, јџнџ Гл Гр Ти, јџног Ву, с јџниџем Зе, јџни Оц, јџна Ву Ло Ка Гл Де Зе Св До Оц Ти, јџна чџста ГЉ, ни јџна Гр, јџнџ Св, од јџнџ Мј, јџну Ву Ка Гр Ми Де Ду ГЉ Ку Зе Оц Л, у јџнџј Св Оц, јџне џџве Де Оц, јџно Гр Де Ду Мј ГЉ Хр Оц, јџно по јџно Љу, у јџнџм Св, дџнџ (= дџдне) Хр, дџни Св, зџпанџ Св, џспанџ Ло Гр, днесе Де, пџнџм Ло, пџнџ Бе Хр Св, поглџнем Ка, поглџну(х) Зе, прџпанџ Л, упанџм Ло Ду, упану Хр, зџјено Ло Зе, зџено Љу Де, зџјено Гл, јџнџм Гр Мј Хр, днсно Ло Хр, одјџнџм Л, свџно Бе Гл Гр Де Зе, слџбоно Је Оц; тако и: *кџ-нас Хр;**

код *јџнџг Ми, на јџнџм Бе, јџдна Де Мј Зе, из јџнџ Зе, ни јџнџ Ку, јџнџ Ми Ар, јџну Ду Ку Хр Л, јџну вџчџ Мј, јџно Де, јџни Ло, зџдџнџмо Ву, дџниџџа Ку Св, пџднио Ву, јџнџко Гл Зе, јџнџм Ка Зе; тако и: *кџ нџс Бе Хр;**

на *днџвниџу Хр, днџвниџе Хр, мџднџк Ду, на дну ГЉ, у дну Дур, пџдне Љу, сџднџиџи Л, гџдна Ло, гџдна Дур Ду Је Хр Зе Св Ар Р До Оц Ти Л Ми, зџднџиџе До, зџдни сџт Ву, јџдно Ми, наднџешџно Дур, сџсјџднџе Гр, јџдна Дур Ву Ка Ду ГЉ Је Ку Хр Зе Св Р До Оц Ти, јџдна тџчило Оц, јџнџ Ка Л, преко јџнџе стрџнџе Св, јџнџј ГЉ, јџну Дур Ву Ду ГЉ Хр Р, под јџнџм Ти, у јџнџј Ку, у јџнџј дџски Зе, јџнџг Дур, Зе, јџнџа ГЉ Ар, ни јџнџг Оц, јџно Дур Гр Хр Р До Ти Ву, уз јџно Де, јџни Бе, јџниџе До, дџднџ Ву Р, дџдни Ву, дџниџе(ти) До, однџсе Хр До, однџсемо Хр, дџниџо хџ Је, дџнио Је, зџедно Ду До, зџедниџки Ду, јџнџм Дур Ми ГЉ Ку Ар Р До Оц, јџнџко Зе Св, слџбодно Хр, нџопхџдно Хр, свџдно*

⁶⁸⁵ Исп. резултате Јахићевих истраживања (Босна 328-329; в. и Јах.-Тош., ор. сџт., 83-84).

Ву, чјодно Ти; тако и: *под ноге Ду, код нас Ми Је, код нас До Оц, под нама Ти;*

б) ком. и сих.: *на дну њиве* (т. 320) Бр, *надница Ра, подне Лу, вриједније Ум, гладна Ра Ри Каш Сп Вр Чу Лу Ум Бр, гладни Лу, згодније Д, јадна Бр, слободни Ум, хладна К, једнога Вр Ум, једнога Ум, једна Ра Ри Каш Д Сп Вр Чу Лу Ум Бр, једне Д Лу, код једне Каш, једну Д, о једној Каш, про једније брѝ Лу, на једне стијене Каш, једно Каш Вр Чу Лу, у једноме Каш Д, однијели Бр, погледнук Чу, погледни Чу, заједно Д, заедно Ум, једнако Ра Д Вр Чу Ум Лу, једном Лу, сведно Лу, слободно Лу;* тако и: *код нас Каш Вр, поред нас Ра;*

једном Ум;

јана Бр, јену Ум, у једној Каш, јено Сп, панем Сп, опане Каш, пане Ум, препане се Бр, свено Ум, као и: код нас Д;

2) у православних и католика (свуда):

најередни О Ле, годне ВБ Кр, годну Та, шесет(т) годна Та, господн-дкторе Ра, у дну Вл, задно ВБ, подне Та Кр, гадно Ле, гладна О ВБ Ја Пе У Кр Б До Об Це По Та, гладно Крч, жедна Кр, жедни Об, јадна Кр, једнак Ја, једнака К, ладно По, хладном По, у сусједном Б, најугледни ДБ, једног Та Пе У Ле Вл Об, једнога Вл, у једнога Це, у једноме Це Крч, једни Пе, про једније кришва Вл, једна Об Та Ја Пе У Ле Б Бо, једна об Вл, ни једне Ја Кр, једну ДБ Ле Б Об По, под једном Це, у једној Пе Вл Це, једно Ја Пе Б Бо Об Це Крч, до једно У, даднем Ја, дадну Б, и даднем Та, дадне У, огладнио Кр, однијет Вл, однесе Ле, сједне По, заедно Це, једнако Б Це, једном Пе Це, односно О, сведно Ја, свеједно У Бо, свеједно К, свеједно Це, слободније Ја; код-нас ДБ Б Бо Це Крч, код-нас Б, код нас Це, според-нас Бо, од-неки О;

са: једна Та У Кр, у једну Б, једно Та, на едно седам метара ДБ, заедно Це;

и: заедници Це, зенцу Б, у заеници Кр, јено Пе, јено два-сата Пе, опане ДБ, пане Та ВБ, припане ДБ, спане ДБ, упане Та.

279. Група *дњ* има другачију судбину. Геминација се готово не чује него се свуда уз стандардно *дњ* и редуцирано *дњ* на њ јавља и реализација *дн* са непотпуним плозивом испред назала.⁶⁸⁶ Само је фреквенција ових реализација различита по народима и говорним типовима: *дњ: дњ, њњ:н* = 16:9:1:16 (муслимани у јб. и бз.), 10:0:1:2 (муслимани у ком. и сих.), 6:1:0:1 (православни и католици свуда). Исп.:

1) у муслимана:

а) јб. и бз.: *здњњ Дс;*

⁶⁸⁶ Овако је и у долини Фојнице (Броз. *Фојн.* 70); исп. и у околини Тузле (Брабец *Тузл.* 19). Шурмин пише да "glasa d ... ne izgovaraju seljaci iz okolnijeh sela i muhamedovci u Sarajevu" (*Сарајевски* 194), али не наводи примјер за *дњ*.

према: *хладњаџи До, задњи Ду Де Л Је, до задњега Ти, на задње ГЉ Ар*, као и: *пред њег Л, пред њим Ар, испод ње Мј, код њиха Хр, код њиг Ар, од њија ГЉ, од њиха ГЉ, од њиа ГЉ;*

са: *хладњаџи До, задња ГЉ, задње Зе, на задње ГЉ*, као и: *код његи Ду, пред њим Ду Мј, пред њом Љу, изнад њиа Св;*

и: *зањи Ми Мј, зања Де, најзања Де, на зање ГЉ, оглањет Ду, оглањело Ар, оглањели Ар*, као и: *код-њега Ку, код-њега Ми, о-њег Гр, о-њега Ву Ти, пре-њим Гр, изнад-њиха Л, пре-њима Л;*

б) ком. и сих.: *зањњи Ум* (од једног хоџе);

према: *на Брдањаке* (топоним) *Ум, на Брдањаџима Ум, задњи Д Вр Чу Лу Ум, међу задње Сп, у задњем Лу, пошљедње Ра; код њега Мј, код ње Каш Д, под њом Бр, код њи Лу К, под њиха Ум, пред њиха Ум;*

са: *код-ње Лу, под-њом Чу;*

2) у православних и католика (свуда): *Бадњи дан К, на Бадњи дан Ја Б, на Бадњи ан ДБ, Бадњу еџе К, бањаџи ДБ Б Це, бадњака К, од бадњака Б, бадњаџима Ја, задњи Ле Об, задњега Це, задњега К, за задњи Б, задње Пе Б;* као и: *код њиг Б, код њик К, код њи Об, од њиа О Та Крч, пред њиа Крч;*

са: *бадњака Та, на Бадњи дан Крч, бадњеви Кр, кроз оне бадњеви Кр;*

и: *бањаКта, бањаџи Та, бањаке Кр; о-њега Кр.*

280. Не испада *д* у именима празника као у ЈИБ,⁶⁸⁷ него је: *Ђурђедан Б, уочи Ђурђева дана Б, до Јурјева дана, о Ђурђедану* (т. 200), *о Јовањину дану Ле, о Спасовдане Ја.*

Геминације нема ни у групи *дм* у *одмах*.⁶⁸⁸ *ддма – одма, ам̄ – одма* (т. 221 и 255).

281. Како се види из грађе, геминација сонаната у ЈБ и СИХ није нигдје стабилна особина фонетског система. Концентрацијом *нн* (< *дн*) у муслимана, околина Трнова се веже за компактну ЈИБ, гдје влада удвојен изговор сонаната. Дијалектолози се не слажу у препознавању узрока појави. Једни (Пецо,⁶⁸⁹ Јахић⁶⁹⁰) у њима виде унутаристемску вјероватноћу, коју у босанским говорима може да подспијеш и експресија у конотативном исказу,⁶⁹¹ други (Брозовић⁶⁹²) – "asimilaciju ili rojednostavljanje izgovora", а трећи (Вуковић⁶⁹³) – турски адстрат. Постредукцијске (т. 273), култне (т. 274) и бројне (т. 275) геминације нису спорне. Рјешење

⁶⁸⁷ Исп. Јахић *Босна* 322.

⁶⁸⁸ У ЈИБ може бити и *мм* (Јахић, *op. cit.*, 328), а у ијешн. СИБ још и *дм* или *м* (Броз. *Фојн.* 70, *Ијешн.* 140).

⁶⁸⁹ В. нап. 678, исп. и: АФФ VI 321-330; Пецо *Из језика* 41-44.

⁶⁹⁰ В. нап. 678.

⁶⁹¹ Јахић *Босна* 334.

⁶⁹² Броз. *Фојн.* 105.

⁶⁹³ В. нап. 678.

за тип *јанна*, *зѣњи* биће неуверљиво док се не испитају муслимански говори свуда, док се трајање геминације не измјери експериментално⁶⁹⁴ и не уједначи графика. Неспорно је, међутим, да прилике у ЈБ и СИХ поново враћају проблем узрока и природе геминација сонантних група. Остаје нејасно зашто православни и католици немају *ни* кад имају *ћ* или *ч'* мј. *ч*, а зашто, опет, *ни* имају само муслимани, и то у околини Сарајева, гдје су оријентални утицаји најдуже традиције. Распоред грађе из ЈБ и СИХ ипак показује да су арапске ријечи у молитвама, које су постале позајмленице, отвориле пут за геминатни изговор групе *дн*.

23. МЕТАТЕЗА

282. Измјене у редослиједу фонема су опште или индивидуалне особине на ограниченом фонду лексема.

Група *јр* није изразита национална дискриминанта.⁶⁹⁵ Муслимани је чувају у турцизмима: *Бдјрам* Д, *бдјрак* Св Сп, *бајрактар* Ло Мј, *гдјрет учинио* (= учинио све што је мого; у Шкаљића: *приврженост, помоћ*, *op.cit.* 288) ГЉ, *кујрук* (= *рен*) Мј, али се нигдје не чује: *изгдрјело*, него: *гдрјела, загдрјела, изгдрје, пригдријело* (в.т. 73-74), *гдрјело* Зе, *дстарјело се* Гл, *пригдрје* Мј, *гдрила* (в.т. 97), *изгдрела* (т. 94). Срби и Хрвати, међутим, домаћи образац замјењују страним: *барјактар* Кр, али: *Бдјрам* К (М) и *бајрактар* Кр (С); тако и: *старјешина* Кр, поред: *изгдрела* (т. 94) и *гдрила* (т. 97).

У само сх. *курјак*, ако се гдје чује поред чешћег *вук*, ред нико не мијења: *курјак* Дур Бе ЛО (М) ВБ Кр (С), и *курјака*⁶⁹⁶ Кр (С).

283. У два турцизма метатеза је досљедна. Само је: *шдрвале* (исп. тур. *şalvar*) Дур Та Сп Чу Крч По, у *шдрвалама* Крч; тако и: *мѣхраба* — *мѣхраба* (исп. тур. *terhava*) До, али и: *мѣраба* (т. 320).

Колеба се ред у: *ц'ѣзва* (тур. *sezve*), *ћѣзва* и *цѣзва* (т. 234-235).

Ипак се препознаје метатеза послије асимилација у: *каплѣма* (= *шарка*; исп. тур. *bağlama*) Ле.

У обликовању фонетизма *ливѣром* била је и метатеза.

284. Општији карактер има измјена редослиједа фонема у топониму *Калинович* (према *као* = *блато*, в. Вук *СР* 272; исп. прасл. **kaľь*, грч. *καλις*) те у, на многим странама посвједоченим,⁶⁹⁷ прилозима: *овдје, одавде, оданде, одовуда, однекале* и сл. Исп.:

⁶⁹⁴ О томе методу в. код Пеца *ГИХ* 107.

⁶⁹⁵ У ИХ Муслимани страном *јр* саображавају и *рје* < *рѣ* (Пецо, *op. cit.*, 100-101, *Из језика* 43).

⁶⁹⁶ Исп. у Кладњу: *кујрак* (у Муслимана) и *курјак* (у Срба) — Рем. *Кладањ* 122.

⁶⁹⁷ В. нпр.: Пецо *ГИХ* 102; Јахић, *op. cit.*, 307; Драг. *ГЛЈ* 125.

Канловѝк Вл, от Канловѝка Вл Хр, у Канловѝк Зе, у Канловѝку Бо Хр; *вѝде* О, *вѝде* (в.т. 156 и нап. 418) Де, *вѝје* Та, *е-вѝде* Вл, *е-вѝна* Ка, *ѝвѝале* Та, *ѝвѝале* Кр, *ѝвѝале* Л, *ѝвѝалѝ* Ми, *ѝвѝаѝлен* Ти, *ѝталѝ* Ум, *нѝоклѝ* Вл По, *ѝдна* – *ѝднѝк* Ти итд. (в. остале потврде у т. 159, исп. и т. 196).

Наравно, чују се ликови ових јединица и без метатеза:

Кѝлиновѝк Вл Б Хр, Кѝлновѝк Об, Кѝлновѝк Зе ГЉ Кр;

ѝвѝде (т. 94 и нап. 259), *ѝди* (т. 98), *ѝдик* Св, *ѝде* Је, *ѝдна* Та, *ѝдавде* Ву, *ѝдавде* ДБ, *ѝдале* Л, *ѝдале* Кр, *ѝдален* Ду, *ѝдвуда* Гр, *ѝввуда* Ле, *ѝвѝут* Оц Ти, *ѝдудѝ* До, *ѝдонуд* Де, *ѝклѝ* Зе, *ѝ* *ѝклѝ* Ум, *нѝоклѝ* Ум.

Чешће је *вас* него *сав*: *вѝс* Ле ГЉ Је Ти Ум, *вѝс* Бѝрач Бо, *вѝс* у црнѝди Ду; тако и: *вѝзда* – *вѝзди* (т. 112), *вѝздѝн* Ле Лу.

Нигдје нема *-шѝ* (< *-вш-* < *-пш-*), како је у ИХ,⁶⁹⁸ него је: *лѝпши* и *лѝвши* (т. 271).

За *ѝѝѝѝ* и сл. в.т. 271.⁶⁹⁹

285. Од спорадичних, индивидуалних метатеза издвајам:

Малѝјновиѝ (мј. *Манојловиѝ*) Ра, *порѝѝња* (али: *повѝрѝнѝк*) Б, *рамѝнѝка*⁷⁰⁰ Љу, *румѝнику* (в.остале ликове у т. 155) Св, *ѝбразѝм се* (мј. *ѝбазрем се*) Ду.

24. ДЕСОНОРИЗАЦИЈА ФИНАЛНИХ КОНСОНАНАТА

286. Не изненађује што су обезвучавања финалних консонаната у јб., бз. и сих. спорадичне појаве а што једино у Кж и Ти, гдје су честе, имају значај дијалекатске дискриминанте. Ово је особина ијекавских говора на западној периферији,⁷⁰¹ централнохерцеговачког⁷⁰² и зетско-јужносанѝачког југозапада.⁷⁰³ Зато у ком. обезвучавању видим миграционе наплате централнохерцеговачког (исп. т. 27) а стање у јб., бз. и сих. само као континуитет прилика какве су у ИХ⁷⁰⁴ и ЈИБ.⁷⁰⁵ Национални предзнак је свуда искључен.

287. За потпуну десоноризацију имам:

1) на крају говорног такта:

⁶⁹⁸ Пецо, *op. cit.*, 101-102.

⁶⁹⁹ В. тумачење код Вуком. *Маре*. 91.

⁷⁰⁰ Овако и у ЈИБ (Јахиѝ, *op. cit.*, 308).

⁷⁰¹ В.: Дешиѝ *ЗБИГ* 194-197; Петр. *Змиѝјање* 75, *ГБК* 71-72; Драг., *op. cit.*, 122-124.

⁷⁰² Пецо, *op. cit.*, 109; в. и ЗФЛ IV-V 235-244. О појави је писао и Белиѝ (*Rocznik slawistyczny* I 197).

⁷⁰³ Пецо *ПД* 62.

⁷⁰⁴ Пецо *ГИХ* 109.

⁷⁰⁵ Јахиѝ, *op. cit.*, 338.

а) јб., бз. и сих.: *кокѹрус* Дур Р, *међет* Ја ГЉ, *миѹас* Је, *нѹш* Ку, *ѹбрас* По, *стѹп* Крч; *ѹвас* (али: *ѹваса* ГЉ Бо) ГЉ, *ѹаксѹс* Об, у *ѹѹѹас* Ку; *митрѹѹѹс* Вл;

ѹрс Л,

нѹпријет Це, *неќут* Ку, *ниќат* Ву Ка Оц, *ниќут* Ку, *ѹѹѹт* Оц, *сѹт* Дур ВБ ГЉ Л Бо Св Оц Це Вр, *кѹ сѹт* Ум, *сѹќут* Је, *тѹт* Сп;

б) Кж. и Ти: *грѹп* (т. 116 в), *међет* Ти, *нѹш* Ти; *Фердиѹант* Ти; *ѹќ* Ти;

неќат Ти Ра, *ниќат* Д, *ѹѹѹт* Ти, *сѹт* Ра, *ѹ сѹт* Ти, *ѹ тѹт* Ти;

2) у другим позицијама (само у Кж. и Ти):

Хѹрѹек-Нѹѹ Ти;

кат *ја* *тѹмо* Ра, *кат* *ѹн* *ѹзѹра* Ра, *кат* *ѹђѹмо* Ра, *кат* *је* *не* *видѹм* Ти, *ја* *сам* *неќат* *ѹѹѹр* *ѹсаѹ* *ѹио* Ти, *неќут* *је* *мјѹсѹѹ* Ти, *ниќат* *ѹтѹѹ* *ниќам* Ра, *ѹтѹт* *ѹд* *ѹпаѹда* Ти, *а сѹт* *ѹмѹ* Ти, *ѹ сѹт* *је* *пѹѹ* *нама* Ти, *тѹт* *је* *мѹѹ ѹтаѹ* Ти, *и тѹт* *је* *ѹѹѹѹ* Ра, *а тѹт* *је* *ѹио* Ти, *ѹ нас* *је* *ѹрѹѹѹ* *јѹзик* *неќ* *ѹ* *Босни* *Св*.

288. За дјелимично обезвучавање свуда је још мање примјера. Исп.:

1) на крају говорног такта: *кокѹрус*^с Бе Це, *на крѹѹ*^к Ло, *међет*^т Ле Ду Лу, *пѹѹ*^к Гл, *снѹјѹѹ*^к Ло; у *ѹѹѹѹ*^с Ку, *хѹрѹѹ*^с Ду;

стрѹѹ^к Ми;

каѹт Је, *неќаѹт* Ри, *неќѹѹт* Ку, *ниќаѹт* Ка Кр, *сѹѹт* Ву ДБ Ло Ја Бо Об Је Сп Крч, *ѹ сѹт* *неќаѹт* Ра;

2) у другим позицијама само: *каѹт* *ѹмо* Ка.

Занимљив је случај обратног процеса: *и* у *нѹѹ*^к у Ми.

289. Јасно је да су примјери са стабилним звучним консонантом бројнији у односу на оне из т. 287-288:

а) на крају говорног такта: *ѹѹ* Об, *грѹѹ* Зе, *грѹѹ* (т. 116 в), *ѹѹѹ* Ву, *зѹѹѹ* Вр, *јѹѹ* Оц Каш, *кнѹѹ* Дур, *међѹѹ* Ми Дур, *међѹѹ* Ду, *меќѹѹ* Ар, *миѹѹѹ* Је, *нѹѹ* Ло Ја Је Ти Ум По, *ни* *пѹшѹѹѹ* Лу, *пѹнѹѹѹѹ* Д, *тѹ* *смиѹѹ* Д, *спѹрѹѹѹѹ* (= лимени шпорет) Је, *срѹѹ* Дур Ра Бр, *стѹѹ* Це, *хлѹѹ* Ти, *хлѹѹ* Ву, *лѹѹ* Лу Крч, *шѹќѹнѹѹѹѹ* Бе ВБ, *шћѹнѹѹѹ* Ло, *шћѹнѹѹѹ* Це Вр; *на ѹѹѹѹ* Гр, *Мѹмеѹ* Ка, *теќнѹѹѹ* О, *Хѹмид* Бр, *хѹѹ* Ум;

ѹрѹ До, *стрѹѹ* Ми;

ѹѹѹѹ Ву ДБ Ја, *нѹѹѹѹ* Ду, *неќѹѹѹ* Дур ДБ Ти, *ниќѹѹѹ* Ву Пе Гр Ми Ду Ум ГЉ Це, *ниќѹѹѹ* Пе Р Д Сп, *ѹѹѹѹ* До, *ѹтѹѹѹѹ* Об, *пѹнеќѹѹѹ* Зе, *сѹѹ* Ву О Дур Та Ле Б Лу, *ѹ сѹѹ* Ми, *сѹќѹѹѹ* Ду, *скрѹѹ* Б Је Оц По;

б) у другим позицијама: *ѹтѹѹѹѹ* *ме* *мѹлѹ* Ву, *ја* *ѹи* *сѹѹ* *ѹмрѹѹ* Ву, *сѹѹ* *неќѹѹ* – *сѹѹ* *неќѹѹ* О, *ѹо* *што-ѹ* *сѹѹ* *ѹитрѹѹна* Бе, итд.

ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ ПРОЗОДИЈСКОГ СИСТЕМА

294. Области ЈБ и СИХ нису јединствене у акценатском систему, мада, у цјелини гледано, између горње Неретве и извора Босне преовлађује новоштокавска акцентуација.⁷⁰⁶ Акценатску неуједначеност подручја условљавају остаци неновоштокавске (архаичније) акцентуације у јб. говорном типу. Порушен систем непренесеног дугог силазног акцента, сведен на остатке, укључујући и окситонезу у вези с тим (у говору старијих Муслимана, дјелимично код Хрвата и само понегдје код Срба), изостанак секундарног дуљења (код све три националне скупине) и још неке специфичности у дистрибуцији прозодема — одвајају јб. говор од остала три прелазна типа. На другој страни, цијелу плоху ЈБ и СИХ повезује а од књижевног језика одваја могућност нестандартне дистрибуције узлазних акцената на ултими или на једносложним ријечима, што је последица изразитих редуција постакценатског и (т. 137-138).

295. Има више разлога да се опишу само главне особине прозодијског система ЈБ и СИХ са фонетским и морфолошким. Једни су теоријско-методолошке а други практичне природе. Будући да се акценат узима главним критеријом у класификацији говорних типова,⁷⁰⁷ унутрашња диференцијација прелазних идиома и њихов однос према сусједним не би се методолошки могао остварити без праћења херцеговачких (млађих) и босанских (старијих) акценатских могућности и њихових међусобних веза у овој области. С друге стране, опис главних особина акценатског система треба да омогући лакше праћење грађе у наредним поглављима. Уз ово иде и једно питање теоријске природе: Одакле остаци архаичније акцентуације у их. дијалекту и докле допиру ареали тих изоглоса?⁷⁰⁸

Разумије се, овдје се даје опис само главних особина акценатског система на тематским примјерима, што је у вези са ограниченим циљем прилога. Детаљнији опис прозодије ЈБ и СИХ остављам за посебан рад. Из тих разлога грађу износим концизно, а поређења са блиским говорима (Ортијеша, Пиве и Дробњака, СИБ и ЈИБ), те са Вуком и Даничићем сводим само у границе нужне вањске диференцијације. Грађа има аутентичну вриједност јер примјери нису добивани као одговори на питања⁷⁰⁹ него су извучени из слободног дискурса.

296. Акценатска неуједначеност ЈБ и СИХ најприје се изражава у остацима непренесеног дугосилазног акцента, који се факултативно јавља

⁷⁰⁶ При утврђивању основних критерија за подјелу штокавског дијалекта проф. Ивић (*Дијалкт.* 63) наилази на проблем код говора "у долини Босне" са непотпуно пренесеним силазним акцентом, које сврстава, "само делимично оправдано", у новоштокавске.

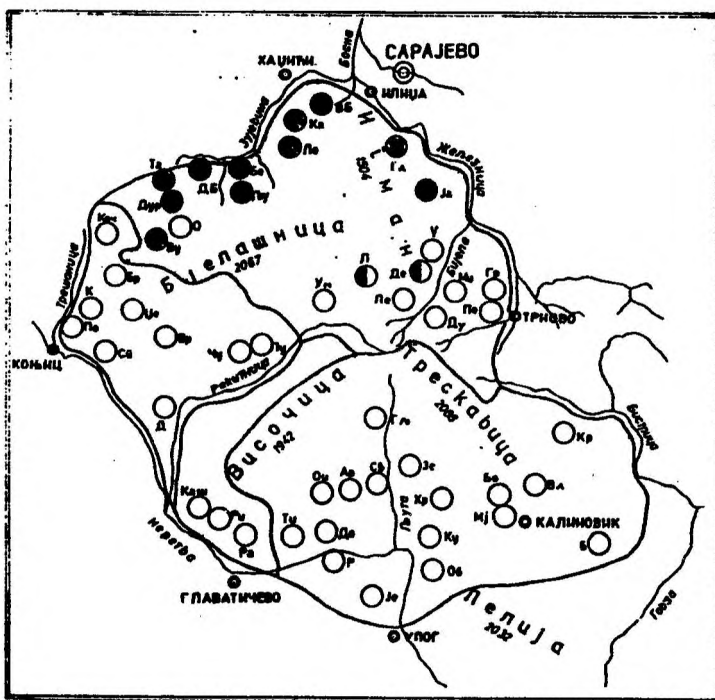
⁷⁰⁷ "За језичку структуру разлике у систему акцентуације имају много већи значај него различита замена јата" (Ивић, *ibid.*).

⁷⁰⁸ В. Вуковић *Кр.-лен*, 296, *Жена* 59.

⁷⁰⁹ О непоузданости таквих примјера в. D. Brozović, *Prozodijske značajke sjeverne Bosne*, ВН DZb V 171.

у свим дугим слоговима ван иницијалног у јб. говорном типу. Непрениесени дугосилазни овдје није инфилтрат ијешћа СИБ него аутентични остатак порушеног система тог дијалекта на његовом крајњем југозападном крилу. Границу овог ареала "od Krivaје do линије Kreševo – Foјnica", како ју је одредио Брозовић,⁷¹⁰ треба спустити јужно за око 40 км до Бјелашнице. Неколика примјера забиљежена у трновском крају (Де Ја Л Ле), један чак у Зе, примљени су из Сарајева. Концентрација недоследног ~ у медијалним и финалним слоговима је у зони Главогодина – Врело Босне – Вуковићи (правцем сјевероисток – југозапад) и Зујевина – Бјелашница (карта бр. 12):

Карта бр. 12: Дугосилазни акценат у говорима ЈБ и СИХ

ЛЕГЕНДА

- / ~ / на свим слоговима
- / ~ / веома ријетко ван иницијалног слога
- / ~ / само на иницијалном слогу

⁷¹⁰ Ијешћ. 148, нап. 110.

асвалтјера̀но Љу, бадња̀к ВБ, барда̀к Ву, вриједна Ја, врснѝк Љу, гевџе Ло, густир̄а Та, дока̀жџем Дур, заврши́ љу, заврши се, ДБ, запал̄им Ло, зарад̄им Ка, затр̄иче се Љу, изговара́ Љу, изи́ђем Ка, изи́ђем Ло, (и)зи-ђем Ло, изи́ђе Љу, изми́ђешај Ло, Мостар Ка, оби́ђем Ка, одговара́ Та, одговара́ Та, погле́днџем Ка, потрбу̀шкџе Ка, премаст̄ива̀ш Зе, припрѣм̄имо ВБ, проговара́ Ка, прокопа̀вана Ло, промјен̄имо Ка, проси́ђеца̀на Ло, про-табир̄им Де, проци́једиш Ка, разговара́мо Ка Де, разговара́мо ДБ, растрѣс Ка, самар Ло, Самбковићи Ка, убатал̄и се Ка, узв̄ирш Ка, умрјет Ву, уред̄и се Љу, финђан Ву.

Непренесених краткосилазних нема, изузев два примјера: *по јасту̀ку Де* (из лирске пјесме: *По јасту̀ку руке шир̄и, свеџе дра̀гана са̀ња*) и *сагле́дјај Дур* (експресивни нагласак), који за међудијалекатске односе не значе ништа. Исти значај имају оба непренесена силазна акцента у европеиз-мима, домаћим вишесложним ријечима и ласцивним лексемама са ем-фатичким наглашавањем у сва четири говорна типа.⁷¹¹

апсолутно ГЉ Сп, вјероисповјести К, гиомџтар Ду, дирџе га у срце Ми Је, докумџнт Вл, интересантан Оц, интересанто Ка, командант Б, команданту Вл, кумплџт Св, карабит По, у међувре́мену Об, момџнат Ум, момџнту Вл, нап̄умпа̀јеш Вл, налџет (т)е било Ку, параддизу Ри, по-лопривредник Ми, полопривредника Б, од по̀лупривредџе Р, по̀лопривред-дм Хр, по̀лопривредну По, првокла̀сна Мј, проџект Вл, салонитом У, специјалист Та, таман Та Де Гр Ми Ду Вл ГЉ Бо Оц ти Д Це Чу Лу Ум, тьман Ум По, Фердинанд Ти;

Алекса̀ндар Б, алуминију Ар, аман ја̀раби Лу, изолир̄ај Гл, Југосла̀ви-ја Ву Бо, Југосла̀вије Та У Ле Ра Кр До Оц, Југосла̀вије ГЉ Мј Бо Об Вр Ум, Југосла̀вији Је, Југосла̀вију Та, у Македонију Вл, моментал̄но ДБ Гр, мушка̀рацај Бр, правосла̀вни Р, правосла̀вни Ти, правосла̀вцај Бе, с пра-восла̀веније́м Вл, сипатџдмија (= свођење двају крвних судова у један) Ву, такозва̀ни Хр, таман ГЉ, телеви́зије ВБ Ја Ти К, теperитор Ло, трепетитор Ло и сл.

297. У одговору на питање откуд непренесени \sim у јб. идиому и ка-кав је његов значај за међудијалекатске односе, мора се поћи од двије чињенице. Прво, \sim на непочетном слогу може се наћи у говору стари-начког становништва ијешћ. подручја средње и сјевероисточне Босне.⁷¹² Непренесеног \sim ни тамо нема.⁷¹³ Друго, од 43 примјера у т. 206 типа *барда̀к*, 35 је забиљежено у говору Муслимана (81%), 3 у говору Хрвата (7%) и 5 у говору Срба (12%). Ако се то доведе у везу са бројем испитаних пунктова на јб. терену (10 муслиманских, 1 хрватски и 6 српских), јасно је да се \sim на непочетном слогу јавља најчешће равномјерно и претежно у

⁷¹¹ Оваквих непренесених имају сви штокавски говори. В. нпр.: Дешић *ЗБИГ* 208; Јахић *Босна* 580; Пецо *И-ша* II 31.

⁷¹² Броз. *Ијешћ*. 148.

⁷¹³ В. А. Пецо, *Остаци старије акцентуације у босанско-херцеговачким говорима*, АФФ Х, Београд, 1970, 265-272; исп. и *И-ша* II 33-35.

грђбље Бе, у *грђбљу* Бе Бр, у *грђбљу* Бе, *грђбље* Ду Бо Је Об Св Ум, *грђбе* Ра, *грђбља* Кр, *грђбље* Љу Ка Та Ми Мј Зе Св Ти Ум, *грђбљу* Оц, *на грђбље* Бо, *на грђбљу* Ле, у *грђбљу* Мј, *грђбље* Чу Ле, *грђбље* Мј ГЉ Лу Вл, *грђзје* Ло, *гђбље* Мј Ло, *гђбља* (*die Falle*) Је, у *гђбљима* Је *сђђе* ГЉ Ле, *сђђе* Ло, *ђље* ГЉ Ле Ло, *лише* Вл ГЉ Ду Ле, *листе* Ло, *пруће* Вл ГЉ Ле Чу, *пруте* Ло.

Однос кратких према дугим слоговима је 47,14% : 52,86% у корист дугих (у јб. 61,53% : 38,47%, у бз. 47,48% : 52,52%, у ком. 25% : 75%, у сих. 33,33% : 66,67%). Оба слога налазимо код све три националне скупине. За разлику од Ортијеша⁷¹⁸ могло би се рећи да је у Муслимана и Хрвата фреквенција лексичких јединица са кратким слоговима већа а у Срба с дугим. Разлози су у поријеклу становништва.

301. Квантитет у суфиксу *-иште* (*-ише*, *-иће*) је различит: у јб. је претежно кратак, а у бз., ком. и у сих. мијешају се дуги и кратки слогови, што је последица миграционог и говорног укрштања становништва из два основна дијалекта — их. (гдје је увијек *-иште*)⁷¹⁹ и ијешћ. иб. (гдје је *-иће*)⁷²⁰

гђдиште Кр Вл Д, *гђдише* Сп Крч, *гђдиће* Сп, *гђдиште* ВБ Ми Ле Ти Ву, *гђдише* ВБ Вр, *гђбљиште* Ми Ду Об По, *гђбљиште* Ја ВБ У Пе Гр Мј Је, *гђбљише* Та Љу Бе Ка Гл Чу Лу; *ђиште* ВБ Ми Ку Хр Зе Св Ар До Ри Каш Д, *ђише* Та Љу Бе Сп, *ђиће* Це, *ђиште* Оц, *ђиште* Гр Р, *ђиће* Бе, *ђише* Дур Гл, *ђиће* Ка, *ђиће* Бе.

302. Квантитет у бројева *девет*, *десет* је иб. за разлику од Вук-Даничићевог и их., гдје је *-е-* у финалном слогу кратко и дуго, те пивско-дробњачког са искључиво дугим.⁷²¹

у *дђе(т)Га*, *ђ дђет* У, *дђет* ДБ Гл Ја Пе Мј Ти, *дђе(т)* Ка Ми, *дђст* Гр, *до дђет* Де, *дђ десет* К, *ђ десет* Р. У само два примјера — *дђст* ДБ и *пђ десет* Чу — слог је сачувао херцеговачки квантитет.

303. Прилози *данас*, *вечерас* имају стандардну краткоћу.⁷²²

ђнас Ву Ло Дур Та ДБ Љу Ка ВБ Гл Де У Гр Ми Ле Л Крч Вл Б Бо Је Хр Кр Зе Св До Р Оц Ти Ра Ри Каш Д Сп Це Ум Бр, *ђнаске* У, *ђђђнас* Љу, *вђђрас* Ву ДБ Ми Вл Об Д Ум, *вђђрас* Бе Де.

304. Квантитет тематског вокала у презентској основи јавља се основним индикатором унутрашње и вањске диференцијације говорних типова.

⁷¹⁸ У Муслимана је: *грђбље*, *гђбље* — *грђбља*, *гђбља*, у Срба још и *грђбља*, *гђбља* (Пецо Ортијеш 33). У црногорској Херцеговини основе су увијек кратке (Вуковић П.-Др. 250). Тако је и у ијешћ. иб. (Броз. Ијешћ. 151; LJetopis JAZU 65, 341). У ИХ (Пецо ГИХ 121) и ЈИБ (Вуковић Жђпа 56; Јахић Босна 422) квантитет се колеба као у бз., ком. и сих. Код Вука (СР 87, 107) и Даничића (СА 62), међутим, основе су увијек дуге.

⁷¹⁹ Пецо ГИХ 91, Ортијеш 26; Вуковић П.-Др. 254, 256, 258.

⁷²⁰ Броз. Ијешћ. 151. Брабец биљежи и *-иште* (Тузал. 31-32).

⁷²¹ Броз., *ibid.*; Вук СР 121; Пецо ГИХ 147; Вуковић П.-Др. 299.

⁷²² У Вишеградском Старом Влаху и у ужичком крају је *ђђђс*, *вђђђс* (моје биљешке).

Ово је једна од карактеристичних особина свих говора их. дијалекта.⁷²³ Детаљнија анализа инвентара основа само са кратким вокалом показује услове у којима се јављају ненаглашена краткоћа и дужина, аутентичне особине ЈБ и СИХ и резултати укрштања особина источне и црногорске Херцеговине, источне и југоисточне Босне.

305. П р в а в р с т а

У глагола прве врсте, у сва четири говорна типа, *-e-* је најчешће кратко, а може бити и дуго. Однос *-ě-:-ē-* је 5:1 (78,29% : 21,71%). За разлику од Ортијеша,⁷²⁴ ИХ⁷²⁵ и средње Босне,⁷²⁶ тематски вокал, у ограниченом броју примјера, непосредно иза слога са узлазним акцентом може бити и дуг. Ову југоисточнубосанску⁷²⁷ (и Вукову⁷²⁸) особину налазимо у говору Срба и Муслимана у бз. и сих. У јб. говор Муслимана са *-ě-* је досљедан. У говору православних у јб. и код све три конфесије у остала три говорна типа могу се чути их. (*поможеш*) и пивски (*назовем*) ликови. Са матичним говорима ЈБ и СИХ се не слажу још у двије појединости: тематски вокал у јб. (само у говору Муслимана) изнимно буде кратак и последице слога са / ~ /; и наставак -у 3.л. пл. може имати краткоћу (в. примјере). Обје појединости су аналошке природе. Све ово потврђује грађа:

а) *Основе на струјни сугласник (-ě-:-ē- = 2:1):*

донесем Ми Бр, донесеш Ми Ку, донесе Гр До Крч Је, донесемо Ло ГЉ, занесе К, изнесе Оц По, изресте Сп, истресем Ле, истресеш Љу, истресе Лео Об Бр, однесем Хр Чу Бр, однесе До Ри Ум, однесемо Хр, отресе О, пасе Де Ду Оц Ум, понесем Ра, претресем Ле Де, принесе се Гр, тресе Гр Лу; везе Ку, грџе Ле, измџе Д, мџем ДБ, мџе Ја Ку Лу, мџе Лу, помџем Ја, помџеш Гр, помџе Гр Хр Це Б К, помџемо У, вршеш Мј Крч, врше Мој До Лу, вршемо Ар, вршете Ву, овршеш Мј, оврше До Д, овршемо Ду; донесем Ја У, донесеш ДБ Пе, донесем ДБ Ја Мј Це Крч, донесемо У ГЉ; изнесем Ле Мј, изнесемо Ја, донесем Об, понесеш Ле;

донесем Хр, донесем К, изнесем До, понесем ГЉ, понесем се Д, унесем До;

донесу Пе Ми, донесу Ар Чу Лу, изнесу О Це, пасу Л, мџу ДБ, мџу О, помџу Ми Ар До;

понесу По, помџу Ми.

б) *Основе на пловие (-ě- : -ē- = 9 : 1)*

⁷²³ О дужини тематског вокала у бх. говорима в.: Пецо ГИХ 188, Ортијеш 45-46; Вуковић П.-Др. 319-320, Кр.-леп. 296-297, Бх. типови 25-26, Жена 55; Броз. Ијешћ. 150, Аксенатске знацајке, ВН DZь II 105-108, В 179; Јахић Босна 585-587.

⁷²⁴ Пецо Ортијеш 45.

⁷²⁵ Пецо ГИХ 188.

⁷²⁶ Броз. Ијешћ. 150.

⁷²⁷ Вуковић Жена 55; Јахић, оп. cit., 585-586.

⁷²⁸ Даничић СА 91, 92 и даље.

о̀дѣм Ву Л Лу, до̀ведѣш Ми Ти, до̀ведѣ ГЉ Крч Зе Ри, зна̀дем ГЉ Св Бр, зна̀дѣш Каш, зна̀дѣ Ка Ра Ти, из̀ведѣм Бр, из̀ведѣ Лу Крч, од̀ведѣм Ло, од̀ведѣ Љу Ку, оп̀редѣш Об Це, оп̀редѣ се Це К, пов̀едѣм Ум, пов̀едѣ се Св, пр̀едѣ Ле, пр̀едѣмо Л, пр̀епр̀едѣ Ар, пр̀ов̀едѣ Це Св, пр̀ов̀едѣмо Ум, пр̀оиз̀ведѣ До, св̀едѣм Ду, св̀едѣ Ар Д, сп̀ров̀едѣ се Св, ув̀едѣм Ду, ув̀едѣмо Ду, ук̀радѣ Гл Кр; из̀мѣтем Зе Д, из̀мѣте Ка Гр До, мѣте До Ка, од̀ра̀сте Ра, плѣтѣш Ву, плѣте Ја, плѣтемо Л, ра̀сте Ву О У Ле Лу Је Об Ри, смѣтѣш Лу Мј, смѣте Гр Л, уз̀ра̀сте Је, в̀уч'ѣм Ву, в̀уче Ле, в̀учемо ГЉ, до̀в̀у̀ћѣм Де, до̀в̀у̀ћѣм ГЉ, до̀в̀у̀ћѣ О Ка До, до̀в̀у̀ћѣмо ГЉ, зав̀у̀ћѣ О Ар Ле, из̀в̀у̀ћѣм Ти, из̀в̀у̀ћ'ѣм Де, из̀в̀у̀ћѣ Бр, из̀в̀у̀ћѣмо До, из̀в̀у̀ћ'ѣмо Де, исп̀ѣче Оц К По Це Крч, исп̀ѣће Ка, исп̀ѣчемо ДБ, исп̀ѣч'ѣмо ДБ Ка, исп̀ѣћемо Ка, на̀в̀у̀ће Ву, об̀у̀чѣм Ти Бр, об̀у̀ч'ѣш ВБ, об̀у̀чѣш Л Св, об̀у̀ће Ло, об̀у̀ч'е се Љу, об̀у̀че Ле Ку У, од̀сѝјѣчемо До, од̀сѝјѣче Ар До, ос̀ѝјѣћѣм Де, ос̀ѝјѣчѣм Ле, ос̀ѝјѣчѣш Ле, ос̀ѝјѣче По, п̀ечѣм Б, п̀ечѣш У, п̀ече се О Б Це К Ја Ду Б Је, п̀ечемо ДБ У Ле Б Крч Це, пов̀у̀чѣм Пе, под̀в̀у̀чѣш Ум, под̀в̀у̀чѣм Ти, пос̀ѝјѣч'ѣм Бо, пос̀ѝјѣче Крч, пр̀ев̀у̀чѣм Оц, пр̀ев̀у̀чѣ До, пр̀ѣде У, пр̀ес̀ѝјѣчѣм ГЉ, пр̀ив̀у̀чѣм Р, пр̀ив̀у̀чѣш Ти, пр̀ив̀у̀чѣ Б Хр, пр̀ив̀у̀чѣмо Св, пр̀ов̀у̀чѣмо Пе, св̀у̀ћѣм Де, св̀у̀ч'е ВБ, сѝјѣчѣм Ум, сѝјѣчѣм Пе, сѝјѣчѣш Ду, сѝјѣче Ти Об До Д К, сѝјѣће ВБ, сѝјѣче Вр Чу, ст̀ѣче се Це, ст̀у̀че Це, т̀ече Гр Ду, тр̀есе се ГЉ, т̀у̀ћѣм Де, т̀у̀че Пе Лу, ут̀ѣче ГЉ Оц, ут̀ѣч'е Ка, ут̀ѣће Гл;

о̀д̀ведѣ Ја, из̀ведѣш ГЉ, од̀ведѣм ВБ, п̀ов̀едѣ Пе, ув̀едѣш У, ув̀едѣ Бо, мѣтѣ О Ја, исп̀ечѣм У, исп̀ечѣ У, п̀ѣће ВБ, п̀ѣчѣ се До;

до̀ведѣм ВБ, сѝјѣчѣ Та;

до̀ведѣ Ду Мј Хр Крч Оц, пр̀ѣду Ле, ук̀радѣ Хр;

идѣ О, о̀д̀а иде Ле, нѣк иде ГЉ, о̀демо О, јѣдем Ву;

об̀у̀чѣ Ја, п̀ѣчѣ Кр;

о̀д̀а иде Вл, о̀д̀а идем Вл, нѣ јѣдѣш ВБ, п̀ѣчѣш Кр, с̀јѣчѣ Ка.

306. Д р у г а в р с т а

У другој врсти овдје је -е-, за разлику од иб.,⁷²⁹ дуго. Краткоћа је забиљежена само у три примјера у глагола код којих се консонант мијења у општем дијелу (Белићева V врста):

о̀берѣм ГЉ, о̀берѣмо Ле, из̀берѣ Вр, о̀перѣм Ја, о̀перѣ се До, пр̀обрѣ Д, у̀берѣш Сп; б̀уче Де, т̀иче се Оц, п̀уше Је.

307. Т р е ћ а , с е д м а и о с м а в р с т а⁷³⁰

Тематско -не- и -и- су дуги. По неколико кратких у свакој врсти су изузеци аналошке природе:

мѣтне Ло, кр̀енемо Ло;

в̀оже Л, љубим Та, мислим О, нѣсе Је, о̀боиш Об, п̀остим Ле, в̀идиш У Пе, з̀дболи Ву;

⁷²⁹ БХ ДЗБ II 108.

⁷³⁰ Класификација је по Белићу (Ист. II 7). В. и Стеван. ССХЈ I 327-336.

дрече се До, стоим До, стди Б Чу Бр.

308. Четврта врста

Преовлађује *-jē- (-jē-:-jē- 2:1)*. Квантитет чува трагове миграционих струја источне и црногорске Херцеговине, нанос из југоисточне и стање средње Босне⁷³¹ Географију изоглосе није могуће дати. Међутим, густина *-jē-* или *-jē-* открива унутрашњу диференцијацију међу типовима и њихов однос према сусједним. Бројчани однос *-jē- : -jē-* је: у ЈБ 5:4, у бз. 6:1, у ком. и сих. 2:1, што потврђују примјери оба раздјела:

дџбие Ка, крџјем Та, пџјем Мј, пџјем Је, пџјеш Ја, пџје Ар, Крч Кр, пџе Оц, пџјемо Крч, пџкрије Гр, пџпијем Је, пџпие Ми, пџџбие Је До, рџзлијем Ја, рџзлијемо У, слџмијем ДБ, уџбијеш Је, уџбие Дур, чџјем Ја Пе Мј Ти, не чујем Вл ГЉ, чџјеш Пе Зе, чџје Пе ГЉ Хр Св Вл Бр, не чује Чу, чџје Ка Пе, хџје Ло, чџјемо Та;

дџбијем Ка, нџлијем Та, дџблиџ Гл, пџјем Сп, пџјџ се Хр, пџдлиџ ДБ, пџпцијеш ДБ, пџпцијџ Крч, рџзлиџ Ка, уџбијџ ГЉ, уџбиџ Ду, не чујем Крч, чџјем Дур Де, не хује Ка;

дџе ДБ, дџје ДБ, дџју Л, заграђује Б, заграђујем Де, изграђује ДБ, џнтересује Ву, кџјемо Ар, нариџктаје О, наџтаје О, оснује Ја, откујеш Ми, повеџује ДБ, приџгриеш Вл, приџтупљује О, приџтискује ДБ, продаје Та, продае се О, раџскујемо Гл, сџјеш ДБ Ја Је, сџтује Крч, сџџтује Крч, смџје се Б, сџје Бр, уџораџује О;

доч'екујемо ДБ, заграђујемо Ја, исџаџљујџ се Ја, кџпујџ Ја, кџпујџемо ДБ, нџлијџ Кр, нџхујџш Та, дџријџ Ло Ми, уџријџ се Ми.

309. Шеста врста

Са стандардним *-ǣ*⁷³² иде равноправно *-ě-*; *-ǣ-* почиње да нарушава систем гдје се *-ǣ-* још добро држи:

смџјем Об Ка Ум, смџјеш Хр Зе, смџјеш ли Об, смџје Де, не смџје Вл До, не смџјем Ду Је Ум, не смџе Ка;

не смџјем Та Де Је, не смџјџш Ри Вр, не смџјџ Вл До, не смџџ Ле ГЉ Оц, не смџјџмо Де;

вџџџера Дур, лџџџа Лју, пџлџџа О, хџџџау Јо.

Квантитет тематског вокала у презентској основи говоре ЈБ и СИХ, дакле, одређује као посебне индивидуалитете у односу на остале ијџкавске идиоме. Процес скраћивања тематског вокала, као посљедица интерференције их. и босанских особина, много је шири него у ма ком сусједном говорном типу јер је захватио не само *-e-*, *-je-* него и *-ne-*, *-u-*, *-a-*.

⁷³¹ У Орџијешу, ИХ, средњој и источној Босни и Жепи је *-jē-*, у Пиви *-jē-* у Дробњацима и ЈИБ *-jē-* и *-jē-*. Исп.: Пецо Орџијеш 45, ГИХ 150-151; Броз. Извј. 342, Ијешћ. 150; Вуковић Жџа 55, П.-Др. 323; Јахић, ор. cit., 586.

⁷³² В. Прав. 705.

Дејством аналогije скраћивање започиње и у слоговима иза силазних акцената⁷³³ и у 3. л. пл. Претпоставка је да ће краткоћа превладати. Процес је у току.

310. Глаголи *звати* и *звати се* издвајају се из II врсте различитим прозодијским могућностима. Тематско *-е-* у глагола *звати* у сих., ком. и југозападном крилу бз. је увијек кратко, а у јб. и сјсвероисточном крилу бз. са их. *-ѣ-* јавља се и *-ѣ-* из црногорске Херцеговине у односу 5:1. Код *звати се -е-* је свугдје кратко. У 3.л. пл. само је *-ѣ*. У р. гл. придјеву са Даничићевим / ' /⁷³⁴ мијеша се инфинитивни (архаичнији) / " /, који потиरे стандардну квалитативну алтернацију (*зѣдо* – *зѣла*). Алтернације *зѣдо* – *зѣла* : *зѣдо* – *зѣла* разводе ово подручје на двије зоне: у јб. мијешају се иб. *-ѣ-* са их. *-ѣ-*,⁷³⁵ а у бз., ком. и сих. је као у књижевном језику. Из примјера се лијепо види како се укрштају особине различитих говорних типова, тј. куда се по ЈБ миграцијама разлило тематско *-ѣ-* из црногорске Херцеговине и југоисточне Босне, на једној страни, и како брисана квалитативна алтернација у *зѣла* није могла, пред снагом динарске струје, прескочити Бјелашницу и Игман (сем на Иван-седлу), на другој (карта бр. 13):

зѣвем О Ду, *зѣвеш* ДБ Ка, *зѣве* Ву Дур ДБ Бе ВБ Гл Ја Де У Гр Ми Ле Кр ГЉ Об Р Ти, *зѣвемо* Гл Ја Ар Це По, *зѣвете* Гл, *зѣвѣ* Де Пе ГЉ У Гл Ти Вр;

зѣвѣ Та Ло Вл Б Об;

зѣве се Ја Је Св Ар До Р Оц Ра Вр Ум Бр Ка Јл, *зѣве се* Сп, *зѣвѣ се* Ти Це Крч;

зѣло Бе Ка Ја, *зѣли* Дур По ДБ, *зѣла се* Бе Та Оц, *зѣло се* Оц, *зѣли се* По, *зѣле се* По;

зѣла ВБ Вл Оц, *зѣло* Бе Ја У Об, *зѣли* У Ри, *зѣла се* Це Вр Бр, *зѣло се* Сп.

311. Глагол *немати* има више акценатских ликова без могућности диференцијације по говорним типовима и народима. Једино се облици са *-ј-* од *-и-* (*неимам* > *неџмам* > *нејмам*) и дифтонгом могу чути у Муслимана. За разлику од Лепенице,⁷³⁶ овдје је *-ѣ-* из презентске основе обичније у односу на *-ѣ-*:

нејмам Ка ДБ Је Р Д Це Вр, *немам* Р, *нејмам* Лу, *нејмам* Ду, *нејмам* Ду, *нејм* Д Ри, *неџм* Д, *нејмаш* ДБ, *нејмаш* Св, *нејма* Ву Ло О Дур Ка ВБ Та Јљу Гл Ја Пе ГЉ Б Мј Об је Ку Бо Каш Ум Бр к, *и нејма* Хр Лу, *нејма* Ву Ло О Де У Пе Гр Ми ГЉ Зе Св До Оц Ти Сп Лу Ум, *нејма* Ло Ка Јљу

⁷³³ "Дужине се обично најлакше губе после / " /, а најбоље чувају после / ' /" (Ник. Осн. акц. 315).

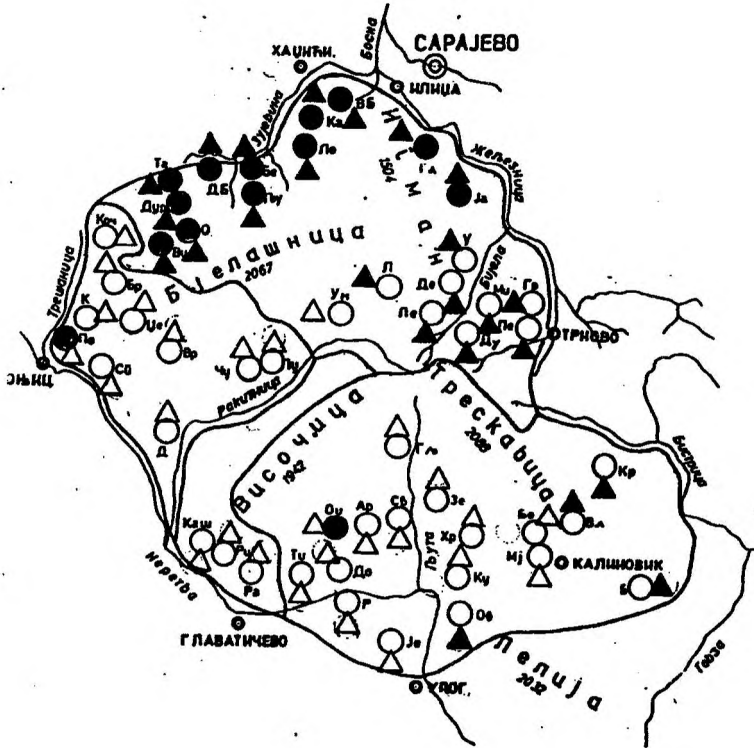
⁷³⁴ СА 184. Тако је и у ЦХ; в. Пецо *Ортијеш* 50.

⁷³⁵ Броз. *Ијешћ*. 150. Тако је и у босанској Посавини. Исп. Josip Baotić, *Akcentatski sistem sela Kostrača u bosanskoj Posavini*, ВН DZB II 207.

⁷³⁶ Пав. *Леп.* 378.

Ја Ду Ку Зе Св, *нѣјма* Ка Ја Де ГЉ Ку Зе Вр, *нѣјма* Љу Ло ГЉ, Зе, *нѣма* Ву, *нѣјма* Ло, *нѣма* Ву О Љу Бе Ка Ло ВБ Де Л Пе ГЉ Зе Св Ар Р До Р Оц Ти Ра Ри Сп Вр Лу Ум Бр Крч К, *нѣма* Та Ри Пе, *нијѣма* Ти, *нѣма* Ти, *нѣмамо* Је Д, *нѣмамо* ВБ Крч.

Карта бр. 13: Акцентске промјене у глаголима *звати* и *звати се*

ЛЕГЕНДА

- зѡла
- зѡла и зѡла
- △ зѡем
- ▲ зѡем и зѡѡем

312. Радни гл. придјев од *bitu* (*esse*) може имати сва четири акцента, те се по томе разликује од их. и иб. гдје је разлика само у квалитету.

У ИХ је: *била* и *била*, *били* и *били*, и то само у облицима множине,⁷³⁷ а у иб.: *била* (најчешће); *било* (нешто рјеђе), *било* (још рјеђе), *била* (најрјеђе), без ограничења на однос сг.-пл.⁷³⁸ Овдје је, нарочито у бз., ком. и сих., дошло до различитих укрштања квантитета и квалитета сва три рода.⁷³⁹

била Вл Це, *буила* Вл Вр, *била* Ми, *буила* Вр По, *буила* Ка Бе ДБ Бо Ум По, *било* Вр, *досад* је *било* Д, *и* *било* Бр Каш, *било* Ду Је, *то* је *било* некад Це, *буило* По, *буило* О Ка По, *били* Каш, *буиле* По (исп. и т. 106).

313. На цијелом подручју акценат инф. типа *доћи*, *ићи* је саображен фонетским промјенама по правилу да силазни не могу бити ван иницијалног слога нити улазни на ултимни. Само у ЈБ (гдје има непренесеног / ~ / или трагова / ~ /) у неколика примјера једносложни супински облици или они који су настали редукцијом поста акценатских кратких вокала имају / ' / или / ' / . Пунни облици инфинитива су рјеђи и они имају аналошки / ~ / или / ~ /.⁷⁴⁰ Бројчани односи међу типовима *ићи* — *ић* — *ић* — *ићи* одређују ове говоре као претежно млађе источнохерцеговачке. Наспрам бз., ком. и сих. стоји јб. гдје је закашњело новоштокавско преношење ипак освојило:

а) *ићи* ВБ Це, *рѣћи* Гр Је;

б) *ић* Пе, *рѣћ* ДБ;

в) *врѣјѣћ* Ву, *доућ* Ву Мј Ку, *доћ* О К ВБ Гл Ја Де У Пе Гр Ми Је Об Ку Зе До Р Оц Ра Д Сп Ум Чу Бр По, *заћ* Лу, *изаћ* Ар Д Бр, *изућ* Де ГЉ, *изућ* Сп Ум, *ић* Ло, *наћ* Ву ВБ Св Бр Крч К, *нанућ* Хр, *отућ* Ми, *пдоћ* Гр Ми Ле Св Ар До Ти Ри Каш, *прѣћ* Б Бо Св Р Крч К, *прућ* ГЉ, *прујѣћ* Ра Вр, *прѣћ* Л, *прдоћ* Гр, *рѣћ* Ву Је Об Р Д К, *рујет* Гл Дур, *саћ* ГЉ Св Ар, *сић* Ло ГЉ Оц, *сеућ* Лу, *јућ* Св, *уић* Каш;

г) *вући* Дур Та, *доћи* Та Хр Р Д Бр По, *ић* ДБ, *изући* Де, *изаћи* Зе.

314. Изненађује да гл. типа *имати*, *копати* у 1. и 2. л. пл. презентима имају само иницијалну акценгуацију. Слабог дугог нема на пенултимни ни код Даничићевих глагола *к/е*, *е/и*, *а/и*, *и/и* основа.⁷⁴¹ Само један примјер *учи́мо*, забиљежен у Кр, нема онакав значај какав имају слични усамљени Вуковићевим примјери у Жепи и Имљанима.⁷⁴² Није могуће да се у обимној грађи, каква је ова, превиде свентуални овакви ликови. И сарадници пројекта *Бх. дијалекатски комплекс* биљеже само: *доведѣмо*,

⁷³⁷ Пецо ГИХ 188.

⁷³⁸ Броз., ор. cit., 155.

⁷³⁹ Најчешће, очекиване облике *била*, *било*, *били*, *биле* не наводим ради штедње. Сарадници пројекта *Бх. дијалекатски комплекс* су, на овоме подручју, забиљежили: *била*, *било*, а *било* једино у Ледићима и Чуковићима (в. *Упитник* 29, 30, 36, 37 и 59).

⁷⁴⁰ Краткосилазни *ићи* је настао према *ић*. Прије тога је било *ићи* па *ић*. В. Пецо *И-ића* II 17-18.

⁷⁴¹ Исп. СА 93, 129, 131, 144, 155, 169, 184.

⁷⁴² Вуковић *Жепи* 55, *Имљ.* 34.

*дведемо, доведемо, читамо, печемо, пећемо.*⁷⁴³ У Шурмина је искључиво: *живимо, бжејмо, трпимо, желимо, ломимо.*⁷⁴⁴ Однос иницијална акцентуација : акцентуација на пенултими на бх. терену још није јасан. Моје испитивање није потврдило Вуковићеву претпоставку да комплекс од Невесиња до границе између средњобосанских и иб. говора има / ' / на тематском вокалу.⁷⁴⁵ Литература о бх. говорима данас наводи на другачију географију изоглосе. На једној страни су источна Херцеговина, југоисточна и источна Босна, гдје се однос сг. — пл. чува, а на другој западна, централна, сјеверна и СИХ, средња, сјеверна Босна и даље ка западу, гдје је *-*мд*, *-*тџ* потрвено аналогизом према сг.⁷⁴⁶ *Имамо* — *имамо* не поклапа се, дакле, са *Мужј* — *Мужја*.

315. Насупрот иницијалној акцентуацији типа *имамо, копамо* стоји факултативни однос колумнални : алтернацијски нагласак у *о-* и *и-*деклинацији. Разлика по националној припадности информатора и говорних типова нема. Могло би се рећи да у ЈБ, у Гпл, претеже колумнални над / ' / на пенултими. Од истог говорника чује се: *синдџа* и *синџа*, *синџима* и *синџима*. Скраћена грађа (ради штедње) потврђује средишњи положај овог терена у односу на их. и иб.:

баџџа Је, *еуџџа* ГЉ Д, *еуџџа* Ле, *гџџџа* Це, *гџџџа* Ја, *наки* *кдишџа* Ву, *косџа* Д, *крајџа* Це ДБ, *нџџа* Та, *паметџа* (= оних који памте) Мј, *пџџџа* ГЉ, *рџџа* К, *сџџџа* Це Крч По, *сџџџа* Ву, *уџџа* ДБ;

воџџа Це, *еуџџа* Б Мј Зе Ар Р Ри Вр Це, *говорџа* К, *живџа* Пе, *исетџа* ДБ, *каменџа* У, *косџа* У Зе Ри Кр, *крајџа* Це, *ловџа* Л, *момџа* Бо Це Бр, *роџџа* Кр, *синџа* ВБ Каш Бр Б, из *Умомџа* Пе, из *Умомџа* Љу, *хорџа* ГЉ, *чаџџа* Ми, *чаџџа* Ар;

с *еуџџима* Св, са *срџџима* До, *трџџима* Ву;

брџџима Ле Чу Ло, *голубџима* Ло Ле Вл ГЉ Чу, *синџима* Л Ло Ле Чу Вл.

316. У именице *мајка* хипокористични / ' / постао је саобраћајни. Стандардни / ~ / јавља се повремено са / ' / у односу 1:2,5. У бз. и ком. / ~ / је мање обичан него у ЈБ и СИХ од / ' / . И то изненађује, јер је у ИХ, ЈИБ и Пиви *мајка*,⁷⁴⁷ а у средњој и СИБ требало би да буде *мајка*.⁷⁴⁸ У ЈБ и СИХ је:

мајка ДБ Ка Де У Пе Ми Кр Б Бо Хр Св Ар Ти Вр Чу Лу Ум Бр Крч К, од *мајке* Об, *иза мајке* Р, *мајки* ДБ, *мајку* Вл, с *мајкџм* Кр, *мајке* Об;

⁷⁴³ В. Упитник, књ. 29, 30, 36, 37, и 59.

⁷⁴⁴ Сарајевски 197, 205.

⁷⁴⁵ Вуковић *Кр.-леп.* 296. Исп. и Жена 55.

⁷⁴⁶ В.: Пецо *И-шћа* I 165, *Орџџџ* 46, *ГИХ* 14-16; Јахић, *ор. cit.*, 587; Вуковић *Кр.-леп.* 296; Броз. *Извј.* 344; БХ ДЗВ I 188-189.

⁷⁴⁷ Пецо *ГИХ* 100; Вуковић *П.-Др.* 233; Јахић, *ор. cit.*, 291.

⁷⁴⁸ Акценатски лик у литератури се не види. Баотић у околини Дервенте биљежи: *мајки* (*Дерв.* 109).

мајка Ку Вр Чу Бр По ДБ ВБ Гл, *од мајке* Пе, *мајку* Ти.

317. Другачија је слика код именице *кило*. Она се у ЈБ мијења по Даничићевом типу *пѡље* – *пѡлѡ*, а у бз., ком. и сих. по типу *брѡдо* – *брѡда*.⁷⁴⁹

кила Ло О Хр Лу, *дѡсе(т) кила* Та;

кила Вл Бо До Ти Вр Крч К, *стѡ кила* Бо.

Облик *кила* у Хр и Лу је комуникацијски инфилтрат.

Посебно је питање које се старе промјене огледају у јб. промјени квантитета и бз. промјени и квантитета и квалитета, те какав је значај овога за класификацију говорних типова.⁷⁵⁰

318. У промјени личних замјеница *ја*, *ти*, *он*, *себе* различите прозодијске могућности (каких нема у млађим говорима их. дијалекта) благо диференцирају подручје на више зона.⁷⁵¹

(1) У ГАСг је их. наглашавање: / ˘ / + ˘ (*мѡне*, *тѡбе*, *њѡга*, *сѡбе*).⁷⁵² Утицај југоисточнобосанске шеме (˘ + ˘) огледа се у десетини примјера; два случаја Вукова изговора (˘ + ˘) су усамљени. Разумљиво је што се из односа ˘ + ˘ : ˘ + ˘ појављује и ˘ + ˘ :

мѡне Дур ДБ Љу Бе Ка ВБ Гл Ја Де Пе Гр Ле Л ВЛ ГЉ Бо Је Об Ку Зе Св Ар До Оц Ти Каш Д Сп Вр Чу Ум Бр, *крај мѡне* Де Це, *на мѡне* Це, *ниже мѡне* Де Оц, *од мѡне* Ка, *тѡбе* Ву Л О Та Љу Бе Ка ВБ Гл Ми Ле Л Кр ГЉ Б Мј Је Об Ку Хр Зе Св Ар До Р Оц Ти Ра Ри Д Сп Це Вр Чу Лу Ум Бр К, *њѡга* Ву Дур О Та Љу Бе Ка ВБ Гл Ја Пе Гр Ле Л Кр ГЉ Б Је Ку Хр Зе Св До Р Ти Ра Ри Каш Це Чу Лу Ум Бр Крч К, *због њѡга* Ум, *сѡбе* Ло О Љу Б Ка ВБ Гл Ле Л Кр Бр Мј Бо Је Об Ку Хр Зе Св Ар До Р Оц Ти Ра Ри, *Каш Д Сп Це Вр Чу Лу Ум Бр Крч По*, *око сѡбе* Ми, *преко сѡбе* Це; *мѡне* Д К, *њѡга* Гр Ар До Вр Лу Ду, *сѡбе* Ми;

њѡга Зе До Р Оц Чу;

мѡне Ум, *њѡга* Ле.

(2) У ДЛсг, гдје је уопштен генитивни нагласак, подручје се благо разводи. У јб., сјеверном крилу бз. (углавном у трновском крају) и сих. са / ˘ / иде и / ˘ / у доносу 3,5:1 (карта бр. 14):

мѡни Ву Ло Дур Та Љу Ка Гл Де Гр Ле Вл Бо Ку Хр Ар Р Оц Ти Ра Ри Каш Д Сп Чу Лу Ум Бр По, *мѡн* Та Сп, *према мѡни* Ум, *тѡби* Ву Дур Та ДБ Љу Гр Је Зе Ти Ра Лу Бр, *њѡму* Ву Ло О Та ДБ ВБ Пе Вл ГЉ

⁷⁴⁹ СА 64.

⁷⁵⁰ Уп.: Решетар *Betonung* 65-72; Ившић *Посав. I* 252; Вуковић *П.-Др.* 247-253.

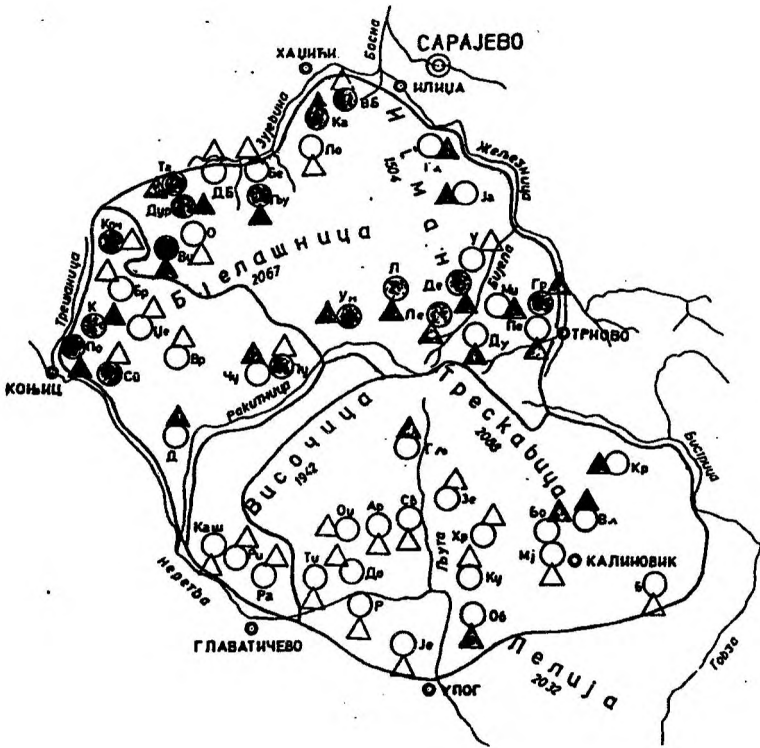
⁷⁵¹ У литератури се овим питањима не посвећује једнака пажња (в. Ник. *Осн. икц.* 47). На проблем указују: Белић *Ист.* II 183-184; А. Меје, *De quelques déplacements d'accent dans les dialectes slaves*, *AslPh* 425-429; Вуковић *Жена* 54-55, в. и СДЗБ X 266-267; Броз. *Фрјн.* 139.

⁷⁵² Исп.: Пецо *ГНХ* 187, *Ортијеш* 38; Вуковић *П.-Др.* 263-268; Ник., *op. cit.*, 42-42.

Б Об Ку Оц Ти Ра Каш До Вр Лу Бр, *себи* Ву О Љу Гл Де Гр Ду Кр ГЉ
Р Ри Сп;

мѣни Дур Ка ВБ Пе Ле Де Л Сп Ум Крч К, *тѣби* Ду Ар Ум К, *њѣму*
Та Љу Лу По, *себи* Крч Ву.

Карта бр. 14: Акцент у Д-Лсг личних замјеница
Квантитет *-е* у Г-Асг личних замјеница

ЛЕГЕНДА

- *мѣни*
- *мѣни и мѣни*
- △ *мѣне*
- ▲ *мѣне (обично) и мѣне (ријетко)*

(3) Финално *-е* у Гасг је кратко. Међутим, гдје је *мени* (рјеђе) поред *мѣни* (много чешће), ту финално *-е* може бити и дуго (карта бр. 14). За ово вриједе двије напомене: прво, концентрација примјера са *-е* је у јб., Загорју и трновском крају; друго, по неки примјер са *-ѣ* се комуникацијама инфилтрирао и у средиште бз. Према томе, у ЈБ и СИХ је *мѣне*, али неће бити изненађење ако се чује као у југоисточној Босни у *менѣ*.⁷⁵³

менѣ Д К, *виѣж менѣ* Ка ГЉ, *кѣд менѣ* Гр Кр Ле, *на менѣ* Бо, *ѣд менѣ* Ка Пе Д, *у менѣ* Дур Та Јбу Гл Ја Де Ј Вл Зе Ра Д Ум По, *кѣд менѣ* Чу, *ѣд менѣ* К;

у *тебѣ* По;

њѣга Зе До Р Оц Д Чу, *ѣд њѣга* Оц, *за њѣга* Дур, *испод њѣга* ГЉ, *кѣд њѣга* Об, *ѣд њѣга* Гр Каш Чу, *у њѣга* Ду Зе Ум ГЉ Чу, *за њѣга* Ри, *виѣж њѣга* Ку, *кѣд њѣга* Об Ар, *на њѣга* Ду Ј, *ѣд њѣга* Гр, *у њѣга* Ву;

себѣ Ми, *ѣко себѣ* Ле, *са себѣ* Вл.

(4) Готово редовно се врши старо и ново преношење акцената на проклитику у односу 2:3. Од осталих их. говора ово подручје се разликује по томе што у ДЛгг може бити једино ново преношење, а у ГАСг / ~ / може бити и на једносложној и на двосложној проклитици. Прва особина је, вјероватно, наслеђе прасловенске дистинкције акцента ГА : ДЛ, а друга је добивена у процесу укрштања различитих прозодијских могућности источне и црногорске Херцеговине и југоисточне Босне.⁷⁵⁴ Примјери класификовани по врстама преношења и сложености проклитика потврђују ова правила и односе:

а) Старо преношење на једносложну проклитику: *за мене* Зе, *и мене* Бр, *кѣд мене* Де, *ѣд мене* Ле Ј Бо Ку Хр До Д Сп, *у мене* ГЉ Бо Р Чу, *у менѣ* Дур Та Јбу Гл Ја Де Ј Вл Зе Ра Д Ум, *и тебе* Лу, *кѣ(д) тебе* Б, *ѣ(д) тебе* Ку Ри, *у тебѣ* По, *ѣд њѣга* Оц, *за њѣга* Дур, *за њѣга* ВБ, *кѣд њѣга* Вл Бр, *на њѣга* ГЉ Оц, *на њѣг* Оц, *ѣд њѣга* Ву Гл Ти, *ѣ(д) њѣга* Ти, *ѣд њѣга* Гр Каш Ду, *у њѣга* Ву Бр, *виѣж њѣга* ДБ, *ѣд себе* Мј До, *кѣ(д) себе* Ку, *са себе* ГЉ, *са себѣ* Вл, *ѣ(д) себе* Б Св;

б) Старо преношење на двосложну проклитику: *изнад мене* Пе, *испре(д) мене* Ле, *ниѣже мене* Ле, *ѣко мене* ВБ, *ѣко тебе* Гр, *иѣа њѣга* Пе, *преѣа њѣга* Ле, *преѣд њѣга* Об, *испо(д) себе* Вл, *ѣко себе* Ар, *ѣко себѣ* Ле;

⁷⁵³ Јахић *Босна* 75-76, 582-584. Исп. и карту бр. 7 на крају. Нема основа за диференцијацију терена по националној припадности. У Вишеградском Старом Влаху и Доњем Полимљу, према мојим биљешкама, нема мијешана ликова *менѣ* и *мѣне*. Овом типу не припадају само Колубара, Поцерина, Мачва и Срем (Ник., ор. cit., 43) него и околина Прибоја, Вишеградски Стари Влах, Златибор и Моравица, гдје је *менѣ*. Према Ђупићу у Пљевљима је: *кѣд мене*, *кѣд њѣга*, *теби* / *тѣби*, *себи* / *себи* (ГЦАНУ 8, 83, 88).

⁷⁵⁴ У црногорској Херцеговини преношење на једносложну проклитику је ново, на двосложну старо (Вуковић, ор. cit., 266). Тако је и у Мостару (Милас *Мост*. 66). У Ортијешу (Пецо *Ортијеш* 38) ново преношење је досљедно. У Вишеградском Старом Влаху, околина Прибоја, Ужница (моје биљешке) и Пљеваља (Руж. *Пљеваља* 147) у ДЛ проклитика не прима акценат, а у ГА преношење је старо.

в) Ново преношење на једносложну проклитику: *за мене* Та Ка, *код мене* Та ВБ Ја Де Р Лу, *од мене* Ка У Зе Оц Д Лу Ум К, *по мене* ВБ, *у мене* Ву Ло Ја Де Кр Зе Сп Вр, *у мен* Дур, *за тебе* Та Ум, *и мени* Ву Ло Ка Де Лу Ум, *на мени* Ло ВБ Пе Р, *и тебе* Вл Бр, *код(д) тебе* ВБ, *о тебе* Д, *у тебе* Ми Вр, *за њега* Ри, *за њега* Гл Ја, *и њега* Ку, *и њега* Кр Каш, *код њега* Пе Ар, *код(д) њега* Дур Кр, *код њег* Ар, *код њега* Ар Об, *на њега* Ду Л, *од њега* Хр, *од њег* ГЉ, *од њега* Гр, *пред њег* Л, *у њега* Ву, *у њега* Ло Ка Ја Д Ум, *на њему* Крч Вл, *по њему* ГЉ, *у њему* Ти, *у њем* Об, *за себе* Ум К, *и себе* Ри, *о себе* Су, *по себе* Ло, *у себе* Ву, *са себе* Ло, *и себе* Зе, *на себе* ВБ Кр ГЉ Р, *о себи* Ми, *по себи* ДБ;

г) Ново преношење на двосложну проклитику: *испред мене* Чу, *ниже мене* Чу, *око њега* Ти Ву Ри, *око себе* Чу Ми.

(5) Забилежио сам једном и: *око њега*.

(6) У ком. 3. л. сг. је *он*, у сих., јб. и сјеверном крилу бз. (трновски крај) иду напоредо *он* и *он*, а у средишњем дијелу бз. обичније је *он* него *он*: *он* Ву Ло Дур Бе Ка Ја Де У Пе Ми Ле Ду Л Вл ГЉ Мј Бо Је Об Ку Св Ар До Ти Ра Ри Каш Д Сп Це Вр Чу Лу Крч, *и он* О Ја Де ГЉ Бо Чу, *ни он* Лу Ум;

он Ву Ло Дур О Та ДБ ВБ Гл Ја Ми Ле Бо Ку Ти Чу Лу Ум Крч По, *ни он* К.

Ареал *он* — *он*, дакле, поклапа се са *мени* — *мени*.

(7) једносложна проклитика + енклитика имају / ~ /, вишесложна проклитика + енклитика / ~ / + / ~ /: *на* њ ГЉ Ар Оц Ти Це К, *по* њ ГЉ, *у* њ Л Чу, *крдо* њ Це, *нидо* њ Ти, *пред* њ Вл ГЉ Св Чу.

319. Колики је значај на дијахроном плану акценатских алтернација у глагола с повученим и неповученим аориским акцентом,⁷⁵⁵ толике је важности питање квантитета у 3.л. пл, на једној страни, и 2. и 3. сг., на другој.

а) Средњобосанско *-ше*⁷⁵⁶ захватило је цијело подручје. Облици са *-ше* јављају се ријетко (однос 1:4). У*ГЉ и Св исто лице има *-ше* и *ше*. Једино је у Ти досљедно *-ше*.⁷⁵⁷

доведоше ГЉ, *дођоше* ДБ Вл, *долёһешё* ГЉ, *заплијенише* Ра, *зардбише* Бо, *затворише* Та, *зчудише* Об, *здрпише* ДБ, *изгубише* Св, *ишћерашё* ГЉ, *крёнуше* Мј ГЉ, *наклаше* Мј, *одвјукоше* Зе, *одоше* Ми Ду Л ГЉ Б Бо Ра К До, *окрёнуше* се Ду, *ослободдише* ДБ, *осташе* Св Чу, *подушише* се Ум, *помдлише* се Ум, *почёше* Бо Ум, *почёше* Чу Лу, *прёсекоше* се Ја, *размакоше*

⁷⁵⁵ Исп. Белић *Ист.* II 105-110. В. и: М. Стевановић, *О данашњем акценту аориста*, НЈ, н. с., IV 250-263; Решетар *Vetovanić* 166-167; Вуковић *П.-Др.* 347.

⁷⁵⁶ Исп.: Броз. *Фојн.* 183, *Ијеш.* 154-155, БХ ДЗБ V 181; Брабец *Тул.* 109-110.

⁷⁵⁷ По овој, а и другим особинама, прије би се рекло да су се Тинаци доселили из Невесиња него што су им рођаци са Црвене Стијене прешли тамо (т. 27). У ИХ је *-ше* (Пецо *ГИХ* 154).

се Мј, *спасишѐ* Чу, *уклонишѐ* Дур, *упадошѐ* ДБ, *ућерашѐ* ГЉ, *шћерашѐ* се ГЉ;

затворише Ум, *одлѐхеше* Ум, *осташе* Св, *дћераше* ГЉ, *пдбјегоше* Ти, *почѐше* ГЉ, *пћхеше* Дур, *пјкоше* Ти, *узѐше* Ка.

б) Дужини у 3.л. пл. није у потпуности еквивалентна краткоћа у 2. и 3.л. сг. глагола с повученим акцентом. Процес превирања је у току: највише је напредовао код *-й/-й-* а најмање код *-ну/-не-* основа. Однос кратак: дуг наставак је 3:2. Диференцијација терена је осјетна. У ЈБ ултима је кратка (ако се гдје чује дуга, биће код православних или код Муслимана само у гл. типа *сину*), и дуга, а у бз. и једна и друга (у Ти опет досљедно као у источнохерцеговачком). Код *-е/-ѐ-* основа ултима је увијек дуга, код *-к/-е-* кратка. Преглед потврда дајем по основама и опозицијама квантитета:

-у/-у-: *здрѐши* Вл, *згази* Ду, *здрли* Ка, *зпуши* Лу, *дјеси* Де, *ддрѐјшѐ* се Де, *дтвори* Та, *пдгоди* Де, *пдграби* Вл, *пдломи* Та, *пдмоли* се Де ГЉ Оц Ум, *пдкочи* Оц, *пдломи* се Мј, *пдвди* Чу, *рдскораши* се Де, *рдскриви* Ар До Мј, *рдскриви* Р, *скдћи* Ло Де, *скдчи* Вл ГЉ До, *удари* ГЉ, *упрѐјчи* Оц; *зчуди* Ри, *здрати* се Вр, *дпази* Ти, *пдомли* Ти, *пдплаши* ДБ, *пдјви* се Лу, *рдскриви* се Оц, *скдчи* Бо;

-ну/-не-: *барну* Ум, *окрену* Ум, *рдзлијгну* До, *рдсвану* Де, *сину* Ар; *звизну* Сп, *пдврну* Сп, *пдзијвну* Сп, *пћхну* Ти, *сину*;

-а/-а-: *пдгледа* Пе, *пдћера* Ра, *угледа* Ја;

нћћера Це, *дтјера* Ву, *дћера* Ти, *угледа* се Мј;

-е/-ѐ-: *ддузѐ* ГЉ, *пдчѐ* Бо Чу Лу Ум Ри, *пдпѐ* се Л Ти Чу, *јмријѐ* Чу;

-к/-е-: *затрѐсе* се Ум, *дднесе* Љу, *пдбјече* Вл ГЉ Ја Је Об;

остале (*-а/-е-*, *-о/-је*, *-а/-је-*, *-а/-и-*): *звѐика* Ум, *заспа* Ум, *ддби* Ву, *изби* Де;

сдтра Ти, *заспа* Ум, *засмија* се Ти, *зковд* Ти, *нпнушд* Ра.

в) Као у Пљевљима⁷⁵⁸ и у Фојници⁷⁵⁹ глаголи типа *клати* (Даничићева I-5а врста⁷⁶⁰) у 1. и 2. л. пл. на пенултими могу имати факултативно /'/. У сва четири типа чује се: *отѐсмо* Де Је, *почѐсмо* Ра Ле Чу (в. остале потврде овдје под а) са: *пдчѐшѐ* Бо, *зпѐсмо* Је.

320. И акценатске алтернације у проклиси откривају прелазни карактер подручја. Због природе овог рада дистрибуцију прозодема у проклиси посматрам само са становишта разведености терена и његовог односа према осталом их. комплексу.

⁷⁵⁸ Руж. Пљевља 162.

⁷⁵⁹ Броз. Фојн. 183.

⁷⁶⁰ СА 110.

неки Гл, под неко Ти, у некога Ле, са неким К, у некијем Ти, по нашем Хр, код нашије О;

од бијелог Ар, са бјелим Бе, за бјелѣ Вл, на већем Дур, од вишње ДБ, и горије Д, у радну ДБ, на дрвенијем Кр, на задњег Пе, од крсније Крч, у летња До, по цијело Зе, у црно Та;

по два Бе, у девѣ(т) Та, до десѣт Де, су три ГЉ;

да видѣм Ву, да идѣмо Ка, нек прѣми (= прими) Вл.

И то је све. Индивидуални акценат засебних ријечи осваја у књижевном језику.⁷⁶³ Могуће је да су неки од наведених типова доспјели овамо дејством разговорног језика Сарајева и књижевног језика.

(2) Старо преношење

1) Именице мушког рода

а) Једносложне основе: у вѣз Вл, од волѣв Це, од врата Ду, иза врата Ми, око врата Ти По Це, за врат Мј Ку Ра, на врат Ја, под вратом К, од вука Ле Об Хр, у вука Д, на Гај Де Гр, у град Л Св Каш Лу Ум Бр, из града Вл Оц Вр К, прѣко дана Вл, за дан О Хр, на дан ДБ, дан по дан Ми, у дан ВБ, на дар Оц, на до До, у дрѣб Лу, од зида Пе, за кѣра ГЉ, на керове Ри, на кров Је, у кров До, за лада Вл, од леда ВБ, у лед У, у лѣв Де Ку Оц Крч, од меда Ле, на мѣр Гл, на мијер К, прѣко моста Та Лу Ка, од мѣрка Ка ГЉ, прѣд мѣрк ДБ, на нос Ми, у Обѣ Бо, под Обѣ Ум, од паса Ри Чу, око паса Бе По, за пас Де, на пѣн Л, на плѣт Ле, прѣко плота Ле, на пут Дур, за рѣп Чу, под рѣс ГЉ, на рѣд У, у рѣд Ле, од рѣпа Бр, за рѣп Об До, у рѣд Де, за рогове Ку, на стѣн ВБ Об Л Це Вр, на стѣ Ло ДБ ВБ, за стѣ Ка, ѓ(д) стрѣ Ја, ѓ(д) стрѣа Ар, на суд Та Р, у суд Гр, у суде Ри, кѓ(д) тора Лу, прѣко тора Ле, у тѣр Ми Лу, у хѣн Бе, у штаб Об;

б) Двосложне основе: од бадњака Б, у Брђане По, из дувѣр Ум, у Игман Де, у Игману Де, на јасѣн Чу, от камена Зе, за камѣн Чу, от камена Зе, под облаком Л, од појаса Ку, прѣ саба Де, на Сопѣт Ар, на урѣп (= одсуство) Ти.

2) Именице женског рода

а) Једносложне основе: у Вѣлу Ду, на воду Ја Ум, у воду Пе Ку Ум Бр По, у вѣјску ДБ ВБ У Кр Вл Бо Је Хр Р Оц Каш, на главу Ву Ја Гр Мј, у главу Ву ДБ ГЉ Мј, на грѣду Ми, под Грѣду Ум, у грѣде Чу, у земљу Бе Каш, за зѣму Је Св, за косу Ти, на косу Ло, на кућама У, на мѣбу ВБ, у мѣбу О, за ногу ДБ ГЉ, мѣмо ногу Ум, на ногу Чу, нѣз ногу Ми, у ногу Де, од ногу ГЉ, за ноге Је Св, мѣђу ноге Сп, на ноге Ву Ја Вл Ра Ри, под ноге Ду, крѣз прси Вл, у прси Вл, за пушку ГЉ, на страну Хр До Ле ГЉ Д, нѣза страну Хр До Ле ГЉ Д, крѣз двеце ГЉ, у двеце ГЉ, за руку Љу Ка Оц, у руке ГЉ, у фоје Мј, под шуми Је;

⁷⁶³ В. шире о томе код Стеван. ССХЈ I 223. Исп. и: Пецо ГИХ 187; Белић, ор. cit., 25.

б) Двосложне основе: *бѣз дозволѣ* Р Ра, *зѣ Планну*⁷⁶⁴ Оц, *нѣ планину* Вл, *нѣ планчѣну* Вл, *нѣ планну* До, *у планину* ГЛЪ Оц, *у планчѣну* Ми Ле По, *у планну* Дур, *нѣ сабне* Кр, *нѣ улици* Гр;

в) Консонантске основе: *зѣ влѣс* Јѣу, *ѡ(ѡ) глѣди* Је Крч, *прѣко ноћи* Бе, *нѣ раван* Л, *нѣ пѣћ* Гр, *у раван* Дур, *зѣ смрти* Вл Ду, *нѣ смрти* Вл; *пѡд јесѣн* Је, *прѣд јесѣн* Ја, *у јесѣн* Је Св, *у јесѣн* Ја, *пѡд старѡс* Ву.

3) Именице средњег рода

а) Једносложне основе: *ѡд брда* дѡ брда До, *из брда* Гл, *нѣ брдо* ГЛЪ Д Сп Лу Ку, *зѣ брдом* Вл Је, *нѣ брду* Ар, *у Брду* Чу, *у брду* Ар, *нѣ Вѡјле* Ар, *из грла* Д, *у грло* Чу, *дѡ грѡбља* Лу, *кѡд грѡбља* Лу, *нѣ грѡбље* Кр Бо, *у грѡбље* ВВ, *нѣ грѡбљу* Ле, *у грѡбљу* Бе, *у грѡбљу* Мј, *у колу* Об, *нѣ лѣћа* Вл, *нѣз лѣћа* Ло, *нѣ лето* Вл, *из мѣса* Та, *нѣ мѡре* Д, *у мѡре* Бр, *у мѡре* Вл, *у око* Пе, *пѡ селима* Зе, *зѣ Поље* Ду, *ис поља* Јѣу, *нѣс поље* Је, *у пољу* ДБ, *зѣ прса* Чу, *нѣ прса* Је По, *зѣ срце* Пе, *у срце* Ми, *у шушње* Бр;

б) Двосложне основе: *у прољеће* Ра Бр, *у пројеће* Ју;

в) Консонантске основе: *ѡ(ѡ) дрвета* Ле Св Ду Об Зе Ар Р По Ри Д, *нѣ древо* Та, *нѣз древо* ДБ, *у древо* О, *нѣ раме* Ра, *прѣко рамена* До.

4) Замјенице: *мѣмо њу* Бр, *мѣмѡ њу* Бр, *кѡд вѣс* Пе Д, *изѡ њѣ* Це, *изнад њѣд* Св, *кѡд њѣк* Б, *мѣђу њѣ* Д, *ѡд њѣг* Бо, *спѡрај њѣк* Вл *мѣђу њѣма* Об, *нѣ ову* Бе, *у овај* О, *у ѡвѡ* Гл, *зѣ овије* Је, *у овај* У, *пѡ (о)вијем* Ти, *зѣ оног* Л, *ѡд онога* Јѣу До, *ѡд оног* Ра, *у онога* Ми, *нѣ онај* По, *пѡ ономе* Бр, *у ономе* Јѣу, *из онѣ* Гл, *крѡз ону* ДБ, *нѣ ону* Бе, *у ону* ДБ, *нѣ онѡ* Ра, *пѡ онѡ* Ло, *у онѡ* Ле, *нѣ тијем* Гл, *крѡј оније* Св, *у онѣм* По, *пѡд онѣм* По.

5) Придјиви: *нѣ бољѣ* Ра, *у дѡњѣ* Дур, *нѣ лијепѡ* К, *нѣ сѣхѡ* До.

6) Бројеви. Основни, збирни и дистрибутивни бројеви имају старо преношење, а редни – и старо (рјеђе) и ново (чешће):

нѣ један Р, *дѡ два* Је, *зѣ два* Бо Хр, *крѡз два* Ми Бр, *нѣ два* Кр Та, *пѡ два* О Ка Зе Ра, *сѣ два* Мј, *нѣ двије* Ар Крч, *ѡ(ѡ) двије* Ра, *пѡ двије* Бе Де Чу, *сѣ двије* Мј Ја Кр, *ѡ(ѡ) три* зѣ *пѣт* Је Хр, *нѣ пѣт* Ум, *у пѣт* Ло Ка, *ѡ(ѡ) шѣс* дѡ *шѣс* Ду, *у шѣс* Лу, *у седам* Чу, *ѡ(ѡ) девет* Бо, *пѡ девет* Кр, *ѡ(ѡ) десѣт* Р, *пѡ десѣт* Чу, *у стотину* К, *нѣ стотине* Ле, *зѣ другијем* Д, *кѡ другѡе* Де, *ѡ(ѡ) другѡг* Чу, *прѣко другѡг* Мј Дур, *зѣ другѡм* Ло, *уз другѡу* Л, *у другѡу* Пе, *мѣмо другѡ* Об, *уз другѡ* Гр, *сѣ двоје* Бо, *пѡ десетерѡ* Чу.

7) Глаголи: *нѣ би* Ву Дур До, *нѣ био* Ву, *нѣ бѣла* Вр, *нѣ бијѡше* Ми, *нѣ ваљѡ* Дур, *нѣ процјѣди* Ка.

⁷⁶⁴ У Асг и Агл именице *планина* преношење је као у Даничића (СА 10-11). Тако је и у Високом (Ваљ. Вис. 301). И остале прозодеме су по Даничићевом образцу: *Планина* До Оц, *ѡ планине* Ри, *из планине* Пе, *преко планине* Ло, *са планине* Јѣу, *планину* Ти, *Планину* Чу, *на планини* Ло Та, *по планини* Кр, *у планини* Ло Јѣу Р Та. У ком. и у Агл на пенултимни може бити неданичићевски (аналогски) / ' /: *планине* Ри, а у бз. у Лсг Г': *у планини* Ку.

На негацији презента гл. *знат(и)* бз. и ком. имају старији акценат, а јб., сих. и сјеверно крило бз. овај и српскохрватски:

нѣ знѣм Ло Дур Љу Ар Гл Ти, *нѣ знѣ* О, *нѣ знѣмо* Ка, *нѣ знѣм* Дур Та Љу Ка Ја Гр ГЉ, *нѣ знѣш* Лу, *нѣ знѣ* ВБ Д, *нѣ знају* Крч.

За нијансу је другачија слика у презенту гл. *ић(и)*. Старо преношење имају ком. и сих., а ново јб. (уколико није непренесени) и бз.:

дѣ ићѣм Ра, *нѣ ићѣш* Сп, *дѣ ићѣ* Бр, *дѣ идѣ* Вл; *дѣ ићѣм* Ка, *дѣ идѣ* Вл, *дѣ идѣ* Ле, *дѣ ићѣ* Це Ум, *нѣ ићѣ* Ра, *нѣк идѣ* ГЉ, *дѣ ићѣмо* Лу, *дѣ идѣ* До.

8) *Прилози*: *ѣ прије* ДБ Д Р Д, *нѣ до* пола ГЉ.

(3) *Ново преношење*

1) *Именице мушког рода*

а) *Једносложне основе*: *зѣ брата* Об, *међу браћу* Крч, *изѣ бора* Ка, *нѣ вјетар* Ду, *прѣз вјетра* Гр, *нѣ вр* Ло, *ѣ вр* ГЉ Ку, *ѣ врх* Ти, *зѣ вѣка* Об, *нѣ гроб* Ар, *нѣ длан* Де, *ѣ зета* Ти, *ѣ јаду* Хр, *ѣ југа* Ти, *зѣ крај* Чу, *нѣ крај* Ку, *при крају* Пе, *мимѣ лѣкат* Крч, *пѣ лѣс* Та, *нѣ мѣ(х)* Ло, *ѣ млин* Гл Ја Гр Кр Ум, *пѣ млину* Де Кр, *ѣ млину* Ло, *пѣд млином* Кр, *зѣ плуѣ* Пе, *нѣ прагу* Зе, *нѣ пупак* Зе, *вѣш пѣт* Ар До, *нѣ пѣт* До, *пѣт пѣт* До, *ѣ Савѣ* Б, *ѣ сан* Вл, *пѣ(ѣ)* сач У, *кѣ(ѣ)* свекра Ку, *зѣ сир* Љу, *пѣ сир* Љу, *нѣ сир* Ле, *ѣ сну* ДБ, *ѣ стап* Ар Гр Ри К, *ѣ стогове* Д, *ѣ рата* Вл, *ѣ рат* Ти Сп, *ѣ(ѣ)* татѣ Гл, *кѣ(ѣ)* тора;

б) *Двосложне основе*: *ѣ Бистрику* Мј, *ѣ Боиће* Хр, *ѣ Брђане* По, *ѣ Дојане* Св, *ѣ(ѣ)* доктѣра Та, *ѣ Дољане* Ар Р, *ѣ(ѣ)* дукѣта Об, *нѣ ђавла* Б Вр, *ѣ Игман* ВБ, *ѣ Јањиће* У, *зѣ калѣком* (крај свијета) Ку, *испѣт камена* ГЉ, *ѣс Кашићѣ* Ти, *ѣ Кашиће* Ри Сп, *нѣ конак* Оѣ Д, *ѣс Коњица* Ар, *ѣ Коњицу* Ву Зе До, *ѣд Мједниѣ* Је, *ѣд мјесѣц* Р, *нѣ мјесѣц* Зе Ти, *пѣ мјесѣц* Св, *нѣ пѣнѣѣр* Бе, *нѣ пѣнѣѣр* К, *нѣ пѣнѣѣре* К, *ѣ Ромѣне* Об, *ѣ русѣк* Та ГЉ, *ѣ русѣке* ГЉ, *нѣ саѣѣк* Ја, *ѣ чоѣка* До, *нѣ чоѣка* Вр, *ѣ(ѣ)* чоѣка Ка, *ѣ Штитѣра* К;

в) *Тросложне основе*: *ѣз Дујмовић* Ду, *ѣ Дујмовиће* Де Ду, *ѣ Дујмовић* Ми.

2) *Именице женског рода*

а) *Једносложне основе*: *пѣ бајкама* Гл, *ѣ бају* Гл, *ѣ бањама* Ву, *прекѣ Барѣ* Мј, *нѣ Бари* Ду, *нѣ Барам* Де, *ѣ башћи* Бе, *ѣ башчи* Бо, *ѣ Босни* Л Зе Р Лу Ум, *пѣ Босни* По, *нѣ буквѣ* Та Бр, *зѣ буквѣм* ГЉ, *пѣд буквѣм* Л, *нѣ ватру* Ду До К, *нѣ ватри* Љу Ле, *ѣ ватри* Мј, *ѣ воду* Пе, *ѣд вунѣ* ВБ Об Ар Ти Ри По, *зѣ гриву* Ми, *зѣ дипѣла* К, *ѣ Драче* Кр, *ѣ(ѣ)* жиѣѣ Вл, *ѣ жвалѣ* Чу, *ѣ Игри* Је, *ѣ јаму* Св Бр, *нѣ капу* Ар, *ѣ каѣу* О Ми Љу ВБ Ле, *ѣ кладе* Бр, *нѣ косу* Ло, *ѣс књиѣѣ* Ја, *ѣ књиѣи* Хр, *ѣ књиѣу* До, *ѣкѣ краѣѣ* Ја, *испѣт краѣѣ* Вр, *ѣ крошњи* Бр, *испрѣт кућѣ* ДБ, *ѣкѣ кућѣ* Ло Ка Гл, *ѣт кућѣ* О, *ѣкѣ кућѣ* Ка Р, *прекѣ кућѣ* У, *ѣ кућу* Ву Ло О Та Љу Бе Гл У Гр Ле Об Св Крч По, *ѣ кући* ВБ, *ѣкѣ кућѣ* До, *прекѣ ластѣѣ* Св, *нѣ Локѣѣ*

Бу, *џ* Љутѣ Св, у Љутѹ Ми Хр, од мајкѣ Пе, у мајкама Чу, на међу ГЉ, кроз ните Об, преко њивѣ Бр, на њиву Гр, уз њиву Је, на њиви О, *џ* њиве Ја, на њивама Ло, у паћу Пе, у питу ДБ, на плећку Ја, на плочу ГЉ, под Плочу Ду, у пошту Пе, на пушку Ј, у пушку Ле, на свадбу Ка Гр Мј, на силу Пе, у сиси Д, *џ*(з) сисѣ Д, кроза ситку Гр, у собу Ло О Мј Бо, у соби У Гр, испод(д) спилѣ К, за стокѣ Ле, око стокѣ Кр, у стоку Де Је Кр Б, на стругу Ку, у ступу Об, у таву Зе, у торбу Ву Ј, у торби Ле Ду, на трешињу Де, на трку Гл, у Тузлу Вр, *џ* Фоџ Бо, у Фоџу Бо Ар, у Фоџи Мј Зе, на џесту Ле, у џркви Ле, код(д) џурѣ К, код(д) Цуџа Ти, *џ* четѣ Б, у чаћу Пе, у шаћу Ј, *џ*(з) шкџлѣ Бе, у шкџлу Гр Бо Ра, у шкџли ВБ Кр Ра, низа шкрипе Ум, са шталѣ Ло, у шталу Ло Та Ми Б Зе, узд шталу Кр, на штали Ле, *џ*(з) шумѣ Крч, низа шуму Вл, у шуму Ло Дур Де Ду Ј Мј, под шуми Ле, у шуми Та Де Ле Ку Кр, под шумѣ Ум;

б) Двосложне основе: *џ*з годинѣ у годину Оџ, кроз годину Зе, за заставѣ Св, у задругу Б, у колибу Ку, од кукриџа Вр, у куџиџи Лу, од куч'џна Љу, у Лџвниџу Чу, пред Мјешниџа Де, у Морине Је Ти, у новину Ју, у одају Ка, у општинџу Та, на општинџу Мј, у општини О, на удају Вл, на улиџу ГЉ, *џ*с хаљџна Зе, у Храсниџи Лу, у Расниџи Ја, уш чашиџу Об;

в) Тросложне основе: на јабуџиџу Ар, *џ*с Трескавџџѣ У, пред Трескавиџѣ Ду, на Трескавиџу Ду ГЉ, у Трескавиџу У, под(д) Трескавиџом Вл, на Трескавиџу Ду, у Трескавиџу Ду;

г) Консонантске основе: од костриџѣти Об, од кострѣти Об Ри, у помџн Ву, на смрти Вл, џ(д) старости Је.

3) Именице средњег рода

а) Једносложне основе: на брашно Лу, иза брда ГЉ, у врата Св, за вратима Зе, на врело Де, на дну ГЉ, у (д)ну Мј, у жити Лу, на здравље У, са здрављом У, у здрављу ДБ, у злату Ку, на кола Та, у кола Пе, прѣт колим Ј, прѣ љета У, прѣ љета У, на мјесто Де, на Мокрѣ Ар, на мору Лу, у око Та, под селима Кр;

б) Двосложне основе: *џ*з Врдоља К, код говѣда Ар, у Дубокџм ГЉ, под језером Ле, у језера Р, *џ*с Кијева Ду, од Кијева Гр, у Кошево Гр, под пазухо Чу, од пројеџа Вр, *џ*з Трнова Ј, *џ*с Трнова Ле, у Трново Ми, у Трнову Пе Ми Ду, *џ*с Тушиџа Ум, џ(д) шиљџџи Об;

в) Консонантске основе: џ(д) дрвета Бе, преко рамена Ј Ду, кроз рамо Ри, на рамо Ри, на раме Чу, у ралу У.

4) Замјенице: код вџс Гл, у вџс Гл, за њџм Ле Ка, пред њџм Чу, од онѣ Д, под њу О, у њу Та, за њџм Ло, под њџм Пе, за њџхѣ Ум, иза њџхѣ Лу, између њџ Бр, изнад њџхѣ Ј, код њџ Об Ју, код њџг Б, код њџѣ ДБ Хр, крај њџхѣ ГЉ, крај њџѣ ГЉ, међу њџхѣ Ка, на њџѣ Дур, од њџѣ Крч О ГЉ, од њџѣ Бе, од њџѣ ГЉ, од њџхѣ ГЉ, под њџѣ Лу, пред њџхѣ Ум, пред њџѣ Крч, у њџг Б, у њџхѣ Ло Је Ку Св Ар Ти Бр Ум, у њџхѣ Хр Зе, у њџ Об Ар Ри Д, *џ*с њџхѣ Хр, у њџхѣ Оџ, у њџхѣ Ло, за њџма Љу, међу њџма ДБ Вр, на онџ Каш, у тџм Б, сѹ тџџем О Љу К, хџ тџ Ја, у тџ

До, по нашѐм Хр, у нашѐм Б Хр Д Б, у нашу Об, у нашѐј Кр, на некога Об, у некога Ле, по(д) некѐм Кр, у некѐ Кр, у некѐу Кр Љу, у некака Б, сѹ чѐм Ле.

5) Придјеви: на Бадњѐи (дан) ДБ Крч, из Бијѐлог (Пѐла) Д, за велки Пе, на велкѐ Ја, у велкѐ Пе, у добар Св, до Ђурђева (дана) Је, на задњѐ Л ГЉ, на зањѐ ГЉ, у задњѐм Ју, о(д) згоднѐга Вр, на млађѐг Ти, по новѐм Ка, о(д) српскије Дур, у старѐи Ду, у старѐа Кр.

6) Бројеви. Као у придјева, у редних бројева преношење је најчешће ново: до другѐг Пе, у другѐг Крч, на другѐм Ку, испѐ(д) другѐ Ле, у другѐ Љу, на другѐу ГЉ Љу, у другѐу Пе, у другѐј Вл, у другѐ Ле, у другије Вл До.

7) Глаголи: не био Ло, не би Ло Та, не бијаше Лу, не бојмо Об, не видѐм Та, не вјерујѐм Ку, не вјерујѐ Мј, не вјерујѐ Ду, не вјерујѹ Чу Об, не врјѐћамѐо Љу, не мѐра Та, не пантѐм Вр, не патѐм Кр, не патѐ Та, не печѐ К, не бећам се О, не славѐмо Та, не радѐм Та, не радѐи Ву, не чујѐм Крч, не ћујѐ Ка.

(4) Функцију проклитика, на цијелом подручју, врло често врше везници.⁷⁶⁵

а) Везник *и*: ѐ вѐјску Пе, ѐ вѐ Р, ѐ вјеру Чу, ѐ бога Б, ѐ боју Об, ѐ брата Ти, ѐ докторима Кр, ѐ ћавѐ Пе, ѐ ћецу Бо, ѐ коњ ѐ крушка Кр, ѐ курјѐка Кр, ѐ кућа Вл, ѐ на нѐс Чу, ѐ нѐћ ГЉ Ра, ѐ пас Та, ѐ старости Је, ѐ шљива К, ѐ горѐи Пе, ѐ гуменѐи Љу, ѐ болесан Кр, ѐ виђена Бо, ѐ најѐт Хр, ѐ сам Пе, ѐ добар Ву, ѐ двије Вл ДБ У Пе Р, ѐ двое Кр, ѐ два О ДБ Љу О, ѐ трѐи Та Љу Ју, ѐ седам Ву, ѐ девет У, ѐ другѐ Оц, ѐ био Каш, ѐ било Каш Бр, ѐ даднѐм Та, ѐ не знаш Та, ѐ јес Бе Ми Је Каш, ѐ јест Гл, ѐ мријѐ се Кр, ѐ нѐће Ар, ѐ нѐма Ју, ѐ треба Ти Мј, ѐ амо Зе, ѐ вишѐ Ву Дур Ле, ѐ доли Оц, ѐ доле Ти По, ѐ много Бе, ѐ овуѐа У, ѐ отѹд Д, ѐ повишѐ Пе, ѐ сад^т Ву, ѐ са(д) Та, ѐ сада Љу Р Д, ѐ сад ВБ Ја У Гр Б, ѐ садѐ Ја Пе, ѐ сат Ти, ѐ тѹј Пе, ѐ тат Ти, ѐ тамо До;

б) Везник *ни*: ни ѐцу Б, ни пашчѐд Ју, ни тицѐ Ку, ни добар Ву, ни рођен Ву, ни правио Пе, ни нѐћ Та, ни рећи Је, ни чула Ја;

в) Везник *да*: да видѐм Ду ГЉ, да ићу До;

г) Везник *а*: а да ми;

д) Везник *па*: па валѐ Мј.

(5) Синтагме број + именица, као у црногорској Херцеговини,⁷⁶⁶ често чине акценатске цјелине: *дејѐ куће Је, дејѐтрѐи Хр Бр, дејѐ године Сп, трѐи дана Р, трѐи мјесѐца Р, стѐ кѐла Вл. Јб.* без оваквих примјера стоји наспрам бз., ком. и снх. У сјеверном сусједству стање је као у јб.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Решетар за Дубровник наводи примјере: *ѐ brat, ѐ тѐјка* (Betoning 210).

⁷⁶⁶ Вуковић П.-Др. 300. Тако је у Дубровнику (Решетар, op. cit., 211) и у Пљевљима (Руж. Пљевља 176).

⁷⁶⁷ Исп. и Валѐ. Вис. 302, Броз. Фојн. 121.

У поздравима улогу проклитике има придјев: *добрд јутро* Дур Вл Ја, *добар веч'е* Гл, *добар вече*⁷⁶⁸ Пе Бо Ку До Це. Тако и: *помдзббг* Ду. У ЈБ се чује и: *помдзи ббг* Љу. У отпоздравима је: *добрā ти срећа* Вл, *ббк ти помдог* Бе Ја Ку К. Само је: *дббар дан* (у свих), а у Муслимана још: *мѣхраба/мѣхраба* (т. 283), *мѣраба* Це, *сѣбала хјрдсум* (= добро јутро; у бз. женској се то не каже него: *Уранила? Јеси ли се наспавала?* До), *сѣба хјрдсум* Љу, *акшам хјрдсум* (= добра вече) До, *алѣх раздсум* (= бог ти дао срећу)⁷⁶⁹ До, *алѣх рѣзио* (отпоздрав на: *Бајрам бѣрћолас*)⁷⁷⁰ До, *алѣјкум'е сѣлам* Љу.

У синтагми: *на днѹ њивѣ* Бр улогу проклитике узела је именица.

321. Висока Херцеговина и ЈБ, како показује овај прилог, имају новоштокавску акцентуацију са специфичном репартицијом прозодема као посљедицом аутентичног развоја и интерференције особина источне и црногорске Херцеговине, на једној страни, југоисточне Босне, на другој, средње и сјевероисточне Босне, на трећој. Концентрација примјера са факултативним / ˘ / ван иницијалног слога, са изостанком секундарног дуљена и траговима акута у ЈБ супростављају ово, у основи прелазно подручје областима Загорја, Бјелимића, Комске жупе и високе Херцеговине. Диференцијација терена по националној основи није изразита. Једино се непренесени / ˘ / и остаци акута диференцијалне прозодеме националног обилежја, али ни оне нису искључиво везане за Муслимане (т. 297). Како су акценатске особине, са коријенима и у далекој прошлости, конзервативније него друге, функционисање прозодијског система потврђује да је српскохрватски језик на бх. комплексу јединствен и да су подјеле на тој основи излишне.

На другој страни, диференцијација типова и ужих зона по коегзистенцији наноса миграционих струја из Херцеговине и југоисточне Босне је осјетна. Трновски крај по изостанку секундарног дуљена не представља, како је мислио Вуковић (в. нап. 716), индивидуалност. То је особина сва четири говора, али је најизразитија у јб. Трновски крај се разликује од других присуством југоисточнобосанског квантитета тематског вокала у презентској основи (т. 305-309) и наставка *-е* у ГАСг личних замјеница (карта бр. 14).

Становнике ЈБ и високе Херцеговине препознајемо по краткоћи презентског тематског вокала у великог броја глагола и / ˘ / + / ˘ / наглашавањем у промјени личних замјеница *ја, ти, он себе*. По акценатским особинама не препознаје се ко је које вјере.

⁷⁶⁸ Маретић за књижевни језик има: *добар вече, добар дан, добрд јутро* (Грам. 137). Други херцеговачки говори су слични типовима ЈБ и СИХ. Исп.: Вуковић, ор. cit., 297; Решетар, ор. cit., 212; Руж., *ibid.*; Броз., *ibid.*; Ваљ, *ibid.*

⁷⁶⁹ Исп. код Шклајића Турц. 460, 538, 80, 532, 87.

⁷⁷⁰ Шкаљић овај поздрав нема.

III

МОРФОЛОГИЈА

322. У облицима нема већих одступања од стандарда и их. Дијалекатске дискриминанте су облици двосложних именица м. р. на -о и на -е са /' / на иницијалном слогу (т. 345 и карта бр. 15), хабитуал (т. 448) и *та* мј. *тај* (т. 394). Друге разлике у дистрибуцији морфема — окамењени Гпл на -Ѡ, ДИЛпл на -ма (т. 338 и 354) или -ам (т. 367), те "искакање" глаголских облика из једне у другу врсту (т. 453-486) — имају и други ијекавски говори. Енклитички облици 3. л. пл. и хабитуал су условљени вјером.

ИМЕНИЦЕ

1. ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА СОНАНТ И КОНСОНАНТ

323. *Вокатив сингулара*. Обиљежен је наставцима -е, -у, -о и -Ѡ. Употребљава се за бића.⁷⁷¹ Према грађи, других значајнијих неслагања са стандардом нема.

У дистрибуцији најчешћих -е и -у сачувано је наслеђе из старијег периода развоја нашег језика. Именицама са основом на тврди сугласник пришле су и оне из некадашњих -ј основа.⁷⁷²

324. Код основа на тврди сугласник увијек је -е, ако није, изузетно, *Всг = Нсг* (т. 328). Једино *синак* (в. Вук *СР* 701) има -о: *мој синко* Ми.

Свуда се говори: *бакузе* Ку, *господине* Об Вл Чу, не *лудјуј*, *господине* Чу, *господне* Пе, *дјџе* — *џџе* У, *Добро јутро, џџе!* Дур, *домџине* Крч, *Здраво, домџине!* Ду, *јџране* Р Д Сп, *Богати, јџране*, *окле си?* Вр, *куџавче* Ар, *пџне* Бр, *мој сџколе* Ву; тако и: *сине* ДБ Ми У Ти Д Чу, *нџмој, сине* Д, *мој лјџепи сине* Зс.

За излизани вокатив *брџте* и узречицу *брџте* в.т. 153.

⁷⁷¹ Исп. Јовић *Трст.* 80.

⁷⁷² В.: Белић *Ист.* II 6, 9; Пецо *И-шћа* II 37.

Доследност промјене *к, г, х + -е > ч, ж, ш* видљива је из потврда у т. 242 под б, којима додајем и ове:

а) *ђунџе* ГЉ, *ћдеће* (у Та забиљежио сам и: Нџ, *чџ*, *бџ*?) Де, *пужџовице* Та;

б) *бџе*⁷⁷³ Ја Кр Је Крч, *дрџе* Та Вл Об, *мџ* *дрџе* Р, Здраво, *дрџе* Мила! Та, реко, *дрџе* Адеме Ду;

в) *вџе* Вл.

325. И главнина мушких личних имена истих основа има наставак *-е*: *Абиде* Љу Лу, *Адеме* Гр Ми Де Ду Је Чу, *Адиле* Де, *Ариџе* Ја Д Лу, *Асане* Б, *Асиме* Пе, *Ахмете* Чу, *Владане* Де, *Вејсиле* Вр, *Драгане* Ја, *Ибрахиме* Оџ, *Исмете* Зе Ти, *Јоване* Це, *Јусуџе* Је, *Миловане* ДБ, *Мухареке* Ка Ти, *Мушане* Ду, *Неџибе* Оџ, *Османе* Св Ти Чу, *Радославе* Оџ, *Салеке* Де, *Санџиле* Ву, *Саџете* Ву Ра, *Ћамиле* ГЉ, *Фехиме* Цр, *Халиле* Вл, *Халиле* Чу, *мџ* *Хамиде* Д, *Хасане* Гр, *Шабане* Ку; једино је: *Абдулаху* Ву Ло Је Оџ.⁷⁷⁴ У једног Муслимана из околине Трнова "искочио" је из система *Радосаву* мј. *Радосаве*.

Тип *Милош* нигдје не одступа од их. прилика:⁷⁷⁵ *Милоше* ВВ Гр Мј Ра Вр, *хајде*, *Милоше* Ду.

326. Именице с основом на предњонепчани сугласник задржале су *-у*: *дија*, *коњу* Ду, *младићу* Ло Кр Зе Ри Лу Бр, *пријатељу* Бе, *мџ* *пријатељу* Ду Је, *учитељу* Лу, *Хајде*, *царевиху*, *бџурм!* Ку; *Делућу* Чу, *Ђуровиху* Б, *Оздићу* Гр.

327. Иза сонанта *-р*, као и у другим ијекавским говорима их. типа,⁷⁷⁶ влада *-е* над *-у* у односу П:І. Исп.:

а) *бурџере* Вл, *докторе* Пе Је Ри, *господн-докторе* Та Пе, *фала*, *млади* *ћевере* Зе, *мајсторе* Лу, Све ти је ђво истина, *мајсторе*. Ду, *цдре* Ку; Штџ си, *Глигоре*, *пјан?* Бо, *Митре* Вл, *Омере*, *устај!* Ду, *Петре* Вл Крч; са:

б) *конобару* Чу, *пази*, *мџтару* Дур.

Мали је број примјера под б, гдје је испред наставка *-у* претходни слог дуг, да би се извело правило.⁷⁷⁷

328. На синкретизам Нег = Вег скрећу пажњу дијалектолози.⁷⁷⁸ Ни овдје та појава није маргинална, а нашао сам је у сва четири типа која се наводе у литератури:

⁷⁷³ Вушовић има: *драгу*, *ерџе* (ДНХ 36); у ИХ (Пецо ГИХ 113), западној Босни (Дешић ЗБИГ 214) и Лици (Драг. ГЛЈ 126) забиљежен је фразеологизам *богу мџ*.

⁷⁷⁴ Тако и у ИХ (Пецо, оп. cit., 114) и западној Босни (Пецо И-ша II 38)

⁷⁷⁵ Исп. РФФС VI 222. Ареа је шира; в. Симић *Левач* 223 и тамо наведену литературу.

⁷⁷⁶ Исп.: Пецо ГИХ 114-115; Вуковић П.-Др. 50, Вушовић ДНХ 36.

⁷⁷⁷ Исп. Вуковић, *ibid*.

⁷⁷⁸ В. код Пеца И-ша II 39-40 и тамо наведену литературу.

а) фонетски синкретизми:⁷⁷⁹ *тѣтак* Бе, Извѣни, *тѣтак!* Де, Како си, *тѣтак?* Вл, али: хајде, *Бѣсѣнч'е* Гл;

б) вокативне синтагме:⁷⁸⁰ *гѣспон-прѣфсѣр* Пе, *гѣспѣдин Шѣбрк* Чу;

в) новији синкретизми:⁷⁸¹ *Здрѣво, дрѣ!* Ум, Стѣни, *дрѣгар!* Пе;

г) нека лична имена и презимена:⁷⁸² *Сѣлих* До, *Сѣли* Пе, *мѣј Сѣли* До, *Знѣш шта ћемо, Сѣли?* Лу, *гѣспѣдине Фѣлѣвѣбер* Чу, *Нѣкадѣра, гѣспѣдин Шѣбрк!* Чу.

Сви типови синкретизма Нсг – Всг нису исте природе и не могу се једнако тумачити.⁷⁸³

329. *Инструментал сингулара*. Два су резултата овдје битна: (1) у дистрибуцији *-ом* и *-ем* има колебања, посебно у односу на књижевнојезичку норму; (2) уочљива је тежња уопштавања индикатора *-ом* на штету *-ем*. Ни један не изненађују, јер су присутни и у књижевном језику нашем⁷⁸⁴ и у већини их. говора.⁷⁸⁵

330. Иза палаталних сугласника са *-ем* равноправан је *-ом*:

а) с нѣкијем *Ђѣгићем* Ти, с кѣњем ВБ Л Ра Ри Сп, *крѣјем* Мј, с *крѣљем* Б, *зѣву ме Рѣзѣвићем* Чу;

б) с ѣним *кашич'ићом* Јѣу, с јѣннијем *Амедовићом* Зе, с јѣднијем *Лѣловићом* Вл, *лѣјом* До, *пѣмажѣ се лѣјом* До ВБ, *зѣвнут га пријѣтељом* Бр, с *Самѣковићом* Ка, с *Чѣнгићом* Вл.

Сви примјери под б) не иду у стандард. Стевановић (ССХЈ I 196) налази да ни *пријѣтељом* није како је у писаца наших, иако има *-е-* у пенултими.

331. Иза сугласника који су некада били мекки (*ч,ж*) или су могли бити умекшани (*ц,р*), преовлађује *-ом* над *-ем*. Највише је одступања од стандарда иза *-ц* и *-ч* а најмање иза *-р*. Исп.:

а) иза *ч*: *над Бѣрчем* Об, с *лѣчем* Ка; са: *по(д) сѣчѣм* Це, *по(д) сѣчѣм* У, *пѣкрѣј сѣчѣм* Ја;

б) иза *ж*: с *мѣжѣм* У, *нѣжѣм* Гл, *ѣкрој нѣжѣм* По; са: *прѣт'снѣ га зѣдѣжѣм* До, *нѣжѣм* ДБ;

⁷⁷⁹ В.: НЈ II (1934), 238-241; РАНУ БиХ XXX/10 (1966), 22; Пецо ГИХ 115, *И-шћа II* 39; Стеван. ССХЈ I 189-190.

⁷⁸⁰ В.: Јовић, *op. cit.*, 80; Пецо *И-шћа II* 39.

⁷⁸¹ Пецо, *ibid.*, ГЛ 260; Дешић ЗБИГ 214.

⁷⁸² Стеван., *op. cit.*, 190; Драг. ГЛЈ 129.

⁷⁸³ Исп.: Белић *О јез. прир.* I 107; Стеван. ССХЈ I 189-190; Пецо *И-шћа II* 39-40; Драг., *op. cit.*, 128-129.

⁷⁸⁴ Исп. Стеван., *op. cit.*, 194-198.

⁷⁸⁵ В. нпр.: Јахић *Босна* 410-413; Пецо ГИХ 116; Вуковић *П.-Др.* 51; Шурмин *Сарајевски* 199; Милас *Мост.* 61; Будм. *Дубровачки* 170; Петр. *Змијанѣ* 93; Дешић *ЗБИГ* 214-215; Драг. *ГЛЈ* 129; М. Ник. *Гѣроб.* 670.

в) иза *ц*: јавио се *добровљцем* Б, с *оцем* Кр, *пред оцем* Мј, ш *његовијем пунцем* Ри; са: с *оцијем малцом* Ум, с *мртвцом* Вр, с *новцом* Пе, с *његовим оцем* Ти, с *њезиним оцем* О, *уперио га працом* Бр, с *покрдјнијем стріцом* Вл, *замотај фйльцом* Гл, бавили се *шверцом* ГЉ;

г) иза *р*: *ексерем* У; са: под једнијем *ббром* ДБ, с *мдјијем буразером* Ло, з *буразером* Це, *гдвором* К, са *ђвером* О Ја, *ж ѓвером* – *з ѓвером* Ја, с *тијем ѓвером* Л, *даруј га ливбром* Вл, с *Петром* Вл, *пред свекром* О Ја, са *свекром* ВБ, *сйром* ВБ, с *оцијем Тддором* Ка.

За основу на -ш имам само: звали га *Бугарашом*. У ИХ је: *Милошом* / *Милошем* (Пецо, *op. cit.*, 117).

332. Међу уобичајеним примјерима са формантом -ом: *иде авијоном* ДБ, *алатом* Це, са *боровнаком* Ву, *брдом* ДБ, с *вѣлом* Кр, с једнијем *вдлом* Бр, с *вѣком* Вр, *нудила га зейтином* Ле, *зѣхом* Д, *за игбалом* Д, *под онијем каменом* Љу, *кањбом* ГЉ, *клипом* Чу, *покривена лимом* У, *за међедом* Л, с *међедом* Ар, с *мдмком* ВБ, *под облаком* Л, са *плѣом* У, с *плѣом* Пе, *прстом* Љу, са *халдлом* Д, са *харамом* Д, с *тијем чбаном* Вл, *ш чдеком* Бо, *чунком* Об, *шћаном* Бр, – једино се издваја *пуп*⁷⁸⁶ у којој је -ем.-ом = 6:1. Репартиција -ем (< -ьмъ) и -ом (< -омъ) није условљена значењем пошто старији формант влада у оба: *ићѣ пуптем* и *пот пуптем*.⁷⁸⁷

пуптем До Лу, *вддј пуптем* Бр, *Ето је оцијем пуптем* Де, *идѣм пуптем* Де, *ићѣ пуптем* К, *пот пуптем* Л, *подб пуптем* Та, *право пуптем* Мј, *прдшб пуптем* Зе, али само: *идѣм пуптом* Та, *пот пуптом* Каш.

333. Форманти -ов/-ев-. Продуктивност им је као у ИХ и ЈИБ,⁷⁸⁸ а незнатна одступања од стандарда⁷⁸⁹ су у расподјели.

334. Једносложне именице раздвају се у три типа: а) с обвезним формантом, б) с факултативним формантом, ц) без форманта. Гдје су превласт у дистрибуцији и одступања од норме, види се из потврда:

а) *амови* Д, *бакови* Је, *бѣзови* ВБ, *бѣзови* Це, *ббгови* Та Б, *бблови* Ву Је Ра Каш, *ббнови* Вл, *бркови* Љу, *вдзови* Об По, *вдзови* Це, *вдлови* Та ДБ Ло Ја Пе Л Кр Б ГЉ Вл Хр Зе Св Ар До Це Вр Лу Ум Бр, *врдгови* Об, *гддови* (= *светковине*) Це, *грддови* Хр, *ддрови* О Љу Бе Ар По, *дйови* Ку, *дймови* Пе, *дрѣгови* Бо, *дудови* Ву, *жйгови* Ра, *здрови* Бе, *зѣтови* Ми, *зѣцови* Ду, *зйдови* Пе Ти, *кѣрови* ГЉ Вл Св Оц, *клипови* Чу, *кмѣтови* Ку, *кѣови* Хр Св, *крѣови* Об, *крѣгови* До, *кршови* Вл, *кѣмови* ВБ Крч, *лйстови* Л До, *лѣбови* ДБ, *лѣкови* Пе, *мдстови* ДБ Гр, *мрдзови*⁷⁹⁰ Ле, *двнови* Чу, *пдсови* Ри, *плдтови* ГЉ, *плѣови* Б Ар, *плѣови* Ар, *Пддови* (микротопоним) Ду,

⁷⁸⁶ Белић *Ист.* II 10.

⁷⁸⁷ В. код Стеван., 197-98; исп. и Дешић, *op. cit.*, 215.

⁷⁸⁸ Исп.: Пецо, *op. cit.*, 117-118; Јахић, *op. cit.*, 413-417.

⁷⁸⁹ В.: М. Пешикан, *О уметку -ов- (-ев-) у множини именица I врсте*, НЈ, н. с., VII, 7-10, 270-275; Стеван., *op. cit.*, 200-208.

⁷⁹⁰ За овај тип. в. Стеван., *op. cit.*, 203-205, и тамо наведену литературу.

прахови По, *радови* Св Каш, *растови* Ја Кр, *репови* Лу, *рдогови* Об Ло Ку Каш, *рдогови* Об, *рдокови* Ум, *сајчови* У, *свајчови* О Та Љу Бе Ло Ка ВБ Гл Ја Пе У Ду Кр Мј Бо Об Је Хр Зе Св Ар Оц Ра Ри Д Сп Це Крч Бр По К, *синови* Ву ДБ Л Б Вл Ку Зе Ти Каш Крч Бр, *сирови* Љу, *снопови* Вр, *снегови* Ја Д, *спратови* У, *српови* До, *стдогови* О ВБ Ду До Ти Сп, *стубови* Це, *тасови* Ум, *топови* Та, *туруви* По, *фесови* Пе Л Ар Це По К, *фироци* Ку, *хајмови* Гл Гр, *храстови* До, *цејетови* Бе, *чинови* Б, *чирови* У, *чланови* Сп, *шалоци* Ја, *шефови* Св, *шћанови* Ум По, *шћанови* онј Гл;

гуњеви Бе Де Вл, *крајевци* ДБ До, *крајевци* Це, *кршеви* Кр Д.

Аналогијом на Иг са *пүтови* Гл чује се и *пүтеви* Је По.

б) *бегови* Бе Б Бо Об – *бечи* Оц Ти;

вукови Дур Ле Мј ГЉ Хр Св Ар До – *вуци* ДБ Бо Ми Л ГЉ Вл Оц Зе Св Вр;

мишеви Вл, *мишови* ГЉ – *миши* Ло Ле Вл Чу Лу Ка;

нбжеви – *нбжи* Ти;

пластови О Ја Кр ГЉ Це – *пласти* Сп.

За: *длајни* Л, *кляјни* Л, *кључи* Ку, *пости* Ле, – нисам сигуран да се потенцијалне опозиције не би могле наћи.

Са *ддани* (свуда) само сам у СИХ нашао *дднови* помјереног значења: *Изашли* му онј *дднови* (= *Истекло* му *вријеме*) Лу. Овакав облик забиљежен је у околини Билећа, Стоца (Пецо ГИХ 117) и Фојнице (Броз. *Фојн.* 147).

в) Поред стандардних облика: *гдсти* ВБ Гр Л Кр, *зуби* Ка Ле ГЉ Зе, *коњи* Пе О Љу Бе Дур Ка Гл Ја Гр У Ле Ду Мј Хр Зе Св Р Оц Ра Ри Вр Чу Лу, *прсти* Гр По, *Руси* ДБ Вл, – форматне не примају ни: *брдци* Крч, *градци* (јединица за мјерење количине алкохола) О, *мљини* О Ло Ду Је Ум, *нйти* ВБ, *судци* Ле Оц, *судци* До, *шкљипи* (дрвене посуде за млијeko) Љу Ар Д Сп Це.

335. Од двосложних именица, с једносложном или двосложном основом, проширење имају:

а) *вјетрови* По, *јеч'мови* (у значењу: *њива* *засијана* *јечмом*) Де, *јеч'мови* Је Лу, *лактоци* Кр, *точкови* Кр, *трдшковци* О Ја, *чабровци* Б;

бадњеви Кр Це, *бубњеви* Љу, *ражњеви* До;

б) *бријестовци* Ло, *гдворовци* К, *дијеловци* Гр, *јасеноци* Пе, *кашишовци* Ву, *каменовци* Ду У, *кдлутовци*⁷⁹¹ У, *лијековци* Кр Је, *лисниковци* Ло, *пламеновци* Ву, *хамбаровци* Ду.

Именице на -*ѓ* (< -*ао* < -*ад* < - *вљ*; в. т. 172 и 200) иду у тип *вјетар*:

⁷⁹¹ У књиж. језику: *кдлути* и *кдлутовци* (Стеван., ор. cit., 202).

в) Гпл на -Ѡ је дијалекатска дискриминанта којом се бз. одваја од остала три идиома. Ареа му је између р. Бијеле и Љуте. Долази уз бројеве:

Ѡсам *бѠраѠ* Б, Ѡсам *вѠлѠв* Л, Ѡсам *километѠр* Б, стѠ *лѠтѠр* Б, двѠес *мѠтѠр* Св, педѠсѠт *мѠтѠр* Св.

У ИХ Гпл на -Ѡ иде "искључиво уз бројеве".⁸⁰⁴ Да није двије појединости: *Ѡз ДујмовѠћ* Ду, *осамдѠсѠт гѠд* Ле, — између их. и бз. била би једнакост.

338. *Датив, инструментал и локатив плурала.* Владајући новошто-кавски синкретизам на -има нарушавају редуковано -ма (< -има) и спорадично -им ограничена дистрибуције и простора. Босански наставак⁸⁰⁵ -им имају бз. (највише око Трнова) и СИХ. Поријекло му је двојако. Загорски Дпл *позадѠнцим* може бити архаизам настао контаминацијом -и или -ом са -ом са -ом, -ем,⁸⁰⁶ у ИЛпл, само у топонимима изведеним од презимена, прије је аналогија на придјевску промјену. Има и по једна потврда Лпл на -м, -ама и Дпл на -ем, које је лако објаснити.

1) Најчешћи је -има (-*ма*):

а) Датив: *смрѠдно бѠзѠма* Ти, *БосѠнцима* Хр, *вѠловѠма* Бр, *ДалматѠнцима* Хр, *Ѡ докторѠма* Кр, *кѠњѠма* Ло Гл, *љѠкарѠма* Пе Гр Је Сп, *љѠдѠма* Св Вр Бр К, *љѠдѠма* Ду, *мѠмѠцима* Вр, *партизѠнцима* Ми Вл, *пјѠшѠцима* До, *рѠдѠнцима* Чу, *рѠдитељѠма* По, *свѠтовѠма* Ле, *сѠљѠцима* Д, *синѠвѠма* Ти, *СрбѠјѠнцима* Хр, *стрѠнцима* ГЉ, *сѠдѠцима* Ра, *трѠварѠма* Ву, *ѠбѠанима* ГЉ;

б) Инструментал: *прѠзвѠли хѠ бѠзѠма* ОѠ, *с вѠловѠма* ДБ Ле Вр, *с вѠковѠма* Св, *са вѠковѠма* Хр, *са гѠјтанѠма* По, *са дѠкатѠма* Бе, *с ЕрѠцѠговѠцима* Бо, *са ЖѠплѠнцима* Ар, *зубѠма* Ле, *са ЈугѠсловѠнцима* Хр, *међу јѠнѠцима* Вл, *кѠицима* Ми, *с керѠвѠма* ГЉ, *с кѠњѠма* Дур Та Ја Ле Ду Мој Об Ар До Р ОѠ Ра Це Крч, *са кѠњѠма* До, *с кѠњѠма* Пе, *Ѡ с коњѠма* Ри, *зѠ коњѠма* Ду, *с кѠсѠцима* Зе, *са кѠкѠцима* К, *с дѠнијем лѠњѠићѠма* Ло, *с ѠдѠма* Ра, *ш ѠдѠма* Бо Вр Бр, *мјѠсѠцима* Бе, *с ѠвѠм младѠћѠма* Об, *нѠмјѠштѠцима* ДБ, *нѠктѠма* Ле, *са партизѠнцима* Об, *с партизѠнцима* Ти, *са пѠклонѠма* К, *са прѠзорѠма* Об, *међу рѠдѠтељѠма* К, *с рѠдитељѠма* Крч, *са рукѠвѠма* По, *са свѠтовѠма* По, *са дѠвијем спѠмѠнѠрѠма* Б, *са срѠповѠма* До, *с тѠварѠма* Кр, *с дѠнијем ЦрногѠрѠцима* Ти, *ѠекићѠма* Це, *ѠѠдѠма* Ку;

в) Локатив: *нѠ-нѠим бѠдѠњѠцима* Ја, *у БѠганѠвѠма* ЉУ, *у бѠновѠма* Вл, *на БѠрѠцима* Каш, *на БрѠдѠњѠцима* Ум, *на вѠловѠма* Вл До, *Ѡ вѠуѠцима* ОѠ, *у гѠворѠма* Об, *у ГуњѠнцима* Ву, *Ѡ дѠвѠјѠрѠцима* ОѠ, *у дѠнијем дрѠвѠцима* Ку, *у ДубѠѠнцима* Д, *по зијѠнцима* Лу, *на кѠњѠма* Гл, *нѠ коњѠма* Та Пе, *нѠ коњѠма* Кр, *у кѠтловѠма* О, *по кршеѠвѠма* Вл, *Ѡ тѠм лѠстовѠма* До,

⁸⁰⁴ Пецо, *ibid.*

⁸⁰⁵ Исп. Броз. *ФѠјн.* 148.

⁸⁰⁶ Белић *Ист.* 11 65.

у *Лиховцима* Бе, о *људима* Вр, о *међедима* Оц, по тџм *обич'аима* ДБ, у *откосима* Љу, у *Оујцима* СВ Р Оц, у *партизанцима* Вл, на *подвори-ма* Бе Гр, о *пословима* К, на *прџзорима* Гл, о *ратовима* Б, у *Рибарима* Каш, у *сандуцима* Хр, по *састанцима* Л, по *састанцима* Вл, о *свџтовима* Крч, у *свџтовима* Ар, на *сплџвовима* Каш, по *наш'има* *спџразумима* К, о *срндаћима* Оц, у-н'им *такмовима* До, по *тефџрићима* Л Кр Вл, ун'ијем *хомџрима* Ри, у *цџпима* Бр.

2) Инвентар јединица на *-ма* је шири него у ИХ⁸⁰⁷ а поготову него у СБ.⁸⁰⁸ И то би могло бити разумљиво ако се помишља на изразите редукције неакцентованог и (в.т. 136). Међутим, *-ма* може бити прије заостали двојински индикатор него редуковано *-има*. Примјери:

а) Датив: *коњма* Зе, *људма* Ка К, *рџкла* *људма* О, *родитељма* По, *свџтовма* Св, *Умолџнма* Ум;

б) Инструментал: *за* *вдовма* Вл, *с* *вдовма* ГЉ Св, *с* *вужовма* Кр, *са* *вужовма* Св, *за* *коњма* — *за* *коњма* Л, *с* *коњма* Дур Та Кр К, *с* *људма* Вл Крч, *са* *свџтовма* К, *са* *синдовма* Л, *цџбанма* Бр;

в) Локатив: *на* *Бужовма* Лу, *на* *вдовма* Кр Вл Хр, *по* *зџоровма* Це, *на* *коњма* Д Сп Вр Ум, *по* *људма* К, *по* *радџвма* Св, *по* *расџвма* Кр, *по* *свџјем* *свџтовма* Св, *на* *прџзорма* Гл.

3) У морфему *-им* препознаје се прелазни карактер бз. и сих. у односу на дијалекатско окружење.⁸⁰⁹

а) Датив: *рџкла* *људим* Це, *позад'инцим* Б;

б) Инструментал: *с* *вдовим* Вр, *међу* *Дујмовићим* и *Лџдићим* Л;

в) Локатив: у *Бџџмићим* До Ти, у *Дџјчићим* Ми, у *Дџјчићим* Де, у *Дујмовићим* Ми, *на* *Остојићим* Ми, *по* *чаирим* До, у *Шџџанцим* Де.

4) Имам Лпл: у *мљнама* Је и *на* својем *вдовм* Вр. Први је "резултат утицаја наставака ж. рода",⁸¹⁰ а други редукција *воловма*.

5) У СИХ чуо сам Дпл: *каџо* би *родитељем* Вр.

339. У новоштокавском синкретизму ДИЛпл, како се види из грађе, нису безначајни ни трагови спорије сволуције. Тиме је одређен и прелазни карактер и индивидуалност зоне у међудијалекатским односима. По неколика или сваки од шест индикатора (*-има* / *-џма*, *-ма*, *-им*, *-ама*, *-м*, *-ем*) наћи ће се у окружењу, и даље,⁸¹¹ али ни у једном говору нема оваквог инвентара с показаним односима као у ЈБ и СИХ.

⁸⁰⁷ Исп. Пецо ГИХ 120.

⁸⁰⁸ Броз., *ibid.*

⁸⁰⁹ ИХ га нема (Пецо, *ibid.*), у СБ је спорадичан (Броз., *ibid.*), у Рами је, пак, чешћи од *-има* (Окука ГР 91).

⁸¹⁰ Ивић *Галип.* 164.

⁸¹¹ Топоними од презимена на *-ић* могу, нпр., и у централној Шумадији имати у Лпл *-им* (в. Рем. ЦШ 230-231).

340. Појединачне напомене. Према облицима множине етника и *populi agentis* на -ин: *Жупљани* Ар, *Срби* ВБ Гл Мј Је Ти Ра, *Циџани* Љу Ум, *чобани* ГЉ Вл Вр Ум, *ћобани* Ву, — у једнини је: *чобан*⁸¹² Ву Гр Ду Бо Св Ра Вр Ум, *Бугар* Је, *Циџан* Ти, али: *Србин* Та Ду, *Бугарин* Б.

341. Именица дан мења се као *град*. Остатке промјене старих консонантских основа у именима празника имам само у: *о Ђурђевоунџ* Је, *о Спасовоунџ*. Преовлађује: *о Видову дану* Ар, *до Ђурђева дана* Је, *до Ђурђева дана* Хр, *о Ђурђев дану* Ц, *уочи Ђурђева дана* (т. 280), *до Јурјева дана* т. 200), *о Јовањину дану* (т. 280), *о Лучиндану* Це, *до Митрова дана* Је, *о Петрову дану* Вл.

Стари облик НАВ дуала уз бр. *два* и *три*: *два дни* Сп, *Мореш пџт три дни* (Х 2). Сп, — чуо сам само у СИХ од једног Муслимана.

342. Множина именице *брат* досљедно се исказује збирном именицом *браћа*: *браћа* Ка Ми, двојица *браћџ* Ло, троица *браћјџ* Ка.

Али, тако није код *камен*. Исп. за једнину и множину: *камен* Љу ВБ Мј ГЉ Зе Оџ Каш Чу К, *камена* Гр Ми Б Вл, *испџт камена* Љу, *џт камена* Ду, *џт камена* Кр, *каменом* Је, *пџд онијем каменом* ГЉ, *на камену* Д, *у камену* ГЉ Об, *каменови* (= више појединачних предмета) Ду, *двадес каменџва* У; са колективном именицом: *каменџе* Ја Вл Д Це, *каменџем* ВБ.

Нигдје нема трагова промјене основа на консонант⁸¹³ у их. лику *ками*.⁸¹⁴

343. У именица на -лац $o < d$ (в.т. 205 и 209) аналогичном се из косих падежа преноси у Нсг и Гпл: *бранијоц* — *бранијоц* Св, *прџсијоц* Бр, *руковџдијоц* Бе, *старосџдијоц* (исп. и: *стџрџсџдијоц* Сп) Сп, *старосјџдијоц* По, *тџџијоц* Св, *прџсијџџа* Бр, *старосџдијџа* Сп.

344. Неколике именице из ове врсте колебају се у роду и деклинационом типу. У једних је ова особина одређена националном припадношћу. Тако је турцизам *чарапа* (тур. *çorap, çorab*; Шкаљић, ор. cit., 164, Пецо, *Турцизми*, 157; в. и т. 110 под б) у православних и католика свуда ж.р. а у муслимана још и м. Опет, pluralija tantum *саоне* у православних може бити м. а *чаир* у муслимана и ср. р.:

ћарапа Бе (М), *чарапе* Ле Об (С) По (Х), *ћарапе* Ка (М), *чарапе* Л К (М), *чџрапа* (уп. и презиме *Чџрапине* Сп) К; са: *ћарап* Ка, *чарап* Ти, *чарапи* Ар, *чарапи* Лу Бр, *ћарапи* Гл, слџчно *чџрапима* К;

у *рџбу плџни* (= *пропланка*, в. Вук СР 629) Л, *нашџ јџдну плџн* Л, *на онџ плџн* Де, *на онџ плџн* Ми, *јџну плџну* Ку, у *јџдну плџн* Л, у *јџнџ плџни* (исп. *плџна f.*, *плџни*, Скок ЕР II 675) Ми; са: *на плџн*, *сџ плџна* Л;

⁸¹² Овако и у ИХ (Пецо, ор., cit., 112).

⁸¹³ Белић *Ист. II* 8

⁸¹⁴ Пецо, ор. cit., 111.

чаир Л, чаирови До, хаири Ло, чаирѡа До, преко чаира Ми, чаире Л, на тијем хаирима Ло, на чаирима Вл, по чаирима Ле, по чаирима До, по чаирим (т. 338 д), у тијем нашијема чаирима Л; са: погледѡ у чаира Л, почѡли нам ништи чаира Л;

сѡне Б Ар До К, на сабне (има и: на сабнице ГЈЬ) ГЈЬ, на саоне Ар, на сѡнонама К; са: сѡни Б (С), на сѡнима Кр (С).

Према ужичком сѡт (в. РМС В 656) овдје је сѡфта: пуна сѡфтѡ Лу.

2. ОСТАЉЕ ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА

345. Колики је значај парадигматских модела мушких двосложних имена на -о и -е са / ' / на првом слогу за диференцијацију говорних типова ЈБ и СИХ, ништа није мањи ни за међудијалекатске односе. Изоглосе *Јѡѡ*, *Мјујѡ* / *Јѡѡ*, *Мјуја* одсјечно дијеле комплекс на двије зоне (карта бр. 15): сјеверозападну (ком., сих. и јб.) и југоисточну (бз.). Разумије се, овај ареал је дио границе између штокавског истока и запада.⁸¹⁵ Ком., сих. и јб. има модел -а основа (а) а бјелимићкозагорска -о основа (б). Национална диференцијација је искључена. Исп.:

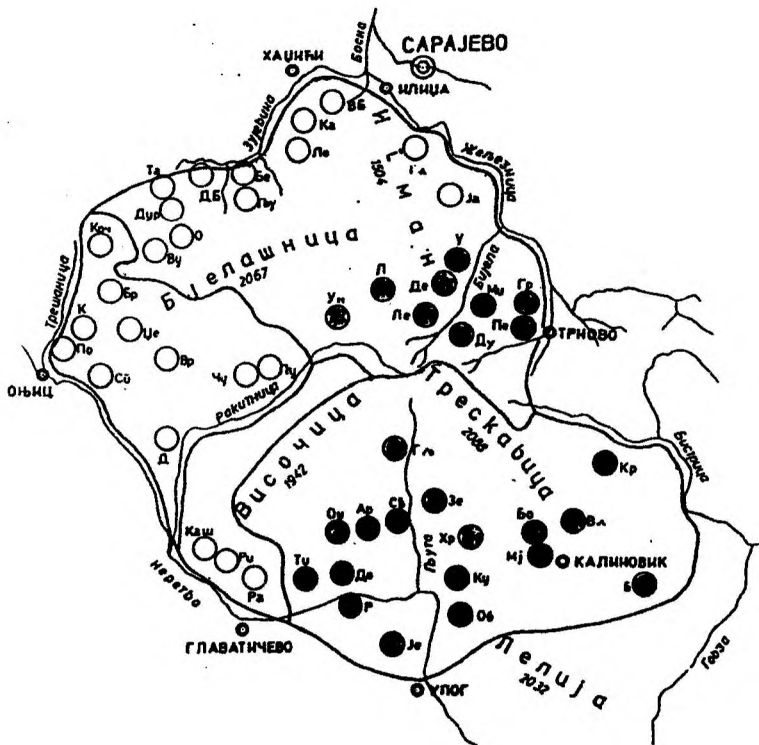
а) од *Аѡѡ* Д, *Аѡѡ* (Всг) Ра, *Бјајѡ* (Всг) Ум, *Вјасѡ* Крч, *Вјѡ* – *Вјѡѡ* Ја, *Зјајѡ* Ву, *Зјајѡ* – *Зјајѡ* Ло, *Зѡѡѡ* К, њма *Зѡѡѡ* По, *Зулѡ* (Всг) Ум, *Јѡѡ* Ра Каш Лу, код *Јѡѡ* Каш, *Јѡѡ* (Асг) Чу, *Јѡѡ* Ра Каш Чу, *Јѡѡ* Ву Це Вр Лу Ум Крч, *Јѡѡ* (Асг) Дур, *Кѡѡѡ* – *Кѡѡѡ* Ву, *Маѡѡ* – *Маѡѡ* По, *Мѡѡѡ* – *Мѡѡѡ* – *Мѡѡѡ* Каш, *Мјуја* Ка, *Мјујѡ* Ву Каш Сп Це Вр Лу Ум Крч, код *Кадѡѡѡ* *Мјујѡ* Ка, ружѡ *Мјуја* Ву, *Мјуја* Ло Лу Ја Ри, *Нјуѡ* – *Нјуѡѡ* Гл, *Пѡѡѡ* Ву Та ДБ Бе ВБ Ја Чу Лу По, *Пѡѡѡ* Та ДБ, *Раѡѡѡ* Ло, Не њди, *Раѡѡѡ* Чу, *Рјѡѡѡ* Це, дај, бѡѡѡ, *Рјѡѡѡ* Сјѡѡѡѡ Ја, *Сајѡѡѡ* Ву, *Сјаѡѡѡ* – *Сјаѡѡѡ* – *Сјаѡѡѡ* Ри, *Сујѡѡ* Лу, *Сујѡѡ* Чу Лу, *Тјаѡѡѡ* ДБ Ло, *Фјајѡѡѡ* Ра, *Хуѡѡѡ* Ву ДБ Ју Бе Ка Гл Ја Ра Ри Каш Д Сп Це Вр Чу Лу Ум Бр По, у онога *Хуѡѡѡ* Мсѡѡѡѡ Ју, *Шѡѡѡѡ* – *Шѡѡѡѡ* Ка, *Шѡѡѡѡ* Ра, за *Шѡѡѡѡ* Ра, *Шјујѡѡѡ* – *Шјујѡѡѡ* Бр, *Шјајѡѡѡ* – *Шјајѡѡѡ* Каш, *Шјуѡѡѡ* – *Шјуѡѡѡ* – *Шјуѡѡѡ* Чу;

б) *Аѡѡѡ* – *Аѡѡѡ* – дрѡѡѡѡ *Аѡѡѡ* Об, *Бјаја* – *Бјаја* – *Бјаја* Ку, *Бѡѡѡ* – *Бѡѡѡ* Пе Вл, *Бѡѡѡ* – *Бѡѡѡ* – *Бѡѡѡ* У, *Вјасѡѡ* – *Вјасѡѡ* – *Вјасѡѡ* Вл, *Вјаѡѡѡ* – *Вјаѡѡѡ* – *Вјаѡѡѡ* Б, *Дѡѡѡѡ* – *Дѡѡѡѡ* – *Дѡѡѡѡ* Ду Зе Ти, *Ђѡѡѡѡ* – *Ђѡѡѡѡ* – *Ђѡѡѡѡ* (Нпл) Пе Гр Об, *Јѡѡѡѡ* Гр Де Л Мј Ар Ти, *Јѡѡѡ* – *Јѡѡѡ* – *Јѡѡѡ* Ле, *Јѡѡѡ* Гр Ле Бо Об Зе, *Јуѡѡѡѡ* Мј, *Мѡѡѡѡ* Ми ГЈЬ Ти, *Мѡѡѡѡ* Об, *Мјуја* Де Л Ду Мј Је До, код *Мјуја* До, зѡѡѡѡ *Мјуја* Де, са *Мјујѡѡ* Л, *Мјуѡѡѡѡ* – *Мјуѡѡѡѡ* – *Мјуѡѡѡѡ* Зе, *Мјуѡѡѡѡ* – *Мјуѡѡѡѡ* – *Мјуѡѡѡѡ* ГЈЬ, *Мјуѡѡѡѡ* – *Мјуѡѡѡѡ* – *Мјуѡѡѡѡ* Је, *Пѡѡѡѡ* – *Пѡѡѡѡ* – *Пѡѡѡѡ* Пе Гр Де У Ле Л Ду Кр Б Мј Бо Об Је Зе Св, *Раѡѡѡѡ* – *Раѡѡѡѡ* – *Раѡѡѡѡ* Пе Б Вл, пѡѡѡѡѡѡ *Раѡѡѡѡ* Об, *Рѡѡѡѡѡѡ* – *Рѡѡѡѡѡѡ* – *Рѡѡѡѡѡѡ*

⁸¹⁵ О ширењу изоглосе в.: Јахић Босна 438-441 и карта бр. 6; Пецо ЦХ 321; Решетар Шток. 164; Мр Светозар Стијовић, *Питање корелације између замене јата и стандардне хипокористичне формације Пѡѡѡѡ / Пѡѡѡѡ у штокавским говорима*, НССВД 7, св. 1, стр. 49-55.

Зе, Ристо – Рџста – Рџсто Вл, Сџлко – Сџлка – Сџлко Св, Срџто – Срџта – Срџто Б, Тџта Је, Тџту свџк вџљаде Је, Тџџо – Тџџа – Тџџо Мј, Хџмдо – Хџмда – Хџмдо Пе, Хџса Гр Ми Де Је Ле Ду Кр Мј Бо Об Је Хр Зе Св Ар До Р Ти, Уса Об, Мџраба, Хџсо! Ду, Шџџо – Шџџа – Шџџо Ду.

Карта бр. 15: Промјена именица типа Јџво, Мџјо

ЛЕГЕНДА

● Јџво, Мџјо

○ Јџџ, Мџјџ

346. По моделџма за Јџво, Мџјо мџјења ју се:

а) у ком., сџх. и јџ.:

дѣдо (исп. тур. *dede*, Шкаљић, оп. цит., 208) Ву Ра Д, *дѣдѣ* Ву, у *дѣдѣ* Ри, *нашѣ дѣду* Д, *дѣдо* Та Ка Д;

бабо Та, у *бабѣ* Ри, а њн гѣри *баби* Чу, *бабо* Та Ра Каш Бр;

дѣшло – *дѣшлѣ* Та Сп;

дрѣло – *дрѣлѣ* – *дрѣло* Та;

гѣло – *гѣлѣ* – *гѣло* (= гѣло) Та;

чи́ко – *чи́кѣ* – *чи́ко* Гл Бр Лу;

б) у бз.:

дѣдо Ми Де Ј Мј, *дѣда* Гр Ми Ар, *дѣдо* Је Р;

бабо Мј Хр Св, *баба* Ду Оц, *бабо* Пе Б Ку Св;

чи́ко Гр Мј Об, *чи́ка* Св, *чи́ко* Вл.

347. Колеба се *Швабо*. У бз. претеже их.⁸¹⁶ -о а у ком., сих. и јб. -а деклинација. Једино је досљедан Нсг, тј. увијек је на -о, што је природно јер се овај облик у другој и трећој развојној фази супротставља двјема деклинационим схемама косих падежа,⁸¹⁷ Исп.:

а) у бз.: *Шва́бо* Вл Бо, *пре(д) Шва́ба* Вл, били *Шва́би* Вл, двојица *Шва́ба* ГЛЈ; са: њнѣ *Шва́бе* ГЛЈ, ишли *Шва́би* Об;

б) у ком., сих. и јб.: *Шва́бѣ* Ло Гл К, *Шва́бе* Ву; са: *Шва́бо* Ка Бр Ум.

348. Мушке хипокористике на -а (*Хѣса*, *Јѣва*) са /' / Пецо укључује у скуп дискриминанти којима идентификује цх. међу осталим говорима Херцеговине.⁸¹⁸ Има их Мостар са околином, а могу се наћи "на *čita-vom čh. području*".⁸¹⁹ Одатле су их пренијели номадски сточари и у ком. послије помора кугом 1813. г. (в.т. 27 и нап. 77), а данас се њихови запретени остаци могу чути међу најновијим хипокористикама на -о.⁸²⁰ Имам само:

Їбра – *Їбрѣ* – *Їбри* – *Їбра* (Всг)⁸²¹ Ра Ри Каш, *Їбра*, мѣн се чини њнѣ маљи у шкѣлу. Ри.

349. Остала лична имена м.р. мијењају се, на цијелом подручју, као именице на сугласник. Тако је и у сусједним говорима, а и иначе:

Данило – *Данила* Ми, *Живко* – *Живка* Вл, *Јѣле* – *Јѣла* Об, *Марко* – *Марка* Т, *Мѣјло* – *Мѣјла* Та, *Мѣрко* – *Мѣрка* / *Мѣрка* ГЛЈ, *сјѣдај*, *Мѣрко* / *Мѣрко* ДБ, *Свѣтко* – *Свѣтка* Вл, *Срѣћко* Вл, *Шуваило* – *Шуваили* (Нпл) О, *Шѣкало* – њвије *Шѣкала* Је; једном у ЈБ: *Хркало* – *Хркалѣ* Ду.

⁸¹⁶ Исп. Пецо ГИХ 118.

⁸¹⁷ В. шире: Решетар, *ibid.*; Пецо ЦХ 321-324.

⁸¹⁸ Пецо, *op. cit.*, 322-323, ГП 259.

⁸¹⁹ Пецо, *ibid.*

⁸²⁰ О старини типа *Хѣса*, *Јѣва* в. И. Поповић, *О именицама типа Јѣво, Раѣе*, ПСКЈ II, св. 2, стр. 246.

⁸²¹ У Мостару је од *Ѐнта* Всг *Ѐнто* (Милас Мост. 62).

а) *брáвче* Пе Ар, од *брáвчета* Ар, *дијете* (т. 54, 59), *дјѐтета* (т. 73) / *ђетета* (т. 80), *дрво* ДБ Бе Ми Де У Ле ГЉ До Чу К, *дрвѐта* ДБ Ло Пе Де Ле Л ГЉ Об Зе Св Ар До Ри К, *испó-дрвѐта* Ти, *ò дрвѐта* Д, *ò дрвѐта* Бе, *дрвѐтом* У, на *дрвѐту* Гр ГЉ, *пѐ дрвѐта* Де, *дугме* По К, *дугмѐта*, *дугмѐта̄*, са *дугмѐтима* По, *ђубре* Ја К, *ђубрѐта*, *ђубрѐта* К, *јање* Ле Об Хр Ар Лу, *јањѐта* Ле, од *јањѐта* Ми, *јаре*, *јарѐта* К, *јуне* До, *јунѐта* До Вр, *крме* Об, *крмѐта* Л Об, *и крмѐта* Де, *от крмѐта* Та, *лòњѐ*, *лòњѐта* Ву, *мѐче*, *мѐчѐта* До Каш, *пашче*, *пашчѐта* Вл, *пйле*, *пйлѐта* Ву, *прáсе*, *прáсѐта* Дб, *рѐнде*, *рѐндѐта* Ду, *рашѐто*, *решѐта* Кр, *сркле* (= журба), *срклѐта* До, *тѐкне* Ја Б Це, *тѐкнѐта* Ја Гр Б, *тѐле*, *тѐлѐта* Је ГЉ, *чѐлòде* Хр Крч, *чѐлòдѐта* Крч, *чѐхне*, *чѐхнѐта* До, *чўле* (у Вука: *крмача*, *сўиá*, *бўиá*, *чўиá*, СР 315, 858) Гр, *чўлѐта* У Гр, *ћѐбе* Л Вл, *ћѐбѐта* Л, *ћѐбѐта* Вл, *ћѐбѐта̄* Л, *штѐне*, *шћѐне* (т. 256-259);

б) *брѐме*, *брѐмена*, *брѐмѐна* До, *вријеме* (т. 54, 59), *врѐме* Оц, *време* (т. 94), *времена* (т. 92), са *врѐменом* Је, *врѐмѐна* (т. 92), *врѐмѐна̄* Љу Гр, *у та̄ врѐмѐна* Бе, *име* Зе Сп Вр Ум По К, *имѐна* ГЉ Вр Ум, *имѐном* Та, *имѐна̄* Сп, *плѐме* Ку Зе Оц, *плѐмена* Љу До, *сѐме*, *сѐмѐна* Сп, *сјѐмена* Ву, на *Шљѐмѐна* Ду, итд.

3) Именице *јаје* и *раме* већином проширују основу.

Само сам у Загорју чуо: *јајем*⁸²² ГЉ Вл; свуда је: *јаје* Ло Ле ГЉ Вл Ти Чу Ум, у *вйду јаѐта* У, *јајѐту* Ло, *јајѐту* Ле ГЉ Вл Чу, *јајѐтом* Ле Чу, *јаја* Ло Ле ГЉ Вл Чу, *јаја̄* Ле ГЉ Вл Чу, *мáло јаја̄* Пе.

Усамљено је их.⁸²³ не сијѐче *рáма* Ку; обично је, као у Пиви:⁸²⁴ *рáмо* Ку, *прѐко рамена* Л, *прѐко рамена* До, *за рáмо* Ти, *на раме* Ра, *на рамену* К, *рамѐна* ГЉ, *иза рамѐна̄* ГЉ, *рамѐнима* ГЉ, *међу рамѐнима* Вл (в. остале потврде у т. 119 и нап. 374).

Међутим, само је: *џџе* Зе Ри, *уџѐта* Гл, *уџѐта* Хр.

Не говори се, као у ИХ,⁸²⁵ *псѐто* него: *пашче* / *пашће*, *вашка* а у сих. и *шћѐне* / *шћѐне* (т. 258).

352. У Иск, иза тврдих консонаната, разумије се, наставак је -ом: *дрвѐтом* У, *жйтом* Та ДБ, *мáслом* ДБ, *рѐндѐтом* Л, *сѐлом* Гр.

У именица с основом на палатал у бз. и ком. досљедно је -ем а у јб. и сих. још и -ом.⁸²⁶ Исп.:

са *здрављѐм* Пе, са *здрављѐм* Каш, са *имáњѐм* Вл, *камѐњѐм* ВБ, *дрáњѐм* Пе, *под дрўџѐм* ГЉ, са *уљѐм* ДБ, *шўшњѐм* Бр;

⁸²² У књиж. језику: *јаје*, *јаја* – *јајѐта* (в. Парв. 354).

⁸²³ Пецо ГИХ 120.

⁸²⁴ Вуковић П.-Др. 54.

⁸²⁵ Пецо, ibid.

⁸²⁶ У ИХ и околним Сарајѐва није увијек, како је нашао Шурмин (в. *Биљешке* 168, *Сарајѐвски* 199-200) -ом. За стање у ИХ в. Пецо, ор. cit., 121; исп. и Јахић *Босна* 421-422. Шурминово правило покрива Раму (в. Окука ГР 84).

према: *са здрављом* Л, *с днијем сүришћом* Вр, *са сүрићћом* Вр, *уљом* ДБ.

353. За Гпл свуда је индикатор *-ā*⁸²⁷ за *-θ* има само двије потврде: четрестеро *коња* и *говед* (о двојакој промјени ове именице в.т. 357) Вл, две *јанџи* (суплетивна множина; чешће је: *јанџица* Вл Крч) ГЉ.

Потврде: *из брџа* ГЉ, *врџа* О ГЉ Вл Ку Св Ум, *времена* Оц, *дјела* Хр, *добара* Крч, *домаћинстава* Ти, *зрџаца* Крч, *имена* Сп, *коља* Дур Мј, *за коља* Ле, *иза леђа* Лу, с мџије *леђа* Р, *преко леђа* Б, *леђа* Ле, *мјеста* О Је До Д, *одијела* Р, *између дођја* Вр, *плућа* Кр, *ис Пљваља* Вл, *од Пјвајаја* Ум, *помогања* Је, *предуећа* Зе По, *села* Ка Хр Ра, *села* Је Оц, *улишта* ВБ Ми Зе Св Оц Каш, *улишта* Јбу Бс Ка По, *улића* Ка Вр, и сл.

354. ДИЛпл су као у именица м.р. на сугласник (т. 338). Новоштокавски синкретизам је видљив у владајућем морфему *-има*; сва три облика имају и *-им*, а ДИпл још и *-ма* у јединицама *говедо* и *кола*. Исп.:

а) за датив:

према) *Шљеменима* (микротопоним) Ду, *брџима* Гр Ку Оц;

крџо *говедим* Вр, *неко гведим* Вр, *отићи гведим* До;

гведма Ја;

б) за инструментал:

за врџима Зе, *за Врџима* (микротопоним) Пе, *пред врџима* Гл, Ку, *са врџима* Об, *прет колима* Л, с *колима* Пе ГЉ Ум, *под леђима* Ар, *оцима* Ми Бо, *оцима* Де, с *ралима* Ар, с днијем *ралима* Пе, *под ребрима* Пе, *чудима* Ку;

з *гведим* Вр, су с тјм *гведим* Вр, са *дүгметим* К, са свџијем *леђим* Ду, *оцим* Ку, *види оцим* Ти, *видио оцим* Ду;

с *кџма* Ло Л Це, *за гведма* До;

в) за локатив:

пџ брџима Ра, у *дњијем бүрилима* Св, *на врџима* Та Зе, у *гџоџима* Је, *на колима* Ло Л Кр Мј, на *дрвенијем кџлима* Кр, у *колима* По, *по купџи*⁸²⁸ *елима* Гл, у *Коритима* Ку, *на леђима* Вл, *по леђима* ГЉ, у *леђима* Ра, о тјм *пџањима* До, *по пџима* ДБ, *на плућима* Кр, *пџнијем сџловима* (т. 271), у *дрүгијем сџлима* Оц, *пџ сџлима*, *пџ сџма*, *пџ-вјм сџлима* До, о тјм *тџкмичџима* О;

у *гведим* Б, у *колим* Ра, у *Коритим* Ку.

355. У систему *ј е д н и н а / м н о ж и н а / з б и р* именица на *-ета* средњи члан имају само:

дрво (т. 351 2а) — *дрвџета* ("ono što raste sa stablom i granama"⁸²⁸)

⁸²⁷ Тако и у ИХ (Пецо, *ibid.*).

⁸²⁸ Маретић *Грам.* 160.

Дур, Ј — *дрвљад* ("ono što je isječeno za vatru i gradu"⁸²⁹) Кр Вл — *дрвљеће* Св;

јање (т. 351 2а) — *јањци* Је До / *јањци* Лу — *јањад* (свуда);

пйле — *пйлићи* / *пйлићи* ВБ Мј — *пйлад* (свуда);

тёкне — *тёкнёта* (т. 351 2а) / *тёкна* О — *тёкнад* О;

ћебе — *ћебетта* (т. 351 2а) — *ћебад* Ј.

Нисам чуо суплетивну множину *теоци*.

Инвентар трећег члана проширен је, у односу на стандард, двјема јединицама: *мёдјёдд* / *мёђењад* (исп. н: *мёчад* Вл Ар До) Ло (ЈБ) и *шпорад* (од *шпоре*, в. т. 251 и нап. 588).

Иначе, уобичајени су колективи на *-ад*:

а) за скупове младунчади: *јрад* Б Је, *крмад* Об Це Ј, *крмад* Де, *мёнад* Вл Ар До Бо, *пйлад* Бу ВБ, *тёлад* До Р, *унучад* Гр Вл Крч, *чёлад* Ја Та Вл Бо Кр До Р, *шћенад* (т. 258);

б) за скупове предмета: *бурад* Гл У, *дрвљад* Вл, *напрат* Та, *тёкнад* О, *шпорад* Ј.

356. Колективи на *-ад*, са акценатским обрасцем: *тёладу* / *тёлад* / *тёладу* — *тёладима* / *тёладма*,⁸³⁰ мијењају се као именице ж.р. на сугласник. Скуп обличких морфема им је недосљедан. Исп.:

а) за НАВ (-*ѳ*, -*и*): *мёмчад* / *мёмчади* Бо, *тёлад* / *тёлади* Р, Нё дам ти *тёлади* Р;

б) за Г (-*и*, -*й*, -*ѳ*): *пйладу* ВБ, *праунучади* Крч, *унучади* Крч; од *бурადу* У, *крмади* У Ј Ум, *мёчади* Вл До, двёје *пйладу* Бу, осам *унучади* Гр, *чёладу* ДБ Ја Ле Кр Ар До, ђ те *чёладу* До, трёје *чёладу* Р; *јрад* Б, двёје *унучад* Вл, нёма тије *чёлад* До;

в) за ДИЛ (-*има*, -*ма*, -*и*): дае *крмадима* О, с *тёладима* Р; с *чёладма* Кр; с *мёмчади* Бо.

Синкретизам НГАВИ запажен је и у другим говорима.⁸³¹

357. О појединим именицама и групама именица напомињем:

1) Апелатив *говедо* Бе Мј ГЉ има двојаку промјену:

Нпл: *говедта* Ду Кр Б ГЉ Је Хр Зе Ар До Крч Бр; Гпл: *гдведу* Ја, ВБ (у ЈБ), *гдведта* Ло Пе Вл Је Хр Св До Це Вр (свуда), *код гдведта* Ар, седамдесётеро *гдвед* Ја, *и гдвед* Вл; ДИЛпл: *крёс(ти) гдведима* Ло, *крёсо гдведима* Ми, *крёсб гдведим* Ар, *отйди гдведим* Је До, *гдведма* Ја, *за гдведима* Ар, *за гдведма* До, *з гдведим* Вр, *у гдведим* Б.

2) У именице *дбба* / *дбба* разазнају се Нсг НГАпл:

⁸²⁹ Маретић, *ibid.*

⁸³⁰ В. код А. Псцо, *Облици колективних именица на -ад*, НЈ VII, св. 7-8, стр. 234-246.

⁸³¹ Исп.: Поп. *Госпођ*, 167-168; Драг. *ГЛЈ* 147; Дешић *ЗБИГ* 234; Рем. *ЦШ* 242.

зимна *дба* Ка Ле, зимно *дба* Кр, јесенско *дба* ГЉ, *Кдја* су *дба*?
 Ло Ду Ум, лѣтно *дба* Вл Је, млада *дба* Це, нека *дба* Де, она *дба* Оц,
 турско *дба* Пе, до та *дба* Де, у право *дба* Гр, мдј^н је *дба* Сп, у мојије
дба Ри, у лѣтна *дба* До, у ова *дба* Де, у стара *дба* Св.

Ограничену промјењљивост ове јединице у књиж. језику показао је Стевановић.⁸³²

У другом дијелу сложене *пднѣ* (исп. т. 278) Љу Та Кр Лу Бр, до *пнѣ* Бр, исте судбине, видљива је стара промјена именице дан. На непромјењљивост лексеме литаратура не скреће пажњу.

3) Два рода, и двојаку промјену, имају именице: *кило*, *право*, *пиво*, *вече*, *хоше* (тур. *köşe*), *мезе* (тур. *meze*). У једних су облици дијалекатске дискриминанте.

а) Свуда је *кѣло-кѣла* а у бз. још и *кѣла-кѣлѣ*. Исп.:

кѣло Ле, *кѣла* Лу, *за кило* Ло, *кѣла / кѣла* (т. 317);

са: *кѣла* Гр Зе, *кѣла* мѣса Зе, *двјѣ-трѣ кѣле* Де, *трѣ кѣле* Оц, *дај кѣлу* печѣња Б, *по кѣли* Ле.

б) У ИХ је чешће *права-равѣ* него *право-права*.⁸³³ У ЈБ и СИХ ови деklinациони модели су факултативни и равноправни:

имам *равѣу* Дур, нѣмаш *равѣу* Б, имамо *равѣу* Ти, имѣ *равѣу* Дур;

и: имам *право* Ти, имѣ *право* Гл, дао *право* Је, у *равѣу* Ар Ти.

в) Свуда је: *пѣјѣ се нѣва* Крч, *нѣвѣ* Де Д, *нѣву* Ка; у бз. и: *нѣво* Б Кр, *нѣва* Мј. Колеба се и у другим говорима.⁸³⁴

г) Облици од *вече / вечер* — *вѣће/вѣћер* (f.) су као у именица жр. на сугласник: *вѣћер* Ло, *вѣћер* Ле, *вѣчѣ* Вл Чу, *добра вѣчѣ* По, *вѣћери* Ло, *вѣћери* Ле Вл Чу, *двјѣ-трѣ вѣћери* Хр, *сваку вѣћер* Ло, *сваку вѣчѣ* Зе, *јѣну вѣћѣ* Де, *сваку вѣчѣ* Чу, *вѣћери* (Нпл) Ле Вл Чу, *вѣћери* Ло, *вѣчѣри* Ле Вл Чу.

Имам само двије индикације за промјену по типу *поље*: тѣ *вѣчѣ* Оц (бз.), *вѣћѣра* Ло (ЈБ).

Наравно, у Муслимана је лексички фонд проширен са *акшам* (свуда).

ђ) Двојаки облици тур. *мезе* и *хоше* могу се чути од истог лица. Исп.: *пѣстављају мѣзу* са: *пѣстављати мѣзе* Крч, и *хоше* Бе са: *нака хоша* Чу, *на хошу* Ум.

е) Синоним за *кѣла* (свуда) и *лимурѣна* Це — *ауто* — увијек је, као у стандарду, м.р.: *ауто* Је, *ауто* Д, *ауто* У; на тѣретну *ауту* Бо, *аути* Та, *аутѣ* ВБ Гр Це, *пѣт аѣтѣ* Хр, *н-аутима* Д.

⁸³² Стеван. ССХЈ I 212-214.

⁸³³ Пецо ГИХ 130.

⁸³⁴ Исп.: Пецо, *ibid.*; Вушовић ДИХ 35; Јахнѣ, *op. cit.*, 444; Драг., *op. cit.*, 141.

4) Именице *око* и *ухо* / *уво* / *уо* у Гпл претежно чувају дуалски морфем -*иј*. Само из Загорја имам двије потврде на -*и*.⁸³⁵ Остали облици су као у *село*. Исп.:

око Та Ле ГЉ Вл Чу, *очи* Ле ГЉ Вл Кр, *оци* Ло, *оцију* Ле ГЉ Мј Чу, *оцију* Ло, *на очи* Кр, *очима* Ле ГЉ Вл Вр, *види очим* Ти, *ухо* Ло ГЉ, *уво* Ле Вл, *уо* Вл, *из уа* Вл, *из уха* ГЉ, *уши* Ло Ле ГЉ Вл, *ушију* Ло Ле ГЉ Чу, *ушима* Ло Ле Вл ГЉ, *на ушима* ГЉ Вл;

са: *оци*, *уши* Вл.

5) Једино облици пл. именица *небо* и *чудо* / *худо* проширују основу на -*еса*: *небо* (свуда), *небеса* ти Гр Мј Ку Вр, *небеса* ВБ Зе Бр, *на небесима* Бе Ку Ра, *чудо* Ми Кр Зе Ри Чу, *худо* Ло, *чудеса* Ду Је Ра, *чудеса* Ка Де Оц Каш Чу, *о чудесима* Та ВБ Ар По. Забилежио сам једном и: *буресе* шљиве Кр.

6) Пл. тантум *прса* / *прси* је двојакe промјене. Гпл је на дуалски остатак -*ију* или на -*а*. Имам:

прса у *прса* Гр, *испод прса* Ар, *шкџди ми прсима* Сп, *на прсима* Бр, у *прсима* Ра, али и: *прси* у *прси* Вл, *крџс прси* Вл, *преко прсију* Ри.

Пл. тантум *врата*, *леђа* мијења се као *село* (в.т. 351 и 354). У Гпл, међутим, само је -*а* (т. 353).

7) Усамљен, архаични Лпл на -*и* у СИХ: *Ево коња у жити*. Лу — унијели су номадски сточари из средње Босне. Имају га сјеверни и сјеверозападни говори их. дијалекта.⁸³⁶ Иначе, облици ове јединице нигдје не одступају од стандардне деклинационе схеме: *жито* Лу, *жита* Је Лу, и(з) *Суљина жита* Лу, у *житу* Лу, у *жита*⁸³⁷ Лу.

4. ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -А

358. Облици су им као у ИХ. Једино, ЈБ и СИХ немају Нсг типа *Маре нити* Всг *Маре*.⁸³⁸

359. *Вокатив сингулара*. У примјерима типа: *женска главо* Д, *гџспођо* Лу, *дико* наша Оц, *дјевџко* По, *душо* ДБ Та, *дјевџко* Об, *жџно* Бр, *ајде*, *жџно* Чу, *мџја мајко* Пе Лу Ум, *фала*, *мајко* ВБ, *мајко* бџјџ Кр, *ја*, *мџја мајко* Ву, *мамо* Ја, *нџво* (= *нежџста*) Крч, *рџно* мџја Ву, — индикатор је -*о*. Овом обрасцу припадају и двосложна лична имена са акценатском алтернацијом / ' / ~ / - /:⁸³⁹ *случај*, *Гџо* Вл, *Јџлко* Ја, *Како си*, *Јџлко*?

⁸³⁵ Наставак именица ж. р. на сугласник.

⁸³⁶ Ивић *Дијалект*. 136, 178. Тако је и у босанских франеваца (Вуком. *Маре* 100; Марковић *Анџић* 94-96). О природи морфема в.: Белић *Ист.* II 6-9; Вуком., *ibid*.

⁸³⁷ О акценатском односу *жито* (Нсг) / *жита* (Нпл) као диференцијалном дијалекатском критерију в. Вуковић *Кр.-леп.* 294, 297-298.

⁸³⁸ В. код Пеца *ГНХ* 122-123.

⁸³⁹ Тако је и у ИХ (Пецо, *op. cit.*, 123) а и у књиж. језику (Стеван. *ССХЈ* I 232).

Ја, *Мāро* Об, *Мēјро* Св, *Рāхо* Сп Ум, *Селво* Ар, *Стано* Лу, *Умо* Бе, *Фато* Ку, *Фāто*, бона нē била! Ја, *Хāнко* Зе, *Хāно* Зе.

У двојаким облицима чује се само *цџра*. Исп.: *ајде*, *цџро* Чу; *са*: *цџра* О, *Опā*, *цџра* *моја!* Чу, *Велџу*: *Цџра*, *дај* ми *та* *гуњ*. Вл.

Усамљен примјер из СИХ: *Иве*, имāш ли шпйоду? — није у систему; ријеч је о импорту из Конавала одакле су Зовке (в.т. 27).

360. У већине именица, као у стандарду, вокатив је најчешће једнак номинативу. У овом су моделу са: *бџба* Пе По, *Бџба*, *оћеш* *кафу?* У, *Причај*, *бџба*. Бо, *женскā* Ву, *Немōј*, *нџјеста*, да-б *плакала*. Бе, *Шути*, *сна!* Ду, и: *Аиша* Ра, *Алиса* Бе, *Ањђа* Вл, *Бисера* Ум, *Весна* Пе, *Захида* Ву, *Зорка* ВБ, *Милка* Вл, *Рамиза* Ву, *Славка* Вл, *Умија* Бр.

Само је: *младā* О.

361. Облици личних имена, имена жена по мужу и вишесложних именица на *-ица* узимају се у литаратури за дијалекатску дискриминанту.⁸⁴⁰ У ЈБ и СИХ индикатор им је *-е*:

Данице Б Хр, *Јес* *чула*, *Дрџице?* К, *Објасни* му, *Дрџице*. К, *Милице* О, Та ВБ Гл Ја Гр Ми У Б Ку Хр Св До Р Ра Ри Каш Д, *Оди* *āмо*, *Милице*. Љу;

Омеровице Р, *Хасановце* Р, *Ћамилнице* Де;

друџрице ВБ Об Оц, *Гџ* *ћеш*, *црнā* *кџкавице?* Бр, *сестрице* Бе Је По.

Имам из СИХ и Бјелницима само три потврде на *-а*: *Милица* Ти Сп По. Како двије нису из дискурса, вриједност им је сумњива; ова из По је метанастаназички инфилтрат из околине Дубровника, а ту је обична.⁸⁴¹

О сибиларизованим формама и одступањима од стандарда испред *-и* у ДЛсг в.т. 243 под а и б.

362. *Генитив плурала*. Инвентар обличких морфема, као у ИХ, шири је од стандарда. Господари *-а*:

аљина Ка, *барāка* ГЉ, *белџија* Ти, *преко* *Блџија* Д, з *Блџија* Це, *бџја* По, *бџба* Ле, *вāрница* ДБ, *вџа* Бе, *врāна* Бр, *врџа* Об, *глава* Л Вл, *гдмија* Ти, *грџа* Ум, *густинā* До, *дасћуринā* Чу, *дџвокџа* Б, *дџзалџица* Та, *дрџња* Ум, *душā* ДБ Пе У, *женā* Је Ум К, *из* *Иловџица* Пе, *изрџка* Кр, *јџбука* Ле, *кџа* Љу У Кр Бо Ар До Каш Вр Бр, *кџлиба* Дур, *кџа* Св Р, *кџшуља* Ле Р, *кџија* Ка, *кџва* Је Пе Гр Ми ГЉ Зе, *за* *кџва* Љу, *до* *Крџлина* Бо, *крџанā* Ду, *от* *кукрџка* Вр, *кџна* Б, *кџна* Љу Бо К Кр Вл Де Зе Оц Ти Каш, *от* *куна* До, *кџиџица* Је, *лџвина* Ум, *лџвина* До, *лимџина* Це, *лџнатā* Ду, *машџна* Де ВБ Ри, *пред* *Морџина* Је, *нџка* Ра, *нџктарџица* Ву, *иџ њивā* До, *оџаја* Ку, *оџба* Це, *пантљикџица* Бе; *пāра* Ја Ле Мј Св Р Крч, *пāра* Ле Л Б Вл Р Ра Каш Чу Лу, *пџина* К, *платā* Ра, *породџица* Об, *потешкџна* Хр, *прича* Д, *прџџа* Ву, *равнџица* Д, *ранā* Ву, с *Рџдешџина*

⁸⁴⁰ В. нпр. Пецо ЦХ 299.

⁸⁴¹ Исп. Решетар *Шток*. 169. О ареалу и литератури в. Пецо ГЛХ 124.

По, свијѣћа Крч, сѣлаица Вл, срѣа Ја, срѣа Б, иза стијѣна Вл, Тиѣа Ти, тѣна По, трѣва Ву До, трѣва Це, хѣла Јбу Ка, из хаљѣна Св, хѣмѣра Ло, цигѣра ДБ Ум, цѣпѣла Де, цѣра Де Вл Зе Це, кѣ-цѣра Ри, чѣла О ВБ Ја Вл Ку Каш, до цѣгарѣца ГЈБ, шкѣла Ти, преко шкрѣпа Зе, шѣвѣ ДБ Це, шѣма До.

363. Фонетска рјешена у сугласничким скуповима на крају основе у свему одговарају их. приликама,⁸⁴² тј. не шири се *-ѣ* на штету *-ѣ*⁸⁴³ а и одступања од стандарда су маргинална.

Сугласнички скупови се разбијају непостојаним *а*:

артѣкала Бе, бѣкава (в. Пецо ГИХ 124) Лу, дасѣка Ву Вл Је, хѣвојѣка Бр, и(з) свѣх земаља ДБ, јѣрибасѣма Це, крѣшѣка Це, преко лѣстѣва Ло, преко лѣстѣва Св, мѣрака Р, оѣца⁸⁴⁴ Ја Пе Гр Ми Кр ГЈБ Бо Об Хр Св До Чу Лу Ум Крч, из оѣца Јбу, плѣћака Це, пушѣка Б, ис пушѣка Ти, сѣстѣра⁸⁴⁵ Б, фрѣтаљ смѣкава Лу, тѣтака Бр.

"Искачу" из система, на једној страни: бѣдѣлка (врста јабука) Це, казијѣрка Це, свѣрка Це, и: бѣка⁸⁴⁶ Вл, пѣсна Јбу, на другој.

364. Поред нестандардних облика бѣка, пѣсна (т. 363), на *-ѣ* имам још три примјера: ѣз оѣне двѣцѣвѣкѣ Гл, нѣрѣнѣи Ле, фрѣринѣи⁸⁴⁷ Вл. Облици на *-ѣ* су ријетки и у СБ (Броз. Фојн. 141) и у ИХ (Пецо, *ibid.*). У ЈИБ стање је супротно (Јахић Босна 429-430).

365. Стари Гпл на *-ѣ* сачуван је само у партитивним синтагмама: број или прилог за количину + година, стѣтина, јабука. Имају га сва три народа и сва четири говорна типа. Пошто му је фреквенција виша у бз. него у јб., не може се ни помишљати на наплаве из архаичнијих, ијешћ. босанских говора. Гпл на *-ѣ* је, дакле, аутохтона особина ЈБ и СИХ, као у окружењу.⁸⁴⁸ Стандардни облик, разумије се, и овдје влада (*-ѣ* : *ѣ* = 2 : 1). Исп.:

шѣз гѣдин Оц, сѣдам гѣдин Чу, пѣгнѣс гѣдин Ми Б, сѣдамнѣс гѣдин Бо, осѣмнѣс гѣдин Б, чѣтерес гѣдин Ми, пѣдѣс гѣдин Б, пѣдѣсѣт гѣдин Је, шѣсѣт гѣдин Б, стѣ гѣдин Вл, стѣтин гѣдин Б, двѣста гѣдин Кр, чѣтристѣ гѣдин Оц, вишѣ гѣдин Ум, нѣколко гѣдин Оц, нѣколко гѣдин Је, Кѣлко ѣма гѣдин? Ка;

пѣ стѣтин Ву Зе;

⁸⁴² Исп. Пецо, *op. cit.*, 124-126.

⁸⁴³ Шурмин је на нетипичним примјерима извео погрешно правило о превази *-ѣ* над *-ѣ* (в. Сарајевски 200, исп. и Биљешке 168).

⁸⁴⁴ У Шурмина и: *ѣвѣ* (Сарајевски, 200).

⁸⁴⁵ У сарајевском: *сѣстѣ* (Шурмин, *ibid.*).

⁸⁴⁶ У књиж. језику: бѣкава (Стеван., *op. cit.*, 234).

⁸⁴⁷ У ИХ: фрѣринѣи и фрѣринѣа (Пецо ГИХ 126).

⁸⁴⁸ В. нпр. за млађе, херцеговачке говоре: Пецо, *ibid.*; Вушовић ДИХ 38; Вуковић П-Др. 57; Јахић Босна 430-432; в. и за архаичније, босанске: Решетар Шток. 161; Брабѣц Тузл. 53; Жуљић ДВД 426; Броз. Фојн. 141.

хйљаду *јабук* Ти;

са: пѣт *гддина* Бо Св, пе-шѣс *гддина* Л До Каш, пѣ-шѣс *гддина* Ра; шѣз *гддина* Ву, ђсам *гддина* Је, дѣвѣт / дѣвѣт *гддина* Ми, десѣт *гддина* Мј, дванѣс *гддина* Пе Ра, петрнѣс *гддина* Ву, пѣтнѣс *гддина* Гр Вл, Сп, двадѣс *гддина* Ду Кр, дваѣз *гддина* Св, двадѣс и пѣ *гддина* Ле, тридѣсѣт *гддина* Об, четѣрес *гддина* Је, педѣсѣт *гддина* Хр, шѣсѣт *гддина* Св, осамдѣс *гддина* О, стѣ *гддина* Гл, стѣ *година* Вл, стѣтину/стѣтну *гддина* Б, триста *гддина* Ка, четресто *гддина* Оџ Ти, пѣ стѣтйна *гддина* Бе, пѣ стѣтин *гддина* Ву Зе, десѣтак *гддина* Та Ум, дѣже *гддина* Кр, мнѣго *гддина* Крч, нѣколико *гддина* До Лу, пѣр *гддина* Је.

На комплексу изразитих вокалских редукција (т. 134-163) не изненађују облици: шѣсѣ *гднѣ* Ву, осамдѣсѣт *гдд* Ле.

366. Са старим облицима дуала: од малѣхније *ндѣу* Гл, нѣмѣ *ндѣу* Ву, *дѣ ногу* ГЛЪ, *ндѣу* Ло ГЛЪ, *ндѣу* Чу, *из руку* Ра, *руку* Ло ГЛЪ, *руку* Ле Чу, — чује се каткад и "прави", плуралски:⁸⁴⁹ *између нѣга* Вл Вр, *испод^m нѣга* Вл, у *нѣга* Ву, *нѣга* Ле Вл Чу, *рука* Вл.

367. Датив, инструментал и локатив плурала. Синкретизам мноштва прогресивних облика на -ама нарушава само десетак старих на -ам у бз., ком. и сих. и један Лпл на -а (< ахъ)⁸⁵⁰ у сих. Старијим облицима на -ами, како су мислили Шурмин за херцеговачки⁸⁵¹ и Решетар за Калиновик,⁸⁵² нема трагова. Исп.:

а) за датив:

дѣжни *бѣткама* Вл, ишли *дѣвѣткама* Гр, *кѣзама* Ло Ја Ду, ишћерѣј га *кѣзама* Ми, *крѣвама* ДБ Ја Зе Сп Лу, дѣннѣш *крѣвама* Ми, *кѣћама* Је Д По, ите *кѣћама* Бо, нѣ дѣ *нанѣумама* Вл, *ѣцама* Ја Бо До Ти, мѣрам ићи *ѣцама* Ле, иду *ѣцама* Л, мѣтала *ѣцама* Ду, ѣј *ѣцама* Р, *рѣнама* Ву, дѣвѣм *сѣйнама* Б, *стѣнама* Ду, привѣчемо *штѣлама* Св;

кѣшуѣам Л, нѣко *ѣцам* До, полѣжисмо *ѣцам* Ум, ѣћерало и дѣли *уѣлинам* Св;

б) за инструментал:

са арабама Бе, *међу дрѣгама* ДБ, *међу дрѣгама* Крч, *међу звѣјѣздама* ДБ Крч, нѣккѣим *йграма* Ми, с ѣнијем *кѣвама* Гл, под јѣднијем *кѣдама* Каш, *за кѣзама* Вл, *с кѣзама* ДБ Ми, *са кѣпчама* Бе, *кѣсама* Мј Св, *кѣсѣмо кѣсама* Крч, *с кѣсама* ГЛЪ Је, *међу крѣвама* Бо Је, *с крѣвама* Ло, *с мајама* (= *са домаћѣцама*) Вр, *с лѣбама* Ја, *с нѣгаѣѣцама* Ја, држ *нѣгама* ГЛЪ, гѣзѣ се *нѣгама* Це, *међу нѣгама* Бр, пролѣмно вѣрата *нѣгама* Ле, пригѣзѣо

⁸⁴⁹ Стеван., *op. cit.*, 235.

⁸⁵⁰ Белић *Ист. II* 37. Најчѣшћи је на западном штокавском крилу (в: Пецо *И-шѣа II* 80-81; Дешић *ЗБИГ* 233-234; Драг. *ГЛJ* 144). Има га у Сријему (СДЗб XIV 340), Бачкој (Поп. *Госпођ.* 137), Мачви (Ник. *Мачѣа* 261) и у Поцерју (Москов. *АСПГ IV*). У Фејници је Брозовић забиљежио само: *по служба* (ibid.).

⁸⁵¹ Биљешке 199.

⁸⁵² Решетар, *op. cit.*, 158.

ндогама ДБ, раџе ндогама Б, с ндогама Ло, за двоцама Р Лу, пред двоцама ГЉ, с двоцама Ду Ар До, са парблама ДБ, под пушкама Вл, с пушкама ГЉ, гранају рукама К, држ рукама Чу, уватим рукама Бо, рукама ДБ Ка ГЉ Ум, са-ним степеницама Ми, бацам се стијенама Лу, с травама Сп, с хармуникама Је, с цурама Кр, шапама ГЉ, покривен шапама ДБ;

и ндогам и рукама Д, ндогам на ме Чу, с цурам К;

в) за локатив:

у аљинама Ум, под бањама (= по купатилима) Гл, по бањама Је, у бањама Ву, на Барама / на Баарама Ми, у бисагама По, по обљичама Ву, у обљичама Ву, по Блџама Д, на брџинама Ле, у букарама Св, на влакама Кр, по војскама Зе, на грдинама Хр, под тијем грдинама Ку, на доминама Хр, у другијем државама Ти, у Дубравама Ти, у емисијама Вр, под тијем женама Де, у Йловицама Пе, у онијем јехама До, на картама Хр, у кдсарнама Ло, у козама Кр, у конциларијама Вр, на кдрицама ГЉ, на кућама У, под кућама Лу, под тијем кућама Оц, у-вијем лединама Ле, на ливодама Це, у Локвама Ка, у Локвама Бе, на локомотивама По, у маркама Чу, на Морицама Је, на ндогама Ми До, по ндогама Је, у ндогама Ву, на њивама Ло, под њивама До, у двоцама Кр, под-нијем опутама Јбу, у парама Ја, по пџинама К, у овим нашама продбанама Та, по радњама Ву, по рукама Ло, на рукама Чу, у рукама Ка Ле Лу, на самдрицама Д Лу, под свадбама Ри, у собама Крч, на стјенама Ку, на Странама Ти, у Тињама Ти, у Горњим Тињама Ти, у трговинама К, на тим тркама До, од тијем тркама До, о тркама Оц, у цигланама Гл, у цамијама Ум, у шакама Вл, на шкџлама К, у шкџлама Св, под шталама Де Вл Каш;

на Барам Де, у Йловицама Пе, на ливадам Св, на сједницама Је;

под њивама Ле;

под шума Л.

368. О појединим именицама и групама именица напомињем:

а) Из скупа пл. тантум по типу жена мијењају се:

бисаге Ле, гаће Јбу Ка Гл Ја Гр Де Ле Ар Ти Це Вр Крч, у мџијем гаћама Ти, дџмије Јбу ВБ Гр Л / дџмије Ја, дџпле К, за дџпала К, доверле Гр Мј / двојенице Гр, уз двојенице У, пантоле ВБ Р Вр / пантоле Ло / пантале Д, пеленгаће Ло Ка ВБ Л Ку, спџрине – спџрина Д, ушицама ДБ, цџваре / тџч'ке / карибле (= ручна колица) ДБ, цџшире Јбу Ле Вл Об Св К / њџшире Ло Ка Гл Гр, цџширџ Ку, шџвале Ја Ри Сп Крч К, око шџварџ По, од оних шџварџ По, у шџвалама К, у-нијем шџвалама По.

б) И виле, грабље су пл. тантум само -а промјене:

виле Ло Ле Гл Мј ГЉ л Је Ар Чу, с вџлама Ја, прџтрџсџш вџлама К;

грабље Та Ло Ја Ле Вл ГЉ Је Хр Ар Чу, грабља Ло Ле ГЉ Вл Чу.

У једним говорима ове јединице или су само у једнини⁸⁵³ или су им наставци и *-и* деклинације.⁸⁵⁴

в) Именице *гусле, јасле* и *наћве* (у Вука: *гусле* — *гусџа*, *јасле* / *јасли*, *наћве* — *наћва*, СР 112, 257, 424)⁸⁵⁵ претежно су у *-а* промјени, али неће бити изненађење ако се у бз. и сих. чују и облици *-и* обрасца. Исп:

гусле Ја Чу Ло Ле ГЉ Вл Чу, *на гусле* Чу, *гусџа* Ло Ле Вл Чу, *јасле* Ло Ле Вл Мј ГЉ Чу, *јасла* Ло Ле, *на јасле* У, *у јасле* Ја, *јасџа* Ло Ле ГЉ Вл Чу, *на јасла* ГЉ Вл, *наћве* Ле ГЉ Чу, *наћве* Ло, *наћва* Ло Ле Чу, *наћва* Ло Ле Чу, *на наћва* ГЉ, *пред наћва* Ум;

са: *гусџа* ГЉ, *јасли* Л Чу, *наћви* Вл, *наћви* ГЉ, *наћви* Вл, *у наћви* Вл.

г) У Вука су *саони, садни* (СР 685), у ЈБ и СИХ још и *саоне / саонице / саоне*. Двама родовима одговарају и два обрасца промјене (т. 344).

д) Занимљиви су облици засеока *Велуше / Велуши*. Увијек су у пл. и у ж.р., али се колебају између *-а* и *-и* деклинације. Са: *Велуше* Оц, *из Велуша* Оц, *од Велуша* Р, — чује се, чак у истог информатора, и: *Велуши* Оц, *у Велушима* / *у Велушима* Оц.

ђ) Странцу ваља навићи на још неке неуобичајене облике топонима.

Вуков и стандардни п. код *Ужице / Ужице* (СР 796; Прав. 756) овамо је, као у Зеници и Фојници,⁸⁵⁶ *Ужице, Ужица* По.

Топоним *Игри* је пл. *ф. -и* деклинације⁸⁵⁷ (т. 370).

е) Значење пл. *нџвине* каткад покрива и ср.: *нџвина* ГЉ, Пукну ме *нџвинџ* по глави. Ву, али и: *преко нџвинџа* ГЉ.

ж) Мјера *литар* увијек је м.р.: *пџ-шџс литџра* Лу, *двџс литџра* О, *двџстак литџра* Ри, *тридџсџт литџра* Гл, *шџсџт литџра* Це, *осамдџсџт литџра* Кр.

За кило / кила в.т. 357.

5. ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

369. *Инструментал сингулара*. Свуда је наставак *-и*, а у ЈБ, у хаџићком крају, и иновирани *-и.м.*⁸⁵⁸ У томе се огледа прелазни карактер ком-

⁸⁵³ В. нпр.: Симић *Левач* 312; Јовић *Трст.* 100; Алекс. — Вуком. *Жупа* 305; Пецо — Мил. *Ресава* 323; Рем. *ЦШ* 253-254.

⁸⁵⁴ В. код Драг., оп. *cit.*, 145.

⁸⁵⁵ Исп. и Ивић *ВР* 128.

⁸⁵⁶ Броз. *Фојн.* 140.

⁸⁵⁷ Тако и у ИХ (Пецо *ГИХ* 127; в. и *Дијалектолошка карта Херцеговине*, на крају).

⁸⁵⁸ Миклошићево објашњење прихватили су Решетар (*Шток.* 171) и Маретић (*Rad* 211, стр. 141). О траговима у писаним споменицима в. Белић *Ист.* II 50.

плекса према окружењу.⁸⁵⁹ За -ју немам потврда. Исп.:

глади Ло ЛеГЉ Вл Чу Вр Ум, *са зџби* Хр, *крџи* Ле ГЉ Вл Чу Бр, прѣмашћена *масти* ДБ, *масти* Вл ГЉ Це, *са масти* Ле Чу, з бѣжјѣм *пѣмоћи* Ум, *сѣли* Ле ГЉ Вл Чу Лу, су једнѣм *џјѣви* ГЉ, *чађи* Ле, *чађи* (има и: *чађа* – *чађѣм* ГЉ Чу) Ле;

са: *крџим* Ло Ка, *мастим* Дур Ло, *чађим* Ло (М).

370. *Генитив плурала*. Свуда је на -џ:

болѣстџ Пе, *кокѣшџ* Ле ГЉ Вл Чу, *сѣдам кокѣшџ* Р, *кѣстџ* Ло Вл, *ѣџ* Вл, *ријѣџ* Хр Ра Ум Крч К, *тѣје ријѣџ* Зе, *ствѣрџ* Ву Бр, *ѣстѣлије ствѣрџ* Це, *такије ствѣрџ* ГЉ, *ѣџѣви* Гл.

Једино *кост*, *очи*, *прси*, *уши*, као у стандарду, могу бити у старом дуалу на -џџ: *кѣстиџџ* Ле ГЉ Чу, *ѣџџ* Ле ГЉ Вл Чу, *ѣџџ* Ло, *преко прсиџџ* Ри, *џџџ* ГЉ, *џџџ* Ло, *џџџ* Чу.

371. *Датив, инструментал и локатив плурала*. Са владајућим -има: *болѣстима* Пе, *вѣлѣстима* Дур, *глѣпѣстима* Де, *ѣџима* Ду Бо, *вѣдѣм ѣџима* Вр, *вѣдѣла ѣџима* Бо, *шкѣдѣ* ми *прси*ма Сп, *нѣ прси*ма Бр, *џ* *Иерима* Је, – чује се и -им: *ѣџим* Ку, *вѣдѣ* *ѣџим* Ти.

372. *Појединачне напомене*. Двојаки облици именице *кџи* (в.т. 241 и 259) су -а или -и промјене: Нег: *шџџ* Ву, *шџџ* Ја Ле Л Вл Кр Зе Ар Р, *сџџ* / *ѣџџ* Ар, *шџџ* Ум По; Гсп: *шџџ* Ле Вл Бо Хр Р, *ѣџџ* Об Ар, *шџџ* Гр Бр; Дег: *шџџ* Ле Вл Бо Хр Р, *ѣџџ* Бо, *шџџ* Ми Бр; Асг: *шџџ* Бѣ Каш, *шџџ* Гр Ми Ду Кр Ум; Вег: *шџџ* мѣја Зе; Исг: *сџџ* *шџџ* Ле Вл, *са шџџ* Бр; НАпл: *дџџ* *шџџ* Мј, *шџџ* Ле Вл Бо Хр Р, *три шџџ* Пе У; ДИЛпл: *шџџ* Л Вл, *шџџ* У Ми По; тако и: *пошџџ* Кр Бр.

Са уобичајеним: *мѣја* / *мѣја* (в. потврде и акценатске ликове у т. 318 и 243), чује се и: *мѣти* Ву Та Ло / *мѣтџ* Та Ра Д Вр Чу, *мѣтерџ* Дур, *џ* *мѣтерџ* ВБ, *дѣшѣ мѣтери* До, у вражјџ *мѣтџ* Кр ГЉ. У књиж. језику је *мѣти*, *мѣтерџ* (Стеван. ССХЈ I 244).

Из ком. је: *пѣнѣ* мј. *пѣнѣ*, *кѣ пѣнѣ* (т. 123). Могуће је да је овај облик Гпл од *пѣнѣ* (в. РМС ИВ 697).⁸⁶⁰

О облицима именице *вече/вечер* – *вѣџе/вѣџер* в.т. 357.

За *план* (= *пропланак*) в.т. 344.

⁸⁵⁹ Иновацију -им Брозовић узима за важну дискриминанту ијешћ. иб. према сусједним (*Ијешћ*. 158). Потврђена је у околици Тузле (Брабец *Тузла* 55-56), у Варешу (Жуљић *ДВД* 246), долини Фојнице (Броз., *Фојн.* 145), Рами (Окука *ГР* 91) и Дубровнику (Rad JAZU LXV 170).

⁸⁶⁰ Дешић *ЗБИГ* 238; Драг. *ГЛЈ* 146.

ЗАМЈЕНИЦЕ

6. ИМЕНИЧКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

373. У односу на књижевни језик систем се разликује облицима ГДАпл личне замјенице 3. лица. ЈБ и СИХ, према ИХ, немају Ипл *нами, вами*, стари Апл *не* нити облике *мене, тебе, себе* за ДЛсг, на једној страни, али су, на другој, енклитике *хи, хин / хим* у Муслимана фреквентније и досљедније.

374. Све потврде за ГДАЛсг личних замјеница *ја, ти* и повратну замјеницу *себе* своде се на ове типове:

мѣне/мнѣне/мѣне/мѣнѣ/мѣнѣ (ме), од мене/од мене/од мѣнѣ/од мѣнѣ/од мѣнѣ/код мѣн/крај мѣне, мѣни/мѣн/мѣни (ми), на мени/на мени/на мѣни;

тѣбе (те), у тебе, тѣби/тѣбѣ/тѣби (ти), о теби/о тѣби;

сѣбе/сѣбѣ/сѣбѣ (се), о(д) себе/око себе/око сѣбе/са себе, о себи/о сѣби.

Грађом у т. 318 (в. и карту бр. 14 те литературу у нап. 751, 753-754) показао сам како је вањска и унутрашња диференцијација терена обиљежена различитим прозодијским могућностима. Основна акценатска шема " + " за ГАсг влада свуда. Ништа није необично што се и други изговори (југоисточнобосански: ` + ` , Вуков: ` + ` , аналошки: " + `) спорадично јављају на прелазном комплексу.

Исг свуда је: *зѣ мнѣм ДБ Ја ГЈЉ Вл Д Ум/зѣ мнѣм Ум/зѣ мнѣм Ум/зѣ мнѣм Л Ум, пѣда мнѣм Де ГЈЉ, прѣда мнѣм Гл Ду ГЈЉ Зе Сп Бр, прѣд мнѣм Ду, сѣ мнѣм Ка ВБ Де Ду Мј Бо Сп Вр Лу К, с тѣбѣм Ву Та Ум, сѣбѣм ВБ Л Б Д, сѣбѣм правнѣо Крч, зѣ собѣм Дур Ја Пе/зѣ собѣм Бо/зѣ собѣм Ум, нѣ-собѣм Бо, прѣт собѣм ДБ, сѣ собѣм ВБ Пе Л Ле Ар/сѣ собѣм Вл/сѣ собѣм Ло ВБ Крч. У Срба у јб. и на Загорју и у Муслимана у сих. чују се и дисимилациони ликови: *зѣ мѣм, прѣда мѣм, сѣ мѣм* (в.т. 271).*

375. Одсуством енклитика Дпл *ни, ви* и Апл *не, ве* ЈБ и СИХ се изједначавају са СБ.⁸⁶¹ Ни ИХ нема *ни, не*.⁸⁶²

Апл од *ја, ти* је *нѣс/нѣс/нѣс+ке (нас), на нѣс/нѣ нѣс/у нѣс/ у нѣс, вѣс/вѣс (вас), у вѣс:*

нѣс ИЛу ДБ Ми Гр Вл Ум, *нѣс* изрѣч^{ла} ДБ, *кѣлко нѣс њма?* Ву, *нѣс* Вл, *нѣске* Та Пе, *међу нѣс* Је, *на нѣс* Гр Ти, *пѣд нѣс* Де, *мѣћу нѣс* Бр, *у нѣс* ДБ Ка Гл Ја Ми Б Вл Об Је Ар Хр Св Р Ра Ри Д Це Вр Лу Лу Ти Ум По, *на нѣс* ГЈЉ, *у нѣс* Гр, *у нас* Б, *вѣс* Чу, *вѣс* трајѣмо Гр, *нѣ знам вас* Пе, *у вѣс* Сп Це.

⁸⁶¹ Исп. Броз. *Фојн.* 155.

⁸⁶² В. о овим облицима и литератури код Пеца *ГНХ* 132.

376. Старих Ипл нами, вами мј. стандардних ДИЛпл нама, вама нема ни у ком. гдје би се могли очекивати комуникацијски инфилтрати из ЦХ.⁸⁶³ У ЈБ и СИХ само је:

нама Ву Дур Та Ле Кр ГЉ Вл Хр Каш, и *нама* вџи Ум, и *вама* До, *нама* је тешко Св, *даруј нама* Зе, *нама* су остала три вагона Об, толџко је било *нама* тешко Бо, *прићо нама* Ло; *за нама* Вл, *међу нама* Вл Оц, *међу нама* Љу Је, *под нама* Ти, *пред нама* ГЉ Вл, *с нама* Ја Пе Ум Крч; *о нама* Ра.

377. Нсг и Нпл личне замјенице 3. лица су стандардни. Једино, факултативно помјерање артикулације средњег *о* према у или *а* (в.т. 104, 107 и 117) може да произведе обличка одступања.

О двојаком акценту Нсг и квантитету аналошког морфема *-а* у ГАсг замјенице *он* в. у т. 319.

378. Енклитички облик Асг личне замјенице *он*, и за бића и за ствари, захтијева приједлог (т. 319). Свуда је:

за њ Је Лу/за њ Ти, *крџа њ* Це, *на њ* Л ГЉ Ти Це, *К/на њ* Ти, *нија њ* Ти, *по њ* ГЉ, *пада њ* ГЉ, *преда њ* ГЉ Вл Св Чу, *у њ* Л Чу.

За *њага*, како је у сарајевском (в. Шурмин *Сарајевски* 202, *Биљешке* 169), имам само једну потврду из околине Трнова: *преда њага* Ле (С).

Дакако, уз приједлоге једнако долазе и пуни облици ове замјенице (в.т. 319).

И друге енклитике личних замјеница, ако на том мјесту нису пуни облици (в. потврде у т. 319), иду уз приједлоге. Сви говоре:

за ме Лу Бр, *на ме* ГЉ Вл Об Р Вр Чу Ум, *преда ме* Б Сп Чу, *у ме* Ка Пе Л Об Ти, *на те* Зе, *нија те* Зе, *виша се* Ум, *за се* Ле ГЉ Б Чу, *међу се* Ри, *на се* Св, *у се* К, *јаа се* Је К, *по њу* Бо, *пада њу* Ти.

379. У Исг личне замјенице 3. лица с приједлогом *с* (*и/џ*) покретно *-е* је факултативно. На такав облик Муслимани у ЈБ и СИХ каткад лијепо и партикулу *-на* / *-на*. Исп.:

*ш ња*ме Ву Дур ВБ Гр Ду Л Ку Кр Вл Ар Ра Ри Каш Д Це, *ш ња*ме Ву, *с ња*ме ГЉ Ду Ку Ле Чу, *ш ња*мена Ло, *ш ња*мена Бр, *ш њо*ме Ву Б Бо Вл Ку Оц, *џ њо*ме Ле, *џ њо*мена Ум, *џ њо*мена Бр, *ш њо*мена Ка, *ш њо*мена Чу, једном и: *ш њона* Зе;

са: *ш ња*м Љу ДБ Ло Бо Зе Р Сп Крч, *с ња*м Лу, *џ ња*м Зе Це Чу Ум Бр, *ш ња*м Ло У Де Бо Ри Д, *с ња*м Ле Оц, *џ ња*м Де Крч.

У двосложним акценатским цјелинама (приједлог + замјеница) покретно *-е* се никад не јавља: *за ња*м Љу Ка Ле До Лу, *пре-ња*м Ду, *пре-ња*м Ар, *са ња*м До Ри *са ња*м Крч.

380. Уобичајени Дсг: *ња*ј Пе Ку Зе Ти Бр, долазе *ња*ј Бо, *и* *ња*ј Ку, *ја* *ња*ј вџим Бо, *куку* *ња*ј Бр, *кажем* *ња*ј Пе, *ни* *ња*ј Ми, *ња*ј купи Гл,

⁸⁶³ У ЦХ су обични (в.: Милас *Мост*. 66; Пецо *ГП* 264, *ГИХ* 133).

днешће те *њџ* Ку, привално се *њџ* Де, — ријетко прима партикулу *-зи*: *њџзи* Ку, *кажџ* *њџзи* Ку, *њџзи* По.

381. Енклитике ДАсг личне замјенице *она* се разликују: у Дсг је *јџ* / *јџ* а у Асг, као у окружењу,⁸⁶⁴ само је / *ј*. Потврде:

а) за Дсг: брџт *јџ* Крч, да је *јџ* решџто У, да^{ннџ} *јџ* калауза Ку, ево ти *јџ* чоџка Ле, дао *јџ* Бо, знаш *јџ* џца, Ми, име *јџ* Фџта Ја, ја *јџ* прџстрџм Де, је ли *јџ* печџно? Ду, Лџса *јџ* име Бе, пџра *јџ* да^м Ле, чџјџш *јџ* жџмор Ми; и: ја-јџ дџнесџм Ле, е-вакџ-су-јџ грџне ДБ, Ми^рко-јџ не да ДБ, нџје-јџ нџшта ДБ;

б) за Асг: дџгни је Чу, извадили је Та, изио је Ле, имџш је џ ти ВБ, купџм је К, нџш је бит Вл, нџмџ/нџмџ је Де, не меремо је извуџ ДБ, џставџм је сџму Ду, џшини је Бр, увџли је да-ј џбуку Зе, удџвџџм је џџџ Та, пџсири-е сџром ВБ, да-ј испратџ Зе.

382. Сви облици ГАпл личне замјенице 3. лица, неједнаке фреквенције, изведени су фонетским процесима и аналогџјом из основног *њих*. Дијалектолози их различито тумаче. Сва три народа имају (разни акценти): *њиа* и *њи*, Муслимани још и: *њиха*, *њихана*, *њија*, *њих*, *њик*, а Срби: *њиг* и *њике*. Исп.:

1) у Муслимана:

а) *њиа* Бр, *њиа* шџс Лџу, џ *њиа* Сп, измеџу *њиа* Бр, кџд *њиа* Хр, на *њиа* Дур, џд *њиа* Дур, пџд *њиа* Ум, џж *њиа* Ло, *њиџ* Ду Лу, трџница *њиџ* Ка, џд *њиџ* Бе, пџ *њиџ* Лу, крај *њиџ* ГЉ;

б) *њи* Ри Чу, *њи* два Мј, меџу *њи* Зе, џ *њи* Ар Д Лу;

в) *њихџ* Лџу ГЉ, *њиџџ* Ми, ш *њихџ* Св Оџ, изџ *њихџ* Лу, за *њихџ* Ум, кџ-*њихџ* Ра, меџу *њихџ* Ло, џ *њихџ* Ло Св Ар Ти Бр Је Ку, *њихџ* ГЉ Ум, џж *њихџ* Ло, крај *њихџ* ГЉ, пред *њихџ* Ум, *њихџ* Ми ГЉ Јс Р Лу, *њиџџ* Ар;

г) *њихџана* Ду;

д) *изна-њија* Св, џд *њија* ГЉ;

ђ) *њих* Гр, измеџу *њих* Мј, џ *њих* Хр Зе;

е) џ *њик* Ри;

2) у Срба:

а) *њиа* ВБ Ја Пе, џд *њиа* О Крч, пред *њиа* Крч, предџ *њиа* Пе, *њиџ* ВБ Ја У;

б) *њи* Це Крч, џмџ *њи* ДБ, *њи* двоџца Кр, *њи* двџје Вл, изџ *њи* Це, џд *њи* ДБ, кџд *њи* Об Лу, мџмо *њи* ДБ, џ *њи* Вл;

в) *њиг* Кр Б, кџд *њиг* Б, џд *њиг* Б, џ *њиг* Б, *њиг* Вл;

г) *њике* Бо;

⁸⁶⁴ В.: Пецо ГИХ 134; Вуковић II.-Др. 59; Јахић Босни 449.

3) у Хрвата:

а) од њиа Та;

б) код њѝ/код њѝ К.

Једном сам у СИХ забиљежио: *прѣко ње^ха* Бр (М), гдје се, у контаминираном облику према њиа, чува реликт старог Апл *ње*.⁸⁶⁵

Дужина *-а* у *њѝа/њѝа, њѝа/њѝа, њѝана* се двојако тумачи: *њѝа* је аналогија на *њѝана* или "*њѝа < њиа + ѝ*".⁸⁶⁶ У *-а* крије се покретни вокал. Има и других објашњења.⁸⁶⁷

383. У т. 221, 222 и 227 било је ријечи о енклитикама ГАДпл личне замјенице 3. лица. Овдје проширујем инвентар потврда с неколика објашњења.

Ови облици имају, према ИХ, само вањско диференцијално значење, а унутар ЈБ и СИХ само национално. Сва се грађа своди на ГАпл: у Муслимана — *и* (најчешће), *хи* (свуда сем у Д и Сп), *хин/ин* (у јб.), *их* (утицај књиж. језика) и *иг* (само у ком.); у Срба — *и* (најчешће), *иг* (нешто рјеђе) и *ин* (само у јб.); у Хрвата — *и*; за Дпл: у Муслимана — *им* (најчешће), *хим* (ређе), *хин* (још рјеђе у јб.); у Срба и Хрвата *-им*. Исп.:

1) за ГАпл:

а) у Муслимана:

било *ѝ* је Каш, била *ѝ* троица Ду, вратио *ѝ* Вр, гонимо *ѝ* До, гонио *ѝ* Р, два *ѝ* било Ка, десетак *ѝ* бјеше Ми, дивота *ѝ* виђет Ло, добро *ѝ* запамтио Ло, ево *ѝ* Де Зе, има *ѝ* Ло Ка Сп, ка-сам-*ѝ* ја виднио Гр, куд *ѝ* амо ђаво донио? Је, научили *ѝ* Ми, наћера *ѝ* Мј, никад *ѝ* кутарисат Ум, погндио *ѝ* Хр, покло *ѝ* Св, па *ѝ* помѣни Љу, по пет би *ѝ* долазило Д, пѣ-шѣс *ѝ* ГЉ, спѣсише *ѝ* Чу, свије *ѝ* подавио Бр, убијали су *ѝ* Ти, шѣстеро *ѝ* било Ра, видѝм *ѝ* Љу Ка Гр Ри Д Сп, видѝ *ѝ* Ку, дао му *ѝ* Р, ено *ѝ* Бр, задрж *ѝ* Хр, засрете *ѝ* ГЉ, игра *ѝ* по пѣ-шѣс Је, има *ѝ* Зе, нашли смо *ѝ* Св, нѣмѣ *ѝ* Де, онда *ѝ* зовѣш Гр, погубио *ѝ* Ум, па *ѝ* накружи Љу, увалѣш *ѝ* Љу, фрка *ѝ* стаде Лу;

видѝм *хѝ* Дур Је Ку Ар До, гонѝ *хѝ* Л Ар, гонио *хѝ* Р, ево *хѝ* Де, ено *хѝ* Ду Л Мј Чу Лу, има *хѝ* Ву Ти, исмијавају *хѝ* Ти, мањѣ *хѝ* Оц, неколко *хѝ* Ми Св, нѣсмо *хѝ* мѣгли наћи Ум, нѣ *хѝ* Де, однио *хѝ* Је, посадише *хѝ* Ра, расплашио *хѝ* Каш, четвѣрница *хѝ* Зе, читѣ сам *хѝ* Ти, будѣ *хѝ* Ри, глѣдѣ *хѝ* Ар, видѝм *хѝ* Ву Гр Ми Де Хр Зе Св Р Оц Ра Ри, закључѣ *хѝ* Ку, има *хѝ* шѣс Де, има *хѝ* у бѣји Гр, нѣмѣ *хѝ* ГЉ, нѣјмѣ *хѝ* Зе, нѣмѣ *хѝ* Вр, не мѣгу *хѝ* да видѝм Л;

⁸⁶⁵ В. о овоме облику: Милас, *op. cit.*, 66; Ившић *Посав.* II 32; Решетар *Шток.* 186; Пецо *ГИХ* 135; Броз. *Ијешћ.* 158; Алекс. *Речк.* I 91; Марковић *Анцић* 104.

⁸⁶⁶ Пецо, *ibid.*

⁸⁶⁷ В. нпр.: Броз., *op. cit.*, 156; Вушовић *ДИХ* 50; Окука *ГР* 99.

ѐно *хѝн* Ми, по дѐсѐт *хѝн* се трќало Гл, бѝло *хѝн* је Бе, пўсти *хѝн* зăјено Гл;

па *ѝн* наџпути Љу, нек *ѝн* ѝмă Ву;

вѝдѝм ѝх Св;

кѝлко би *ѝг* бѝло? Ри

б) у Срба:

вѝдѝм *ѝ* О Б, дѝгѝ *ѝ* ага Пе, ѐно *ѝ* Кр Об, ѝмă *ѝ* ВВ Ја, јă сам *ѝ* прăвио Ле, нăрод *ѝ* сѝрио Вл, нѝк-сам *ѝ* вѝђѝ У, ѝстало *ѝ* је дѝста Бо, прѝдала *ѝ* Ја, пўстѝо *ѝ* Крч, свѝжѝш *ѝ* ВВ, трѝнца *ѝ* дѝшла ВВ, вѝдѝм *ѝ* Пе У, да *ѝ* сѝриј Вл, ѝмă *ѝ* По, него сам *ѝ* тўкѝ Це, крѝнѝ *ѝ* ДБ;

ага *ѝг* ѝшћерѝ Ја, да *ѝг* прѝсретѝм Пе, ѐно *ѝг* Ле Кр, кѝ *ѝг* је наўћно? ВВ, пѝт *ѝг* Б, по двăдесѝт *ѝг* ВВ, бѝло *ѝг* је Ја, вѝдѝм *ѝг* ВВ Ја, мăло *ѝг* је Вл, па су *ѝг* ѝстргали Ле, па ћу *ѝг* ѝднијѝт Вл;

ѐто *ѝн* ДБ, као да *ѝн* пѝлијѝш вѝдѝм ДБ;

в) у Хрвата:

вѝдѝм *ѝ* Та, ѐно^а *ѝ* Та, нѝт *ѝ* јă глѝдăм Та, преврăтио *ѝ* К, сăд *ѝ* нѝмă К, вѝдѝм *ѝ* По, кѝлко трѝбă да *ѝ* сјѝднѝ? По;

2) за Дпл:

а) у Муслимана:

вѝдѝм *ѝм* табане Гр, дăм *ѝм* Д Сп, зăпала *ѝм* ГЉ, кă-ћѝ *ѝм* свадба? ГЉ, мăјка *ѝм* ўмрѝ Св, нѝјѝ *ѝм* јăсно Ри, ѝтац *ѝм* се ѝжѝнио Бр, полѝжит *ѝм* Ум, сăмо *ѝм* полăгат Д, дăо *ѝм* Ра, да *ѝм* нѝ би лѝтѝло Дур, с-ѝвѝнка *ѝм* дăо зѝмљѝ Зе, јă *ѝм* кăзѝвѝ Ду, нѝ брăнѝм *ѝм* јă Љу, ѝднѝсѝм *ѝм* Чу, па *ѝм* ўкрѝсѝ Ра, пѝстави *ѝм* До, тўдă *ѝм* вѝда тѝкла Ло;

дăм *хѝм* Ку Ар, ѐто *хѝм* Ву, јă *хѝм* зѝт Де, зѝт *хѝм* Гр, рăдѝ *хѝм* жѝне Ра, дăм *хѝм* Дур Гр Мј Је Хр Зе Вр, дăдѝм *хѝм* Л, дăо *хѝм* Оц, не мѝгу *хѝм* забѝравѝт Ра, нѝмѝј *хѝм* дăват пўно Ву, па *хѝм* га ѝвѝќкли Ву;

дăм *хѝн* Р, дăм *хѝм* Бе Љу Ми Де Ар Оц Ти Вр; дăдѝм *хѝн* Ду, дăмо *хѝн* Мј Лу, дрăго *хѝн* Ра, сўју *хѝн* Ти;

б) у Срба и Хрвата:

бѝо *ѝм* дѝста У, дăвѝ *ѝм* нăпола Б, јă *ѝм* свѝ испрѝчѝ Об, јă *ѝм* прăвио сăндукѝ Та, ѝна *ѝм* показѝвала Пе, хăрă *ѝм* грѝзѝница Об, да *ѝм* дăровѝ пѝдѝјѝлѝ По, па *ѝм* ѝсушѝ ВВ, ў шакама сам *ѝм* бѝо Вл.

Брозовић (*Ијешћ*. 158), Вуковић (*Жѝна* 61) и Јахић (*Босна* 80-81) облицима *хи*, *хин*, *хѝм* дају значăј диферѝнцијалне особѝне. Цѝелина лѝтературѝ потврђује да је ѝњѝх ѝреал шѝри и да, мањѝ-вѝше, ѝбухвата све муслиманске гѝворѝ у БѝХ и Санѝаку. Спѝр је ѝстаѝ у тумачѝњу облика (в.т. 227 и нап. 530-533). Пријѝе ћѝ битѝ да се у *хин* ѝгледа сѝкундарно *х* из вањског хијата а у *н* ѝстак партикулѝ *на* (уп. и Окука *ГР* 99) него

да "njih > *hinj > hin" (Брозовић, *ibid*) потврђује и Апл *йн* у Срба из околине Хаџића, који су примили угледањем на Муслимане.

384. У именичких замјеница: *ко, што/шта* и композитама — једино значења нису у свему као у стандарду, тј. и релативно *што* и интерогативно *шта* (в. Стеван. ССХЈ I 273-277) могу значити *зашто*. Старијих облика именичких замјеница за лица са *тк-/тк-* нема.

385. Са стандардним *нешто* чује се и *нешта* (3:2): *нешто* Дур Ло Гл Ка ДБ Та ВБ Ја Зе Ар Ти Вр Крч Бр К, држим *нешто* хајвана Св, *нешто* се остави О, *нешто* смо били купили Бе, *нешто* друго Бе, *нешто* турим на праг Ја, *нешто* се деро До, прикрпи *нешто* ВБ, смрдио *нешто* безима Ти, на *нешто* Ти, под *нешто* Ти; *нешта* Ву Љу ДБ Ја Гр Де Ду Ле Р Д Це К, *нешта* мрмља Зе, *нешта* Слободан зово Ја, *нешта* ради Ка, Осман му *нешта* малта Ву, али је само: *ништа* Ву Та О Дур Бе Ка Пе Гр Де Ми Ј Ле Б Мј Је Хр Св Оц Ти Д Чу Лу Ум Крч Бр, нигди *ништа* Ло.

Свуда је: *свџшта* ДБ Ло ВБ У Ду Зе Св Ра Ри К, на *свџшта* Дур, у *свџшта* Д; из Кж. имам једном и: *свџшто* Д.

386. Г од *што* и сл. је двојак: *чџа AP/чџа* К, *свџчџа* Кр; и: *без њшта* Ра, *џ-шта* Чу, из *ништа* Ри, *о(д)* *свџшта* Гл.

За Исг од *ко, што* и сл. имам: *с кџм* Мј Вл, *чџм* До, *сџ чџм* Ле, *са чџмџ* По, *с нџчџм* Каш, *чџјем* ћу њ ранил? Чу, *чијем* едд ошете Чу, *зџдџм свџчијем* Ду, *свџчијем* се бранили, као и: *ни-с-кијем* Мј, *ни за чијем* Ти.

387. Замјенице *што/шта* имају различите облике, акценат и функцију и у књижевном језику (в. НЈ, 135-152) и у штокавским говорима.

1) У ЈБ и СИХ *што* је интерогативно *зашто* (а), релативно *што* (б) или временско *док* (ц):

а) *штџ* си, Глџгоре, пџан? Бо, *штџ* си њшџ гџри? Ло, *штџ* су џви љџди дџшли? ВБ, *штџ* си такџ? Ја, *штџ* плачџш? Пе, *штџ* те нџ би прџмио? Кр, *штџ* си дџшџ? Бо, *штџ* ће живџ(ти)? Је, *штџ* тџ вџзди глџдџш џ ме? Ку, *штџ* си ми нападџ на кућу? Св, *штџ* тџ, дџдо, нџ зборџш? Д, *штџ* пџтџш? Ум, *штџ* се зџвџ Кањина? К;

б) ама нџмџ шта немџ *што* се нџје радџло Гл, џн *што* је дџнио Ми, од џнџ дрвенџ пџсудџ *што* се помџзу кџзе ДБ, рџђџк *што-е* џмрџ Ми, џзмџ свџ *што* трџба Ми;

д) нџћу јџ да баџџм *што* неће пијџкат ВБ.

2) *Шта* у стабилизovanом значењу "*was*"⁸⁶⁸ блиско је стандарду:⁸⁶⁹

а) *штџ* ћеш се јџш пџтџт? Љу, *штџ* си наџчџио? Љу, *штџ* ћеш сџд? ДБ, *штџ* џмџ џ Трнову? Пе, *штџ* су рџкли џџду? Пе, *штџ* сџд? Де, *штџ*

⁸⁶⁸ Пецо, *op. cit.*, 136.

⁸⁶⁹ Стеван. ССНЈ I 277.

радиш? Вл Ум, *штд* ћу ти причат? Об, *штд* пиеш? Је, *штд*-с-ти јамио? Сп, *штд*-е то? Вр;

б) знаш *шта-е* дулаф? Бе, не знаш *шта* мђре бит Јбу, нисмо знали *шта-е* патња ДБ, мђне интересовало *штд-е* то Бе, наши не знају *штд-е* то ДБ.

в) Само од православних из ЈБ имам двије потврде гдје је *шта* — *зашто*: *штд* се плашимо? ВБ, *штд* ћу тамо? Ле.

388. Маретић⁸⁷⁰ облику *свако* даје предност над Вуковим (СР 689) *свак*. Да се крњи облик не може оспоравати,⁸⁷¹ потврђује грађа и из ЈБ и СИХ. Свуда је: *свак* Ми У Ле ГЉ Вл Је Хр Зе Ар Оу Ри Д Сп Це Вр К, нек има *свак* Бо, *свак* се себђ бђји Ло, добије *свак* дђр К, *свак* звђо пђпа Кр; само једном: *свако* У (С).

7. ПРИДЈЕВСКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

389. У Исг, ГДИЛпл свуда су ијекавски наставци (в. потврде у т. 70). Тамо је речено гдје се, само у млађих, каткад чују три пута мање фреквентни облици с наставцима старих меких основа:

с мђим По, *са његовим* оцом Ти, *са њезиним* оцом О, *кад њезини* К, *свђим* тђком К, *од свђји* Бе, *свђји* ДБ, *и-своји* уста ГЉ, *свђим* кђнама По, *са свђим* колегама ГЉ;

са ђвђим Хр, *код ђви* барђка ГЉ, *ђви* лђди Хр Крч, *од ђви* Бе, *рђкла ђвђим* лђдма О, *с ђвђим* младђћима Об, *п-ђвђим* сђлима До, *у ђвђим* Ву, *у ђвђим* Та, *за тђим* Ти, *сђ тђим* Ми, *с тђим* пђкојњиком Бе, *с тђим* ђђвером Л, *су с тђим* Вр, *свђ тђим* пђтем Лу, *ис тђи* ДБ, *и-о-тђи* пђра О, *због тђи* Хр, *тђи* Бе По До, *нема тђи* ђбичђја Јбу, *с ђтима* К, *тђима* се ријђчима слђжђмо К, *напуњене тђим* намјештђјима ДБ, *покрђвђен тђим* шђрама ДБ, *ђ тђим* О, До, *пђ тђим* ДБ До К, *с ђним* Јбу ГЉ Об К, *сђ-ним* До, *ђним* нђжом ГЉ, *пђд ђним* брђдом По, *ђни(х)* Ву ДБ Ло Ми ГЉ Об / *ђних* Об, *преко ђни* Бе, *с ђним* дршцима О, *са ђним* кђкцима К, *са ђним* К, *с ђним* стђпеницама Ми, *на ђним* Ја, *п-ђним* Бе, *у ђним* По, *у-ним* До;

са некакђим слђгђм Об, *бђвим* се *неким* шђврцом ГЉ, *неки* стђари Ву, *неки* Лђкетђ Об, *ђд неки* О, *наки* Новђка ДБ, *некакђих* младђћа Об, *у неким* Пђлкама ГЉ;

с никђим травама Сп, *никђим* иђграма Ми, *никђи* услђва Б, *никђи* пђслђва ГЉ;

свђим кађђном ГЉ, *и-свђи* ДБ, *сђкаки* К, *са свђим* Југословђнима Хр.

Краћи наставци у свим примјерима нису органска особина ниједног идиома већ наноси књижевног језика.

⁸⁷⁰ Маретић Грам. 199.

⁸⁷¹ В. код Стеван., ор. cit., 302.

394. Унутрашња, територијална диференцијација прелазне зоне одређена је трима системима *показних замјеница*:

1) јб.:

ðv̄i / ðvi (најчешће), *ðv̄aj* (ријетко),

t̄aj (редовно), *t̄a* – *t̄i* (по 1 потврда),

ðni, *ðn̄aj* (равноправно);

2) бз. и сих.:

ðv̄i / ðvi, *ðv̄aj* (равноправно),

t̄aj, *t̄a* (равноправно), *ðt̄aj* (ријетко),

ðni (најчешће), *ðn̄aj* (рјеђе),

3) ком.:

ðvi,

t̄a, *t̄aj* (равноправно),

ðni, *ðn̄aj* (равноправно).

Други је једнак их,⁸⁷⁵ у крајњима се огледају резултати вањске⁸⁷⁶ и унутрашње дијалекатске интерференције. Исп.:

1) *ðvi* Де, *ðvi* друг Та, *ðvi* син Ја, није *ðni* свијет ко-што *ðvi* Љу, *ðv̄aj* Ло, *ðv̄aj* Бајро Де, *ðv̄aj* тркаћ Гл;

t̄aj Дур, *t̄aj* дан Ја, *t̄aj* доћек ДБ, у *t̄aj* ћердек Бе, *t̄aj* кйсијк Ву, *t̄aj* живот Ву, *t̄aj* мравињац Бе, *t̄aj* пунац Ло, *t̄aj* ћокс Ка, *t̄aj* шећер Ву, у *t̄a* халват Бе, *z̄a* *t̄i* шећер Ву;

ðni Та, *ðni* гуњ Ло, *z̄a* *ðni* Бабин до Ло, *ðni* караван Бе, *p̄ðð* *ðni* казан Гл, *ðni* крс Ја, *ðni* лућац Де, *ðni* мрс Бе, *ðni* сат Ву, *ðni* сач Ја, *ðni* свијет Љу Ка, *ðni* сир ВБ У, *ðn̄aj* Ву Љу ДБ / *ðv̄on̄aj* Ву, *ðn̄aj* гуњ Ло, *ðn̄aj* домаћин Гл, *ðn̄aj* колан Бе, *ðn̄aj* сач Ја, *ðn̄aj* Салко Ву, *ðn̄aj* цѣбб Де;

2) *ðvi* Авдија Ти, *ðvi* ахәр Ти, *ðvi* бег Вл, *ðvi* крај Мј, *ðvi* млађи (син) Р, *ðvi* отац Це, *ðvi* прсалук Л, *ðvi* рѣћак Кр, *ðvi* случај ГЉ, *ðvi* чаир Б, *ðvi* Бајро Ум, *ðvi* прс Гр, *ðv̄aj* Ду Об Ар / *ðv̄aj* Крч, *ðv̄aj* браћић Б, *ðv̄aj* динәр Кр, *ðv̄aj* допбаша Крч, *ðv̄aj* домаћин По, *ðv̄aj* лијек По Пе, *ðv̄aj* Љубовић Је, *ðv̄aj* прс Гр, *ðv̄aj* пут Ар, *ðv̄aj* сир Це, *ðv̄aj* трактор Хр, *ðv̄aj* чокс ГЉ;

t̄aj батаљон Об, *t̄aj* гра По, *t̄aj* дан До, *t̄aj* дирек Л, *t̄aj* доктор Је, *t̄aj* ћед Пе, *t̄aj* живот Це, *t̄aj* лѣв ГЉ, *t̄aj* лѣб Крч, *t̄aj* народ Ум, *t̄aj* обичај Пе По, *t̄aj* подложник Б, *t̄aj* пѣсѣ Св, *t̄aj* стрѣц Вл, *t̄aj* Тињац Ти, *t̄aj* чокс Мј, у *t̄a* аутобус Ти, *t̄a* мѣј бабо Ти, *t̄a* брат Вл, *t̄a* вѣс Вр, *t̄a*

⁸⁷⁵ Исп. Пецо, *op. cit.*, 139.

⁸⁷⁶ Исп.: Вушовић ДИХ 55; Вуковић П.-Др. 61; Пецо, *ibid.*; Броз. *Фојн.* 156; Жуљић ДВД 496; Јахић *Босна* 457-459; Окука ГР 100-102.

вук Вл, *та* гуњ Вл, *та* дан Чу, *та* до Св Ти, *та* капетан Вл, *та* народ Чу, *та* обичај Чу, *та* Оте Вл, *та* Петар Вл, *та* прибор Је, *та* пут Вл, *та* пушкомитраљез Б, *та* Рајац Ти, *за та* рат Је, *та* реум Је, *та* мој син Вл, *та* Срето Вл, *та* теферич До, *та* читлук Об, *та* Ћело Бр (в. остале потврде у т. 203), *онај* ГЉ, Ум;

они Б ГЉ Крч, *они* домаћин Ку, *они* думан Мј, *они* зид Гр, *они* Исмет Зе, *они* кајмак Б, *они* коџо Це, *они* креве Л, *они* момак Мј Бо, *под они* навиљак Је, *они* обичај Об, *они* Осман Чу, *они* пас Чу, *они* реп До Сп, *они* сат Ле, *они* сир Це, *они* споменик Вл, *они* троп (= *цибра*) Б, *они* Ћело Бр, *они* хлеб Лу, *они* Хусеин Ти, *они* чок Ум, *они* шумар ГЉ, *онај* Б Кр Сп, *онај* генерал ГЉ, *онај* домаћин Крч, *онај* здрак Гр, *онај* кадија До, *онај* мазидничар Ум, *онај* Нова^олић Чу, *онај* поток Пе, *онај* раонић Це, *онај* стан По, *онај* ћутук Ле, *онај* шеф Р;

3) *оџ* трабалус Ри;

та мој брат Ра, *та* пламац Д, *та* чок (в. остале потврде у т. 203) Д, *тај* дедо Ри, *тај* капут Каш, *они* бубањ Д, *они* малтер Д, *они* чок Каш, *они* хџа Ра, *онај* Драгић Ри, *онај* сес Каш.

Усамљено *оџај* је иб. инфилтрирана лексичка варијација према *тај*.

Ареал *та* мј. *тај*, као континуитет стања из сјеверозападне Ц. Горе и ИХ, затвара се у високој Херцеговини (карта бр. 16). Али ни овдје *та* није само; од истог информатора чује се и *тај*.

Шурминов систем⁸⁷⁷ је неодређен, а и оно што је оставио не одговара данашњем јб. стању.

Комуникативна функција сва три система је као у стандарду. Једино *овај*, *онај* / *они* могу бити и поштапалице.

395. ГАСг т. и п. ових замјеница с покретним -а ближи је стандарду од их., али се од стандарда разликује квантитетом. Однос обличких морфема им се своди на пропорције: -а: -џ = 3:1 и -а: а = 10 : 1. Само Муслимани каткад на покретно -а додају партикуле: -ј, -н или -на. Исп.:

а) *овога* Ву Ду Ле Б ГЉ Об Је Хр Ар Оџ Ти Ра Сп Лу Крч / *овога* Сп / *овога* Хр / *овога* ГЉ / *овога*на Ти, *џ-овога* Бо, *код овога* Ми Ар Ти, *у овога* Ја, *џд овога* Та;

са: *џџ* Си Ти, *џџ* Оџ, *џз овог* Гр, *џз-џџ* Сп, *џд овог* Ду Сп Бр, *џд овог* Бо, Ар, *џд овог* Ле;

б) *тога* Та Бе Ву Ми Л Бо ГЉ Об Је Хр Св ДСп Ар До Це Ум По К / *тога* Л Ку Ву Хр / *тога* Кр, *џџ* *тога* ГЉ, *џс тога* Мј Ум До Ле, *џд тога* Ра, *џд тога* Ву, *џд-тога* Бе Ар, *џ-тога* О Кр Вл Об Ти Д Крч К, *џд тога* Де, *џ-тога* Де, *преџ* *тога* Ра, *тога*на Л;

⁸⁷⁷ Шурмин Сарајевски 202.

Карта бр. 16: Показна замјеница тај

ЛЕГЕНДА

● та и тај

○ тај

са: тдг Хр / тдг се ја не бойм Д, дџта-тдг Бе, за тог ДУ / за тдг Бр, зџк тог Хр / зџк тдг До, кд-тдг Пе, Гр, ђ-тог Гр Ти Д / ђ-тдг Ум, сд тдг До;

в) онога Бе Љу Ле Кр Пе Ми У ГЉ Је Де Л Мј До Оц Ри Д Це Лу Ум Крч К / онога Чу / онџа Де / онога Ум, из онога Ра, ђд онога Љу Ар До, у онога Гр Ми, ђд онога Ле, ђд онога Љу, оногај Ву, оногаи Ти;

са: онџг Гр Ку Бр / оног Гр Ми Л Је Д, из оног Љу, Ар, за оног Љу, за-нџг Зе, ђд оног Љу Р Д, кџд оног Ку, ђд оног Љу / ђд оног Гр, у оног

Ми.

396. ДЛсг ових замјеница завршава се на *-e* или *-∅* (*-e* : *-∅* = 4:1; *-ē* : *-ē* = 5:1). Стари Дсг на *-y* нигдје се не чује. Имам:

а) *двомѐ* ТИ / *двоме* ГЉ, *према двомѐ* Ти, слично *двоме* Бе, *п-двомѐ* Св Оц, *у овоме* ДБ, *у овомѐ* Зе;

и: *двом* Крч, *у овом* Хр;

б) *тѓмѐ* Бе ДБ ГЉ Р Крч / *тѓмѐ* К, *на томѐ* До, *ѓ томѐ* Л Кр До, *ѓ томѐ* Бр, *пѓ томѐ* Ми Оц Ум К / *пѓ томе* Л К, *прѓ томѐ* Бе, *у томѐ* Бе Об Ку Ар До Ри Сп Вр;

и: *ѓ том* Л Ми У Је Ар, *у том* Бе / *у тѓм* ДБ Б;

в) *ѓномѐ* Бе Пе Вл До Оц Ти Чу Лу Крч Бр, *кажѐмо ѓномѐ* старѓме ГЉ, *на ѓномѐ* ГЉ До Це / *на ѓномѐ* Ми / *на ѓномѐ* Де, *п-ѓномѐ* Бр, *у ѓномѐ* Дур, Ка;

и: *ѓном* Крч, *на ѓном* Де, *у ѓном* К / *у ѓнѓм* О.

397. Систем показних замјеница за каквоћу има седам чланова: *ваки* / *вакав* / *оваки*,

таки / *такав* / *∅*,

наки / *∅* / *онаки*.

Нема, дакле, *такѓи*, из фонетских разлога, нити *накав* из семантичких (уп. *накав* = *онакав* и *накав* = *некакав*) а ни стандардно *овакав*: *ѓкѓи* Гр Је Сп, *ѓдкав* ДБ, *ѓкѓи* Ми, *ѓкѓа* Гр, *ѓкѓа* влѓс Је, *ѓкѓа* уста Сп, *ѓкѓѓ* ДБ, *ѓкѓѓ* ДБ, *ѓкѓѓ* Ја; само једном (из књиж. језика) и: *ѓкѓѓѓ* Бе (М);

тѓкѓи Је, *тѓкав* Ми, *тѓкѓи* ѓбичѓј Кр Ку, *тѓкѓа* Ку, *тѓкѓа* зѓма Св, штѓ си *тѓкѓа*? Ја, *тѓкѓѓ* ДБ, *тѓкѓѓ* муштѓрије Ми;

нѓкѓи ДБ, *нѓкѓи* Ми, *нѓкѓа* лѓга ДБ, *нѓкѓа* кѓса Бо, *нѓкѓа* пѓјѓца Лу, *нѓкѓѓ* Пе, *нѓкѓѓѓ* Ву.

398. Од показних замјеница за количину забиљежио сам:

лѓкѓи Је, *е-влѓнѓи* Б, *ев-лѓхнѓи* Ти, *ѓѓлѓшнѓи* лѓѓ У, *ѓлѓкѓа* Гр, *ѓлѓкѓа* шѓнѓца ДБ, *ѓлѓкѓа* шѓнѓца Крч, *е-лѓкѓѓ* Чу, *ѓлѓкѓѓ* Чу, *ѓлѓшнѓѓ* По, *тѓлѓкѓи* Ло, *тѓлѓкѓи* снѓјѓг ГЉ, *тѓлѓкѓа* посјѓта Пе, *тѓлѓкѓѓ* Та, *ѓнѓлѓкѓѓ* Хр, *нѓлѓкѓѓ* Хр, *нѓлѓкѓѓ* ВБ.

399. Са уобичајеним облицима неодређених замјеница: *нѓкѓи* Ву Љу ДБ ВБ Гл У Де Л Ле Б Мј ГЉ Вл Об Вр Чу Лу Бр По, *нѓкѓи* Ариф Ја, *нѓкѓи* Сѓво Дур, *нѓкѓи* Шѓћѓ Ло, *нѓкѓи* Бѓжѓ Пе, *нѓкѓи* бѓлѓј Је, *нѓкѓа* ДБ Ло Ја Пе Ми У Де Л Ле Мј ГЉ Ку Ти Це Лу; *нѓкѓа* кнѓ Љу, *нѓкѓа* Фѓта Ја, *нѓкѓа* ѓсѓ ГЉ, *нѓкѓѓ* ѓсѓвѓне Пе, *пѓнѓкѓи* Бе, као и: *нѓкав* ГЉ, *нѓкав* Рајковѓи Ти, *нѓкакав* ГЉ Чу Крч, *нѓкакав* пѓковнѓѓ Об, *нѓкакав* трѓбалус Ра, *нѓкакав* сѓј Д, *нѓкакѓи* гѓнѓци Д, *нѓкакав* бѓрѓт Чу, *нѓкѓав* Рајковѓи Ти, *нѓкака* Ми Об, *нѓкака* шѓна Чу, *нѓкаѓа* рѓкиѓа Крч, *нѓкакѓа* стѓжѓна Крч, *нѓкаку* вѓјѓст Ву, *нѓкѓкѓѓ* куће Об, — чују се свуда и сажете форме: *нѓкав* Гр Ар

Је Ку Ра, *накав* дедо Д, *накав* Шебрк Чу, *нака* Ку Зе Д Чу, *нака* тѣца Ку, *нака* ћоша Чу, *нако* Пе Вл, *нако* клѣвко Пе, *наки* Об Ар, *наки* ћулахи Ар, *наке* мёрдев^{не} Д, *наки*(х) Ву ДБ, *накије* Ра Чу, *по* *накима* К.

У примјерима: *нека* дѣхѣн и *нека* Рајковић Ти (М) — редукцијом и аналогијом *некакав* > *нека*.

400. Од одричних замјеница забиљежио сам:

никој Де, *никакѣ* Ле Кр Це, *никакив* Бе Је Лу, *никаква* лијека Ву, *никака* знака Бо, *ничија* Ти, *никаква* пјесна Вр, *никакве* Ву, *никака* Св, *никаке* фабрике Св, *никаку* Ка, *ника* дрвета ДБ, *никаке* Ле.

401. Односно-упитне замјенице *који* и *чији* гласе:

кој Та Бе Ка Гр У Ми Мј / *који* Бе ДБ Ти / *који* Ум / *који* Гл / *кој* Бр, *у кој* Гл, *која* Бе ДБ Ло Л Вл Об, *коју* Зе, *које* ДБ, *чи* (в.т. 180), *чија* Вл. Према овима чују се сложенице: *ћекѣ* Д, *ћекѣ* Зе, *поћекѣ* Ра.

За остале имам: *какав* Ву Бе Ка Гл Ја Пе У Л Ле Св Ар Ти, *каки* Бо ГЉ Бр, *какви* јарац Бр, *кака* Ка Ја У Л Је Ку Зе До Це Ум, *кака* кѣница Ми, *каке* тавѣ Де, *колик* Је, *коликѣ* Љу, *коликѣ* млин Крч.

402. О *сав* / *вас* в.т. 284. За пл. карактеристичне су ове потврде:

Гпл: *у свѣјѣ* нас (стари дуал) Гр, крај њѣа *свѣје* ГЉ, *ѣно* и *свѣје* мртвије Бр, *свѣје* Ти, али и: *свѣ* Крч, и-*свѣх* земалѣ ДБ; Ипл.: *међу свѣјем* народима Ти, и: *са свѣм* Југословѣнима Хр; Лпл.: *по свѣјем* свѣтовма Св, *о свѣјем* Б.

403. У облицима *општитих* замјеница нема ничег посебног у односу на јединице од којих су изведене. Говори се:

икакав Чу, *икака* ДБ, *сѣккав* До, *сѣкаки* гѣвори Об, *сѣкаке* владавине Об, *сѣкаке* шаре Крч, *каки* било пѣсѣ До, *кака* било стѣр Де, *који* било До, *на коем* било До, *који* му драго До, *сѣколици* Бр, и сл.

ПРИДЈЕВИ

404. Према трима битним граматичким особинама систем придјева се не разликује од дијалекатског окружења, а у основи ни од књижевног језика: (1) чува дистинкцију одређени / неодређени вид на морфолошкој и прозодијској равни; (2) компарација му је као у стандарду. Разлике су у појединостима, а најизразитије су двоструки акценат у суперлативу (т. 411) и туђице на -ли типа *чифтели* (= *несташан*). Тако се у општој слици и ове категорије, на прелазном комплексу, виде успорена еволуција, адстрат и метанастазичка укрштања.

405. Очувану видску диференцијацију у Нсг, али и у косим падежима, обилежавају, са контекстом, морфолошки индикатори и прозодија. Исп.:

1) за неодређени вид:

Нсг: *дугачка* стијена Вл, *зелена* ваљчина Вл, *крџа* бѹква ДБ, *млад* домаћин Бо, *млад* мећед ГЉ, *млада* жена Де, *пећена* кокош Гл, *стар* чдек ЈЛ, *стар* гејак Б, *старо* млијeko ДБ, *твр*д храст До, *фина* жена Де, *фина* опрема Хр, *хладна* вода К, *читава* дан Св, *читава* вод Об, *читава* рат Б;

Гсг: *добра* муштерије Гл, *кисјела* млијeka Ду, *д-тбг* двбга *жива* Ум, *слатка* млијeka Ву, *сва* лџба Кр, *танка* одијела Ј;

Асг: *добра* коња ГЉ Св, *добра* јарца Бр, *мртва* јесам а *жива* нисам Сп, за мене *жива* Св, оженио *ћдрава* и *саката* Ду;

Лсг: у *збачену* мјесту Св, *о стару* чдеку Р, *по читаву* тијелу ГЉ;

2) за одређени вид:

Нсг: *бјела* кошуља По, *бијели* лѹк Де, *врѹћа* вода Гл, *дрвени* плѹг ДБ, *дугачка* сукња ВБ, *жива* истина ГЉ, *жути* гра Кр, *жути* трава До, *кисели* купус Бо Це, *кртки* карабин ГЉ, *масни* сир ДБ Ле Б Хр Це, *млад*о маcло До, *мртва* мент Ум, *обични* њек Ву, *обична* сџба Гл, *они* *млади* ВБ, *оно жуто* ЈЛ, *посни* сир Це, *сијана* војска Ум, *слатка* ракија ВБ, *стари* сват Ја Кр Об Крч, *стари* краљ Б, *стари* њбрик Св, *стара* нџшња Гл Ја, *стара* кѹна Мј, *стара* породњаца Ти, *старо* огњиће Ја, *старо* маcло До, *тешка* трава Кр, *тврди* сир ВБ, *серна* вѹна Це Вр, *хладна* вода Гл, *цијели* живот Гл, *цијели* пѹк Вл, *цијело* лџто Ум, *црвени* крџв Мј, *црне* дѹмије ВБ, *читава* сакат ГЉ, *читава* дан Кр До Д, *цѹвени* чдек Бр, *шарени* лџб ДБ ВБ, *широки* ѹзвод Ја, *широка* кошуља Ка Гр Ју;

Гсг: *од бијело* Лу, *из брџишено* сандука Бр, *вакрсно* поста ВБ, *вѣлико*га Гл, *вѣлико*га карактера Ми, *вунено*га платна По, *гдотово*га нџвца Вл, *доброто*га Б, *до задњи*га дана Ти, *јаћего* Кр / *јахаћего* / *јахаћег* коња Ти, *мало*га ГЉ, *младдо*га маcла Ле, *разно*га воћа До, *разно*га оружја Ти, *свето*га Вр / *свето*га Крч, *старо*га свата Об / *о-старо*га Гл / *старо*га Гл Б Сп, *тешко*га камена Б, *црно*га платна Ја;

Дсг: нџ дам *малом* Тињаку Ти, кажем *малом* бурџдеру Ју, помџте *малме* Ју, кажемо *староме* ГЉ;

Асг: *крсно*га лџба Крч, славим *Свето*га Јована Це, пошљми ми *старо*га Хашима Гл, за *старо*га свата Св;

Всг: *лијепи* Мујо Де, *мили* алла ху Ду;

Лсг: *на вишџме* терету До, у *збаченом* мјесту Св, *по ново*ме Ка, у *мом приватном* животу ЈЛ, *по старом* К.

У Исг оба вида имају исти акценат: *з дрвеним* Пе / *з дрвенијем* Пе, прѹтисни *дрвеним* задужом До, *дистријем* Ле, *с паметнијем* Је. Због тога се овдје вид чешће разазнаје из контекста него по мјесту акцента (уп. *зеленим* : *зеленим*).

Разумљиво је што је у топонимима, као у устаљеним изразима (*жарко* сунце Вл, *бијели* лѹк Де), само одређени вид: *из Бијело*г Пџва Д, *Горњи* Бџрач Хр, *Дџњи Бџрач* Хр, *ко-Златни*г Пџга Вл, у *Ошљем* долу Вл, у *Широком* бријегу Ле.

406. У мноштву дистинктивних потврда за вид усамљене су двије: ма́ло *мадд* ма́сла Пе и *сла́нд* сира До, — гдје замјене акцената откривају поремећен аутоматизам.

Само у ЈБ нешто је израженија појава губљења квантитета финалних индикатора одређеног вида: *зѝмск* доба ДБ, *стѝпенск* комисија Та, *сѝск* комисија Ка, *цркѝен* мѝш Та.

Свуда је *вѝлик* / *вѝлчк* / *вѝлк* а у ЈБ још и *вѝлик* / *вѝлк*, тј. *велики* : *велик* = 3:1 (у Вука: *вѝлики*, СР 59; у књиж. језику: *велики* и *велик*, Стеван., ор. cit., 250). Исп.: *вѝлики* снѝјег Ло, *вѝлики* папѝр Ду, *вѝлики* фѝрсѝт (т. 127), *вѝлики* чѝс Крч, *вѝлчк* прѝнац Гр, *вѝлк* прѝс Ми, *вѝлк* снѝјег До; са: *вѝлик* снѝјег Ло, *вѝлк* Де. Међутим, у f. и п. само је одређени вид: *вѝлика* бла́на Кр, *вѝлчк*а грѝда Ми, *вѝлк*а Нѝрѝтва До, *вѝлк*а тестѝра Ло, *вѝлк*ѝ сѝло Гр; тако и: с *Вѝликѝга* пѝла Ло. Има и дериват: *вѝликачк*а шѝшка Ја.

Не чује се *мален* него *мали* (свуда): бѝо *ма́л* Кр, *Ма́л* Бѝжић ДБ, *ма́л* ѝем Јбу, *ма́л* ка́зан Б, ѝнѝ *ма́л* Ти, *ма́л* тра́ктор Хр, али, каткад, и *мал*⁸⁷⁸ (у ЈБ и СИХ): *ма́л* тѝр По (Х), ѝстѝ *ма́л* Ми (М). Могућа су и друга акценатска укрштања: *ма́л* Ми / *ма́л* ГЉ / *ма́л* До, *ја́* *ма́л* К, ка-сам бѝо *ма́л* Св. Са суфиксом имам: од *малѝхн*ије нѝгѝ Гл, *малѝхн*а цурица Ду. У f. је исто: *ма́л* Ву Ми Бо Ум, *ма́л* тамбура Јбу, и: *ма́ла* цѝра Ја, *ма́лѝ* цѝре Ми.

Према Вуковом *ја́к* / *ја́к* (СР 254) овдје је *ја́к* / *ја́к*: дѝдо бѝо *ја́к* Ми, *ја́к* капи́тал Ти, *ја́к* прѝтѝсак Зе, *ја́к* вѝк Б. Тако је и у Рами.⁸⁷⁹

У Загорју је потврђена лексема *гасан* : *гасн*а вода (= вода с окусом нафте) Вл (С).

407. Супстанзивирани придјеви знају за обје промјене. У *Га́цк* Об / *Га́цк*⁸⁸⁰ Об Хр претеже номинална, их. деклинација: *Га́цка* Об, из *Га́цка* Бр, од *Га́цка* Ум; једном и: у *Га́цкѝме* Об; тако и: до *Хрѝсна* Ри. Међутим, редовно је: из *Љѝбушкѝ* Ка, од *Љѝбушкѝга* Д, Чу, у *Вѝсокѝм* Лу / у *Вѝсокѝме* Д, Чу.

За однос -а:ѝ у ГАсг и -е:ѝ:-у у ДЛсг в.т. 180 и 194-195.

408. Само одређени вид, као у стандарду (Стевановић, ор. cit., 250-251, 263) и их. (Пецо ГИХ 146), имају придјеви:

а) на -скѝ: *апѝрѝтскѝ* стѝ Кр, *бѝгѝвѝск*а зѝмља Вл, *бѝсанск*а нѝшња Ву, *брѝск*ѝ гѝвѝно Ло, *врѝтерѝнѝрскѝ* (т. 208 под в), *ѝскѝнск*а гѝдина Вл, *жѝпскѝ* гѝвѝр Ар, *зѝмск*а ка́па Св, *изѝрскѝ* вѝ Кр, *кахѝвѝнскѝ* та́кум (т. 225 под в), *кѝнѝскѝ* ѝксер Ја, *кѝнѝск*а трѝка Ле, *лѝнѝск*а а́кција Л, *муслиманск*а ку́ћа О, *мушк*а кѝшула Јбу Вр, *донѝјск*а зѝвна Вл, *пѝдѝѝскѝ* пѝк ВБ, *руѝдрскѝ* пѝсѝ Ти, *свѝјскѝ* Ми / *сјѝскѝ* Ло ра́г, *сѝоскѝ* пѝла́р Д, *солѝнскѝ*

⁸⁷⁸ Овако је у средњој Босни (Броз. Фѝлн. 166).

⁸⁷⁹ Окука ГР 104.

⁸⁸⁰ В. шире у НЈ VI 125-127.

имање Б, *срѣмскa* ношња По, *старинскa* ношња Гр, *серѣмашкa* мајка Вр, *трновскi* (ктетик) Де, *турскi* јарам Вл, *фiлборовскi* тѣчај Кр, *царскi* дан Чу, *швапскi* офiцир Об, *шумскi* радник Та;

Језерскѣ луке Де, *Кѣмскa жуна* Вл, *Сараевскѣ поље* Гл, *Турскi дѣ* Ло (топоними);

б) на -*чки*: *височ'ки* Бе ЛЬУ / *висоцкi* опанак Ка, *гатачкi* срѣз Об, *лѣвачкѣ* друштво Л, *њемацкi* официр Ло / *њемацкi* кѣрови Вл, *пјешачкa* трка Ле До, *физич'кi* радник Ву;

Ђевојачкa вѣда (топоним) ГЉ;

в) на -*ји*, -*ји*, -*и* (< *ији*): *брѣви* мiјех (т. 213), *дивљи* / *дрѣљи* крмак (т. 254), *дивји*, *дивља* (т. 213), *дивјѣ* крушке Ву, *кѣзѣ* млијѣко Вр, *пѣси* Кр, *пилећѣ* мѣсо Пе;

Кѣзѣ Лука Кр;

г) на -*ни*: *брач'на* нѣн Бе, *вѣјни* капѣтан Вл Об, *главни* пут До, Гр, *дѣсни* бубрег Пе, *дiмни* бaрyт ГЉ, *државни* прѣзник Ло, *зимнѣ* дѣба Кр, *кѣсни* прибор Сп, *крсни* колач ДБ, *лѣтни* капyт Лју, *мјѣсни* yред Гр, *дружни* лiст Дур, *пѣкѣјни* Саво Дур, *пѣкѣјни* ѣтац Кр Бо Вл Крч, *пѣмоћни* зидѣр У, *прѣкѣдсни* Мј, *ручни* рад Л, *уснѣ* хармѣника Бе, *чѣсни* пѣсти Ле;

д) на -*њи*: *блiжњѣ* фaми*лија Гл, *блiзњи* Ле, *вiшњѣ* слѣва До, *гѣрњи* Де, *гѣрњѣ* Ерцеговина Об, *дѣјнѣ* (в. остале потврде у т. 212) Гр, *зидњѣ* Де, Л Ле, *зѣнѣ* офензиѣва Ло, *сѣдашњи* ДБ, *срѣдњи* Кр;

ђ) на -*ни*: *јѣхаћи* Гл.

409. Придјѣви типа *божији* / *божији* (Прав. 208) у наставцима -*и*, -*ји*, -*ији*⁸⁸¹ чувају трагове старијег стања:⁸⁸²

бѣжи Де, *бѣжи* игбал Бр, *бѣжи* сѣлам Лју;

бѣжија смрт Вл, *вѣчија* гвѣзђа Је; *Вѣчија Лука* Зе;

бѣжија Кр Бр, *з бѣжијѣ* странѣ Вр, *бѣжију* Та, *з бѣжијѣм* пѣмоћи Ум, *у вѣражију* мѣтер ГЉ.

Двојство је и у гробним записима. У Ле сам забиљежио: *божи* роб Перо Синановић и раб *божији* Мара Синановић.

Нигдје се не чује *дивљи*, као у језику неких новијих писаца, него; *дивљи* / *дивји* / *дивјији* / *дивји* (в.т. 213, 254 и 408).

Стандардно *туђи* нигдје није потврђено. Свуда је *туђи* а у јѣ. и *туђи* Та Ка. Тако је и у Рами.⁸⁸³

Супстантивизирани придјѣв *шумскi* Та значи "лугар" / "шумар".

⁸⁸¹ Уп. исто код Пеца, оп. cit., 142-143, и Вуковића П.-Др. 65.

⁸⁸² В. код Белића Фonet. 68-69.

⁸⁸³ Оука ГР 104.

Придјев *сребрн* (уп.: Вук *СР* 730; *Прав.* 713) има два лика: *сребрено* Бе и *сребрније* Гл.

Потврђени су: *џмућ* Кр мј. *џмућан* и *дрѣман* Ду мј. *дремован*. Вук има *џмућ* / *џмућан*, али само *дрѣмован* (ор. cit., 144, 240). Оба пара су стандардна (*Прав.* 272, 336).

410. Основни морфолошки типови компарације описних придјева су стабилизовани.

Компаратив се гради по моделу: основа позитива + морфеме *-џ* (< *-ју*), *-ши* и *-џ* (< *-џи*) / *-џи* / *џи*.⁸⁸⁴

џџћи Вр, *џџни* Кр, *џџчи* Чу, *млађи* Вл До Ти Ра, *мржџи* У;

лак (свуда) / *лакш* Св – *лакшџи* Та, *лџниш* ДБ / *лџнишџи* Гр Крч, *мџкиш* ДБ / *мџкишџи* ВБ; *богџиџа* ДБ, *здрџвиџе* хранџе ДБ, *корџисни* Хр, *писмџени* Та, *рахџтни* Р, *спосџбни* Крч, *стџри* Дур Ло Кр Мј Вл Об Св Ти Ра Р Сп Лу Крч Бр К, *стџриџи* Ло, *стџриџе* Бе, *џгледни* Крч, *џџсниџи* Вр.

Свуда су обавезни стандардни суплетиви у лексичким алтернацијама: *дџбар* – *бџли* Л Ар, *зџо* – *зџри* Р, *мџли* / *мџл* (т. 406) – *мџли* Р Мј. компаратив *џџи* од *џелик* / *џелики* (т. 406) редовно је *џиши* од *џисок*: *џиши* и *џиши* По, *џиши* тџрет Ка, *џиши* рџжа Та, *џиши* џџ ГЉ, *џиши* будџла Д, *на џише* тџрџту До; само једном: *џџе* бџџне Гл.

Позитив *дџџи* у књиж. језику је компаратив. Из Бјелинцића ипак имам: *дџниџе* Ар.

Нигдје нисам чуо архаизме типа *кџиџи*, *џџџиџи*. Нема их ни у ИХ.⁸⁸⁵

411. Суперлатив се гради морфемом *наџ*. Шурминова запажања о двоструком акценту и повременим алтернацијама [ˈ|~|ˈ] и данас су на снази.⁸⁸⁶ Кад је *наџџданџџт*, јано је што је и *наџџбогџти*. Свуда је:

наџџбџли Ву О Це К, *наџџбџли* ВБ Ар, *наџџбогџти* Ја, *наџџбрџџи*(!) Ар, *наџџрџџни* О Ле / *наџџрџџни* Мј / *наџџрџџни* Мј, *наџџџиши* Ар, *наџџџишиџе* јџку ДБ, *наџџџишиџи* Мј, *наџџџишиџе* Је, *наџџџџџџџиџа* Је, *наџџџџџџџе* Ар, *наџџџџџџџа* Лу, *наџџџџџџџиџе* Ар, *наџџџџџџџи* Ву / *наџџџџџџџи* Ми Бр, *наџџџџџџџи* Ми, *наџџџџџџџе* Ти, *наџџџџџџџиџе* Об, *наџџџџџџџи* Ву Ра К, *наџџџџџџџиџа* Б, *наџџџџџџџни* Ум, *наџџџџџџџи* О ДБ Ка Ми Кр Мј Чу Крч К, *наџџџџџџџиџа* Вл Зе Ар, *наџџџџџџџиџи* Ми, *наџџџџџџџи* Ми, *наџџџџџџџи* ДБ, *наџџџџџџџиџе* ДБ.

Под утицајем књиж. језика чују се и стандардни прозодијски ликови, највише у компаративима на *-џи* и суплетивним основама:

⁸⁸⁴ Има филолога који дају другачију типологију компаративних морфема. Тако нпр. М. Могуш (Језик XVIII 151) и Окука (ор. cit., 105) уважавају само синхрониски аспект.

⁸⁸⁵ В. код Пеца, ор. cit., 143.

⁸⁸⁶ Шурмин *Сарајевски* 202, *Бџџџџџџџе* 173. У Рамин је *наџџџџџџџи* (Окука, ор. cit., 106). Акценатских ликова типа *наџџџџџџџиџи* има и у ниш. говорима западне Босне (Пецо *И-џџа* II 142).

најбољи Ву Б / *најбољи* Вр, *највиша* брзина По, *највишу* снагу Ум, *највиши* О, *најдражјега* Ум, *најрања* Де, *најачу* О, *најмањи* Хр.

412. Изоглосе *Јовѐ*, *Мујѐ* / *Јова*, *Муја* (т. 345 и карта бр. 16) покривају и дискриминанте *Јовин*, *Мујин* / *Јовов*, *Мујов*, тј. гдје је *Јовѐ*, *Мујѐ*, ту је *Јовин*, *Мујин*, а гдје, опет, *Јова*, *Муја* – само *Јовов*, *Мујов*. Исп. само дио потврда:

а) *Адино* сијено Д, *Ибрин* Ра Ри, *Јовин* Чу Лу, *Мујин* Д Чу Лу, *Перин* Ти Чу Лу / *Перин* О Та ВБ Ја, *Суљин* Чу, у *Титинџ* кући Це, *Хусин* Ти Ра Ри Д Сп Лу / *Хусин* Бе Дур Љу Ка Гл Каш; тако и у топонимима: *Рамин грѐб* Ло, *Титеврџд* (= *Титоград*) Ка;

б) са: *Јовов* Б, *Хусов* Гр Ми Б Ку Св Ар Р / *Хусов* Хр Зе Оц, *Перов* Пе У Б Ку Хр.

О значају ове дискриминанте за диференцијацију говорних типова и за међудијалекатске односе в. и т. 10, 36, 44, 45.

413. Придјиви на *-ов*, *-ев* и *-ин* облицима номиналне деклинације нису се одвојили од имена од којих су изведени. У томе је разлика између ове зоне, на једној страни, и Пиве и Дробњака,⁸⁸⁷ па и књижевног језика (в. НЈ I 24-38, III 76-93; ПСКЈ II 190-198), на другој, гдје "радије долазе у облицима одређеног него неодређеног вида".⁸⁸⁸ Стање у ИХ⁸⁸⁹ слично је овоме у ЈБ и СИХ. Устаљено је, дакле:

а) *јлова* грања Бр, *до ковацова* вигња Ду;

б) *Мујина* сијена Д, *и-Суљина* жита Чу;

в) *до Бабина* дџла Ло, *до Дџова* гаја Кр, *на Карамустафина* хаира Ло, *у Мркаину* ану Та, *на Рамину* грѐбу Ло;

г) *до Митрова* дана (в. остале потврде у т. 280 и 341) Је.

Међутим, придјиви поријекла на *-ов* у Нег, према облицима других врста, могу имати морфему одређеног вида. Уобичајено је: *јасиков* лист Ум, *јелов* пањ Ле, али се може чути и: *растови* колац ГЉ, *Брџови* паљка Ло.

414. Облици придјева на *-ски* и *-ји*, насупрот онима на *-ов*, *-ев* и *-ин*, редовно су одређеног вида. Изузеци могу бити само неки топоними (т. 407). Устаљено је:

аустријскоме комаданту Вл, *од бугарског* сукна Ка, *изорског* вџла Кр, *у официјерском* одијелу Лу, *на сејтовском* ручку Је, *царском* сину Ку;

козџег мџса Пе / *козјег* мџса Ка, *о козџем* млијџку Вр, *с паџег* трага Кр; тако и: *у Ошљем* дџлу Вл, *изнад Турског* дџла Ло, *из Љубушког* (в. остале потврде у т. 407).

⁸⁸⁷ Вуковић, *op. cit.*, 62.

⁸⁸⁸ Вуковић, *ibid.*

⁸⁸⁹ Пецо ГИХ 144.

415. Ијекавске замјене у Исг, ГДИЛПл су битна особина сва четири говорна типа. У т. 70 имам мноштво потврда по ужим зонама и облицима с вриједностима *ије, аје и ије*. Тамо је речено гдје се у наше вријеме, неупоредиво рјеђе, имитацијом књиж. језика, чују и облици с индикаторима старих меких основа. Краће наставке имају: Исг: *добрим* дијелом К, *дрвеним* задужом До / штапом Пе;

Гпл: *богдески* отаца Крч, *из* отије *Горњи* *Тиња* Ти, *добр* дјела Хр, *дрвени* кола Пе, *јачих* фамилија Бе, *лдиш* Хр, *мал*их Бе, *мртви* ДБ, *мушки* О Ле, *научни* Ум, *до* *дзбиљних* прича К, *окдан*и сѣла Бе, *остали* дана Јбу, *прав*и српски ријечи Хр, *прерађен*и браћа Ра, *рдни* производа До, *скучен*и ДБ, *стари*х Бе, има *стари* људи Гл, *дни* наших *стари* Об, *стари* Муслимана К, *теглећи* влоба Ло, у *часни* сестара Бе;

Дпл: *стари*м људма Дур;

Ипл: *са* *остали*м чељадама Кр;

Лпл: *по* *нај*ма *вѣл*кима људма К, *о* *ловачки*м керовима ГЉ, у *Гор*њим *Тињама* Ти.

Вриједност је ових потврда само на синхронијској равни. Све су забиљежене на неколико пунктова, од писмених, непоузданих информатора (лугар, пензионер, трговац и возач), да би се према садашњем стању пратио процес.

416. Готово сви говори штокавског дијалекта нијансирају значења поредбених степена префиксом *по-*.⁸⁹⁰ Али, и значења и интерпретација су различити.

У ЈБ и СИХ префикс *по-* додаје се на сва три облика компарације. Међутим, унос значења за позитив је један а за компаратив и суперлатив други, тј. *пѡвелики* Пе / ја сам био *пѡвелики* Јбу = "мањи од великог", *пѡбољи* Вл = "међу бољим", а *пѡнајвиши* Б и *најпѡтањи* = "међу највишим" и "међу најтањим". Тако *по-*, како сам закључио анализом примјера у дискурсу, умањује особину означену позитивом а уз компаратив и суперлатив носноца особине сврстава у скуп оних који ту особину имају у већој или највећој мјери.⁸⁹¹

417. Обичне су свуда, претежно у Муслимана, непромјењљиве туђице у функцији атрибута или именског дијела предиката. Има их и у окружењу.⁸⁹² Забиљежено сам:

а) турцизме: *дејали* Ду Ри, *меракли* Ти, *раметли* Чу / *рахметли* Је, *раметли* Нумо Ло, *раметли* пѡнац Ло, *дѡрметли* Ло, *Алѡ* *рѡхметли* Р, *чифтели* Ти;

⁸⁹⁰ Ул. нпр.: Белић *ГД* 70; Симић *Левач* 342-343; Јовић *Трст.* 115; Стеван. *ИЦД* 81. Пецо, *op. cit.*, 146; Јахић *Босна* 465.

⁸⁹¹ Исто је значење суперлатива са морфемом *по-* у ИХ (Пецо, *ibid.*).

⁸⁹² Ул.: Пецо, *ibid.*; Вуковић, *op. cit.*, 80; Јахић, *op. cit.*, 471.

б) сх. ријечи са турским суфиксом *-ли*: *мозга̀ли* Гр, *терѐтли* зѐмља До;

в) англицизам: *глот* (енгл. *cloth*, РСАНУ 9, 632) платно ВБ.

9. БРОЈЕВИ

418. Фонетски ликови највећег дијела бројева одступају од нашега језичког стандарда. Узроци су томе вокалске редуције (т. 138), сажимања (т. 166) и геминације (т. 275 и 277). У дијалекатском окружењу ЈБ и СИХ једино се диференцирају од Раме⁸⁹³ деклинацијом бројева 2-4.

419. Фонетски ликови бројева 1-10 су: *јѐдан* О Зе | *јѐан* Ву | *ѐдан*: *ѵ-ѐдан* крај Јљу | *јѐн* До, *јѐдна* Ву О | *јѐна* О Св | *јѐнна* (т. 278), *јѐдно* Оц | *јѐнно* (т. 278) | *јѐно* Оц | *ѐдно* ДБ (в. остале потврде у т. 200), *дѵѐ*, *дѵије* (т. 50), *три*, *чѐтири* / *чѐтрѐри* / *чѐтри* / *чѐтри* По | *чѐтрѐ*^у Та | *чѐтрѐ* стѓтне Та | *чѐтр* | *ч'ѐтри* / *ч'ѐтр* Та | *ћѐтири* | *ћѐтри* (т. 138 и 234), *пѐт*, *шѐс*, *сѐдам*, *ѓсам*, *дѐвѐт* Ми Б Бо | *дѐвѐ сати* Та | *ѵ дѐвѐ* Р, *дѐсѐт* Бе Ја Пе Гр Ле Св Р Ти Крч Бр | *дѐсѐт* Зе | *дѐсѐт* Кр, *дѐсѐт-мѐтарѐ* Гр | *дѐст* Ар | *дѐсѐ* Та ДБ У Вл Хр Зе Р К | *дѐс сати* Ми.

Од 11 до 19 свуда су сажете форме: (т. 166): *јѐданѐс* / *јѐданнѐс* (т. 277), *дѵанѐс*, *тринѐс*, *чѐтрнѐс* / *ћѐтрнѐс* (т. 234), *пѐтнѐс*, *шѐснѐс*, *сѐдамнѐс*, *ѓсамнѐс* / *ѓсамлѐс* (т. 271), *дѐвѐтнѐс*.

Бројеви 20 и 30 своде се на три основна облика: *дѵѐс* Ву О Гр У Де Ду Ле Вл Хр Зе Ар До Це Р Оц Ти Це Чу Лу По К | *дѵѐдѐс* Ло Гр У Ду Кр Бо ГЉ Об Зе Св Сп Це Вр | *дѵѐдѐсѐт* Гл Ле Кр Б Вл Об Ар Ра Д Це Вр, *триѐс* Кр Вл Хр Св Ар Р Це По К | *тридѐс* Кр Вл Је Зе Св Ар Чу | *тридѐсѐт* Гл Об Је Хр Р Оц Ти Це Вр. Остали су комбинације редукованих облика и имитација књиж. језика: *дѵѐјес* ДБ Ло ДБ, *дѵѐјѐст* Об, *дѵѐст* У Хр, *дѵѐдѐсет* По, *дѵѐдѐсѐт* Ја, *дѵѐсѐт* Ву, *дѵѐдѐсѐ* Мј, *дѵѐдѐсѐ* ГЉ, *дѵѐдѐ* У, *триѐјес* ДБ, *триѐст* Хр, *тридѐсѐт* Гл, *тридѐсѐ* Крч, *тридѐсѐ* Ло, *триѐсѐт* (уп. и т. 166).

Облицима бр. 40 терен се благо разводи: у јб. претежно је *ћѐтрѐс* / *ч'ѐтрѐс* (т. 234) а у бз., ком. и сих. *чѐтерѐс* Мј ГЉ Вл Је Ку Оц Це До Чу | *чѐтерѐс* О Ми У Кр Зе Ар Це и *чѐтрѐс* Пе Бо Вл Об Хр. Имам спорадично и: *чѐтерѐс* О, *чѐтрѐст* К, *чѐтрѐсѐт* Бе По | *ћѐтрѐдѐсѐт* ДБ и *чѐтѐрѐс* Б. Међутим, 60 не иде, као у Рами,⁸⁹⁴ са 40. Устаљено је свуда: *шѐсѐт* Ву ДБ Ло Ја Пе Ми Об Кр Б Мј Св Д По; уп. и: *шѐсѐ* Ра, *шѐсѐ данѐ* Та Ми, *шѐст* Ку, *шѐс-ценѐтѐ* У. Из књиж. језика су само три потврде: *шѐздѐсѐт* Ми Св, *шѐздѐсѐ-данѐ* Ми. Редуција фонема има и у 50, 70, 80, 90. Поред: *пѐдѐсѐт* Ву Дур О Јљу Ка Ја У Л Ле ГЉ Вл Је Хр Зе Св До Р Лу Каш Сп Лу Ум Крч Бр По К, *сѐдамдѐсѐт* ДБ ВБ Гл Пе Ле ГЉ Об Хр Зе Вр Чу | *сѐдамдѐсѐт* Д, *ѓсамдѐсѐт* Дур Ло Пе Ле Кр Каш Чу По |

⁸⁹³ Окука, оп. cit., 107-108.

⁸⁹⁴ В. код Окуке, оп. cit., 107.

осамдесѣт Ар, деведесѣт По К, забиљежио сам и: *педѣст* Ву Дур Гр Бе Хр, *педѣсѣ* Та ГЉ Вл Св К, *педѣсѣ* дана Кр, *педѣс* Б Об, *педѣз* година Бе, *осамдѣсѣ* Та, *деведѣсѣ* Ле ГЉ К.

420. Везе у сложеним бројевима: десетица + и + јединица (а) и десетица + јединица (б) – видљиве су из примјера:

а) *двадесѣт љ два* Об, *двѣс љ три* Лу, *двѣс љ пѣт* Вр Чу Лу | *двѣст љ пѣ* Хр | *двѣс-љ-пѣт* У, | *двадесѣт љ пѣт* Д | *двѣсѣт љ пѣт* Св, *двадес љ шѣс* У, *двадесѣт љ седам* Ву | *двѣс љ седам* Р, *триѣс љ двѣ* К, *тридесѣт љ три* Љу Хр, *триѣс љ пѣт* О Р По | *триѣст љ пѣт* Хр | *тридесѣ-љ-пѣт* Ло, *четрдесѣт љ два* Љу | *чѣтерѣс љ два* Ву, *чѣтерес љ осам* Кр, *педѣст љ два* ДБ, *педѣс љ пѣт* Б, *шѣсѣт и чѣтри* Це, *шѣсѣт љ пѣт* По, *шѣсѣт љ девет* Зе, *седамдесѣт љ пѣт* Д | *седамдесѣт љ пѣт* Ло, *деведесѣт љ пѣт* К;

б) *двѣјс јѣдан* Р, *двѣс чѣтри* Хр Це | *двѣдес чѣтри* Об, *двѣс пѣт* Це | *двѣс пѣ* К, *триѣс пѣт* О | *триѣс пѣ* К, *тријѣс ѓсам* ДБ | *триѣс ѓсам* О, *ћѣтрѣс ћѣтри* Ву, *чѣтрѣст ѓсам* К, *педѣсѣт ѓсам* Ка, *седамдесѣт ѓсам* ВБ.

У ИХ функционисше само први тип.⁸⁹⁵

За 100 равноправне су обје ознаке: *стѣ* О Та Бе ДБ Ја Гр Ми Кр Вл Је Хр До Це, *стѣ* година Ву и *стѣтина* Л Је Де | *стѣтна* Та Б | *стѣтину* Бе Кр ГЉ Об.

Нигдје нисам чуо *дѣјести* или *двѣсти*⁸⁹⁶ него само: *дѣјѣста* О Ка Кр Ра | *дѣјѣст^а* Це. Данашње -ста мј. *стѣ* је стари пл. од *сто*.⁸⁹⁷ Међутим, *триѣсти* Ку (према дуалу *дѣјѣсти* < *двѣ стѣ*) не искључује их. архаизам *дѣјѣсти*.⁸⁹⁸ Свуда је: *триѣста* Ка Ле Бо ГЉ Вл Је Ку Це Крч; само једном: *триѣ стѣтине* Љу.

Од 400 до 900 двојаци су облици: *чѣтристо* Оц, *пѣсто* Ми Бо Це Ум, *ѓсамсто* Ло Ку Р | *ѓсансто* (т. 266), *дѣвѣсто* Дур Ло Ја Гр Об | *дѣвѣстѣ* Ло Кр Каш; *чѣтри стѣтине* Оц, *пѣ-стѣтина* Бе Је | *пѣ-стѣтин* (т. 337) Зе, *шѣс стѣтина* Љу Ле, *ѓсам стѣтина* Ло.

Говори се *хѣлада* / *хѣладу* / *ѣлада* < *ѣладу* (т. 219).

За 1 000 000 в.т. 115 в.

422. Приближне бројне вриједности означавају се полусложеницама: *двѣтри* Гл У, *дѣјѣтри* Де Л Бр, *три-чѣтри* О Ми ГЉ | *три-ћѣтри* Ка | *три-чѣт^чтри* Хр, *чѣтри-пѣт* К, *пѣшѣс* Ву Л Лу ГЉ Вл Јс Хр Зе До | *пѣшѣ* Б | *пѣ-шѣс* Зе Чу, *сѣсам-ѓсам* Чу, *дѣс^т-пѣтнѣс* О, и сл. Није исто значење у полусложеница од узастопних бројева и оних гдје је међу бројевима

⁸⁹⁵ Пецо, *op. cit.*, 147.

⁸⁹⁶ В. код Решетара *Шток*. 191.

⁸⁹⁷ Белић *Ист. II* 176.

⁸⁹⁸ Пецо, *ibid.*

већи размак.⁸⁹⁹

423. Број *један*, и сви редни бројеви, мијењају се као придјиви одређеног вида (т. 405):

једног ДБ Гл Ле Зе Д По / *једног* Д / *једнога* Ми Кр До / *једнога* ГЛЈ / *једног* Ми / *једнога* Ду Л / *једног* Ву Кр, *једноме* К / *једноме* Лју, *в-едан* крај Бе, *под једним* ббром ДБ / *под једнијем* дријеном Ти, *с једнијем* Гавром Вл, *у јеном* ДБ, *про једније* кршова Вл, *уз јенне* потоке Ду, *под једнијем* кладама Каш;

други ВБ Це, *другог* ГЛЈ / *другога* Вл / *другога* Ву, *другом* Це / *друго* Ву / *друго* Крч, *у другије* Вл / *у другије* До, *у другијем* државама Ти, *седмог* ВБ, *осме* Ло, *двадесет седмог* До, *ћетрџе* *ћетвџе* Ка.

Билешка. Кад је *први*, као *задњи*, придјев, суперлативом означава једног међу више предњих: *најпрви* Б, *најпрви* Вл, *најпрви* До.

424. Осјећај за промјену бројева 2-4 готово је свуда изгубљен. Трагови старог дуала чувају се, као у ИХ,⁹⁰⁰ само за *двоје* и *три* (f.) у ДИ: *двојема* ВБ Гл Вл Ку Ри Ум Бр, *трима* Пе Б Зе Сп Вр; тако и: *обадојема* Ле Вл ГЛЈ Чу / *обљема* Ле Чу / *обљема* Вл. Празна поља у парадигматском систему попуњавају бројне именице на *-ица* (за m.) или веза приједлог + Н (за сва три рода): *су два* кџа ГЛЈ, *су три* пушке ГЛЈ, *у три* куће Ку, *о-четри* клина Б, *са четри* стране Бо; *с двоје* стране Ву.

Деклинација бројева 2-4 у Фојници је као у Маретића,⁹⁰¹ тј. као у Вука⁹⁰² и Даничића.⁹⁰³ Тако је и у Рами.⁹⁰⁴ Међутим, ниједна област нема аутентичних потврда. Чак грађа *Босанскохерцеговачког дијалекатског комплекса* (књ. 36, стр. 174-176) садржи и синкретизоване форме ДИ *тријум* — *четријум*. Пошто у мом корпусу нема трагова оваквим облицима, вјероватно је да се у слободном дискурсу не могу ни чути. Због тога је њихов значај за лингвистичку географију сумњив.

425. Збирни бројеви: *двоје* Лју / *двоје* Ло Ми / *двоје* (уп. т. 183) Гр У Де Ду ГЛЈ Вл Зе Хр, *четерес* и *двоје* Кр, *трџе* Кр Је / *трџе* Ло Гр Ду Де Кр ГЛЈ, *стџину* и *трџе* Кр, *четверо* (т. 116) / *четворо* Ву (тако и: *дбадвоје* / *дбоје*) и сл. — ако се мијењају, имају само Г и Д: *двога*, *трџа*, *четверџа*, *двома*, *трџма*, *четверџма*. Иначе се и у њих падежни односи рађе исказују везом Н + приједлог.

О односу морфема *-ер-* / *-ор-* у збирним бројевима и бројним именицама в. т. 116 и нап. 351-357.

426. Мултипликативни бројеви су као у књижевном језику (в. *Прав*. 82). Једнако су фреквентни *двојут* и *два пјута* а *два пјута* је ријеткост:

⁸⁹⁹ В.: Стеван. ССХЈ I 422-423; *Прав*. 81.

⁹⁰⁰ Пецо, *ibid*.

⁹⁰¹ Броз. *Фојн*. 166; Маретић *Грам*. 224-226.

⁹⁰² Вук *СР* XLVII.

⁹⁰³ Ћ. Даничић, *Мала српска граматика*, Беч, 1850, стр. 27-28.

⁹⁰⁴ Окука, *op. cit.*, 107-108.

два̀нѹт Гр Сп / *два̀нѹт* Бе, *трьнѹт* Ле, *два̀ нѹта* ДБ Р Бр, *трь нѹта* Зе, *чѣтрь нѹта* Ву / *чѣтрь нѹта* Вр / *чѣтрь нѹта* Р, *чѣтрьс нѹта* Ву.

За дистрибутивне имама:

пѣ два Ка Зе Ра, *пѣ трь* ДБ Ка У Св Д, *по чѣтрь* ДБ, *пѣ пѣт* У, *пѣ пѣт* би и *дѣлаз*ло Д, *по пѣт* Хр, *пѣ пѣ* Зе, *пѣ пѣ* стѣја Лу, *пѣ шѣс* Зе, *по шѣс* Хр, *по дѣсѣт* Гл Бр / *пѣ десѣт* Мј Це / *пѣ десѣт* Вр Чу.

427. Свуда су, као у окружењу,⁹⁰⁵ уобичајени бројни изрази *све* / *сва* + основни / редни број или бројна именица:

*сва трь*⁹⁰⁶ Де Св, *све седам* У;

све трое Ду;

светрьдица Гл Ду Б Ку К, *свечетвѣрца* Ду.

428. За вишечлане бројне конструкције карактеристичне су форме: *дѣдѣс дсми јуни* Ми, *дѣдѣсѣт сѣдмѣг јула* До. Међутим, у ЈБ забиљежено сам: *шѣсѣ прѣвѣ прѣвѣга мјѣсѣца јѣдѣнѣстѣг дѣтума* Та (Х).

429. Количина се једнако исказује и бројним именицама. Деклинациони модел им је *жена*.

О типу *пет+ер+ица* / *пет+ор+ица* в. т. 116 б. Редовно је и: *дѣдица* О Бе Ло ВБ Гр Вл, *дѣдица* Шѣѣба ГЉ, *на дѣдицу* Л, *дѣдица* Бр, *дѣдица* нѣс Де, *дѣдица* Р, *нѣ дѣдица* Кр, *трьдица* Та Ка Гр Ми У Ду Ри, *трьдица* нѣѣ Ка, *нѣс трьдица* ГЉ, *трьдици* Ри, *трьдицу* Ву, *на трьдицу* Л, *трьдица* Об, *трьдица* Мј.

Други стандардни типови су комбинације основни / збирни број + *-ица* / *-ка*:

дѣица брѣшно Та, *пѣтица* Ми / *пѣтца* Та / *пѣца* (т. 291), *пѣтцу* Та;

јѣдѣннѣску (т. 200);

дѣѣјка, *трьѣјка* (свуда).

430. Значење бројних прилога на *-ак* је као у књижевном језику⁹⁰⁷ и ИХ.⁹⁰⁸ *Десѣтак ѿ бјеше* – значи да их није било довољно, тј. било их је око десет, "али не више"⁹⁰⁹ од десет. Исто је у: *десѣтак гѣдѣнѣ* Кр, *пѣтнѣстак* Хр, *дѣѣстак* ГЉ Д / *дѣѣстак* Р / *дѣдѣстак* Ри.

Послужејнице⁹¹⁰ типа *десѣтак-пѣтнѣс* Ло Ле К обилежавају оријентационе вриједности у границама значења бројне именице и основног броја.

⁹⁰⁵ Уп.: Пецо, *op. cit.*, 148; Јахнѣ, *op. cit.*, 473-474.

⁹⁰⁶ За начин писања в. *Прав.* 81.

⁹⁰⁷ Стеван. *ССХЈ I* 476.

⁹⁰⁸ Пецо, *op. cit.*, 149.

⁹⁰⁹ Пецо, *ibid.*

⁹¹⁰ Стеван., *op. cit.*, 423.

ГЛАГОЛИ

431. Прелазни карактер подручја види се у систему глаголских облика. Процес уклањања имперфекта и глаголског прилога прошлог свуда је доведен до ријетких клишетираних остатака. Међутим, у ЈБ, само у Муслимана, чује се и хабитуал.

10. ИНФИНИТИВ

432. У фонетици (т. 135, 138, 141 и 143) већ је све важно речено о инфинитиву. Међу четири лика (в. 731 потврду у т. 141) највише је супинских (на *-т / -ћ*: *латит*, *доћ*) и основинских (на *-џ*: *лати*). Стандардни (т. 143) су неоргански (*лат*, *вид* = *латити*, *видјети*, т. 138), с несаобразном прозодијом (т. 313) у јб., подсећају на процес који траје. Ријечју, близина сарајевског басена пресудно је утицала да облици инфинитива у високој Херцеговини и на Планини буду више сб.⁹¹¹ него их.⁹¹²

433. Остају напомене:

а) За инфинитиве глагола на *-џти/-им* наведено је доста потврда у фонетици (в.т. 96, 97, 80-90 и нап. 287). Преовлађују морфолошки икавизми. Тамо је дата и густина распрострањања (т. 97). Исп:

бдљети Гр;

вџти (< *видити*) Каш (М), *вџет* / *вџети* / *вџе(ти)* (т. 80);

гдрит (т. 97 и 90; исп. и примјере у т. 73);

посџет Бо;

пребџит Ву;

разџмит (т. 97);

сврбит (т. 97), *сврбљет* (т. 88);

сјџит (т. 73) / *сџити* (т. 81), *сјџт* (т. 73) / *сјџт* Ми, *сјџет* (т. 73);

споразџмити (т. 97);

стџидит се (т. 97);

трџит / *трџити* (т. 97) / *трџџти* Пе, *трџљет* (т. 97), *трџџет* Гр.

У IX глаголи VII (Белићеве) врсте чувају разлику између инфинитивне и презентске основе.⁹¹³

Инфинитива (*-живџти*) нема. Имам: *живџит* — *прежживџит* (т. 97); *живџљет* (само у Срба; в. т. 90) и *живџе(ти)* Је.

⁹¹¹ Исп. Броз. *Фон.* 172-173.

⁹¹² Исп. Пецо *ГИХ* 159-160.

⁹¹³ Пецо, *ор. cit.*, 160.

б) Глаголе *рѹ(ј)ѣт / рѹјѣћ* (контаминација) и *врѹ(ј)ѣћ* Брозовић узима за опште ијешћ. дискриминанте.⁹¹⁴ Шурмин вели да је у херцеговачком само *вријѣћу*,⁹¹⁵ а *"из рѣѣи* обично је *и рјјети"*.⁹¹⁶ Према мојој грађи, имајући у виду средишњи положај ЈБ и СИХ међу их. и иб. говорима, јасно је да *рѹјет* Дур Л Вр / *рѹјет* Гл Чу / *рѹјѣти*⁹¹⁷ Љу и *врѹјет* Ву Вр Крч нису равноправне дискриминанте. Први се глагол чује само у Муслимана у СИХ и ЈБ, а други свуда и у свих. Дакако, свуда је обично и: *рѣћ* Је Д Сп К (Х), *рѣћу* Ву Је Ум, *рѣћу* Гр. У херцеговачком се не може, како мисли Шурмин, очекивати шћакавско *ријет*. Нису га потврдили ни Пецо, ни Вуковић, ни Јахић.

Имам из Загорја и *уљет* Вл (С) мј. *уљѣћу*.

в) Биљежио сам свуда *спѹсит*; *спѹсти* нисам нашао.

г) Са уобичајеним *мишлит* Ву Гл Де Ку Д Чу имам по једну потврду из Загорја и СИХ преласка на образац *-ѣти/-им* у VII врсти: *мишлет* Вл (С), *мишле(ти)* Бр (М). Преци оба информатора припадају истој, западногорској струји.

д) Облици инфинитива са секундарним *и* или са алтернацијом *и ~ а* објашњени су у фонетици. За *наѹћ* – *наѹћу / наѹћу, ѹћу* (пored *уљѣћ* Оц) / *уѹћу* в. потврде у т. 170 и 210, а за *саћ* / *саћу, ѹзѹћ* / *ѹзѹћу, ѹзѹћу* т. 112 д.

У СИХ чуо сам *обѹћ* К (Х) мј. уобичајеног *обѹћ* Зе (М).

За итеративе од *спустити*, *намјестити* в.т. 256-258.

11. ПРЕЗЕНТ

434. Морфолошки индикатори презента су као у стандарду. Нема ни системских одступања у репартицији *-уѣ* у 3. л. мн.

У 1. л. јд. старо *-у* сачувано је у *хѹћу / хѹћу / ѹћу* (в. потврде у т. 219). Са уобичајеним *мѹрем / мѹрем* – *не морем, не мерем, не мрем / не можем* (т. 116) мијешају се књижевни инфилтрати: *мѹгу Р / мѹгу* Та Б Д – *не мѹгу* Ву ДБ. Свуда је *вѣлим* и *видим*. Једино се у бз., као у ИХ,⁹¹⁸ може чути у нарацији *вѣљу*: а, *вѣљу*, јесам једну ако шћѣла Вл (С), *вѣљу*, ѣто вукова Ар (М). Имам и: *бѹж-вилѹ* (= *велим*) кѹћи Вл. У свих других глагола досљедно је *-м*: *обѹћѣм* Ка, *саћѣм* Вл, *наѹћѣм* Та, *ѹмѹм*.

435. Лични наставци за остала лица су као у књижевном језику:

2. л. јд.: *плѣтѣш* Ву, *ѹмѹш* Та Гр, *уѹвѹриш* Ка;

⁹¹⁴ Броз. *Ијешћ*. 159.

⁹¹⁵ *Вријѣѣи* са *врѣѣѣи / врѣѣѣи* потврђује и Јахић у ЈИБ (*Босна* 500); у Вишеградском Старом Влаху је *вријѣћу*

⁹¹⁶ Шурмин *Биљешке* 171.

⁹¹⁷ Исп. у Вука *рѹјѣти* (СР 669).

⁹¹⁸ Пецо, *op. cit.*, 149.

3. л. јд.: *ддјѣ Та, јамља Ду, одговара Та, души се ДБ;*

1. л. мн.: *забљајемо Ја, њграмо се Ву, покривамо Л, живемо Д, учимо Кр;*

2. л. мн.: *извучете Д, видите К, радите Св.*

У ИХ,⁹¹⁹ ЈБ и СИХ 3.1. мн. је као у књижевном језику. Само двије потврде аналошког -у у VII врсти: *дносу* ДБ (С), *дни се сами разлучу* ОД (М) – вјероватно су остаци црногорских миграционих наноса.⁹²⁰ У обје врсте (VII и VIII), дакле, устаљено је -ѣ:

видѣ Ву, вѣлѣ К, души се ДБ Ти Д, живѣ Д, јамѣ О, нѣсѣ се Ја Пе, нѣсѣ Бе, радѣ Св, сѣирѣ Вл, сјѣдѣ Та, спѣсѣ ГЛЈ;

бјѣмѣ К, бѣлѣ се Л, зѣлѣ Св, стѣлѣ ДБ.

У VI врсти само једно одступање: *обѣћу* Ла (С) мј. *обећају.*

436. Из СИХ је "компарација": *најѣдлѣ* око котла К (Х).

О презенту и другим облицима појединих глагола или група глагола биће ријечи у посебном одјелку (т. 453-486).

12. АОРИСТ

437. Висока фреквенција у нарацији, изгледа, једнака му је императиву и крњем перфекту. "Тенденције ограничења"⁹²¹ употребе, запажене на западном⁹²² и сјевероисточном⁹²³ крилу штокавског дијалекта, овдје су везане само за функцију. Немам потврда за 2. л. мн., а и за 2. л. јд. инвентар је оскудан јер је 2. л. рецептор информација о непознатим догађајима.

438. Морфолошке ознаке за 1. л. јд.:

-о (у Муслимана): *дѣђо ГЛЈ, нађо Ло, Лу, окисо Ло, остадо Бр, прѣђо Ду;*

-Ѡ (у Муслимана): *вѣбну Ум, вѣкнѣ ГЛЈ, дрѣкнѣ (имам и: и ја маѠо дрѣк на њиа Дур) Ти, зѣака Мј, налѣће Мј, окрѣну Ло, оѣу бѣт Л, погледа Л ГЛЈ, поглѣдну Чу, проговѣри Чу, рашњѣра Ло, спѣси До (т. 221);*

-ок / -к (у Срба): *виђок (према нађох⁹²⁴) Ја, накѣшљак се Пе, ожењик се Бо, нукок Пе, спѣдок Бо (т. 222);*

⁹¹⁹ Пецо, *op. cit.*, 151-152.

⁹²⁰ Та је појава израженија у црногорским говорима (в.: Вушовић ДИХ 55; Мил. Црн. 473) и на подручју "б. среза Гацко" (Пецо, *ibid.*). У штокавском дијалекту има значај маркантне изгласе (в.: др П. Ивић, *Место банатског херског говора међу српским дијалектима*, Н. Сад, 1958, стр. 340; П. Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, 152; Рем. III 301-314; Марковић *Анчић* 118; ГЗМ Сарајево XVI, 114).

⁹²¹ Петр. ГБК 106.

⁹²² Пецо *Ишћа II* 168; В. Finka, *Štokavski ikavski govori u Gorskom Kotaru*, ЗФЛ МС XX/2, 169; Драг. ГЛЈ 163.

⁹²³ Ивић *Дијалект*. 77.

⁹²⁴ В. код Пеца ГИХ 105 и тамо наведену литературу.

-ох / -х (у Муслимана): *виђох* Ду, *одбих* Ум, *остадох* Мј.

Облици 2. и 3. л. нигдје не замјењују 1.

Према Маретићевом *сатр*⁹²⁵ и Стевановићевом *сатр̄ / сатре*⁹²⁶ у ЈБ је *сатр̄*: Ма бйжи, дијете, *сатр̄* ме блан! Ју. В. остале потврде за 2. и 3. л. јд. у т. 319.

439. Нигдје нисам чуо крешевско *дјошмо*,⁹²⁷ него: *дђосмо* Ка, *зајмасмо* Ри, *нађосмо* Св Лу, *отѣсмо* (т. 319 в) Де Је, *пдјеровасмо* Об, *поцѣсмо* Ра, *проговорѣсмо* Ка, *ушѣтјесмо се* Де.

За 3. л. мн. в. т. 319.

13. ИМПЕРФЕКАТ

440. Судбина му је као у ијешћ. иб.⁹²⁸ Готово је изумро, тј. редуциран је на 3.л. глагола *бити* и два окамењена облика из усменог народног стваралаштва:

бйјаше (у ијешћ. иб.: *бйјаше / бијаше*; Броз., *ibid.*) Дур Ја Ми Р Ра Вр, *бйјаше* Дур, *не бијаше* Ми, *не бијаше* Лу, *бјеше* ГЉ Ду, Како-но Вама *бјеше* йме? Ду, *бјеше* ГЉ Је До, *туђо* му *бјеше* йме. Лу, *бйјашу* онѣ зѣмљенѣ пѣћи ГЉ, *бјѣху* До;

дндā *мцјѣњаху*⁹²⁹ дйрекура Ми, *ѣнѣдијаше* (т. 259).

Имперфекат је у фази одумирања у већини говора штокавског дијалекта. Чињеница да га нема ни у бз., ни у ком., изданцима их., колико је изненађење — толико је доказ да се овај процес убрзано приводи крају и у матичним ијешт. говорима у наше вријеме.

14. ИМПЕРАТИВ

441. Ничије приповиједање није без импратива (в. текстове). У ЈБ учесталост му је још више повећана у хабитуалним конструкцијама (т. 448-449). За све облике као у књижевном језику, уколико нису измијењени познатим фонетским процесима, већ су дате потврде и објашњења у т. 135, 137, 138, 141 и 202.

Овдје имам само неколике напомене о неким моделима и могућностима нијансирања заповијести:

⁹²⁵ Маретић *Грам.* 275.

⁹²⁶ Стеван. *ССХЈ II* 344.

⁹²⁷ Вуковић *Кр.-леп.* 307.

⁹²⁸ Уп. Броз. *Ијешћ.* 159.

⁹²⁹ Дужину је објаснио Решетар (ЈФ VI 258). В. и: Пецо, *op. cit.*, 153; Вуковић *II-Др.* II 333.

а) Стандардни облици 1. л. мн. се не користе него конструкција: обилежени узвик⁹³⁰ *хајдемо/хајтемо* (контаминација) / *ајмо/хајмо* + инфинитив: *хајмо га гди(ти) Лу*, *хајтемо спават Ти*, *хајдемо рућат Ка*.

Императивни узвик *хајде/хајд/хајд* (в. потврде за још три аломорфа у т. 148 в) се вербализује и у 2. л. јд. и мн.: *хајде Ка Гл Ја Ум*, *хајд Пе*, *хајд амо Ду*; *хајте Ка*, *ајте* (т. 146 и нап. 406).

У примјерима: *ај чувај* бвце Бо и *хај. царевину, бујрум* (тур. *büyük* / *büyük* = *изволи*) Ку – појачава заповијест односно молбу.

б) Са уобичајеним формама: *вјте, припалте* (т. 138) и *савјте* (т. 202) – честе су конструкције *немојте* + инфинитив: *немојте слат Гл*, *немојте пит Пе*.

в) Асверативна рјечца *де(ра)* ублажава заповијест 2. л. јд.: *бдрнидѣ ГЛЈ*, *дајдѣр Гр*, *ддајдѣр Ми*, *донездѣр Вл*, *обуцидѣр Бе*, *подледјдера ГЛЈ*. Ова је особина својствена многим говорима.⁹³¹

У примјерима типа: *Некадѣра*, *господин-Шебрк!* (т. 328) – ублажена заповијест разазнаје се само из дискурса.

г) Примјер: па ти *ддnez* да прдā Ву – чува остатак императива 3. л. јд. Као у књижевном језику, заповијест се овом лицу преноси описно: *нек чува Бо*, *нек вјда Ум*.

Билешка: Нема потребе за расправом о узроцима губљења високог и у типовима *ндс-тд Та*, *сјте Бе*. Обимна грађа у т. 138 показује да је ријеч о редукцијама, тј. о фонетским разлозима. Има и других тумачења.⁹³²

15. ГЛАГОЛСКИ ПРИДЈЕВИ

442. Облици *трпног придјева* су као у стандарду. У дистрибуцији форманата *-н/-т/-ен* има само по једно одступање за I и II (Белићеву) врсту, и то код неправилних глагола, и неколика за V.⁹³³ Пошто овакву блискост са књижевним језиком не познаје литература, наводим сву грађу. Исп.:

а) I врста:

везенā По (X), *извезен / извезен По (X)*, *извуч'ена ДБ*, *исплетено По*, *наднешена Вл*, *наднешено Дур*, *обечени Св*, *печ'ена Гл*, *печено Ду* / *пешено Ло*, *украден Бе*, *увучена Ми*, *усечено Зе Лу*;

⁹³⁰ Тур. *хајде* (в.т. 291) филолози различито означавају: "императивна речца" (Јовић Трст. 138), "лик" (Рем. ЦШ 325).

⁹³¹ В. нпр.: Вуковић *П.-Др.* 69; Станић *Ускочки* 246; Дешић *ЗБНГ* 64; Петр. *Змијане* 125; Драг., *ibid.*

⁹³² В. нпр.: Стеван. *НИЦ* 89-90; Симић *Левач* 339-394; Пеш. *Староцрн.* 175.

⁹³³ У књижевном језику трпни придјев се гради по обрасцу: презентска / инфинитивна основа + *-н* (за II, IV/2 и VIII врсту), *-т* (за III), *-ен* (за I, IV/1 и VII) и *-н/-т* (за VI). В. Стеван. *ССХЈ* I 339.

са: *насѹто*;⁹³⁴

б) II врста:

загријан До, звани О Це, звано Каш, обријана Пе, поклапа Це, прѣоран Је, разабрана ДБ, ткапа По, ткано По, усјаано Је; тако и у презимену *Заклап Каш* од глагола *заклат*.⁹³⁵

са: *пдзѡт Бо*;

в) III врста:

дйгнѹт Каш, одмакнѹт Св, подмакнѹто Ку, скѹнѹт Ву, смрзнѹта Об, укинѹт Вр;

г) IV/1 врста:

бјен Ми, нѡвен По, покрѡвен ДБ, сѡвен Ло, сѡшвен Ри, убјен ГЉ, убјена крава ГЉ / убљена Об;

д) IV/2 врста:

дѡрован Чу, кѡван (у ИХ: кѡват, Пецо, ор. cit., 158) ДБ, шкѡлован Је;

ђ) V врста:

вѡзано Бе, ѡзрезани ГЉ, ѡспѡсане Зе, засѹкан По, ѡкресана Чу, ѡпѡрѡсан У, пѡдѡзѡне цѹре Љу, прѡвѡзан Ри, свѡзани ВБ;

са: *ѡкресат Ра, напѡсѡто ГЉ, пѡсѡто Л*;

е) VI врста:

Поред стандардних ликова:⁹³⁶ *дѡвѡто Б, дѡта цѹра Гр, дѡто Је, прѡдѡт Каш, прѡзнѡт Ми, прѡзнѡти Ми, прѡдѡто Каш, ѡдѡта Пе Вл, ѡдѡте Вл*, имам и: *уѡдѡто Ја, ѡуѡта Ву*.

Ипак, три пута су учесталији облици на -н: *асвалтјѡрано Љу, вјѡничѡни Ми, заглѡдан Гл, заклѡуѡана Ло, заклопан Каш, заклопана ГЉ, зидан Мј Оц, зидане У, ѡзмијѡшан Об, ѡзмјѡшано К (Х), ѡскопан Ар, испрѡбѡјѡн ГЉ, ѡшѡрано Це, ѡшѡрани Бе, кѡѡана Крч / кѡѡана По, накутан Ар, напушѡн Је, нахамбирѡни (= уамљени) Л, ѡбилѡжавање Бе, ѡзѡдан Ја, ѡпљачкан Ку, ѡћѡран Вл, ѡћѡрани Це, прекопѡван Ло, прекопѡвана ДБ, прѡтрѡсан Ти, потшѡшѡне Љу, прѡћѡран ДБ, сѡрвѡрано Р, убѡјѡни Ту, уѡљѡне Ка, уѡѡсан ДБ*;

ж) VII врста:

бѡчено Је, вѡђена Бо, забрѡњен Оц, забрѡњено Каш, забрѡњени Гл, заврѡшен Бе, закићен Ле, зарѡжен ДБ, зарѡљен Вл Бо, заплѡсен К (Х), затѡрено Ле, зѡштѡћен У ГЉ, јѡмљена Ку, кѡћен Гр, накићено Бе, налазјен Ти, напрѡвљен Ку По, напрѡвљена Ло, напрѡвљени Ло, начињен

⁹³⁴ В. тумачење од прасловенског језика код Белића *Ист. II 15*; зато је у књижевном језику: *насѹт* (Стеван., ор. cit., 345).

⁹³⁵ О овоме глаголу в. Стеван., *ibid.*

⁹³⁶ Стеван., ор. cit., 339.

Сп Це, обилежена Ку, обегушена земаља Ја, обоене Ка, оборено Ка, обрађена Та, одобрен Б, одрђен До, оджењен ДБ, откочен Де, подлаћен Бе, подкошено Бе, подкупљено Дур, подпален Је, премашћен ДБ, пресућен Вл, промијењен Вл, потпођено У, потпуњен Вл, прерађен Ра, рђен Та Ло ВБ Це, рањен (у ИХ и: *рањит*, Пецо, оп. cit., 158) Вл ВБ, сарањен ВБ, слоджено Ка, скршен Ра, убачено Бе, удружен Ми, урађено Бе ВБ, усирен Ка;

з) VIII врста:

држани Ја.

443. У глагола на *-нести* мј. с свуда је аналошко *ш* испред форманта *-ен*: *донешен* Ло Ле Вл Чу, *донешена* ГЉ, *наднешена* Вл, *наднешено* Дур. Тако је у ИХ⁹³⁷ и у Пиви.⁹³⁸ Али није тако са глаголима на *-вести*. Свуда је: *развезен* До Це, *одвезен* Пе Ду Кр Ри Бр; само у Хрвата у СИХ: *везен* По, *узвезен* / *узвезен* По. Књижевни су облици: *донесен*, *извезен*.⁹³⁹

За алтернације *-ст/-шт/-шћ/-ћћ-* у вези са подновљеним јотовањем у типу *пустити*, *премастити* в.т. 256-258.

На прелазу из Бјелимића ка Комској жупи забиљежио сам: *налазјен* Ти (М).

444. Облици глаголског придјева радног су стандардни. За ликове: *живјели*, *гдрјела* (т. 73), *изгдрела* (т. 94), *полетио* — *срйо* (т. 96), *видли* (< *видили*) (т. 97), *авизо се* — *зайо* (т. 172), *живљели* (т. 89) — имају и објашњења и потврде у фонетици.

Биљешке:

а) Гдје је *мишлет* (т. 433), ту је и *мишлела* Бо, *мишлели* Св.

б) Занимљиви су ликови постали "искакањем" глагола, махом неправилних,⁹⁴⁰ из једне у другу врсту или необичним вокалским сажимањима. Тако сам, према *паднути*, *спаднути* (III врста) мј. *пасти*, *спасти* (I), забиљежио *пдн* ГЉ, *спдн* Чу мј. *пао*, *спао*; према *станути* мј. *стати* (III) — *стдн* Чу мј. *стао*. Од *прислонити*, *пружити* (VII) имам: *прислон* Ка Ду, *пружо* Ј, а од *утишати се* (VI), *стајати* (VII) — *стојим* (в. Прав. 715) — *утишило се* (VII) Ј, *стдио* Д.

16. ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ

445. Глаголски прилог прошли је одумро. Трагове на *-вши* / *-в* (3:1) нашао сам само у неколике "структуре" стилске конотације: *тамо пошав Јабуци Пе*, *пошавши Д*, *рекавши Ум*, *мени рекавши Лу*. Тако је и у окружењу.⁹⁴¹

⁹³⁷ Пецо, *ibid.*

⁹³⁸ Вуковић, оп. cit., 73.

⁹³⁹ В.: Прав. 367, 327; Стеван., оп. cit., 133-134.

⁹⁴⁰ Белић *Ист. II* 15, 19.

⁹⁴¹ Уп.: Пецо, *ibid.*; Броз. *Фојн.* 175; Јахић *Босна* 497.

446. Глаголски прилог садашњи, напротив, живи. Старији формант⁹⁴² *-ћи* је три пута чешћи од новијег *-ћ*. Исп.:

кѡсѣћи Зе, ђде се по младу *крѷјући* Хр, *крѷјући* о-свѡг сѣна Је, *нѡсајући* Ми, *свѡћајући* К (Х), ѡстѡ ѡн мѣни *спѡвајући* Ду, бѣло *стоѣћи* снѣмање Пе, *стѡѣћи* Л;

са: *крѷјућ* Ра, ѡна ѡстала *лѣжѣћ* Д, *рѡдѣћ* Ра.

Старе облике на *-е*: *зуркѣ* ВБ (С), *нѡћкѣ* Зе (М) — нашао сам, окамењене, у "стилским структурама". Били су учестали до XVIII в.⁹⁴³ Чувају се у западној Босни⁹⁴⁴ и Лици.⁹⁴⁵

У попридјевљеним прилозима: *ѷмућ* бѣвѡ Кр, *зѷдаћѡ* цѷгла Це, *јѡхѡ-ћѷ* (т. 220), дѡбро сам *стѡјѣћи* бѣо Вл, - чувају се остацѷ глаголског придјева садашњег.

17. ПЕРФЕКАТ

447. Обје форме перфекта (аналитичка и синтетичка), високе фреквенције, одговарају стандарду. Исп.:

а) *јѡ сам ти обѷдѡвијѡ* ДБ, *зѡписѡ си* Ву, ѡтац му је *ѷмрѡ* Та, сѡ-смо *сѷшли* Та, *дѡшли сте* ВБ, *дѡсѣлли су* Ја;

б) А, бѡгами, док сам прѣја бѣо, хѡј *лѣћело*, хѡј *стајало*. . . Вѡлио сам кад ми лѣтѷ звјерка него кад ми стѡѷ Л.

Билешке:

1) "Компарација" је могућа и у перфекту (уп. т. 436). Поред *нѡјѡлио* Ра, има и: Пуче грѡна и *јѡ сам се окрѣнѡ овѡкѡ*. *Нѡјсам мѷслио* (= *нѡјприје сам мислио*) да нѷје чѷвѡр Л.

2) Усамљено је: *Ѳн си стѡнѡ*. Д.

18. ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

448. Фреквенција му је ниска. Живи још у приповијесдању. Пошто је имперфекат готово одумро (т. 440), твори се претежно по обрасцу: перфекат гл. бити (обје форме) + радни гл. придјев:

јѡ сам бѣо дѡбио Вл, *дѡтлѣ сам јѡ бѣо дѡшѡ* Пе, *нијѣсам бѣла дѡшла* Ја, *нијѣсам га бѣо ни метнѡ* Ка, *тѡлнкѡ сам јѡ бѣо ѡслабио* Пе, *тѡ сам бѣо ријѣшио* Гр, *нѣко је бѣо дѡшѡ* Д, *бѣо дѡшѡ* Ву, *бѣла искѡтла се мѣчка* Вл, *ѡстала бѣла јѣдна цѷра* Пе, *свѣ-нѡ ме бѣло скѡлло* Пе, *убѣтла се бѷла* ДБ, *нѣшто су бѣли кѷпчили* Бе, што су је *бѣли ѷфѡтили* Мј.

⁹⁴² Белић, *op. cit.*, 69-70.

⁹⁴³ Белић, *ibid.*

⁹⁴⁴ Дешић *ЗБИГ* 269.

⁹⁴⁵ Драг. *ГЉ* 165.

Источнохерцеговачки тип: *бјеше* + радни гл. придјев — чуо сам по једном у бз. и јб.:

бијаше хотла и убити Дур, бјеху жыле йсклиле До.

19. ХАБИТУАЛ

448. Ареа босанског супстандардног облика *би* + 2. л. јд. императива одваја аутентичну шћакавштину од прелазног бз. идиома, у коме су, са приповиједачким потенцијалом и императивом, могући такви инфилтра-ти (в. карту бр. 17). Хабитуал је у ЈБ и СИХ најштрија међудијалекатска и међунационална дискриминанта. Чује се само у Муслимана између Игмана, Бјелашнице, Иван-планине и р. Зујевине:

кад би ја сједи ш њима Ка, По колко би ти *имāj* *вдлѡвā*? Ка, па би он *реци* Дур, жита би *буди* Бе, *буди* би њ то на тѣпалуку Ву, у пѣтак *буди* би свадба Љу, вѣлкā би партија *налети* Ло, кад би се он *предложи* Дур, *злѡ* би *прорāди* Гл, па би он *реци* Дур, кад би *вршидба* би *трāји* мјесѣцима Бе, *накупи* би *кацу* Љу, кад би *пѡђи* Љу, досад би *мй* *сашй* кѣсе Љу, свадбе би *некѣ* *буди* Љу, *буди* би до иза *Алђуна* Бе, *удāн* би се *змѣшāj* Ло, кад би се *некуд* *иђи* Љу, *дүкātā* би *мети* Љу, *метни* би *нишан* Љу, преко *нѡни* би *отāђи* Бе, *отми* би Љу, *остани* би Бе, *они* би *зми* Ву.

Овај се талас зауставља пред Планином. Међутим, могуће је да по-који хабитуал, под утицајем сјеверног сусједа, "прескочи" и у бз. Чуо сам га два пута у околини Трнова и по једном на Загорју и у Бјелимимима:

она би мене *ићерај* Ми, и кад би *прогори* Ду, и он би *дѡђи* Мј, кад би *дѡђи* Ар.

Литература не познаје конструкцију *потенцијал гл. бити* + 2. л. јд. императива: *било би нѣкāj* зору Ло.

449. Хабитуалом се евоцирају радње које су се понављале у прошлости по навици. Отуда и назив (л. *habitus* = *навика*). Овим конструкцијама бави се тек новија литература,⁹⁴⁶ али су проблеми остали. Овдје ћу под-сјетити на главне, о којима ћу другом приликом шире писати. Пошто сви бх. говори нису испитани, закључак о "дифузној арен"⁹⁴⁷ је преурањен. Доказана су два а не три модела хабитуалних конструкција — галипо-љски⁹⁴⁸ и босански. Никшићки није потврђен. Босански хабитуал има статус сложеног гл. облика у систему. Није доказано да је босански хабитуал и херцеговачке провенијенције. Два инфилтрата у Рами,⁹⁵⁰ као у бз., нису органске особине тог идиома. Чињеница да је хабитуал потврђен у

⁹⁴⁶ В. преглед код С. Халиловића, *Хабитуал у штокавском дијалекту*, КиЈ (1985) 1-2, стр. 52, нап. 3-6.

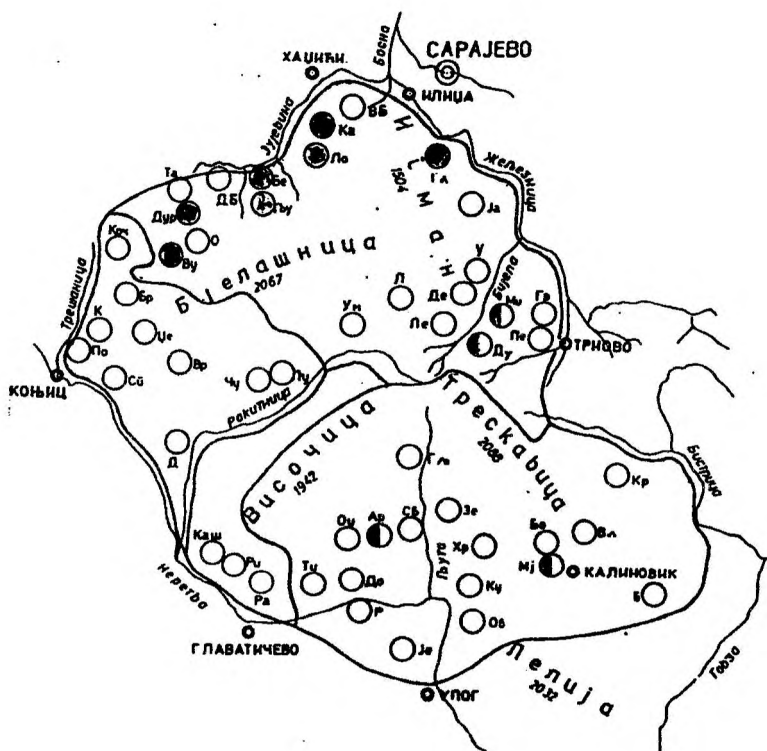
⁹⁴⁷ Ивић *Галип.* 338.

⁹⁴⁸ Броз. *Ијешл.* 160, нап. 157.

⁹⁵⁰ Окука *ГР* 112, нап. 222.

инвентару за пројекат *Бх. дијалекатски комплекс "у околини Гацка" и "Мостара"*⁹⁵¹ није довољна за такав закључак. Пецо га нигдје не билијежи у Херцеговини; ако се гдје чује, биће да је комуникацијски инфилтрат.

Карта бр. 17: Хабитуал у говорима ЈБ и СИХ

ЛЕГЕНДА

- Хабитуал у систему
- Инфилтрати хабитуала
- Хабитуал је искључен

20. ФУТУР I

450. Поред стандардних облика: *баџићеш Ло, даћеш ми жагу Та, знаћеш се Ја, кџићемо О, смикнуће козе Љу, плаћу - плаћемо* (т. 138), *причаћу*

⁹⁵¹ Халиловић, *ibid.*

Бу, удаћемо је Бу, узћемо ДБ, прост футур I је и у: *ддћу Ду, ддће Вр, уздћете Ар, ндћеш ГЉ, ндћеће Ум, ндћећете Об, узћећемо* (в. остале потврде у т. 141 и 293).

Од *рћћ / рћћу / рћћу* (т. 433) футру I је: *јдћу ти рћћу* Гр, *јдћу му рћћ* Д Сп, *рћћемо* (т. 141); од *рћћјет / рћћјет* – јер *ће свјјет рћћјет* Чу, *рћћјемо* Та Сп, *рћћјемо* Сп. И у Фојници се -ћ "спраја s enklitikom"⁹⁵² Из књижевног језика су: *рћћу ћемо* Ми (М) и *ндћу ћемо* Об (С).

У реду морфема *енклитика + инфинитив* однос *ддћ* (т. 141) : *ддћу / ддћу* (т. 143) вриједи и за: *сд-ће ддћ* : *сд-ће ддћу*. Исп.:

нћћте бћћ Вл, па *ће бћћ* бдљѣ Бу, е-вакѣ *ће свћ бћћ* Бу, *штд-ћ* ти *бћћ* Дру, *јдћу* те *брћја* Ду, *ујутру* *ће ддћућ* Мј, *јдћу* *ддћ* ГЉ, *ка-ће ддћ?* По, *каснѣ* *ће ддћ* Р, *у* кој ддћ *ће ддћ?* Гл, да *ће ддћ* Бо, Оц, *сд-ће ддћ* Ка Пе, *сд-ћу запдлит* Пе, *јдћу* *уздћ* Бр, *днћ* *ће мћшљѣ* Бр, *нћћу* *ндћ* Та, *ка-ће надштрит* Вр, *јдћу* *ндћит* Ка, *нћтрѣс* *ддћ* *ћу нћћ* Бу, *јдћу* *вас ндћућ* Ло, *јдћу* *тѣбѣ показат!* Чу, *јдћу* *тѣбе пребдлит* Бу, *ндћ* мјесту *ћу* те *прекѣнут* Бр, *јдћу* *препанут* Лу, *сд-ће прдћ* Бу, *тѣбе* *ће прдћ* Об, *и* *мћ* *ћемо прдћ* До, па *ћемо разнѣкта* Ду, *днћ* *ће з* *Гдја сћћ* Гр, *нћга* *ћемо* *убит* Вл, па *ћу* је *убѣс* ДБ, *јдћу* *ујрас* Ти;

са: *јдћу* *гднћити* Ра, *ка-ће* *днћ* *ддћу?* Бу, *јдћу* *ућу* Вл, *нћћете* *ндћу* К (М), *ддћгле* *ћеш стћћу* ДБ.

Забилежио сам и: *вдћш* (< *валда ћеш* > *валаћеш* > *валеш* > *вајш*) *мћне* *препущћт?* Ле (С).

21. ФУТУР II

451. Ријетко се чује. Имам само два примјера од перфективних и један од имперфективних глагола:

Ако ти *нћу бддћш ндћѣћд*, *јдћ* *нћћу* смјѣти ни у двдриште. Каш, *како* ти *бддћм рѣкѣ*, *ндћкѣ* пћ. Пе;

кад *бддћмо* *сћјено* *кдсѣли* Де.

На овим мјестима чешћа је конструкција *везник + презент*.⁹⁵³

Ако ми *не дднесћш* *дћпуснћцу*, *јдћ-ћ* те *уддвѣт!* Пе, *вћћеш* *ка дднесћ* Пе, *Хд* ти *здћрѣбд*, *ддбѣћеш*. Зе, *Кад* *ддмднћ* *врѣмена*, *ддће*. До, *Ако* *дднћу* *ндћ* менѣ, *скдчићу* *у* воду. Гр.

Мјесто *футура II* може бити и сам радни гл. придјев:

Ако *тѣбѣ* *трѣбало*, *ддћеш*. Ка, *А* *вѣљу*: *јѣсам* *јѣдну* *ако* *шћћла*. Вл, *Ако* *успѣо*, *бћћће* *ддбро*. Бу.

За могућност: *Ако* *ме* *устрћжѣ*, *извнћјѣстнће* *ме*. Вл.

⁹⁵² Броз. *Фојн*. 172, нап. 1030.

⁹⁵³ В. о томе шире Ј. Вуковић, *Футур II* и еквивалентни глаголски облици по употреби у српскохрватском језику, ПКЈ IV-V, св. Б, 5-28.

22. ПОТЕНЦИЈАЛ

452. Од стандардног облика разликује се синкретизованом формом *би / б (п) мј.* аориста за сва лица:

1. л. јд.: *ја-б му алалио Пе, ја би њу био Де, водио би Ду, волио би Та, кад би ја њу гледала Бо, ја-п се женио Та, ја би знао Де, имао би Вл, и ја би ишо ГЉ, ја би ти метно Гр, кад би ја мого добит Ву, ја-п те нашо Та, ја те не би писо Де, ја би се прекрио (= прикрио) Бе, кад би ја причо Ми, ја би смјо Ло, да би се спустио ГЉ, требо би Гр, ја би умро Ву, јумо би У;*

2. л. јд.: *ако би ме брио Ду, шта би најволио? Ра, не би дошо Пе, обикла би се Де, мого-б вући Та, би-л ми мого рат? Дур, нарадио би се Дур, би ли подиго? Пе, како би ти мене разумо? Гр, не би сједио Дур, не би требо Б, ти би требала Гр, требала би Де, ти би убацо Гр;*

3. л. јд.: *кад би свадба била Оц, што би плахо било Ло, да би је дово Бр, дово би Ле, па би он дошо Ра, збо би ишла једном ДБ, газда би казо Гл, ту би се навато ферсат Чу, не би ме нашо Пе, одбио би Вр, да-б отишо Ло, он би резо ГЉ, не би иг сраћунд ВБ, ко би стјо Кр, требало би Ле, марам^ица би се узимала Љу;*

1. л. мн.: *већином би стоку гонли Кр, могли би Хр, мј би рекли Кр, да се не би сажали Ми, па би стаљали Љу, вазди би пјевали Љу;*

2. л. мн.: *док би ви изашли Д;*

3. л. мн.: *кад би састанци били Б, биле би Љу, и они би добили Љу, да би га дофатили Л, онда би се метли Ву, кад би надалили Л, што-б њиха направчили Љу, не би сви радчили Ву, кад би сви нерадили Ву, код нега би се сврћали ГЉ, ако би хћели учинит хинлу Чу.*

У ЈБ од једне неписмене старице забиљежно сам старији облик: *ми бисмо вврчили Љу (М).*

Забилежно сам и: *нај би му боље било К (М).*

Из ЈБ је усамљен примјер потенцијала за прошлост (в. Маретић Грам. 298): *ако би мј сви били гледали Ву (М).*

23. О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛИМА И ГРУПАМА ГЛАГОЛА

453. Облици гл. *ићи Ло Де Вл / ић Мј Об Је Св До Ти Д К / ићи Љу Зе До Р / ић Ми* нису свуда исти; у Срба је, у I врсти, *идем, идеш*, а у Муслимана и Хрвата *ићем, ићеш*. Мечутим, у бз., између р. Љуте и Бијеле, и Муслимани, као у ИХ,⁹⁵⁴ чувају оклузив *д* Исп.

а) у Срба:

⁹⁵⁴ Пецо ГИХ 150, 152-153.

ѡдѣм О ВБ Ја Пе Ле Б Бо, ѡдѣш О Б Бо, ѡдѣ О ДБ Пе Кр Об, ѡдѣмо ДБ Вл, ѡдѣмо Це, ѡдѣу О ДБ Це Кр;

б) у Муслимана и Хрвата:

ѡћѣм Дур Љу Бе Ло Ка Гл Ду До Ри Д Сп Вр Чу, ѡћѣш Бр, ѡћѣ Ву Љу Ло Ка Л До Ра Ри Лу К, ѡћѣ се До, ѡћѣмо Та До Оц Ти Лу Ум, ѡћѣу Та, ѡѡ ѡћѣу До;

са: ѡдѣм Та Ми Де Ду Ку Хр До Каш Чу Ум, ѡдѣш Ка Гр Ти, ѡдѣ Ву Љу Ло Гл Је Св До По, ѡдѣ се Гл Ар, ѡѡ ѡдѣ Л, ѡдѣмо Де ГЉ, ѡдѣу Дур Та Гр Л Де Ду Мј Р Сп Ум Ри По Бр.

Исто је и у императиву. Према дођи са: ѡди Гр Ми Де (М) Пе (С), ѡте БО (С) – чује се и: ѡћи Д Вр (М). Само је: ѡшѡ Ло Пе Мј ГЉ, ѡшли Ло.

Два изузетка: ѡћѣм Ду (М) Це (С) – свједоче о међудијалекатској и међунационалној интерференцији.

У цх.⁹⁵⁵ редовно је: ѡћѣм, ѡћѣш.

454. Облици композита са *ићи* одређени су положајем ЈБ и СИХ међу их. и иб. дијалектима и поријеклом становништва. Од *дѡћ / дѡћу* (т. 141) презент је: *дѡћѣм* Ву ДБ Ка Ле Ду Вл / *дѡѣм* Ду, *дѡћѣш* Ка ВБ Гл Д Бр, *дѡћѣ* О Ми Љу У Ло Гл Ја Де Ле Кр Б Бо Об ГЉ Хр До Д Сп, *дѡћѣ* Ву, *дѡћѣ* О, *дѡћѣ се* По / *дѡѣ* Та, *дѡћѣмо* О У Ка Де Ду Бо Це / *дѡѣмо* Ву, *дѡѣмо* Ву, *дѡћѣте* Вр / *дѡѣте* К (М), *дѡћѣу* Љу ВБ Гр Зе Крч / *дѡѣу* К (М); аорист: *дѡћѡ* ГЉ, *дѡћѣ* Ка Ја Пе Гр Де Ду Бо ГЉ Оц Ти Ра Чу Вр, *не дѡћѣ* Ву / *дѡѣ* Та, *дѡћѡсмо* Ка, *дѡћѡшѣ* Вл ДБ Де ГЉ Ум Бр, *дѡћѡше* Б ГЉ / *дѡѡшѣ* Та; императив: *дѡћѣ* ДБ О Дур Ка Гл Ду Вл Мј Је Зе Ар Ра Чу, *дѡћѣидѣр* Бе / *дѡѣ* Та, *дѡћѣте* Пе; радни гл. придјев: *дѡшѡ* Ву Пе Гр Ми Ти Ра, *дѡшла* Ву, *дѡшли* Оц; футур I: *дѡћѣу* Ду, *дѡћѣ* ѡн Бе, *дѡћѣ* Ву Р, *дѡћѣ* Вр.

Облици од *ѡтић* Вл Зе Ти / *ѡтићи* Хр / *ѡтрић* Та су свуда исти. За презент имам: *ѡдѣ* У Хр, *ѡдѣу* У; аорист је: *ѡѡк* Бо (С), *ѡѡѣ* Ло Пе Гр Л Мј ГЉ Р, *ѡѡѡсмо* Бо, *ѡѡѡшѣ* Ми Б Бо ГЉ Зе Ра Лу / *ѡѡѡшѣ* ВБ До; императив: *ѡтићѣ*⁹⁵⁶ Бе Гл Пе Ја Ду Вл Је Зе Св Ра Ри, *ѡтићѣте* Бо; радни гл. придјев: *ѡтишѡ* Ти, *ѡтишѡ* Ло, *ѡтѣшѡ* Ку, *ѡтишѡ* Та, *ѡтишѡ* Та, *ѡшѡ* Р, *ѡтишѣла* Ло, *ѡтишѣла* Ло; футур I: *ѡтићѣу* Лу.

За остале композите и рефлексе секвенци *-јт-*, *-јѡ-* в.т. 264 и нап. 622-623, а за *ѡзић / ѡзићи*, *ѡић / ѡићи* т. 112 д.

455. Поред *ѡнић / ѡнићи* (т. 171) и *ѡћи* Ри / *ѡић* Каш, обично је и: *ѡљѣши* (уп. Вук *СР* 806) Ум / *ѡљѣш* Зе Оц / *ѡљѣт* (т. 433 б). Међутим, глаголски облици мијешају основе и мијешају врсте: презент је у III, аорист и гл. придјев радни у I, а императив се колеба између ових двију. Исп.:

Презент: *ѡљѣгѣм* Ум, *ѡљѣгѣ* Љу, Ле, *ѡљѣгѣмо* Ум, *ѡљѣгѣу* Зе.

⁹⁵⁵ Пецо *ГП* 270.

⁹⁵⁶ Овако и у ИХ (Пецо, оп. cit., 152-153). Вуковић бильежи: *ѡтиди* (П.-Др. 71).

Аорист је: а ја се наднео Дур, днесе Бу Је, днесоше Лу.

За футур I издвајам само: однијете До, оннешете Ку.

461. Према -ѣ- у инфинитиву *љѣт* (т. 141) / *љѣт* (т. 296), у презенту и императиву је досљедно -м-: *љмѣш* Љу, *љмѣ* Бу Та; *љми* Вл Гл ВБ Гр. Ако се изузме акценатска одступања (в.т. 310), и аорист је као у књижевном језику: *љѣ* Пе, *љѣше* Ка. О факултативним ликовима радног гл. придјева *љѣ* / *љѣо* в.т. 177.

462. Инфинитив *почети*⁹⁵⁹ нема н, али га имају презент и императив (т. 266). О алтернацијама -чн- / -чм- и тумачењу инфинитивних ликова *пѣчмѣ* К, *пѣчма* Ар Крч / *пѣчма* По в. на истом мјесту.

За аорист су типични примјери: *пѣч(х)* ГЉ, *пѣчѣ* Ду Чу Лу / *пѣчѣ* Де / *пѣчѣ* До, *пѣчѣмо* Ра, *пѣчѣше* Чу / *пѣчѣше* Лу.

463. Пошто (-)живѣсти није у систему (т. 433 а), усамљено *живѣмо* Д (М) може да упути на трагове или импорте односа *живѣт* / *живѣм*⁹⁶⁰, *живѣт* / *живѣт*,⁹⁶¹ што је обично у сјеверној Херцеговини. Из околнине Трнова имам и: *шдлѣмо се* Де (М).

464. Мјесто *спѣсти* / *спѣсти* — *спѣсѣм* (Прав. 709; в. и Стеван. ССХЈ I 135) само је *спѣсит* (т. 433 в), који се, као у књижевном језику, мијења по VII вр.: *спѣсит се* Гр; *спѣсим* је ДБ, *спѣсиш* Ку, *спѣсимо* ГЉ; *спѣси(х)* До, *спѣсише* Чу; *спѣси ме* Ја; *спѣсили* ГЉ.

465. Нигдје се не мијењају аналогијом велари у 3. л. мн. гл. типа *пѣћи*, *стрићи*. У све три вјере досљедне су књижевне форме. Потврдама у т. 242 в. додајем и ове: *ѣкѣ* Дур Вр, *дѣѣкѣ* Бу До / *дѣѣкѣ се* Хр, *насијѣкѣ* Та, *ѣкѣ* Ле ГЉ Зе, *осијѣкѣ се* Љу / *осијѣкѣ* Ар, *пѣкѣ* Б Бр, *повѣкѣ се* Ку, *потѣкѣ се* Оц Ри, *расијѣкѣ* Вр, *сијѣкѣ се* Б, *ѣрхѣ* (т. 459).

У ИХ има и: *печу*, *испѣчу*.⁹⁶²

466. Различите су промјене гл. I врсте типа *рѣћи*, *утѣћи*, *сјѣсти*, *сре-сти* и сл. Гл. *рѣћ* / *рѣћи* / *рѣћи* претежно се мијења по III а *сјѣст* / *сјѣс* / *сѣс* / *сѣсти* по I врсти; *срѣс* / *срѣст* и *утѣћ* свуда остају у I. Исп.:

рѣкнѣм Ми Је До Сп, *рѣкнѣш* Хр, *рѣкнѣ* ВБ Ја Пе Ми До Ти / *рѣкнѣ се* Та / *нѣ рекнѣ* Р, *рѣкнѣмо* О У Де Кр До Чу / *нѣ рекнѣмо* Ри, *рѣкнѣте* Та Ри Ја Л Ку Ар Ти Вр, *рѣкнѣ* ДБ ВБ У Бо Це / *рѣкнѣ се* Љу Гр Л Де; са: *рѣчѣ* / *рѣчѣ се* Об, *рѣкѣ* Об Д;

сјѣдѣм Ло Пе, *сѣдѣм* Пе Л, *сјѣдѣмо* О Ја Де Ум / *сѣдѣмо* Де, *пѣсјѣдѣмо* Ја, *сјѣдѣ* О Та, *пѣсјѣдѣ* О Ја Крч / *пѣсјѣдѣ* Це; са: *сјѣднѣм* ДБ, *сјѣднѣ* По;

прѣсрѣтѣм Пе, *срѣтѣм* Ду, *зѣсрѣтѣм* Ду; *срѣто(х)* Р; *срѣти* Бр;

⁹⁵⁹ Белић *Ист.* II 13.

⁹⁶⁰ Д. Игњатовић, *Језик штампаних дела Јернина Филиповића францезачког писца XVIII века*, Библиотека Јужнословенског филолога 5 (1974), 137.

⁹⁶¹ Оука, *ор. cit.*, 109.

⁹⁶² Пецо *ГИХ* 152.

потѣкѹ се Ри, утѣч'е Ка, утѣкѹ Мј.

За презент гл. (-)пастѹ в.т. 278, а за облике *пѣнѹ, стѣнѹ* т. 444.

467. Глаголи типа *сијати* "не искачу" из II врсте. Тако је и окружењу. За прелаз у VI вр. зна источно крило штокавског дијалекта.⁹⁶³ Доследно је:

прѹсијѣм У, сѹјѣм Мј Је, уѣријѣм У, сѹјѣш Д, брѹје Ду, грѹје У, подгрѹје (= подѣрије) Ду, подсијѣ У, сѹје Св | сѹје се ДБ Ја Ар | сѹе Л | сѹје Је, сѹѣмо Л.

Аорист је: *зѣсмѹја се Лу, насмѹја се Вл*; гл. придјевѹ: *брѹѹ Ду, сѹјало се Ја Је; зѣгрѹјѣн До, непрѹсијѣна Ми, обрѹјѣна По, усѹјѣно Је; фѹтур I: брѹјѣху те док си жѹв Ду.*

468. Глагол (-)ткѣт Ву / (-)ткѣти ВБ има три обрасца промјене.

1) Влада новији, по VI вр., што се види из облика презента (а) и императива (б):

а) *ѹткѣш Це, ѹткѣ сеТа Ар, ткѣ се Л Це, ткѣмо Л, ткѣте ВБ, ткѣју Хр | ткѣју се Ар;*

б) *ѹткѣј Ти, ткѣј ВБ РА Це.*

2) За старији, по II вр., као је у Пљевљима⁹⁶⁴ и Вишеградском Старом Влаху (моје биљешке), имам само неколике потврде од православних у бз.: *ѹткѣ Кр; ѹтки / ѹткѹ У.*

3) У бз. забиљежио сам једном и *ткѣје Це (С)*, а то се може чути у ИХ.⁹⁶⁵

У ИХ⁹⁶⁶ и Пиви⁹⁶⁷ најчесталије је *чѣм, чѣш*; у долини Фојнице,⁹⁶⁸ као у ЈБ и СИХ, само *ткѣм*.

Аорист је *ѹтка Ри*; гл. придјевѹ: *ѹткала Це, ѹткѣло се Вр, ткѣѹ Ја, ткѣла ВБ Об Ра, ткѣле У Вр, ткѣло се У Кр Це По | ткѣло се Св; ткѣнѹ По, ткѣне гѣне Јѹ, ткѣно По | ткѣто Пе.*

Нико не говори *извѣинити* – *извѣинѣм* (в. *Прав.* 327) него: да *извѣинѣш Д Је Гл; извѣинѣ Вр Је | извѣинѣ Де, извѣинѣте Ум.* За семантичку диференцијацију *извѣинити* (VIII вр.) и *извѣинѣти* (III) нема ни потребе.

469. У III вр. -ну- је стабилно: *запрѣгнѹт Гл, крѣнѹт Ло, окрѣнѹ(ти) се Ум, опѣтнѹт (у вршају) Гр, подгѣнѹт Вл, подкѣснѹт ДБ, прѣкѣнѹт Бр.*

⁹⁶³ В. нпр.: Симић *Лѣвач* 414; Рем. *ЦШ* 348; П. Ивић, *Бѣлешке о биограчѣином гѹвѹру*.

СДЗб ХХIV 168.

⁹⁶⁴ Руж. *Пљевља* 150.

⁹⁶⁵ Пецо, *op. cit.*, 151.

⁹⁶⁶ Пецо, *ibid.*

⁹⁶⁷ Вуковић, *op. cit.*, 68.

⁹⁶⁸ Броз. *Фѹјн.* 173.

Основу на *-ну* добро чувају и гл. придјевни: *ддрнѓ Ло, изгинуло Ло, изгинули Је, крѓнѓ Ду, крѓнула Каш, лѓнѓ дрѓб ГЈЉ, окрѓнѓ Л, пѓгинѓ Ми, У, проћѓтнула се Ум.*

Тако је и у аористу: *бубну Де, вићну(х) ГЈЉ, дрѓкну(х) Ти, дрѓкнѓ Ти, дрѓмнѓ Лу, звѓзнѓ(х) Сп, јурнѓ Гр, клѓпнѓ(х) Зе, крѓнушѓ ГЈЉ, окрѓну Ло, окрѓну(х) се ГЈЉ, дрѓкнѓ се Пе ГЈЉ, окрѓнушѓ Дур, млѓтнѓ Лу, прѓхнушѓ Ра, пѓхнѓ Ти.*

За *-ну* < *-ни*- знају икавски и војвођански говори.⁹⁶⁹

Разумије се, *-нѓ-* је досљедно у презенту ових глагола: *дрѓмнѓм Лу, крѓнѓм Ло Де Ду, крѓнѓте Пе, одѓнѓ Чу, поглѓднѓм Пе / поглѓнем (т. 278 и 296), потѓгнѓм Ум, прѓслухнѓм До, трѓхнѓ (т. 226).*

Од потврда за императив издвајам: *запрѓгни Гл, окрѓни се Ло, окрѓнѓте Ум, поглѓдни Чу, трѓхни Зе.*

471. Неправилни гл. I врсте, кој означавају тренутне радње, прелазе у III. Факултативан однос *консонант / -ну-* у инфинитиву а обавезно *-нѓ-* у презенту потврђују: *дѓгнут Каш / дѓћ (т. 141), дѓгнѓм Ја, дѓгни Јбу; мѓкнут Сп / мѓћи Бр, одмѓкнут Св, мѓкнѓм Ја, мѓкнѓ Ку; смѓкнѓ Ку, смѓкнѓмо Ја, смѓкнѓто Ку, али: смѓкѓ Ку; пѓкнѓ (3. л. аориста) Ву, пѓкни Св Ти.*

472. Финитни и синонимни глаголи *метити* и *метнути*,⁹⁷⁰ истог коријена, имају различите промјене. Према њима стоји итератив *метати* у V. вр. Не опажају се било каква ограничења у географији ових јединица. Међутим, учесталост *метнути* је четири пута већа него *метити*. Исп.:

мѓтнѓш ДБ Јбу, мѓтнѓ Кр Оц Це По, мѓтнѓ се О дБ, мѓтнѓмо Мј, Зе, мѓтнѓ Јбу Л, мѓтнѓ се Јбу; мѓтнѓ (3. л. аориста) Ар Ум; мѓтни Јбу Гл Вр По; мѓтнѓ Гр Об, нѓметнѓ Кр;

са: *мѓтѓш Ло; мѓти Ло; мѓтла Об / мѓтла По, мѓтли Ву;*

и: *мѓћати (према: мѓћем) До, мѓћѓи Л, мѓћѓ О Та До, мѓћѓ се О ДБ Це, мѓћу се О; мѓтала Ду, мѓтала се Ти По, мѓтало се Бе; намѓћи, помѓћи (императив од *наметати, пометати*) Јбу.*

473. Мјесто *ноћиват* — *ноћујѓш* (по IV вр.) Та, обичније је: *нѓћат* (в. и Вук СР 424, 438) Де; *наћѓј Де; нѓћѓ Ум, нѓћали (по VI) Б Мј Бо.*

474. Туђице типа *интересовати / интересирати* ушле су у IV вр.: *гарантујѓм Гр, ѓнтересујѓ Гр Ву Л ГЈЉ Ра Ум, оргѓнизујѓ Бе.* Само сам једном, у околини Сарајева, чуо из војничког кода: *комѓндѓрѓј Ло (М).*

475. Примјери: *прѓрѓћѓвѓј (мј. прѓрѓћујѓ) Ра, пошѓтивѓ / пошѓтивѓ се (од *пошѓтивати мј. пошѓтовати*) О, дѓдѓје се (мј. млаћѓг дѓдѓја се)⁹⁷¹*

⁹⁶⁹ В. шире А. Пецо, *Глаголи типа крѓнити – крѓнем у српскохрватском језику*, ЈФ XXXV, 141-145; П. Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, 171-72.

⁹⁷⁰ Уп.: у Госпођинцима: *мѓтѓти / мѓтити* (Поп. Госпођ. 200); у Тришћу: *мѓтнѓти / мѓтнѓти / мѓтѓти* (Ник. Тришћ 425).

⁹⁷¹ В. Прав. 264.

Ри, *притиска* (од *притискати*) Та / *притискује* (од *притискивати*) Ти, — наговјештавају колико факултативну репартицију облика с прелазом из IV у VI вр. и обратно, толико и богатство лексичких јединица на тим семантичким пољима. За ове доносе потребна су минуциознија испитивања.

476. Проф. Белић (-)клат и (-)мљет класификује у неправилне гл. V вр.⁹⁷² Облици су им стандардни: *кдљѐм, кдљу; накла Мј, наклаше Мј; закдљви Љу*; тако и: *мѐљѐм Ја, мѐљу Је; мљѐло се О.*

477. Глагол *жѐт* има двије промјене — прву варијанту стандардне и аналошку. Исп.:

Презент: *жѐње Ло Вл / жѐње Ле, жѐњѐмо Ло Вл / жѐњѐмо Ле;*

са: *жѐњѐ До ГЉ Чу, жѐњѐмо ГЉ Чу.*

Императив: *жѐњи Ло Ле Вл; са: жѐњи Чу / жѐњи ГЉ.*

Гл. придјев радни: *жѐо Вл, жѐли Ло Ле ГЉ Чу.*

Обје форме су факултативне. Овако је и у Фојници.⁹⁷³

478. Облици глагола *дрхтати* су као у књижевном језику (в. потврде у т. 223, 240 г и 259); *дахтати*, међутим, може бити и у VIII вр. (т. 222).

Глагол *јахати* и композите имају стандардну промјену. Поред потврда у т. 271, имам и ове: *јѐт Об; изјашѐм Св, уђашѐм Ду / уђашѐм Д, јѐшеш Д, уђашѐш Р, јѐше Д, уђаха Ти; јѐши Лу; јѐо Вл.* Забиљежио сам једном у Кж.: *јѐши* (по VIII вр.) Д (М).

Од *тркати се* (поред: *трчат се — трчѐ се О*) презент је двојак: *трчу се* (по V вр.) ДБ и *тркају се* (по VI) Љу; радни гл. придјев је стандардан: *тркали се Љу О.* Поред *сркат — срчѐм Бе, чује се и: сркам; сркај ДБ.*

Забиљежио сам и: *ѐсли мирѐши* (по VII вр.) Ло мј. *мирише.*

479. Итеративи на -авати: *дават Ву Б / дава(ти) Ву, намотѐва(ти) и сл.* — ближи су промјеном стању у Фојници⁹⁷⁴ него у ИХ,⁹⁷⁵ тј. учесталији су у IV него у VI вр. Исп.:

вјѐнчаѐш Ле, даје Вл Оц Чу / даје ДБ / даѐ Крч / даје Ра, не даје Крч, дајемо Ву, дају Крч, додаје / додаѐ ДБ, забѐаѐ Ти, издрѐаѐ Ар, намѐтаје По, напѐмпаѐш Вл, напртѐаѐмо Ум, одмѐтаје По, одрѐаѐ Ра, не одрѐају се Је, подјѐбаје Вл, не познаѐм Об, прѐдаје Ву / прѐдаѐ До, не прѐдаѐмо Зе, прѐдају К / прѐдају Каш;

са: *зајѐбаѐ Б, избѐгаѐмо ДБ, повѐћаѐ Каш, познаѐм Об, прѐмѐтаѐ Об, прѐдаѐју ГЉ, разѐјаѐм Ле.*

⁹⁷² Белић *Ист.* II 25.

⁹⁷³ Броз., *ibid.*

⁹⁷⁴ Броз., *ibid.*

⁹⁷⁵ Пецо, *op. cit.*, 150.

У 2. л. јд. императива наставак је -ји: *не заједáји* Ум, *запродáи* Вл, *продáји* Ра / *продáи* Ду.

Радни гл. придјев је: *имáвѓ* Вл, *познáвѓ* Об.

480. Насупрот гл. на -авати, презент итератива на -авати свуда је у IV вр.: *дочѣкује* Крч, *загледљује* Де, *загрáђују* Ја, *зафáљује* Ја / *зафáљује* Вр, *зафáљујемо* Ја, *заштíћује* Св, *згуљује* Бр, *избáцује* Б, *искáшљује се* Ја, *испíћује* Чу, *обрáђује* Та, *повѣзује* Л, *притíскујеш* ВБ, *притíскује*ДБ, *пројдује*Вл, *урѣћујемо* ГЉ / *урѣћујемо* Крч.

У СБ и ИХ чује се и: *запиткíвáш*,⁹⁷⁶ *нарѣћуá*.⁹⁷⁷

О облицима из Кж: *испíћуá*, *прерáћуáј* Ра (М) – в. т. 475; *дарíвају* Оц (М) опстаје у пару *даровати*, *дарују* : *даривати*, *даривају*.

Инфинитивну основу чува радни гл. придјев: *дарíвѓ* Вл, *испíћуáли* Кр, *прекíвале се* плакáте Јбу, *притискíвѓ* Кр, *продуљíвѓ* Зе, *трефíвѓ* Сп, *трефíвало се* Сп.

481. Преплићу се облици гл. типа *кáпат* Ву Мј, *зíдат* Ду Д, *сúпат* Ло Ле Вл ГЉ Чу по VI и V вр. Исп.:

кáпá Ву Ло Оц, *зúдáш* Ле Ду, *зúдá* Ле, *сúпáм* Ло Ле Вл ГЉ Чу, *сúпá* Ло Ле Вл ГЉ Чу, *сúпáју* Ло Ле Вл ГЉ Чу, *узимá се* Ву О;

са: *кáплѓ* ДБ Ја Пе Бо Мј Вр Бр, *зíћѓш* Д, *сúплѓм* Ле Чу, *сúплѓ* Ле Чу, *сúплу* Ле Чу.

Арее ових форми се не виде; једино је *зíћѓм* учесталије у ком., што се може објаснити утицајем цх.⁹⁷⁸

482. Глагол *ѓмат* / *ѓмати* (т. 141 и 143), са два изузетка: *ѓмаднѓ* Це (С), *ѓмаднѓ* До (М), – остаје у VI вр.; *знáт* / *знáти*, поред VI и *знáднѓмо* Ву у значењу футура II, има и форме I а *дáт* / *дáти* још и III вр.⁹⁷⁹ Различиту учесталост образаца промјене потврђују облици:

Презент: *дáм* О ВБ Ле Р, *дáш* Вл Је Бр, *дá* Б ГЉ Лу, *нѓ дá* Гл Лу, *дáју се* Ле, *дáју*; *дáдем* (т. 305), *дáде* Ло Крч, *дáдемо* Ум; *дáднѓм* / *дáднѓм*, *дáднѓш*, *дáднѓ* / *дáднѓ* / *дáнѓ*, *дáднѓ* (т. 278);

знáм Ву О Та Бе ДБ Јбу Ја Пе Гр Ду Бо ГЉ Св Ар До Ра Сп Це Ум К, *нѓ знáм* / *нѓ знáм* (т. 320), *знáш* Ву О Дур Та Бе ДБ Ја Пе Ми Де Кр Је Р Ти Каш Вр / (*з*)*нáш* ВБ Бе Вл, *знá* О ДБ Бе Л Вл Ку Крч, *знá* се Ја, *нѓ знá*, *нѓ знáмо* (т. 320), *знáте* Гл Гр Ја Ле Је Вр По, *знáју* Ло Ле; *знáдем* ГЉ Св, *знáдѓш* Каш, *знáде* ВБ Ми По, *знáде се* Ти;

ѓмáм Ву Дур Та Јбу ДБ Ло Гр Ле Вл Об Зе Ти По, *нѓмáм* (т. 311), *ѓмáш* Ву О Та ДБ Ка ВБ Пе Гр Ле Зе Ра По, *ѓмá* Ву О Дур Та ДБ Ло

⁹⁷⁶ Броз., оп. cit., 174.

⁹⁷⁷ Пецо, ibid.

⁹⁷⁸ У цх. "skoro su uopšteni oblici zídēm – zídēs" (Пецо ГII 269).

⁹⁷⁹ Како се ѓ из даду (< дадáть) проширило на остала лица в. код Белића, оп. cit., 26.

Пе Мј Бо Оџ Ри Сп Чу Бр, *нѣма* / *нѣма* / *нѣјма* / *нѣма* О / *нѣм* / *нѣјма* (т. 311), *ѡмѡмо* Ло Ми Де Ра Це Крч, *ѡмѡте* Пе К, *ѡмајѡ* О ДБ Бе Ка У Ј Кр Б ГЉ До Оџ Ра Каш Сп Це Ум К / *ѡмѡју* Вр, *нѣјмајѡ* (т. 311).

Императив: *ѡај* Та Ја Је Пе Гр Ми Ло Ле Кр Ку Крч Бр По, *нѣ ѡај* ДБ, *ѡајѡер* (т. 411 в); *ѡѡдни* Ву Св;

знѡј, *ѡмѡј* (свуда).

Аорист: *ѡѡде* Вл Је, *нѣ ѡѡде* Лу; *знѡдох* Мј; *зѡјмасмо* Ра.

Гл. придејви: *ѡѡ*, *знѡ*, *ѡмѡ* (т. 172 в), *нѣ ѡѡ* Ле, *ѡмѡла* Вл; *ѡѡт*, *ѡѡта*, *ѡѡто* (т. 141 в).

Футур I: *ѡѡћу* Ку, *ѡѡће* Пе Ду, *ѡѡћѣ* Та, *знѡће се* Ја, *ѡмаћеш* Де, Ум.

483. Глагол *спѡват* (т. 141) мијења се као *пјѡват*: *спѡвѡм* Ло, *спѡвѡ* Бр, *спѡвѡјѡ* Ду; *спѡвѡјѡћи* Ду; *спати* – *спим* се не чује.

Од *зѡспат* Ло До, облици су двојакни: *зѡспѡм* Ум, *зѡспѡ* (по VIII вр.) Мј, н: *зѡспѡм* Сп, *зѡспѡ* Бр (по II); аорист: *зѡспѡ* (3. л. јд.) Ум; императив: *зѡспѡ* Ло Де Зе. Забиљежио сам у околини Трнова: *зѡспѡвѡм* Ду (М).

484. Од *врѣт* Ле ГЉ Вл, презент је, као у стандарду: *врѣ* Ло Ле ГЉ Чу, *прѡврѣ* Љу, али н: *врѣ* Ле Вл Зе. Забиљежио сам по једном: *врѣје*⁹⁸⁰ Чу и *ѡзверѣ* мѡсло мј. *ѡзаври* Зе.

Презент гл. *зрѣт* колеба се између III, IV и VII вр:

зрѣнѣ У Кр Мј, *зрѣнѡ* Ле, *сѡзрунѡ* Ле;

зрѣјѡ Ло / *зрѣјѡ* Чу, *сѡзријѡ* шљѡве О;

зѡзрѣ Л, *зрѡ*⁹⁸¹ ГЉ.

Радни гл. придејв је: *зрѣо* Ло Ле Вл Чу / *зрѣо* ГЉ Је, *зрѣла* Ло ГЉ / *зрѣла* Ле Чу, *сѡзрѣо* Ле Вл Чу / *сѡзријо* ГЉ, *сѡзрѣла* Ло.

Од итератива *зријѡвати*, *сѡзријѡвати* грађа за Бх. дијалекатски комплекс 36, 37 (116) има: *зријѡвајѡ*, *сѡзријѡвајѡ*.

485. О облицима гл. (-)пуста и дискриминантама *-ст-* / *-шт-* / *-ѡ-* / *-ѡ-* по вјерама и идиомима в.т. 256-258.

Глагол *слѡмити*, поред облика по VII вр.: *слѡмѡм* Де, *слѡмѡш* Де, *слѡмѡ* Чу, мијења се и по IV: *слѡмијем* ДБ, *слѡмије* Ле. Тако је и са *јѡмит* / *јѡмити* (= узети): *јѡмѡ* Де, *јѡмѡ* О; *јѡми* У Ле; *јѡмио* Ле Ти; *јѡмљена* Ку; али н: *јѡмије* Вр, *јѡмијѡ* Чу. Од итератива *јѡмљѡт* Д презент је: *јѡмљѡ* Ле Ду Ум Це.

Доследно је: *шѡтѡм* Ло Ду ГЉ Ум, *шѡтѡ* ГЉ Ку; императив: *шѡти* Та Ло Де Ду Об Д Чу / *шѡт* Об Зе; футур I: *шѡћешмо* (т. 79) ГЉ.

О распрострањању ликова *бѡчат* – *бѡѡат* / *бѡчати* – *бѡѡати*, *бѡѡѡм* / *бѡѡѡм* в.т. 253.

⁹⁸⁰ У долини Фојнице: *врѣѣ* (Броз., ор. cit., 173).

⁹⁸¹ Откуд *зрѡ* мј. *зрѣ* в. код Белића, ibid.

486. Значења и функције помоћних гл. су као у књижевном језику, али у облицима има одступања. За све фонетске линкове рад већ садржи потврде и тумачења; в. т.: за *бити* (*esse*) — 125, 181, 205 д и 312, за *јесам* — 54, 94, 97 (нап. 289) и 200, за *хтјети* — 75, 96 (нап. 281-282), 219, 223 и 264.

24. ПРИЛОЗИ И ПАРТИКУЛЕ

487. У облицима прилога, видјели смо у Фонетици (т. 62, 63, 92-94, 98, 112, 115-117, 156, 158, 196), огледају се готово сви фонетски процеси. Форме: *прђјетђс* / *прђјетђс* : *прђлетђс* / *прђлетђс* (т. 212), *ђзгђ* / *ђзгђр* / *ђзгђра* : *ђзгђ* / *ђзгђр* / *ђзгђра*, *ђзда* / *ђзда* / *ђзда* : *ђздђ* / *ђздђл* / *ђздђла* (т. 117), *прђја* / *прђја* : *прђје* (т. 120), - имају значај територијалних дискриминанти. Овдје издвајам само рјеђе јединице и оне с партикулама.

488. Прилози за мјесто: *ђмо* поред: *ђмо* (т. 156), *тамо-ђмо* *Каш*, *там* *ђ-ђмо* *Зе*; *ђсна*: *Ситник* је *ђсна*, *лијева*: *ђшла* *лијева* (т. 117), поред: *ђсно* ГЉ *Ти*, *лијево* *Ти* *Лу*, *ђсно- лијево* *Је*, *Улијево* *Оц*; *ђзвише* ГЉ, *ђнтра* *крђнем* *Де*, *нађнађ* (обично је: *нађађ* *Кр*) *Ду*, *ђвли* (= *ђвдје*) *Бр*, *ђзда* *Љу*, *неђкле* *Вл*, *ђндудђра* *Вл*, *ђтолон* (= *ђатле*) ГЉ, *ђрђмо* / *ђрђму* (т. 115), *ђблиђу* *Ра* / *ђблиђно* *Св*, *ђзда* *Оц* / *ђрђга* *Чу*, *ђниђе* *Љу*, *ђпринђсе* *ДБ* *Мн*.

Мјесто књижевног *нађоле* *Мн*, чешће је *ђни* (*ђтра*); забиљежио сам и: *нађђан* *Ум*.

489. Уз прилоге за мјесто радо се лијепе партикуле:

-*ј*: *тђј* *Ја* *Ле* *Де* *Ми* *Ду* *Б* *Вл* *Мј* *Бо* *Ку* *Зе* *Св* *Ар* *До* *Р* *Оц*;

-*је*: *тђје* *Вл* *Хр* *Ар*;

-*јна*: *тђјна* *Зе*;

-*јка*: *тђјка* *Ја*;

-*јкан*: *тђјкан* *До*;

-*јекан*: *тђјекан* *До*;

-*к*: *ђдик* *Ле* *Св*;

-*ка*: *горђка* *Ду*, *ђлиђка* *У* *Је* *Зе* *Ум*, *ђлђка* *Кр* *Вл*, *ђђђка* *Ду*, *ђђђка* *У* *Зе*, *ђђђка* *Зе*, *ђђђка* *Зе*, *ђђђка* *Вл*, *ђ-ђђђка* *Ар* *Ум*, *ђ-ђђђка* *Лу*, *ђђђка* ГЉ, *ђн-ђђђка* *Св*, *тамђка* *Ду* *Вл* *Зе* *Ум*, *тђка* *Ум*;

-*ка*: *горђка* *Вл*, *ђлиђка* *Чу*, *ђђђка* *Ј*, *ђђђка* *Ра*, *ђђђка* ГЉ, *ђ-ђђђка* *Лу*;

-*кан*: *горђкан* *Зе*, *ђђђкан* *До*, *ђђђкан* ГЉ;

-*кана*: *горђкана* *Је* *До* *Рн*, *ђлиђкана* *Ду* *Зе*, *ђђђкана* *Зе*, *ђ- ђђђкана* *Зе*;

-н: *двалѣн* Ка, *двалѣн* ВБ Б, *двалѣн* Б, *двалѣн* Ти, *двалѣн* Чу, *двалѣн* Ду, *двалѣн* Б, *двалѣн* Рн, *двалѣн* Ка Ти Рн Бр, *двалѣн* О Лу, *двалѣн* Ду, *двалѣн* ГЉ, *двалѣн* Ка, *двалѣн* Ти, *двалѣн* Ка;

-нѧ: *двалѣн* Ка, *двалѣн* Ву Бе ВБ Бр, *двалѣн* Вр, *двалѣн* Бр, *двалѣн* Бр;

-на: *двалѣна* Чу, *двалѣна* Зе, *двалѣна* Чу, *двалѣна* ДБ Ло У, *двалѣна* Ву ДБ, *двалѣна* Бр, *двалѣна* Крч, *двалѣна* Ка, *двалѣна* Крч, *двалѣна* Гр, *двалѣна* Ка, *двалѣна* Ка, *двалѣна* ДБ, *двалѣна* Ти, *двалѣна* Ти, *двалѣна* Зе, *двалѣна* Ти Бр, *двалѣна* Крч;

-не: *двалѣне* Сп;

-р: *двалѣр* / *двалѣр*, *двалѣр* / *двалѣр* (т. 117);

-ра: *двалѣра* Ду, *двалѣра* Вр, *двалѣра* / *двалѣра*, *двалѣра* (т. 117), *двалѣра* Вл,

Ја не мислим да је -*каре* у *двалѣ-каре* и сл. (т. 208) партикула него један од три излизана аломорфа гл. *казати*.

490. Прилог за вријеме: *двалѣ* Ар / *двалѣн* Д; *двалѣ* Сп; *двалѣ* (т. 303), *двалѣ-двалѣ* Це / *двалѣ-двалѣ* (мј. књижев.: *дан-данас* Љу) Рн; *двалѣ* (т. 80); *двалѣ* Вл; *двалѣ* / *двалѣ* (т. 240 и 262); *двалѣ* (= *скоро*): *двалѣ* једну врѣћу брашна Лу, *двалѣ* помилѣ ДБ; *двалѣ* У Кр Р / *двалѣ* Каш; *двалѣ* Ра Д Лу; *двалѣ* / *двалѣ* (свуда) / *двалѣ* / *двалѣ* (т. 284) / *двалѣ* (т. 226); *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* (т. 206); *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* (т. 221 и 271), али и *двалѣ* / *двалѣ* (у ЈБ); па му *двалѣ* брава заклаше Ло, крѣнем ја *двалѣ* брду Лу; *двалѣ* (= *откако*) Мј; *двалѣ* О Ка ВБ Гр У Бо Ду Кр К / *двалѣ* Ти, *двалѣ* Це / *двалѣ* Ло, *двалѣ* Дур Бе Б Вл Зе Рн Каш Сп Ум К, *двалѣ* Б По К, суперлатив: *двалѣ* Вр, *двалѣ* Пе / *двалѣ* Ра; *двалѣ* (т. 271); *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* Бо, *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* / *двалѣ* (т. 240 в и 262).

Мјесто *двалѣ* / *двалѣ* (< *двалѣ*, т. 112), обично је: *двалѣ* / *двалѣ* (т. 112).

Према перс. *двалѣ* (= *скоро*) чује се *двалѣ*: ма *двалѣ* сјело сунце Дур, *двалѣ* да *двалѣ* Љу.

О арсама форми *двалѣ* / *двалѣ* в.т. 120 а. Из Кж. је: *двалѣ* Каш. За суперлатив имам неколике форме с различитим акценатским варијацијама: *двалѣ* (уп. т. 411) Кр / *двалѣ* Бо Б, *двалѣ* Је Св / *двалѣ* У Каш / *двалѣ* Оц, *двалѣ* По, *двалѣ* Ра, *двалѣ* Ум.

491. На прилоге за вријеме факултативно се додају партикуле:

-ј: *двалѣ* Крч, *двалѣ* Гр Б Вл Мј;

-к: *двалѣ* Дур Б Вл Сп Крч, *двалѣ* (т. 284), *двалѣ* Ти, *двалѣ* Сп, *двалѣ* Д;

494. Функција везника јасна је тек у реченици. Наводим само рјеђе јединице а и оне које ликом или значењем одступају од стандарда.

495. Између временске и главне реченице мј. *чим* чешће је а: а сам ја скочио преко плаћа, где Л; а си дошд, (питао сам) јеси глдан Гр.

Исто је значење и ха: ха се измузе (млијско), никат фино није Д; ха једном привуци брдила, преклопи дпѣ другб Л; хд⁹⁸⁴га престанѣ, никат није рѣко да ми Је умрѣјет Ву.

Ово није Шкаљићево раставно хд (тур. *ha*).⁹⁸⁵

496. Допусни везник *премда* био је учесталији у Вука и старијих писаца.⁹⁸⁶

У околини Трстеника се изгубио.⁹⁸⁷ У бз. се чува у лику *брем*: мислио се о народу *брем* се бдрба водѣ Ти, ојѣни се *брем* теби није драга Ти.

497. Гдје је и откуд *вет* мј. *већ* в. т. 253.

За супротне везнике *него* / *вего* (према *већ*) в.т. 210; *нег* сам објаснио у апокопама (т. 159).

498. Лик *џа* најближи је значењем везнику *или* и прилогу *сад*: Нѣкат ѣмам жигдѣвѣ накије: *џа* у прсима, *џа* у стомаку, *џа* у глави, *џа* у лѣђима Р (М).

499. Турцизам *јѣ* у значењу *или* имају и православни и муслимани: турѣмо у кацу, *јѣ* у лонце Ле, натовари коња па у Јелеч, *јѣ* у Драче Кр (С); од југа, *јѣ* од запада Ти (М).⁹⁸⁸

Тако и *јали* / *јал* долази мј. *или*, али и мј. *јер*: ако се нѣко жѣнио — *јали* од родбѣнѣ, *јал* ти у сѣлу, *јал* нѣђе — нѣсили су се приноси Ти; *јѣ*мио сам кѣра *јали* вѣлкѣ-е шѣма Каш (М).

Забилежио сам по једном *али* и *јели* мј. *или*: Аустрија тѣ бѣла *али* је Турскѣ Чу; ако рѣкнѣ мајка *јели* бабо Ти (М).

500. Сви говоре *јербо* Ву Дур Кр Вл Мј ГЉ Сп Вр чешће него *јер*.

Обилежени везник *јербо* са *јер* има и Вук (СР263). Чује се и у ЈИБ.⁹⁸⁹

⁹⁸⁴ Акцент је у истој конотацији као у Левчу (Симић *Левац* 468).

⁹⁸⁵ Шкаљић, *op. cit.*, 294.

⁹⁸⁶ Стеван. *ССХЈ II* 874.

⁹⁸⁷ Јовић *Трст.* 156.

⁹⁸⁸ За *ја* знају и други говори. В. нпр.: Дешић *ЗБИГ* 275; Јахић *Босна* 504.

⁹⁸⁹ Јахић, *ibid.*

ЗАКЉУЧАК

501. Око вододијелница р. Неретве и Босне, у високој Херцеговини и јужној Босни, како показује ово истраживање, укрстила су се два дијалекта: млаћи (источнохерцеговачки) и архаичнији (источnobосански). Оба су штокавска и ијекавска, а према рефлексима група *st (*sk), *zd (*zg) и фонетским опозицијама у африкатском блоку први је још шћакавски и ћакавски, а други штакавски. Између географских полова тог подручја, у средишњем дијелу, укрштањем диференцијалних особина базичних дијалеката добивени су прелазни (мијешани) говори у Комској жупи и сјевероисточној Херцеговини. Лингвистичка анализа уз помоћ мултидисциплинарне показала је да је природа фонетског, прозодијског и морфолошког система условљена поријеклом становништва, њиховом вјером и геофизичким одликама терена.

502. Овакав дијалекатски пејзаж, зачет у предмиграционом, средњесрпскохрватском периоду, када су око вододијелница Неретве и Босне били супротстављени источнохумски (штакавски) и источnobосански (шћакавски) дијалекти, обликован је претежно у турском периоду. Данас овдје постоје четири говорна типа: ијешћ. јужnobосански, ијешт. бјелимићкозагорски, ијешт. комски и ијешт.-шћ. сјевероисточне Херцеговине. На карти бр. 5 плохе су им неправилне, претежно издужене, што је одбљесак граница средњевјековне источнохумске и босанске цивилизације, метанастазичких процеса и геофизичке природе терена. Снопови главних изоглоса матичних дијалеката прекидају се, с обје стране, пред Планином, а оне које се провлаче на југ или сјевер – стижу превојима између масива Иван-планине, Бјелашнице и трескавице. "Hercegovacki govorni tip"⁹⁹⁰ не сеже до р. Босне него до Бјелашнице и р. Бијеле.⁹⁹¹ Према томе, долина р. Железнице, на истоку, и превој између Иван-планине и Бјелашнице, на западу, нису ништа друго до комуникацијске вратнице, преко којих је вјерским погромима (т. 17), а касније и природним сеобама (т. 28) дошло до мјешавине базичних дијалеката у прелазним зонама. Зато је ијешћ. јб. претежно јб.; ијешт. бз. и ком. су претежно их.; ијешћ.-шт. сих. више је их. него иб. Лингвистичке чињенице се противе Шурминовој тврдњи (т. 44) и касније Белићевој тези (т. 35, нап. 125) о икавско-ијекавском супстрату у околини Сарајева.

503. Сви су ови говори прелазни. На прелазни карактер ЈБ и СИХ упућивао је Вуковић,⁹⁹² што се показало тачним ако се овај појам узима у значењу Пецове дефиниције (т. 9, нап. 9). Квантификације о постотку типичних особина матичних дијалеката у прелазним зонама су релати-

⁹⁹⁰ Вуковић Бх. *типови* 21.

⁹⁹¹ Вуковић, *ibid.*

⁹⁹² Вуковић, *ibid.*

вне.⁹⁹³ Довољно је да се неколико особина високог ранга два дијалекта укрсте на једном простору па овај постане прелазни. Примјер за ово су ијешћ. јб. и ијешт.-шћ. сих. Иако је у јб. претежно: *бардак*, *протабирџим* (т. 296); *бџмба*, *сламка* (т. 299); *шћене* / *сћене*, *звџсџењак* (т. 256); *брџтја* (т. 261), *пџје* (т. 263), *ћевџка*, *тјџрат* (т. 75-76); *мџјџр* (т. 100); у петак *би буди* свџдба (т. 448), а у сих.: *бардак*, *протабирџим*; *јџњици*, *мџмџци*; *штџене* (= младунче), *штџап*; *брџћа*, *дџџџем*, *ћевџер*, *ћџрат*; *мџр*; у петак *ће бџд* свџдба, — нити је јб. само ијешћ., ни сих. ијешт., јер се у јб. чује и: *џбрџк*, *прегледџам*; *мџмџци*, *дџпџиинџци*; *брџћа*, *дџџџем*; *борџвџница*, а у сих.: *јџрџца*, *ћевџка*; *шћџап*, *Рџпџишћџа* (т. 258); *дџјџ*, *ћџџџа*, *дџтјџерџли*. Примјер је на минимуму неспорних дискриминанти.⁹⁹⁴ Једне су одређене вјером (нпр. хабиџуал), друге односом мањина - већина (нпр. јекавска јџтовања), треће — временом насељавања (нпр. *шћ*, *џџ* мј. *шт*, *џџ* у сих.) или свим тим заједно. Прелазни говор је теренска реалност различитих могућности укрштања особина дијалекатског окружења. Сав је овај рад, у ствари, опис мијешања их. и иб. дискриминанти са властитим у вези са екстралингвистичким чиниоцима.

504. Унутрашњу разведеност ЈБ и СИХ показује компаративни преглед важнијих особина. Адстрат и миграције чине и преглед компликованијим од сличних за "чисте" говоре (један народ, један идиом). Забуне се могу избјећи ако се за поља, гдје може бити и "постоји" и не постоји", консултују потврде, карте и тумачења из овог рада.

⁹⁹³ Не мора говор чувати мање од 50% особина да би био прелазан наспрам матичног, гдје тај број изнад 50% (уп. Броз. *Диј. сл.* 5-6).

⁹⁹⁴ Брозовић (Ијешћ. 122-125) и Вуковић (ор. cit., 22-25) налазе више, али су неке спорне (в. т. 383).

Особина	Јб.	Бз.	Ком.	Сих.
1. изговор дугог јата	претежно двосложан	двосложан	двосложан	претежно стандардан
2. <i>пре-мј. при (<прѣ)</i>	+	-	-	-
3. вокалске дукције	изразите	умјерене	умјерене	умјерене
4. <i>же>ре</i> у през. <i>море</i>	+	+ (М) -/+ (С)	+	+
5. <i>ра<ре</i> у <i>расти</i>	- (С,Х) +/- (М)	- (С,М)	- (С) +/- (М)	- (С,М,Х)
6. <i>-ер- > -ор-</i>	-	- (М) -/+ (С)	-	-
7. <i>у > и</i> у през <i>будем</i>	-	+/-	-	-
8. <i>џ > ч:</i> <i>баџат / бачат</i>	-	+ (С,М)	-	-
9. јекавска јотовања	- (М) -/+ (С)	+/- (М) + (С)	+	+
10. јотовања у композитама са <i>ићи</i>	+/- (М,Х) + (С)	+	+	+ (М,С) +/- (Х)
11. * <i>skj, *stj > xñ, (čh), жч (žh)</i>	+ (М,Х) +/- (С)	-	-	+/-
12. свођење двају парова африкта на један	+	-	-	-
13. група <i>дн</i> у говору Муслимана	дн/џн/нн/н	дн/џн/нн/н	дн/џн/н	дн/џн/н
14. <i>м > н</i> у <i>пјесма</i> и <i>према</i>	<i>пјесма / пјесна,</i> али: <i>према</i>	<i>пјесма / пјесна,</i> <i>према / прена</i>	<i>пјесма / пјесна,</i> <i>према / прена</i>	<i>пјесма / пјесна,</i> <i>према / прена</i>
15. <i>-чн- > -шн-</i> у говору Муслимана	+	+	-	-
16. остаци <i>л̄</i> на непочетном слогу	+	-	-	-
17. изостанак секундарног дуљења	претежно	рјеђе	рјеђе	спорадично
18. квантите суфикса <i>-иште</i>	претежно кратак	кратак и дуг	кратак и дуг	кратак и дуг
19. природа акцента и квантитет у промјени личних заменица	<i>мѣне, мѣни</i> (обично), <i>мѣнѣ, мѣни</i> (ријетко)	<i>мѣне, мѣни</i> (обично), <i>мѣнѣ, мѣни</i> (ријетко)	<i>мѣне,</i> <i>мѣни</i>	<i>мѣне, мѣни</i> (обично), <i>мѣнѣ, мѣни</i> (ријетко)

Особина	Јб.	Бз.	Ком.	Сих.
20. тематско —е— у през. гл. I вр.	кратко (М), претежно кратко (С,Х)	претежно кратко	претежно кратко	претежно кратко
21. квантите 2. и 3. л. сг. аориста	кратак	кратак и дуг	дуг	кратак и дуг
22. Гпл на —∅	—	ријетко	—	—
23. ДИЛпл на —им	—	ријетко	—	ријетко
24. Г од <i>Мујо</i> , <i>Перо</i>	<i>Мује</i> , <i>Пере</i>	<i>Муја</i> , <i>Пера</i>	<i>Мује</i> , <i>Пере</i>	<i>Мује</i> , <i>Пере</i>
25. показна замјеница <i>mā</i> са <i>māj</i> мј. <i>māj</i>	—	+	+	+
26. историјски инфинитив	+	+	+	+
27. инфинитив <i>ријет</i> у говору Муслимана	+	—	—	+
28. <i>вѣлѣм</i> <i>вѣл'у</i>	<i>вѣлѣм</i> <i>вѣл'у</i>	<i>вѣлѣм</i> <i>вѣл'у</i>	<i>вѣлѣм</i>	<i>вѣлѣм</i>
29. имперфекат	—	—	—	—
30. хабићуал	+	инфилтрати	—	—
31. промјена гл. <i>ићи</i> у Муслимана	<i>ѣдѣм</i> <i>ѣћѣм</i>	<i>ѣдѣм</i>	<i>ѣдѣм</i> <i>ѣћѣм</i>	<i>ѣдѣм</i> <i>ѣћѣм</i>

505. Истраживање, а и компаративни преглед особина омогућавају, да се и у цјелини, и међу прелазним говорним типовима појединачно, и у њиховим везама са дијалекатским окружењем - уоче везе, сличности и разлике значајне за међудијалекатске односе и књижевни језик.

Најпре о унутрашњој диференцијацији.

506. Бз. је прелаз између их., иб. и јиб. са којима је и географски у контакту. Број оригиналних црта му је ограничен; у највећем броју примарних особина сачувао је одлике своје их. базе. То никако не значи да је бз. механичка мјешавина особина својих сусједа. Овај говорни тип је био, и сада је, аутентично крило их. дијалекта на сјеверу у које су, у новосрпскохрватском периоду, продрле неколике особине босанских говора. Интерференција траје.

Давнашњој промени *pa* > *pe*, на супрот ком. и јб., нема трагова, а остатак превоја *po* > *pe* у сва четири идиома је обичан. Јб. са иб. и јиб. највише повезују геминације и секундарно *x* у енклитичким облицима личне замјенице 3. л. пл. Обје ове особине могле су се, као адстрат, развити независно и у бз. у сличним друштвеним приликама. У пресјеку скупова око 70% примарних особина бз. су их. Такве су: рефлексн јата у дугим

слоговима, јекавска јотовања, *нијесам*, опозиције међу африкатама, рефлексии **skj* – **stj*, *-ep-* у збирним бројевима, Г од *Мујо* – *Перо*, присвојни придјиви *Мујов* – *Перов*, В именица типа *Даница*, наставци у замјеничко-придјевској промјени, *та* са *тај* мј. *тај*, прогресивна деклинација, редуциран имперфект...

Овакви су односи и у лексици, гдје се чује:

а) *вук* мј. *курјак*, *рамо* поред *раме*, *дрџ* или *трџ* = *дџбра*, *бурило* = дрвена посуда за воду (*брѣма*, *буца*), *кладница* = *штала*, *стаја*, *не море* / *не мере*, *стџпаница* = *домаћица*, *плѣжѣ* = пуже, *фџја* = мали пласт сијена, *ћурнѹ* = *чучну*, *шумѣр* = ниско растине;

б) *адет*, *бујрум*, *бѣзбели* = сигурно, *инсѣн*, *јабѣнција* = *странац*, *кѣл-дѣк* (у Шкалаћна нема) = крај свијета, *нѣјсе* = било како било, није важно, *мевлѣће* (у Шкалаћна нема) = *држава*, *хајѣѣн*, *цѣнѣѣза* итд.

Инфинитив без *-ти* је аутентична бз. особеност, тј. није адријатизам него лик настао редуцијама које су у ЈБ и СИХ изразитије него на другим странама штокавског нарјечја.

Мада нема идеалних граница међу дијалектима и говорним типовима, у случају бз. и јб. оне се јасније оцртавају, што је последица огромних прелома у морфологији терена и њихове припадности различитим државним и административним јединицама кроз вијекове. Граница између ових двају говорних типова чак се поклапа са границама српских земаља и Босанске државе у XII в. Овако стање нашао је и Пецо у западној Херцеговини (ЈФ XL 138, ГЗХ 14).

507. Јб. је периферијски говорни тип ијешћ. иб. И он је прелазан са 70% примарних иб. особина и 30% их. Иб. су: рефлексии дугог јаџа, резултати новог и јекавског јотовања, *идѣм* / *идѣм*, *нисам* / *нијесам*, *шћ* (*ћћ*), *жћ* (*ћћ*) < **stj*, **skj*, потрвене или нарушене фонетске опозиције међу африкатама, палтализовано *ш* и *ж*, *ро* > *ре* (*греб*), *ра* или *ра* > *ре* (*рѣс*, *врѣбац* / *врѣбац*); појаве затвореније артикулације вокала, *Мујѣ* – *Перѣ*, *Мујѣн* – *Перѣн*, хабиџуал, а их.: *-ep-* у *четверо*, историјски инфинитив, *Данице*, наставци старих тврђих основа у замјеничко-придјевској промјени, стандардна деклинација. Чују се и геминације, и облици *хи* / *хин* – *хим*, али они нису чести ни изразити као у јиб. Све су ове особине или архаичније (источнобосанске), или млађе (истонохерцеговачке), или новије (босанске), а већина је одређена вјером. Тако је само у Муслимана, или претежно у њих: *тј*, *дј*, *сј*, *зј*, *цј*; *дѣјѣ*, *брѣтјѣ*; *ћ* и *ћ* мј. *ч* и *ц*; *ѣ*, *ѣ* < *ш*, *ж*; *нн* (< *дн*), *н'н'* (< *дн'*); хабиџуал; ~ на непочетном слогу; *хи* / *хин* – *хим*. Међутим, ни Муслимани нису компактни, што је знак њиховог различитог поријекла (старинци, дошљаци). У говору Срба осјећају се различити периоди досељавања и степен адаптације према владајућем друштвеном слоју. То никако не значи да и међу Србима нема старинаца.

Свака подјела дијалеката и типова на поддијалекте и подтипове је релативна, условна. И у ијешћ. јб. могла би се вршити даља диференцијација на два подтипа (варијанте). На картама јб. архаичних изоглоса

видљива је концентрација ових особина југозападно од Блажуја, гдје пл. Игман притеже и одсијеца околину Сарајева од хаџићког краја. Сва моја грађа овдје показује да ни у старијим наслагама не можемо ништа друго наћи до аутентичне везе шћакавизам + ијекавизам у говору све три конфесије. Област јужно од сутјеске код Блажуја до р. Бијеле у трновском крају је данас шћакавска са штакавским клиновима у чистим српским насељима (Умчани). Могуће је да се овдје шћакавизам проширио на рачун штакавизма. Пошто у дијалектологији влада правило да "terene s miješanim pučanstvom valja priključiti dijalektu kojim govore Muslimani, dakle iješč. dijalektu",⁹⁵⁵ грађа са јб. терена условљава да се овај идиом посматра као јединствен прелазни ијешћ. говорни тип.

508. У Комској жупи и сјевероисточној Херцеговини су два говорна типа с великим бројем заједничких особина. Главна дискриминанта су им рефлексни група **skj*, **stj*. Комска жупа је штакавска зона, а сјевероисточна Херцеговина штакавско-шћакавска. У Муслимана и Хрвата преовлађују шћакавизми над малобројним штакавизмима; у Срба је стање супротно. Изјесне разлике постоје и у резултатима јотовања у композитама са *ићи*, боји вокала, вокативу женских имена на *-ица* и наставцима замјеничко-придјевске промјене. Вокатив *Милица* је цх. особина,⁹⁹⁶ а и наставке старих меких основа у замјеничко-придјевској промјени пренијели су номади с југа.⁹⁹⁷

Однос штакавизам : шћакавизам објашњава се подвојеношћу територија двјема државама у средњем вијеку, законом великих бројева у вези са миграцијама и међудијалекатском интерференцијом. Осим тога, шћакавизам у СИХ може се сматрати супстратом богумилске провенијенције, што потврђују историјске чињенице наведене у т. 17. а и микротопонимија (уп. *Рѣнѣшћа Ум*).

Напокон, Комска жупа је са свих страна ограђена природним прекама: кањон Ракитнице — Височица — Неретва са Прењом. Послије великих куга између 1813. и 1815., она је с југа и истока, примала номадске сточаре. Тако се могло десити да је цх. особина *Мујо* - *Мујѣ* прескочила Неретву или се формирала послвије 1404. када је Комска жупа ушла у састав старе Босанске државе. Комски говорни тип је ближи бз., али се од њега разликује промјеном именица типа *Мујо*, *Пѣро*, замјеном љ са ј, обимом лексема са геминатним изговором, фреквенцијом облика гдје *po* > *pe* и замјеничких енклитика *хи*, *хин* / *хим*.

509. Оваква дијалекатска слика коиндицира са демографском, тј. са метанастазичким покретима према Планини и ЈБ и са етничким слојевима. Односи архаизми — старници, иновације - дошљаци су реципрочни. У истом су односу конфесије — језичке дискриминанте. Пошто три народа живе измијешани вијековима, комуникација се интерференцијом

⁹⁵⁵ Броз., *op. cit.*, 168.

⁹⁹⁶ Пецо ЦХ 299, в. и ГЗХ 191.

⁹⁹⁷ Исп. Пецо ЦХ 299.

уравњава. Ако је дио Срба промијенио вјеру, није језик. Језички знакови (грађа) из ЈБ и ВХ и правила њихове употребе показују да је политички изум о бошњачком језику толика бесмислица колика је тумачење језичких феномена богумилским питањем. Ако оставимо на страну турцизме (у Вука: до 3700, у Шкаљића: 8742) којима је обогаћен лексички фонд на цијелом штокавском нарјечју, поједине националне дискриминанте, које нигдје нису апсолутне (у Муслимана: јекавска јотовања, етимолошко *x*; у Срба: два реда африката, $\tilde{}$ на иницијалном слогу), — више него другдје приближавају говоре ЈБ и СИХ књижевном језику.

510. Вањску диференцијацију, тј. однос ЈБ и СИХ према дијалекатском окружењу, илуструје такође упоредна табела распрострања и укрштања босанских и херцеговачких особина.

Општештокавска изолоса 10 (промјена двосложних мушких хипокористика *Перо / Пера*) је на граници српских земаља и Босанске државе у XII в. Од четири иб. особине (*sh* — *ch*, *sch* — *zh*) < **skj*, **stj*, остаци Ипл на -*им*, непренесени $\tilde{}$, изостанак дужења у слогу који затвара сонант) најужу има $\tilde{}$ на непочетном слогу; са њом је хабитуал, а обје се чују у стариначком слоју Муслимана у околини Хаџића. Иб. дискриминанта *sh* / *ch*, *sch* / *zh* из тузланског краја и од Саве код Брчког зауставља се на линији Подорашац - Врдоље — Умољани (у СИХ) — Јасен - Крупац — Сарајево (у ЈБ). Источнбосанске и југоисточнбосанске особине *ни* (< *дн*), *н'н'* (< *дн*), један рад африката и енклитике *хи*, *хин* / *хим* у ЈБ и СИХ немају исте арее. Југоисточнбосанско дуго -*е*- у презенту глагола I вр. може се чути и у долини Жељезнице. Десоноризација финалних консонаната повезује ком. са цх.; међутим, цх. краћи наставци у замјеничко-придјевској промјени не чују се у ком. Динарци који су допрли у ЈБ адаптирали су се домороцима изгубивши јекавска јотовања, имперфекат, /' / на пенултими у Гпл именица типа *син* и у 1. и 2. л. пл. презента глагола типа *имати*.

Све ово, а и друге резултате међудијалекатске интерференције, потврђују грађа, и анализа грађе у овоме раду.

Особина ⁹⁹⁸	Их.	Цх.	Бз.	Ком.	Слх.	Јб.	Иб.	Јуб.
1. Рефлекси дугог јага	двосложни +	једносложни +	двосложни +/-	двосложни +	двосложни +	чешће двосложни	чешће двосложни	чешће двосложни
2. Јекавска јогована	-	незнатне -/+	умјерене -/+	умјерене -	умјерене -	изразите -	изразите -	умјерене -
3. Вокалске редукције	-/+	-/+	-/+	-	-	-	-	-
4. -er- > -or-	није изразита	изразита	није изразита	изразита	није изразита	није изразита	- ⁹⁹⁹	није изразита
5. Десоноризација финалних консонаната	-	-	+	-	-	+	+	+
6. <i>нн</i> (< <i>он</i>)	-	-	-	-	+/-	+	+	-
7. * <i>skj</i> , * <i>stj</i> > <i>шл</i> (<i>čh</i>), <i>жћ</i> (<i>šh</i>)	-	-	-	-	-	+	+	-
8. Свођење двају парова африката на један	-	-	-	-	-	+	+/- ¹⁰⁰⁰	+
9. Остаци <i>Ипл</i> на - <i>шл</i>	-	-	+	-	+	-	+	-/+ ¹⁰⁰¹
10. Г: <i>Мује</i> , <i>Јовџ</i>	-	+	-	+	+	+	+	+/- ¹⁰⁰²

⁹⁹⁸ Податке за однос према дијалекатском окружењу користим из радова: Пецо ГИХ, ЦХ, ГП, Ортијеш; Броз. *Фојн*, *Ијешл*, *Јахлн* Босна.

⁹⁹⁹ Нема је у *Фојници* (Броз. *Фојн* 104), али се може чути у околини Тузле (Брабец Туал. 38).

¹⁰⁰⁰ Опозиција је укинута, али није свуда (Броз. *Ијешл* 141-142).

¹⁰⁰² У сјеверним говорима је *Мује*, *Пјерџ*, а у јужним *Муја*, *Пјера*.

Особина	Их.	Цх.	Ез.	Ком.	Сих.	Јб.	Иб.	Јуб.
11. Наставци тврдих осн. у замј.-придј. промјени	+	-	+	+	+	+	+	+
12. Енклитике хи / хин у говору Муслимана	ријетко	(?)	чешће	ријетко	ријетко	чешће	најчешће	најчешће
13. Историјски инфинитив	+/-	+/-	+	+	+	+	+	+/-
14. Презент од или	идем	идрем	идем	идем/идрем	идем/идрем	идем/идрем	идрем	идем
15. Имперфекат	+	-	-	-	-	-	ријетак	-/+ ¹⁰⁰³
16. Дугосилазни акценат на не-почетном слогу	-	-	-	-	-	+	+	- ¹⁰⁰⁴
17. Изостанак секундарног дуљења	-	-	ријеђе	ријеђе	спорадично	претежно	доследно	претежно
18. Акценат: голубеа	голубеа	гдубеа	голубеа / гдубеа	голубеа / гдубеа	голубеа / гдубеа	голубеа / гдубеа	голубеа / гдубеа	голубеа / гдубеа
19. Акценат: читамо	читамо	чдтамо	чдтамо	чдтамо	чдтамо	чдтамо	чдтамо	чдтамо / читамо
20. Тематско -е - у през. гл. I вр.	кратко	кратко	претежно кратко	претежно кратко	претежно кратко	кратко	кратко	претежно дуго

¹⁰⁰³ У сјеверним говорима ријетак, у јужним чешћи (Јахић, ор. сит., 486).
¹⁰⁰⁴ Може се ријетко чути само на Глашницу и у долини Жељезнице (Јахић, ор. сит., 580-581).

ТЕКСТОВИ

1. Пошли смо сйјена ја и отац ми да довучемо стоци. Имали смо кѣра добро добра. Имали смо са собом ловачку пушку. И наложили смо сйјено на сабне, на сабнице. И водили га. На један пут се-е кѣр закопѣ под један камен. Ми смо мйшљели да је нека куна. Отац мени велй:

”Барниде ти одал по тај камен.”

Ја сам барно дрветом, а он је гори угледѣ. Али, овако се-е смѣтала. Мало, знаш, па само леђа. Није видио главу, само леђа. Уфатио је рѣком. Она се-е изврнула и уфатила га-е за овај палац. Одма је зубе саставила. И није је стйо да пусти. Нѣси је преда ме.

”Ну”, каже, ”шта је-во?”

Кад је она неки задах пустила и(э) својй уста, ја нијесам видио на своје очи. Душа ми је стала била. А на очи нијесам читави сахат времена видио апсолутно ништа од тога њезина задах, отрова. Кој је белај био, не знам. Само то, док ме онѣ прошло. И отац је ту бацио, ту ласицу. Ласица била. Ја. И отац је бацио. И ђе се она под истй камен увукла.

Хѣлан Мѣхо (1812) из
Гѣрње Љутѣ, Калиновиќ

2. За вријеме старѣ Југославије, ка-смо ми чѣбани били, био један крмак, велики, ја мйслим тежак око триста килограма. И чѣбани су га видѣли. И рекли чѣбанима ђви ловци: ”Хајде, узмите кѣрове и натјерајте га на нас”. Било је лѣваца нешто велики брѣј. Наоружани, сваки до зуба. И стали су покрај пѣтока, водѣ. Љута се зѣве вода, ријека. А он није мѣгѣ никад на другу страну да иѣде. Толики је снйјег био, достизѣ је висинѣ, ја мйслим, и до једног метра. И он није мѣгѣ вет пѣтоком. А ђни су стали свйм кањѣном пѣтока.

Кад је нанишѣ ђн, ђнда су ђни пѣчѣли пуцат на њ. Па ђнај што-е тамо прѣви пуко, кад је упалио два пѣта, видио је није га укинѣ. Па ђндѣр је прѣшѣ за овога, па ђпѣт два пѣта. И ђн је крај њйѣ свйје прогѣрѣ, ја мйслим, ако се не варам, да је било најмиње брѣјно пѣтнес. Он је крај њйа прогѣрѣ свйје рѣдом нис пѣток. И ђвај чѣек што сјѣѣ ђвѣика, ђн је одѣзѣл ђпѣт прелѣтно преда њ, ваљѣда, са својм колегама, и вратио га на истѣ, на истѣ ловце. И ђпѣ су, и ђпѣ су ђни свй тако, као што су прѣви пут, учинили. ђпѣ су ђни рѣдом по два метка сваки на њ упали. И ђн ђпѣ прѣшѣ. Свака га-е погодѣла. Али ђндѣр је био ѣимни барут. Није био ко сада, овај, како га називамо, бездимни барут, него ѣимни. А ђн је био, мрѣз је, вет нйска темперѣтура, мѣре-ѣи била и до дваесѣт степенй. И био је, ваљѣда, како-е њшѣ пѣтоком, и по њему лѣд. А ѣлово га тѣкло и, ваљѣда, улазило пот кѣжу. Зрна. А даљѣ нйсу. И ђн је прѣшѣ у вр лѣваѣ гѣри. А ђвај чѣвек уѣз-е пушку и ђна два хйца, ђна барута у ону пушку.

Она пушка била још море бит турска. И ставио у њу она два хџа. Ондар дсеко гори комад велико(г) олова, шта ли. Или мџда камџн, шта ли. Натрпџ. И са(д), узашли уза њиву куд је он отишо и задбишо га извише. И ишо је све з дрвета на дрво, з дрвета на дрво. Није смио друкчиџ немју приџ. И с једнога граба, док је пришо ка-га море видјет, упалио-е на њ з граба. И доукли су га.

Хџлан Алија (1922) из
Горње Љутџ, Калиновџк

3. Бџгами смо мџгли укџсити по два хџ по ваџна сијена наџ двоџца. Дџбро смо стџјеџи биџли. Имали смо дџбру земљу. Само нам је била туџа земља. Бџгова. Па смо се тује заџркнули. Овај, двадесџт треџе гџд"не поџдио та мџј стрџц з бџгом земљу, с Чџнгиџ Алебџгом. И туј смо се џскопџли. Четџрес вџловџа смо дали за земљу, а џстала би нам цаџџ да се нијџсмо прџевариџли. Плаџтила би је држава у бџновима. Јџр, у другије џудџ џсто бџло кџ у наџ, али нијџсмо мџ поџдили. Мџј дали. Имали неџто гџтовџга нџвца, аустриџскије тије сребрџије, овај, парџ. И на стџ педесџт форџнти дали капару. И такџ се он залџтио и бџгами смо се џскопџли. Три-чет"ри гџд"не смо пџтили: прџдали мал, џстали дџжни бџнкама. Јџ сам се џскопрџџ неџкаџо. Подијџели сам се с поџкџјнијџм стрџцом. А он је до џвога рџта бџо дџжан, та ми стрџц. А јџ сам се бџо џскопрџџ. И дџбро сам стџјеџи бџо. Уџчи џвога рџта сам најјџчи бџо у сџлу са стџкџм. И са имаџем. Имџ сам дџле водџницу, мџлџн. Три виџтла сам... Сваџџ јџтро двџес кџла брџшна. Мџгла су ми чџљаџ рџнџти та пријџд. А џдикџ имџ јџдан мџлџн, четвџрти мџлџн. Чџтири каџсна сам имџ. Бџо сам уџчи рџта бџгат.

Бџзало Жџвко (1897) из
Вџлахоља, Калиновџк

4. И џдемо у Врховину на сијџло, на свџдбу. Ожџнио се чџск, онџ, мџмак, и јџ ишо на свџдбу. И кџџа-е ваџџ, сџљаџка кџџа. И туј се сијџло скџпило. Кџ свџдба. И јџнна- е сџба ваџџ. И мџј смо се сви натрпџли у ону сџбу. Пуџна. И џне прије, тџ ти не знаџ, земљџне пџџи су бџле. О-земљџ џне пџџи, зџданџ. Све земљџ. Велика пџџ, и ваџџ у нну сџџџ пџџ. И туј смо... Тџ је гџлџпџс. И туј, како се натрпџ џарџд, пџџџџа, пџџсна, мџмци, цџре. Ука, мџј-брџте. А ниџшта, најџдампут тџ прџломи се поџд. Она пџџ прџлџџе у маџџзу. Прџломи се. А дџли су двџје крџве, у маџџи. И јџсле. И тамџн је она пџџ трџџфила на јџсле, меџу крџве. Бџ јџдва кутџриџи крџве џталџ, ис тџ маџџџџ. А дџже се дџмџн из џне пџџи. Ниџшта се не видџи. Кџ-на земљџурџна, па се спџкло. Па кад је прџпало, тџ се-е дџџџ џнџ дџмџн. Ама јџдва кутџрисали џс тџ сџџџ. Тџ само јџнно прџџо другџџ. Нџмаџ, нџт пџџџ ни мџмак, ни цџра, ни штџ-е ко, ни каџо-е. Само тџ граџџ, граџџи, џзлазџ ваџни. И ваџни како кџџ џзлазџ, тџ је све побијџљџло. Нџма. Цџре би онџ прџје се напџдџри, набџлкани, наџшџнџкај, урџди. џџџ

хаљине обуци бијелѐ. То је свѐ од зѐмљѐ поцрњело, и од пра̀шине. Ма глупости то и при́чат.

Хаџић Омер (1911) из
Мјеховинѐ, Калиновик

5. Бџами, јѐсам. Ка(д) сам најприје вука ђчима видла... Ми смо — три нас бѐле — ѐле да ўжинāмо. Јā нѐкад вука нијѐсам виђѐла прије. Једна ми рђдица, једна најамница што-е кђд нас бѐла... А ђвце су нам дђли замāкле низ једну дубђдолину. Але да ўжинāмо. Ѐзвadle ђнѐ ўжине ѓс торбѐ. Нѐки гарђв, ђномо ђн, лѐжи спђред нас, накђ, чѐкā да му бађимо лѐба. И он скђчи ђд нас дђли. Ми нѐ видимо ниђе овађā ни козā. Скђчи он дђли. Како он скђчи, ѓ ми дђли. Ка(д) дђли, свѐ су вуци ра̀шерали. Двā вука. Ра̀шерало ђвце. А дђли, ниже нас, ђвцу једну при́т"сли и кђљу је. А јā, прије ме вук видио, јā нијѐсам мђгла ни авāза дāt. А ђне ви́чу, ачу: Ха! Ха! То је бѐло прије. А јā ни авāза. И ђндā сам ви́дла... ђнā најамница што је ў нас бѐла, ѓмала је шилѐже. ђнā-е кђ муāцер дђшла прђбога рāта кад је Швāбо бѓо, па Србија. Четрнѐстѐ. Па тђ-е било иза четрнѐстѐ, осāмнѐстѐ. Мђжда-е бѐло или прије — пѐтнѐстѐ. Јā. И нѐко јђј дāо шилѐже. И ђнā га зѓмила кђд кās. И ђнā нѐзино шилѐже двā вука при́тисла па га кђљу. Како смо ми пђплашили ђзгђ ни́ке, цуко је пђплашио, тādāј сам ви́дла да су ђни јāмили ђнђ шилѐже, један за прђви труп, а другѓи за задњи. И пренијѐли га преко ријѐкѐ ђномо. Ми нијѐсмо мђгле преко ријѐкѐ прѐћ. Та(ј) Тāтинац, свејѐдно, ријѐка Тāтинац. ђни су сāмо нѐга ђдмā спу̀штали и јѐду. Ми нијѐсмо мђгли прѐћ. Три дāна јā нијѐсам мђгла проговђрит. Толѓкђ сам глās изгубила. ђнђ прије би рекли: ако ви́ди вук прије чђбана, нѐ море, ђдузмѐ му авāз. Е тākђ-е тђ.

Јовђвић Ми́тра (1907) из
Бђжановићā, Калиновик

6. Чѐнгић Алебег з Борѓја занштѐ цуру у бѐга Мāревца. Три гђдине дāнā му је ѓскђ. И нѐ дā му је бѐг Мāревац ни́како. Нā тђ се Чѐнгић Алибег расрђдио па је књигу направио Бāју Лѓмуну. Сāзнђ је да је бѐг Мāревац ђтишђ у Цāриград цāру да свиђā агāлуке на āге, а на спā"ие тѓмāри белāјство, а нā неког нђвђ буљубаштво. И тāмо се забавио три гђдине. Кад^т се пђвукђ и(з) Стāмбола, а Чѐнгић Алибег, пошто му је није дāо, Фāту, он је нāслђ Бāја и Лѓмунa. Пђслђ је писмо и кāзђ свѐ у писму: да је ђтешђ, да ѓе се забавит.

И ђни су си дђшли у Мāрево, и ђплачкали бѐга Мāревца, и ўфатили бѐгову Фāту, зарђбили. И ђдвели су је. ђдвели су је преко Сутјескѐ, па преко Гāцка, па тāмо у Кђрита плāнину.

Набāsали су у Кђритима у јѐну кђлибу српску. И туј су прђшли и пђспāли су у Кђритим, у плāнини тђј. Пђспāли у плāнини, у шўми, у Кђритима. Налђжили вāтру и туј су пђспāли. Кад је, ка(д) су пђспāли,

Фата-е имала главу Басву на кољену. А на глави је била заврата капа, ис те заврате виђело се писмо. А Фата јамй онџ писмо. Кад заври, кад^т потпис Ченгић Алибега. Пише да с опљачка Маровцева, бега Маревца оцак, да-ј отишо бег Маревац у Стамбол, да дође Бајо и Лимун. Пошто му је нијесу, није дао, нек је водџ... А она је то писмо јамила, па је на неки начин себи у недра турила. А главу је његову подигла. Успјела је тако. Како он, безбели, уморан био, непоспан, она се извукла и она је отаљ побјегла.

Бјџала је ноћно док је дана, на пример, док је дан освојо. Набасала је на јенну колибу ђе домаћин нагонй овце на стругу а стопаница музе. Кад је она избрила њима, они су се зачудили. Она-е у свили и кадифи, и у злату залевена. На пример, на њџ свџ то било како-е ис кафецаза јамљена. Зачудили се. Тај, они домаћин, питџ:

”Шта си ти: или си вила утворица или си из горџ тичица?”

”Ни сам вила ни сам утварица, ни сам из горџ тичица, вет инсан ка њ ти, браће лијџепй.”

”Па откуд така ти?”

”Водио ме Баја и Лимун. Ја сам успјела. Побјегла. Спашавај ме, браће лијџепй. Ако ме спасиш ти, остџ честит довијека.”

Каже он онџ стопаници што музе стоку: ”Скидај онџ пџленгаџ!”

Ова брже скини. Области се, ти! Скидај! Онај, уведи је тамо у колибу. Скини је. Скинула-е она, обукла и ш њоме на стругу, а он да нагонй стоку да музе ова бегова Фата. Да музе стоку. Дрџнава, у онијем дрџњима.

Утоликџ Бајо и Лимун и тридес Црногораца. Каже:

”Прође ли овуда Маревцева Фата?” Овај, бива, јена прође овуда не-позната ђевојка, Маревцева Фата.

”Давно је прошла. Их!”

”Куд и камо?”

Они ти промакни. Фата бегова остани ту, ко-тога домаћина. Тај је домаћин држй ко-себе мјџсец дана. Не смије никуд^т да макне. Куд гџд макне, мисли Бајо ђе и Лимун задра, на пример.

Након мјџсец дана он је ну јамио и довео-е у Мареву. А дошџ-е бег на опљачкану кулу ис Цариграда. И ондар, кад је он дошџ, а није Фатџ нашџ, сазнџ-е свџ, шта је и како је. А избйо је, овај, домаћин с Фатџм, довео му је. Он му је даџ тадај, на пример, реџемо — то је њйово право било бекскџ, реџемо — дао му је четџрес кметџва, томџ за награду. Четџрес кметџва му је даџ. А знаш шта су кметџви? То су читлуци, је ли? Тако-е.

Е онда, шта ђе бит? Ондара он питџ ну, отац: ”Шта ђеш ти, Фато, да ти дам?” Каже: ”Хџдеш ли да ти трајим муштџрију да-т удам?” ”Нећу”, каже. Ја. ”Ја сам сирова. Него имам овџ писмо. Дај ти мџни могућнос и дај ми калауза да ја идџм цау у мџџџему, у Стамбол. У

Стамбол, у меџему ће суди цар.” Ја, овај, ће суди цар. То-е турска рѣјеч, на примѣр, рећемо. Је ли? ”Да ја ово писмо однесем.” ”Даћу ти ја лако.” Данне јој калауза и данне јој трџак и он њу одведе у Цариград у меџему ће цар суди. И она уљегне тамо прет цара с њијем писмом.

Кад је то цар видио шта-е то направљено, њндар је он послѡ пашу и тридесет дѣлѣја с њиме. Он је свѣ смѡко Ченгића плѣме. Свѣ-е посмакѡ тај паша кой је дошѡ и(з) Стамбола. А јѣнна ханѡма била нѡсѣћа, с опрошѣњем. И она је ѡдила ту нѡћ кад је он смѣцѡ. Рѡдила дијете. А свѣ је смѡко мѡшко, само жѣнску, женскадију ѡставио. Она је дала Цѣганки то дијете. А њме јој бѣло Ченгија, њ нѡј. И, ѡ даље ѡстали Ченгићи по томе ѣтету. ѐ тога ѣтета сѡ-су бѣзи Ченгићи. А ѡнѡ-е посмакнѡто свѣ прије бѣло.

Пањста Шабан (1913) из
Кѡтинѡ, Калиновѣк

7. Довѣрѡ сам свѡкудѡ, глѡдан бѣо, јадан бѣо, у току рѡта. У нас се кѡже мухѡцер, ѡзбијеглица, како ѡнеш. Дрѡги те гулио. Рѡдио сам данас мѡжда зѡ кило жѣта. Дрѡги ме гулио, дѣрѡ ме. Мѡрѡ сам пѣта(ти) ѣцу, ѡблан. Умријѣше ѡ(д) глѡди ѡблан. Ја сам рѡчунѡ да ѡикад нѣћу ѡмат у свѡјо кѡћи хлѣба. Е тако сам бѣо виш ѡбијѣен, зѡш. Изгѡрло, ѡбла, свѣ. Немѡ се.

8. Ми с кѡсама кѡсѣмо. Мѡрѡш ѡмат кѡсу, тѡ(ј) приѡбор нѣзин, је ли: кѡса, водијер. Нѣко кѡже чѡтура, али водијер. Ми кѡжемо чѡтура што се нас тиѣ, ал нѣко кѡже водијер. Чѡтура, водијер — то се нѡсѣ да се глѡди кѡса, зѡш. Дѡбро. То-е завршѣно сѡ тијем, с кѡшевѣнѡм. Е ѡндар ѡмају жѣнскѣ. Оне грѡбѣ. ѡмају грѡбље, вѣле, кѡље. У нас се кѡже кѡље, ѡнѡ сијѣнскѡ бѡш кѡље. Подвѡци под ѡнѡ навѣлак, зѡш. И нѡсѣ оне то. И то ти је и ѡѡва тѡ, рѣцимо, дѡжнѡс, зѡш. Док се свѣ сѡвѣе у великѣ плѡсте, зѡш, зѡиеш зѡ зѡму.

Тѡцѡк Мѡхо (1909) из
Јѣзера, Улог

9. Јѡ ѡтишла. Хѡј, каре, чѡсом у шталу, мѣтни кѡњу тѡмо. Јѡ доѡћѡм ѡзгѡр сѣјѣно кѡ(д) се звѣјѣзде вѣдѣ. Кад ја поглѣну, кѡ скрѡзи горѣкан... Ако се вратѣм, дршѣм ко прѡт. ”Реѡ!” ”Штѡ-е?” ”Дѡ-виш што су вѡци клѡницу развѡлли!” Карѣ: ”Кѡку клѡницу?!” ”Дѡ видѣш.” ”Ајде”, карѣ. ”Јѣси ли затвѡрила?” ”Затвѡрила сам”, реко, ”вратѡ.” Хѡ ја. Он јѡмио кѡлац, а ја долѣкѡ да поплашѣм вука. Ћѣ ѣмо ми, нѡз двѡе, ѡбити вука! И ја ти бубѡм у вратѡ, а дршѣм, плѡчѣм. А ѡн гѡри кѡлац држѣ. Кад ѡни ѡтишли. ѐтишли ѡни. Ми по клѡнци, нѣјмѡ хи. ѐтишли. Кад јѣдан млѡдић, ѡсмет Кѡлѡнѣја, што си у ѡсгѡ нѡћно, запјѣвѡ ѡзгѡр. ѡшѡ цѡри и поплашио хи. А да ѡије нѣгѡ бѣло, нѣ бѣсмо ѡишта ѡшли. Свѣ би

11. Ја, једнога. А једанпут сам отишо у дивојарце, у планину. Кад наједампу(т) сам опазио ниже мене међеда. Сад мени није међед инте-ресантан, да ја убијем међеда. Ја волим убит јарца. А нема јарца.

Ка(д) се јарац помодлио з другу страну, међед се поплашио и на јену, вако, косу. И ја сам се заокренџо за један камџен. Са-ће он изић на бријег. Па ми изиће на бријег, да ми се не отколута нија стијене, знаш. Кад ја виђо, кад ја погледак, кад оми јарац на једну стијену више међеда. Али ружно-е ту. Шта сат? Мога би сић до нега онди ако не види. А међеда доли. Кад ја, овај, погледа, ка(д) други се међеда помодли. То им, ономџе, омијем мали... Па једна точило овако, она рупа куд је вода ишла, п(а) она овде... Оно пасе неку траву, бирка, она два, а оми један све горе близу мене. Ја потџнем из гарубина на јарца. То овај ловачки гарубин, управ гарабин, ловачка пушка су пет метака. Ја. Потџнем. Видим, ја сам нега иза плџке. Јарац поскочи по стијену. Хоће ли вамо? Нема га. Кад ја глџдам доли, јарац лџго, а овај међеда^т све се примичџе јарцу одоздала. Пушка-е пукла. Он не зна, ко планина, не види он мене. Мени стао контро што ја не могу до јарца. То давно било прије овога, знаш, то било већ за вријеме старџе Југославије, не сада. Онда слџбодно било бит колко хоћеш. Ја потџнем онога међеда. И ја нега потџнем, а он се раскриви, оми мањи. А то-е био дијете, мџче лџтошње, ранџо, од оне мџчке. Па се уфати кри(вити), а она долџе па њему. Па кад углџда мене скрџз оздад, па виџе: Ха, ха, ха, ха! Ја потџнем. Таман мени, потџнем, погодим нега. Закурла се и он нија стијену. А јџпе на ону другу. И ону обалим нија стијену. Ондар ја идџм, сићџм до јарца, некако изверџм се, спушћим пушку на њ. Оне јарац оми јџш маљо жив, али не мере. Јамим онџо јарца те некако превучџм на другу страну, направим, распрџмим, у русак зџиџм онџо што могу, што не могу носит — оставим. Сам сам био. Нијесам имџо друга ниједног. Био ми друг реко да ће доћ, али није дошџо.

И тако сам ја то вџче дошџо, доми тога јарца.

Шурковић Лутво (1904) из
Оцака, Бјелимићи

12. Кад сам ја и један комшија били мали, чџбани смо били, чували смо говџда, па смо изјутра поћерали раније говџда у шуму. То-е било при пројџу. Дошли смо. Хај, карџмо, џџе ћемо да и гџнимџо да нам је лакше данас, да пуно не скаџемо за говџда. Каже овај комшија — зџве се Сали Бурек: "Хајмо, кае, доле Нџрџтви да и гџнимџо, па ћемо им помало нешто окрџсат. Тако нск се забављају око нас. И ми ћемо добро проћ данас." "Хајде."

И огаље ми поћерамо говџда. Доћерамо и до Нџрџтвџе. И ту је један газ, гази се вако у лџтна дџба, гази се Нџрџтва. И тамо преко онога газа има једна ливада. Тамо су из Гапића чџбани. Доћерали и оми овџце и тамо чувају овџце. И говџда има тамо са оним овџцама. И ми код Нџрџтвџе доћерали говџда. Каже мени овај Сали^х Бурек: "Ја ћу се сат попет на

ово дрво да окрешем. И нека нам говеда овде нека брстѣ." Хај, добро. И он се попео. Ја бѣдим онде. И он крешѣ оно дрво, а његово једно јуне — те(к) га је пустио у говеда, и није га прије пушћо у говеда него тај дан — и оно јуне дође. Вако-е једна ливадица д-оње Нерѣтвѣ, и она међа како-е Нерѣтва ископаља ону земљу. И она ј(е) Нерѣтва изашла според онѣм међѣм овамо. И оно му је јуне дошло одуда на ону Нерѣтву да пије водѣ. А он се побојо да му оно јуне не угази у Нерѣтву па да га не однесе. Он мѣни вичѣ с онога дрвета: "Хусо," каже, "врати ми то јуне! Са-ће скѣчит у Нерѣтву па ће га одније(ти) Нерѣтва." Ја му кажем: "Како ћу га, бѣла, вратити? Подлашиће се од мене." "Неће", каже. "Хај ти нега врати!" "Не смиѣм", реко, "бѣгами. Оно ће скѣчит у Нерѣтву и однијеће га." Велика Нерѣтва бјеше у пројеће. Курла она Нерѣтва од брда до брда, што ми кажемо. Па река ја: "Шта ћу му?" Каже: "Дођи полако за њега па га повуци за реп." А ја — сјѣтио сам се шта ће опѣт бит. Ја полако послушам нега, дођем д-онога јунета. Оно пије воду. А ја уфатим за онѣ реп, а оно јуне скѣчи једно пет метара амамо у ону Нерѣтву. А почѣ Сали Бурек да кука: "Куку јему!" Било му име, онѣм јунету, Крилава. Женско-е било. "Ај, куку мѣни, моја Крилава! Ај, куку мѣни, моја Крилава!"

А онѣ чѣбани с ону страну чују да неко плачѣ и неко вичѣ нешта. И они како су погледали у нас, они виде оно јуне ће га носѣ Нерѣтва на до. И они свѣ гледају то. А он брже-бѣље сађе с онѣг дрвета, па дол поред водѣ оба потрчимо да видимо да-л-ће га неђе принијет крају. И ми дол потѣци, дол крај Нерѣтвѣ. Нема га бѣгами. Отишли за једно стѣ педесѣт метара крај Нерѣтвѣ. А онѣ чѣбани виде да ми иђемо крај Нерѣтвѣ и трајимо га. И они нас дозивају онуда. "Ено га", каже, "бѣлан, доле у онијем јехама. Уставило се."

Ми дол потѣци крај онѣ Нерѣтвѣ, потѣци, ка дол међу онѣ јоке, вода га нанијела и вако му главу углавила међу двѣје јоке. И она га Нерѣтва засукала вако, оно јуне грца, скѣром се удушло. Није се још удушло. И ми брже дотрчимо туј. И шта ћемо? Не моремо га кутарисати. И брже за ону сјекиру и ону једну рачву удри, удри. Осијечемо ону рачву и онда оно теле уфатимо за уши и извучемо га вамо на сухо. Извучемо га из водѣ. И онѣ ти Салих почне — загрлио оно јуне — почне га љубит: "Благо мѣни, моја Крилава, ка-те ја спаси, ка-те ја живу спаси!" Е, нејсе, тако извукли, смјали се ми касније како-е то свѣ се одиграло.

Куртовић Хусо (1930) из
Дѣлана, Бјелимићи

13. Свѣ смо то ми... Није није радио на послу. Сѣлак нема ни посла нит има земље. И ми смо то некако радили: те ткала ја ћилиме, те ткала онѣ... Свашта. Нешта и продавали и тако смо живѣли. И тако смо и ћѣцу имали. И ондал, бѣгме, тако свѣ: девѣрај, ради, девѣрај, ради, ткај онѣ ћилиме и, бѣгме, зајмасмо мало. Мало почѣсмо ово. Ово је свѣ узето, то доли. И њива. Ово, свѣ смо ми то узели. И то није био на послу.

Бѣгани само ради. А ради и дан и ноћ. Ми би умјели, ујтру пијевци

пјевају, а ми нисмо још заспали. Тучемо оне драхе. Застри прѳзор. Купуј бвце па кољи, па месо осуши па продаи. А вуну прерађуј. Носи у Мостар по дваде кила вунѳ, па оббј, па ткај оне ћилиме. А нема, онда ћилима није било, знаш. Па продаи, мбј брте, по Јабланици доли, по Сарајву, по Коњицу. Ено ти стана. Баѳила га ћеца сада.

Хѳѳић Аиша (1921) из
Разина, Комска жупа

14. Како? Фино бѳгме. Отићи ено гѳри у стијене па-е наћи у-нијем хомарима, па ш њѳм буди док се додиѳ, па ѳпет тако, па док се догѳворѳ некад. Па се доведе, па седмицу дана не смијѳ гледат у њу. Не смијѳ. Крие се ѳ тебе до свадбѳ ко ћавѳ од крста. Крие се.

Свадба старинска будѳ. Људи се ѳскупе, сазовну се. Коњи. Свадба кад је, свѳтови, коњи идѳ, коњеници, свѳтови. Неће будѳ хѳ толико, будѳ по дваес ѳ пет. Зависѳ од могућности домаћина. Јес. Ја сам ѳшо у Невѳсиње некол"ка пута, ѳ с коњима, и прес коња. Ја. Јес, по свадбама. Ујутру кад се устанѳ, била трка. Мѳтнѳ се кѳчија и ондара се сравни ко ће тркат". Да му се дѳручак ако хѳће. Потѳку се. Однесе кѳчиу, кошуљу однесе.

15. Има, брте, сам сусрио се с међедом, а јесам и су шеснѳс вукѳва. Јес. А нас је било седам-ѳсам. Ето. Ишли, брте, ми ѳз Бијѳлог поља ѳздапа до планинѳ, носили дѳхан. Био ти је даица, Ибра. Имали смо трѳе коња јѳш. Али капа расте. Бѳгами ка-смо ѳ угледали, мјѳсѳц је ко дан. Нѳћ је била. Али цаба-е. Нас је страћ било. Али, бѳгами ѳд нас побјегли су. Било нас је седам-ѳсам. И било трѳе коња.

16. А бѳгами најпрен шарвале сѳшвенѳ и гуњици. Па ондара се поста у моје дѳба раша, капут ѳд рашѳ, капут онѳј, чакшире. То-е сѳкнѳнѳ одијѳло. И није давно постало овѳ. Ја знам и у нас најпрви је Хусо купио капут, то-ви танки. Фѳс већинѳм, хѳпанци већинѳм, овѳ пусалаши, ѳпутњаци. Пусалаши се звѳли. ѳдѳ и у Сарајво, отићи у Високѳ... ѳт кожѳ... Дѳбри су ѳпанци били. ѳбојак и чѳрапе на ноге ко-е ѳмѳ... Ако-ј ѳмѳ шлапе... Мѳије дѳба били су напрешњаци. Ја, напрешњаци. Ја, ѳво дѳвле, сѳмо ѳзгар. Ко-женѳ није било: ѳпанци ѳсто, ѳпанци ко-ѳура, старинска, сѳмо ѳзгар. Ко-женѳ није било: ѳпанци ѳсто, ѳпанци ко-ѳула. А онѳ до паса што-е, ја, сѳкна, како ли-е рѳкнѳте. Онда се и звѳла коѳула.

Елезовић Хусо (1914) из
Рибарѳ, Комска жупа

17. Једна жена ѳмала једно дваес коза. И долазио међед гѳри у козе и расплашио хѳ. Козе долетѳ кући, а међѳда јѳрац ѳт"снѳ низ једну велику шѳму, дѳле према Ракитници. И дошле козе, нема јѳрца. Дошла ѳна по мене. Ајмо га тражити. И ѳтишо сам ти ја са њѳм тамо. Јамно сам кѳра јали велика-с шѳма. И низ једну шѳму, наћѳмо јѳрца у једномѳ долу под

једнијем кладама закопа̀на. Пџла га љзио. Закопџ га у земљу. Пџла га љзио, а пџла он закопа̀. И џнда трџбам ја да добави се комџсија да виџди да-е стварно љзио меџвџед ја̀рца. И због чега држава-е заштџт"ла меџвџеда? А џнда држава што меџвџед направи штџту, то држава платџ. Ја сам ја̀рца свџзџ у жицу за рогове и џднио га на јџдну стџџјџну и и(з) стџџјџна га џбџесио до̀ли нижа стџџјџне да га не мере меџвџед до̀фатит. Свџзџ га го̀ри. И меџвџед је до̀шџ џдма џну вџче да би га дџгџ, али га није мо̀гџ дџгнут, него-е свџ ба̀цџ... Баш је комџсија глџдала то данас. Ба̀цџ-е вџлике ка̀мене џзга да би га обџрио. И џнда џвај вла̀сник ја̀рца по̀вукџ го̀ри жицу, извукџ ја̀рца и комџсиа је виџла да га-е меџвџед у̀био. На̀правили за̀писник и ја̀рца свџ платџ чо̀еку.

То толико̀ ти мо̀гу ка̀зат како се до̀гџ"ло.

Шпа̀го Йбро (1916) из
Ка̀шиња, Ко̀мска жу̀па

18. Бџловџ сам два̀ пута тџфуса. Бџловџ сам ја̀, Йбро, кат си тџ слџужи. То сам бџловџ прџви пут. Бџловџ сам дру̀ги пут сад кат су партизани кренули џвуда̀. Они су до̀нијели, џни су... Бџло-и је тџфусара̀, ја̀, колко го̀д хо̀неш. Ниџеси мо̀гџ сачу̀ват. Вџлики је брџ џвџе бџловџ од такџ вџлики бџловџа. Мбра̀ш му на̀ и со̀бу. Тџ у јџдној со̀би, џни у дру̀гџ. И такџ. Пнда на̀ онџм по̀јаду није се мо̀гло то срѐди, рѐцимо, да се заштџтитџ. А ма̀ле су ку̀ћице џје биле. Са-су ма̀ло вишѐ. Та-су биле ма̀ле ку̀ћице. Али, мо̀рали су се и тџфуза̀ри да смџестџ нѐђе, зна̀ш. Мо̀рало је. Вџлики брџ љу̀ди.

До̀биџ се ва̀тра. Ва̀тра, ва̀тра, ва̀тра неко̀лко дана̀, џнда ка̀сније и нѐ зна̀ш ништа, разџмијџш тџ. Сла̀бо љшта зна̀дџш. Од вишѐ ва̀тре џпанџе ти свџка̀ дла̀ка з гла̀ве, ко̀сџ. Е-ва̀ко̀ само џстанџ, ва̀ко̀. Два̀ пута-е то мџни џпало. Порџсте, порџсте ка̀сније.

Шпа̀го Мѐхо (1903) из
Ка̀шиња, Ко̀мска жу̀па

19. Ма̀цињ Ха̀мид, два̀ес прџво го̀дџште, шџсет и чѐтри го̀дине. Ни́мало, ни́мало шко̀лџ.

Ја̀ би нѐму свџ причџ: и шта̀, и ка̀ко, и ку̀д, и свој до̀живља̀ј, и свџ. Па нѐ зна̀м шта би ти причџ. Ни́кад се прѐпадџ ни́јесам. Што̀ џу се прѐпадат ка-не по̀бјеџ џд мене? Само сам се ја̀ џџџ џнога̀ што нѐне џд менѐ по̀бјеџи. Што бџеџи — то̀г се ја̀ нѐ боим.

20. Јара̀не мо̀ј, сиџџли се, пџва̀ се, ша̀ли се. Свџ мо̀гуџе се ра̀ди, џно што ва̀ља. Йма̀мо Ба̀јрам, љма̀мо сиџџла, љма̀мо та̀кије теџџџџџа̀ фѝније, прѝсто̀јније. Ша̀лимо се, пџва̀мо, свџ мо̀гуџе. Ја̀. Весџљимо се.

21. Нит ми је до̀кту̀р нѐкције у̀дарио. То-е ма̀хнитџштиња. А ни́кад бџловџ ни́шта ни́јесам. Па шта̀ љма̀м? Не́ма̀м ма̀ло: јучџ сам се ро̀дио, а шџсет ми и чѐтири го̀дине.

22. Она је мене зидетла колко је могло: и ногам, и рукама, и језиком. Ма лутила ме болан. Знаш шта-е налутит? Кад се жена ражљутї, то-е, значи, има-на рїјеч зїст. Ја.

23. Па то ти је већинџм било како ти родитељи одредѣ, једног онџг времена. Нѣ да ти се оженим, ве-џклѣн џн хџѣ, па-е тї волио — не волио. Јѣс му брїгѣ. Нѣкакав сџј глѣдали... А данас јџк. Ђни сџми и уговѣрају и девѣрају.

Маџић Хаџид (1921) из
Дубџчана, Коњїц

24. Ја пошџ јеннога џѣрава и сџката да џженим у Хѣрцеговину. Кажѣ ми јѣдан што брїс:

”Бї ли џтишџ у Хѣрцеговину?”

”Би ако би ме дџ смрти брїџ.”

Кажѣ мѣни:

”Брїјаћу те док сам жїв.” Дѣрво ме Рагїић кажѣ: ”Ја ћу те брїја, Ђбиде, док си жїв, само хџјде у Хѣрцеговину, ожени нам џвогѣ Ђмера Крупалију из Дујмовїћа.”

А јѣ крѣнѣм ш њїме у Хѣрцеговину тѣмо преџ свџѣга равнџга Загорја, па дџћѣм Хусу Крѣху:

”Мѣраба, Хусџ!”

”Мѣраба!”

А лѣжї му жена на пџстелї. Јѣ, кажѣ:

”Да га љко стїџо, нѣ би га џвде Ђбид Вїлић дџвеџ да џжени.”

Кажѣм јѣ:

”Дџбро, јѣ ћу љћи џвдѣле.”

Нѣјма нѣ да љзбїѣ. Нџсї хѣрѣр и врѣху. Мѣтала тѣмо џвцама и кџзама.

”Хџћеш ли, бџна, што си рѣкла? Ђво, јѣ сам љзїшџ ш њїме да га џженим. Нѣма љїкогѣ, него сџкат у јѣну. Ђма сѣстру.”

Кажѣ:

”Сѣчекѣј мѣло.”

Јѣ се пџбојџ сѣби да ме нѣ убију Врховљѣни.

”Хѣјмо”, реко, ”у Глѣа, у нѣнѣ тѣмо.”

Ђма Цѣвлѣнуша нѣна. Тамѣм.

”Ал дџћу у двѣнѣс сѣтї па ћу те вџдїт за Поље, и за Чѣстѣљево, и Врховине, и Зѣлумїће.

Каже она:

"Немђј само раниѐ."

"Дђбро", реко.

Крѐнѐм ја. "Хајде, ѐмере, устāj!" Каже:

"Кудā?"

"Да идѐмо."

Кад ђстђ он мѐни спāвајући. Јāмйм ја... Снйјег дђ врата. Крѐнѐм тамђкā. Еј, еј, ѐмере! Нѐма га. Кўку, јѐс пђгинђ! Мйлиција ће ме притвђрити. А она плачѐ:

"Ўј, кўку ти је мѐни! Кў-ће мђј бāбо?!"

Кāжѐм ја:

"Шўти, снā, шўти, ћўти!"

ѐна пошўће, ā ја:

"О, ѐмере, о, ѐмере, о, ѐмере!" А ђн горикā нā Трескавици, нā Бари:

"Штā је болан?"

"Хајд āмо!"

"Нѐ смијѐм. Јāмиће Цѐкман пўшку па ће ме ўбит."

Плачѐ млāда. Дђћи ѐмер. Снйјег пāдā. Јђј, кўку ти је мѐни! Кў ћу? Идѐм ў Поље у Бйбѐ, тамђкā, па нђћйм.

"Мāлā, ймāш ли мāло хљѐба?"

"Нѐмам."

Тўрила у лѐвāк да пѐчѐ. Сāчекāj. Пђтурила малѐхна цурйца шћѐнлу пђд ноге да видй је ли јђј печѐно. Хђроз^с пјѐвā. ѐмере, скāчи!

"Хајде, млāда, сā мнђм."

Па ў Љутў у Мўја Бубли́на. Нāћѐм Пашанина брāта.

"Дāj ми, бђлан, ћѐбе, пђгинуће пред Трескавицѐ ми млāда."

А ђн мѐни га скиде з бѐшикѐ.

"ѐставићу ти га код свāсти: или Нўрѐ или Пашанѐ."

"Дђбро", кāже.

Јā крѐнѐм пред Трескавицѐ. Ймђ сам јѐдан кђлāч пāпрењāк.

"Млāда, мђреш ли тй, па ћемо разнђктат свѐ трос? Само ђвде ћемо йзгину. Нйкāко."

Зāvрати нђге, овāj, дймије до кўкђвā, зāгази снйјег. Видио сам да ће прѐћ пред Трескавицѐ на Пољйце. Еј, прѐћо вамђкā. Кўку ти је мѐни! Да ли ћемо дђћи јѐно? Хђћемо. Ў нег мѐтѐ нђга дѐсно й лијевў. А ја:

"ѐмере, ѐмере! Само зā нама."

Ја за њом, она пред мнџм. Мијењамо се ја и она. На Пољице дођемо, оборимо низ Узлум.

У село смо дошли.

“Еј, ево младе, добре младе, како га-е шћела. Милй аллау!” А сестра му плаче. Каже она:

“Хајд у кућу!”

Хоћемо, хоћемо. Тамо дочекали нас: јели и пили, више ђву причу завршили.

Крүпалија Абид (1922) из
Дүјмовића, Трново

25. Јесам се сретџ, јесам се срйо. Јесам ја јео лџба у шуми. Нџшто џекџ за кола. Па сам јео лџба и џне срйјемуше, џнџ цвйјет, џнџ што расте по шуми па се да јџсти. Она дйвља тава, зџве се срйјемуша, знате. Ја сам тџ вакџ трџџ седећи. Једџм. Имам чанак кајмака и сира, једџм, кад нџшта нйже мене доли по-џм једнџм потоку чомпџља. Кад погледџм, кад међед нйже мене, нџма ко до-нџ штџле. Уфатила мене јака зйма. Међед. Сйкира је код мене, али сам сам. Дубок поток, нйђе нйкога. Ја наједанпут... Он све нџшта трајйи, чорутџ, рџвй, неку траву трајйи, рџвй, једџ. Помало једџ. Вйћџ ја. Е нџма, мене уфатила зйма. Ја сад мџрам алакнут па шта бџде. Јамйм сйкиру. Онџ џнди један пањина сува, ја у ону: бџб! Не џштрйм, нег џнйм. Бџб! А међед сйну, мџј брате, а ја џнда: Хо! Подјеже. Све џне буквиће савйја, џне танке. Бјџжй, брате. Гџлемо грдило. Јџз, џгами.

Кџњић Лџубо (1903) из
Лџдйћа, Трново

26. Е, брате милй, свјџскй џнй рџт првй што-с бйџ, знџш, па џтац ми џтишџ у рџт, па бйџ у рџту. Нйје ми дошџ, мајка ми умрла. Па, џгами, џнда, брате милй, бйјџше јџнна жџна удџвица а џн удџвац па-с џзе. Ал џпасна жџна, маћџха, брате, ко маћџха. А, милй брате, дане, гџдине — нйкад прав нйси мџџџ бйт. Тџ да ти рџкнем код нџ. Нйкад, брате дрџгй. Па прџвеџ и вџлику патњу, знџш, вџлику, вџлику. Ако нйси дџнио дрџва, нџма рџчак, нџма, брате. Еле, живиџ такџ рџћи џемо док с-мџџџ. Нџка ме трајйи да му чџвам јџнце. Мџло и сирџмаштво, а дрџџџ й маћџха нйје дџбра. Па сам џнда, те нџгди и чџвај, те... Ма волио сам се ја, џблан, најес; мџни нйје нйшта на дуњаљуку било ко најес-е. Нџ да, брате, а нџма, а и нџ да. И нџма, сирџмаштина. Па џнда, милй брате, прџвеџ тџ неџколко гџдйна, џнда нџзинџга брџта џтишџ у најџм. Знџш што-с најџм? Па дџвџт гџдйна. Па најџм дџвџт гџдйн йдџм кџћи. Е џнда, мџј брате, дошџ агйран. Еле, и чџвам џнда козе. Увечџ џџгме нџ бијџше неџколко хй. А прйје су неџколко нзјелн вџци, двйје. Јџ дрџва најџ сабйрџ. Нџма кџћи.

Дрва донијет. Изјели вуци двије козе. Ја мислим јопѣ њ онѣ су, мајку му. Вратио се тражит. НѠн.

Мѣхмедагић Хасан (1913) из
Гáја, Трново

27. Овде су Ѡни нашли, затѣкли јѠш тѣ Влаѣ. Нијѣсу Ѡтишли. Остала била једна цура, било дванѣс гѠдина. И она-е долазила Ѡвде код нас, а удáта-е у Лѣдиѣе. Из Требѣчаја она удáта у Лѣдиѣе. Из Требѣчаја она удáта у Лѣдиѣе. И наске питá, гѠре за Врати́ма неká јѠа ѡмá, бѠга питáј ко́лко, питá да ли је тá јѠа јѠш тѣ у живѠту. Ѡнá за Врати́ма. Кажѣмо: "Јесте." Кажѣ: "Наске је ма́јка три рѠдила пѠд онѠм јѠхѠм ѡ овá дѠба." Куп^ило се, ко́сила се трава. И кажѣ: "Зáмотáла нас ѡ онѣ прејине, прегаче, ѡ онѠ ткáне ко сáд Ѡвѣ кецеље ТѠ-е Ѡд вунѣ ткáто па ѠнѠ ѡмá напричјед, ѡмá позáди. ТѠ сте виђѣли ако сте били у КѠњци, у ПрѠзору. НѠсѣ можда ѡ садá, не знам. Ѡна кажѣ: "Зáмотáла нас ѡ ону прејину и дѠнијела Ѡвде кѣћи." И она кажѣ: "Ка-су на́ши Ѡвде досѣлли, деведѣсѣторо гѠвѣдá су доћѣрали ѡз Јањѡнá. Свá била бијѣла, свѣ једнѣ длáкѣ. Ни́су ни црна, ни шарѣна, ни зелѣна, него свѣ пѠтпуно бијѣла". Кажѣ Ѡвде — Ѡвѣ се ѡйве зѠву пѠткуњице — уфáтио-е, бѡва, мѠј Ѡтац Вукáшин и КѠста, рѠђак му, и Нѣћѣљко, Ѡногá Нѡколѣ син што сам Вам причѠ долазио Ѡвде, и Ѡн — уфáтили да Ѡру. А ѡ нас се пријѣ Ѡрáло с Ѡнијем рáлима. Не знам да-л сте чѣли кáд за тá рáла, дрвѣнá рáла. А Ѡвде су дѠшли да Ѡру с плѣгом. Па Ѡнѡ вѠлови нећѣ, јѣрбо кад Ѡру ѡ ралу, не идѣ-нѠм брáздѠм, идѣ Ѡрáнем вѠ. А Ѡнѡ вѠлови не ѡмиу, нећѣ брáздѠм, па Ѡномѣ правѠм вѠлу стáвили призуу нá рѠгове, па КѠста вѠдио Ѡногá прѠвѠг вѠла а мѠј Ѡтац Вукáшин гѠнѡ, а Нѣћѣљко дрђѡ за плуг. Ѡна ѡм показѡвала како се с плѣгом Ѡрѣ, з дрвѣнѡм. Дрвѣнѡ плѣг бѡло. И она ѡм показѡвала како се, кажѣ, Ѡрѣ з дрвѣнијем плѣгом.

МѠјевић Рáде (1914) из
Пендѡчићá, Трново

28. Са жѣнѠм, јѣ ли, садáна нијѣ мѠгѠ ниkáко се да кутáришѣ. КѠнтро вáзда ш ѡйменá била, кѠнтрала. И садáна Ѡн, штá ће ти, знаѠ тáмо на неkáј ѡйви свѠјѠ да ѡмá јáма. Јá. И сáд је он ѠтишѠ тáмо да Ѡрѣ, а рѣкѠ нѠј: "НемѠј ми донѠсит ѡжинѣ дáнас." Нијѣ ни пѠдне ни близу, а ѣво ти не — пѠмоли се са ѡжинама. А Ѡн ти тáмо лијѣпо масѡро ону јáму - ѠнѠг грáња пѠметнѠ пѠ нѠј. И пѠнио неку дѣку, *ѡмбуљу, штá ти јá знаѣм и прѠстрѠ пѠ-нѠме грáњу. И како ѡгледѠ ну, прићѣрѠ вѠлове тáмо блијѣ онѣ јáмѣ. И она око Ѡнѣ дѣкѣ, ѡмбуљѣ, штá ли је бѡло. "НемѠј, бѠна. Ёто, кáљаве ти нѠге", кажѣ, "закáљáвѣш ми тáмо тѣ дѣку." А Ѡна зайгрáј се па скѠчи, а ѠнѠ грáње пѣкни пѠд нѠм, па мáче ѡ јáму. Јá.

И ништа, пѣшнá он вѠлове и кѣћи. НѠн доћѣ, ћѣца крмáучу: Ђѣ-е, бáбо, мáма? Ђѣ-е, бáбо, мáма? Ђѣ-е мáма? Мáјка, нáна? Јá. Цѡјелу нѠн,

каже, не увлачѐ језика у уши, не прѐстају, свѐ: Ђѐ-е ма́ма? Ђѐ-е ма́ма? Куд је ђтишла, ка-ће доћи? И мѐни досадило, и ујутру ти он јамља́ше штрик, и ја́ми јѐдан бѐрач, крошњу — како б́ило — и иђе та́мо да-е ви́ди: ако бу́де жи́ва, да би је до́вео ђѐци. И та́ко прѐмислио, онда́ра да он гла́вѓм прѐко свијѐта, а да она ђстанѐ ко-ђѐцѐ.

Та́мо над ону́ ја́му спу́шћи ону́ крошњу; спу́шћѓ, спу́шћѓ, кад нѐшта за́тегне у крошњи. Кад он извуче, како ће гѓри на вр да извуче те́ ја́мѐ, кад^т на́ткучи се, кад кажу́ нѐки ђавѓ, цин, шта́ ли, у крошњи. И он ђтијо да га повр́ати, да истрѐсе ѓпѐт, а до́ле он: "Немѓј", ка́же, "чѐст"та ђу те ђстави́т. Нѐшто међу на́с долѐће. Била су нас четвѐрица, нѐ зна́м шта би́ с ѓније, а ѐво ја ђстадо. Међу ногама бра́дата а на прсима му́дато. И ѐво ти ш́нап. Ја́ и́дѐм у ца́рску ш́ѐр. Ни́ко-е излијѐчит нѐ мере него́ ти с ѓвијѐм ш́напом. Ка дођѐм, ѓшини је и завичи: И́злази! Ја́ ђу иза́н, а она ће ђстат. А бѓгме како зна́ш гѓди се и да ђстанѐш чѐстит." Ја́.

И бѓгами та́ко и́ б́ило. Е та́мо он ти лијѐпо ђдѐ у ту ца́рску ш́ѐр, а он ти, је ли, од ка́фанѐ до ка́фанѐ и чу́је: обѓлла-с ца́рска ш́ѐр. И тра́жи-јѓ-лијѐка и код хѐћима́ и до́ктурѐ, и свукудана, а лијѐка нѐма. И он се изгѓвори́ нѐђе у ка́фани: "Е ја́ би је мѓгѓ излијѐчит." ѓдма́ нѐко одлѐти та́мо ца́ру. Ца́рскѐ те́ слугѐ долѐти, ја́ми га и ш́ њим та́мо. И та́мо до́шѓ, али рѐкѓ му ца́р: "Ако је излијѐчиш, вјѐнча́у ти је за жѐну. Направи́у ти ви́лу као и у себе, и бићѐш ми мурса"и́бија." И бѓг ти даѓ, ђдѐ он та́мо.

Кад ѓтвори́ ѓну прѓстѓрију ђѐ-е она та́мо, кад она пут њѐга, псѓје, сѓје, нѐ зна́ се шта нѐ ра́ди. Он до́чекѐ на врати́ма па-с ѓшинѐ ѓнијѐм ш́напом. "И́злази!" — ка́же ѓномѐ ђавѓлу. "И́злази!" "Е до́бро, иђѐм ја́ сад у кра́љеву ш́ѐр, али немѓј, да се нијѐси прѐварио. Ёто, мѓгѓ си чѐстит ѓстат ако-с умно. Немѓј та́мо да долази́ш да ме дираш. Ако дођѐш, на мјѐсту ђу те прѐкинут." Само пу́хнут и прѐкинут га. И наредѓо се, и садана ѓздравила, и вјѐнчѓ-е, и ви́лу му направи́о, и ђѐцу прѐвѓ. И тѓ свѐ б́ило, али кли́нац, обѓлла кра́лева ш́ѐр.

И садана чуѓ кра́љ да-е та́ њѓгов зѐт излијѐчио њѓгову ш́ѐр и нѐмило бла́го даѐ да му спрѐми́ тог зѐта не би ли њѓгову ш́ѐр излијѐчио. И бѓгами садана ца́р ѓбѐћѓ, је ли, кра́љу да ће га спрѐмит. И сад нѐма тѓ. Али садана шу́ва како му је рѐкѓ да ће га прѐкинут ако га бу́дѐ та́мо доћ изгѓнит. И, овѓј, ѓтишѓ, али смѓслио се шта́ ће, ка́ко ће. Ајде, иђѐм, па на бѓжѓ изгѓбал — шта бу́дѐ. Ја́. До́шѓ та́мо, је ли, и ѓпѐ с ѓнијѐм ш́напом, и́стѓ ко и ѓна ца́рска ш́ѐр, је ли, на́кѓ ко ђавѓ у њѓј. Ја́. Те ѓшино́. "И́злази!" "Јѐсам ти рѐкѓ да не долази́ш?" "Ма ѐно ѓна́ из ја́мѐ, бѓлан, изашла па тра́жи и мене и тебе, па до́шѓ сам да ти ка́жѐм да бјѐжѓмо из овѐ зѐмљѐ. Нѐма нам ста́нка у овѓј зѐмљи." "Па куд, ка́ко?" "Нѐма нам ста́нка, него́ у мѓре, у дѐнис." Ја́. И он сину ѓтален у мѓре. Како та́мо, ви́ше ни́кад ѐмо. Дѓбио код кра́ља злѓто, ѓд овѓг ва́мо. Е та́ко.

Ра́мић Ра́мо (1909) из
Брђана́, Коњѓц

29. Све то ја знам. Славило се-е док је било старина и вакат, свак је све редом своје славио. Сад ми славио — ја ко Магазин — ми славио Светога Димитрију. То је осми једанести. Онда Шиници славе Светога Николу, а Лјопури исто славе Светога Николу. Дувњаци славе Јована, Јовандан, овј Берибаци. Ето, то ти је ђ-тије нашије...

Слави: увече, ђчи славе, припрѣми се, ујутру дођу гости, жегу се свијеће, изнесеш један колач. Ваљда да ти је то познато. Он је ишабан, са некијем залијепљен истијем тијестом, ша̀ре су тамо метуте по њему. То стопањица средњ, скува њ они који тако — ми га зовемо долибаша — који је у кући стари, та за столом, њ он преломѡ та колач, и пољуби се, и руча се. И то ти је све слава. Ето тако.

Е Божић се прослава. Осижек се бадњаџи, то су растовѡ ти били, и наложе се на то ђгњиште. Брав се натакне: свињу, ђван, нејсе, на ражањ. Испече се уочи Божића. И ујутру дођемо, и то један другѡме пријеђемо, честитамо, ручамо, пријеђемо један другѡме. И тако, ето ти.

30. Имали смо у кући четерѡс шѡс ђсѡба. Ми смо живили у једној великој заједници. Имало нас је у кући четерѡс шѡс чланѡва у једнога домаћина. Имали смо ђгрѡмну стоку: по триста ђвѡѡ, по стѡтину козе, по тридес-четерѡс говѡѡ и коња. Тридесѡт другѡ смо се подијѡлили напола. Два брата била, подијѡлили се напола. Имањима смо имали, добро радили земљу, стоку продавали, од стѡке се бранили пореза, ђстаѡлије ствари. Све тако. Онда-е поѡѡ, четересѡт... заратило се, поклана стока, ђтјерана, издијѡла се. Данас је тај живот тако: да̀ло се на предуѡѡа, да̀ло се на поѡѡ, нека старина, ва̀ко ко ѡ нас две, ђстало највише, неко држи кравицу, неко не држи ништа. И тако се живи.

Магазин Илија (1900) из
Цѡпа, Коњѡц

31. Ишо ја нанамо, видѡш ѡе-е ђно жѡто крајње, пошо ја за Коњѡц. Имѡ коња. Кад прѡѡа ме ву̀к, испрѡд мене налѡѡе, само што ме није репом ђвуд ударѡ. Е-ха, е-ха! цаба ти је ѡкати. Е-ха, е-ха! Шта ѡу јаѡан жа̀лостан? ђѡма пролѡти страга па за коња, за реп држи га. Шта ѡу, ма̀јка му жа̀лосна? А ја имѡ они пас окѡ себе. ђпашѡм они пас и свежем коњу за реп. И ја онѡар ѡѡѡм наприѡѡ, а ђн до паса па не смије дѡлѡ. ђлѡти, па испрѡд мене, па ђѡе мене. Е шта, како? А ђонуд попут мене онѡ жвале развалио, е-лике, зѡно, чѡни ми се. Ајѡ ђѡма ва̀ко гѡре ѡ ногам да на ме, а ја шта ѡу у ђномѡ страху — имѡ ва̀ко вѡико клипа у рѡци — а ја ѡѡека па му смѡѡри уста. Па ја упри, упри, а док ђн се поѡѡ спушѡат до̀ли: ђп, ђп, ђп. Паѡе мртѡв.

Хебиѡвић Ахмет (1900) из
Чѡховѡѡа, Коњѡц

32. У сѡлу Лукомѡру у присањна времѡна, имѡ неко̀ло гѡѡѡна, дес-пѡтнеѡ гѡѡѡна, у нас се коњи наваѡили у жѡта, у јеѡмѡе. И ми по̀шли

да чувамо те јечмове по нџни, и ја, и још један Салко. Кажем ја њему: "Одоше коњи у жита." Каже он: "Нијесу." "Јесу бола. Ај устани да иђемо виђет." И он са мнџм устанџ и ми гџри. И ми изашли гџри да глџдамо коње. Гџри џбишли њџгово жџто и џвогџ Ибре жџто. Нџма. Ајмо да виђимо код мене. Гџри ми дошли код мџга жџта, кад нџгди коњи свџ: фр, фр! Кажем ја њему: "Ево коња у жити." Каже он: "Нијесу болан." "Јесу!" Ка-се углџда вџтра код коња, шџбица, фџјцаг, шта ли је. А џпџ јџднако коњи онџ жџто грџзу и фрчџ. Кад ја њему кажџм: Бџлан, џнџ-џ лџпов нџски довео коње да нахрџни." Каже он: "Није." Реко: "Јџс, бџгами. Нџмџј ти се вџра па се засмија, ја ћу њџга сџд прџпанут." Каже он: "Нџ мереш га прџпанут." "Сџ-нџш виђет." А ја за јџдну ону стијџену па доли дрџмџм џд ону лџдину. Ко нџн, онџ лџдина дрџмџу, онџ јџкџу. Кад он пџђе џзгџр, а ја џпџ стијџџм, па се наћућулим као мџђед: Хму, хму! Мрџмџм, а чџек џзгџр ићџ јџднако, а ја џпџ стијџџм пџд ону лџдину. џпџ онџ. Док коњи се почџше плџшит, свџ коњи: фр, фр! Фрџка и стџде на нџс, а ја јџднако за њџм: хму, хму, а стијџџнама бацаџм се. И чџек прџда мнџм бџјџи и пџчџ вџкат: "Охџ, охџ, охџ!" А коњи вџзда: фр, фр. А ја лџтим за њџм, тџмо гџнио га чџтаво... Док он гџри, јџдан се прџјџви чџек. Каже: "Иа, иа!" Пџчџ, ја, дџљџ хџкати, миџсли вуци, онџ као по сџљџчџки кажџ: Хџ, хџ! А ја јџднако лџтим за њџм, а коњи да прџшџм бџдџу, фрчџ на нџс онџ, да се џтџу. Јџ. Каже џзгџр чџек: "Ѓбиде!" "Штџ-џ, болан?" Каже: "Ѓрифе, болан!" Каже он: "А хџе?" Каже: "Ено мџђџда, гџни ме и(з) Сџљџина жџта. Ајмо га гџни". Вџли му Ѓриф: "Јџдан бџо, нџ знаш ти штџ-џ мџђед. Бџјџи кџћи, убићџ и тебе и ко'њџ!" Јџ сам њџга доћџрџ до у њџговоу кџћу. Он се укџњџ.

И сџшџ-џ вџђџка да врџше у зџта му, па му кџзала џногџ мџјџка штџ-џ бџо сџ мнџм да смо га ми прџпали. И џндџр он шџђџијџше сџ мнџм да се тџче. Јџ, за пџштџљ, да се тџче сџ мнџм. Јџ кажџм: "Ај слџџбџдно, џпрџбџј! А знаш ти ка-си ти мџгџ хорџза убиџ?" Убиџ ми вџђџ хорџза у жџту. Кажџ: "Знаџм." Он се џндџ засмиџа. Реко: "Ти си мџгџ хорџза убиџ, а ја сам тебџ прџпџ. И јџдан јџдан." Такџ-џ и џстало.

Чџмор Сџљџ (1930) из
Лџкомџра, Кџњџц

33. Тџ је лџџти бџило. Испрџтљало се гџри на Градџну. Дџвно бџило кад-нџ Хџлил Лџскија пџбјџгџ и-зџтџвџра, у шуму. И бџо је џн џ-џвџдџка цџјџело лџџто. И чџвали се мџлини, водџначџ онџ. Чџвало се збџг њџга, збџг лџпџвџ. Он је тџмо жџвиџо у пџћџни, штџ ти кажџш, и џн је, онџј, донџсиџо брџшна из мџлиџа и такџ се дџрџтиџо, издрџџвџ се. Умрџ-џ. И бурџзер ми је чџвџ мџлин доли на Рџкитџници, џто ћџ ти кажџ увџдо - на Рџкитџници, на ријџци, ријџџка се зџве. Иџмџ сџло Рџкитџница а и ријџџка Рџкитџница. И на Рџкитџници је наш мџлин бџо. И ми, вџкџ прџљџше, ко онџ џзелџњџсло свџ - трџва, прџђџше, све - трџва, прџђџше, свџ џзелџњџсло. И мџђџди се показџвали, мџђџдџ је бџило, показџвало се. И... иџмџ сам јџџну мџлу ону

Раху што-е умрла. Дијете је она била, мала је била, па како би ти казб: десе-дванес година. Па тако, десетак година, сешам се ја. И буразер ми је чувб и вако испрва. И он... некако му падне пут у Босну да иђе. И мени вели кад је пошб у Босну: "Отиђи, Бајро, док ја изиђем, коју вечер, причувај и млин." А далёко-е то, има из Граднѐ, има по сага, има сат. Нема — три фртага сага. И каже: "Отиђи, причувај млин." Сам мислим: ка ти смјеш, па смјем и ја. Ја сам био тада и слободан. Ајд.

Он от"шб у Босну и ја увечѐ пођем. Хајван дошб књи. Мрак, акшам. Пошб. Дошб хајван и ја пођем да чувам млин. И вели ми ова што је невјеста за Салком, каже: "Нек иђе и ова мала с тобом Раха, нек иђе, обичније ти је." Шта ћу? "Нек иђе", каже. Па хајде. Поведѐм дијете. И води, таман води^е сисб у село, мјесец обага ко дан. И свѐ ја полако ж ђететом ајд, ајд, у млин ситђем низа шкрипе доли^е. У млин ситђем. Сисб у млин и сад: би ли ложио ватру, не би ли? Ма нећу. Имам луча, имам шибциу. Нећу. Кревет је одма пред наћвама ђе брашно пада. И ја легнем на они кревет, и леже дијете. Да т-кажем слободан сам био, али свѐ ме шухва узимала. Знао сам да ће ме нешто обакути. И ка-сам, они, свѐ ми се дријема. Мала заспа, дијете заспа. Мени се дријема, али не смјем да заспим. Не смјем па не смјем. Свѐ отимам се, али цаба богами. Али очи се затворише. И једанпут прѐвари ме, заспа. И цигара ми вако у руци и, како сам заспа, цигара пала.

Дѐве"рб, дѐве"рб — колко сам дѐве"рб, не знам. У сну сам дѐве"рб задуго. То се и мени свѐ то причињавало у сну. Помолише... помали се један брадоња. А то су ваље, само има пут кут пролазиш у млин испод оније грѐда. То је канѓн Рак"тнѐ, врх канѓна Ракитн"ѐ. Оталѐ канѓн наставља стрмо до Нерѐве. И тука помол" се, помоли се један брадоња мени на врата. Ја у сну свѐ девѐрам, спавам. И помол-се. "Здраво, друг!" "Здраво!" "Шта ту радиш?" "Ево, реко, "чувам водѐначу, млин." Каже: "Знаш ти ко сам ја?" "Шта ја", реко, "знам ко си ти! Ја не знам ко си ти." И он ми се казб, ан"мо он, Смјао. А брада — ево. Смјао, башка Топал. Каже ан"мо он да-е Смјао. Брада ево, бијела брада. Па реко: "Нека си." "Е," каже, "слушај, неколке ћу ти рјѐчи рећи, ал добро упамти шта ћу т" говорит". "Ајд", реко, "дѐ." Почѐ он, нејсе, каже: "Са ће наша једна сйлна ѓвуда вјска наљећи. Имаћеш нешто да видиш. Ал добро ѓтвори очи, гледај шта ће наљећи." Ја завика: "Добро." И он ѓталѐ ѓдѐ. Где он.

Рѐко би није ни замакб,ка-женска се помоли. "Здраво, друг!" "Здраво!" "Шта радиш ту?" "Ево, чувам водѐначу." Каже: "Знаш ли ко сам ја?" Анамо... "Не знам, шта ја знам ко си ти." И она ми се каза Бисера. Ај добро. И она ми неколке рјѐчи исто ко^а и ѓни брадоња, неколко о тој вјски... почѐ-м- нешто то млат"т. Каже: "Добро ѓтвори очи, види шта ће наљећи." И она ѓде.

Рѐко би није ни замакла кад, мѓј брате, вјска. Йх! Имб сам просирити. Вјска наљезе. Али вјска! Ма не треба ти... Свѐ у зеленијем алинама, зеленијем. Свѐ пѓт корак. Пјесне, тасови. Онѓ пѓт корак како йду, свѐ пѓт корак, свѐ тасови млатѐ. Пјесне. Свѐ тасови. Е богами, они,

свѣ рѣко би ђудѣ против мѣне, али нѣће нѣ ме. Покрѣј мене свѣ прѣлази. Никад онѣ прѣћ. Ма никад прѣћ, кѣ сѣяна, сѣяна вѣјска. Сѣяна. Те ђталѣ ђѣ прѣћѣ. Е, јѣ свѣ тѣ ала у сну девѣрам.

Кад пѣмол^и се ђпѣ браѣѣна нѣ врата, дрѣгѣ браѣѣна. "Здрѣво, дрѣг", мѣни рѣкѣвши. "Здрѣво!" Кѣжѣ: "Штѣ тѣ рѣдѣш?" "Ево, чувѣм водѣначу." "Знѣш тѣ кѣ сам јѣ?" "Штѣ јѣ знѣм кѣ си тѣ?" Анамо ђн Тѣпал. Тѣпал. И браѣа ѣстѣ и у ѣга. "Ај", реко, "нѣка си", нѣму рѣкѣвши. Е, тѣ, кѣжѣ... Нѣколкѣ ми ѣ он ѣсто бѣци рѣјѣчи: "Дѣбро слѣшѣј штѣ ћу тѣ рѣћи." И тѣко он мѣни прѣговѣри нѣколкѣ рѣјѣчи. Кѣжѣ: "Глѣдѣј, ђвѣри ђчи дѣбро." И ђн тѣ ѣзговѣри. Нѣстаде га. ђде. Нѣјѣ, рѣкѣ би, зѣмакѣ кад ѣстѣ жѣнскѣ ђпѣт, ѣстѣ дрѣгѣ. И ђна ми се-е кѣзала ѣменѣм. Нѣ знѣм јѣј ѣмена како-е, ѣто нијѣсам се ѣтиѣ. Сѣмо сам прѣвијѣм се ѣтиѣ, и Тѣпалу, вѣше нијѣсам.

Е, штѣ ћу тѣ дѣлѣ да набѣла^хам? Трѣ се браѣѣнѣ измѣјѣниле и тѣри жѣнскѣ. Свѣ се тѣко гѣвѣрно ђржѣвале. Свѣ: ђнѣ зѣмакѣни, ђнѣ дрѣгѣ дѣћѣ. И пѣнѣвно. Е кад је ђвѣј, ђвѣ жѣнскѣ за Тѣпалѣм дѣшла, кѣзала ми се ѣменѣм. Кѣжѣ: "Сѣ-ће нѣша сѣлна вѣјска, сѣлни кѣнѣнѣпѣци. Умаћѣш нѣшто да вѣдѣш, али дѣбро ђвѣри ђчи, глѣдѣј. Дѣбро." И ђна изговѣрила. ђде.

Кад, мѣјка тѣ жѣлѣсна, вѣјска свѣ нѣ коњма, свѣ нѣ коњма. ђружѣ, кѣнѣи... свѣкакѣјѣ — зѣкастѣјѣ, црѣнијѣ — свѣ ђдонуд мѣни, свѣ мѣни. Како ђднѣда, нѣ ме, па јѣ у сну ђнѣ рѣкама вѣкѣ, у сну ђнѣ рѣкама вѣкѣ ђтѣску-јѣм, штѣ ли. Штѣ јѣ знѣм штѣ сам рѣдио. Ма па ѣуллѣ згѣзит мѣ и гѣѣво, ма згѣзити - нѣјѣ дрѣгѣ. Па нѣ морш се убрѣнти, нѣ мош се убрѣнт, тѣко да ми је твѣрѣ дѣшло да сам на јѣви, да сам скѣчиѣ и на јѣви сам ѣто ђвѣриѣ ђчи и глѣдѣ. Ёто, на јѣви су мѣ нѣпали, ѣто у сну свѣ дѣвѣрѣ, а на јѣви сам се ѣвѣрти, и ђни су мѣ нѣпали. И јѣ сам дѣвѣ"рѣ, дѣвѣ"тѣ, јѣдѣ тѣ ђ себѣ ђдѣбио. Ма ѣто јѣдѣ, ма сѣмо што мѣ нијѣсу згѣзили. Ёто, згѣзили и гѣѣво. И јѣ, ка-сам тѣ ђ себѣ ђдѣбио, јѣ сам се дѣбро и прѣпѣ. Вѣс сам јѣ стрѣјѣпиѣ ко јѣсѣков лѣст, дѣбро се прѣпѣ. Дѣјѣте спѣвѣ стѣлно. Нѣшта, нѣмам пѣјма ни ѣ ѣтѣту, ни ѣ каку, само се ђ себѣ забѣвиѣ.

Кад трѣћѣ ѣстѣ дѣћѣ браѣѣна, ѣ он ми тѣ ѣспрѣча нѣшто... Нѣга нѣстаде. Жѣнскѣ дѣћѣ и ђна ми мѣло, нѣколкѣ рѣјѣчи. "Е", кѣжѣ, "сѣ-ће бѣ(т) свѣшта. Нѣлѣће тѣ пѣзѣдина. Свѣшта, ѣмаћѣш штѣ да вѣдѣш." И бѣш сам и вѣдио. И ђндѣ кад је тѣ пѣзѣдѣна нѣлѣгла, ма хѣјѣ — штѣ тѣ нѣјѣ бѣло: кѣтлѣра, Цѣганѣ, ћѣцѣ, жѣнѣ, ма хѣјѣ, па свѣ гѣлијѣ, да ѣзвѣну ђвѣ жѣнскѣ глѣве, свѣкакѣјѣ. Ма ѣмѣ си штѣ да вѣдѣш. Ма нѣ трѣбѣ тѣ пѣтт. Ма па ѣуллѣ мѣне ѣстргѣти, нѣјѣ дрѣгѣ. Устргѣти. Гѣѣво. Ма јѣ сам вѣше ѣто тѣко изнѣбушиѣ, јѣ вѣше зѣ се нијѣсам знѣѣ. Сѣмо што сам ѣчиниѣ при ѣ трѣгу, ка-сам вѣћѣ вѣдѣм, прѣтѣжиѣло ми, ђндѣр сам зѣвѣкѣ: Ёј, реко, јѣллѣ мѣја мѣјко! У јѣви. У јѣви сам, на јѣви сам бѣѣ. Јѣллѣ, реко, мѣја мѣјко! Е тѣ, нѣсам знѣѣ вѣше нѣшта. И како сам тѣ учѣниѣ, дѣјѣте крѣј мѣне лѣжѣло, јѣ сѣмо што сам дѣјѣте вѣкѣ спѣдѣбио и зѣдрѣмѣ га нѣколкѣ пѣта, док дѣјѣте: Хм, хм, хм! Како ђно зѣвѣка нѣколкѣ пѣта хм, хм, јѣ реко — Рѣха јѣ-ѣме: "Рѣхо", реко, "ѣстѣј!" Док сам је растрѣјѣзниѣ, па сам... ђна скѣчила ђнѣ нѣ ноге, и дѣгѣ је. Јѣ дѣгѣ је. И

отвори очи. "Шта-е", каже, — онџ брџтом ме зџве: "Шта-е, брџто?" Реко: "Ништа, устџј!" Како сам јџ нџј завикџ, ништа, устџј, наједампџт је свегџ нестало. И тџка сам јџ мџло сџо и душу поврџтио.

Вјећ дошџ до умора, душу поврџтио. Е, дијете хџће опџ да спџвџ. "Ај-демо", реко. Мјесџ(ц) сџ дџн. Каже: "Кџда?" "Ајмо кџћи." "Убиће нас", каже, "брџтац. Ај, брџто, убиће нас међед." "Ма хџјмо кџћи!" Јџ сам пошџ кџћи, да тџ кџжем, па мјесџц је бџо... кџјџ су дџба нџћи бџ'ла, не знам. Мџре би по нџћи, йџа по нџћи — тџдџ-е било. Крџно сам йџ тогџ млиџа, ѣто зна ове џуди колко-е йџџћи йџ млина до е-води, јџ сам йџо толико йџ тогџ млиџа довлџ, жџне с попаска слџзе, з Граднџ, у село. Ёто, јџ толико сам йџо йџ млина довлџ. Ма ѣто толико сам се јџ испрепџдо и изнебушио, јџ пе-корџкџ нисам мџго дџље, и сџди. Сџди. И дијете ми хџће да заспи. Јџ опџ хџјде, али само нџгу мџмо ногу. Не мџгу ни кџко да корџчџм. Не мџгу да иђџм, умрле ми нџге и гџтово. Тџ вас јџ стрџпџм на нџгама, прџпо сџ. И толико сам йџо, ѣто кџжем ти, мџре-би три-чџтри сџта, ако нијџсам йџ пет, до е-води кџ џмо. Не мџ мџре-би по сџта џталџ йџић џвде, али јџ сам йџо толико док сам е-вође" йџашџ.

Бандић Бџјро (1916) из
Умољџнџ, Трџново

34. Йџмџ, тџмо пџше: и дџд, црџи лџст, и од дџвије крушке лџст йџто за шећер, йџ тџ је дџбро. Па јџ сам мџло нџбрџ дџда, сџд вџрим бџш. Одрџдио сам сџд јџдно ч'џтрџс дџнџ да пџјџм борџвџницу свџки дџн, да видџм како ће изглџдат, јербо јџ џсјетџм џдмџ ако је он већџ. И ако пџјџм двџ-три дџна, јџ џсјетџм џдмџ да ми је лџкше. Псјетџм ствџрно, овџј, бџље видџм — јџдно, другџ - мџње мџкрџм. И бџш сам сџд одрџдио, џ-трџћџга сам нџставио вџмо: чџтрџс дџнџ ћу ствџрно пџт. Кџсим је нџбрџ, а џн је сџд нџјџџљџи, у јџлу и џвгусту је нџјџџљџи борџвџњџк, нџјџџчџ.

35. Пни мџне дијџрају као Бошњџка.

36. Нџзиви нџког посуђџ, нџзиви нџки ствџри — тџ ти је... Пни зџву лџнџе, а ми зџвџмо лџнац. Ми зџвџмо брдџк, а нџко зџве бџрдџк. Брдџк, јџ, онџј за вџду. Па џндџ ћџгум, йџбрик: нџко йџбрик, нџко ћџгум. А чџк йџмџ рџзликџ између ћџгума и йџбрика. Ћџгум не мџ џнџј хџпек што пџјџ се, а йџбрик йџмџ. Ћџгум йџмџ сџмо рџч'ку што се нџси и џзго што се тџћи вџда, и поклопац, а йџбрик йџмџ и џнџј цџјџв што се пџје вџда. Йџмџ рџцимо ћџзва. Нџко кџже ћџзва, нџко кџже шећџбетњџк. Йџмџш тџ тогџ. Тџ су ти тџ, овџј, кџко би кџзџ, гџвџрнџ рџзлџке. Нџко зџве фџлџћџн, а ми зџвџмо финџћџн. Кџје је прџвџлно — јџ не знам.

Шџрић Рџсим (1932) из
Вукџвџћџ, Хаџићџи

37. Па у нас се коси сијено, зовну се косци. Прије млого било више косаца. У менѐ је било по четерес и два људи, четрес и два човека дођи ми у мбоу. Ја би то враћо и тако њима. Па с-онда настави весѐље увече: пјесна, овај, пѐче се брав, тако. А ваљда се зна ко-е тамо козбаша први, изабере се тамо мало кой је најбљи, највредни чѐк, и бѐље коси. И тако. А има мјеста: иде најстари чѐк па макар и лошије косио. Ёво, шта-е Брѐдна: у њиа тамо већ стари чѐк — да му је осамдес година - он иде први. Нема што слабо коси. То се као поштивѐ стари. А код нас већ у овом мјесту није, него ако мореш — коси, мѐће те првога. И тако идѐш. Јѐс. А кода се купи. Имаш косиште, направих с оним дршцима. Руцѐљи, руцѐљ, кѐка је руцѐљ. Има кѐка, има руцѐљ. (Косац) нѐси чутуру, нѐси белѐгије, нѐси мазалцу — крпу мазалцу метне у дрво па сѐ тим тарѐ. Има у чутури вода. Ја, отарѐ косу, па онда отарѐ травом, па онда дигне белѐгиу, брус — како ми рѐкнемо. Ми рѐкнемо белѐгиа и сѐ тијем се оштри. И онда врѐшћи се. Имали би људи врѐшћи, и пјѐва се и, каже: Гѐни га! Бѐжи! И вако плашимо један другѐг. Ка-се заврши, ка-се полази ш њивѐ кући, онда окине се пјѐсма. Косци пјѐвају, вамо маѐ спремају. Каже: Ёто иду косци, брже-бѐље дајте кафу, дај постављај вечеру, дај... Тако се то нариктаје да то свѐ будѐ готово кад људи улазе у кућу. Кафа одма, ракија, пѐшље кафе вечера. Наставѐ се пјѐсме, сијѐли се докле-е комѐ њѐиф. Онда се зову купјелце.

Шуваило Лѐзар (1921) из
Оцака, Хаџићи

38. Јѐсам, и по тринѐс комада вићѐ одједном, прија рѐта, иду у склопу по тринѐс. Ја пошѐ једном у дрва, овај, с коњима. Има кола и коње. Кад њиа тринѐс, мѐј брате, одонда и мене угледаше, поч'еше огледава-се један преко другѐг. Ја задрѐкну, како — не знам ни како сам дрѐкнѐ — и они се горе уклонише. Кад мало даљѐ, нађем једног старѐг, покѐјног Јѐву Андрића. То је било на Нову годину. Сјѐо, бићѐ се и бвце му се сплан-довале. А ја сам мало времена био муктар. Кад мѐни... Ёто, млад ја био, јако из војске дошѐ: "Пази, муктару, млад си, нашѐ си ме да ми бвце пландују и да ја се бићѐм на Нову годину." Реко: "Ббла не био, ѓзѐ су сад вукови, сад амо су прѐшли преко некѐга... на Пѐгледи. А он је био у некѐме, онај, Зеленом долу.

39. И тако, ѐто ти, на свѐшта се проживило: бвце се љувале, цѐре пјѐвале, сијѐла била по сѐлинама. Није ко сад: ѐајде играцку. Нѐнди нема ни играцкѐ, на примѐр, па-е то небично нама вако старим људима. Прија се-е поштовала старина бѐље и, мислим, пјѐсне биле, игре. Сад не мереш никог ч'ут да запѐва, никог. Подк'пи, мислим, то-е било... ја док сам био ѓдборник, долаз'ло-е вако, па оно сијѐло, пјѐвај цѐре и играј момци. Ја ка-сад ч'ујем "Сѐло вѐсело", свѐ то подкупљено.

40. То-е било кнѐз и муктар... то ти је био јаћи него данас срѐз. Ако ти је он рѐко, овај, да не платиш порѐза, ни си платио. Ако се дијѐте

рѡд^нло, мислѡм, ѡн пиши; умрло - испиши. Ма свѣ је тѡ на њима стајало. Нѣмā, сāмо спѡсак прѣдāј тāмо у Сāраеву ће ѡундā се ѡшло. Нѡје бѡло ѡпштѡнā, у срѣзу бѡло. Сријѣдом нāлог, кāже, āјде на нāлог, тāмо прѣдāј ѡну свѡју књѡгу. Штамбѡиљи бѡли. Свѣ је тѡ тākѡ ѡшло.

Туѡ Ахмет (1906) из
Дурāновѡићā, Хаѡићи

41. Како кѡ хѡће сāда: ѡмā, па ет-ѡмају сād машѡне, па се машѡнā, ѡнѡ млијѣко се промашѡнā. Бāшка ѡћѣ на јѣну стрāну маснѡна, бāшка на другу стрāну за сѡр. Сѡр се сѡри ѡд ѡногā āнамо што-е мāло горѣ, а што-е āмо бѡљѣ — ѡд ѡнѡг се мāсло, путер прāви. Јā. А мѡ смо дѡсад, дѡсад нѡје бѡло машѡнā. Мѡ би дѡсад ѡди гѡри на планну, и ѡднāк, и ѡвднā. Па ѣто нѣко-е рāжљевѡ е-нāкѡ, а мѡ бисмо вār^чли. Свāри, па бѡли су ѡнѡ, рѣкнѡ се шкѡпи, па би стāлали у ѡнѣ шкѡпе. И нѣмā лѣвшѣга кāјмака ѡд ѡнѡје шкѡпā, кад се лѣва на ѡнѣ шкѡпе, на дрѡенѡ.

Па ѣто измѣти, измѣти ѡнѡ кāјмак, ѡнѡ млијѣко што-е с кāјмака, што се мāсло прāви. И ѡндā, ѡнāј, ^нзѡћѣ ѡз ѡнѡг мāсла млāнаница, па ѡндā на ватру метнѣш у кѡтлу. Дѡсад је кѡтѡ бѡ, вāтра. Сād ѡмā пѣћ. Сāмо ѡну млāнаницу, ако-е прѣвише лѡта, мāло нāли слāтка млијѣка. Свѣ полāхко, ѡстиха, ѡна ће се кѡхат. Па ѣто, хāман да прѡврѡи, и ѡнѡ скѡни нек мāло стāнѣ. И дѡсад би мѡ сāшѡ кѣсе ѡт кучѡнā, фѡне кѣсе, пā у ѡну кѣсу сālѡ ѡнѡ млијѣко. ѡнѡ дѡле ѡзѡћѣ, ѡнѡ рѡјѣткā ѡнā сѡрутка, а ѡнѡ сѡр, ѡнā хѡрда, ѡстанѣ у ѡнѡј кѣси. И ѡндā ка-се ѡцијѣди ѡнā хѡрда, истрѣсеш је у некѡ суд. Фѡна ѡна будѣ кѡ дѡша. И пѡсолиш и ѡндāна ѡзмѣш па свѣ вāкѡ јѣно по јѣно вāљāш, нејсе, кѡлкѡ хѡћеш и пѡметнѣш ѡн. . . И у нāс је бѡла, бѡле би дāске, кад ѡ ѡвāљāш, па ѡ помѣћи на ѡнѣ дāске кѡ цурице. ѡне се ѡсуши, пожѡти, хā јѣс ко пѡтѣ, ко пѡтѣ јѣс ѡнѣ жѡтѣ. А сѡр ка-смо сѡрли дѡсад, па нѡје се продавало тѡл^нкѡ. Нāкупи нāкѡ кāцу, ѡнāкѡ нāсири ѡнѡје сѡрбā и у кāцу намѣћи прѣт^нсни, мѣтни крпу и зādāњ, ѡндā кāмѣн мѣтни. ѡнā вода гѡри ^нзѡћѣ, а дѡли сѡр стѡѡ пѡд ѡнѡјем кāменом. Кад нāпунѡш ѡну кāцу, ѡндā дѡгни ѡнѡ кāмѣн. А вāљā ти прѡтијѣрат, глѣда-да не ѡлѣгнѣ мѡха, да не будѣ живѡтињѣ. Испѡт кaмена се крпа стāвѡи, и дāска, зādно ѡмā ѡнѡ. И ѡндā, мѡја дрāгā, ѡзвадѡш ѡнѡ сѡр, свѣ сѡр пѡ сѡр ѡзвадѡш. ѡн се ѡцијѣдио, мѡреш га бāцат. И ѡндā у други ч'āбар, ѡзмѣш па нā нешто јѣстрошѡш фѡно и ѡсолиш, и ѡндā га стрѣпли у други ч'āбар, стрѣпли, стрѣпли. ѡмā па би ѡздѡрисали мāљ, па свѣ вāкѡ мāљем грѡхāј, грѡхāј да се ѡнѡ сѡр зѡѡѣ. Ма дѡ Јурјѣва дāна, хāјде бола. . . Сѡр, сѡра ко дѡшѣ.

Хѡјић Мухарѣма (1905) из
Љѡбовчѡићā, Хаѡићи

42. Јā сам, ѣно вѡте ѡнде ѡпрѡнāсе ѡнā шѡма, јā сам ѡѡвѡ кѡзе. И бѡ-е дѡбок снѡјег. И ѡнѡ ѡћѣмо ѡнѡм пѡтањѡм. Тāмо је снѡјег и мāло је

нека зашла, знаш, мало су се ко разишле тамо. Кад ђво се једна поплаши. Кад ја тамо — није било ко до оног дрвета, а сигура ми у руци — притиско он њу. А ја сам тол'ко... био сам снажан онда, у војску, за војску био, прије војске-е то било. Био сам снажан и слободан. Ја сам оним сигуром тамо попут нега, и он је скочио, побјегао је. Остала је жива. Није-е оштетио ништа, остала је жива. Ето, само је био притиско да-е души у оним нијегу. Ал ето, то је била... онд вако није била пуно шикара, па се могло виђет, и ја у том мау, (з)наш, спазим онд и тамо, и спазим је. Остала жива, није јој ништа, само, ето, ногама-е био пригазио.

43. Сјећаш се ти, Мирко, ка-смо ми лис'цу... Зимско дба било, били смо ми с козама горе, и најем траг од лисце. Ја идем за њом, кад она — била вако мало крива буква — и она уз ону кривину се поплела на букву па-ено седам-осам метара висине. Није баш... На букву, а горе је буква овака, е-еако су јој гране. Није високо било, можда ч'етри-пет метара, није више. Ето, могли смо добавит мотком. Осекли, осјекли, онај, један грабић и кажем ја Мирку: "Ти, Мирко, чувај — не дај тамо, а ја ћу ђздо мотком па ћу је убос." Зашиљо сам ја. И сад како год ја са мотком, а она ђне тамо, а Мирко јој не да тамо. Е, помало, помало, не меремо јој тако ништа. И ја поплем се уз ону букву и кроз ону кривину уфатим је за ногу, а ђу да јо-сломијем кроз онд... Не меремо је извућ стрмо, то је гуша. И да јо-сломијем ногу, не могу. Не мере, гуша. Не мере кад је вако, а она је сад ђде вако, ко у логу, ко у тору, ето ти. И онда кажем: "Пени се и ти!" И он сигуром, и ја све ушицама у главу: туц, туц, туц. Упиша се она. И савладамо је. Јебем ти, смрдило ми је онд, није се дало ђпрати. Упишала нас. То смрди... ђд мук ђана се упишала стрмо, све низ дрво, како сам је ја кљуцко у главу. И скинемо је доле, бок те јадан, ђне ђне да бјежи. Сјећаш се? Или се убеут'ла била? И онда смо-е ђне тукли. Како је она нашла ђнде наку логу?

Ђарагић Радован (1920) из
Донд Биче, Хаџићи

44. Хиљаду двесто осме поћо пуш' кад је била у нас сушна годна. Зато у селу мдре-би да се више жита поћупало нек се покђсло. Ондар је држави направљена као јена молба да држава ђдобри да се шума сасијеће хајвану, да се хајван испита. Нема да ђде. Е креса ђвцама лисникови, говедима и коњима брст, козама бријестови и хђмора. А толики је снйег гђлем био, е-вако преко пртинђ мети шап... И јарђва је онда било и рогови испо-шњапа пролазе. У нас ђетрнђстеро говђда. Па ми бабо рахметли паде па с-уби, па му нама брава заклаше. Коју му прев'ли. И ја сам ђетрнђстеро говђда и трђе коња у шуму гђним. Кресат... Ваља му разгази да уније у снйег. Ја сам велка ђшкобица био, ја би по дрвету смйјо ко јђверица. Еј, кресат! Јђш на једно коњ'че мети самар, па мало дрва ђвеће натђвари кђћи.

45. Па за вријеме Хрђваске кат смо врли, ђетверо коња, два селамета... Он је гоњо коње. У нега двђје коња, двђје у нас. Немамо коња.

Сваки дан ћетри вршала. Шеснѐс пўније дана мѝ смо... да нас није кѝша помѐла, пўније шеснѐс дана. Сваки дан чѐтри вршаја... Али њѐму сваку вѐћер ћетрѐс кѝла жѝта за коње, само за двоје коња што је врло. Ђј, жѝта, ман-јараби, ѓндар ко блата!

46. Било-е у нашом сѐлу ѓндар осамдѐсет вѓловѓ тѐглѐћѝ, осе^м јунѓца, што ѝдѐ с кравама. Па кад љвечѐр кроз сѐло пѓћѐ, нѐ мереш, не прѐкидѓ ниѓако од ѓвцѐ и од козѐ, од кравѐ, од вѓла, од клѓсинѐ. Ко кад је тога било... Рахметли Нумо, мѓј бурѓзер, ѓн кад је чувѓ козе, по ѓсам стѓтинѓ козѐ, каже, у дан би се зм^ијешѓј па зѓједно ћѓвају. По ѓсам стѓтинѓ само козѐ, осим што јѓш ѝмѓ коза, па се то зм^ијешѓј преко Врѓћа и, каже, кўћи.

47. Она дошла у шталу да ајвану полаже и кѝдѓ, а мѓја је, мѓг данцѐ рахметли бѝла је кўћа ку- сѓд Мѐхмедова, мѓло вишѐ. Јѓ сам то на прѓзор спѓзио да је она дошла, па сам се јѓ свѓко дѓл у шталу. Она дѓли и ѓндар бѝвѓ тѓко смо разговѓрали. И јѓ сам ѓндѓ пѓпѓ се на шталу гѓри, а она ѓт^ишла дѓнијѐти а^хманет, бѝвѓ да се хѓћемо. И ѓндар она ѓт^ишла, и јѓ сам ѓпѐт сѓ шталѐ сѝшѓ, и амѓнет дѓнијѐла ми. И тѓко је бѝло: и уговѓр^или, разговѓрли кад и како.

Бѐговић Мухѓрем (1896) из
Лѓкви, Хаѓћѝни

48. Да т-прићѓм о живѓту, нѐ валѓ ни прич'ат. Дошла, ѝѓѓ шѐстѐро у матерѐ. Жѝта је бѝло, али валѓло му ускѓпати, пѓжетѝ, радѝти. И свѐ било то тѓко, тѓко се то рад^ило. Њѓа шѐстѐро ћѐцѐ, ѓѓѓа сѐдмѝ, мѓјка ѓсмѓ, јѓ дѐвѐтѓ. Ђто како сам... Свѐкрва ѓблесна, бѓгзѓѓѓ како није ѓд рѓда, вишѐ-е лѐжала вѐго здрѓва бѝла. Јѓ сам прифѓт^ила то свѐ. Свѐ сам то рад^ила: и шѝла, и плѐла и свѝјѐту и сѐби. Зѓраѓи и пѓдѓј свѐкрви онѓ што сам кѐрала рукѓв. Нѐ знѓм, нѐ знѓте Вѝ кѐре шта су? Сѐљѓчкѓ кошуља, ѐво је пѓда мнѓм. Ко ће је сѓд нѓћ? Ђво-е у сѓндуку. Наплѓти, пѓдѓј свѐкрви, кѓпи сѓ, кѓпи кѓвѐ — издрѓжавали се свѓкако. Њѐгову брѓћу опѐри, ѓкупѓј, обуци и прикрпи нѐшто, и сѓшѝ нѐшто, и... Сѓ-то нѐма, сѓмо пѓре и ѓјде у ѓ'ѓршију. И прѐди свѝјѐту, и ткѓј... Знѓш шта је ткѓти? Јѓ сам ткѓла на стѓн, стѓн дрвѓни. Ымѓ брд^ила, ѝмѓ брдо, ѝмѓ нѝте, ѝмѓ свѐ што трѐбѓ. Што ниѓи дошѓ дѓнас па ћу склѓпитѝ, па да видѝш? Па јѓ. Нѓ то сам рад^ила, ткѓла: ѓдѓн ткѓј а по нѓћи шѝ, кѐрѓј, плѐти. Није бѝло машинѓ. Свѐ се то сѓбѓм рад^ило, свѐ рукама свѓѝм. Ђво, нијѐсу се ѓткѝнле. А јѐданѐстѓ гѓдѝшѝе сам јѓ.

И бѝло прѓло преко тога. Прѓло дрвѓнѓ, клѓпа дрвѓнѓ. Ђто тѓко... Узѝми прѓкљѓч'у и ѓбреѓѓћу. ѓбреѓѓчѓ се звѓла. Донѐси пўну ѓбреѓѓч'у ѓљѝнѓ на себи, па тѓри у снијѐг, па узѝми прѓкљѓч'у па пѐри, па на мѓни кѐцѓља овѓ свѓ ко да сам је лѓјом пѓмазала, ѓд леда. Свѐ облѐди се. И опѐри бѓгме. Валѓ дѐвѐтерѓ чѐљѓдѝ ѓпрати. Пѐри, и ѓпѐт онѓ пѓкупи на ѓбранчу и донѐс кўћи, и прѓстри да с-ѓсушѝ. Па бѓгме нѐкад би мѓгѓ ѓ'ѓкат тѓмо дѓго да с-ѓсушѝ, а нѐкад нѐсрећѓ зѓтрѐбѓ: ѓвѐће ѓсуши ћѐци,

оће ћца у школу ујтру - па њм осуши, обуци њг и спреми њг у школу. Тако се двёрало.

Глиша Зёрка (1911) са
Врела Боснѐ, Илица

49. Сина оженио. Каже: "Ку-си пошб, прика?" Реко: "Пошб мало да трајим ракиѐ код вас тамо." "Е баш", каже, "ја њмам какѐ хдеш." Ено, како-во они кажу? "Имам ћетри врсте," каже, "ракиѐ, ћетворо бурад па пробѐри каку хдеш." И фино ондѐр ја и један старѝ сјѐли. Он дошб. Ја и старѝ сјѐли тамо, па ја ўзб вакб ону малу — ми наўнили Босѐнци малу ћашу. А он вакб ову ћашу зграбѝ: "Хајде, Босѐнче, нагни! Шта ѡмаш туј? Види како ја". А ѡма му преко осамдѐсет гдѝна. Реко: "Ја нѝсам науч'ио пѝт, нѝсам тб нѝкад, већ пбмало. Пбмало ја вакб увећѐр акшѐнлук, малб." "Хајде брѐ, каже, хајде бре, пбпи, ббга му!" Пѐћѐна кбкбш изићѐ, кајмак онѝ пбшкоруп, како ви збвете, па сѝр. Нѐма прѐда мнбм шта нѐма. "Сѐмо јѐди и пи, а м" нѐмо ўјтру, мбј ње ўнук, распрѐгнут кбња и скрбз у Ђѐћак на стѐнцу. Нек ти унѐсе и ракиу унутра." Ја ўзб јѐно тридѐст литѐра ракијѐ. И ббгами доћб, и ўјтру порѐн"ли. "Хајд, малѝ, запрѐгни ону ћѐзу и скрбз на стѐницу." И ја малбм дѐем, нѐ знам, двѐ-три дѝнарѐ. Каже: "Нѐ смѝем б-татѐ ўзѐт кад би ми дѐо нѐ знам колко. Ббже саћувај! Нѐмбј, нѐмбј, нѐмбј, ббгати, чѝко, нѐмбј! Нѐмбј ме тб, брате, негб ја идѐм ў млин и да врѐтим брѐшно кўћи." Нѝје стјѐло ўзѐт онб мбмѐ, нѐ смѝе о-старбг. Поштѐно. Дбћѐкб мѐ нѝббблѐ, кб свбју фѐмелну. Ёто, нѝћѐ га не мбгу вишѐ да вѝдѝм, бвогѐ старбг што-ѐ нбсно ракиу.

Мѐмѝћ Хашим (1909) из
Главбдинѐ, Илица

50. Ў мене се отѐлла крѐва. Алекса ми пошб на пбсб. И ја пбшла, што сам Вам малбприје прѝчала, за бвѐ Збранов"ѐе гбри. И ја, јѐдна Муслѝмѐнка. . . Отишб на пбсб. Сѐд да идѐм по лѐкара, не мб"гу нѝкако бставит. Ајде, реко, блѝжѐ ми гбри у Збрановѝѐ. Јѐдна старѐ бѝла, нѝје се ни удавала нѝкако, ћѐвбјка, бстар"ла виш. И ја бдѐм. Сме јбј бѝло фѐта. "Фѐто," реко, "ббна нѐ бѝла. . ." Јѐ, нѝјѐсам бѝла дошла јбш. Пбшла гор ўз онѐ нѝве, ка-чўјѐм нѝшта вѝчѐ: Хе! Хе! Искѐшљује се. Ббже, штѐ-ј онб? Мѝслим да нѝје какав чбѐк стрѐшан, какав будѐла, реко, вѝди. Свѐ ја како идѐм ўж ѝнѐве покрај пбтока — јѐдна вбда тѐче — кад ствѐрно онб свѐ спорѐд мѐне идѐ шўмбм, свѐ вѝчѐ: Хеѐ, хѐѐ! Кад ја вакб пбгледѐм, кад јѐдно суво дрво; док вѝћбк, сѝћѐ дбѝи нѝ воду. А ја сѐд ѝшла би нѝзѐд. Ствѐрно, тб ти је ѝстина живѐ. И ја да нѝзѐд, реко, да пббјѐгнѐм, лѐж"ѐе зѐ мнбм, ѐ ја ти фино доћѐм па се прѐкрстѝм: Ббже ти помбзи а спѐси ме! А ја пбћѐм, кад бн мѐне вакб ўгледа. Влѝкачкѐ му онѐ шѝшка скбчи. Сѐмо што рўкнў па нѝзѐд кудѐ-ѐ дошб. А ја брду. Јдан плбт бѝјѝше. Прѐскбчѝм преко бнбг плбта. Ма кб да ме нѐко млѐтнб, не мбгу да мѐкнѐм. Бсјѐкошѐ ми се нбгѐ б-стрѐ. А нѐкѝ Ђрѝф Башѐлѝћ чўвб бвѐце

и козе. Стаде он алакат: Ох! А ја ондјарке: "О, Арифе!" Он: "Е!" Озва се само да-е мени слободнић. И ја изиђем гори на ливаду, гори дођем једноме.

Устџо. Мујо му йме. "Добрџо јутро, Мујо! Како си?" "Добро. Како си, Јелко?" Каже: "Јелко, бџна, штџа ти је, штџо си такџо убљиједила?" Реко: "Шути болан, Мујо, ѓво дџоли се трџфик с мџедом. Бџе ти сачувај, јесам се прџпала!" "Штџа, јџдна нџ била?" "Мџжда-е", кџе, "дџвљџи крџмак?" "Ма јџк", реко, "ја нџ знам, нџшта-е црџно и вљџкачкџо му онџ, шџшка. Само кад је спорџд мџнџ ишџ, вџчџ: Ехџ! Бџш ко чџек кад кџшљџ. И пџбџеже џнамо нџзад." Јџ ка-сам плџт прџскџчила, ко кад ми нџко нџге млџтну — прџсекошџ ми се лџјџпо. Како се јџвџ Ариф, мџло ми лџкшџ. Јџ нџ смиџм тџдџ. Кад Сулџјман нџкџ йстџ Башџлић: "Бџна, Јелко, ја џу у млин. Ёј сџ мнџм да вџдџмо. Мџре бџт знаџе се траг ако бџдџ мџед. Или је вџк, онџј, дџвљџи крџмак?" Е џде.

И Фџта с нџма. Й он, бџгами, џн прџџе преко пџтока. "У, Јелко", каже, "бџгати!" Ма нџмџ тџ, џн — у Сулџјмана крупџна онџ рџка — вљџкџ џн рџшчџпџри. "Штџа, кџкџвчџе, нијџси?" Бе џпџ сам помџшљџала да нијџ дрвљџи крџмак, а бџгами сам вџдла да-с мџџсд. Вџдим онџ му косџрина, џнџ глава голџма. Вџдла сам да нијџ крџмак.

Мџнић Јелка (1913) из
Јџсџна, Илџца

51. Правџо кџћу, и дџбро-е правџо, и ја му помџгџ. И бџо сам двџес данџ тџмо код нџга. Свџ му правџо, помџгџ. Озџдали и пџчџли зџдат јџпну. И џвџџр дошли, вџџерџли вџкџ и разговџрамо ко џ ми. Каже: "Фџли нам јџна бџскиџа, овџ стрџхџца." И дџдо је тџј сџдио. Дџдо је умрџ. Сџдио џ он тџ. Јџ хџм зџт. Сџлем вџћџ: "О(д) трџицџ нџс — кџи не йџи?" Ймџ јџш јџнџг брџта, знаш. Да йдџмо. Јџ џу йџи. Вџ бџљџ знџте џде мај-стџрисџт, а ја знам у шуми џсеџи. Одвџлићу штџ бџло. Тамџм. И ја у шуму, далџко џтџшџ гџре у јџно брџдо. Осџјџџем јџдан дџбар рџг. Дџле га свџћем, кад не мџгу - вџљџ га йзвџћи уз јџдно брџдо на Луке, на Јџзџрскџ луке. И сџћџм дџле. Голџмо свџкџ дрво. Хџтула, дрво, ѓво ко што су џвџ џденџ. Ёво, мџрџш рџћи овџ хџтула скрџз по зџду, по дџвару.

Кад ја сџо џнде и јџмџм кџтиу да запџлџм, али ймџ вџкџ гџри брџдо. Е не мџгу йзвџћ. Кад џјџем пџјџсна дџле ниже мџне, ка-се пџмоли јџнна жџна млџда и вџћџ мџне гџре. Е ѓто је џздџл џнијџм пџтом мџни. "Окле, Мујо, ти џде?" Рџно је тџ бџло, рџно. Јџ уранио да довџћем бџјџги док ... Изби жџна мџни, сџјџе код мене. Тџ ми-е рџдица бџла. Каже: "Па нџ мерџш йзвџћ овџ сџм." "мџгу", реко, "пџмоћџш й ти." Каже: "Обџе нџ мерџмо." "Мџремо." И ја џу пџтџм: "Штџа нџш у овџ дџба џде пџ шуми?" Каже: "Бџрџм злџтана." Онџ пџ шуми се, знаш, брџо злџтан, онџ, штџ ја знам, онџ драбџљџице, па се тџ продавало. Тџ је бџло трџ хџљџде кџла. Па ја. Ма нијџ цџвџјџт, негџ џздџ што ймџ кџријџн, џнџ бџјџелџ, ймџ ко трџје-чџтворџо зџјџно. Тамџм кџ бџјџџи лџк онџ џздџљ и-зџмљџ. У џнџм

сепету ја гледам шта је онд бра́ла. "Шт-ћеш ти набрат онд?" Каже: "Могу" данас двјетри киле набрат." Ондā било три хилјаде, и доста је.

Свѹћемо ми ону хатулу до́ли. Помодже ми.

Де́дић Мѹјо (1923) из
Дејчи́на, Трново

52. Ђекај, тре́бб би ти слику да́ти, ону но́шњу ка-сам се ја оженно. Онѹ, ја ѹмāм слику ѹслика́ну. Трѹница на́с.Њакшире су се звале, ч'акшире. Пра́вио један Ђоко на Варо́ши у Сараеву, православац.Каница, фес, фѹрмен, ѹемадан, широка́ кошула и дуге́ гаће — кратке́ нису постојале — е тд-е било но́шња. И гуњ, гуњ сам ти забравио ре́ћи. Гуњ је био. ймб је двуд гајтане, бвд гајтане. Што би га ја сад во́лио да га ѹмāм, да га но́сим овуден нег па́ре! Тд-е била већ скупа́, скупа́... Тд није ѹмб сва́к: гуњ и ѹдпште ѹемадан, фѹрмен. Тд су ти били гла́вни дијелови то́га вре́мена. Цѹпеле - мо́гле су како год ѹмāш, мо́гле су, вала́, и дубоке́ и плитке́. Санда́ла није ни́ко ни знао шта су. Мѹјије вре́мена́ ја ѹ никад ви́дио нисам, а ево сад ѹ но́сим пд-старѹс.

Ми́здрок Фѹхим (1913) из
Гра́чанице́, Трново

53. Не мо́гу ти испри́чат. Ка́ко ћу ти испри́чат? Ја сам ѹмала пѹтеро ѹеце́. Чѹек ми... Ка-сам се ѹда́ла, дошла сам од ѹсамнаес го́ди́на. И ондā ми чѹек ѹдма́ ѹтишб ѹ во́јску. И ја сам ондā касније, тд-е за вријеме Југосла́вије, гонѹла се у Сараево дрва она́ на ко́њима. Ја сам сва́ке е́вте пд три пу́та у Сараево ѹшла. Онд свѹкрву ста́ру, свѹкра ста́ра... Ишла, ѹ Трескавицу ѹшла, гонѹла ле́д, продавали ѹ Сараеву да донесѹм ѹѹци ле́ба. Сва́шта, сва́шта сам ра́дила. Да́наске, па бо́гу фа́ла, јѹпе да́нас ѹмāм четверо ѹеце́, ѹмāм три шѹѹрке и једног сѹна. Један ми је сѹн по́гинѹ. Пѹт го́ди́на, пѹта́ ево, сѹне, на́стала како ми је по́гинѹ. Отишб ми у йра́к, ѹстала му же́на. Дѹ мјесе́ц ро́дила му дијете́, сѹнчи́на ро́дѹла пошто-е ѹн ѹтишб та́мо. Био шѹс мјесе́ци и пошб ѹтуда́, и ѹмб судѹр, и изгѹрео вас. Четвѹрица ѹ бѹла. ѹвѹ ми је ѹнук од ста́ријега сѹна, а ѹд оног — ѹтишла му је ма́јка на мо́ре ѹ он. Пѹта́ му го́дина, сад на здравље му је и шѹста на́стала. Био секрѹта́р у предузе́ћу. Ја. Њѹа тројца бѹло црња́ца и ѡѹа четѹри, и свѹ седам изгѹрело.

Кѹњић Јѹка (1917) из
Умча́на, Трново

54. Ма́ло, деведесѹта́ го́дина. Прежи́вио сам два́ ра́та па свѹ ме стра́ да ѹ трећѹ не прежи́вѹм. Слѹжио сам ста́ру Југосла́вију и Ау́стрију. Ја сам био же́лезничѹр, држа́вни слѹжбеник. ймāм лѹјѹпу пензиу. Ја мо́гу ка́зат да је ва́кѹ: ѹмāм лѹјѹпу пензиу. Ја сам завршио по југосла́венско́м

закону. Нисам могао форикуват. И пуно су ме пензионисали — имам личну пензију. Ја сам задовољан. И ћезу сам помогао. Шес синава имам. Један ми је најстарији умро, а други пет живи још. Нису... Један јес још са мном, био на школама, свршио вишу школу. За правника свршио школу овај најмлађи. И сад је запослен ту у Коњицу. Фали се да иде добро. Само нема сад плаће тако баш велике пошто је још млад. Док мора по шес мјесеци... Ако добро прође, онда добиће већу плату. Док заузме једну, бине, велику одговорност. А све су прилике да ће свршити и да ће добро проћи. Бистар је. Он, видиш, природно је то, моји синови, сви, не гранају рукама. Како ја не гранајем рукама, моји синови ни један рукама не грана кад говори. И они — нешта су то видели од мене. Ја никад рукама не гранајем ко што обично људи гранају. Ево, овде сви кад говори, гранају. Мени то интересно.

Зовко Пиро (1896), католик из
Кањинџ, Коњиц

55. Двасе пед година како сам оженин. Сваке године морајем испећи од котла до двасе котлова. Било је и више некад.

Искључим шљиве, мислим, у кацу. Вриће траје једно десет — дванес дана. Унда стане. Двасети дан почимам пећи. Наспем у казан, мислим, направим казан, грџанцу. Све како треба направим. Каца до казна, а ми рекнемо грџанца, каца крос коју вода циркулуцију врши и истиче ракија. И наспемо дроп у казан, једну канту воде. Ево, ево. Ето, канту воде, десе-дванес литара. Зависи од казна колки је запремски. Тачно наложиш је. Од два сата до два и по изае казан, мислим, треба да изађе. Зависи од казна: ако-е педесе кила — осам литара, осам и по, неке шљиве и до десет. Педесе кила... Ако је сто кила, онда петне... У просјеку шљиве овде наше бацају петнес — шеснес литара да ваља ракиа. Познато Вам је, на сто кила, петнес до шеснес литара, до триес пет степен, до триес пет степен, не море више. Око триес пет степен ваља ракиа. И ту је.

Исто, виће, није свугдје шљива једнака. Присојна шљива, она је вазда боља, боље баца. И на сунцу боља ракиа, прина сунцу боље ракију баца. Не више грије сунце, она ваља бољу ракију баца, и више баца. Има у себи виши сладеж.

Е онда како-е пече ко: ако притужи ватром, изае мање а слабија доје ракија. Све мора својим током. У нас већином људи пеку само за себе. Не продају је, нег за себе и за своју кућу, па сваки жели да буде му што боља ракија за пријатеља, и за рођака, и за хабаба. Слична коњаку. Испо триес и два овде нико не пече.

Зовко Берислав (48 година), католик из
Кањинџ, Коњиц

56. Како јој име? Хелен. Имамо три Јелене: овај мој син има Јелену, има Пиро, а има сам кћерку ја Јелену. И шћерку, па умрла у седамнестот

годни. Добила леукемију. Шесџет шџестџе, бџк те, џмрла! У седамнаџестџој годни џмрла. Ја, и џн наџдио кџерки Јелџена — џни кџажу Хџелен — а сџину Нџикола. А сџа(д) трџеџе, нџе знам ни кџако, фџранџцускџо нџекџо џме. Нџе знам, не мџогу ни заџпаџмтџити — Валџентџина, кџако ли, нџе знам ни ја. Наџдио тџо џиџово џме. Нек бџудџе јџеднџом. Ёма двџије кџерке и сџина.

Сџад је, џето, сџин му бџио тџри мџјџесџца. Дџоле, е-нџонде, бџаш џе двџај Дџраган тџој, у колиџцима, само на џему дџо пџаса анџа хџалџиниџца, нџекџа кџошуџлиџца. Ја. Онџо дџиџете гџоло дџоле свџе. Кџопџца се онџо дџјете. Сџјџевџер. Кџажем: "Пџеро, бџк те, прџелџадџиџе се дџјете!" "И*", кџаже, "џона је наџџчила тџакџо!" Гџоло. Сџјџевџер пуџшџе. Сџад је џво тџопло. Сџјџевџер пуџкџо, пуџшџе. Нџиџшта џџему. Кџаже: "Па, бџога ти, нџиџшта џџему, ни кџинџут нџеџе." Тџакџо је дџјете, ниџе наџџчено, онџај, да се тџопли. А џна, џено мџало наџџчила и мџало, џето, лџаднџом водџом опџери, џдма пџџмџе кџихати. Кџупала је у стџану гџоре, а сџад нџема пџарнџог гџриџања. Сџад је џе је пџарнџо гџриџање лџадно. Кџупала је и дџобила џупалу кџрајниџка.

Јурић Мџато (1916), католик из
Пџџдорашџца, Кџџњиџц

57. Ја кџу*ала гџраx и сџухџо мџесо. И кџрџмпџир мџет*ла. И кџажџем ја нџџји да наџспџа џетџету. И виџљушкџом, и џна изгџнџџила тџај гџра. У таџиџру свџе изгџнџџила. И колко је дџубок таџур, знаџте Ви, колко је га дџјете пџјело. Ёто. И пџита џна мџене смџје ли јџош наџсути тџога пасџуља. Кџажџем да наџспџе. И џна зџове мџене: "Мама, мама! Да виџдџим колко је пџјело дџјете!" Дџругџи таџиџр пџјело, а тџри мџјџесџца џетџету. Да џзвџинџете Ви, Ваџш џбрас, дџјете дџџило вџјџетрове, знаџте. Кџажџе џна да је тџо дџџоро. Па ја. Дџјете се наџјело дџџоро. Гџраx биџјели, сџухџо мџесо.

Јурић Јула (1923) из
Пџџдорашџца, Кџџњиџц

58. Ова је Кџџњина испод гџрада Хџерџег-Стџјџепана. Гџрад, џва се стиџјена гџори и џво бџрдо зџве. Овџдал је Хџерџег Стџјџепан пџџбџегџо и џтиџшџо у Хџерџег-Нџџви и џдниџо бџлаго. Кџџње је пџџтковџо наџопако. Гџори џмају на гџраду нџегове џатрџе џе је џмџо вџду, нџегова кџапија џе је џн гџори живџио и штџа ти ја знам. И џвџдаџве је џтиџшџо и џдниџо свџџе бџлаго. Ми смо хџџдали гџори по пџџинама. Пџо томџе гџраду џмаџш пџџиџна колко гџџд хџџеш, ал тџу ниџси мџџџо ниџшта виџџет. Само с џну стџрану џмају јџош бџџеми, зџид. Ја, тџо је пџџруџено, али џпџак џма да се мџџре виџџет да је тџу бџила нџекад кџапија, и да с тџу нџекад лџуди живџили, да су тџу станџовали, штџа ти ја знам.

Тџи заџпали луч. Ја сам џшџо нџеколко пџџта с лучџем џнамо. Ёдџеш дџџнеклџе и гџасџ се луч. Нџема вџзду*а. Ёшџо сам и з бџатџериџџом, али и од бџатџериџе сџамо јџдну сџјџену мџалу виџдџиш. Ја сам џшџо нџеколко пџџта, али нџема, нџе виџдџиш. Само виџдџиш џнџе слиџјџепџе миџше џе лџетџе. Сџад џма ли јџџ, џџе јџџ је кџрај — ја тџо ниџсам мџџџо џфатџит фџџерка џе јџџ-е кџрај. Онамо на сџреџдини

рупа, вода хладна ко њ не знам шта. Ёт, кат се вако чоџек сагнѣ да пије, свѣ ударѣ она жѣстѣна у чѣло да је није чоџек у стању пит, тако је хладна.

Кањина... Сад, како би Вам казѣ? По нашима, овај, спѣразумѣма, ђд нашѣ старѣнѣ, да је некѣ чоџек ђвде досѣлио с коњма и да је ту ѣмѣ некѣ вѣлики ђмуд коњѣ, вѣлики стѣдо коњѣ, и да је се по томѣ зазвѣ Коњѣц, по коњу Коњѣц. Овчѣри, испѣд нас дѣле тѣ сѣло Овчѣри, вѣлда, по ђвчарѣнику, а тако-е се ѣстѣ Кањина назвѣла по накѣма вѣликима богѣташѣма лѣудма коѣ су држали стѣдо коњѣ. Јѣ, и по томѣ смо мѣ разумѣли ђд нашѣ старѣнѣ да је наше сѣло тѣ ѣме дѣбило.

Муслиман, стар око 60 година, из
сѣла Кањинѣ, Коњѣц

59. По Бјѣлѣшѣнци шѣма. Сјѣко баљване, дрѣва по фѣрмама, ђд Тѣс-
ћа па свѣ ђбашѣ, ѣѣјѣлу Југослѣвију. Свѣ ђ-шумѣ до шумѣ: у Ромѣнији,
Кѣзари, ђнадѣн Игману, Бјѣлѣшиинѣци, Црѣна рјѣка, Иван-сѣдло — свѣ сам
тѣ ђбашѣ. Изгѣубио ђко и ђтшѣ у пѣнзиу. Изгѣубио у бѣлиинѣци. Ударѣше
тридѣсет и пѣт у црѣно. И дѣс ђна јѣдна Чѣскиѣна. Онѣ што-е бѣио Муслѣман
— дѣбар, што-е ударѣ инѣкѣциу у ђко. Ма конда мѣшѣца пѣнѣ. А ђн ђде
на ђдмор, а ђна: "Нѣ, чѣ, бѣлий?" И пѣломи двѣје некѣѣје у ђко, па с
магнѣтом ми вѣдѣли. Тријѣска ми улѣтѣла у ђко, тријѣска што сам тѣсѣ
грађу, тријѣска јѣлова у ђко. И ѣзвѣдѣли с магнѣтом. И мѣгѣ сам јѣ брѣнитѣ
ђвдѣле дѣл на тѣсту у тѣрабе, али јѣ дошѣ ђпѣ на контробѣлу. ђна: "Ѣво
упалѣ." И јѣпѣ некѣциу. Шѣсѣ прѣвѣ, прѣвѣга мјѣсѣца, јѣданѣстѣг датума.

Комѣсија нашла ме пѣдѣсѣ пѣстѣ нѣспособан, прѣвремен, и да ми на-
ђу лѣкши пѣсѣ. А шта ѣе ми нѣѢ? Јѣ нѣписмен, не мѣгу у конѣоуларѣну
да пишѣм, вѣго даѣе ми жагу, ил маљ, или цапѣн, ил брѣдѣвин. Јѣ стѣнѣ
сам до зачѣта стѣ ѣлѣда, чѣтре" стѣтне ѣлѣда ђндѣн. И ѣзѣ сам пѣлатѣ и
дѣплатака чѣтр — ђсам стѣтѣнѣ. Идѣм се лијѣчѣти — ѣмам пѣра — некѣме
дѣктору Мѣркули у Сѣрајѣво. И даднѣм у дѣве сѣти. Ёто как сте вѣ прѣфѣсо-
ри. И даднѣм нѣму. Кажѣ: "Нѣ смиѣм те јѣ прѣгледа." "Штѣ?" Кажѣ: "Нѣ
смиѣм нѣга пѣбити." Ковѣчѣвића некѣг што-е у прѣвѣј стѣпенскѣј комѣсији.
"Јѣ ко смиѣ?" "Смиѣ дѣктоур Лука." Е прѣгледа код Лѣндѣус-баѣкѣ у
Сѣрајѣву. ђнда јѣ, дѣго ми чѣка. У дѣве сѣти ѣзлазѣм ђд ђвѣга. Дѣго
ми чѣка. Имам бацаѣрка у Сѣрајѣву. Бацаѣнак. Мѣре би да ѣ ви рѣкнѣте
бацаѣмѣци. "И, дѣго ми чѣкѣти, ѣшѣ би Лукавѣцу." "Ѣ, мѣ смо Мостѣрѣци, ѣ
јѣ ѣу с тѣбом." "Ајѣ." Али ѣ турѣ (= у три) сѣта до и чѣтѣр, нѣма вишѣ,
прѣгледа. Ка тѣмо, ѣма ѣ јѣдно двѣѣстѣро у аблѣнти. Он пѣкуѣѣ, ђн ђтво-
ри. "Здрѣво, друже Мѣјѣло!" "Здрѣво, друже пѣковѣничѣ!" Упанѣ ђн, упанѣм
ѣ јѣ. "Штѣ-е, друже Мѣјѣло?" "Ѣво ђви дрѣг што-е дошѣ прѣгледѣт, чѣо си
дѣбар спѣциѣлиѣст." А нѣ кажѣ баѣе су. Мѣло пѣмогѣ. Јѣ му онѣ пѣкѣчѣм
шта ми је дѣла прѣва стѣпенскѣ. "Ѣ," кажѣ, "нѣ вѣлѣ коѣјѣм си пѣтем пѣшѣ."
"Штѣ, гѣспѣн-дѣкторѣ?" "Пѣшо си ђ-дѣкторѣ до дѣкторѣ, трајѣиш пѣнзиу. Е
нѣш пѣнзиѣ!" Да ми бѣга. У менѣ кѣса стѣла на капѣ. Јѣ нѣму ђдѣварѣм:
"Гѣспѣн-дѣкторѣ, јѣ нѣ трајѣим пѣнзиу. Трајѣим лијѣк, а здравѣла нѣху

ни нaћ." "Знаш ти да сам ја пџковник, знаш ти да сам ја професор?" Твоје је подрџјекло професор. "Знаш ти да сам ја доктор?" "Да си", реко, "таман друг Тито. Ако оћеш, прегледaј, ако нећ, мрши ми." Ја одо. Саћ се клали. "Колко-е то што се ми колџемо?" Каже: "Четири иладе." Ја за паре: "Ево!" "Чекaј, нисам те прегледо!" "Шта-ш ме преглeда ког бoга ка се пoјес?" "Ај на астал! Скинн се довлџ." На астал! "У, стo ти бoгoвa, пун здрака!" А ја нџму вагoн бoгoвa: "Да нџмa здрака, нџ би тџби ни дошо!" И бн направ потпуно здрав.

Па кџ ћу? Жџни опџ. Па шући, па мисли, па смисли, па пџтнџс данa. . . Сукненџ рајтoзне, сукненн капут, дубокџ ципеле, шубару мoре за сунце запџ, пџтнџс картн и нџму. "Божнју ти мајку, ти си бнo код мене!" "Нисам ја. Бнo ми је брат, па ми је казo да си добар специaлиста, па сам дошо." "Раднш ли ће?" "Не раднм! А ја у раднoм oдносу, бoк те! "Што не раднш?" "Имам млoгу зџмљу." "Колко дулума нмаш зџмље?" "Осамдџсџ првокласнџ осе"м ти шнкарџ. Не смџм прнча, свa у Војводнн oбрађена." "Јес ли нгде раднo, нкад?" "Јесам за бнвшу Југославију." "А бн-л мoгo сабра колко раднoг стажа?" "Па бн јџдно десџтак-дванџс гoдннa." А ја у раднoм oдносу, бoлан. "Па бн-л мoгo сад запoсл"т? Јa-п те нaшo стo пoстo нџспособна, па мoгo-б вућн ивалнднну и рaт." "Па се ја замислио, а кажџм: "Мoгу." А ја сa нџга купујџм. "Мoгу," реко, "кад oдџм у рџзџрву па бџдџм у рџзџрвн двa мјџсџца, плаћу нџкога нек oбрађујџ зџмљу. "Тaкo. Стo пoстo нџспособан." "И", реко, "воли бн и лнјџковџ." Јa, и лнјџковџ. "Колко-е?" "Чџтри иладе. Ево." Кад је се бн мџни одуђно, ја нџму: "А чн је oвo потпнс? А чн је oвo потпнс?" Чџво онн прнјашнн потпнс па га прнскoчнo. "Бoга вам сџљачкoг! Вн сте пнсмџнн нџго мн. Нoс то Мaнднћу нек те пензонџрншџ." Јa oдннo Мaнднћу и у пензну oтшo. Прнскoчнo га, па ја.

Да сам ја пнсмџн ко што тн што си професор, не бн је нмo или бн сјџднo ће бџџе стaлно сјџдџ. Ал нисам пнсмџн, ћoрав код oчју. Госпoда тa данас. . . Нџмa госпoдџ. Данас је вншџ нма нџго нкад.

Ја сам вншџ — како Вн рџкнџте — жарџ пoјo нџг сам тџжак. Трнпу вншџ. Нџмa се, а нн се мoре купт". А нaс је бнло дџве браћџ, а ја нaјстарн. Са-смо сншли на чџтири: двa џмрла, двa нџстало у рату, а сад ја сам пџтн. Пџт нaске нма. Свџ од јџднoг oца и од јџднџ мајкџ. Па нџста жарџ, вџго онн лнјџтовац. Бoгамн, н онo јџде. Лнјџтовац трава — н онo јџдџ. Ма нџмa, ако нма мaло, сам по врџ мџћџ кокџрузнoг брашна. Данас oмлaдна нџ зна што је пaтна, нџ зна ће-е. Ннко се не патн. Ја пoгледaм џ овнм нaшама продoнама: стo пoстo сам јачн нџго бн, и ја узнмам пџтцу а oун двнцу. Он oће двнцу да се густнра. Па смо пaпрaт, жнље, па сџши, па нoсн џ општнну. Данџ ти за то кнлу кокџрузa. А пaпрaт oсуши, жнље, oсуши, oпџри, oсуши па oднџсн. Дџсе кнла дoннo жнла - дoбнјџш кнлу кокџрузa. Мџљџ па брашно прaвн. Аустрнја то. . . Мoре бн да је и упaмтнла нџшто o-тогa, o-тџ глaдн. Купнла је Аустрнја сџднџ, купнла је Аустрнја звoна с црквџ, купнла је Аустрнја свџ бакар, бакарџно сџдџе за топовџ.

Ја волим нмат џ кућн чaшу ракнџ, па пoтџгнџм на мрaдац. Само

шпек, шпека наније не мере нико. Ја њзјутра шпека, једну чашу — двйје ракије и онда чај. Ја могу цијели дан да не једем. То је сланна от крмета. То мени у крви, то сам шумски радник био. Па шта ћу фасоват, бблан? Шумски радник био, па шта ћу фасоват да имам у шуми да једем: шпека и брашна, и чаја, и гра. Знам, али сад није добра за мене зато што сам остарио да га не мере пребаћиват унутрица. А ја волим шпека кон-да сам јако рођен. Ма све ти печенце изнеси колко оћеш, ко дрва, дај ти мени шпека. Шпек — онд се мени у крви свари. Ето.

Правио лагер, балване што се сабјерају, правио бараке, правио риже. Ни ти не знаш ни што је рижа, што баца балване. Вакб направш једно два-три километра па гбр бацаш. И вода... А тако рижа за дрва, ал за балване виша. Ето шта сам радио. Да су овде рјехемо ауги да возе овдале до жељезице, направ се лагер и с лагера на кола. Ја, није било дизалица ко сад. Цапини и эт ти. Рударски посб па онда шумски... Ево-с зове вамо Црна ријека. Туде сам ја завршио и отшб у пензију. Седам мртаца је отале њзашло. Није вјешт сјех а сијече. С Пала, ббга питај, о Тесла — све мртаци. Ја им правио сандуке.

Није. Нисам, само овб ево што сам око изгубио, што ми је тријеска улетла у око, па они њзвацили и онда е"некције, и изгорло ми живце. Изгорли живци. Ето ти.

Више Ви не постоите. Па ето, види се још мало.

Ја сам био и тесар што је се грађа тесала. Ы са-ћу ја на-вб око полако отесат дрво брес конца.

Кариван Марко (82 године), католик из
Тарчина, Хаџићи

Радосав Е. Джурович

ПЕРЕХОДНЫЕ ГОВОРЫ ЮЖНОЙ БОСНИИ И ВЫСОКОЙ ГЕРЦЕГОВИНЫ

Резюме

В настоящей работе описаны переходные иекавские говоры на территории водораздела черноморского и адриатического бассейнов, в южной Боснии (ЮБ) и высокой Герцеговине (ВГ).

Фонетические, акцентуационные и морфологические особенности языка на этой территории указывают на то, что ЮБ и ВГ говоры являются мостом между восточногерцеговинским (младшим) и восточнобоснийским (более архаичным) говорами. Такой диалектологический пейзаж, сформированный после турецкой оккупации, существовал более или менее и в предмиграционном среднесербскохорватском периоде, когда у водораздела рек Неретвы и Боснии были противопоставлены восточнумский (штакавский) и восточнобоснийский (шакавский) диалекты — последователи старосербскохорватских восточноштокавских и западноштокавских диалектологических групп.

В ЮБ и ВГ сегодня существуют четыре переходных иекавских идиома (см. карту №5): белимичко-загорский штакавский (бз.), комский штакавский (ком.), шакавско-штакавский северовосточной Герцеговины (свг.) и южнобоснийский шакавский (юб.). На диалектологической карте их площади неправильные, большей частью продолговатые, что обусловлено геофизической природой местности, границами средневековой восточнумской и боснийской цивилизаций и метанастазическими процессами. Ветви главных изоглосс прерываются у подножья Планины, с обеих ее сторон. "Герцеговинский речевой тип" (Вукович *Бг. типы 21*) не доходит до р. Боснии, а до Белашницы и до р. Биелы. Долина р. Железницы, на востоке, и горный перевал между Иван-планиной и Белашницей, на западе, — не что иное, как коммуникационные ворота, через которые, из-за религиозных погромов в средних веках (п. 17), а позже и посредством природных переселений, наступили механические смешения признаков основных диалектов в переходных зонах. Сегодня диалектологический пейзаж таков: юб. — преимущественно восточнобоснийский; бз. и ком. — все же восточногерцеговинские; свг. в большей степени принадлежит к восточногерцеговинскому, чем к восточнобоснийскому. Все четыре диалекта отличаются автохтонным иекавизмом. Лингвистические данные противоречат утверждению Шурмина (п. 44) и позднему тезису Белича (п. 35, прим. 125) об икавско-иекавском субстрате в окрестностях г. Сараево.

Диалектологическая картина местности совпадает с демографической и с метанастазическими движениями из Черногории и Герцеговины к Планине и ЮБ. В ЮБ и ВГ живут три народа, в большинстве случаев в смешанных поселениях. Большую часть составляют мусульмане; четверть населения составляют сербы, а хорваты — едва лишь двадцатую часть

(п. 23). Совместная жизнь здесь течет веками. Язык с переменной веры не менялся. Об этом свидетельствуют антропогеографические и исторические исследования.

Говоры этой территории автору были неизвестны. Поэтому все записано. Обширный материал о переходных идиомах ЮБ и ВГ, собранный стандартными методами в течение 1982 — 1986 гг., указывает на следующее:

ФОНЕТИКА

Вокализм

1. От стандартного языка отличается тремя свойствами: (а) функцию вокала могут выполнять сонанты *л*, *н* и другие согласные (п. 130-133): по *Бјелашци*, *мјсџм*, *мшкарци*, из *Нјкцића*, у *ћамца*; (б) низкое *а* (п. 102) и средние *о* (п. 104), *е* (п. 105) могут быть с более закрытым тембром: *баорака*, *коубила*, *неудла*; (в) в отдаленных деревнях ВГ можно услышать и лабиализованное *и*, похожее на русское *еры* в *быть*: *буила* / *буила*, налѣ(т) те *буило* (п. 106). Возможно, что в этом отражается редукция с ассимиляцией.

2. Рефлексы долгого ятя в большинстве случаев двусложные, но не везде тождественны (п. 49-69):

- а) в юб.: $\bar{\text{b}} > \text{ÿje}, \text{ÿjĕ}, \text{ÿjĕ}, \text{jĕ} (1:1:1);$
 $\text{b} > \text{ujĕ}, \text{ujĕ}, \text{ujĕ}, \text{jĕ} (1:4);$
 $\bar{\text{b}} > \text{uje}, \text{ujĕ}, \text{ujĕ}, \text{jĕ} (3:4);$
- б) в бз.: $\bar{\text{b}} > \text{ÿje}, \text{ÿjĕ}, \text{ÿjĕ} (2:1);$
 $\text{b} > \text{ujĕ}, \text{ujĕ}, \text{ujĕ} (2:3);$
 $\bar{\text{b}} > \text{uje}, \text{ujĕ}, \text{ujĕ}, \text{jĕ} (5:3);$
- в) в ком.: $\bar{\text{b}} > \text{ÿje}, \text{ÿjĕ} (4:1);$
 $\text{b} > \text{ujĕ}, \text{ujĕ} (1:1);$
 $\bar{\text{b}} > \text{uje}, \text{ujĕ}, \text{ujĕ} (2:1);$
- г) в свг.: $\bar{\text{b}} > \text{ÿje}, \text{ÿjĕ}, \text{ujĕ} (3:1);$
 $\text{b} > \text{ujĕ}, \text{ujĕ} (1:2);$
 $\bar{\text{b}} > \text{uje}, \text{ujĕ}, \text{ujĕ}, \text{jĕ} (2:1);$

Число в скобках обозначают частотность основных рефлексов.

Юб. представляет собой переход между вг. и вб. диалектами. Ком. и бз. — очень близки к вг., а свг. почти совпадает с вг.

д) В зависимости от фонетической позиции рефлексы краткого ятя дали — *je* (п. 73-75), *e* (п. 92-94) или *и* (п. 96-99).

е) В группах *тје* (< *Тѣ*), *дје* (< *Дѣ*), *сје* (< *Сѣ*), *зје* (< *Сѣ*), *сје* (< *Цѣ*) отражаются дифференциранно-местные и национальные признаки: у

мусульман в юб. — сохранились; в бз., в междуречье Биелой и Лютой — смешиваются йотированные и нейотированные формы; между реками: Лютой, Неретвой и Трешаницей — йотизация последовательна (п. 75-77 и карта №7).

ж) Нет доказательств об икавском субстрате. Все икавизмы или фонетические (*бијаше, бильега, сиђет, вйдио*), или морфологические (*видили > вйдли*), или лексические (*сикира*). Механические икавизмы (*смйло се* и т.п.) в СВГ принесли с собой хорваты из западной и северной Герцеговины.

з) Говорят: *времена, горе / гори, неко, дечко, обећање, дде / дбли / ддле, беде / беди / бвђе (бвђе / двђе), онде / онди / онђе (онђе), негде / негди (неђе), чдек (ндек) / чдвек (ндвек) / чдвјек (ндвјек)*.

и) Только в юб. можно услышать *мијер*, а везде: *вдијер / водвијер, кумпијер / кумпијер* (п. 100).

3. Изменения в области вокализма не одинакового характера и фреквенции. Наряду с: *ливда, долёко* (с. 110); *мармица* (п. 111); *дсна, лјјева* (= *дсно, лјево*, с. 117); *кдлеба* (п. 122), — чаще встречается: *ливада, далёко; марамца; дсно, лјево; кдлиба / кдлчба*.

Православные в Загорье и в окрестностях Трново говорят: *ддсти, вдзди* (п. 112); в остальных случаях: *ддста, вдзда*.

Обычно говорят: *су тйм, су тијем* (с. 113).

Прија вместо *прије* (п. 120), не так, как думал Решетар, что это свойство икавских говоров. Так говорят все три народа в юб., а в свг. и ком. так говорят только мусульмане.

В два раза чаще можно услышать *днамо* из *амо*, чем *ономо* (п. 117). По формам *дзгй, дздал* (п. 117) можно узнать идиолект любого горца ВГ среди других некавцев.

Закономерно *же > ре* в презенте глагола *моћи*: *мдре — не море* (юб); *мдре — не мере / не море* (бз., ком., свг.); *мдже* появляющаяся у православных в Загорье под миграционным влиянием из Черногории (п. 116). Где *ре* в *мдре*, там и *-ер-* в *четверо / ћетверо; -ор-* (*четворо*) соответствует *же* (*мдже*).

Давняя перемена *ра > ре* (п. 111) и остаток альтернации *ро ~ ре* (п. 116 в) не сопровождают друг друга. Архаичное *грёб* равноправно с более новым *грёб*. Однако, везде: *врбац, рђст / рђс^т / рђс*; в ком. можно услышать цг.: *изрёсте, одрёсте, одрёстд*, а в юб.: *врбац, врбџац*.

4. Вся эта территория охвачена редукцией вокалов (п. 134-163 и карта №8). Редукции могут быть частичными (*ка^зн*), переходными (*ка^зэн*) и полными (*ка^зн*), т.е. процесс осуществляется от едва заметного ослабления вокалов до фонетического нуля. Самые частые редукции наблюдаются у вокала (п. 135-143): *глав^чца, вёл^чкй, галам^чт; врт^чње, вёл^чкй, запдс^чт, плат^чту, изв^члли; вйти / вйдт / вйд (< вйдити), вдт (< водити)*. Терри-

ториальная дифференциация местности не абсолютна, а национальная — исключена.

5. Судьба вокальных групп такая же, как и во вг.

1. Группа *-аха* (п. 165):

а) остается неизменной (мусульмане): *grǎxa, sǎ*at*;

б) стягивается (сербы, мусульмане, хорваты): *snǎ, sǎt*;

в) теряет ффрикативный звук, но не стягивается (М, С): *ǎpǎǎ, snǎǎ*.

2) У числительных с 11 по 19 *-ae-* > *-e-* (п. 166): *jedǎnǎc / jedǎnnǎc*.

3) Наряду с *ndǎnǎšǎ* у мусульман в юб. и бз. можно услышать и *ndǎnǎšǎ*.

4) Контракция в безударной группе *-ao* регрессивна (п. 172): *kǎtǎǎ, ǎvizǎ se, vǎkǎǎ, vǎrǎǎhǎǎ*.

Союз *kao* имеет четыре алломорфа (п. 173): *ko, ka, kao* и *kǎǎ*, нигде как *kǎǎ*.

5) Контракции в группе *eo* факультативны. Наряду с: *ǎǎǎǎǎ, ndǎǎǎǎ*, *prǎǎǎǎ*, находим и: *ǎǎǎǎǎ, ndǎǎǎǎ, prǎǎǎǎ* (п. 178).

Предлог *preko* появляется в шести формах (п. 179): *preko* (чаще всего), *pro* (редко), *preo* (еще реже), *prǎ* (очень редко), *pre* и *proko* (отдельные случаи).

6) Сочетание *ui* (< *uji*) в два раза чаще сохраняет зияние, чем отклоняет его сжатием (п. 180): у *Италии, у истǎрии, Алї, на Русї, чї*.

В сравнительной степени — контракция последовательна (п. 180): *памǎтнї*.

7) *oo* (< *ol*) > *ǎ* (п. 185): *vǎǎ, ǎǎǎ, Dǎǎǎǎǎ*.

8) *uo* (< *ul*) > *ǎ* (п. 187): *bǎǎǎǎǎ*.

Консонантизм

Различаются две системы: юб. (с 25 фонемами) и бз., ком. и свг. (с 27). Пять отличительных признаков делит месность: рефлекс группы **skj*, **stj*, аффрикатные пары, судьба ффрикативного *x*, удвоение согласных и екавские лотизации.

2. Артикуляция и дистрибуция сонорного *j* такая же как и в вг. (п. 199-207). Его вполне четко можно услышать в словах: *jedǎn* и *jesǎm*. В интервокальном положении его артикуляция варьирует от стандартной, через слабый аллофон, до фонетического нуля.

3. У глагола *kazati* в презенте появляются три алломорфа (п. 208): *kare/kaje/kae* (разные ударения): *ǎhu* да ти *kǎǎǎǎm, kǎǎǎǎm*; ма *jǎk -kae*.

4. Согласно *veǎ* во всех четырех идиомах говорят *vego* наряду с *nego* (п. 210). Часто можно услышать и *vet*, вместо *veǎ* (п. 253).

5. И мусульмане, и сербы и хорваты различают старое *љ* от *ј*. В спорадическом (п. 212): *дбјѝ, у Дојѝне, прѝјеће / прѝјеће*, — отражаются диссимиляционные фонетизмы. По отношению с *пројеће* можно услышать и *прѝжетѝс / прѝжетѝс*.

Ј < љ в рефлексх групп *бѝј, вѝј* (для *пѝј, мѝј* нет примеров) и другие типы старой или новой йотизации разделяют территорию на две зоны: (а) юб., где положение как в стандарте и (б) бз., ком. и свг., где с обыкновенными рефлексами можно услышать архаичные или более новые секвенции лабиальный согласный + *ј* (п. 211-214).

6. Старшее поколение говорит: *пјѝсна*, а молодое *пјѝсма* (п. 73). В юб. имеем *према*, в бз., ком. и свг. *према* и *прена* (п. 217).

7. Судьба фрикативного *х* зависит от веры, интерференции и позиции (п. 218-221). "Сохранилось, в основном, у исламизированного населения" (прим. 507).

а) *х- : ѳ = 5:1 (м), 1:3 (с), 1:2 (г)*.

б) *-х- : -ѳ = 4:1 (м), 1:5 (с), 1:1 (г)*.

в) *-Х* обычно исчезает. Принадлежность к определенной национальности не имеет значения.

г) Православные не терпят зияния (п. 222): *х > в (к)вѝм), ј (прѝјод), к (сирѝмак), г (њѝг)*.

д) *хѝ > ѳ* (п. 224): *дѝѳатит, зѝѳѝлим се*.

е) Вторичное *х* — территориальное и национальное отличие (п. 226). Его можно услышать у мусульман в словах местного диалекта (*хрѝпа, лѝхак*), в арабизмах (*хѝлѝт, ахмѝнет*) и в энклитических формах местоимений (*хи / хин / хим*).

8. Фрикативный звук *ѳ*, отличающийся стандартной артикуляцией, хорошо сохранился (п. 229-232). Юб. и свг., в отличие от вг., включаются в штокавский комплекс, в котором *х* может не являться, или где его можно заменить, а *ѳ* остается.

9. В свг., ком. и бз. сохранилась оппозиция между *ћ, љ* и *ч, џ*; в юб. эти оппозиции стираются или существуют факультативные варианты. Судьба аффрикатной пары не тождественна по отношению к вере, но не тождественна и внутри одной и той же веры, отдельно (п. 224-237 и карта №9). У мусульман: (а) одна пара *ћ-љ* (Локвы, Косатичи) или (б) две пары *ћ-љ / ч-џ* с наличием *ч'-џ'* (Вуковичи, Дурановичи, Любовичичи, Беганови, Главогодина, Дейчичи); у православных: (а) две пары *ч-ћ / џ-љ* (Оджак, Ясен, Умчаны) или (б) две пары с смягчением твердых (Д. Биоча, В. Боснии); у католиков две пары с редко присущим *љ* вместо *џ*.

В арабизмах *ке, ки, ги > ѝе, ѝи, ѝе, ѝи* (п. 239): *ћѝмер, сѝћија, ѝѝрдек, белѝћија* (но и: *белѝгија / белѝгиа*).

10. В высокой Герцеговине, как и в других младших вг. говорах в роли фрикативного согласного факультативно появляются *ѝ, ѝ* (п. 240):

пѡбек, ѡзедѡш, у мѡчѡему, ѡчѡерѡј, ѡзѡуѡѡ.

11. Альтернативой *ц ~ ч* бз. отличается от остальных трех речевых типов (п. 253): *бѡчат/бѡчати, бѡчѡм*, наряду с: *бѡцат, бѡцѡш*.

12. Рефлексы групп **стј, *скј, *здж, *згј* и **ск, *зг* + палатальный гласный (сокращенно: **скј, *стј*) являются главным диалектным отличием (п. 255-259 и карта №5).

Шакавизм и чакаье (произношение: *ћ* вм. *ч*) в юб. сопровождаются друг друга. Здесь мусульмане и хорваты — шакавцы, сербы в большей степени — ассимилированные шакавцы, чем штакавцы, т.е. у первых **стј, *скј > шћ (ћћ), жћ (зћ)*, а у вторых еще и *шт, жд*.

Ком. и бз. последовательно, как в вг., штакавские.

Свг. — шакавско-штакавский. Сербы в большей степени являются штакавцами, а мусульмане и хорваты — в большей степени-шакавцы; чаканья нет ни у одного народа. Шакавизм в свг. является субстратом дотурецкого периода.

13. Новая йотизация у глаголов с корнем *ићи* последовательно проведена. Только у мусульман в юб. и у хорватов в свг. вместо вб. *-јд-* можно иногда услышать *-ј-* (*-ћ-*) наряду с *ћ* (п. 264): *пѡјѡ, дѡѡ, дѡѡ, дѡѡшѡ/дѡѡѡѡм, пѡѡѡм*.

14. Согласные в группах склонны выпадению и субституции (п. 221).

Только в трновском крае, у мусульман, аффрикатизацией *ст-* > *ц-*: *цѡбло, цѡблѡ, нѡ онѡј цѡбѡ; пѡ ониѡѡм сѡблѡвѡма*. В остальных зонах сохранилось: *пѡ старѡс*. Однако, упрощение *-ст* не обусловлено верой и не последовательно (*-ст* : *-с* = 1:2). Всюду наряду с: *бѡлѡс, влѡс, кѡс* и т.п., можно услышать и: *брѡст, вѡјѡѡст, влѡст, кѡст*. С другой стороны, группа *-чн-* является территориальным и национальным отличием (карта №10): у сербов и хорватов остается неизменной; у мусульман, только в юб. и бз., вместо *-чн-* можно услышать и *-шн-*: *брѡтишнѡ, обѡшнѡј, тѡшнѡ / брѡтичнѡ, обѡичнѡј, тѡчнѡ*.

15. Геминация сонорных согласных нигде не является стабильной особенностью фонетической системы. Существуют четыре типа (п. 272-281): постредукционный (*дѡсѡлли*), культовый (*цѡннѡза*), относящийся к числительным (*јѡдѡннѡс*) и относящийся к группе согласных (*нн < дн, ѡѡ < дѡ*). Первый тип встречается у всех трех народов (всюду), второй и третий встречаются только у мусульман (всюду), а четвертый, также, у мусульман в юб. и бз. (карта №11).

Бесспорно, что культовые геминации представляют собой адстрат.

У имен числительных удлиненное произношение только в *јѡдѡнаѡѡст*, а числительных *дѡванаѡѡст, трѡнаѡѡст* итд. — нигде такое произношение не встречается.

Группа *дн* произносится по — разному. У мусульман в бз. и юб.: *дн, ѡн, нн, н* (4:1:2:3), в свг. и ком.: *дн, ѡн, н* (61:1:11); у сербов и хорватов:

11. В ВБ обычно говорят *пѣрем/пѣрем*, а ЮБ и СВГ только (п. 306): *бѣрем, обѣрем*.

В свг., ком. и юшгозападной части бз. всегда: *здѣем, здѣе*; в юб. и северовосточной части бз. наряду с: *здѣем, здѣе*, можно услышать и черногорское: *здѣѣ* (п. 310 и карта №13). В действительном залоге прошедшего времени (причастие на -л) смешиваются ударения инфинитива /' / по Даничичу /' /, т.е. в юб. ударения: -ǎ- / -ǎ- (*звǎла / звǎла*), а в бз., ком. и свг. налицо только -ǎ- (*звǎла*).

12. В IV классе глаголов чаще употребляется -je-, как на Пиве, чем -je-, как в ВГ и ВБ (-je- : -jǎ- = 2:1): *добие, кријем, пијем / добијем, пијѣм* (п. 308).

13. У глагола *немати* встречается несколько вариантов ударений (п. 311). Чаще, все-таки, в презенте можно услышат -ǎ-, чем -ǎ-: *нѣмǎм / нѣмǎм / нѣмǎм / нѣјмǎм / нѣм / нǎчм*.

14. В действительном залоге прошедшего времени (причастие на -л-) от глагола *бити (esse)* в ВГ и ВБ разница только в качестве; в ЮБ и СВГ возможны разные переплетения качества и количества (п. 312): *била / бѣла / бѣла / бѣла*.

15. Статистические отношения между *ǎhu / ǎh / ǎh / ǎhu* определяют всю территорию преимущественно как и вг. (п. 313). Только в юб. наряду с *ǎhu / ǎh* слышится и *ǎh^u/ǎh*.

16. У глаголов типа *имати, копати* в первом и во втором л. ед. ч. и первом лице мн. ч. презента налицо только инициальная акцентуация, т.е. *ǎмǎм, копǎм* (п. 314). Следовательно, *ǎмǎмо / имǎмо* не совпадает с *Мѣја / Мѣјѣ*. Прежние предположения о изоглоссах: начальное ударение по отношению к ударению на предпоследнем слоге, на границе между ВГ и ВБ не подтверждены.

17. Совсем иная ситуация в род. пад. мн. ч. существительных типа *град*, где колумнальные и альтернативные ударения — факультативны, т.е. наряду с: *вѣкѣвǎ, сѣнѣвǎ*, слышится и: *вѣкѣвǎ, сѣнѣвǎ*.

18. У существительного *мајка* со стандартным /' / (*мǎјка*) слышится и /' / (*мǎјка*), характерное для уменьшительно-ласкательных слов. Уменьшительно-ласкательное /' / стало все чаще употребляться в коммуникации (п. 316).

19. В родительном пад. ед. ч. личных местоимений — вг. ударение (п. 318 и карта №14). Однако, в юб., затем в окрестностях г. Трново и в Загорье с вг. ударением (*мѣне, тебе, нѣга, себе*) смешивается юговосточнобоснийское (*мѣне, тебе, нѣга, себе*). Наряду с "+- / `+ (мѣне/мѣнѣ) встречается, очень редко, и "+- / `+ (мѣнѣ / мѣне). Перенесение ударения на проклитику последовательно.

20. Среднебосанийское -ше в 3 л. мн. ч. аориста охватило всю территорию; -ше встречается очень редко (п. 319).

Количество во втором и третьем лице ед. числа — дифференциальный признак: в юб. — это краткость (*зѣгази*), в ком. — долгота (*пѣплашѣ*), в бз. — и долгота и краткость (*ућерашѣ / дћераше*).

У глаголов типа *клетѣ* (Даничић *Сербские ударения* 110) в первом и во втором лице мн. числа факультативно слышится и /'/: *отѣсмо / зѣпѣсма*.

21. Перенесение ударения на проклитику еще очень живое явление, но не последовательно, как у Даничића (п. 320). Перенесение чаще всего встречается у глаголов 22:1, затем у имен существительных 10:1, а меньше всего у прилагательных 1:1. Ком. ближе всего к вг.

МОРФОЛОГИЈА

Имена существительные

1. В тв. пад. ед. ч. им. сущ. м. р. все чаще вместо окончания *-ем*, употребляется *-ом* (п. 329). После палатальных согласных окончания *-ом* и *-ем* — равноправны (п. 330): с *нѣкијем Ђбуићем*, с *кѣнем*; с *јѣннијем Амедовићом*, *лѣјом*. Однако, после согласных, которые были когда — то мягкими (*ч*, *ж*) или могли быть смягченными (*ц*, *р*), *-ом* чаще появляется (п. 331): *по-сѣчом*, *нѣжом*, с *мртѣцѣм*, с *пѣкѣјнијем стрѣцѣм*.

2. В род. пад. мн. ч. им. сущ. м. и ср. родов чаще всего встречается окончание *-ѣ* (п. 337): *бѣднѣкѣ лѣвѣцѣ / лѣвѣцѣ*, из *брѣдѣ*. В бз. сохранился старый род. пад. мн. числа на *-ѣ*: *ѣсам бѣрѣцѣ*, *дѣвѣс мѣтѣр*, *чѣтрѣстерѣ кѣнѣ ѣ говѣдѣ*. Всюду: *градѣ*, *мјесѣцѣ*, *стѣпѣнѣ* / *стѣпѣнѣ*, но *сѣтѣ* / *сѣтѣ*.

В дат. тв. и предл. падежах мн. ч. новоштокавский синкретизм на *-има* / *ѣма* (смрѣдио *бѣзима*, прѣзвѣли хѣ *бѣзима*, *ѣ вѣцима*, *пре-Шљемѣнима*, с *ѣнијем рѣлима*, *пѣ брѣдима*) нарушают окончания *-ма* и *-им* (п. 338). Окончание *-ма* (рѣкла *лѣдма*, *за вѣловма*, *по рѣдовма*, *гѣведма*, с *колма*) будет прежде остатком двойственного числа, чем результат редукции *-има*. Боснийское окончание *-им* (рѣкла *лѣдим*, с *вѣловим*, *пѣ чаирим*, *отѣћѣ гѣведим*, видно *ѣчим*, у *Кѣритим*) находим в бз. и свг.

3. Изоглоссы *Јѣѣ*, *Мѣјѣ* / *Јѣѣ*, *Мѣјѣ* (п. 345 и карта №15) резко разделяют ЮБ и СВГ на два компактных ареала. На одной стороне находится бз. со склонением *-а* основ, а на другой — ком., свг. и юб. со склонением *-о* основ. Эти изоглоссы разделяют штокавский диалект на восток и на запад.

4. Род. пад. мн. ч. сущ. ж. р. на *-а*, как и в литературном языке (п. 362): *барѣкѣ*, *вѣрнѣцѣ*, *бѣкѣѣ*. В старом род. пад. мн. ч. сохранились партиципные синтагмы: числительное / наречие меры и степени + имя существительное (п. 365): *шѣз гѣдѣин*, *пѣ стѣтѣин*, хѣльяду *јѣбѣк*. Имена существительные *нога*, *рука* имеют форму старого двойственного числа или окончание *-ѣ* (п. 366): *нѣгѣ*, *рѣкѣ* наряду с *нѣгѣ*, *рѣкѣ*.

и форми с более краткими окончаниями: *добрѣм* дијелом, *богдескѣ* отаца, *старѣм* људчма, *са остарѣм* чѣљадма, *по накім* вѣлкім људма.

6. Замечание Шурмина об акцентном дублете в превосходной степени характерно для всей ЮБ и СВГ (п. 411): *најбогатѣ*, *најмлађѣ*. Существоют, правда в меньшей степени, и стандартные просодические формы: *најбољи*, *највиши* брзина.

7. Количественные числительные с двух до четырех почти нигде не склоняются (п. 424). Следы старого двойственного числа сохранились только применительно к формам: *дејема*, *трима*.

Глаголы

1. Из системы глагольных форм почти исчезли имперфект и дееприч. совр. вида, но в юб. у мусульман сохранились живучие формы типа: *он би реци*, *ми би дођи* (хабитуал).

2. В 1 л. ед. числа презента окончание *-м*. Старое окончание *-у* сохранилось в формах: *хѣћу* / *хѣћу* / *ѣћу*. Наряду с: *мѣрем* / *мѣжем* — *не мерем* / *не морем* / *не мрем* / *не можем*, слышится и: *мѣгу* / *мѣгу* — *не мѣгу*. Говорится только *вѣлім*, *вѣдім*, но в бз. и свг. будет *вѣљу* (п. 434).

В 3 л. мн. ч. глаголов VII и VIII классов (по Беличу) стабилизировалось *-ѣ*.

3. В 1 л. ед. числа аориста несколько морфологических признаков (п. 438): *-о*, *-Ѡ*, *-ох* / *-х* (у мусульман) и *-ок* / *-к* (у сербов): *дѣхо*, *вѣћу*, *вѣћох*, *дѣбих*, *вѣћок*, *ожењик се*.

Форм 2 и 3 л. нигде не употребляются вместо первого.

4. При помощи усилительной частицы *де* (*дер*, *дера*) часто смягчается приказ (п. 441): *барнидѣ*, *дајдѣр*, *погледајдера*.

5. Формы страдательного залога прошедшего времени совпадают с стандартом (п. 442). Отклонения в дистрибуции формантов *-н/-т/-ен*, по сравнению с литературным языком, почти незначительны.

6. В форме деепричастия несовершенного вида чаще встречаются окончания на *-ли*, чем на *-ћ* (п. 446). Старые формы, заканчивающиеся на *-ѣ* (*гуркѣ*, *ндѣкѣ*) можно услышать в некоторых фразеологизмах.

7. Частотность употребления плюсквамперфекта — низкая. Так как имперфект исчез, плюсквамперфект образуется от форм прошедшего времени глагола *быть* и действительного залога прошедшего времени (причастие на *-л*, *-п*. 448).

8. Наряду со стандартными формами: *баџићеш*, *удаћемо је* и примеры типа *дѣћу*, *наћеш* представляют формы простого будущего времени (буд. время I).

9. Будущее время II слышится редко. Чаще слышна конструкция: союз + наст. время (п. 451): *вићеш ка донесу*. Вместо будущего времени II может употребляться только причастие действительного залога прошедшего времени (причастие на -л): *јесам једну ако шћела*.

10. Глагол *ићи* принадлежащий к глаголам I класса сербы спрягают: *идем, идеш*, а мусульмане и хорваты — *ићем, ићеш* (п. 453). Однако и мусульмане в междуречье Белой и Лютой говорят как и сербы.

11. Нигде не чередуются заднеязычные согласные в 3 л. мн. ч. настоящего времени у глаголов типа: *пећи, стрићи* (п. 465).

12. Глагол *ткати* (п. 456) спрягается по трем образцам: *ткām / ткѣм / ткәјем*.

Отношение ЮБ и СВГ к диалектологическому окружению показано в заключении при помощи сравнительной таблицы, на которой представлено взаимопроникновение свойств ВГ, ВБ и ЮББ в междиалектных контактах. Хотя в ЮБ и СВГ идиомы смешанные, они в своей основе, или вб. или вг. Икавско-шкавский юб. — то вб.; икавско-штакавский бз. и ком. принадлежат к вг.; икавскошкавский-штокавский свг. представляет собой смешение вг. и вб., т. е. мусульмане и хорваты в СВГ в большей степени — шакавцы, а сербы в большей степени — штакавцы частично ассимилированные на границе с мусульманами. Одним словом, на водоразделе рек Неретвы и Боснии, переходные говоры являются лингвистической реальностью, в которой границы свойств основных диалектов определены экстралингвистическими факторами: миграциями, верой, величиной этнических групп и их социальным положением, историческими и коммуникационными обстоятельствами. Переходность говоров в большой мере обусловлена значением языковых особенностей диалектов — источников, чем их количеством.